

مرکز تحقیقات اسلامی

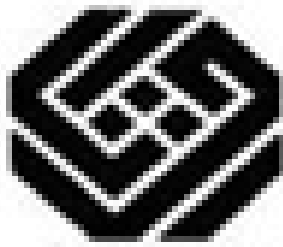
اصفهان

گامی

عمران
علیه السلام

www.ghaemiyeh.com
www.ghaemiyeh.org
www.ghaemiyeh.net
www.ghaemiyeh.ir

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

تفسیر نور

تألیف

مجتهد الاسلام والمسلمین

حاج شیخ محمدحسن قزاقی

جلد ہفتم

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تفسیر نور طبع قدیم

نویسنده:

محسن قرائتی

ناشر چاپی:

مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۶۳	تفسیر نور طبع قدیم جلد ۷
۶۳	مشخصات کتاب
۶۵	اشاره
۶۹	مقدمه مؤلف
۷۲	مقدمه ناشر
۷۲	اشاره
۷۳	شیوه کار
۷۳	شیوه ارائه
۷۴	تذکرات لازم:
۷۷	[تفسیر سوره اسراء]
۷۷	سیمای سوره ی اسراء
۷۸	[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱]
۷۸	اشاره
۷۸	نکته ها:
۷۸	اشاره
۷۹	اشکال و جواب:
۸۰	پیام ها:
۸۱	[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲]
۸۱	اشاره
۸۱	نکته ها:
۸۲	پیام ها:
۸۲	[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳]
۸۲	اشاره

نکته ها: ۸۲

پیام ها: ۸۳

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴] ۸۳

اشاره ۸۳

نکته ها: ۸۳

پیام ها: ۸۴

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵] ۸۴

اشاره ۸۴

نکته ها: ۸۵

پیام ها: ۸۵

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶] ۸۵

اشاره ۸۵

نکته ها: ۸۵

پیام ها: ۸۶

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷] ۸۶

اشاره ۸۶

نکته ها: ۸۶

پیام ها: ۸۷

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸] ۸۸

اشاره ۸۸

نکته ها: ۸۸

پیام ها: ۸۸

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۹ تا ۱۰] ۸۹

اشاره ۸۹

نکته ها: ۸۹

پیام ها: ۸۹

٩٠ [سوره الإسراء (١٧): آیه ١١]

٩٠ اشاره

٩٠ نکته ها:

٩٠ پیام ها:

٩١ [سوره الإسراء (١٧): آیه ١٢]

٩١ اشاره

٩١ نکته ها:

٩١ پیام ها:

٩٢ [سوره الإسراء (١٧): آیه ١٣]

٩٢ اشاره

٩٢ نکته ها:

٩٣ پیام ها:

٩٣ [سوره الإسراء (١٧): آیه ١٤]

٩٣ اشاره

٩٣ نکته ها:

٩٤ پیام ها:

٩٤ [سوره الإسراء (١٧): آیه ١٥]

٩٤ اشاره

٩٥ نکته ها:

٩٥ پیام ها:

٩٥ [سوره الإسراء (١٧): آیه ١٦]

٩٥ اشاره

٩٦ نکته ها:

٩٦ پیام ها:

٩٧ [سوره الإسراء (١٧): آیه ١٧]

٩٧ اشاره

نکته ها: ۹۷

پیام ها: ۹۷

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۸] ۹۸

اشاره ۹۸

نکته ها: ۹۸

پیام ها: ۹۸

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۹] ۹۹

اشاره ۹۹

پیام ها: ۹۹

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۰] ۱۰۰

اشاره ۱۰۰

نکته ها: ۱۰۰

پیام ها: ۱۰۰

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۱] ۱۰۱

اشاره ۱۰۱

نکته ها: ۱۰۱

پیام ها: ۱۰۱

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۲] ۱۰۲

اشاره ۱۰۲

نکته ها: ۱۰۲

پیام ها: ۱۰۲

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۳] ۱۰۲

اشاره ۱۰۲

نکته ها: ۱۰۳

پیام ها: ۱۰۴

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۴] ۱۰۵

۱۰۵ اشاره

۱۰۶ پیام ها:

۱۰۶ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۵]

۱۰۶ اشاره

۱۰۷ پیام ها:

۱۰۷ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۶]

۱۰۷ اشاره

۱۰۷ نکته ها:

۱۰۹ پیام ها:

۱۰۹ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۷]

۱۰۹ اشاره

۱۰۹ نکته ها:

۱۱۰ پیام ها:

۱۱۰ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۸]

۱۱۰ اشاره

۱۱۱ نکته ها:

۱۱۱ پیام ها:

۱۱۲ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۹]

۱۱۲ اشاره

۱۱۲ نکته ها:

۱۱۳ پیام ها:

۱۱۳ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۰]

۱۱۳ اشاره

۱۱۳ نکته ها:

۱۱۴ پیام ها:

۱۱۵ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۱]

۱۱۵ اشاره

۱۱۵ نکته ها:

۱۱۵ پیام ها:

۱۱۶ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۲]

۱۱۶ اشاره

۱۱۶ نکته ها:

۱۱۸ پیام ها:

۱۱۸ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۳]

۱۱۸ اشاره

۱۱۹ نکته ها:

۱۱۹ پیام ها:

۱۲۰ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۴]

۱۲۰ اشاره

۱۲۰ نکته ها:

۱۲۱ پیام ها:

۱۲۲ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۵]

۱۲۲ اشاره

۱۲۲ نکته ها:

۱۲۲ پیام ها:

۱۲۳ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۶]

۱۲۳ اشاره

۱۲۳ نکته ها:

۱۲۵ پیام ها:

۱۲۵ [سوره الإسراء (۱۷): آیات ۳۷ تا ۳۸]

۱۲۵ اشاره

۱۲۶ نکته ها:

پیام ها: ۱۲۶

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۹] ۱۲۷

اشاره ۱۲۷

نکته ها: ۱۲۷

پیام ها: ۱۲۷

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۰] ۱۲۸

اشاره ۱۲۸

نکته ها: ۱۲۸

پیام ها: ۱۲۸

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۱] ۱۲۸

اشاره ۱۲۸

نکته ها: ۱۲۹

پیام ها: ۱۲۹

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۴۲ تا ۴۳] ۱۲۹

اشاره ۱۲۹

نکته ها: ۱۳۰

پیام ها: ۱۳۰

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۴] ۱۳۰

اشاره ۱۳۰

نکته ها: ۱۳۰

پیام ها: ۱۳۲

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۵] ۱۳۲

اشاره ۱۳۲

نکته ها: ۱۳۲

پیام ها: ۱۳۳

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۶] ۱۳۳

۱۳۳ اشاره

۱۳۳ نکته ها:

۱۳۴ پیام ها:

۱۳۴ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۷]

۱۳۴ اشاره

۱۳۵ نکته ها:

۱۳۵ پیام ها:

۱۳۵ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۸]

۱۳۵ اشاره

۱۳۵ پیام ها:

۱۳۶ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۹]

۱۳۶ اشاره

۱۳۶ نکته ها:

۱۳۶ [سوره الإسراء (۱۷): آیات ۵۰ تا ۵۱]

۱۳۶ اشاره

۱۳۷ نکته ها:

۱۳۷ پیام ها:

۱۳۸ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۲]

۱۳۸ اشاره

۱۳۸ پیام ها:

۱۳۸ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۳]

۱۳۸ اشاره

۱۳۹ نکته ها:

۱۳۹ پیام ها:

۱۴۰ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۴]

۱۴۰ اشاره

نکته ها: ۱۴۰

پیام ها: ۱۴۰

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۵] ۱۴۰

اشاره ۱۴۰

نکته ها: ۱۴۱

پیام ها: ۱۴۱

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۶] ۱۴۱

اشاره ۱۴۱

پیام ها: ۱۴۲

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۷] ۱۴۲

اشاره ۱۴۲

نکته ها: ۱۴۲

پیام ها: ۱۴۳

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۸] ۱۴۳

اشاره ۱۴۳

نکته ها: ۱۴۳

پیام ها: ۱۴۴

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۹] ۱۴۴

اشاره ۱۴۴

نکته ها: ۱۴۴

پیام ها: ۱۴۴

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۰] ۱۴۵

اشاره ۱۴۵

نکته ها: ۱۴۵

پیام ها: ۱۴۸

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۱] ۱۴۸

۱۴۸ اشاره

۱۴۸ نکته ها:

۱۴۹ پیام ها:

۱۴۹ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۲]

۱۴۹ اشاره

۱۴۹ نکته ها:

۱۵۰ پیام ها:

۱۵۰ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۳]

۱۵۰ اشاره

۱۵۰ پیام ها:

۱۵۱ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۴]

۱۵۱ اشاره

۱۵۱ نکته ها:

۱۵۲ پیام ها:

۱۵۲ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۵]

۱۵۲ اشاره

۱۵۲ نکته ها:

۱۵۳ پیام ها:

۱۵۴ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۶]

۱۵۴ اشاره

۱۵۴ نکته ها:

۱۵۴ پیام ها:

۱۵۴ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۷]

۱۵۴ اشاره

۱۵۵ نکته ها:

۱۵۵ پیام ها:

۱۵۶----- [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۸]

۱۵۶----- اشاره

۱۵۶----- نکته ها:

۱۵۶----- پیام ها:

۱۵۶----- [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۹]

۱۵۶----- اشاره

۱۵۷----- نکته ها:

۱۵۷----- پیام ها:

۱۵۷----- [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۰]

۱۵۷----- اشاره

۱۵۷----- نکته ها:

۱۶۰----- پیام ها:

۱۶۰----- [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۱]

۱۶۰----- اشاره

۱۶۰----- نکته ها:

۱۶۱----- پیام ها:

۱۶۲----- [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۲]

۱۶۲----- اشاره

۱۶۲----- نکته ها:

۱۶۳----- پیام ها:

۱۶۳----- [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۳]

۱۶۳----- اشاره

۱۶۳----- نکته ها:

۱۶۴----- پیام ها:

۱۶۴----- [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۴]

۱۶۴----- اشاره

نکته ها: ۱۶۴

پیام ها: ۱۶۵

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۵] ۱۶۵

اشاره ۱۶۵

نکته ها: ۱۶۶

پیام ها: ۱۶۶

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۶] ۱۶۶

اشاره ۱۶۶

نکته ها: ۱۶۷

پیام ها: ۱۶۷

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۷] ۱۶۷

اشاره ۱۶۷

نکته ها: ۱۶۷

پیام ها: ۱۶۸

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۸] ۱۶۸

اشاره ۱۶۸

نکته ها: ۱۶۸

پیام ها: ۱۶۹

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۹] ۱۶۹

اشاره ۱۶۹

نکته ها: ۱۶۹

پیام ها: ۱۷۲

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۰] ۱۷۲

اشاره ۱۷۲

نکته ها: ۱۷۳

پیام ها: ۱۷۳

۱۷۴ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۱]

۱۷۴ اشاره

۱۷۴ نکته ها:

۱۷۵ پیام ها:

۱۷۵ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۲]

۱۷۵ اشاره

۱۷۵ نکته ها:

۱۷۶ پیام ها:

۱۷۷ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۳]

۱۷۷ اشاره

۱۷۷ نکته ها:

۱۷۷ پیام ها:

۱۷۷ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۴]

۱۷۷ اشاره

۱۷۷ نکته ها:

۱۷۹ پیام ها:

۱۷۹ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۵]

۱۷۹ اشاره

۱۷۹ نکته ها:

۱۸۰ پیام ها:

۱۸۰ [سوره الإسراء (۱۷): آیات ۸۶ تا ۸۷]

۱۸۰ اشاره

۱۸۰ نکته ها:

۱۸۱ پیام ها:

۱۸۱ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۸]

۱۸۱ اشاره

نکته ها: ۱۸۱

پیام ها: ۱۸۲

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۹] ۱۸۲

اشاره ۱۸۲

پیام ها: ۱۸۲

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۹۰ تا ۹۱] ۱۸۳

اشاره ۱۸۳

نکته ها: ۱۸۳

پیام ها: ۱۸۴

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۹۲ تا ۹۳] ۱۸۴

اشاره ۱۸۴

نکته ها: ۱۸۴

پیام ها: ۱۸۵

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹۴] ۱۸۵

اشاره ۱۸۵

نکته ها: ۱۸۵

پیام ها: ۱۸۶

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹۵] ۱۸۶

اشاره ۱۸۶

نکته ها: ۱۸۶

پیام ها: ۱۸۷

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹۶] ۱۸۷

اشاره ۱۸۷

پیام ها: ۱۸۷

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹۷] ۱۸۸

اشاره ۱۸۸

نکته ها: ۱۸۸

پیام ها: ۱۸۸

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹۸] ۱۸۹

اشاره ۱۸۹

نکته ها: ۱۸۹

پیام ها: ۱۸۹

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹۹] ۱۸۹

اشاره ۱۸۹

نکته ها: ۱۹۰

پیام ها: ۱۹۰

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۰۰] ۱۹۱

اشاره ۱۹۱

نکته ها: ۱۹۱

پیام ها: ۱۹۱

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۰۱] ۱۹۱

اشاره ۱۹۱

نکته ها: ۱۹۱

پیام ها: ۱۹۲

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۰۲] ۱۹۲

اشاره ۱۹۲

نکته ها: ۱۹۳

پیام ها: ۱۹۳

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۱۰۳ تا ۱۰۴] ۱۹۳

اشاره ۱۹۳

نکته ها: ۱۹۴

پیام ها: ۱۹۴

۱۹۵ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۰۵]

۱۹۵ اشاره

۱۹۵ پیام ها:

۱۹۵ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۰۶]

۱۹۵ اشاره

۱۹۵ نکته ها:

۱۹۶ پیام ها:

۱۹۷ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۰۷]

۱۹۷ اشاره

۱۹۷ نکته ها:

۱۹۷ پیام ها:

۱۹۸ [سوره الإسراء (۱۷): آیات ۱۰۸ تا ۱۰۹]

۱۹۸ اشاره

۱۹۸ نکته ها:

۱۹۸ پیام ها:

۱۹۹ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۱۰]

۱۹۹ اشاره

۱۹۹ نکته ها:

۲۰۰ پیام ها:

۲۰۱ [سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۱۱]

۲۰۱ اشاره

۲۰۱ نکته ها:

۲۰۱ پیام ها:

۲۰۴ [تفسیر سوره کهف]

۲۰۴ سیمای سوره ی کهف

۲۰۵ [سوره الکهف (۱۸): آیات ۱ تا ۲]

۲۰۵ اشاره

۲۰۵ نکته ها:

۲۰۶ پیام ها:

۲۰۷ [سوره الكهف (۱۸): آیات ۳ تا ۵]

۲۰۷ اشاره

۲۰۷ نکته ها:

۲۰۷ پیام ها:

۲۰۸ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۶]

۲۰۸ اشاره

۲۰۸ نکته ها:

۲۰۸ پیام ها:

۲۰۹ [سوره الكهف (۱۸): آیات ۷ تا ۸]

۲۰۹ اشاره

۲۰۹ نکته ها:

۲۰۹ پیام ها:

۲۱۰ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۹]

۲۱۰ اشاره

۲۱۰ نکته ها:

۲۱۱ [سوره الكهف (۱۸): آیات ۱۰ تا ۱۱]

۲۱۱ اشاره

۲۱۱ نکته ها:

۲۱۲ پیام ها:

۲۱۲ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۱۲]

۲۱۲ اشاره

۲۱۲ نکته ها:

۲۱۳ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۱۳]

۲۱۳ اشاره

۲۱۳ نکته ها:

۲۱۳ پیام ها:

۲۱۴ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۱۴]

۲۱۴ اشاره

۲۱۴ نکته ها:

۲۱۴ پیام ها:

۲۱۵ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۱۵]

۲۱۵ اشاره

۲۱۵ نکته ها:

۲۱۵ پیام ها:

۲۱۶ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۱۶]

۲۱۶ اشاره

۲۱۶ نکته ها:

۲۱۶ پیام ها:

۲۱۷ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۱۷]

۲۱۷ اشاره

۲۱۷ نکته ها:

۲۱۷ پیام ها:

۲۱۸ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۱۸]

۲۱۸ اشاره

۲۱۸ نکته ها:

۲۱۸ پیام ها:

۲۱۹ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۱۹]

۲۱۹ اشاره

۲۱۹ نکته ها:

پیام ها: ۲۲۰

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۰] ۲۲۱

اشاره ۲۲۱

پیام ها: ۲۲۱

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۱] ۲۲۲

اشاره ۲۲۲

نکته ها: ۲۲۲

پیام ها: ۲۲۲

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۲] ۲۲۳

اشاره ۲۲۳

نکته ها: ۲۲۴

پیام ها: ۲۲۴

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۲۳ تا ۲۴] ۲۲۵

اشاره ۲۲۵

نکته ها: ۲۲۵

پیام ها: ۲۲۶

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۲۵ تا ۲۶] ۲۲۷

اشاره ۲۲۷

نکته ها: ۲۲۷

پیام ها: ۲۲۸

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۷] ۲۲۸

اشاره ۲۲۸

نکته ها: ۲۲۹

پیام ها: ۲۲۹

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۸] ۲۲۹

اشاره ۲۲۹

نکته ها: ۲۲۹

پیام ها: ۲۳۰

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۹] ۲۳۱

اشاره ۲۳۱

نکته ها: ۲۳۱

پیام ها: ۲۳۲

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۳۰] ۲۳۳

اشاره ۲۳۳

نکته ها: ۲۳۳

پیام ها: ۲۳۳

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۳۱] ۲۳۳

اشاره ۲۳۳

نکته ها: ۲۳۴

پیام ها: ۲۳۴

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۳۲ تا ۳۳] ۲۳۵

اشاره ۲۳۵

نکته ها: ۲۳۵

پیام ها: ۲۳۶

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۳۴] ۲۳۶

اشاره ۲۳۶

نکته ها: ۲۳۶

پیام ها: ۲۳۷

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۳۵] ۲۳۷

اشاره ۲۳۷

پیام ها: ۲۳۷

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۳۶] ۲۳۷

۲۳۷ اشاره

۲۳۸ نکته ها:

۲۳۸ پیام ها:

۲۳۸ [سوره الكهف (۱۸): آیات ۳۷ تا ۳۸]

۲۳۸ اشاره

۲۳۹ نکته ها:

۲۳۹ پیام ها:

۲۴۰ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۳۹]

۲۴۰ اشاره

۲۴۰ نکته ها:

۲۴۰ پیام ها:

۲۴۱ [سوره الكهف (۱۸): آیات ۴۰ تا ۴۱]

۲۴۱ اشاره

۲۴۱ نکته ها:

۲۴۱ پیام ها:

۲۴۲ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۴۲]

۲۴۲ اشاره

۲۴۲ نکته ها:

۲۴۲ پیام ها:

۲۴۳ [سوره الكهف (۱۸): آیات ۴۳ تا ۴۴]

۲۴۳ اشاره

۲۴۳ نکته ها:

۲۴۳ پیام ها:

۲۴۴ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۴۵]

۲۴۴ اشاره

۲۴۴ نکته ها:

پیام‌ها: ۲۴۵

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۶] ۲۴۵

اشاره ۲۴۵

نکته‌ها: ۲۴۵

پیام‌ها: ۲۴۶

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۷] ۲۴۶

اشاره ۲۴۶

نکته‌ها: ۲۴۶

پیام‌ها: ۲۴۷

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۸] ۲۴۷

اشاره ۲۴۷

نکته‌ها: ۲۴۷

پیام‌ها: ۲۴۸

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۹] ۲۴۸

اشاره ۲۴۸

نکته‌ها: ۲۴۹

پیام‌ها: ۲۵۰

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۵۰] ۲۵۰

اشاره ۲۵۰

نکته‌ها: ۲۵۱

پیام‌ها: ۲۵۱

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۵۱] ۲۵۲

اشاره ۲۵۲

نکته‌ها: ۲۵۲

پیام‌ها: ۲۵۲

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۵۲] ۲۵۳

۲۵۳ اشاره

۲۵۳ نکته ها:

۲۵۳ پیام ها:

۲۵۴ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۵۳]

۲۵۴ اشاره

۲۵۴ نکته ها:

۲۵۴ پیام ها:

۲۵۵ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۵۴]

۲۵۵ اشاره

۲۵۵ نکته ها:

۲۵۵ پیام ها:

۲۵۶ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۵۵]

۲۵۶ اشاره

۲۵۶ پیام ها:

۲۵۷ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۵۶]

۲۵۷ اشاره

۲۵۷ پیام ها:

۲۵۸ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۵۷]

۲۵۸ اشاره

۲۵۸ نکته ها:

۲۵۸ پیام ها:

۲۵۹ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۵۸]

۲۵۹ اشاره

۲۵۹ نکته ها:

۲۵۹ پیام ها:

۲۶۰ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۵۹]

۲۶۰ اشاره

۲۶۰ پیام ها:

۲۶۱ [سوره الكهف (۱۸): آیات ۶۰ تا ۶۱]

۲۶۱ اشاره

۲۶۱ نکته ها:

۲۶۳ پیام ها:

۲۶۳ [سوره الكهف (۱۸): آیات ۶۲ تا ۶۳]

۲۶۳ اشاره

۲۶۴ نکته ها:

۲۶۵ پیام ها:

۲۶۵ [سوره الكهف (۱۸): آیات ۶۴ تا ۶۵]

۲۶۵ اشاره

۲۶۵ نکته ها:

۲۶۶ پیام ها:

۲۶۷ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۶۶]

۲۶۷ اشاره

۲۶۷ نکته ها:

۲۶۸ پیام ها:

۲۶۹ [سوره الكهف (۱۸): آیات ۶۷ تا ۷۰]

۲۶۹ اشاره

۲۶۹ نکته ها:

۲۶۹ پیام ها:

۲۷۰ [سوره الكهف (۱۸): آیات ۷۱ تا ۷۲]

۲۷۰ اشاره

۲۷۱ نکته ها:

۲۷۱ پیام ها:

۲۷۱ [سوره الكهف (۱۸): آیات ۷۳ تا ۷۴] -

۲۷۱ اشاره

۲۷۲ نکته ها:

۲۷۲ پیام ها:

۲۷۳ [سوره الكهف (۱۸): آیات ۷۵ تا ۷۶] -

۲۷۳ اشاره

۲۷۳ نکته ها:

۲۷۳ پیام ها:

۲۷۴ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۷۷] -

۲۷۴ اشاره

۲۷۴ نکته ها:

۲۷۴ پیام ها:

۲۷۶ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۷۸] -

۲۷۶ اشاره

۲۷۶ نکته ها:

۲۷۶ پیام ها:

۲۷۷ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۷۹] -

۲۷۷ اشاره

۲۷۷ نکته ها:

۲۷۸ پیام ها:

۲۷۹ [سوره الكهف (۱۸): آیات ۸۰ تا ۸۱] -

۲۷۹ اشاره

۲۷۹ نکته ها:

۲۸۰ پیام ها:

۲۸۱ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۸۲] -

۲۸۱ اشاره

نکته ها: ۲۸۱

پیام ها: ۲۸۲

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۸۳] ۲۸۳

اشاره ۲۸۳

نکته ها: ۲۸۳

پیام ها: ۲۸۴

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۸۴ تا ۸۵] ۲۸۴

اشاره ۲۸۴

نکته ها: ۲۸۵

پیام ها: ۲۸۵

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۸۶] ۲۸۶

اشاره ۲۸۶

نکته ها: ۲۸۶

پیام ها: ۲۸۶

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۸۷ تا ۸۸] ۲۸۷

اشاره ۲۸۷

پیام ها: ۲۸۷

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۸۹ تا ۹۱] ۲۸۸

اشاره ۲۸۸

نکته ها: ۲۸۸

پیام ها: ۲۸۹

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۹۲ تا ۹۳] ۲۸۹

اشاره ۲۸۹

نکته ها: ۲۹۰

پیام ها: ۲۹۰

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۹۴] ۲۹۱

۲۹۱ اشاره

۲۹۱ نکته ها:

۲۹۱ پیام ها:

۲۹۲ [سوره الكهف (۱۸): آیات ۹۵ تا ۹۷]

۲۹۲ اشاره

۲۹۳ نکته ها:

۲۹۳ پیام ها:

۲۹۴ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۹۸]

۲۹۴ اشاره

۲۹۴ نکته ها:

۲۹۴ پیام ها:

۲۹۵ [سوره الكهف (۱۸): آیات ۹۹ تا ۱۰۱]

۲۹۵ اشاره

۲۹۶ نکته ها:

۲۹۶ پیام ها:

۲۹۷ [سوره الكهف (۱۸): آیه ۱۰۲]

۲۹۷ اشاره

۲۹۷ نکته ها:

۲۹۸ پیام ها:

۲۹۸ [سوره الكهف (۱۸): آیات ۱۰۳ تا ۱۰۴]

۲۹۸ اشاره

۲۹۸ نکته ها:

۳۰۰ پیام ها:

۳۰۰ [سوره الكهف (۱۸): آیات ۱۰۵ تا ۱۰۶]

۳۰۰ اشاره

۳۰۰ نکته ها:

پیام‌ها: ۳۰۱

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۱۰۷ تا ۱۰۸] ۳۰۱

اشاره ۳۰۱

نکته‌ها: ۳۰۲

پیام‌ها: ۳۰۲

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۰۹] ۳۰۲

اشاره ۳۰۲

نکته‌ها: ۳۰۲

پیام‌ها: ۳۰۳

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۱۰] ۳۰۳

اشاره ۳۰۳

نکته‌ها: ۳۰۳

پیام‌ها: ۳۰۴

[تفسیر سوره مریم] ۳۰۸

سیمای سوره مریم ۳۰۸

[سوره مریم (۱۹): آیات ۱ تا ۳] ۳۰۹

اشاره ۳۰۹

نکته‌ها: ۳۰۹

پیام‌ها: ۳۱۰

[سوره مریم (۱۹): آیات ۴ تا ۵] ۳۱۰

نکته‌ها: ۳۱۱

پیام‌ها: ۳۱۱

[سوره مریم (۱۹): آیات ۶ تا ۸] ۳۱۲

اشاره ۳۱۲

نکته‌ها: ۳۱۳

پیام‌ها: ۳۱۳

۳۱۴ [سوره مریم (۱۹): آیات ۹ تا ۱۰]

۳۱۴ اشاره

۳۱۵ نکته ها:

۳۱۵ پیام ها:

۳۱۶ [سوره مریم (۱۹): آیه ۱۱]

۳۱۶ اشاره

۳۱۶ نکته ها:

۳۱۶ پیام ها:

۳۱۷ [سوره مریم (۱۹): آیات ۱۲ تا ۱۳]

۳۱۷ اشاره

۳۱۷ نکته ها:

۳۱۹ پیام ها:

۳۱۹ [سوره مریم (۱۹): آیات ۱۴ تا ۱۵]

۳۱۹ اشاره

۳۱۹ نکته ها:

۳۲۰ پیام ها:

۳۲۱ [سوره مریم (۱۹): آیات ۱۶ تا ۱۷]

۳۲۱ اشاره

۳۲۱ نکته ها:

۳۲۱ پیام ها:

۳۲۲ [سوره مریم (۱۹): آیات ۱۸ تا ۲۰]

۳۲۲ اشاره

۳۲۲ نکته ها:

۳۲۳ پیام ها:

۳۲۴ [سوره مریم (۱۹): آیات ۲۱ تا ۲۳]

۳۲۴ اشاره

نکته ها: ۳۲۴

پیام ها: ۳۲۵

[سوره مریم (۱۹): آیات ۲۴ تا ۲۵] ۳۲۵

اشاره ۳۲۵

نکته ها: ۳۲۶

پیام ها: ۳۲۶

[سوره مریم (۱۹): آیه ۲۶] ۳۲۷

اشاره ۳۲۷

نکته ها: ۳۲۷

پیام ها: ۳۲۷

[سوره مریم (۱۹): آیات ۲۷ تا ۲۸] ۳۲۸

اشاره ۳۲۸

نکته ها: ۳۲۸

پیام ها: ۳۲۸

[سوره مریم (۱۹): آیات ۲۹ تا ۳۰] ۳۲۹

اشاره ۳۲۹

نکته ها: ۳۲۹

پیام ها: ۳۳۰

[سوره مریم (۱۹): آیات ۳۱ تا ۳۲] ۳۳۰

اشاره ۳۳۰

نکته ها: ۳۳۰

پیام ها: ۳۳۱

[سوره مریم (۱۹): آیه ۳۳] ۳۳۲

اشاره ۳۳۲

پیام ها: ۳۳۲

[سوره مریم (۱۹): آیات ۳۴ تا ۳۵] ۳۳۲

۳۳۲ اشاره

۳۳۳ نکته ها:

۳۳۳ اشاره

۳۳۴ قرآن و مسیح

۳۳۵ پیام ها:

۳۳۵ [سوره مریم (۱۹): آیه ۳۶] -

۳۳۵ اشاره

۳۳۵ نکته ها:

۳۳۶ پیام ها:

۳۳۶ [سوره مریم (۱۹): آیات ۳۷ تا ۳۸] -

۳۳۶ اشاره

۳۳۶ نکته ها:

۳۳۷ پیام ها:

۳۳۷ [سوره مریم (۱۹): آیات ۳۹ تا ۴۰] -

۳۳۷ اشاره

۳۳۷ نکته ها:

۳۳۸ پیام ها:

۳۳۸ [سوره مریم (۱۹): آیه ۴۱] -

۳۳۸ اشاره

۳۳۸ نکته ها:

۳۳۹ پیام ها:

۳۳۹ [سوره مریم (۱۹): آیه ۴۲] -

۳۳۹ اشاره

۳۳۹ نکته ها:

۳۳۹ پیام ها:

۳۴۰ [سوره مریم (۱۹): آیات ۴۳ تا ۴۴] -

۳۴۰ اشاره

۳۴۰ نکته ها:

۳۴۱ پیام ها:

۳۴۱ [سوره مریم (۱۹): آیه ۴۵]

۳۴۱ اشاره

۳۴۱ پیام ها:

۳۴۲ [سوره مریم (۱۹): آیه ۴۶]

۳۴۲ اشاره

۳۴۲ نکته ها:

۳۴۲ پیام ها:

۳۴۳ [سوره مریم (۱۹): آیه ۴۷]

۳۴۳ اشاره

۳۴۳ نکته ها:

۳۴۴ پیام ها:

۳۴۴ [سوره مریم (۱۹): آیه ۴۸]

۳۴۴ اشاره

۳۴۴ نکته ها:

۳۴۵ پیام ها:

۳۴۵ [سوره مریم (۱۹): آیات ۴۹ تا ۵۰]

۳۴۵ اشاره

۳۴۶ نکته ها:

۳۴۶ اشاره

۳۴۶ سیمای ابراهیم علیه السلام

۳۴۸ پیام ها:

۳۴۹ [سوره مریم (۱۹): آیه ۵۱]

۳۴۹ اشاره

نکته ها: ۳۴۹

پیام ها: ۳۴۹

[سوره مریم (۱۹): آیه ۵۲] ۳۵۰

اشاره ۳۵۰

نکته ها: ۳۵۰

پیام ها: ۳۵۱

[سوره مریم (۱۹): آیه ۵۳] ۳۵۱

اشاره ۳۵۱

پیام ها: ۳۵۱

[سوره مریم (۱۹): آیات ۵۴ تا ۵۵] ۳۵۱

اشاره ۳۵۱

نکته ها: ۳۵۲

پیام ها: ۳۵۲

[سوره مریم (۱۹): آیات ۵۶ تا ۵۷] ۳۵۳

اشاره ۳۵۳

نکته ها: ۳۵۳

اشاره ۳۵۳

سیمای ادريس عليه السلام ۳۵۴

پیام ها: ۳۵۴

[سوره مریم (۱۹): آیه ۵۸] ۳۵۴

اشاره ۳۵۴

نکته ها: ۳۵۵

پیام ها: ۳۵۵

[سوره مریم (۱۹): آیات ۵۹ تا ۶۰] ۳۵۶

اشاره ۳۵۶

نکته ها: ۳۵۶

۳۵۶ اشاره

۳۵۷ توبه در قرآن

۳۵۹ پیام ها:

۳۶۰ [سوره مریم (۱۹): آیات ۶۱ تا ۶۳]

۳۶۰ اشاره

۳۶۰ نکته ها:

۳۶۲ پیام ها:

۳۶۲ [سوره مریم (۱۹): آیه ۶۴]

۳۶۲ اشاره

۳۶۲ نکته ها:

۳۶۳ پیام ها:

۳۶۳ [سوره مریم (۱۹): آیه ۶۵]

۳۶۳ اشاره

۳۶۳ نکته ها:

۳۶۴ پیام ها:

۳۶۴ [سوره مریم (۱۹): آیات ۶۶ تا ۶۷]

۳۶۴ اشاره

۳۶۴ نکته ها:

۳۶۵ پیام ها:

۳۶۶ [سوره مریم (۱۹): آیه ۶۸]

۳۶۶ اشاره

۳۶۶ نکته ها:

۳۶۶ پیام ها:

۳۶۷ [سوره مریم (۱۹): آیات ۶۹ تا ۷۰]

۳۶۷ اشاره

۳۶۷ نکته ها:

پیام‌ها: ۳۶۷

[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۱] ۳۶۸

اشاره ۳۶۸

نکته‌ها: ۳۶۸

پیام‌ها: ۳۶۹

[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۲] ۳۶۹

اشاره ۳۶۹

نکته‌ها: ۳۶۹

پیام‌ها: ۳۶۹

[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۳] ۳۷۰

اشاره ۳۷۰

نکته‌ها: ۳۷۰

پیام‌ها: ۳۷۱

[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۴] ۳۷۱

اشاره ۳۷۱

نکته‌ها: ۳۷۱

پیام‌ها: ۳۷۱

[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۵] ۳۷۲

اشاره ۳۷۲

نکته‌ها: ۳۷۲

پیام‌ها: ۳۷۲

[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۶] ۳۷۳

اشاره ۳۷۳

نکته‌ها: ۳۷۳

پیام‌ها: ۳۷۴

[سوره مریم (۱۹): آیات ۷۷ تا ۸۰] ۳۷۴

۳۷۴ اشاره

۳۷۵ نکته ها:

۳۷۵ پیام ها:

۳۷۶ [سوره مریم (۱۹): آیات ۸۱ تا ۸۲]

۳۷۶ اشاره

۳۷۶ نکته ها:

۳۷۷ پیام ها:

۳۷۷ [سوره مریم (۱۹): آیات ۸۳ تا ۸۴]

۳۷۷ اشاره

۳۷۷ نکته ها:

۳۷۹ پیام ها:

۳۸۰ [سوره مریم (۱۹): آیات ۸۵ تا ۸۶]

۳۸۰ اشاره

۳۸۰ نکته ها:

۳۸۰ پیام ها:

۳۸۱ [سوره مریم (۱۹): آیه ۸۷]

۳۸۱ اشاره

۳۸۱ نکته ها:

۳۸۳ پیام ها:

۳۸۳ [سوره مریم (۱۹): آیات ۸۸ تا ۸۹]

۳۸۳ اشاره

۳۸۳ نکته ها:

۳۸۳ پیام ها:

۳۸۴ [سوره مریم (۱۹): آیات ۹۰ تا ۹۳]

۳۸۴ اشاره

۳۸۴ نکته ها:

پیام‌ها: ۳۸۴

[سوره مریم (۱۹): آیات ۹۴ تا ۹۵] ۳۸۵

اشاره ۳۸۵

پیام‌ها: ۳۸۵

[سوره مریم (۱۹): آیه ۹۶] ۳۸۶

اشاره ۳۸۶

نکته‌ها: ۳۸۶

پیام‌ها: ۳۸۶

[سوره مریم (۱۹): آیه ۹۷] ۳۸۷

اشاره ۳۸۷

نکته‌ها: ۳۸۷

پیام‌ها: ۳۸۷

[سوره مریم (۱۹): آیه ۹۸] ۳۸۸

اشاره ۳۸۸

نکته‌ها: ۳۸۸

پیام‌ها: ۳۸۸

[تفسیر سوره طه] ۳۹۱

سیمای سوره ی طه □ ۳۹۱

[سوره طه (۲۰): آیات ۱ تا ۴] ۳۹۳

اشاره ۳۹۳

نکته‌ها: ۳۹۳

پیام‌ها: ۳۹۴

[سوره طه (۲۰): آیات ۵ تا ۸] ۳۹۵

اشاره ۳۹۵

نکته‌ها: ۳۹۵

پیام‌ها: ۳۹۷

۳۹۸ [سوره الأنبياء (۳۱): آيات ۹ تا ۱۰]

۳۹۸ اشاره

۳۹۸ نکته ها:

۳۹۹ پیام ها:

۳۹۹ [سوره طه (۲۰): آيات ۱۱ تا ۱۲]

۳۹۹ اشاره

۳۹۹ نکته ها:

۴۰۰ پیام ها:

۴۰۱ [سوره طه (۲۰): آيات ۱۳ تا ۱۵]

۴۰۱ اشاره

۴۰۱ نکته ها:

۴۰۱ پیام ها:

۴۰۳ [سوره طه (۲۰): آيه ۱۶]

۴۰۳ اشاره

۴۰۳ پیام ها:

۴۰۴ [سوره طه (۲۰): آيات ۱۷ تا ۲۱]

۴۰۴ اشاره

۴۰۴ نکته ها:

۴۰۵ پیام ها:

۴۰۶ [سوره طه (۲۰): آيات ۲۲ تا ۲۴]

۴۰۶ اشاره

۴۰۶ نکته ها:

۴۰۶ پیام ها:

۴۰۸ [سوره طه (۲۰): آيات ۲۵ تا ۲۸]

۴۰۸ اشاره

۴۰۸ نکته ها:

۴۰۸ اشاره

۴۰۹ ویژگی های قلب مؤمن و کافر

۴۰۹ پیام ها:

۴۱۱ [سوره طه (۲۰): آیات ۲۹ تا ۳۴]

۴۱۱ اشاره

۴۱۲ نکته ها:

۴۱۳ پیام ها:

۴۱۴ [سوره طه (۲۰): آیات ۳۵ تا ۳۷]

۴۱۴ اشاره

۴۱۴ پیام ها:

۴۱۴ [سوره طه (۲۰): آیات ۳۸ تا ۳۹]

۴۱۴ اشاره

۴۱۵ نکته ها:

۴۱۶ پیام ها:

۴۱۷ [سوره طه (۲۰): آیه ۴۰]

۴۱۷ اشاره

۴۱۷ نکته ها:

۴۱۸ پیام ها:

۴۱۹ [سوره طه (۲۰): آیات ۴۱ تا ۴۴]

۴۱۹ اشاره

۴۱۹ نکته ها:

۴۲۰ پیام ها:

۴۲۲ [سوره طه (۲۰): آیات ۴۵ تا ۴۶]

۴۲۲ اشاره

۴۲۲ نکته ها:

۴۲۲ پیام ها:

۴۲۳ [سوره طه (۲۰): آیات ۴۷ تا ۴۸]

۴۲۳ اشاره

۴۲۳ نکته ها:

۴۲۴ پیام ها:

۴۲۵ [سوره طه (۲۰): آیات ۴۹ تا ۵۱]

۴۲۵ اشاره

۴۲۵ نکته ها:

۴۲۶ پیام ها:

۴۲۷ [سوره طه (۲۰): آیه ۵۲]

۴۲۷ اشاره

۴۲۷ نکته ها:

۴۲۷ پیام ها:

۴۲۸ [سوره طه (۲۰): آیه ۵۳]

۴۲۸ اشاره

۴۲۸ نکته ها:

۴۲۸ پیام ها:

۴۲۹ [سوره طه (۲۰): آیات ۵۴ تا ۵۵]

۴۲۹ اشاره

۴۲۹ نکته ها:

۴۳۰ پیام ها:

۴۳۰ [سوره طه (۲۰): آیات ۵۶ تا ۵۷]

۴۳۰ اشاره

۴۳۱ پیام ها:

۴۳۱ [سوره طه (۲۰): آیات ۵۸ تا ۶۰]

۴۳۱ اشاره

۴۳۲ نکته ها:

پیام‌ها: ۴۳۲

[سوره طه (۲۰): آیات ۶۱ تا ۶۲] ۴۳۳

اشاره ۴۳۳

پیام‌ها: ۴۳۳

[سوره طه (۲۰): آیات ۶۳ تا ۶۴] ۴۳۴

اشاره ۴۳۴

نکته‌ها: ۴۳۴

پیام‌ها: ۴۳۴

[سوره طه (۲۰): آیات ۶۵ تا ۶۷] ۴۳۵

اشاره ۴۳۵

نکته‌ها: ۴۳۵

پیام‌ها: ۴۳۶

[سوره طه (۲۰): آیات ۶۸ تا ۷۰] ۴۳۶

اشاره ۴۳۶

نکته‌ها: ۴۳۷

پیام‌ها: ۴۳۷

[سوره طه (۲۰): آیه ۷۱] ۴۳۸

اشاره ۴۳۸

نکته‌ها: ۴۳۹

پیام‌ها: ۴۳۹

[سوره طه (۲۰): آیات ۷۲ تا ۷۳] ۴۳۹

اشاره ۴۳۹

نکته‌ها: ۴۴۰

پیام‌ها: ۴۴۰

[سوره طه (۲۰): آیات ۷۴ تا ۷۶] ۴۴۱

اشاره ۴۴۱

نکته ها: ۴۴۲

پیام ها: ۴۴۲

[سوره طه (۲۰): آیات ۷۷ تا ۷۹] ۴۴۳

اشاره ۴۴۳

نکته ها: ۴۴۳

پیام ها: ۴۴۳

[سوره طه (۲۰): آیه ۸۰] ۴۴۴

اشاره ۴۴۴

نکته ها: ۴۴۴

پیام ها: ۴۴۵

[سوره طه (۲۰): آیه ۸۱] ۴۴۵

اشاره ۴۴۵

پیام ها: ۴۴۵

[سوره طه (۲۰): آیه ۸۲] ۴۴۶

اشاره ۴۴۶

نکته ها: ۴۴۶

پیام ها: ۴۴۷

[سوره طه (۲۰): آیات ۸۳ تا ۸۵] ۴۴۷

اشاره ۴۴۷

نکته ها: ۴۴۹

پیام ها: ۴۴۹

[سوره طه (۲۰): آیه ۸۶] ۴۵۰

اشاره ۴۵۰

نکته ها: ۴۵۰

پیام ها: ۴۵۱

[سوره طه (۲۰): آیه ۸۷] ۴۵۲

۴۵۲ اشاره

۴۵۲ پیام‌ها:

۴۵۲ [سوره طه (۲۰): آیات ۸۸ تا ۸۹]

۴۵۲ اشاره

۴۵۳ نکته‌ها:

۴۵۳ پیام‌ها:

۴۵۴ [سوره طه (۲۰): آیات ۹۰ تا ۹۱]

۴۵۴ اشاره

۴۵۴ پیام‌ها:

۴۵۵ [سوره طه (۲۰): آیات ۹۲ تا ۹۴]

۴۵۵ اشاره

۴۵۶ نکته‌ها:

۴۵۶ پیام‌ها:

۴۵۷ [سوره طه (۲۰): آیات ۹۵ تا ۹۶]

۴۵۷ اشاره

۴۵۷ نکته‌ها:

۴۵۸ پیام‌ها:

۴۵۹ [سوره طه (۲۰): آیات ۹۷ تا ۹۸]

۴۵۹ اشاره

۴۵۹ نکته‌ها:

۴۶۰ پیام‌ها:

۴۶۱ [سوره طه (۲۰): آیه ۹۹]

۴۶۱ اشاره

۴۶۱ نکته‌ها:

۴۶۱ پیام‌ها:

۴۶۲ [سوره طه (۲۰): آیات ۱۰۰ تا ۱۰۳]

۴۶۲ اشاره

۴۶۳ نکته ها:

۴۶۳ پیام ها:

۴۶۴ [سوره طه (۲۰): آیه ۱۰۴]

۴۶۴ اشاره

۴۶۴ نکته ها:

۴۶۴ پیام ها:

۴۶۵ [سوره طه (۲۰): آیات ۱۰۵ تا ۱۰۷]

۴۶۵ اشاره

۴۶۵ نکته ها:

۴۶۵ پیام ها:

۴۶۶ [سوره طه (۲۰): آیه ۱۰۸]

۴۶۶ اشاره

۴۶۶ پیام ها:

۴۶۶ [سوره طه (۲۰): آیه ۱۰۹]

۴۶۶ اشاره

۴۶۶ نکته ها:

۴۶۷ پیام ها:

۴۶۷ [سوره طه (۲۰): آیات ۱۱۰ تا ۱۱۱]

۴۶۷ اشاره

۴۶۷ نکته ها:

۴۶۸ پیام ها:

۴۶۸ [سوره طه (۲۰): آیه ۱۱۲]

۴۶۸ اشاره

۴۶۸ نکته ها:

۴۶۹ پیام ها:

۴۷۰ [سوره طه (۲۰): آیه ۱۱۳]

۴۷۰ اشاره

۴۷۰ نکته ها:

۴۷۰ پیام ها:

۴۷۱ [سوره طه (۲۰): آیه ۱۱۴]

۴۷۱ اشاره

۴۷۱ نکته ها:

۴۷۲ پیام ها:

۴۷۳ [سوره طه (۲۰): آیات ۱۱۵ تا ۱۱۶]

۴۷۳ اشاره

۴۷۴ نکته ها:

۴۷۴ پیام ها:

۴۷۴ [سوره طه (۲۰): آیات ۱۱۷ تا ۱۱۹]

۴۷۴ اشاره

۴۷۵ نکته ها:

۴۷۵ پیام ها:

۴۷۶ [سوره طه (۲۰): آیات ۱۲۰ تا ۱۲۱]

۴۷۶ اشاره

۴۷۶ نکته ها:

۴۷۶ اشاره

۴۷۷ گناه حضرت آدم

۴۷۸ پیام ها:

۴۷۹ [سوره طه (۲۰): آیات ۱۲۲ تا ۱۲۳]

۴۷۹ اشاره

۴۷۹ نکته ها:

۴۷۹ پیام ها:

۴۸۰ [سوره طه (۲۰): آیات ۱۲۴ تا ۱۲۵] -

۴۸۰ اشاره

۴۸۱ نکته ها:

۴۸۲ پیام ها:

۴۸۲ [سوره طه (۲۰): آیات ۱۲۶ تا ۱۲۷] -

۴۸۲ اشاره

۴۸۳ نکته ها:

۴۸۳ پیام ها:

۴۸۳ [سوره طه (۲۰): آیات ۱۲۸ تا ۱۲۹] -

۴۸۳ اشاره

۴۸۴ نکته ها:

۴۸۴ پیام ها:

۴۸۵ [سوره طه (۲۰): آیه ۱۳۰] -

۴۸۵ اشاره

۴۸۵ نکته ها:

۴۸۶ پیام ها:

۴۸۷ [سوره طه (۲۰): آیه ۱۳۱] -

۴۸۷ اشاره

۴۸۷ نکته ها:

۴۸۸ پیام ها:

۴۸۹ [سوره طه (۲۰): آیه ۱۳۲] -

۴۸۹ اشاره

۴۸۹ نکته ها:

۴۸۹ پیام ها:

۴۹۰ [سوره طه (۲۰): آیه ۱۳۳] -

۴۹۰ اشاره

نکته ها: ۴۹۱

پیام ها: ۴۹۱

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۳۴] ۴۹۱

اشاره ۴۹۱

پیام ها: ۴۹۱

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۳۵] ۴۹۲

اشاره ۴۹۲

نکته ها: ۴۹۲

پیام ها: ۴۹۲

[تفسیر سوره انبیاء] ۴۹۵

سیمای سوره انبیا ۴۹۵

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱] ۴۹۶

اشاره ۴۹۶

نکته ها: ۴۹۶

اشاره ۴۹۶

نگاهی به مسئله حساب در روز قیامت ۴۹۷

پیام ها: ۴۹۷

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۲] ۴۹۸

اشاره ۴۹۸

نکته ها: ۴۹۸

پیام ها: ۴۹۸

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۳] ۴۹۹

اشاره ۴۹۹

پیام ها: ۴۹۹

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۴] ۵۰۰

اشاره ۵۰۰

٥٠٠: پیام ها:

٥٠٠ [سوره الأنبياء (٢١): آیه ٥]

٥٠٠ اشاره

٥٠٠ نکتہ ها:

٥٠١: پیام ها:

٥٠١ [سوره الأنبياء (٢١): آیات ٦ تا ٧]

٥٠١ اشاره

٥٠١ نکتہ ها:

٥٠٢: پیام ها:

٥٠٣ [سوره الأنبياء (٢١): آیه ٨]

٥٠٣ اشاره

٥٠٣ نکتہ ها:

٥٠٣: پیام ها:

٥٠٤ [سوره الأنبياء (٢١): آیه ٩]

٥٠٤ اشاره

٥٠٤ نکتہ ها:

٥٠٤: پیام ها:

٥٠٤ [سوره الأنبياء (٢١): آیه ١٠]

٥٠٤ اشاره

٥٠٤ نکتہ ها:

٥٠٥: پیام ها:

٥٠٦ [سوره الأنبياء (٢١): آیه ١١]

٥٠٦ اشاره

٥٠٦: پیام ها:

٥٠٦ [سوره الأنبياء (٢١): آیات ١٢ تا ١٥]

٥٠٦ اشاره

نکته ها: ۵۰۷

پیام ها: ۵۰۷

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۱۶ تا ۱۷] ۵۰۸

اشاره ۵۰۸

نکته ها: ۵۰۸

پیام ها: ۵۰۹

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۸] ۵۱۰

اشاره ۵۱۰

نکته ها: ۵۱۰

پیام ها: ۵۱۰

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۱۹ تا ۲۱] ۵۱۱

اشاره ۵۱۱

نکته ها: ۵۱۱

پیام ها: ۵۱۲

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۲۲] ۵۱۲

اشاره ۵۱۲

نکته ها: ۵۱۲

پیام ها: ۵۱۳

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۲۳] ۵۱۴

اشاره ۵۱۴

نکته ها: ۵۱۴

پیام ها: ۵۱۴

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۲۴] ۵۱۵

اشاره ۵۱۵

نکته ها: ۵۱۵

پیام ها: ۵۱۶

٥١٦ [سوره الأنبياء (٢١): آيه ٢٥]

٥١٦ اشاره

٥١٦ نکته ها:

٥١٧ پیام ها:

٥١٧ [سوره الأنبياء (٢١): آيات ٢٦ تا ٢٧]

٥١٧ اشاره

٥١٧ نکته ها:

٥١٨ پیام ها:

٥١٨ [سوره الأنبياء (٢١): آيه ٢٨]

٥١٨ اشاره

٥١٨ نکته ها:

٥١٩ پیام ها:

٥١٩ [سوره الأنبياء (٢١): آيه ٢٩]

٥١٩ اشاره

٥١٩ نکته ها:

٥٢٠ پیام ها:

٥٢٠ [سوره الأنبياء (٢١): آيه ٣٠]

٥٢٠ اشاره

٥٢٠ نکته ها:

٥٢١ پیام ها:

٥٢١ [سوره الأنبياء (٢١): آيه ٣١]

٥٢١ اشاره

٥٢١ نکته ها:

٥٢٢ پیام ها:

٥٢٢ [سوره الأنبياء (٢١): آيه ٣٢]

٥٢٢ اشاره

نکته ها: ۵۲۲

پیام ها: ۵۲۳

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۳۳] ۵۲۳

اشاره ۵۲۳

نکته ها: ۵۲۳

پیام ها: ۵۲۴

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۳۴ تا ۳۵] ۵۲۴

اشاره ۵۲۴

نکته ها: ۵۲۴

اشاره ۵۲۴

سیمای مرگ در قرآن و روایات ۵۲۴

پیام ها: ۵۲۶

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۳۶] ۵۲۷

اشاره ۵۲۷

نکته ها: ۵۲۷

پیام ها: ۵۲۷

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۳۷] ۵۲۷

اشاره ۵۲۷

پیام ها: ۵۲۸

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۳۸] ۵۲۸

اشاره ۵۲۸

پیام ها: ۵۲۸

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۳۹] ۵۲۸

اشاره ۵۲۸

نکته ها: ۵۲۸

پیام ها: ۵۲۹

٥٢٩ [سوره الأنبياء (٢١): آيه ٤٠]

٥٢٩ اشاره

٥٢٩ پیام ها:

٥٢٩ [سوره الأنبياء (٢١): آيه ٤١]

٥٢٩ اشاره

٥٣٠ پیام ها:

٥٣٠ [سوره الأنبياء (٢١): آيه ٤٢]

٥٣٠ اشاره

٥٣٠ پیام ها:

٥٣١ [سوره الأنبياء (٢١): آيه ٤٣]

٥٣١ اشاره

٥٣١ پیام ها:

٥٣١ [سوره الأنبياء (٢١): آيه ٤٤]

٥٣١ اشاره

٥٣٢ نکته ها:

٥٣٢ پیام ها:

٥٣٣ [سوره الأنبياء (٢١): آيه ٤٥]

٥٣٣ اشاره

٥٣٣ پیام ها:

٥٣٣ [سوره الأنبياء (٢١): آيه ٤٦]

٥٣٣ اشاره

٥٣٣ پیام ها:

٥٣٤ [سوره الأنبياء (٢١): آيه ٤٧]

٥٣٤ اشاره

٥٣٤ نکته ها:

٥٣٥ پیام ها:

٥٣٥ [سوره الأنبياء (٢١): آيات ٤٨ تا ٤٩]

٥٣٥ اشاره

٥٣٦ نکته ها:

٥٣٦ پیام ها:

٥٣٧ [سوره الأنبياء (٢١): آيه ٥٠]

٥٣٧ اشاره

٥٣٧ نکته ها:

٥٣٧ پیام ها:

٥٣٧ [سوره الأنبياء (٢١): آيات ٥١ تا ٥٤]

٥٣٧ اشاره

٥٣٨ نکته ها:

٥٣٨ پیام ها:

٥٣٩ [سوره الأنبياء (٢١): آيات ٥٥ تا ٥٦]

٥٣٩ اشاره

٥٤٠ نکته ها:

٥٤٠ پیام ها:

٥٤٠ [سوره الأنبياء (٢١): آيه ٥٧]

٥٤٠ اشاره

٥٤٠ نکته ها:

٥٤١ پیام ها:

٥٤٢ [سوره الأنبياء (٢١): آيات ٥٨ تا ٦٠]

٥٤٢ اشاره

٥٤٢ نکته ها:

٥٤٢ پیام ها:

٥٤٤ [سوره الأنبياء (٢١): آيات ٦١ تا ٦٣]

٥٤٤ اشاره

٥٤٤ نكته ها:

٥٤٥ پیام ها:

٥٤٦ [سوره الأنبياء (٢١): آيات ٦٤ تا ٦٥]

٥٤٦ اشاره

٥٤٦ پیام ها:

٥٤٧ [سوره الأنبياء (٢١): آيات ٦٦ تا ٧٠]

٥٤٧ اشاره

٥٤٧ نكته ها:

٥٤٨ پیام ها:

٥٤٩ [سوره الأنبياء (٢١): آيات ٧١ تا ٧٢]

٥٤٩ اشاره

٥٥٠ نكته ها:

٥٥٠ پیام ها:

٥٥١ [سوره الأنبياء (٢١): آيه ٧٣]

٥٥١ اشاره

٥٥١ پیام ها:

٥٥٢ [سوره الأنبياء (٢١): آيات ٧٤ تا ٧٥]

٥٥٢ اشاره

٥٥٢ نكته ها:

٥٥٣ پیام ها:

٥٥٣ [سوره الأنبياء (٢١): آيات ٧٦ تا ٧٧]

٥٥٣ اشاره

٥٥٤ نكته ها:

٥٥٤ پیام ها:

٥٥٥ [سوره الأنبياء (٢١): آيات ٧٨ تا ٧٩]

٥٥٥ اشاره

نکته ها: ۵۵۵

پیام ها: ۵۵۶

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۸۰ تا ۸۱] ۵۵۷

اشاره ۵۵۷

نکته ها: ۵۵۷

پیام ها: ۵۵۷

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۸۲] ۵۵۸

اشاره ۵۵۸

نکته ها: ۵۵۸

پیام ها: ۵۵۹

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۸۳ تا ۸۴] ۵۵۹

اشاره ۵۵۹

نکته ها: ۵۵۹

پیام ها: ۵۶۰

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۸۵ تا ۸۶] ۵۶۱

اشاره ۵۶۱

نکته ها: ۵۶۲

پیام ها: ۵۶۳

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۸۷ تا ۸۸] ۵۶۳

اشاره ۵۶۳

نکته ها: ۵۶۴

پیام ها: ۵۶۵

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۸۹ تا ۹۰] ۵۶۶

اشاره ۵۶۶

نکته ها: ۵۶۶

پیام ها: ۵۶۷

٥٦٨ [سوره الأنبياء (٢١): آيه ٩١]

٥٦٨ اشاره

٥٦٨ پیام ها:

٥٦٩ [سوره الأنبياء (٢١): آيات ٩٢ تا ٩٣]

٥٦٩ اشاره

٥٦٩ پیام ها:

٥٦٩ [سوره الأنبياء (٢١): آيه ٩٤]

٥٦٩ اشاره

٥٧٠ نکته ها:

٥٧٠ پیام ها:

٥٧١ [سوره الأنبياء (٢١): آيات ٩٥ تا ٩٦]

٥٧١ اشاره

٥٧١ نکته ها:

٥٧٢ پیام ها:

٥٧٢ [سوره الأنبياء (٢١): آيه ٩٧]

٥٧٢ اشاره

٥٧٢ نکته ها:

٥٧٢ پیام ها:

٥٧٣ [سوره الأنبياء (٢١): آيه ٩٨]

٥٧٣ اشاره

٥٧٣ نکته ها:

٥٧٤ پیام ها:

٥٧٤ [سوره الأنبياء (٢١): آيات ٩٩ تا ١٠٠]

٥٧٤ اشاره

٥٧٤ نکته ها:

٥٧٤ پیام ها:

٥٧٥ [سوره الأنبياء (٢١): آيه ١٠١] -

٥٧٥ اشاره

٥٧٥ نکته ها:

٥٧٥ پیام ها:

٥٧٥ [سوره الأنبياء (٢١): آيه ١٠٢] -

٥٧٥ اشاره

٥٧٥ نکته ها:

٥٧٦ پیام ها:

٥٧٧ [سوره الأنبياء (٢١): آيه ١٠٣] -

٥٧٧ اشاره

٥٧٧ نکته ها:

٥٧٧ پیام ها:

٥٧٧ [سوره الأنبياء (٢١): آيه ١٠٤] -

٥٧٧ اشاره

٥٧٨ نکته ها:

٥٧٨ پیام ها:

٥٧٩ [سوره الأنبياء (٢١): آيه ١٠٥] -

٥٧٩ اشاره

٥٧٩ نکته ها:

٥٨٠ پیام ها:

٥٨١ [سوره الأنبياء (٢١): آيه ١٠٦] -

٥٨١ اشاره

٥٨١ نکته ها:

٥٨١ پیام ها:

٥٨١ [سوره الأنبياء (٢١): آيه ١٠٧] -

٥٨١ اشاره

پیام ها: ۵۸۳

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۰۸] ۵۸۳

اشاره ۵۸۳

نکته ها: ۵۸۳

پیام ها: ۵۸۴

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۰۹] ۵۸۴

اشاره ۵۸۴

نکته ها: ۵۸۴

پیام ها: ۵۸۵

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۱۱۰ تا ۱۱۱] ۵۸۶

اشاره ۵۸۶

نکته ها: ۵۸۶

پیام ها: ۵۸۶

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۱۲] ۵۸۷

اشاره ۵۸۷

نکته ها: ۵۸۷

پیام ها: ۵۸۷

درباره مرکز ۵۸۹

سرشناسه: قرائتی، محسن، ۱۳۲۴ -

عنوان و نام پدیدآور: تفسیر نور / تالیف محسن قرائتی.

وضعیت ویراست: ویراست ۲.

مشخصات نشر: تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۷-

مشخصات ظاهری: ۱۰ ج.

فروست: کتاب سال جمهوری اسلامی ایران؛ ۷۶.

شابک: دوره: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۱۰-۱؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۱: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۰-۲؛ ۶۰۰۰۰ ریال: ج. ۲: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۰-۵۴۲۱-۰۰-۱
۹-۰۱؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۲، چاپ چهارم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۳: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۲-۶؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۴: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۳-۳
۵۴۲۱-۰۳-۳؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۴، چاپ چهارم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۵، چاپ چهارم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۵: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۴-۰
ریال: ج. ۶: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۵-۷؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۶، چاپ دوم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۶، چاپ سوم: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۶-۱۰
۱؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۶، چاپ ششم)؛ ۳۰۰۰۰ ریال: ج. ۶، چاپ شانزدهم ۹۶۴-۵۶۵۲-۱۸-۹؛ ۶۰۰۰۰ ریال: ج. ۷: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۷-۶
۵۴۲۱-۰۶-۴؛ ۶۵۰۰۰ ریال (ج. ۷، چاپ پنجم)؛ ۳۰۰۰۰ ریال (ج. ۷، چاپ چهاردهم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۸: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۷-۱
۱-۰۷؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۸، چاپ دوم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۸، چاپ ششم)؛ ۴۰۰۰۰ ریال (ج. ۸، چاپ چهاردهم)؛ ۹۰۰۰۰ ریال: ج. ۹: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۸-۸
۶۰۰-۵۴۲۱-۰۸-۸؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۹، چاپ سوم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۹، چاپ ششم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۱۰: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۹-۵
۵۴۲۱-۰۹-۵؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۱۰، چاپ دوم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۱۰، چاپ ششم)

یادداشت: چاپ قبلی: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۵ (۱۲ ج.).

یادداشت: ج. ۱-۴، ۶-۸ (چاپ اول: ۱۳۸۸).

یادداشت: ج. ۲ و ۵ (چاپ چهارم: بهار ۱۳۸۹).

یادداشت: ج. ۴ (چاپ چهارم: بهار ۱۳۸۹)

یادداشت: ج. ۶ و ۹ (چاپ سوم: زمستان ۱۳۸۸).

یادداشت: ج. ۶ (چاپ دوم: ۱۳۸۸).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ شانزدهم: بهار ۱۳۸۶).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ هشتم : ۱۳۹۱).

یادداشت : ج. ۷ (چاپ پنجم: ۱۳۸۹).

یادداشت : ج. ۷ (چاپ چهاردهم: تابستان ۱۳۸۶).

یادداشت : ج. ۸ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۸ (چاپ چهاردهم: تابستان ۱۳۸۷).

یادداشت : ج. ۸ و ۱۰ (چاپ دوم : ۱۳۸۸).

یادداشت : ج. ۹ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۱۰ (چاپ ششم: ۱۳۹۰).

یادداشت : عنوان دیگر: تفسیر نور: شیوه ای نو در ارایه آسان و روان پیام های آیات.

یادداشت : کتابنامه.

مندرجات : ج. ۱. سوره های (۱ تا ۳) حمد، بقره و آل عمران. - ج. ۲. سوره های (۴ تا ۶) نساء، مائده و انعام. - ج. ۴. سوره های (۱۱ تا ۱۶) هود، یوسف، رعد، ابراهیم، حجر و نحل. - ج. ۵. سوره های (۱۷-۲۱) اسراء، كهف، مریم، طه و انبیاء. - ج. ۶. سوره های (۲۲ تا ۲۷) حج، مومنون، نور، فرقان، شعراء و نحل. - ج. ۷. سوره های (۲۸ تا ۳۶) قصص، عنكبوت، روم، لقمان، سجده، احزاب، سبأ، فاطر و یس. - ج. ۸. سوره های (۳۷ تا ۴۵) صافات، ص، زمر، غافر، شوری، زخرف، دخان و جاثیه. - ج. ۹. سوره های (۴۶ تا ۶۱) احقاف، محمد، فتح، حجرات، ق، ذاریات، طور، نجم.....- ج. ۱۰. جمعه، منافقون الی فلق، ناس.

عنوان دیگر : تفسیر نور: شیوه ای نو در ارایه آسان و روان پیام های آیات.

موضوع : تفاسیر شیعه -- قرن ۱۴

رده بندی کنگره : BP۹۸/ق۳۵ت۱۳۸۷۷

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۱۷۹

شماره کتابشناسی ملی : ۱۶۰۸۱۲۴

ص : ۱

اشاره

الحمد لله رب العالمين و صلى الله على سيدنا محمد و أهل بيته المعصومين قرآن نور است، بگذریم که بعضی دلالت آن را ظنی پنداشتند. قرآن محور است، بگذریم که بعضی آن را در حاشیه قرار دادند. قرآن علم بی نهایت الهی است، بگذریم که بعضی حقیقت را در کتب دیگری جستجو کردند.

قرآن خود را، به عظیم (۱) و کریم (۲) و مجید (۳) توصیف کرد، آیا آن را تعظیم و تکریم و تمجید کردیم؟ قرآن، شفای دردهای فکری، اخلاقی، اجتماعی، سیاسی، خانوادگی و اقتصادی ماست.

قرآن، رابطه ما با خدا، با خود، با جامعه، با همسر و فرزند، با دوست و دشمن و با طبیعت و تاریخ را ترسیم می کند.

قرآن، تنها کتاب آسمانی است که تحریف نشده و هر چه تاریخ بر آن می گذرد، اسرارش بیشتر هویدا می شود.

ص: ۵:

۱-۱. حجر، ۸۷.

۲-۲. واقعه، ۷۷.

۳-۳. بروج، ۲۱.

قرآن را همچون نماز باید به یادداشت، که خود می فرماید: اگر یهود تورات را به پا می داشتند، به سعادت می رسیدند. (۱)

□

از همسر پیامبر اکرم پرسیدند که اخلاق رسول الله چگونه بود؟ گفت: خُلِقَ او قرآن بود. (۲)

امام رضا علیه السلام فرمود: تمام سخنانم از قرآن ریشه می گیرد.

امام صادق علیه السلام می فرماید: دلیل آنکه در وضو مقداری از سر را مسح می کنیم، حرف (باء) در «وَامْسِحُوا بِرُؤُسِكُمْ» (۳) است و اگر می فرمود: «وَامْسَحُوا رُؤُسَكُمْ» تمام سر را مسح می کردیم. معنای این کلام آن است که در تمام حروف قرآن نکته ای نهفته است.

ملا صدرا در آخر عمر ناله می کند که چرا از آغاز، قرآن را محور کار و تحقیق و تدبیر خود قرار نداده و می گوید: در تمام عمر به جای نور در سایه ایستاده بودم، از غصه جانم آتش گرفت و قلبم شعله کشید، چه کنم عمرم تمام، دستم خالی و... (۴)

فیض کاشانی نیز می گوید: کتاب ها و رساله ها نوشتم، تحقیقاتی کردم، ولی در هیچ یک از علوم دوائی برای دردم و آبی برای عطشم نیافتم، به سوی خدا فرار و انابه کردم تا خداوند دستم را گرفت و با تفسیر گره خوردم. (۵)

لطف خداوند مرا بر آن داشت تا در سال ۱۳۷۹ در کنار ستاد اقامه نماز، ستاد تفسیری تشکیل دهم. در قم و مشهد و اصفهان و بعضی مناطق دیگر از افراد فاضل و دلسوز دعوت کردم و به بسیاری از استان ها و حوزه ها و دانشگاه ها رفتم. آن خدایی که پیامبرش را در غار با تار عنکبوت حفظ کرد و کلاغی را معلم بشر در دفن مرده و هددهی را واسطه ی ایمان یک کشور قرار داد، به این انسان بی بضاعت نیز توفیق داد تا دل هایی را متوجه قرآن و تفسیر آن بنماید. مسابقات تفسیر در کشور به راه افتاد و هزاران نفر از طلاب و دانشجویان در آن شرکت کردند.

ص: ۶

۱- ۱. مائده، ۶۶.

۲- ۲. کنز العمال، حدیث ۱۸۷۱۸.

۳- ۳. مائده، ۶.

۴- ۴. مقدمه تفسیر سوره واقعه.

۵- ۵. رساله انصاف.

آموزش و پرورش برای فرهنگیان و دانشگاه برای دانشجویان و قوای مسلح برای پرسنل خود برنامه هایی را به اجرا در آورده و مدیریت حوزه های علمیه و سازمان اوقاف با اعزام طلاب و دعوت از علما به مسئله ی تفسیر پرداختند.

□

هدف از این کارها، مهوریت زدایی از قرآن و راضی کردن دل رسول خدا صلی الله علیه و آله است. گرچه می دانیم شناخت قرآن گام اول است و گام های بعدی عمل به قرآن و چشاندن شیرینی معارف آن به نسل نو است.

آری اگر همان گونه که زلیخا یوسف را به زنان مصر نشان داد و همه دست خود را بریده و از خوردن دست کشیدند، ما نیز یوسف قرآن را به مردم نشان دهیم، دست از افراد منحرف خواهند کشید.

خدا را بر این نعمت که قطره ای از نکات و لطائف قرآنی را به ما فهماند شاکریم و از او می خواهیم که این آشنایی را هر روز عمیق تر و مقدمه عمل خود و ارشاد دیگران قرار دهد.

□

در خاتمه، برای همه کسانی که مرا با قرآن آشنا کردند و مشوق من بودند، به خصوص مرحوم آیت الله سید مهدی روحانی که به حقّ مفسّری عمیق و فقیهی زاهد و متکلمی قوی بود و در این سال ما را به سوگن خود نشانند، رحمت و مغفرت الهی را طلب می کنم.

محسن قرائتی ۷۹/۱۲/۱

ص: ۷

انقلاب اسلامی ایران با رهبری امام خمینی قدس سره و حضور ملت مسلمان و مبارزات شهدای گرانقدر قبل و بعد از پیروزی، زمینه رشد و ترویج فرهنگ اسلامی و خصوصاً قرآن کریم را فراهم آورد. در این راستا دانشمندان درد آشنای حوزه های علمیه، با تألیف کتب مناسب در جهت تبلیغ دین گام های بسیاری برداشتند.

کتاب حاضر که بخشی از مجموعه دوازده جلدی «تفسیر نور» می باشد، در جهت مهجوریت زادی از قرآن و ارائه پیام های انسان ساز کلام الهی به شیوه ای نو و قلمی شیوا، توسط حجّت الاسلام و المسلمین محسن قرائتی به رشته تحریر درآمده است که در سال ۷۶ به عنوان کتاب سال جمهوری اسلامی ایران معرفی گردید.

بدنبال چاپ اولین مجلدات این تفسیر، نظرات و پیشنهادات بسیاری از سوی فضلاء حوزه و دانشگاه طرح گردید که بیانگر علاقه و توجه قشر فرهنگی جامعه، به شناخت مفاهیم قرآن کریم از طریق این شیوه می باشد.

اکنون به جهت آشنایی با شیوه ی کار و چگونگی ارائه تفسیر نور، این موارد به اختصار بیان می شود که خود نیز می تواند راهگشای طلاب جوان در جهت فعالیت های تفسیری باشد.

پس از انتخاب حد اقل دوازده تفسیر معتبر از مفسران شیعه و اهل سنت، از قدما و معاصران، چند تن از طلاب فاضل با مطالعه دقیق آنها، به استخراج نکات و برداشت های تفسیری آنها پرداخته و به صورت مکتوب آن را در اختیار مؤلف قرار می دهند.

ایشان ضمن مطالعه ی آن مطالب، خود نیز به تحقیق و تتبع پرداخته و با توجه به نیازهای دینی جامعه، پیام های راهبردی قرآن را برای نسل امروز که تشنه ی دریافت مفاهیم قرآنی هستند، در قالب نکات و پیام های آیه، با نثری ساده و روان ارائه می دهند. البته در برخی موارد نیز برداشت های خود را مورد بحث و تبادل نظر با برخی بزرگان حوزه قرار می دهند.

نوشته های ایشان پس از ارائه در برنامه آینه وحی رادیو، ویراستاری شده و قبل از چاپ یک بار دیگر توسط خودشان مورد بازبینی نهایی قرار می گیرد.

شیوه ارائه

مطالب هر آیه در قالب ۵ عنوان ارائه می گردد:

۱ متن آیه، که با رسم الخط عثمان طه و با اعراب کامل، تایپ و چندین بار مورد دقت قرار گرفته است.

۲ ترجمه هر آیه، که به صورت گروهی و زیر نظر مؤلف محترم و با استفاده از بهترین ترجمه های موجود، (حد اقل ۶ ترجمه) نگارش یافته و به جهت گویایی و روانی آن، مطالب توضیحی مورد لزوم در میان پراکنش آمده است.

۳ نکته ها، که امور زیر در این قالب عرضه گردیده است:

الف: بیان ریشه و ترجمه ی لغات مشکل آیه.

ب: بیان شأن نزول آیه که در فهم محتوای آیه نقش کلیدی داشته است.

ج: بیان آیات مرتبط با آیه که در فهم موضوعی قرآن تأثیر به سزایی دارد.

د: بیان روایات ذیل آیه، که در این بخش با توجه به گستردگی روایات، تنها به ذکر نمونه هایی بسنده شده است.

ه: بیان برخی توضیحات برای روشن تر شدن مفهوم آیه.

و: طرح برخی پرسش ها و پاسخ گویی به آنها.

۴ پیام ها، که مقصود اصلی مؤلف از این تفسیر همین بخش بوده است تا نشان دهد قرآن کتاب زندگی بشر در همه ی عصرها و برای همه نسل هاست. البته مستند برداشت های مؤلف، چنان که در پایان هر پیام آمده است یکی از امور زیر می باشد:

الف: مفردات کلمات هر آیه.

ب: عبارتی مرکب از چند کلمه.

ج: رابطه ی صدر و ذیل آیه.

د: رابطه ی هر آیه با آیات قبل.

۵ پاورقی که نشانی آیات و روایات و کتب تفسیری را باختصار آورده است. همچنین مطالبی مربوط به آیه که در قالب نکته ها و پیام ها نمی گنجد، در پاورقی ذکر شده است.

تذکرات لازم:

۱ گاهی تعداد نکته ها و پیام های یک آیه، از یک مورد تجاوز نکرده است که به جهت حفظ قالب کار، بازهم عنوان نکته ها و پیام ها به صورت جمع آمده است.

۲ در مورد کتب تفسیری، هر جا که مراد، مطالب آن تفسیر در ذیل آیه بوده است، نشانی جلد و صفحه ذکر نشده است.

در پایان از زحمات همکاران محترم حجج اسلام آقایان:

سید جواد بهشتی، محمود متوسل، بلوچیان، کلباسی و متوسلی که در تتبع و بررسی تفاسیر و تصحیح نهایی این جلد، نهایت همکاری را داشته اند صمیمانه تشکر می گردد.

و همچنین اعلام می داریم: با همه ی تلاش هایی که در جهت حفظ اصول و قواعد فوق و تصحیح اغلاط تایپی صورت گرفته است، یقیناً نواقص و کاستی هایی در عرضه این تفسیر وجود دارد که امیدواریم همچون گذشته خوانندگان گرامی بذل محبت نموده و با ارسال نظرات و پیشنهادات خود، به نشانی: تهران صندوق پستی ۱۴۱۸۵/۵۸۶ ما را در جهت اصلاح و تکمیل آن یاری نمایند و پیشاپیش سپاس ما را پذیرا باشند.

مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن

سیمای سوره ی اسراء

سوره ی «اسراء»، یکصد و یازده آیه دارد و بنا بر قول مشهور مکی است. البتّه بعضی پنج آیه ی ۵۷، ۳۳، ۳۲، ۲۶ و ۷۸ را مدنی می دانند.

این سوره؛ به جهت کلمه ی اوّل آن، «سُرِّبِحَانٌ» و به خاطر ماجرای معراج، «اسراء» و به سبب بازگویی داستان بنی اسرائیل، «بنی اسرائیل» نامگذاری شده است.

در این سوره همچون دیگر سوره های مکی، موضوعاتی از قبیل: توحید، معاد، نصایح سودمند و مبارزه با هر گونه شرک، ظلم و انحراف، سنّت ها و قوانین فردی و اجتماعی در تاریخ، تاریخچه ی آدم و ابلیس، پیامبر اسلام و موقعیت آن حضرت در مکه، بیان شده است. از مسائل عمده و قابل توجه در این سوره، معراج حضرت رسول صلی الله علیه و آله است.

شروع سوره با «تسیح» خداست و پایان آن با «حمد» و ستایش او.

در روایات به تلاوت این سوره در شب های جمعه سفارش شده و از جمله فوائد آن، دیدار امام زمان علیه السلام دانسته شده است. (۱)

ص: ۱۳

۱- ۱. امام صادق علیه السلام فرمودند: «من قرء سوره بنی اسرائیل فی کل ليله جمعه لم یمت حتّی یدرک القائم و یكون من اصحابه». تفسیر نمونه.

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (۱)

پاک و منزّه است آن (خدایی) که بنده اش را از مسجد الحرام تا مسجد الاقصی که اطرافش را برکت داده ایم شبانه بُرد، تا از نشانه های خود به او نشان دهیم. همانا او شنوا و بیناست.

نکته ها:

اشاره

معراج، مقدّس ترین سفر در طول تاریخ است، مسافرش پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، فرود گاهش مسجد الحرام، گذر گاهش مسجد الاقصی، میزبانش خدا، هدف آن دیدن آیات الهی، سوگاتی اش اخبار آسمان ها و ملکوت و بالا بردن سطح فهم بشر از این دنیای مادی بوده است. (۱)

بر اساس روایات، پیامبر یک سال قبل از هجرت، پس از نماز مغرب در مسجد الحرام، از طریق مسجد الاقصی به وسیله ی «بُرَاق» (۲) به آسمان ها رفت و چون بازگشت، نماز صبح را در مسجد الحرام خواند. (۳)

ص: ۱۴

۱ - ۱). در تفسیر فرقان آمده است: شب میلاد، شب معراج، شب بعثت، شب هجرت، شب ورود به مدینه و شب رحلت پیامبر، همه، شب دوشنبه بوده است.

۲ - ۲). تفسیر نور الثقلین.

۳ - ۳). بحار، ج ۱۸، ص ۳۸۹.

معراج پیامبر، جسمانی و در بیداری بوده، نه در خواب و با روح! و اصل آن از ضروریات دین و مورد اتفاق همه ی فرقه های اسلامی است. (۱)

روایات متواتر (۲) و برخی دعاها و زیارتنامه ها هم به این مسأله اشاره دارد و در برخی احادیث، منکر آن کافر معرفی شده است.

□
خداوند، حضرت آدم را از آسمان به زمین آورد، ولی حضرت رسول صلی الله علیه و آله را از زمین به آسمان برد. (۳) پیامبر در آن شب، عوالم بالا، ملکوت آسمان ها و عجائب آفرینش را دیده (۴) و با انبیا ملاقات کردند. (۵) و احادیث قدسی در این سفر بر آن حضرت وارد شده است، رهبری و ولایت علی علیه السلام مطرح شد.

در این سفر، حضرت رسول، بهشت و جهنم را دید، وضعیت بهشتیان و نعمت هایشان و دوزخیان و عذاب هایشان از مشاهدات دیگر پیامبر بود. وقتی پیامبر داستان معراج را بیان فرمود، بعضی مردم کم ظرفیت از دین برگشتند. (۶)

اشکال و جواب:

□
بعضی در مورد معراج و سفر آسمانی پیامبر صلی الله علیه و آله، سؤال ها یا شبهه هایی را مطرح می کنند، از قبیل اینکه: در فضای بیرون جو، هوا نیست، گرمای سوزان و سرمای کشنده هست، مشکل بی وزنی وجود دارد، اشعه های کیهانی خطرناک است، یک شب برای سیر در آسمان ها کوتاه است و اگر کسی بخواهد در فضا سیر کند، باید سرعتی شبیه سرعت نور یا بیشتر داشته باشد، برای فرار از جاذبه باید سرعتی معادل ۴۰۰۰۰ کیلومتر در ساعت داشت و امثال اینها.

پاسخ اجمالی شبهات این است: اصل معراج در قرآن و روایات متواتر آمده (۷) و آنچه مهم

ص: ۱۵

۱-۱. این آیه و آیات ۸ تا ۱۸ سوره ی نجم، بر این مطلب دلالت دارد.

۲-۲. متواتر، به روایاتی می گویند که افراد بسیاری آن را نقل کرده باشند و جایی برای شبهه نباشد.

۳-۳. تفسیر کشف الاسرار.

۴-۴. تفسیر نور الثقلین.

۵-۵. کافی، ج ۸، ص ۱۲۱.

۶-۶. تفسیر طبری.

۷-۷. بحار، ج ۱۸، ص ۲۸۲، ۴۱۰.

است، ایمان به اصل آن است و ایمان به جزئیاتش ضروری نیست. (۱) از طرفی معجزه باید عقلاً محال نباشد و چون معراج از معجزات پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله است، مشمول قواعد کلی همه ی معجزات می شود.

بقیه ی مشکلات و شبهات نیز با توجه به قدرت الهی قابل حلّ است. علاوه بر آنکه امروزه که انسان، هواپیما و قمر مصنوعی و سفینه های فضایی به کرات دیگر می فرستد، پذیرفتن معراج آسان است.

چنان که قرآن، جابه جایی تخت بلقیس را از کشوری به کشور دیگر در یک چشم به هم زدن مطرح می کند که این مسأله، مشکل طئی مسافت را حلّ می کند.

پیام ها:

۱ معراج، لغو نیست، بلکه اسراری قابل توجه دارد. «سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى...»

۲ معراج، اردوی خصوصی و بازدید علمی پیامبر بود، و گر نه خداوند بی مکان است. «سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى...»

۳ عبودیت، مقدمه ی پرواز است و عروج، بی خروج از صفات رذیله، ممکن نیست. «أَسْرَى بِعَبْدِهِ» ۴ انسان اگر هم به معراج برود، باز «عبد» است. پس درباره ی اولیای خدا غلو نکنیم. «أَسْرَى بِعَبْدِهِ» ۵ عبودیت، از افتخارات پیامبر و زمینه ی دریافت های الهی اوست. «بِعَبْدِهِ» ۶ پیامبری که امتش در آینده از فضانوردان نیز خواهند بود، لازم است به معراج و سفر آسمانی رفته باشد. «أَسْرَى بِعَبْدِهِ» ۷ برای قرب به خدا، شب بهترین وقت است. (۲) «أَسْرَى... لَيْلًا»

ص: ۱۶

۱ - ۱). البتّه بعضی روایات، مجعول است، مثل مشاهده ی خدا در حال جسم بودن، و برخی قابل قبول است با توجیه و تأویل، مانند: دیدار اهل بهشت و جهنّم و برخی هم بدون تأویل، پذیرفتنی است.

۲ - ۲). «سُرَى» به معنای سیر و حرکت شبانه است.

۸ شب معراج، شب بسیار مهمی است. «لَيْلًا» نکره آمده است.

۹ اگر استعداد و شایستگی باشد، پرواز یک شبه انجام می گیرد. «أَسْرَى بِعَيْدِهِ لَيْلًا» ۱۰ مسجد، بهترین سکوی پرواز معنوی مؤمن است. «مِنَ الْمَسْجِدِ» ۱۱ مسجد باید محور کارهای ما باشد. «مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى» ۱۲ حرکت های مقدّس، باید از راههای مقدّس باشد. «أَسْرَى ... مِنَ الْمَسْجِدِ» ۱۳ سرسبزی و برکات، باید بر محور مسجد باشد. «الْمَسْجِدِ ... بَارَكْنَا حَوْلَهُ» ۱۴ بیت المقدّس و حوالی آن، محلّ نزول برکات آسمانی، مقَرّ پیامبران و فرودگاه فرشتگان در تاریخ بوده است. «بَارَكْنَا حَوْلَهُ» ۱۵ ظرفیت علمی انسان، از دانستنی های زمین بیشتر و شگفتی های آسمان نیز از زمین بیشتر است. «أَسْرَى ... لُنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا» ۱۶ هدف معراج، کسب معرفت و رشد معنوی بود. «لُنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا» ۱۷ آیات الهی آن قدر بی انتهاست که رسول خدا نیز توان دستیابی به همه ی آنها را ندارد. «مِنْ آيَاتِنَا» (۱) ۱۸ خداوند، به مخالفان هشدار می دهد که آنان را می بیند و سخنانشان را می شنود. «السَّمِيعُ الْبَصِيرُ»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲]

اشاره

وَ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَ جَعَلْنَاهُ هُدًى لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ أَلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِي وَكَيْلًا (۲)

ما به موسی کتاب (آسمانی) دادیم و او را هدایت گر بنی اسرائیل قرار دادیم، که غیر از من تکیه گاه و کارسازی نگیرید.

نکته ها:

در قرآن، بارها سفارش به توکّل بر خدا و دوری از توکّل به غیر او شده و در کنار فرمان به

ص: ۱۷:

۱-۱. در جای دیگر آمده است: «لقد رأى من آيات ربّ الكبري» نجم، ۱۸.

توکل، دلیل آن نیز بیان شده است. مثلاً در سوره اعراف می فرماید: چون خداوند علم بی نهایت دارد، بر او توکل کن. (۱) و در سوره یوسف می فرماید: چون حکومت بدست اوست، پس بر او توکل کن. (۲) و یا در سوره نساء می فرماید: چون مالک بی چون و چرا اوست، پس او را وکیل خود بگیر. (۳)

رسالت حضرت موسی جهانی بوده است، هر چند در این آیه، موسی علیه السلام را برای بنی اسرائیل هادی می داند، ولی در جای دیگر او را برگزیده و هادی تمام مردم می داند:

« نُورًا وَ هُدًى لِلنَّاسِ » (۴)، « اِضْطَفَيْتَكَ عَلَى النَّاسِ » (۵).

پیام ها:

۱ در تبلیغ، گاهی هموطن و همشهری بودن مبلّغ با مخاطبان تاثیر دارد. « هُدًى لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ » ۲ عصاره ی دعوت پیامبران، توحید است. « آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ ... أَلَّا تَتَّخِذُوا » ۳ انسان نیاز به تکیه گاه دارد، و انبیا، خداوند را تکیه گاه واقعی او معرفی می کنند.

« أَلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِي وَكَيْلًا »

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳]

اشاره

ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا (۳)

(ای بنی اسرائیل! ای فرزندان کسانی که آنان را همراه نوح، سوار (بر کشتی) کردیم و (نجات دادیم!) همانا نوح، بنده ای بسیار شکرگزار بود (شما هم مثل او باشید، تا نجات یابید).

نکته ها:

حضرت نوح را «پدر دوّم» انسان گفته اند، چون در طوفان نوح، همه ی مردم غرق شدند، جز آنان که در کشتی همراه نوح بودند. از این رو معنای « ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا » همانند جمله ی

ص: ۱۸

۱-۱. اعراف، ۸۹.

۲-۲. یوسف، ۶۸.

۳-۳. نساء، ۱۳۱.

۴-۴. انعام، ۹۱.

۵-۵. اعراف، ۱۴۴.

﴿يَا بَنِي آدَمَ﴾ است.

حضرت نوح در میان پیامبران، بیش از همه عمر کرد و همواره گرفتار اذیت و آزار کفار و لجوجان بود، ولی بنده ای بسیار شاکر بود. (۱) خداوند نیز برای حضرت نوح، حساب ویژه ای باز کرده و سلام مخصوص به او داده است. (۲)

پیام ها:

۱ در مکتب انبیا بودن و همراهی با آنان، رمز نجات و بقای انسان است. ﴿ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ﴾ ۲ تاریخ گذشتگان، عامل تربیت و هشدار برای آیندگان است. ﴿ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا﴾ ۳ توجه دادن فرزندان به شرافت و ایمان نیاکان، راهی عاطفی برای تربیت و پذیرش دعوت و مسئولیت آنان است. ﴿ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا﴾ ۴ عبودیت و بندگی خدا، زمینه ایمنی از حوادث و مهالک است. ﴿حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا﴾ ۵ تجلیل از مردان والا و اسوه، از عوامل تربیت است. ﴿كَانَ عَبْدًا شَكُورًا﴾ ۶ یکی از برکات شکور بودن، ذریه پایدار داشتن است. ﴿ذُرِّيَّةَ مَنْ ... عَبْدًا شَكُورًا﴾

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴]

اشاره

وَ قَضَيْنَا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِي الْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَ تَتَّغَلَّنَّ عَلْوًا كَبِيرًا (۴)

ما در کتاب (تورات)، به بنی اسرائیل اعلام کردیم که قطعاً شما دو بار در زمین فساد می کنید و برتری جویی بزرگی خواهید کرد.

نکته ها:

ممکن است دو نوبت فساد بنی اسرائیل؛ یک بار به خاطر شهادت شعیبا و مخالفت آرمیا و

ص: ۱۹

۱-۱). گوشه ای از دعاها و شکرهای آن حضرت در تفسیر مجمع البیان و اطیب البیان آمده است.

۲-۲). «سلام علی نوح فی العالمین» صافات، ۷۹.

یک بار هم به خاطر قتل زکریا و یحیی بوده باشد، البته احتمال ماجراهای دیگری نیز داده شده که در آیات بعد به آن اشاره می شود.

بهشت مخصوص کسانی است که از هر گونه برتری طلبی و استکبار دوری کنند، نه کسانی که خود را برتر و بزرگ تر از دیگران بدانند. «تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فُسَادًا» (۱)

پیام ها:

۱ کتاب های آسمانی، از آینده نیز خبر داده اند. «قَضَيْنَا» ۲ سوابق قوم یهود، در تورات هم ثبت شده است. «فِي الْكِتَابِ» ۳ فساد، شامل انواع فسادهای جانی، فرهنگی، اقتصادی، نظامی و سیاسی می شود. «لَتُفْسِدُنَّ» مطلق آمده است.

۴ برتری جویی و فساد در زمین، از خصلت های دنیاطلبان است. «لَتُفْسِدُنَّ فِي الْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَ لَتَعْلُنَّ» ۵ فسادی خطرناک تر است که ریشه ی استکباری داشته باشد و تکرار شود.

«لَتُفْسِدُنَّ ... مَرَّتَيْنِ وَ لَتَعْلُنَّ» ۶ گاهی مستضعفین نیز مستکبر می شوند. «وَ لَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵]

اشاره

فَإِذَا جَاء وَعْدُ أُولَاهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا أُولَىٰ بَأْسٍ شَدِيدٍ فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ وَ كَانَ وَعْدًا مَّفْعُولًا (۵)

پس همین که وعده ی نخستین فتنه فرا رسد، گروهی از بندگان توانمند و جنگجوی خویش را (برای سرکوبی شما) بر انگیزیم. پس درون خانه ها را جستجو کنند (تا فتنه گران را یافته کیفر دهند) و آن، وعده ای قطعی است.

ص: ۲۰:

نکته ها:

قرآن، برای آن گروهی که فسادگران بنی اسرائیل را سرکوب می کنند، مصداقی بیان نکرده است. اما در تفاسیر، آن را به بخت النصیر، طالوت، پادشاه روم، هیتلر و... تطبیق داده اند، ولی هیچ کدام از آنان، با کلمه ی مقدّس «بَعَثْنَا» که برای قیامت و بعثت انبیا آمده، و «عِبَادًا لَنَا» که برای افرادی همچون پیامبران بکار رفته است، سازگار نیست. بنا بر این شاید نظر آیه به آینده ای باشد که هنوز نیامده است.

پیام ها:

۱ از سنّت های الهی، نابودی مستکبران طغیان گر است. «بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ» ۲ تحقق وعده های الهی، به معنای کنار بودن انسان از وظیفه ی جهاد نیست.

«بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا» ۳ جهاد و مبارزه با مستکبران، مخصوص اسلام نیست. «بَعَثْنَا ... أُولَى بَأْسٍ شَدِيدٍ» ۴ دست بالای دست بسیار است. بنی اسرائیل طغیان کردند، خدا هم برتر از آنان را برایشان مسلط می سازد. «بَعَثْنَا ... أُولَى بَأْسٍ شَدِيدٍ» ۵ فراهم آوردن قدرت برای سرکوبی فتنه گران و سلب امتیّت از آنان، حتّی از طریق گشت خانه به خانه، کاری نیکو است. «فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ» ۶ پیشگویی های آسمانی، حتماً به وقوع می پیوندد. «وَعْدًا مَفْعُولًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶]

اشاره

ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ وَأَمْدَدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَيْنٍ وَجَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا (۶)

سپس، جنگ را به سود شما و علیه آنان برگردانیم و شما را با اموال و فرزندان کمک کنیم و نفرات شما را بیشتر قرار دهیم.

نکته ها:

ظاهر آیه این است که پس از فسادگری و شکست بنی اسرائیل، خداوند دوباره آنان را با

سرمایه و فرزندان سروسامان دهد، ولی احتمال دارد مخاطب «رَدَدْنَا لَكُمْ الْكَرَّةَ» همان «عِبَادًا لَنَا أَوْلَىٰ بِأَسِّ» آیه قبل باشد، یعنی به بندگان سلحشور خویش دو لطف داریم: یکی تار و مار کردن متجاوزان بنی اسرائیل، و دیگری به قدرت و حکومت رساندن آنان.

پیام ها:

۱ مهلت دادن و امتحان مجدد از طریق سرمایه و فرزندان، از سنت های الهی است. «رَدَدْنَا لَكُمْ» ۲ سرمایه و نیروی انسانی، وسیله قدرت و حکومت است. «أَمْ يَدْعُنَا كُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ» ۳ لطف خدا، هم شامل فرد گنهکاری می شود که توبه کند، و هم امت گنهکار که گوشمالی شده باشد. «رَدَدْنَا لَكُمْ الْكَرَّةَ» ۴ کثرت جمعیت، از نعمت های الهی است. «جَعَلْنَا كُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷]

اشاره

إِنْ أَحْسَيتُمْ أَحْسَيتُمْ لِنَفْسِكُمْ وَ إِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ آخِرِهِ لِيَسُوؤُوا وُجُوهَكُمْ وَ لِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ لِيَتَّبِعُوا مَا عَلُوا تَتْبِيرًا (۷)

اگر نیکی کنید به خودتان نیکی کرده اید و اگر بدی کنید (باز هم) به خود بد کرده اید. پس همین که وعده ی (فسادگری) دوم فرا رسد (جنگجویان نیرومند و مؤمن را برای قلع و قمع شما می فرستیم) تا سیمای (نظامی و عزت دنیوی) شما را زشت نمایند و (برای گرفتن قدرت) به مسجد الاقصی وارد شوند، همان گونه که بار نخست وارد شدند و تا آنچه را زیر سلطه درآورده اند، به سختی ویران کنند.

نکته ها:

آنچه در حوادث تاریخی اهمیت داشته و موجب سازندگی می شود، عبرت ها و درسهای آن است، نه جزئیات حوادث. ماجرای تار و مار شدن مستکبران یهود به دست بندگان مؤمن خدا

که در دو آیه ی اخیر بیان شده، برای این است که بگوید: استکبار و کفر، بی پاسخ نیست.

چون همین هدف کلی و تربیتی مقصود بوده است، لذا آیه به ذکر جزئیات درگیری و نفرات و سلاح نپرداخته است، مثل داستان حضرت یوسف علیه السلام که چون هدف تربیتی و عفاف آموزی دارد، خیلی از جزئیات داستان، حتی نام زلیخا نیز مطرح نشده است.

گرچه بعضی تفاسیر، استکبار و فساد یهود و قلع و قمع شدن آنان را در دو نوبت، به افرادی در گذشته های دور یا نزدیک نسبت داده اند و مسجد الاقصی در طول چند هزار سال، بارها شاهد حوادث و خاطرات تلخ بوده است، ولی شاید با توجه به آیات و روایات، باید منتظر تجاوز و استکبار اسرائیل در آینده و ریشه کن شدن آنان از سوی بندگان صالح خدا باشیم.

چنان که از ظاهر آیه ی ۵ و ۶ بر می آید، که هنوز چنین فساد گسترده ای در زمین از طرف بنی اسرائیل و چنین قلع و قمع مهمی توسط مردان خدا انجام نشده است. (۱)

روایات متعددی که در ذیل این آیه در تفاسیر آمده است، برخی نابودی یهودیان متجاوز را به قبل از قیام حضرت مهدی علیه السلام توسط انقلابیون مؤمن دانسته است، که شمشیرهای خود را بر دوش نهاده، تا مرز شهادت پیش می روند و زمینه ساز حکومت جهانی حضرت مهدی علیه السلام می شوند. و برخی وقوع آن را در زمان ظهور امام زمان دانسته که متجاوزان یهود، قلع و قمع خواهند شد. (۲)

پیام ها:

۱ نیکي و بدی ما، به خداوند سود یا زیانی نمی رساند بلکه نتیجه آن به خود ما باز می گردد. «إِنْ أَحْسَيْتُمْ أَحْسَيتُمْ أَنْفُسَكُمْ وَ إِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا»

ص: ۲۳

۱- ۱) ما امروز، از یک سو شاهد تجاوز گسترده ی اسرائیل و نقشه ی تصرف از نیل تا فرات و اخراج مسلمانان از وطن خود و ایجاد شبکه های جاسوسی در جهان و بدست گرفتن بوق های تبلیغاتی و گردآوری نیروهای خود از شرق و غرب و انواع کارهای فسادانگیز هستیم و از سوی دیگر شاهد انقلاب اسلامی و پیدا شدن جوانان حزب اللهی در فلسطین و هجوم به اسرائیل و پس گرفتن مسجد الاقصی هستیم که شاید آیه اشاره به این موارد باشد. و الله العالم.

۲- ۲) تفاسیر نور الثقلین، فرقان، نمونه و....

۲ اول باید از نیکی ها دم زد، سپس از بدی ها. «إِنْ أَحْسَنْتُمْ ... إِنْ أَسَأْتُمْ» ۳ انسان در انتخاب و چگونگی عمل خویش، آزاد است. «إِنْ أَحْسَنْتُمْ ... إِنْ أَسَأْتُمْ» ۴ فراز و نشیب های تاریخ و نابودی یهود بدنبال بلندپروازی آن، بر پایه قانون و سنت الهی می باشد. «إِنْ أَحْسَنْتُمْ ... إِنْ أَسَأْتُمْ» ...

۵ مساجد، پیوسته پایگاه قدرت ادیان و سبیل قدرت بوده و آزاد کردن مساجد از سلطه ی کفار از وظائف مؤمنان است. برای سرکوب یهودیان متجاوز، مردان خدا وارد بیت المقدس می شوند، چنان که مسلمانان با فتح مکه وارد مسجد الحرام شدند. «لِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ» ۶ برای تقویت حق، قلع و قمع مستکبران لازم است. «وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتِيْرًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸]

اشاره

عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمُ وَإِنْ عُذْتُمْ عُدْنَا وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا (۸)

امید است که پروردگارتان بر شما رحم کند و اگر باز گردید (و دوباره فتنه کنید) ما نیز برمی گردیم (و قهر خود را می فرستیم) و ما دوزخ را برای کافران، زندانی سخت قرار داده ایم.

نکته ها:

«حصیر»، از «حصر» به معنای در تنگنا و محاصره افتادن است. به فرش حصیری نیز از آن جهت حصیر می گویند که در هم بافته شده است.

پیام ها:

۱ یأس و ناامیدی از رحمت الهی روا نیست. خداوند، برای مفسدان نیز راه بازگشت را باز گذارده است. «عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمُ» ۲ محور کار مربی باید رحمت و محبت باشد. «رَبُّكُمْ، يَرْحَمَكُمُ» ۳ در شیوه ی هدایت، ابتدا از رحم و مهربانی بگوئیم، سپس از هشدار و تهدید

استفاده کنیم. «يَزْحَمَكُم ... عَذَابًا» ۴ قهر الهی وابسته به عملکرد خود ماست. «إِنْ عُدْتُمْ عَدَاةً» ۵ فسادی که توبه در پی نداشته باشد، به کفر می انجامد. «وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ» ۶ دوزخیان هیچ راه فراری ندارند. «حَصِيرًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۹ تا ۱۰]

اشاره

إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا (۹) وَ أَنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا (۱۰)

همانا این قرآن به استوارترین راه، هدایت می کند و به مؤمنانی که کارهای شایسته انجام می دهند، بشارت می دهد که برایشان پاداش بزرگی است.

و آنان که به آخرت ایمان نمی آورند، برایشان عذابی دردناک، آماده کرده ایم.

نکته ها:

جمله ی «يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ» را دو گونه می توان معنا کرد:

الف: قرآن به پایدارترین شیوه هدایت می کند.

ب: قرآن استوارترین ملت ها و امت ها را هدایت می کند.

پیام ها:

۱ خرافات و اوهام در منطق استوار قرآن راه ندارد. «يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ» ۲ قرآن تنها کتابی است که قوانین ابدی و ثابت دارد. «يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ» ۳ دریافت اجر به ایمان و عمل نیاز دارد، «الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ» ولی برای دوزخی شدن، کفر به تنهایی کافی است. «الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ ... لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ» ۴ عذاب الهی از هم اکنون آماده است. «أَعْتَدْنَا» ۵ بیم و امید در کنار هم باید باشد. «أَجْرًا كَبِيرًا ... عَذَابًا أَلِيمًا»

اشاره

وَ يَدْعُ الْإِنْسَانَ بِالشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ وَ كَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا (۱۱)

و انسان (شتابزده و نادان) همانگونه که خیر را می طلبد، شر را هم می طلبد و انسان همواره عجول است.

نکته ها:

در قرآن از شتاب زدگی انسان و شرخواهی او بارها سخن به میان آمده است: «وَ يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ» (۱) یعنی از تو عذاب فوری می خواهند. در آیه ای دیگر از قول کافران می فرماید: «فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِّنَ السَّمَاءِ» (۲) می گویند: خدایا اگر دین حق است، از آسمان بر ما سنگ بباران. سرچشمه ی این شتاب ها، جهل و عناد و تعصب است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «انما أهلك الناس العجلة» (۳) بیشترین هلاکت و تباهی انسان از عجله است. بسیاری از نفرین هایی را هم که انسان علیه خود یا فرزندانش می کند از همین عجله است.

پیام ها:

۱ عجله و شتاب، از آفات فکر و عمل بشر است. «وَ يَدْعُ الْإِنْسَانُ بِالشَّرِّ ... عَجُولًا» ۲ انسان، فطرتاً خیرگراست. «يَدْعُ الْإِنْسَانُ بِالشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ» تشبیه شرخواهی انسان به خیرخواهی او، نشانه ی آن است که انسان در اصل، خیرگرا می باشد.

۳ آنان که به هدایت استوار قرآن «يَهْدِي لِّلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ» راه نیابند، شتابزده سراغ شر خواهند رفت. «يَدْعُ الْإِنْسَانُ بِالشَّرِّ» ۴ عجله در نهاد هر انسانی وجود دارد، اما باید جای استفاده ی صحیح آن را بشناسیم. «كَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا»

ص: ۲۶

۱-۱. رعد، ۶.

۲-۲. انفال، ۳۲.

۳-۳. بحار، ج ۱۷، ص ۳۴۰.

اشاره

وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتَيْنِ فَمَحْوُنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ وَكُلُّ شَيْءٍ فَضْلَانَا تَفْصِيلًا (۱۲)

و ما شب و روز را دو نشانه (از قدرت خود) قرار دادیم، پس نشانه ی شب (روشنی ماه) را زدودیم و نشانه ی روز (خورشید) را روشنگر ساختم تا فضل و روزی از پروردگارتان بجویید و تا شمار سالها و حساب را بدانید و ما هر چیز را به روشنی بیان کردیم.

نکته ها:

شاید دلیل اینکه در قرآن معمولاً کلمه ی شب مقدم بر روز آمده است، این باشد که تاریکی زمین از خودش است و روشنایی آن از خورشید.

پیام ها:

۱ گردش زمین به دور خود و پیدایش روز و شب و تغییرات آن، طبق اراده ی حکیمانه ی الهی است، نه تصادفی. «جَعَلْنَا ... فَمَحْوُنَا ... لِّتَبْتَغُوا» ۲ روز برای کار و شب برای استراحت است. «آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا» ۳ با آنکه فضل و رحمت از خداوند است، ولی ما نیز باید تلاش کنیم. «لِّتَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ» ۴ آماده سازی زمینه های کسب روزی، از شئون ربوبیت الهی است. «لِّتَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ» ۵ روزی، از سوی خداست، به زرنگی خود مغرور نشویم. «فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ» ۶ تدبیر نظام آفرینش، بی هدف نیست و در این تدبیر، محور هدف ها انسان است. «لِّتَبْتَغُوا ... لِتَعْلَمُوا» ۷ شب و روز، تقویمی طبیعی، دائمی، همگانی، آسان و قابل فهم، و وسیله ای برای نظم و برنامه ریزی می باشد. «لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ»

۸ در نظام هستی، همه چیز منظم، قانون مند و تفکیک شده است تا اصطکاک و تداخل و فروپاشی پیش نیاید. «وَكُلُّ شَيْءٍ فَضَلْنَاهُ تَفْصِيلاً»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۳]

اشاره

وَكُلِّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنْشُورًا (۱۳)

و کارنامه ی هر انسانی را در گردش بسته ایم و روز قیامت برای او نوشته ای بیرون آوریم که آن را در برابر خود گشوده می بیند.

نکته ها:

کلمه ی «طَائِرٌ» در آیه، کنایه از عمل انسان است، زیرا اعمال انسان همچون پرنده پرواز دارد تا به صاحبش برسد و پرونده عمل هر کس، از خیر و شر، به گردش آویخته می شود.

در قرآن بارها به مسأله نامه ی عمل اشاره شده و در آیات مختلف نکاتی مطرح گردیده است، از جمله:

۱ نامه ی عمل برای همه است. «كُلُّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ» ...

۲ در آن نامه چیزی فروگذار نشده است. «لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً» (۱) مجرمان از آن می ترسند. «فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُسْفِحِينَ مِمَّا فِيهِ» (۲) خود انسان با خواندن نامه ی عملش، حاکم و داور است. «إِقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا» (۳) ۵ رستگاران، کتابشان به دست راست داده می شود و دوزخیان به دست چپ. «أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ ... بِشِمَالِهِ» (۴)

ص: ۲۸

۱-۱. کهف، ۴۹.

۲-۲. کهف، ۴۹.

۳-۳. اسراء، ۱۴.

۴-۴. الحاقه، ۱۹.

۱ حساب و کتاب، برای همه است و استثنا ندارد. «كُلُّ إِنْسَانٍ» ۲ همه ی انسان ها با کارت شناسایی اعمال، در محشر حضور پیدا می کنند. «كُلُّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ» ۳ عمل انسان، ملازم انسان است. «أَلْزَمْنَاهُ ... فِي عُنُقِهِ» ۴ سعادت و شقاوت انسان بستگی به اعمال خود او دارد، نه عوامل اتفاقی مانند شانس و اقبال. «أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ» ...

۵ برای خدا همه ی عمل ها روشن است، به گردن آویختن نامه ی اعمال، برای فهمیدن خود انسان است. «نُخْرِجُ لَهُ» ۶ همه ی اعمال و حرکات انسان ثبت می شود. گرچه ثبت اعمال در دنیا برای انسان محسوس نیست، ولی در قیامت، کارنامه ی عمل او گشوده و افشا خواهد شد. «كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنْشُورًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۴]

اشاره

اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا (۱۴)

(در قیامت به انسان گفته می شود: کتابت را بخوان، کافی است که امروز، خودت حسابگر خویش باشی.)

نکته ها:

امام صادق علیه السلام می فرماید: انسان، اعمال خویش را در پرونده ی خود چنان واضح می بیند که گویی همان ساعت آن را مرتکب شده است. (۱)

فخر رازی می گوید: مراد از کتاب، صفحه ی روح است که اعمال انسان در آن اثر می گذارد و مراد از خواندن، درک و فهم آن است. (۲) در تفسیر المیزان، از کتاب، به نفس اعمال تفسیر شده است.

ص: ۲۹

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر کبیر.

در روایات بسیاری توصیه شده که انسان پیش از قیامت، به حساب کار خود رسیدگی کند.

«حاسبوا انفسکم قبل ان تحاسبوا» (۱) و اینگونه محاسبه ها، زمینه ی بیداری انسان و نبود آن نشانه ی غفلت اوست.

در حدیث آمده است: هر کس در دنیا از خود حساب بکشد، حسابش در آخرت آسان است.

پس باید در همین دنیا کتاب زندگی و پرونده ی اعمال خود را بخوانیم تا ضعف ها را جبران و از بدی ها توبه کرده و به اعمال نیک خود بیافزاییم. (۲)

پیام ها:

۱ در قیامت، همه ی مردم قادر به خواندن نامه ی اعمال خود می شوند. «اقْرَأْ» ۲ در قیامت، وجدان ها بیدار می شود. «نفسک» ۳ قیامت، تنها دادگاهی است که مجرم علیه خودش حکم می کند. «كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۵]

اشاره

مَنْ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا (۱۵)

هر کس هدایت یافت، پس همانا به سود خویش هدایت یافته است و هر کس گمراه شد، تنها به زیان خویش گمراه شده است و هیچ کس بار گناه دیگری را به دوش نمی کشد و ما هرگز عذاب کننده نبوده ایم، مگر آنکه پیامبری بفرستیم (و اتمام حجت کنیم).

ص: ۳۰

۱- ۱. بحار، ج ۷۰، ص ۷۳.

۲- ۲. پدری از فرزندش خواست تمام کردار یک روزش را بنویسد، فرزند انجام داد. روز دیگر باز پدر همان تقاضا را تکرار کرد. فرزند به جزع افتاد که این کار دشوار است، معافم بدار. پدر گفت: فرزند عزیزم! اینگونه تمام اعمالت ثبت می شود و البته در قیامت کشف شده و از کردارت شرمنده خواهی شد. (تفسیر کشف الاسرار)

با توجه به آیات ۲۵ انعام و ۱۳ عنکبوت و روایات، پیشوایان کفر و گمراهی، علاوه بر بار گناهان خود، بار گناه پیروان خود را نیز بر دوش می کشند، بدون آنکه از گناه پیروان، چیزی برداشته شود. زیرا اسباب گمراهی آنان را فراهم کرده اند.

پیام ها:

۱ انسان در انتخاب راه، آزاد است. «مَنْ اهْتَدَى ... مَنْ ضَلَّ» ۲ هدایت پذیری به سود خود انسان و کفر و اعراض، به زیان خود اوست؛ سود و زبانی به خدا نمی رسد. «يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ ... يَضِلُّ عَلَيْهَا» ۳ هر کس، گرفتار عمل خویش است. «لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى» ۴ اول باید از مثبت ها سخن گفت، بعد از منفی ها. «مَنْ اهْتَدَى» قبل از «مَنْ ضَلَّ» آمده است.

۵ سنت خدا بر آن است که کسی یا امتی را بدون بیان و اتمام حجت، عذاب نکند. «مَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا» و انبیا برای هدایت بشر، از ابتدای خلقت بوده اند.

۶ عقل، به تنهایی برای سعادت بشر کافی نیست، هدایت انبیا لازم است. «حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا» ۷ لازمه ی آخرت، آمدن انبیاست، چون برای بازخواست شدن انسان، قبلاً باید شرح وظایفش را از طریق پیامبران دریافت کند. «وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ» ...

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۶]

اشاره

وَ إِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمِيرًا (۱۶)

و هر گاه بخواهیم (مردم) منطقه ای را (به کیفر گناهشان) هلاک کنیم، به خوشگذرانان آنان فرمان می دهیم، پس در آن مخالفت و عصیان می کنند، که مستحق عذاب و قهر الهی می شوند، سپس آنجا را به سختی درهم می کوبیم.

« أَمْرًا مُتْرَفِيهَا »، یعنی بزرگان قوم را فرمان به اطاعت می دهیم، زیرا خداوند به فسق و گناه دستور نمی دهد، بلکه به عدل و احسان فرمان می دهد. شیوه ی هلاک کردن خدا به این نحو است که به اطاعت دستور می دهد، مرفهان بی درد مخالفت می کنند و افراد عادی هم از آنان پیروی می کنند، آن گاه قهر الهی بر همگان حتمی و محقق می شود، و عذاب و غضب الهی فرا می رسد.

اراده ی قهر خدای حکیم، بر اساس زمینه های گناه و خصلت های منفی ماست، و گرنه خداوند مهربان، بی جهت اراده ی هلاک قومی را نمی کند. به فرموده ی حضرت رضا علیه السلام:

اراده ی الهی در این آیه، مشروط به فسق ماست. (۱)

پیام ها:

۱ یکی از شیوه های قهر و کیفر الهی، رفاه زدگی و فرورفتن در نعمت هاست.

« أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَوْمَهُ ... »

۲ وجود مترفین در جامعه، زمینه ساز قهر الهی است. « فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ ... »

۳ سقوط اخلاقی و اجتماعی جامعه، به دست رؤسای مرفه آنان است. « أَمْرًا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا » ۴ مرفهان بی درد، پیش از دیگران در برابر دعوت انبیا می ایستند، چون رفاه، معمولاً سرچشمه ی فساد است. « أَمْرًا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا » ۵ مهلت دادن به نافرمانان، سنت الهی است. « أَمْرًا، فَفَسَقُوا، فَحَقَّ » ۶ تهدیدهای الهی را جدی بگیریم و خود را اصلاح کنیم، چون عامل اجرای تهدیدهای الهی عملکرد خود ماست. « فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ » ۷ بدون اتمام حجت، عذاب الهی نازل نمی شود. « أَمْرًا، فَفَسَقُوا، فَحَقَّ، فَدَمَّرْنَاهَا » ۸ قهر و عذاب الهی، شدید است. « فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمِيرًا »

ص: ۳۲

۹ همه چیز و همه کار با قدرت الهی انجام می شود. «أَرَدْنَا، نُهْلِكُ، أَمْرُنَا، فَدَمَرْنَاهَا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۷]

اشاره

وَ كَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ وَ كَفَىٰ بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا (۱۷)

و چه بسیار مردمانی را که پس از نوح (به کیفر گناه و کفرشان) نابود کردیم و همین کافی است که پروردگارت به گناهان بندگانش آگاه و بیناست.

نکته ها:

این آیه که انقراض نسلی از بشر و آغاز نظام نوینی در زندگی بشر را بازگو می کند، نشان می دهد که زمان حضرت نوح علیه السلام، نقطه ی عطفی در تاریخ بشر بوده است. زندگی قبل از نوح، بسیار ساده و با جمعیتی محدود بوده و تاریخ پرماجرایی نداشته است و تداوم نسل بشر، با چند مؤمنی صورت گرفته که در کشتی همراه نوح علیه السلام بودند.

آیه، ضمن اینکه هشدار به غافلان و عبرت برای مردم است، مایه ی تسکین و آرامش پیامبر صلی الله علیه و آله است، که اگر کافران از آزارشان دست برندارند، گرفتار قهر الهی خواهند شد.

پس از قوم نوح، قوم عاد، ثمود، لوط، اصحاب مدین، فرعون، هامان، قارون و اصحاب فیل هم، گرفتار قهر الهی شدند. «مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ»

پیام ها:

۱ ملت هایی که در طول تاریخ، به دلیل نافرمانی، گرفتار قهر و غضب خدا شده اند بسیارند. «كَمْ أَهْلَكْنَا» ۲ قهر الهی مخصوص قیامت نیست، در دنیا هم هلاک می کند. «كَمْ أَهْلَكْنَا» ۳ تاریخ، سرچشمه ی عبرت و درس است. «مِنَ الْقُرُونِ» ۴ توجه به علم و آگاهی خدا به گناهان، برای تربیت ما کافی است. «كَفَىٰ بِرَبِّكَ» ۵ برای عذاب و مجازات مجرمان، آگاهی خداوند کافی است و نیازی به شاهد و و یینه ندارد. «كَفَىٰ بِرَبِّكَ» ...

ص: ۳۳

۶ انسان گنهکار، بنده ی خداست. «بِذُنُوبٍ عَجَبَةٍ» فرمود: «بذنوب الناس» ۷ خداوند، به باطن ما خبیر و به ظاهر ما بصیر است. «خَبِيرًا بَصِيرًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۸]

اشاره

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلَاهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا (۱۸)

هر کس پیوسته زندگی دنیای زودگذر را بخواهد، به مقداری که بخواهیم و برای هر که اراده کنیم، در این دنیا بشتاب فراهم می کنیم، سپس جهنم را برایش قرار می دهیم که با شرمندگی و طرد شدگی، وارد آن خواهد شد.

نکته ها:

از دیدگاه قرآن، دنیا طلبی و دنیا گرایی اگر سبب غفلت از آخرت و انحصار خواسته ها در دنیا باشد، نکوهیده است. این نکته در آیات فراوانی مطرح شده است، از جمله: «يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ» (۱)، «فَأَعْرَضَ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا» (۲) و «أَرْضَيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا» (۳) در جهان مادیات نزاع و درگیری زیاد است و همه کس به همه آرزوهایش نمی رسد، پس باید اندازه و سهمیه ای باشد که چه کسی چه مقدار داشته باشد: «عَجَلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ»، اما در دنیای معنویات، چون تراحم و محدودیتی نیست، همه صد درصد کامیاب می شوند و راه برای بیشتر هم باز است. «كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا» (۴)

پیام ها:

۱ دنیا زودگذر است. «الْعَاجِلَةَ» ۲ انسان، با اراده خلق شده و در انتخاب آزاد است، ولی اراده ی الهی اصل است.

«يُرِيدُ ... لِمَنْ نُرِيدُ»

ص: ۳۴

۱-۱. روم، ۷.

۲-۲. نجم، ۲۹.

۳-۳. توبه، ۳۸.

۴-۴. اسراء، ۱۹.

۳ آنچه زشت است، خصلت دنیاگرایی است، نه اصل دنیا. «كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ» ۴ خواست انسان بی حد و حصر است، پس باید در چهارچوب اراده‌ی الهی محدود شود. «مَا نَشَاءُ» ۵ همه‌ی دنیاخواهان به دنیا نمی‌رسند. «لِمَنْ نُرِيدُ» ۶ دنیاطلبان دو دسته‌اند: برخی دنیا و آخرت را می‌بازند، «خَسِرَ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةَ» بعضی به بخشی از خواسته‌های دنیایی‌شان می‌رسند. «عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ» ۷ دنیاطلبان و صاحبان اهداف مادی، شاید به مقداری از نام و نان برسند، ولی قیامتشان تباه است. «جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ» ۸ پایان دنیاطلبی، پشیمانی و دوزخ است. «جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ» ۹ دنیاطلبان، هم در آتش می‌سوزند (عذاب جسمی)، هم تحقیر می‌شوند (عذاب روحی). «يَصْلَاهَا مَذْمُومًا مَذْحُورًا»

[سوره‌الاسراء (۱۷): آیه ۱۹]

اشاره

وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا (۱۹)

و هر کس خواهان آخرت باشد و برای آن تلاش شایسته و در خور کند، و مؤمن باشد، پس تلاش آنان سپاس گزارده می‌شود.

پیام‌ها:

۱ انسان، آزاد و دارای اراده است. «مَنْ أَرَادَ» ۲ آخرت، بدون تلاش به دست نمی‌آید. «سَعَىٰ لَهَا» ۳ برای سعادت اخروی، تلاش ویژه‌ای لازم است. «سَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا» ۴ ایمان، شرط نتیجه‌گیری از تلاش‌های دنیوی است. «وَ هُوَ مُؤْمِنٌ» ۵ شرط سعادت اخروی، ایمان و تلاش است. «كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا» ۶ تلاش مؤمنان مورد تقدیر و سپاس است، چه به نتیجه برسد یا نرسد. «كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا»

۷ دست یابی دنیاگرایان به دنیا، احتمالی است، «عَجَلْنَا... لِمَنْ نُرِيدُ» ولی دست یابی مؤمنان آخرت گرا به پاداش، قطعی است. «كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا» ۸ اراده و تلاش انسان در سعادت او نقش دارد. «أَرَادَ... سَعَى... كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا» ۹ تشکر از تلاش دیگران، کاری الهی است. «كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا» ۱۰ سپاس خدا از مؤمنان، بالاتر از باغ بهشت است، چون تشکر هر کس، به اندازه ی شعاع وجودی اوست. «كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا» ۱۱ هر سعی و تلاشی مورد تقدیر و ستایش خدا نیست. «مَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا... كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۰]

اشاره

كُلًّا نُمِدُّ هَؤُلَاءِ وَهَؤُلَاءِ مِنْ عَطَاءِ رَبِّكَ وَمَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا (۲۰)

ما از عطای پروردگارت، اینان (فرصت طلبان) و آنان (دنیا طلبان) را کمک می کنیم و عطای پروردگارت از کسی منع نمی شود.

نکته ها:

خداوند انسان ها را آزاد آفرید و با در اختیار قرار دادن امکانات، آنان را آزمود تا نحوه ی عمل و گزینش آنان روشن شود و معامله کنندگان با خدا، از دیگران جدا شوند، مثل سازمان آب و برق که این دو نعمت را در اختیار همه ی خانه ها قرار می دهد، تا افراد با انتخاب خود، از آنها استفاده ی خوب یا بد بکنند.

پیام ها:

۱ سنت خدا بر این است که نعمت و امداد خویش را در اختیار همگان قرار دهد، تا هر کس صفات خوب و بد خویش را بروز دهد. «كُلًّا نُمِدُّ» ۲ ایمان به خداوند و آخرت طلبی، با برخورداری از امکانات مادی منافاتی ندارد. «كُلًّا نُمِدُّ»

ص: ۳۶

۳ الطاف الهی از شئون ربوبیت و تفضل اوست، و گر نه ما طلبی از او نداریم.

«عَطَاءِ رَبِّكَ» ۴ عطای خداوند، همیشگی است. «مَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۱]

اشاره

أَنْظُرُ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَ لِلْآخِرَةِ أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَ أَكْبَرُ تَفْضِيلًا (۲۱)

بنگر که چگونه بعضی از آنان را بر بعض دیگر برتری دادیم، و قطعاً درجات آخرت، بزرگتر و ارزشمندتر است.

نکته ها:

برتری های افراد بر یکدیگر دو نوع است: گاهی به خاطر استعداد، ذوق، فکر، شرایط خانوادگی، جغرافیایی و امثال آن انسان دریافت هایی دارد که اینها لطف خداوند و همراه با مسئولیت و آزمایش است که این آیه به همین برتری ها اشاره دارد و گاهی برتری ها بر اساس ظلم و استثمار و استعمار است که حساب جداگانه ای دارد.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: درجات بهشت، به مقدار عقل اهل بهشت است. (۱)

پیام ها:

۱ توجه به حکمت اختلاف و تفاوت ها در خلقت، نیاز به تأمل و دقت دارد.

«أَنْظُرُ كَيْفَ فَضَّلْنَا» ۲ جایگاه همه در آخرت، یکسان نیست و برتری های بس بزرگی وجود دارد.

«أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ»

ص: ۳۷

اشاره

لَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَتَقْعُدَ مَذْمُومًا مَّخْذُولًا (۲۲)

با خداوند معبود دیگری قرار مده که نکوهیده و سرافکنده خواهی نشست.

نکته ها:

گرچه مخاطب آیه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است، ولی مقصود تمام مردم می باشد. نظیر اینگونه خطاب در آیات قرآن کریم فراوان است، از جمله آیه ی بعد که می فرماید: «إِنَّمَا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٌّ» یعنی هر گاه یکی از پدر و مادر یا هر دوی آنان، نزد تو به پیری رسیدند، به آنان اف مگو، با آنکه پیامبر پدر و مادر خود را در کودکی از دست داده بود.

در این آیه نیز مراد از «لَا تَجْعَلْ» مردم هستند که به دلیل رهبری پیامبر، آن حضرت مورد خطاب واقع شده است.

پیام ها:

۱ شکوفایی و عزت انسان در سایه ی توحید است و شرک و پرستش غیر خدا انسان را خوار و ذلیل می کند. «مَذْمُومًا مَّخْذُولًا» ۲ پیروی از مکاتب غیر الهی، انسان را به بن بست و رکود و باتلاق می کشاند.

«فَتَقْعُدَ مَذْمُومًا مَّخْذُولًا» ۳ مشرک، مورد نکوهش خدا، فرشتگان، مؤمنین، وجدان های بیدار و خردمندان جهان است. «مَذْمُومًا مَّخْذُولًا» زیرا نامی از مذمت کننده نیامده است، تا مطلق و فراگیر باشد.

اشاره

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِنَّمَا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٌّ وَلَا تَنْهَرُهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا (۲۳)

پروردگارت مقرر داشت که جز او را نپرستید و به پدر و مادر نیکی کنید.

اگر یکی از آن دو یا هر دو نزد تو به پیری رسیدند، به آنان «اف» مگو و آنان را از خود مران و با آنان سنجیده و بزرگوارانه سخن بگو.

نکته ها:

در احادیث، در مورد احسان به والدین بسیار سفارش شده و از آزردن آنان نکوهش به عمل آمده است:

پادشاه نگاه رحمت به والدین، حیح مقبول است. رضایت آن دو رضای الهی و خشم آنان خشم خداست. احسان به پدر و مادر عمر را طولانی می کند و سبب می شود که فرزندان نیز به ما احسان کنند. در احادیث آمده است: حتی اگر تو را زدند، تو «اف» نگو، خیره نگاه مکن، دست بلند مکن، جلوتر از آنان راه نرو، آنان را به نام صدا نزن، کاری مکن که مردم به آنان دشنام دهند، پیش از آنان منشین و پیش از آنکه از تو چیزی بخواهند به آنان کمک کن. (۱)

مردی مادرش را به دوش گرفته طواف می داد، پیامبر را در همان حالت دید، پرسید: آیا حق مادرم را ادا کردم؟ فرمود: حتی حق یکی از ناله های زمان زایمان را ادا نکردی. (۲)

□
از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله سؤال شد: آیا پس از مرگ هم احسانی برای والدین هست؟ فرمود: آری، از راه نماز خواندن برای آنان و استغفار برایشان و وفا به تعهداتشان و پرداخت بدهی هایشان و احترام دوستانشان. (۳)

مردی از پدرش نزد پیامبر شکایت کرد. حضرت پدر را خواست و پرسش نمود، پدر پیر گفت: روزی من قوی و پولدار بودم و به فرزندم کمک می کردم، امّا امروز او پولدار شده و به من کمک نمی کند. رسول خدا صلی الله علیه و آله گریست و فرمود: هیچ سنگ و شنی نیست که این قصه را بشنود و نگردد! سپس به آن فرزند فرمود: «انت و مالک لایبک» تو و دارایی ات از آن پدرت هستید. (۴)

ص: ۳۹

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر نمونه.

۳-۳. تفسیر مجمع البیان.

۴-۴. تفسیر فرقان.

در حدیث آمده است: حتی اگر والدین فرزند خود را زدند، فرزند بگوید: «خدا شما را ببخشد» که این کلمه همان «قول کریم» است. (۱)

احسان به والدین، از صفات انبیاست. چنان که در مورد حضرت عیسی علیه السلام، توصیف «بَرًّا بِوَالِدَتِي» (۲) و در مورد حضرت یحیی علیه السلام «بَرًّا بِوَالِدَيْهِ» (۳) آمده است.

والدین، تنها پدر و مادر طبیعی نیستند. در برخی احادیث، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و امیر المؤمنین علیه السلام پدر امت به حساب آمده اند. (۴) هم چنان که حضرت ابراهیم، پدر عرب به حساب آمده است. (۵) «مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ» (۶) اگر والدین توجه کنند که پس از توحید مطرحند، انگیزه ی دعوت فرزندان به توحید در آنان زنده می شود. «قَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»

پیام ها:

۱ توحید، در رأس همه ی سفارش های الهی است. «قَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ» ۲ خدمتگزاری و احسان به پدر و مادر، از اوصاف موحد واقعی است. «أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» ۳ فرمان نیکی به والدین مانند فرمان توحید، قطعی و نسخ نشدنی است. «قَضَىٰ» ۴ احسان به والدین در کنار توحید و اطاعت از خداوند آمده است تا نشان دهد این کار، هم واجب عقلی و وظیفه ی انسانی است، هم واجب شرعی. «قَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» ۵ نسل نو باید در سایه ی ایمان، با نسل گذشته، پیوند محکم داشته باشند.

«أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» ۶ در احسان به والدین، مسلمان بودن آنها شرط نیست. «بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»

ص: ۴۰

۱-۱. کافی، ج ۲، ص ۱۵۷.

۲-۲. مریم، ۳۹.

۳-۳. مریم، ۱۴.

۴-۴. «أنا و علیّ أبوا هذه الامة». بحار، ج ۱۶، ص ۹۵.

۵-۵. تفسیر نور الثقلین.

۶-۶. حج، ۷۸.

۷ در احسان به پدر و مادر، فرقی میان آن دو نیست. «بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» ۸ نیکی به پدر و مادر را بی واسطه و به دست خود انجام دهیم. «بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» ۹ احسان، بالاتر از انفاق است و شامل محبت، ادب، آموزش، مشورت، اطاعت، تشکر، مراقبت و امثال اینها می شود. «بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» ۱۰ احسان به والدین، حد و مرز ندارد. «بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» (نه مثل فقیر، که تا سیر شود، و جهاد که تا رفع فتنه باشد و روزه که تا افطار باشد). ۱۱ سفارش قرآن به احسان، متوجه فرزندان است، نه والدین. «وَالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» زیرا والدین نیازی به سفارش ندارند و به طور طبیعی به فرزندان خود احسان می کنند.

۱۲ هر چه نیاز جسمی و روحی والدین بیشتر باشد، احسان به آنان ضروری تر است. «يَتْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ» ۱۳ پدر و مادر سالمند را به آسایشگاه نبریم، بلکه نزد خود نگهداریم. «عِنْدَكَ» ۱۴ وقتی قرآن از رنجاندن سائل بیگانه ای نهی می کند، «أَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ» تکلیف پدر و مادر روشن است. «وَلَا تَنْهَرُهُمَا» ۱۵ هم احسان لازم است، هم سخن زیبا و خوب. «إِحْسَانًا... قُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا» (بعد از احسان، گفتار کریمانه مهم ترین شیوه ی برخورد با والدین است). ۱۶ در احسان به والدین و قول کریمانه، شرط مقابله نیامده است. یعنی اگر آنان هم با تو کریمانه برخورد نکردند، تو کریمانه سخن بگو. «وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۴]

اشاره

وَإِخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا (۲۴)

و از روی مهربانی و لطف، بال تواضع خویش را برای آنان فرود آور و بگو: پروردگارا! بر آن دو رحمت آور، همان گونه که مرا در کودکی تربیت کردند.

ص: ۴۱

۱ فرزند در هر موقعیتی که هست، باید متواضع باشد و کمالات خود را به رُخ والدین نکشد. «وَ اخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ» ۲ تواضع در برابر والدین، باید از روی مهر و محبت باشد، نه ظاهری و ساختگی، یا برای گرفتن اموال آنان. «وَ اخْفِضْ لَهُمَا ... مِنْ الرَّحْمَةِ» ۳ فرزند باید نسبت به پدر مادر، هم متواضع باشد، هم برایشان از خداوند رحمت بخواهد. «وَ اخْفِضْ ... وَ قُلْ رَبِّ ارْحَمُهُمَا» ۴ دعای فرزند در حق پدر و مادر مستجاب است، و گر نه خداوند دستور به دعا نمی داد. «وَ قُلْ رَبِّ ارْحَمُهُمَا» ...

۵ دعا به پدر و مادر، فرمان خدا و نشانه ی شکرگزاری از آنان است. «قُلْ رَبِّ ارْحَمُهُمَا» ...

۶ در دعا از کلمه «رَبِّ» غفلت نکنیم. «قُلْ رَبِّ ارْحَمُهُمَا» ۷ رحمت الهی، جبران زحمات تربیتی والدین است. «رَبِّ ارْحَمُهُمَا كَمَا رَبَّيْتَنِي» گویا خداوند به فرزند می گوید: تو رحمت خود را دریغ مدار، و از خدا نیز استمداد کن که ادای حق آنان از عهده ی تو خارج است.

۸ گذشته ی خود، تلخی ها و مشکلات دوران کودکی و خردسالی را که بر والدین تحمیل شده است از یاد نبرید. «كَمَا رَبَّيْتَنِي صَغِيرًا» ۹ پدر و مادر باید بر اساس محبت فرزندان را تربیت کنند. «ارْحَمُهُمَا كَمَا رَبَّيْتَنِي» ۱۰ انسان باید از مریبان خود تشکر و قدردانی کند. «ارْحَمُهُمَا كَمَا رَبَّيْتَنِي»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۵]

اشاره

رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ إِنَّ تَكُونُوا صَالِحِينَ فَإِنَّهُ كَانَ لِلأَوَّابِينَ غَفُورًا (۲۵)

پروردگارتان به آنچه در درون شماست، آگاه تر (از خودتان) است. اگر صالح باشید، قطعاً او آمرزنده توبه کنندگان است.

۱ از شتون ربوبیت خداوند، آگاهی اوست. «رَبُّكُمْ أَعْلَمُ» ۲ انگیزه ما در هر کار و در خدمت به والدین زیر نظر اوست. «رَبُّكُمْ أَعْلَمُ» ...

۳ صلاحیت ها مربوط به درون و انگیزه هاست. «فِي نَفْسِكُمْ إِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ» ۴ اگر دل و درون، صاف و صالح باشد، در توبه باز است. «تَكُونُوا صَالِحِينَ ... لِلْمَأْوِيْنَ غَفُورًا» ۵ توبه ی خود را با انابه ی پی در پی انجام دهیم. «لِلْمَأْوِيْنَ» ۶ خداوند بخشاینده است، اما شرط برخورداری ما از مغفرت الهی، توبه است.

«إِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ ... لِلْمَأْوِيْنَ غَفُورًا» ۷ اگر از روی نادانی برخورد نامناسبی با والدین داشته ایم، با توبه می توانیم رحمت خدا را جلب کنیم. «صَالِحِينَ ... غَفُورًا» (با توجه به آیه ی قبل) ۸ عفو و بخشش الهی از شتون ربوبیت اوست. «رَبُّكُمْ ... غَفُورًا» ۹ یکی از نشانه های صالح بودن انسان، توبه کردن است. «إِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ ...

لِلْمَأْوِيْنَ»

۱۰ گاهی از افراد صالح نیز لغزشی سر می زند، که البته باید این کوتاهی ها را با توبه جبران کرد. «إِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ ... لِلْمَأْوِيْنَ»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۶]

اشاره

وَ آتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَ الْمَسْكِينِ وَ ابْنَ السَّبِيلِ وَ لَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا (۲۶)

حقّ خویشاوند و بیچاره و در راه مانده را ادا کن و هیچ گونه ریخت و پاش و اسرافی نکن.

نکته ها:

«تبدیر» از ریشه ی «بذر» به معنای ریخت و پاش است. مانند آنکه برای دو نفر مهمان، غذای ده نفر را تهیه کنیم.

امام صادق علیه السلام فرمود: هر کس چیزی را در غیر مسیر طاعت خدا مصرف کند، مبدّر.

است. (۱) آن حضرت در پاسخ به این سؤال که آیا در مخارج حلال نیز اسراف وجود دارد؟ فرمودند: بلی، زیرا کسی که دارایی خود را چنان بخشش کند که چیزی برای خود نگذارد، در مصرف حلال اسراف کرده است. (۲)

□
پس از نزول این آیه، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بدنبال مراد خداوند از «ذَا الْقُرْبَى» بود. خداوند به او وحی کرد که «فدک» را به فاطمه علیها السلام بدهد و آن حضرت «فدک» (۳) را به فاطمه بخشید. اما پس از آن حضرت، فدک را از اهل بیت به ناحق گرفتند و اهل بیت برای گرفتن حق خود همواره به این آیه استناد می کردند.

مفسران شیعه و سنی مانند طبری، با الهام از روایات، می نویسند: امام سجاد علیه السلام در دوران اسارت وقتی همراه قافله اسرا به شام رسید، در مقام محاجه با آنان که اسرای اهل بیت را بی دین و خارجی می خواندند، با استناد به این آیه فرمودند: مراد از «ذَا الْقُرْبَى» ما هستیم! (۴) برخی روایات آیه را مربوط به خمس دانسته و برخی دیگر موضوع آیه را بالاتر از مسائل مادی دانسته و گفته اند: آیه، به پیامبر صلی الله علیه و آله فرمان می دهد که حقّ علی بن ابی طالب علیهما السلام را با وصیت به جانشینی او ادا کند. (۵) و مراد از تبذیر در آیه که از آن نهی شده، «غلو» است. (۶)

ص: ۴۴

۱- ۱. بحار، ج ۷۵، ص ۳۰۲.

۲- ۲. تفسیر نور الثقلین.

۳- ۳. فدک، مزرعه ی بسیار بزرگی بود که بدون جنگ در اختیار پیامبر قرار گرفت. آن حضرت با توجه به محبوبیت، عصمت، زهد، امانت و دقت اهل بیت علیهم السلام و پشتیبانی اقتصادی برای تبلیغ خط و راه آنان و فقرزدایی از امت، آن را در اختیار اهل بیت علیهم السلام گذاشت. اما پس از رحلت پیامبر ابو بکر آن را گرفت، سپس عمر بن عبد العزیز آن را باز گرداند، باز غصب کردند و در زمان مأمون برگردانده شد و باز هم غصب کردند. درباره ی فدک، بحث های تاریخی، حقوقی و سیاسی فراوانی است که در ذیل این آیه در تفاسیر آمده که از همه ی آن مباحث، صرف نظر می کنیم.

۴- ۴. احتجاج طبرسی، ج ۲، ص ۳۳؛ تفسیر نور الثقلین.

۵- ۵. امام صادق علیه السلام درباره این آیه فرمودند: حقّ علی بن ابی طالب علیهما السلام جانشینی رسول خدا و داشتن علوم نبوی است. کافی، ج ۱، ص ۲۹۴.

۶- ۶. تفسیر فرقان.

۱ دستورات دینی با فطرت هماهنگ است. انسان به طور فطری در درجه اول به والدین و سپس به نزدیکان علاقه دارد، دستور ادای حق در اسلام نیز بر این اساس است. با توجه به آیات قبل و « آتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَ الْمَسْكِينِ وَ ابْنَ السَّبِيلِ » ۲ در انفاق، باید اولویت ها را در نظر گرفت. اول والدین، سپس فامیل، بعداً فقرا و ابن السبیل. « آتِ ذَا الْقُرْبَىٰ » ...

۳ خویشاوندان، به گردن ما حق دارند و ما متنی بر آنان نداریم. « آتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ » ۴ خویشاوندی، فقر و در راه ماندگی سبب پیدایش حقوق ویژه است. « آتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَ الْمَسْكِينِ وَ ابْنَ السَّبِيلِ » ۵ در پرداخت حق خویشاوندان، فقر شرط نیست. « آتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَ الْمَسْكِينِ وَ ابْنَ السَّبِيلِ » ۶ در انفاق باید اعتدال را رعایت کنیم و از حد نگذریم. « آتِ ... وَ لَا تُبْذَرُ » ۷ ریخت و پاش و مصرف بی مورد مال، حرام است. « وَ لَا تُبْذَرُ » ۸ انسان در مصرف مال و ثروت خود به هر شکلی آزاد نیست. « وَ لَا تُبْذَرُ تَبْدِيراً »

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۷]

اشاره

إِنَّ الْمُبْذِرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَ كَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا (۲۷)

همانا اسرافکاران برادران شیطان هایند و شیطان نسبت به پروردگارش بسیار ناسپاس بود.

نکته ها:

کلمه ی «اخ» در عربی هم به معنای برادر، هم به معنای ملازم و همراه می باشد. مثل «اخو السفر» به کسی که پیوسته در سفر است، و «اخو الکرّم» که به انسان کریم گفته می شود. برادری گاهی نسبی است، گاهی مسلکی و مرامی؛ اسرافکاران برادران مسلکی شیطانند. «إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ» یعنی کسانی که در مسیر شیطان و همراه اویند.

در قرآن، پیوسته از وسوسه یا ولایت شیطان بر افراد، سخن به میان آمده است، اما تنها موردی که «إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ» آمده این آیه است، یعنی اسرافکاران همکار شیطانند، نه تحت امر او. پس کار از وسوسه شدن گذشته و به مرحله ی همکاری و معاونت رسیده است.

چنان که در جای دیگر آمده است: «نُقَيِّضُ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ» (۱) «تبذیر»، گرچه بیشتر در مسائل مالی است، ولی در مورد نعمت های دیگر نیز وجود دارد، مانند هدر دادن عمر و جوانی، به کار گرفتن فکر، چشم، گوش و زبان در راه ناصحیح، سپردن مسئولیت ها به افراد ناصالح، پذیرش مسئولیت بدون داشتن لیاقت و بیش از حد توان و ظرفیت، آموزش و آموختن مطالب غیر ضروری و غیر مفید و امثال اینها. (۲)

پیام ها:

۱ مصرف مال و دارایی در غیر مورد آن، کاری شیطانی و نوعی ناسپاسی است.

«الْمُبْذِرِينَ ... إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ» ۲ مبذّر و اهل ریخت و پاش باید تحقیر شود، نه آنکه مورد تقدیر و احترام قرار گیرد. «إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ» ۳ مؤمن با مؤمن برادر است، «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» (۳) و اسرافکار با شیطان. «إِنَّ الْمُبْذِرِينَ ... إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ» ۴ تبذیر، نشانه ی کفران و ناسپاسی است، نه نشانه ی سخاوت و بخشندگی.

«الْمُبْذِرِينَ ... لِرَبِّهِ كَفُورًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۸]

اشاره

وَإِنَّمَا تُعْرَضُونَ عَنْهُمْ لِإِتِّعَاءِ رَحْمَةِ مِنْ رَبِّكَ تَرْجُوها فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا (۲۸)

و اگر به انتظار رحمتی از پروردگارت که به آن امیدواری، از آنان اعراض می کنی، پس با آنان سخنی نرم بگو.

ص: ۴۶

۱-۱. زخرف، ۳۶.

۲-۲. تفسیر اُطیب البیان.

۳-۳. حجرات، ۱۰.

این آیه، درباره ی برخورد مناسب با مردم است. لذا پیامبر حتی آن گاه که در انتظار گشایش و رحمت الهی بود، اگر کسی از ایشان چیزی درخواست می کرد که حضرت آن را نداشت، برایش دعا می کرد و می فرمود: خداوند، ما و شما را از فضل خویش روزی دهد. (۱)

فاطمه ی زهرا علیها السلام هنگامی که برای کمک در کارهای خانه خود، از پیامبر کنیزی درخواست کرد، حضرت فرمود: در مسجد ۴۰۰ نفرند که لباس و غذا ندارند، اگر چنین نبود، خدمتکاری برایت تعیین می کردم. آن گاه تسبیحات معروف به «تسبیح حضرت زهرا» را به او آموخت. (۲)

قرآن درباره ی نحوه ی سخن گفتن با مردم، دستورهایی دارد، از جمله اینکه با آنان سخنی نرم، ملایم، آسان، استوار، معروف و رسا گفته شود. «قَوْلًا مَّيْسُورًا»، «قَوْلًا لَيِّنًا» (۳)، «قَوْلًا كَرِيمًا» (۴)، «قَوْلًا سَدِيدًا» (۵)، «قَوْلًا مَعْرُوفًا» (۶)، «قَوْلًا بَلِيغًا» (۷)

پیام ها:

۱ پیامبران نیز گاهی دستشان برای کمک به دیگران خالی است. «إِنِّيغَاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ تَرْجُوهَا» ۲ باید به رحمت الهی امیدوار بود. «رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ» ۳ ما از خدا طلبکار نیستیم، آنچه هم بدهد از رحمت اوست. «رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ» ۴ تلاش و امید باید در کنار هم باشد و هیچکدام به تنهایی کافی نیست. «إِنِّيغَاءَ ...»

تَرْجُوهَا

۵ مؤمن در جستجوی امکانات برای رسیدگی به محرومان است. «إِنِّيغَاءَ رَحْمَةٍ» ۶ امکانات مادی را از رحمت الهی بدانیم. «إِنِّيغَاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ»

ص: ۴۷

۱-۱. تفسیر لاهیجی.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. طه، ۴۴.

۴-۴. اسراء، ۲۳.

۵-۵. نساء، ۹.

۶-۶. نساء، ۸.

۷-۷. نساء، ۶۳.

۱۷ امکانات مادی در جهت تربیت و تکامل انسان است. «رَحْمَهُ مِنْ رَبِّكَ» ۸ نداشتن، عذر پذیرفته ای برای ترک انفاق و کمک نکردن است. «تُعْرِضَنَّ عَنْهُمْ ابْتِغَاءً» ...

۱۹ اگر نیاز مالی کسی را برطرف نکردیم، لا- اقل دل او را با سخن شایسته به دست آوریم. «فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا» ۱۰ به فقرا وعده ای بدهید که بتوانید عمل کنید و مشکل را نباشد. «فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۹]

اشاره

وَ لَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَ لَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا (۲۹)

و نه دست خود را به گردنت بسته بدار (که هیچ انفاقی نکنی) و نه آن را کاملاً باز گذار که (چیزی برای خودت نماند) و سرزنش شده و حسرت خورده (به کنجی) نشینی.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمودند: مراد از «مَحْسُورًا» حسرت فقر و تنگدستی است. (۱)

بعضی گفته اند: «ملامت» مربوط به اول آیه است که درباره بخل است و «حسرت» مربوط به آخر آیه و ولخرجی است.

زنی پسر خود را نزد پیامبر صلی الله علیه و آله فرستاد و از آن حضرت پیراهنش را به عنوان تبرک درخواست کرد. پیامبر تنها پیراهن خود را داد و چون لباس دیگری نداشت، برای نماز از خانه بیرون نیامد. این آیه نازل شد تا پیام دهد که سخاوت، آن نیست که یکتا پیراهن خود را بدهی.

در روایتی دیگر آمده است: مقداری طلا، نزد پیامبر صلی الله علیه و آله آوردند، پیامبر در همان زمان همه

ص: ۴۸

را انفاق کرد. روز بعد فقیری از حضرت درخواستی کرد. حضرت چیزی نداشت که به او بدهد. مرد فقیر حضرت را سرزنش کرد. پیامبر صلی الله علیه و آله از اینکه چیزی نداشت تا به او کمک کند اندوهناک شد که این آیه نازل شد. (۱)

پیام ها:

۱ مؤمن باید از بخل دوری کرده و به دیگران کمک نماید. «لَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً» ۲ اسلام مکتب اعتدال و میانه روی حتی در انفاق است. «لَا تَجْعَلْ، لَا تَبْسُطُهَا» ۳ افراط و تفریط، محکوم و میانه روی شیوه پسندیده است. «لَا تَجْعَلْ، لَا تَبْسُطُهَا» ۴ نتیجه ی ولخرجی و زیاده روی در انفاق، خانه نشینی و ملامت و حسرت است. «فَتَقْعِدَ مَلُومًا مَحْسُورًا» ۵ اسلام، هرگز به ذلت و خواری مسلمانان راضی نیست و از هر عملی که آنان را به ذلت کشاند، نهی کرده است. «لَا تَجْعَلْ ... لَا تَبْسُطُهَا ... فَتَقْعِدَ مَلُومًا مَحْسُورًا» ۶ توجه به عاقبت شوم کار، سبب دوری از آن است. «لَا تَجْعَلْ ... فَتَقْعِدَ» ...

۷ آینده نگری از اصول مدیریت است. «لَا تَجْعَلْ ... فَتَقْعِدَ» ...

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۰]

اشاره

إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا (۳۰)

همانا پروردگارت برای هر کس بخواهد، روزی را گشاده یا تنگ می سازد، همانا او نسبت به بندگانش آگاه و بیناست.

نکته ها:

در قرآن بطور گسترده درباره ی رزق و روزی، بحث شده است. برخی از نکات آن آیات عبارت است از:

الف: رزق هر جنبنده ای بر عهده خداست. «مَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا» (۲)

ص: ۴۹

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. هود، ۶.

ب: سرچشمه ی روزی، در آسمان است. «وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ» (۱) ج: اگر همه ی مردم رزق گسترده داشته باشند، فساد گسترش می یابد. «وَلَوْ بَسِطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْمَأْصِفِ» (۲) د: مردم باید تلاش کنند و به دنبال رزق بروند. «فَاتَّبِعُوا عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ» (۳) ه: تقوا از عوامل گشایش و موجب توسعه در رزق است. «وَمِنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ» (۴) حضرت علی علیه السلام می فرماید: «قدر الأرزاق فكثيرها وقليلها و قسمها على الضيق و السعه فعدل فيها لبيتلى من اراد بميسورها و معسورها و ليختبر بذلك الشكر و الصبر من غنيها و فقيرها» (۵) خداوند، روزی مردم را با کم و زیاد کردن، تقدیر کرد تا هر که را بخواهد در تنگناها و گشایش ها بیازماید و غنی و فقیر را با شکر و صبری که از خود بروز می دهد، امتحان و گزینش کند.

پیام ها:

۱ کمی و زیادی رزق به دست خداست. «يَسْطُرُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ» ۲ وسعت یا تنگی رزق، از شئون ربوبیت خدا و برای رشد و تربیت انسان هاست. «إِنَّ رَبَّكَ يَسْطُرُ الرِّزْقَ ... وَيَقْدِرُ» ۳ خواست خداوند بر اساس بصیرت و آگاهی اوست. «لِمَنْ يَشَاءُ ... خَيْراً بَصِيراً» ۴ از ترس فقر خود، بخل نورزید و برای نفی فقر دیگران تمام اموال خود را یک جا نبخشید، که روزی بدست خداست و فقر برخی حکیمانه است.

«لَا تَجْعَلْ يَدَكَ ... إِنَّ رَبَّكَ يَسْطُرُ الرِّزْقَ»

ص: ۵۰

۱-۱. ذاریات، ۲۲.

۲-۲. شوری، ۲۷.

۳-۳. عنکبوت، ۱۷.

۴-۴. طلاق، ۲.

۵-۵. نهج البلاغه، خطبه ۹۱.

اشاره

وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشِيَةَ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْأً كَبِيرًا (۳۱)

فرزندان خود را از بیم تنگدستی نکشید. این ما هستیم که آنان و شما را روزی می دهیم. یقیناً کشتن آنان گناهی است بزرگ!

نکته ها:

«إِمْلَاقٍ» به معنای فقر و تنگدستی است. شاید ریشه ی آن «مَلَقَ» باشد، چون فقیر اهل تملق می شود.

این آیه، سیمای نابسامان اقتصاد دوران جاهلیت را نشان می دهد. امروز هم که دنیا به خاطر نگرانی از افزایش جمعیت و کمبودهای اقتصادی، سقط جنین را مجاز می داند، گرفتار نوعی جاهلیت شده است.

خداوند در آیه ۱۵۱ سوره ی انعام، کشتن فرزندان را به خاطر فقر می داند، «لَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ» ولی در این آیه، کشتن را به خاطر ترس از فقر می شمرد، «خَشِيَةَ إِمْلَاقٍ» در آنجا در مورد فقر می فرماید: «نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ» ما زندگی شما و فرزندانان را تأمین می کنیم، در اینجا در مورد ترس از فقر می فرماید: «نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ» رزق بچه هایتان و خودتان با ماست. چون هیجان ترس بیشتر است، خداوند اول اولاد را بیمه می کند، سپس خود انسان را، تا هیجان کاهش یابد. (۱) شاید سرّ این تفاوت در این باشد که چون گرسنگی الآن است و ترس از فقر برای آینده، لذا در صورت اول می فرماید: ما هم اکنون خود شما و فرزندانان را رزق می دهیم، ولی در مورد ترس از آینده می فرماید: نگران نباشید ما فرزندانان و خودتان را روزی می دهیم.

پیام ها:

۱ کودک، حقّ حیات دارد و والدین نباید این حق را از او بگیرند. «لَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ»

ص: ۵۱

۲ فقر و تهیدستی حتی در قوی ترین عواطف انسانی تأثیرگذار است. «لَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ» ۳ ترس از ضرر و زیان و فقر، مجوز گناه و نادیده گرفتن حقوق دیگران نیست.

«لَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ» ۴ اگر امتیث روانی و ایمان نباشد، نه فقط فقر که ترس از فقر نیز سبب آدم کشی می شود. «لَا تَقْتُلُوا ... خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ» ۵ توجه به ضمانت الهی، مانع گناه است. «لَا تَقْتُلُوا ... نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ» ۶ ایمان و توکل را از یاد نبرید. «نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ» ۷ خداوند از پدر و مادر مهربان تر است، به او سوء ظن نبرید. «نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ» ۸ رزق به دست خداست و زیادی نفرت و جمعیت بی اثر است، پس فرزند عامل فقر نیست. «نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَ إِيَّاكُمْ» ۹ گاهی رزق و روزی ما در سایه ی روزی فرزندان است. «نَرْزُقُهُمْ وَ إِيَّاكُمْ» ۱۰ فرزند کشی و سقط جنین، گناه و جنایت است، چه پسر باشد، چه دختر.

«لَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ ... خَطَأً كَبِيراً» ۱۱ گناهان یکسان نیستند، گناهان صغیره و کبیره داریم. «خَطَأً كَبِيراً»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۲]

اشاره

وَلَا تَقْرَبُوا الزَّانِيَةَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا (۳۲)

به زنا نزدیک نشوید، که کار زشت و راه بدی است.

نکته ها:

رابطه ی نامشروع جنسی (زنا)، مفاسد و زیان های فردی، اجتماعی و خانوادگی فراوانی را بدنبال دارد و لذا در اسلام حرام شده است و در قرآن کریم، در کنار شرک، قتل (۱) و سرقت (۲) آمده است.

ص: ۵۲

۱-۱). «الذین لا یدعون مع الله إلهاً آخر و لا یقتلون النفس التي حرم الله الا بالحق و لا یزنون» فرقان، ۶۸.
۲-۲) ... «إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَىٰ أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ» ... ممتحنه، ۱۲.

گوشه ای از مفسد زنا از این قرار است:

۱ سرچشمه ی بسیاری از درگیری ها، خودکشی ها، فرار از خانه ها، فرزندان نامشروع، بیماری های مقاربتی و دلهره برای خانواده های آبرومند است.

۲ زناکاران چون برای شهوترانی سراغ یکدیگر می روند، میانشان انس و الفت عمیق و آرامش نیست.

۳ زناکار، طرف مقابل را شریک زندگی نمی داند، وسیله ی اطفای شهوت می داند.

۴ زنا، سبب کاهش تشکیل خانواده از طریق ازدواج و موجب به وجود نیامدن ارتباطهای فامیلی و قطع صله ی رحم است. چون باز شدن راه زنا، بی رغبتی به ازدواج را در پی دارد.

۵ در زنا، احساس تعهد و تکلیف نسبت به بقای نسل و تربیت کودک نیست و احساس پدری و مادری از میان می رود.

۶ زنا، نظام ارث بری را بر هم می زند و وارث واقعی معلوم نمی شود.

۷ سبب از بین رفتن شخصیت و هویت انسانی می شود و موجب مرگ های زودرس می گردد.

«یذهب بالبهاء و یعجل الفناء» (۱) ۸ چون ارتکاب زنا، بدون زحمت و خرج نیست، زناکار برای ارضای هوس خود، به سراغ گناهان زیادی می رود. مثلاً گاهی برای کامیابی خود، به تهمت، ارباب و دزدی دست می زند و حتی مرتکب قتل می شود.

۹ در جامعه، فرزندان نامشروع و بی هویت پدید می آید، که زمینه ی بسیاری از مفسد و جرائم است و مصداق روشنی برای فحشا است.

اسلام برای پیشگیری از زنا، برنامه هایی ارائه داده است، از قبیل:

۱ ممنوعیت اختلاط زن و مرد در بعضی مکان ها.

۲ ممنوعیت خلوت مرد با زن نامحرم.

۳ حرمت زینت زن برای نامحرمان.

ص: ۵۳

۴ حرمت نظر به نامحرم و دست دادن با نامحرم و پرهیز از فکر زنا و تماشای عکس های تحریک کننده.

۵ مجازات شدید برای زناکار.

۶ توصیه به ازدواج و پایین گرفتن مهریه.

۷ نکوهش از ازدواج دیر هنگام.

۸ عبادت شمردن همسر داری و تلاش برای خانواده.

پیام ها:

۱ جاذبه بعضی گناهان به حدی است که نزدیک شدن به آن هم خطر دارد.

«لَا تَقْرُبُوا» ۲ نه فقط زنا، بلکه از مقدمات زنا هم باید پرهیز کرد. (گاهی یک نگاه، تلفن، نامه و تماس، زمینه ی ارتباطی نامشروع می شود.) «لَا تَقْرُبُوا» ۳ زنا، در طول تاریخ عملی زشت و ناپسند، و در ادیان دیگر نیز حرام بوده است. «كَانَ فَاحِشَةً» ۴ در نهی از منکر، زشتی گناه را بیان کنیم. «لَا تَقْرُبُوا... سَاءَ سَبِيلًا» ۵ زنا هم گناه است، هم راهی برای گناهان دیگر و هم سبب بدعاقبتی است.

«سَاءَ سَبِيلًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۳]

اشاره

وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيِّهِ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا (۳۳)

و کسی را که خداوند، (قتل او را) حرام کرده است نکشید، مگر به حق. و هر کس مظلوم کشته شود، قطعاً برای ولی او تسلط (و اختیار دیه یا قصاص) قرار داده ایم، پس نباید در کشتن (و قصاص) زیاده روی کند، چرا که آن (ستمیدیده به طور عادلانه) یاری و حمایت شده است.

ص: ۵۴

«فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ» یعنی در قصاص بیش از قاتل را نکشید و یا او را مثله نکنید، چنان که در جاهلیت چنین رسمی وجود داشته است.

قتل نفس و آدم کشی از گناهان کبیره است. هر کس در غیر مورد قصاص یا فساد، کسی را بکشد، گویا همه ی مردم را کشته است، «مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا» (۱) و کیفر چنین قتلی دوزخ ابدی است. «مَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا» (۲) این کیفر، برای کسی که اسلحه بکشد و تهدید به قتل کند و به عنوان مفسد و محارب شناخته شود، نیز ثابت است. (۳)

در روایات یکی از مصادیق «ولی»، حضرت مهدی علیه السلام شمرده شده که انتقام جدّ عزیزش امام حسین علیه السلام را خواهد گرفت. (۴) «فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيَّهِ سُلْطَانًا» حمایت خداوند از مظلوم و سپردن حقّ قصاص به ولی دم، هم عامل بازدارنده از آدم کشی است و هم بازدارنده از اسراف در قصاص. «جَعَلْنَا لَوْلِيَّهِ سُلْطَانًا»

پیام ها:

۱ هر انسانی حقّ حیات دارد، حتی غیر مسلمانی که با مسلمانان سر جنگ نداشته باشد، مصونیت جانی و مالی دارد. «لَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ» ...

۲ قانون الهی، محور ارزشها و حرمت هاست. «حَرَّمَ اللَّهُ» ۳ خودکشی حرام است. «لَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ» ۴ از نظر اسلام، کشتن افراد، در موارد حق (همچون قصاص، دفاع، ارتداد، لواط یا زناى محصنه) جایز است. «إِلَّا بِالْحَقِّ» ۵ مظلوم، هر که باشد باید مورد حمایت قرار گیرد. «مَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا ... مَنصُورًا» ۶ قرار دادن حقّ قصاص، برای حمایت از مظلوم است. «جَعَلْنَا لَوْلِيَّهِ سُلْطَانًا»

ص: ۵۵

۱-۱. مائده، ۳۲.

۲-۲. نساء، ۹۳.

۳-۳. مائده، ۳۳.

۴-۴. تفسیر نور الثقلین.

۷ اولیای مقتول دارای حق قصاص و کشتن قاتل هستند. «جَعَلْنَا لَوْلِيَّهِ سُلْطَانًا» ۷ در قصاص باید خشم و غضب مهار شود و عدالت مراعات گردد. «فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ» اسلام حتی برای متجاوزات به جان انسان ها، عدالت را شرط دانسته است. اولیای مقتول، حق ندارند به عنوان قصاص، بیش از یک نفر را بکشند و از قانون قصاص سوء استفاده کنند.

۹ قاتل را مثلثه نکنید و در نوع و کیفیت قصاص، ناجوانمردی نکنید. «فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ» ۱۰ از سنت های الهی، حمایت از مظلوم است. «إِنَّهُ كَانَ مَنصُورًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۴]

اشاره

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَ أَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا (۳۴)

و به مال یتیم، جز به بهترین راه (که به نفع یتیم باشد) نزدیک نشوید، تا آنکه به حد بلوغ و رشدش برسد. (که آن گاه اموالش را به او بر می گردانید) و به پیمان وفا کنید، که (در قیامت) از عهد و پیمان سؤال خواهد شد.

نکته ها:

کلمه ی «اشد» از «شد»، به گره محکم گفته می شود و در اینجا منظور مرحله ی رشد یتیم و استحکام جسمی و روحی در حفظ اموالش می باشد.

قرآن درباره ی حفظ حقوق یتیم و مراعات حال او و رسیدگی و تکفّل امور یتیمان سفارش فراوان کرده است. ولی چون احتمال لغزش مالی و سوء استفاده کردن از اموال یتیمان بسیار است، لذا هشدار بیشتری لازم است، به گونه ای که از نزدیک شدن به آن نیز نهی شده و تصرف ظالمانه در اموال یتیمان، خوردن آتش شمرده شده است. (۱)

وقتی این آیه نازل شد، مسلمانان از حضور بر سر سفره ی ایتم کنار گرفته و آنان را

ص: ۵۶

منزوی ساختند. آیه ی دیگری نازل شد که مراد از نزدیک نشدن، سوء استفاده است، و الا- افراد مصلح نباید به بهانه ی تقوا، یتیمان را رها کنند. «وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ» (۱) در حدیث می خوانیم: مراد از عهد و پیمانی که مورد سؤال است، محبت و دوستی و اطاعت از علی علیه السلام است. (۲)

پیام ها:

۱ اسلام، پشتیبان محرومان، ضعیفان و یتیمان است. «لَا تَقْرُبُوا مَالَ الْيَتِيمِ» ۲ هر جا احتمال سوء استفاده باشد، باید بیشتر سفارش کرد. (۳) «لَا تَقْرُبُوا مَالَ الْيَتِيمِ» ۳ جاذبه ی مال به قدری زیاد است که نزدیک شدن به آن هم گاهی گناه و حرمت را در پی دارد. «لَا تَقْرُبُوا» ۴ کودکان، حَق مالکیت دارند. «مَالَ الْيَتِيمِ» ۵ ارث یکی از اسباب مالکیت است. «مَالَ الْيَتِيمِ» ۶ تصرف در مال یتیم مشروط به رعایت بالاترین و پرثمرترین شیوه هاست.

(اگر منافع یتیم در گردش مال اوست، باید آن را به کار انداخت، نه آنکه بی تفاوت ماند.) «لَا تَقْرُبُوا ... إِلَّا بِأَلْتِي هِيَ أَحْسَنُ» ۷ در تصمیم گیری های مالی، باید منافع و مصالح یتیمان مراعات شود. «إِلَّا بِأَلْتِي هِيَ أَحْسَنُ» ۸ تصرف نابجا و حیف و میل اموال یتیمان، ممنوع است. «لَا تَقْرُبُوا ... إِلَّا بِأَلْتِي هِيَ أَحْسَنُ»

ص: ۵۷

۱- ۱. بقره، ۲۲۰.

۲- ۲. بحار، ج ۲۴، ص ۱۸۷.

۳- ۳. به همین دلیل، حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه، در مورد رعایت حقوق اجیر، کشاورز، زن و یتیم، سفارش بیشتری کرده است. مانند: «اللَّهُ اللَّهُ فِي الْإِيْتَامِ» نهج البلاغه، نامه ۴۷.

۹ زمان واگذاری مال یتیم به خود او، وقتی است که به بلوغ فکری و اقتصادی و جسمی برسد. «حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ» ۱۰ به پیمان ها هر چه و با هر که باشد وفادار باشیم. «أَوْفُوا بِالْعَهْدِ» ۱۱ توجه به مسئولیت، انسان را از گناه باز می دارد. «إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۵]

اشاره

وَ أَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَ زِنُوا بِالْقِسْطِ الْمُسْتَقِيمِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ وَ أَحْسَنُ تَأْوِيلًا (۳۵)

و چون با پیمان داد و ستد کنید، پیمانه را تمام دهید و با ترازوی درست وزن کنید، که این بهتر و سرانجامش نیکوتر است.

نکته ها:

«قسطاس»، از ترکیب دو کلمه ی «قسط» به معنای عدل و «طاس» به معنای کفه ی ترازو می باشد. (۱) در حدیث آمده است: امام معصوم، نمونه و مصداق «قسطاس مستقیم» در جامعه ی اسلامی است. (۲)

مسائل داد و ستد و رعایت حقوق مردم در معاملات، چنان مهم است که قرآن بارها روی آن تأکید کرده و بزرگ ترین آیه قرآن، (۳) مربوط به آن و سوره ای به نام «مطففین» (کم فروشان) نام نهاده شده است. اولین دعوت بعضی پیامبران، همچون حضرت شعیب نیز ترک کم فروشی بوده است. (۴)

پیام ها:

۱ بازار مسلمانان، باید از تقلب و کم فروشی دور باشد و فروشنده ی آن باید امین، دقیق، درستکار و با حساب و کتاب باشد. «أَوْفُوا الْكَيْلَ» ۲ ایفای کیل و پیمانه ی صحیح، از نمونه های وفای به پیمان است که در آیه ی

ص: ۵۸

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. بحار، ج ۲۴، ص ۱۸۷.

۳-۳. بقره، ۲۸۲.

۴-۴. شعراء، ۱۸۱، ۱۸۳.

قبل گذشت، زیرا معامله، نوعی تعهد است. «أَوْفُوا بِالْعَهْدِ ... أَوْفُوا الْكَيْلَ» ۳ ترازو و وسایل سنجش و محاسبات تجاری، باید سالم و دقیق باشد. «وَزِنُوا بِالْقِسْطِ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ» ۴ دقت در ترازو، وزن و محاسبات، عامل خیر و برکت است و کم فروشی، خیر و برکت را می برد. «ذَلِكَ خَيْرٌ» ۵ فلسفه ی فرمان های الهی، خیر خود انسان هاست. «أَوْفُوا، زِنُوا ... ذَلِكَ خَيْرٌ» ۶ درستکاری اقتصادی، برتر از دارایی و کسب مال از راه کم فروشی است.

نتیجه ی دادوستد درست و رعایت حقوق مردم، به خود انسان باز می گردد، چون ایجاد اعتماد می کند، ولی کم فروشی و نادرست بودن میزان و حساب، جامعه را به فساد مالی و سلب اعتماد می کشاند. پس پایان و پیامد خوب، در گرو درستکاری است. «ذَلِكَ خَيْرٌ» ۷ کسب صحیح، موجب خوش عاقبتی است. «أَحْسَنُ تَأْوِيلًا» کم فروش گرچه به سود موقت می رسد، ولی از دست دادن اعتبار دنیوی و فراهم شدن عذاب اخروی، کار او را بدفراجم می کند.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۶]

اشاره

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا (۳۶)

و از آنچه به آن علم نداری پیروی مکن، چون گوش و چشم و دل، همه ی اینها مورد بازخواست قرار خواهد گرفت.

نکته ها:

ذکر چشم و گوش و دل در آیه، شاید از باب نمونه باشد، زیرا در قیامت علاوه بر خود انسان، از دست و پا و اعضای دیگر هم سؤال می شود (۱) و آنها به سخن آمده، اعتراف

ص: ۵۹

می کنند. (۱) و ممکن است برای این باشد که انگیزه ی پیروی از دیگران از طریق دیدن یا شنیدن و یا اندیشه و درک است.

در طول تاریخ، بسیاری از فتنه ها و نزاع ها، از قضاوت های عجولانه یا حرف های بی مدرک و نظریه های بدون تحقیق و علم، بروز کرده است. عمل به این آیه، فرد و جامعه را در برابر بسیاری از فریب ها و خطاها بیمه می کند. چرا که خوش بینی بیجا، زودباوری و شایعه پذیری، جامعه را دستخوش ذلت و تسلیم دشمن می کند.

تقلید کورکورانه، پیروی از عادات و خیالات، تبعیت از نیاکان، باور کردن پیشگویی ها، خواب ها، حدس ها و گمان ها، قضاوت بدون علم، گواهی دادن بدون علم، موضعگیری، ستایش یا انتقاد بدون علم، تفسیر و تحلیل و نوشتن و فتوا دادن بدون علم، نقل شنیده های بی اساس و شایعات، نسبت دادن چیزی به خدا و دین بدون علم، تصمیم در شرایط هیجانی و بحرانی و بدون دلیل و برهان، تکیه به سوگندها و اشک های دروغین دیگران، همه ی اینها مصداق «لَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ» بوده و ممنوع است.

به مقتضای روایات متواتر و معتبر، پیروی از اصول قطعی شرعی (مانند فتوای مجتهد، یا علمی که به اطمینان های نزدیک به یقین اطلاق می شود) پیروی از علم است. هم چنان که مردم از نسخه ی پزشک متخصص و دلسوز، علم پیدا می کنند، از فتوای مجتهد جامع الشرائط و متقی نیز علم به حکم خدا پیدا می کنند. بنا بر این این مرحله از علم کافی است، هر چند علم درجاتی دارد و مراحل عمیق تر آن مانند: علم الیقین، حق الیقین و عین الیقین می باشد.

امامان معصوم علیهم السلام، اصحاب خود را از شنیدن و گفتن هر سخنی باز می داشتند و به آنان توصیه می کردند که دربانِ دل و گوش خود باشید. و در این امر، به این آیه «لَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ» استناد می کردند.

چنان که امام صادق علیه السلام برای متنبه کردن شخصی که هنگام رفتن به دستشویی، توقف خود

ص: ۶۰

۱- ۱). شاید عبارت «کل اولئک» اشاره باشد که این سه عضو، از باب نمونه است، و گر نه بدون «کل اولئک» هم معنای آیه تمام بود.

را در آنجا طول می داد تا صدای ساز و آواز همسایه را بشنود، این آیه را تلاوت کرد و فرمود:

گوش از شنیده ها، چشم از دیده ها و دل از خاطرات مؤاخذه می شود. امام سجاد علیه السلام نیز فرمود: انسان حق ندارد هر چه می خواهد بگوید. (۱)

پیام ها:

۱ زندگی باید بر اساس علم و اطلاعات صحیح و منطق و بصیرت باشد. «لَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ» ۲ بازار شایعات را داغ نکنیم و با نقل شنیده های بی اساس، آبرو و حقوق افراد را از بین نبریم. «لَا تَقْفُ» ...

۳ قرآن بساط ساحران، کاهنان و پیش گویان را که مردم ساده لوح را دور خود جمع می کنند، بر هم می زند. «لَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ» ۴ راه شناخت، تنها حس نیست، دل نیز یکی از راههای شناخت است. «السَّمْعَ وَ الْبَصَرَ وَ الْفُؤَادَ» ۵ در قیامت، از باطن و نیات هم بازخواست می شود. «الْفُؤَادَ» ۶ ایمان به قیامت و حسابرسی خداوند، عامل پیدایش تقواست. «كُلُّ أَوْلِيكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئَلًا» ۷ بهره برداری صحیح نکردن از جسم و امکانات، مؤاخذه خواهد داشت. «كُلُّ أَوْلِيكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئَلًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۳۷ تا ۳۸]

اشاره

«وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَ لَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا» (۳۷) «كُلُّ ذَلِكُمْ كَانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا» (۳۸)

و در زمین با تکبر و سرمستی راه مرو، قطعاً تو زمین را نخواهی شکافت و در بلندی به کوه ها نخواهی رسید.

ص: ۶۱

همه ی اینها، گناهِش نزد پروردگارت ناپسند است.

نکته ها:

از جامعیت اسلام اینکه علاوه بر مسائل اعتقادی، سیاسی، نظامی و اقتصادی، برای کارهای جزئی مانند رفت و آمد بیرون خانه نیز دستور دارد. از جمله اینکه:

الف: «وَأَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ» (۱) در راه رفتن، میانه رو باش.

ب: «وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا» در زمین با تکبر و سرمستی راه نرو.

ج: «وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا» (۲) بندگان خدا آنانند که در زمین با آرامش و بی تکبر راه می روند.

د: از قارون ثروتمند هم انتقاد می کند که هنگام عبور در کوچه و بازار، با تکبر و جلال و جبروت ظاهر می شد. (۳)

در سیره ی پیامبر اسلام است که وی حتی روز فتح مکه بر الاغی بدون پالان سوار شد.

امام حسن مجتبی علیه السلام نیز با داشتن مرکب های زیاد، پیاده به مکه می رفت. اینها نشانه ی فروتنی اولیای دین است. حضرت علی علیه السلام نیز از اوصاف متقین، راه رفتن متواضعانه را بر می شمارد. «و مشیهم التواضع» (۴)

پیام ها:

۱ تکبر، حتی در راه، رفتن از نظر قرآن نکوهیده است. «وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا» ۲ راه مقابله با تکبر، توجه دادن به ضعف ها و عجزهاست. «إِنَّكَ لَنْ تَخِرْقَ الْأَرْضَ» ۳ خصلت های درونی در رفتار انسان اثر گذار است. «وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا» ۴ بدی اعمال زشت در همه ی ادیان الهی امری ثابت است. «كَانَ سَيِّئُهُ ... مَكْرُوهًا» ۵ اوامر و نواهی پروردگار، در جهت رشد و تربیت انسان است. «عِنْدَ رَبِّكَ»

ص: ۶۲

۱-۱. لقمان، ۶۱.

۲-۲. فرقان، ۶۳.

۳-۳. قصص، ۷۹.

۴-۴. نهج البلاغه، خطبه ۱۹۳.

اشاره

ذَلِكَ مِمَّا أَوْحَىٰ إِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمَةِ وَلَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَتُلْقَىٰ فِي جَهَنَّمَ مَلُومًا مَدْحُورًا (۳۹)

این (دستورات) از حکمت‌هایی است که پروردگارت بر تو وحی کرده است، و با خدا معبودی دیگر قرار نده که سرزنش شده و رانده، در دوزخ افکنده خواهی شد.

نکته‌ها:

برخی مفسران می‌گویند: مراد از «حکمت»، احکام ثابتی است که در آیات قبل گفته شده و در ادیان دیگر هم بوده و نسخ شدنی نیست. در آیه ی ۲۲ فرمان نهی از شرک اولین حکمت بود و در این آیه نیز نهی از شرک، پایان حکمت هاست.

گاهی خداوند، با خطابی تند به پیامبرش، در واقع به کفار هشدار می‌دهد که امید خود را از پیامبر قطع کنند، مثل اینکه می‌فرماید: اگر سراغ غیر خدا بروی، به جهنم افکنده می‌شوی.

پیام‌ها:

۱ اوامر و نواهی خداوند، بر پایه ی حکمت، علم به نیازهای تربیتی بشر و مطابق با عقل است. «أَوْحَىٰ إِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمَةِ»
 ۲ عقل و فطرت، انسان را از وحی بی‌نیاز نمی‌کند، بلکه انسان نیازمند وحی است. «ذَلِكَ مِمَّا أَوْحَىٰ إِلَيْكَ» ۳ در زشتی شرک، همین بس که اگر پیامبر نیز در پی آن رود، نابود می‌شود.

«لَا تَجْعَلْ ... فَتُلْقَىٰ فِي جَهَنَّمَ» ۴ غیر از مکتب وحی و قانون خدا، راهها و مکاتب دیگر بیراهه است و محرومیت و ملامت و دوزخ را در پی دارد. «لَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ ... فَتُلْقَىٰ فِي جَهَنَّمَ» ۵ پایان شرک، دوزخ و مشرک مستحقّ دوری از رحمت خداست. «فَتُلْقَىٰ ...»

۶ مشرکان در دوزخ علاوه بر سوختن، عذاب روحی نیز دارند. «مَلُومًا مَدْحُورًا»

اشاره

أَفَأَصْفَاكُمْ رَبُّكُم بِالْبَنِينَ وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنَاثًا إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا (۴۰)

آیا (می پندارید) پروردگارتان شما را با داشتن پسران برگزیده و خودش از فرشتگان، دخترانی گرفته است؟ همانا شما سخن (و تهمت) بزرگی می گوید.

نکته ها:

از جمله عقاید انحرافی مشرکان این بود که فرشتگان را دختران خدا می پنداشتند و قرآن بارها با این مسأله برخورد کرده و آن را دروغ و تهمتی بزرگ شمرده است، از جمله: «أَمْ لَهُ الْبَنَاتُ وَلَكُمْ الْبُنُونَ» (۱)، «أَلَكُمْ الذَّكَرُ وَ لَهُ الْأُنثَى» (۲) البته عقیده به فرزند داشتن خدا، نزد یهود و نصارا هم بوده است، ولی اعتقاد به دختر داشتن، مخصوص بت پرستان است.

پیام ها:

۱ برتری پسر بر دختر، پنداری بی اساس است. «أَفَأَصْفَاكُمْ ... بِالْبَنِينَ» ۲ ربوبیت خداوند حتی شامل مشرکان نیز می شود. «رَبُّكُمْ» ۳ عقیده به فرزند داشتن خداوند، بی اساس و محکوم است. «لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا» ۴ پندار اینکه فرشتگان دخترند، غلط است. «الْمَلَائِكَةُ إِنَاثًا ... قَوْلًا عَظِيمًا» ۵ انسان نباید آنچه را خود نمی پسندد، برای دیگران بیسندد، چه رسد آنکه برای خدا باشد! «لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا»

اشاره

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِيَذَّكَّرُوا وَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا (۴۱)

و به یقین، ما در این قرآن (حقایق را با بیان های گوناگون و) مکرر بیان کردیم، تا پند گیرند، و جز بر رمیدگی آنان نیفزود.

ص: ۶۴

۱-۱. طور، ۳۹.

۲-۲. نجم، ۲۱.

بیان گوناگون و متنوع و تکرارهای مختلف گفتار در جهت روشن تر شدن موضوع بحث است.

انسان فطرتاً تنوع طلب است، خواه در طبیعت باشد، یا کتاب الهی و این رمز برخی تکرارها و تنوع بیان ها در قرآن است.

هم چنان که از بارش باران پاکیزه بر یک لاشه ی متعفن، بوی تعفن برمی خیزد، ورود آیات الهی نیز در دل‌های خوگرفته به تکبر و لجاجت، عفونت تنفر را بیشتر می کند. «مَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا»

پیام ها:

۱ تکرار مطلب، باید متنوع و جذاب باشد، «صَرَفْنَا» زیرا یک نواختی اغلب خستگی آور است.

۲ انسان پیوسته نیازمند تذکر است و چه بسا در هر بار تکرار، گروهی جذب شوند. «صَرَفْنَا» ۳ تکرار در آیات قرآن، برای تذکر و پندگیری است. «صَرَفْنَا، لِيَذَكَّرُوا» ۴ تکرار، برای دوستان دلربا، ولی برای لجوجان نفرت آور. «مَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۴۲ تا ۴۳]

اشاره

قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُ آلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ إِذًا لَا بَتَّغُوا إِلَيَّ ذِي الْعَرْشِ سَبِيلًا (۴۲) سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا (۴۳)

بگو: اگر با خداوند، خدایانی بود آن گونه که مشرکان می گویند در آن هنگام آن خدایان در پی یافتن راه نفوذی به سوی خدای صاحب عرش بودند (تا قدرت را از او بگیرند).

خداوند منزّه و برتر است از آنچه می گویند، برتری بزرگ!

مشرکان، خداوند را قبول داشتند و «اللَّهُ» را آفریدگار هستی می دانستند، ولی بت ها را شفیع خود یا شریک خدا می پنداشتند. این آیه وجود چنین رابطه ای را میان خدا و بت ها نفی می کند، چون بت ها نه می توانند قدرت را از دست خدای بزرگ بیرون آورند، نه راهی برای تقویت خود دارند.

پیام ها:

۱ نظام هستی، بهترین دلیل بر یکتایی خداست. (اگر خدایان دیگر بودند، رقابت می شد و اگر رقابت بود نظام به هم می خورد.) «إِذَا لَا تَعْبُؤا إِلَیْ ذِی الْعَرْشِ سَبِیلاً» ۲ هر گاه نسبت ناروایی داده شود، تبرئه و تنزیه لازم است. «سُبْحَانَهُ» ۳ خداوند از هر گونه شریک پاک است و میان ذات مقدس او و خرافاتی که می گویند، فاصله و برتری بسیاری است. «سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى عَمَّا یَقُولُونَ» ۴ هر که و به هر مقدار خدا را ستایش کند، باز خداوند برتر از آن گفته ها و توصیف هاست. «تَعَالَى عَمَّا یَقُولُونَ عُلُوًّا کَبِیراً»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۴]

اشاره

تَسْبِیحٌ لَهُ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَکِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِیحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِیماً غَفُوراً (۴۴)

آسمان های هفتگانه و زمین و هر که در آنهاست، تسبیح خداوند را می گویند، و هیچ چیز نیست مگر آنکه با ستایش، از او به پاکی یاد می کند، ولی شما تسبیح آنها را نمی فهمید. همانا او بردبار و آمرزنده است.

نکته ها:

این آیه می گوید: همه ی هستی برای خداوند تسبیح و سجده و قنوت دارند. برخی مفسران این تسبیح را تسبیح تکوینی دانسته اند، یعنی ساختار وجودی هر ذره ای از عالم، نشان از اراده، حکمت، علم و عدل خدا دارد.

بعضی دیگر معتقدند که هستی، شعور و علم دارد و همه در حال تسبیح اند، ولی گوش ما صدای آنها را نمی شنود. این نظر با ظاهر آیات سازگارتر است. نطق داشتن اشیا محال نیست، چون در قیامت تحقیق می یابد، «أَنْطَقَ كُلُّ شَيْءٍ» (۱) حتی سنگ هم علم و خشیت دارد و از خوف خدا از کوه سقوط می کند، «وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ» (۲) حضرت سلیمان سخن مورچه را می فهمید و منطق الطیر می دانست. هدهد انحراف مردم را تشخیص می داد که نزد سلیمان آمد و گزارش داد. خداوند کوه ها را مخاطب قرار داده: «يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ» (۳) ای کوه ها! همراه با داود نیایش کنید. در قرآن علاوه بر این موارد از تسبیح دیگر موجودات نیز سخن به میان آمده است. جمله ذرات عالم در نهدان تسبیح گویی حیوانات و موجودات، در روایات هم آمده است، از جمله:

الف: به چهره ی حیوانات سیلی زنید، که تسبیح خدا می گویند. (۴)

ب: هر گاه صید تسبیح نگوید، شکار صیاد می شود. (۵)

ج: هیچ درختی قطع نمی شود، مگر به خاطر ترک تسبیح او. (۶)

د: سنگریزه در دست پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به نبوت او گواهی داد. (۷)

ه: زنبور عسل تسبیح می گوید. (۸)

ح: صدای گنجشک ها تسبیح آنهاست. (۹)

همه ی این روایات، گویای تسبیح واقعی است، نه زبان حال.

هر کس به زبانی صفت حمد تو گوید بلبل به غزلخوانی و قمری به ترانه

ص: ۶۷

۱-۱. فضلت، ۲۱.

۲-۲. بقره، ۷۴.

۳-۳. سبأ، ۱۰.

۴-۴. تفسیر نور الثقلین.

۵-۵. تفسیر نور الثقلین.

۶-۶. تفسیر روح الجنان.

۷-۷. تفسیر المیزان.

۸-۸. بحار، ج ۹۵، ص ۳۷۲.

۹-۹. بحار، ج ۶۴، ص ۲۷.

۱ همه ی هستی خدا را تسبیح می گویند، پس چرا انسان از این کاروان عقب بماند. «تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ» ...

۲ در آسمان ها نیز موجودات زنده و با شعور هست. «مَنْ فِيهِنَّ» ۳ تسبیح هستی، همراه با حمد و ستایش است. «يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ» ۴ بعضی صداها را ممکن است بشنویم، اما نمی فهمیم که تسبیح است.

«لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ» ۵ همه ی هستی شعور دارند، ولی اطلاعات انسان از هستی ناقص است. «إِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ ... لَا تَفْقَهُونَ» ۶ حقایق، از غیر اهلش پوشیده است. «لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ» ۷ تحمل عقاید خرافی و سخنان ناروا، برخاسته از حلم و بردباری خداست.

«عَمَّا يَقُولُونَ ... حَلِيمًا غَفُورًا» اگر برگشتیم حتماً او می بخشد.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۵]

اشاره

وَ إِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَ بَيْنَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ حِجَابًا مَسْتُورًا (۴۵)

و هر گاه قرآن می خوانی، میان تو و کسانی که به قیامت ایمان ندارند، حجابی ناپیدا (و معنوی) قرار می دهیم (تا از درک معارف حق محروم بمانند).

نکته ها:

قرآن وسیله ی هدایت متقین است، «هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» (۱) و از نشانه های متقین، یقین به آخرت است، «وَ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ» (۲) پس قرآن برای آنان که به قیامت ایمان ندارند، هدایت گر نیست. این همان حجاب پنهانی است که سبب می شود انسان از فهم وحی و لذت درک معارف الهی محروم بماند، گرچه از زبان خود پیامبر صلی الله علیه و آله نیز وحی را بشنود.

ص: ۶۸

۱-۱. بقره، ۲.

۲-۲. بقره، ۴.

۱ اگر انسان، قابلیت هدایت نداشته باشد، تلاوت قرآن، توسط رسول الله هم بی اثر است. «إِذَا قَرَأْتَ ... حِجَاباً مَسْتُوراً» ۲ قهر الهی، پس از لجاجت و کفر انسان است. «جَعَلْنَا ... لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ ... حِجَاباً» ۳ تلاوت قرآن می تواند انسان را از شر کفار، ایمن کند. «إِذَا قَرَأْتَ، جَعَلْنَا ... حِجَاباً» ۴ تلاوت قرآن، روح تبری از مشرکان را در انسان تقویت می کند. «إِذَا قَرَأْتَ جَعَلْنَا ... حِجَاباً» ۵ محرومیت از درک وحی، عذاب و قهر الهی است. «جَعَلْنَا ... حِجَاباً مَسْتُوراً» چوب خدا صدا ندارد.

۶ ایمان به معاد، عامل پذیرش دعوت انبیا و کفر به معاد، سبب نپذیرفتن نبوت و معارف الهی است. «لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ ... حِجَاباً مَسْتُوراً» ۷ خداوند حقایق و معارف را از غیر اهلش پوشیده داشته است. «حِجَاباً مَسْتُوراً»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۶]

اشاره

وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي الْقُرْآنِ وَحْدَهُ وَلَوَّا عَلَى أَدْبَارِهِمْ نُفُورًا (۴۶)

و بر دلهای آنان (کفار) پوشش هایی قرار دادیم تا آن را نفهمند و در گوشهایشان سنگینی (تا حق را نشنوند). و چون پروردگارت را در قرآن به یگانگی یاد کنی، آنان پشت کرده و گریزان می شوند.

نکته ها:

« أَكِنَّةٌ » جمع «کنان»، یا «کن»، به معنای وسیله ی پوشاندن است. «وَقْرًا»، به معنای سنگینی در گوش است. شبیه این آیه در سوره های دیگر (۱) هم آمده است.

بیش از هزار بار در قرآن، از توحید یاد شده است، (۲) ولی متأسفانه کوردلان از شنیدن

ص: ۶۹

۱-۱. فضلت، ۴۴؛ انعام، ۲۵؛ کهف، ۵۷.

۲-۲. تفسیر اُطیب البیان.

آیات توحید و بهره گیری از آنها محروم و ناراحتند، اما از شنیدن سخن شرک و یاوه خرسند می شوند. «وَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَحْدَهُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَ إِذَا ذُكِرَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبِشِرُونَ» (۱) امروز نیز هر گاه بحث از توحید می شود، بعضی متنفرند، ولی سخن شرقی ها و غربی ها برایشان جاذبه دارد.

قرآن چنین گروه های گریزان از حق را به الاغ هایی تشبیه کرده که از شیران رم می کنند.

«كَانَهُمْ حُمْرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ» (۲)

پیام ها:

۱ روح بسته و دل مرده، معارف ناب قرآن را نمی پذیرد. «أَكِنَّهُ أَنْ يَفْقَهُوهُ» ۲ شنیدن و فهمیدن ساده، غیر از فهم عمیق و لذت بردن از آن است. «يَفْقَهُوهُ» ۳ محروم ماندن از درک معنویات، نوعی قهر الهی است. «جَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ» ۴ یاد غیر خدا کفر است، یاد خدا و غیر خدا شرک، و تنها یاد خدای یکتا توحید است. «ذَكَرْتَ ... وَحْدَهُ» ۵ توحید در ربوبیت، سخت ترین چیز برای مشرکان است. «ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي الْقُرْآنِ وَحْدَهُ وَلَوْ» ...

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۷]

اشاره

نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهِ إِذْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ وَإِذْ هُمْ نَجْوَى إِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ إِنَّا تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا (۴۷)

ما داناتریم که چون به تو گوش می دهند، برای چه گوش می دهند و آن گاه که (برای خنثی کردن تبلیغات پیامبر) با هم نجوا می کنند (نیز بهتر می دانیم چه می گویند). آن زمان که ستمگران (به دیگران) می گویند: شما جز از مردی افسون شده پیروی نمی کنید (آن را هم می دانیم).

ص: ۷۰

۱-۱. زمر، ۴۵.

۲-۲. مدثر، ۵۰.

نکته ها:

در تفاسیر آمده است که هر یک از سران کفار، شبانه و بدون اطلاع یکدیگر مخفیانه پشت خانه پیامبر حاضر می شدند تا در تاریکی، صوت قرآن را بشنوند و سپس تحلیل کنند.

گاهی هم در تاریکی به هم برمی خوردند و یکدیگر را شناخته ملامت می کردند که ما خود، دل از صوت محمّد نمی کنیم، مردم چه کار کنند! این آیه، به پیامبر خدا دلگرمی می دهد که از فرار و بی احترامی کفار، متأثر نشود، چون همه چیز بر خدا روشن است.

پیام ها:

۱ خداوند، از اهداف و اغراض مردم نیز آگاه است. «نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَشْتَمِعُونَ بِهِ» ۲ همه ی شنوندگان، حسن نیت ندارند. «نَحْنُ أَعْلَمُ» ...

۳ مبلّغ حق، نباید با فرار یا تهمت مردم عقب نشینی کند، بلکه باید بداند که زیر نظر خداست و دلگرم باشد. «نَحْنُ أَعْلَمُ» ...

۴ دشمنان، چون توجه مردم را به رهبران الهی می بینند، با تهمت و دروغ به آنان ضربه می زنند. «رَجُلًا مَسْحُورًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۸]

اشاره

أَنْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا (۴۸)

(ای پیامبر!) بنگر که چگونه برای تو مثلها زدند و در نتیجه گمراه شدند، پس نمی توانند راه حق را بیابند.

پیام ها:

۱ پیامبر صلی الله علیه و آله و رهبران دینی و مؤمنین، باید از شیوه تبلیغات دشمن آگاه باشند.

«أَنْظُرْ كَيْفَ» ۲ هم برای اثبات حق، هم برای مکدر ساختن حقایق، می توان از مثال و تمثیل استفاده کرد. «كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ»

۳ آنان که برای رد کردن دین، منطق ندارند، با مثل زدن، به پیامبر بدگویی و او را تحقیر می کنند. «ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ» ۴ توهین به رهبران الهی، عامل گمراهی است. «ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا» ۵ گمراهی انسان ها به تدریج حاصل می شود، اول گرفتار توهین و ضرب المثل نابجا می شود، آن گاه به انحراف، سپس به بن بست می رسد. «ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ، فَضَلُّوا، فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا» ۶ کفر، سرانجامی ندارد. کفار با بهره گیری از انواع تهمت و مثلها برای ضربه زدن به اسلام، بازهم موفق نشدند. «ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ، فَضَلُّوا، فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۹]

اشاره

وَقَالُوا إِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا (۴۹)

و گفتند: آیا آن گاه که ما استخوان های پوسیده و پراکنده شویم، آیا براستی ما با آفرینشی تازه، برانگیخته می شویم؟

نکته ها:

«رفات» به معنای گِل خورد شده است. (۱)

در آیات قرآن، هیچ جا دلیلی از سوی منکران معاد بیان نشده است. هر چه هست، تعجب و سؤال و استبعاد است و با طرح سؤال ها ایجاد شبهه می کنند. قرآن نیز در پاسخ آنان، تکیه بر علم و قدرت و حکمت خدا در آفرینش و ذکر نمونه هایی در طبیعت و تاریخ و خود انسان دارد که اول نبوده و سپس پدید آمده است. پس خداوند می تواند بار دیگر موجودات را پس از مرگ، زنده کند.

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۵۰ تا ۵۱]

اشاره

قُلْ كُونُوا حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا (۵۰) أَوْ خَلْقًا مِمَّا يَكْبُرُ فِي صُدُورِكُمْ فَسَيَقُولُونَ مَنْ يُعِيدُنَا قُلِ الَّذِي فَطَرَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُؤُسَهُمْ وَ يَقُولُونَ مَتَى هُوَ قُلْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَرِيبًا (۵۱)

بگو: (استخوان خرد شده که آسان است، شما) سنگ باشید یا آهن.

ص: ۷۲

یا هر مخلوقی از آنچه که در نظر شما از آن هم سخت تر است (باز خدا می تواند شما را دوباره زنده کند) آنان بزودی خواهند گفت: چه کسی ما را باز می گرداند؟ بگو: همان کسی که نخستین بار شما را آفرید. پس بزودی سرهای خویش را (با تعجب) به سوی تو تکان خواهند داد و گویند: آن روز، چه زمان خواهد بود؟ بگو: شاید نزدیک باشد!

نکته ها:

گرچه انسان پس از مرگ، متلاشی و خاک می شود، ولی خاک، سرچشمه و دروازه ی حیات و زندگی است. گیاهان از خاک می رویند و موجودات زنده در خاک پرورش می یابند. پس زنده کردن مردگان از خاک، نزد خداوند متعال مهم و دشوار نیست، حتی اگر شما سنگ و آهن و سخت تر از اینها هم باشید، که فاصله شان با حیات، دورتر است، باز هم خداوند، شما را زنده خواهد کرد.

منکران، دلیلی بر انکار معاد ندارند، تنها سؤال دارند که چه کسی و چه زمانی و چگونه ما را زنده می کند؟ پاسخ قرآن این است که همان خدا که اولین بار شما را آفرید، قدرت بازآفرینی شما را دارد، زمان آن نیز خیلی دور نیست، شاید نزدیک باشد! «مَنْ يُعِيدُنَا؟ مَتَى هُوَ؟ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَرِيبًا»

پیام ها:

۱ پیامبر، مأمور پاسخگویی به سؤالات، شبهات و ایرادهاست. «قُلْ» ۲ زنده ساختن مجدد مردگان، حتی اگر سنگ و آهن هم شده باشند، بر خدا آسان است. «حِجَارَةٌ أَوْ حَدِيدًا أَوْ خَلْقًا» ...

۳ معاد جسمانی است. «كُونُوا حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا» ...

۴ بسیاری از چیزها، تنها در ذهن و دل ما بزرگ می نماید، ولی در واقع بزرگ نیست. «يَكْبُرُ فِي صُدُورِكُمْ» ۵ دلیل انکار معاد، غفلت از قدرت الهی است. «مِنْ يَّعْبُدُنَا... الَّذِي فَطَرَكُمْ» ۶ افراد لجوج با شنیدن دلیل نیز از روی استهزا و انکار و استبعاد، سر تکان می دهند. «فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُؤُسَهُمْ» ۷ عمر دنیا نسبت به آخرت، کم و کوتاه است و هر کس باید مرگ و قیامت را نزدیک بداند. «أَنْ يَكُونَ قَرِيبًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۲]

اشاره

يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِ وَ تَظُنُّونَ إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا (۵۲)

۵۲/۱۷

روزی که شما را (از قبرهایتان) فرامی خواند، پس شما حمد گویان اجابت می کنید و می پندارید که جز مدت کوتاهی (در دنیا یا برزخ) درنگ نکرده اید.

پیام ها:

۱ قیامت را فراموش نکنید. «يَوْمَ» قبل از «يَوْمَ»، کلمه ی «اذکر» در تقدیر است.

۲ قیامت، روز فراخوانی عمومی مردم است. «يَدْعُوكُمْ» ۳ هنگام رستاخیز، همه ی مردگان ثناگوی خداوند (ولی برای کافران سودی ندارد). «فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِ» ۴ مدت دنیا و برزخ، نسبت به قیامت، بسیار کوتاه است. «إِنْ لَّبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۳]

اشاره

وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ بَيْنَهُمْ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا مُّبِينًا (۵۳)

و به بندگانم بگو: سخنی گویند که نیکوتر است، چرا که شیطان (با سخنان ناموزون) میان آنان فتنه و فساد می کند. همانا شیطان همواره برای انسان، دشمنی آشکار بوده است.

ص: ۷۴

خداوند، آفریدگار بهترین هاست؛ «أَحْسَنَ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ»، (۱) «فَأَحْسَنَ صُورَكُمْ»، (۲) «أَحْسَنَ تَقْوِيمٍ» (۳) از ما نیز بهترین ها را می خواهد؛ بهترین عمل، «لِيُبَلِّغُكُمْ أَيْكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا» (۴) بهترین سخن «يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» و بهترین حرفها را پیروی کردن. «فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ» (۵) گویا مسلمانان در نحوه ی برخورد با کفار و نیشخندهای آنان و نحوه ی مقابله به مثل، سؤالاتی داشتند که آیه با «قُلْ» پاسخ داده است، چرا که گاهی بدگویی به بت های کفار، آنان را گستاخ می کرد که آنان نیز به خداوند ناسزا گویند.

«کلام احسن» شامل هر نوع سخن شایسته است، همچون: سلام، دعا، ارشاد، اظهار محبت، امر به معروف و نهی از منکر، ذکر خدا، توبه و استغفار و امثال آن.

پیام ها:

۱ در دعوت به کلام نیکو، باید خود نیکو سخن بود. «يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» ۲ کلام و گفتار خوب، زمینه ساز محبت، و سخن ناروا، زمینه ساز انواع وسوسه های شیطانی است. آری سخن نیکو، زمینه ی وسوسه را می زداید.

«يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ» ...

۳ لازمه ی عبودیت، خوش گفتاری با دیگران است. «لِعِبَادِي، يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» ۴ القای دشمنی میان مردم، کار شیطان است و کسی که چنین کند، همکار شیطان است. «يَنْزِعُ بَيْنَهُمْ» ۵ شیطان، همواره دشمن انسان بوده و در دشمنی لحظه ای درنگ نکرده است.

«إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا» ۶ شیطان در فتنه گری و دشمنی با انسان، بسیار جدی است. «إِنَّ ... كَانَ ... عَدُوًّا مُّبِينًا»

ص: ۷۵

۱-۱. سجده، ۷.

۲-۲. غافر، ۶۴.

۳-۳. تین، ۴.

۴-۴. هود، ۷.

۵-۵. زمر، ۱۸.

اشاره

رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ إِنَّ يَشَأُ يُزَحِّمُكُمْ أَوْ إِنْ يَشَأُ يُعَذِّبُكُمْ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا (۵۴)

پروردگار شما به شما داناتر است، اگر بخواهد بر شما رحمت می آورد، یا اگر بخواهد (به خاطر کردارتان) شما را عذاب می کند. و ما تو را به عنوان وکیل مردم نفرستادیم (تا به ایمان آوردن مجبورشان کنی).

نکته ها:

در آیه ی قبل، تأکید بر خوب حرف زدن بود، در این آیه نمونه هایی از آن بیان شده است:

انسان خود را برتر از دیگران نداند، آنان را تحقیر نکند و حتی به کفار نگوید: شما اهل دوزخید و ما اهل بهشت، چرا که چنین روشی، سبب فتنه می شود. به علاوه ما چه می دانیم عاقبت خوش با کیست؟ خدا آگاه تر است، اگر بخواهد می بخشد یا عذاب می کند.

پیام ها:

۱ به ایمان خود مغرور نشویم. «رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ» ۲ کارهای الهی، بر اساس علم اوست. «أَعْلَمُ بِكُمْ، يُزَحِّمُكُمْ، يُعَذِّبُكُمْ» ۳ علم خدا و مهر و قهر او، از شئون ربوبیت خداوند است. «رَبُّكُمْ، يُزَحِّمُكُمْ، يُعَذِّبُكُمْ» ۴ سخن از رحمت و عطوفت، پیش از قهر و عذاب است. «يُزَحِّمُكُمْ، يُعَذِّبُكُمْ» ۵ انسان باید بین خوف و رجا باشد. «يُزَحِّمُكُمْ، يُعَذِّبُكُمْ» ۶ انسان ها در انتخاب عقیده آزادند، حتی پیامبران هم مأمور اجبار مردم بر ایمان نیستند. «مَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا» ۷ مبلغ دین، نباید خود را وکیل و سرپرست مردم بداند. «وَكِيلًا»

اشاره

وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِمَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلَىٰ بَعْضٍ وَآتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا (۵۵)

و پروردگارت به هر که در آسمان ها و زمین است، داناتر است. و البته ما بعضی از پیامبران را بر بعض دیگر برتری بخشیدیم و به داود زبور دادیم.

نکته ها:

در آیه ی قبل، علم خدا به انسان ها مطرح شد، اینجا علم او به همه ی موجودات آسمانی و زمینی بیان شده است.

در احادیث آمده است: پیامبران، یکصد و بیست و چهار هزار نفر بوده اند؛ بعضی از آنان مبعوث بر همه ی مردم و دارای کتاب آسمانی بودند، برخی نیز در منطقه یا بر قوم خاصی مأمور بودند و تحت فرمان پیامبر بزرگ تری انجام وظیفه می کردند.

پیام ها:

۱ پیامبران تحت توجه خاص الهی می باشند. «رَبُّكَ» ۲ عالم، محضر خداست و او بر همه چیز آگاه است. «رَبُّكَ أَعْلَمُ» ۳ در آسمان ها نیز موجودات با شعور وجود دارند. «بِمَنْ فِي السَّمَاوَاتِ» ۴ در میان پیامبران نیز سلسله مراتب و برتری وجود دارد. حتی بهترین افراد و متقین با هم یکسان نیستند. «فَضَّلْنَا» ۵ تفاوت و برتری دادن های الهی، بر اساس علم همه جانبه ی او بر همه چیز و همه کس است. «رَبُّكَ أَعْلَمُ، فَضَّلْنَا» ۶ کتاب آسمانی، از نشانه های برتری یک پیامبر است. «فَضَّلْنَا، آتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا» ۷ برتری فرهنگی، اساسی ترین برتری است، نه مال و مقام و عمر. «فَضَّلْنَا، زَبُورًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۶]

اشاره

قُلْ اُدْعُوا الَّذِيْنَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ فَلَا يَمْلِكُوْنَ كَشْفِ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوِيْلًا (۵۶)

بگو: کسانی را که غیر خداوند گمان می کردید (معبود شمایند) بخوانید. که آنها نه مشکلی را می توانند از شما برطرف کنند و نه تغییری در آن دهند.

ص: ۷۷

۱ سراغ غیر خدا رفتن و به آن امید داشتن، خیالی بیش نیست. «زَعَمْتُمْ» ۲ در شیوه ی تبلیغ، ضمن آنکه باید حقیقت را بیان کرد، باید مردم را در انتخاب به حال خود گذاشت تا آن را با اختیار رد کرده یا بپذیرند. «قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ ... فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ» ۳ انگیزه ی پرستش، پناهجویی به یک قدرت است و بت ها این توان را ندارند.

«فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ» ۴ غیر خدا، نه می تواند خطر را رفع کند و نه آن را به دیگری برگرداند، و یا آن را تبدیل کند و یا تخفیف دهد. «كَشْفَ الضُّرِّ، تَحْوِيلًا» (عقیده به شفاعت اولیای خدا برای رفع مشکلات و عذاب، به اذن خداست و حساب دیگری دارد).

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۷]

اشاره

أُولَئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلِيَّ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا (۵۷)

آنان را که (مشرکان به جای خدا) می خوانند (مانند عیسی و فرشتگان) خودشان وسیله ای برای تقرب به پروردگارشان می جویند، وسیله ای هر چه نزدیک تر، و به رحمت او امیدوارند و از عذابش بیمناک. همانا عذاب پروردگارت در خور پرهیز و وحشت است.

نکته ها:

آیه را چنین نیز ترجمه کرده اند: پیامبرانی که مردم را به حق دعوت می کنند، خودشان نیز (در حرکت معنوی) به سوی پروردگارشان، به سراغ وسیله می روند، آن هم وسیله ای که بیشتر و سریعتر آنان را به خدا نزدیک کند. یا هر پیامبری مقرب تر است، بیشتر سراغ خداوند می رود.

در روایات بسیاری ذیل این آیه آمده است که دو کفه ی بیم و امید در انسان باید یکسان باشد، و گر نه یا مأیوس می شود، یا مغرور.

پیام ها:

۱ بیم و امید، نشان وابستگی و ضعف است، پس کسی که خود در پی وسیله می رود، چگونه او را وسیله قرار می دهید؟ «يَتَتَّعُونَ إِلِي رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ» ۲ برای قرب به خدا، راهها و وسائلی وجود دارد. «يَتَتَّعُونَ إِلِي رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ» ۳ سراغ وسیله رفتن و شفاعت طلبی، نباید انسان را از عذاب غافل کند.

«يَتَتَّعُونَ ... يَخَافُونَ عَذَابَهُ» ۴ در تقرب به خدا، سبقت و مسابقه ارزش دارد. «أَتَيْهِمْ أَقْرَبُ» (هر که به خدا نزدیک تر است، تلاشش برای توسل بیشتر است). ۵ بهترین وسیله آن است که انسان را به خدا نزدیک تر کند. «أَتَيْهِمْ أَقْرَبُ» ۶ رحمت الهی بر غضبش سبقت دارد. (امید به رحمت، پیش از خوف از عذاب آمده است). «يَرْجُونَ ... يَخَافُونَ» ۷ عذاب، از شئون ربوبیت خداوند است، آن را شوخی نگیریم. «عَذَابَ رَبِّكَ ...

مَحْذُورًا»

...

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۸]

اشاره

وَإِنْ مِنْ قَوْمٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهُمْ قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ أَوْ مُعَذِّبُوهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا (۵۸)

و هیچ منطقه آبادی نیست، مگر آنکه پیش از روز قیامت، آن را هلاک می کنیم یا (به خاطر گناهانشان) به شدت عذاب می کنیم، این در کتاب الهی (و لوح محفوظ) ثبت شده است.

نکته ها:

«قَوْمٍ» محل اجتماع مردم و آبادی است، چه شهر باشد چه روستا. و مراد از «الْكِتَابِ»، یا لوح محفوظ است، یا قرآن که علل سقوط و هلاکت امت ها در آن بیان شده است.

ص: ۷۹

پیام ها:

۱ زندگی برای هیچ کس ماندگار و پایدار نیست. «وَإِنْ مِنْ قَرْيَةٍ...»

۲ برچیده شدن بساط زندگی روی زمین، نه یک تصادف، بلکه بر اساس قانونی است که خداوند، از پیش تعیین و ثبت کرده است. «فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۹]

اشاره

وَ مَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ بِالْآيَاتِ إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأَوَّلُونَ وَ آتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا وَ مَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا (۵۹)

و هیچ چیزی ما را از فرستادن آیات و معجزات (مورد درخواست مردم) باز نداشت، جز اینکه امت های پیشین آنها را تکذیب کردند (و هلاک شدند).

ما به قوم ثمود ماده شتری دادیم که روشنگر (اذهان مردم) بود، اما به آن ستم کردند و ما معجزات (درخواستی) را نمی فرستیم مگر برای بیم دادن.

نکته ها:

کفارِ بهانه جوی مکه، از پیامبر تقاضای معجزات متعددی داشتند، از جمله می خواستند بعضی از کوه های مکه (کوه صفا) را به طلا تبدیل کند، یا کوه ها جابه جا شده و زمین برای کشاورزی به وجود آید. خداوند می فرماید: به تجربه ی تاریخ، کفار لجوج با دیدن این نشانه ها نیز ایمان نمی آورند و نظام آفرینش، دستخوش هوسهای افراد لجوج نمی شود. و اگر معجزه به پیشنهاد مردم ارائه شود و به آن کفر ورزند، عقوبت دنیوی آنان حتمی است.

شتر یک حیوان است، ولی خداوند درباره ی شتر صالح می فرماید: «نَاقَةُ اللَّهِ»، چون هر چه به خدا منسوب شود قداست دارد، حتی نام ابو لهب چون در قرآن است، بی وضو به آن نمی توان دست زد.

پیام ها:

۱ پیامبران با داشتن معجزه های گوناگون، پیوسته گرفتار افراد لجوج بودند.

«كَذَّبَ بِهَا الْأَوَّلُونَ»

۲ خداوند بر هر کاری تواناست، اما کارش بر اساس حکمت است، نه ارضای هوسهای مردم. «مَا مَنَعَنَا...»

۳ توهین به مقدسات و تکذیب معجزات، قهر و عذاب الهی را به دنبال دارد.

«آتَيْنَا... فَظَلَمُوا بِهَا» ۴ آنچه از سوی خداست و رنگ خدایی دارد، حسابش از امور عادی جداست.

«آتَيْنَا... فَظَلَمُوا بِهَا» ۵ معجزات، وسیله‌ی شناخت و بینش و هشدار مردم است. «مُبْصِرَةً، تَخْوِيفًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۰]

اشاره

وَ إِذْ قُلْنَا لِمَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ وَ نَحْوْفُهُمْ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَانًا كَبِيرًا (۶۰)

و(به یاد آور) آن گاه که به تو گفتیم: همانا پروردگارت بر مردم احاطه دارد و آن رؤیایی را که نشانت دادیم و آن درخت نفرین شده در قرآن را، جز برای آزمایش مردم قرار ندادیم. و ما مردم را بیم می دهیم، ولی (هشدار ما) جز طغیان و سرکشی بزرگ، چیزی بر آنان نمی افزاید.

نکته ها:

در آیه ی قبل سخن از کشتن ناقه ی صالح بود و در این آیه، سخن از شجره ی ملعونه که قاتل اهل بیت پیامبر علیهم السلام بودند.

در روایات می خوانیم که اهل بیت فرمودند: ما کمتر از ناقه ی صالح نیستیم، جسارت به ما هلاکت را به دنبال دارد. (۱)

در قرآن، چند رؤیا برای پیامبر اسلام بیان شده است: یک رؤیا در آستانه ی جنگ بدر، که خداوند دشمنان را به چشم پیامبر اندک نشان داد، تا مسلمانان سست نشوند. (۲) دیگری

ص: ۸۱

۱-۱. بحار، ج ۲۸، ص ۲۰۶ و ج ۵۰، ص ۱۹۲.

۲-۲. انفال، ۴۳.

رؤیای ورود فاتحانه به مسجد الحرام. (۱) و یکی هم خوابی که در این آیه مطرح است. دو خواب قبلی پس از هجرت و در مدینه بوده، اما این خواب در مکه بوده است. البته برخی رؤیا را مربوط به معراج دانسته اند، در حالی که معراج در بیداری بود و رؤیا ظهور در خواب دیدن دارد.

آن خواب و شجره ی ملعونه یکی است، چون نتیجه ی واحدی دارد و آن فتنه بودن برای مردم است. خداوند این شجره ی ملعونه و اعمالشان را در خواب به پیامبر صلی الله علیه و آله نشان داد و فرمود که این سبب فتنه ی امت توست و با جمله ی «إِنَّ رَبَّكَ أَخْبَطُ بِالنَّاسِ»، آن حضرت را دلداری داد.

«شجره»، هم به معنای درخت است، هم هر اصلی که شاخه ها و فروعی داشته باشد. لذا به قبیله هم شجره گفته می شود. پیامبر نیز فرمود: من و علی از یک شجره ایم «أنا و علی من شجره واحده». (۲) به سلسله ی نسب و نژاد نیز «شجره نامه» گفته می شود. پس شجره ی ملعونه، قومی ریشه دارند که ملعونند.

در آخر این آیه آمده است که هشدارهای الهی نسبت به شجره ی ملعونه، نتیجه ای جز افزایش طغیان بزرگ اینان ندارد. و «طَغْيَانًا كَبِيرًا» تنها یک بار و در همین آیه به کار رفته است. پس باید در قرآن از یک شجره ملعونه و از قوم و قبیله ای سراغ گرفت که به ظاهر مسلمان، ولی در باطن دارای نفاق و سبب فتنه ی مردم اند.

در قرآن، امور متعددی لعنت شده است، مثل: ابلیس، یهود، منافقان، مشرکان، علمایی که حق را کتمان کردند، آزاردهندگان پیامبر، اما تنها منافقانند که همراه مسلمانان و موجب فتنه آنانند، زیرا ابلیس و اهل کتاب و مشرکین، چهره ای روشن دارند، ولی منافقان به ظاهر مسلمان، پیوسته عامل فتنه بوده اند. (۳)

بعضی پنداشته اند شجره ی ملعونه، همان «درخت زقوم» است که وسیله ی عذاب الهی است، ولی چیزهای دیگری هم وسیله ی عذاب الهی بوده است که این نشانه ی لعنت شدن

ص: ۸۲

۱-۱. فتح، ۲۷.

۲-۲. بحار، ج ۳۸، ص ۳۰۹.

۳-۳. عمیق ترین نظر در باره ی این آیه که با روایات همراه است، در تفسیر المیزان آمده است.

آن وسیله نیست، مثل رود نیل که فرعون را غرق کرد، یا فرشتگان که بر اقوامی عذاب نازل کردند، یا مؤمنان که در جنگ ها بازوی خدا در عذاب و نابودی کفار بودند. «قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ» (۱) علامه ی طباطبایی قدس سره در بحث روایی سوره ی قدر، از برجستگان اهل سنت مثل خطیب بغدادی، ترمذی، ابن جریر، طبرانی، بیهقی، ابن مردویه و از علمای شیعه مثل کلینی صاحب کتاب کافی نقل می کند که پیامبر اکرم در خواب، بالا- رفتن بوزینگان را از منبر خود دید و بسیار غمگین شد. جبرئیل نازل شد. حضرت خواب خود را بر او بیان کرد. جبرئیل به آسمان رفت و چون برگشت، این آیات را با خود آورد: «أَفَرَأَيْتَ إِنْ مَنَّاهُمْ سِنِينَ. ثُمَّ جَاءَهُمْ مَا كَانُوا يُوعَدُونَ. مَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يُمْتَعُونَ» (۲) آیا نمی بینی که اگر ما سالیانی آنان را بهره مند سازیم، سپس عذابی که به آنان وعده داده شده، سراغشان آید، بهره گیری های دنیوی برایشان سودی نخواهد بخشید. این رؤیا، همچنین سبب نزول سوره ی قدر شد، تا به پیامبر تسلی بدهد که اگر بنی امیه هزار ماه حکومت می کنند، در عوض ما به تو شب قدر دادیم که بهتر از هزار ماه است.

مسأله خواب دیدن بوزینه هایی که حکومت را به دست گرفتند و بر منبر پیامبر بالا می رفتند، از امام باقر و امام صادق علیهما السلام نیز روایت شده است. (۳) و مفسران شیعه و سنی مراد از شجره ی ملعونه را «بنی امیه» می دانند. امام سجاد علیه السلام فرمود: جبرئیل بوزینه ها را بر بنی امیه تطبیق داد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پرسید: آیا این حادثه در زمان من رخ می دهد؟ پاسخ داد: نه، حدود چهل سال بعد از هجرت تو رخ می دهد. (۴)

در میان بنی امیه هم، آن کس که بیش از همه طغیان کرد و حادثه ی کربلا را به وجود آورد، «یزید» بود و این فاجعه، بزرگ ترین طغیان در تاریخ بود.

ص: ۸۳

۱- ۱. توبه، ۱۴.

۲- ۲. شعراء، ۲۰۵، ۲۰۷.

۳- ۳. تفسیر تبیان.

۴- ۴. تفسیر لاهیجی.

۱ خداوند، گاهی از طریق خواب، بعضی حقایق را به پیامبر و دیگران الهام می کند. «أَرَيْدُكَ» ۲ هر حادثه ای، حتی تعبیر خواب، می تواند وسیله ی آزمایش مردم قرار گیرد.

«الزُّوْيَا ... فِتْنَةٌ» ۳ قبایل و گروه هایی که عامل انحراف شوند، «شجره ی ملعونه» اند. «فِتْنَةٌ لِلنَّاسِ وَ الشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ» ۴ هشدار به مردم، حتی به قبایل و دودمان های ملعون، از سنت های الهی است.

«نُحُوفُهُمْ» ۵ در دل لجوجان متعصب، هشدارها اثر ندارد. (نرود میخ آهنین در سنگ) «فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَانًا كَبِيرًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۱]

اشاره

وَ إِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ قَالَ أَأَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا (۶۱)

و به یادآور زمانی که به فرشتگان گفتیم: برای آدم سجده کنید. پس سجده کردند، مگر ابلیس که گفت: آیا برای کسی سجده کنم که از گل آفریده ای؟!

نکته ها:

در قرآن بارها به مسأله ی سجود فرشتگان و سرپیچی ابلیس اشاره شده است.

ابلیس، از جن است، «كَأَنَّ مِنَ الْجِنِّ» (۱) و لشکریانی دارد، «وَ جُنُودٌ إِبْلِيسَ أَجْمَعُونَ» (۲) و سپاه او پیاده و سواره، «وَ أَجْلِبُ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَ رَجِلِكَ» (۳) و عامل انحراف و سجده نکردنش نیز قیاس خاک و آتش بود. «خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ» (۴)

ص: ۸۴

۱-۱. کهف، ۵۰.

۲-۲. شعراء، ۹۵.

۳-۳. اسراء، ۶۴.

۴-۴. اعراف، ۱۲.

۱ سجده برای غیر خدا، اما به فرمان خداوند، مانعی ندارد. ﴿قُلْنَا... أَسْجُدُوا لِآدَمَ﴾ ۲ انسان گل سرسبد موجودات است، چرا که فرشتگان معصوم در برابر او سجده کردند. ﴿أَسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا﴾ ۳ فرشتگان، تسلیم فرمان خداوند. ﴿أَسْجُدُوا... فَسَجَدُوا﴾ ۴ اعتقاد به برتری های موهوم، شیطانی است، زیرا شیطان، به برتری نوع خود عقیده داشت. ﴿أَسْجُدْ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا﴾ ۵ اعتراض به حکمت، عدل و امر خدا، بدتر از سجده نکردن است. ﴿أَسْجُدْ...﴾

۶ ابلیس موجودی سنجش گر و دارای اختیار است. ﴿إِلَّا إِبْلِيسَ أَ سْجُدْ...﴾

۷ اجتهاد در مقابل نص ممنوع است. (ابلیس، در برابر نص خداوند، اجتهاد کرد) ﴿قُلْنَا... أَسْجُدُوا... أَسْجُدْ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا﴾ ۸ ریشه ی معصیت گاهی خود برتر بینی است. ﴿أَسْجُدْ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا﴾ ۹ حسد ابلیس، چشم حقیقت بین او را بست، خاک و گل بودن آدم را دید، ولی روح الهی ﴿نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي﴾ (۱) او را ندید. ﴿أَسْجُدْ... طِينًا﴾ ۱۰ ابلیس ملاک ارزش را عناصر مادی می پندارد. ﴿طِينًا﴾

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۲]

اشاره

﴿قَالَ أَرَأَيْتَكَ هَذَا الَّذِي كَرَّمْت عَلَي لئن أَخَّرْتَنِ إِلَي يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَأَخْتِنَنَّ ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلًا﴾ (۶۲)

ابلیس گفت: به من خبر ده، این است آن کسی که بر من گرامی داشتی؟ اگر تا قیامت مهلتم دهی، یقیناً بر نسل او افسار زده، به زیر سلطه می کشم، مگر اندکی را.

نکته ها:

﴿أَرَأَيْتَكَ﴾

به معنای «اخبرنی»، به من خبر ده می باشد. «لَأَخْتِنَنَّ» از «حنك»، طنابی است

ص: ۸۵

که به گردن حیوان انداخته و او را می کشند. «احتناک»، به معنای از ریشه درآوردن و سلطه ی کامل یافتن نیز می باشد. (۱)

پیام ها:

۱ خودپرستی، انسان را به طغیان در برابر خدا می کشد. «هَذَا الَّذِي كَرَّمْتَ عَلَيَّ» ۲ دل کندن از جاه و مقام، یکی از سخت ترین امتحانات است. «كَرَّمْتَ عَلَيَّ» (۲) ۵ ابلیس هم از قیامت آگاه بود و هم به آن ایمان داشت. «أَخَّرْتَنِي إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ» ۳ حسادت، به تدریج به کینه و اقدام علیه دیگران تبدیل می شود. «لَئِنْ أَخَّرْتَنِي ...

لَأُخْتَبِكَ ذُرِّيَّتَهُ»

۴ برخی حسدها و کینه ها نسل های آینده را نیز در برمی گیرند. «ذُرِّيَّتَهُ» انسان در برابر وسوسه های شیطان، آزاد است و حق انتخاب دارد. «إِلَّا قَلِيلًا» ۷ برخی مردم، از خطر سلطه ی ابلیس در امانند. «إِلَّا قَلِيلًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۳]

اشاره

قَالَ إِذْ هَبْتَ فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَاؤُكُمْ جَزَاءً مَوْفُورًا (۶۳)

(خداوند به ابلیس) گفت: برو، هر کس از آدمیان از تو پیروی کند، قطعاً کیفرتان دوزخ است، کیفری کامل!

پیام ها:

۱ خداوند تقاضای مهلت خواهی ابلیس را پذیرفت. «إِذْ هَبْتَ» ۲ انسان در پذیرش راه خدا یا پیروی از شیطان، آزاد است. «فَمَنْ تَبِعَكَ» ۳ جایگاه ابلیس و پیروانش دوزخ است. «جَهَنَّمَ جَزَاؤُكُمْ» ۴ کیفر الهی کامل است، گنهکاران هم کیفر گناهان خود را می چشند، هم کیفر

ص: ۸۶

۱-۱. مفردات راغب.

۲-۲. در سخن بزرگان آمده است: «آخر ما يخرج من رءوس الصديقين حُب الرئاسه» آخرین چیزی که انسان در خودسازی از آن دل می کند، جاه و مقام است.

گمراه کردن دیگران را به طور کامل دریافت می کنند. «مَوْفُورًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۴]

اشاره

وَإِسْتَفْزَازٍ مِّنْ إِسِيْطَعَتِ مِنْهُم بِصَوْتِكَ وَأَجْلِبَ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ وَشَارِكُهُمْ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ وَعَدْتَهُمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا (۶۴)

و(ای شیطان!) هر کس از مردم را می توانی با صدای خود بلغزان و نیروهای سواره و پیاده ات را بر ضد آنان گسیل دار و در اموال و فرزندان با آنان شریک شو و به آنان وعده بده، و شیطان جز فریب، وعده ای به آنان نمی دهد.

نکته ها:

«استفزاز» به معنای لغزاندن با سرعت و تردستی و هل دادن است.

ابلیس برای فریب انسان از یک راه وارد نمی شود، بلکه با تبلیغات، وعده ها، آرزوها، وسوسه ها، همراهی و مشارکت، پیاده و سواره، انسان را محاصره می کند و در این میان عده ای همراه او می شوند.

در روایات می خوانیم: کسی که باکی ندارد که چه می گوید و یا درباره او چه گفته می شود و دست به هر کاری می زند و علناً گناه یا غیبت می کند، شریک شیطان است. (۱) و همچنین لقمه ی حرام، حرام خواری، زنا و به وجود آوردن نسلی فاسد و منحرف، (۲) از موارد شریک شدن شیطان است. و کسی که اهل بیت پیامبر علیهم السلام را دشمن بدارد، شیطان در نسل او شریک شده است. (۳)

تولید و مصرف ناسالم، کنزاندوزی، و سرمایه گذاری شرکت ها و کارخانجات خارجی، و ایجاد مراکز علمی، فرهنگی، هنری و مسابقات بین المللی استعماری نوعی مشارکت شیطان است.

ص: ۸۷

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. بحار، ج ۱۰۱، ص ۱۳۶.

۳-۳. کافی، ج ۵، ص ۵۰۲.

۱ قدرت ابلیس محدود است. «مَنْ اَسْتَطَعْتَ» ۲ تبلیغات فاسد، در انحراف مردم نقش دارد. «بِصَوْتِكَ» ۳ تهاجم تبلیغاتی و فرهنگی دشمن، مقدم بر تهاجم نظامی است. «صوت» قبل از «خیل» آمده است. «بِصَوْتِكَ، وَ اَجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ» شیطان ابتدا با تبلیغات، انگیزه ی توحیدی انسان را می گیرد، سپس با تسلیحات و لشکریانش بر او هجوم می آورد.

۴ ابلیس، هم خود مایه ی گمراهی است، «اِسْتَفْزِرْ» وهم نیروهای او. «بِخَيْلِكَ» ۵ شیوه ی شیطان، در کمین نشستن و جلب و ربودن است. «اَجْلِبْ» ۶ شرکت ابلیس در مال و فرزند انسان، از آغاز آن شروع می شود و تا لقمه ی حرام و مشتبه و زنا ادامه می یابد. «شَارِكُهُمْ» ۷ هر آزادی و اختیاری نشان لطف الهی نیست، گاهی قدرت مانور، نوعی قهر الهی است. «اِسْتَفْزِرْ، اَجْلِبْ، شَارِكُهُمْ، وَ عِدُّهُمْ» ۸ بستر نفوذ شیطان، آرزوهای انسان است که با وعده های خیالی شیطان تقویت می شود. «عِدُّهُمْ وَ مَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ اِلَّا غُرُورًا» ۹ شیطان، علاوه بر فریب، گناه را توجیه می کند، وعده ی دروغ شفاعت می دهد و توبه را به تأخیر می اندازد. «وَ مَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ اِلَّا غُرُورًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۵]

اشاره

إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ وَ كَفَىٰ بِرَبِّكَ وَ كَيْلًا (۶۵)

قطعاً تو بر بندگان (خالص) من تسلطی نداری و حمایت و نگهبانی پروردگارت (برای آنان) کافی است.

نکته ها:

با آنکه همه ی مردم بندگان خدایند، ولی خداوند بعضی را از روی احترام و تکریم به خود نسبت داده است. «عِبَادِي» همانگونه که در مورد اشیا و جامدات نیز چنین نسبتی داده

شده است. «بَيْتِي» عباد خدا، در آیه دیگری با ویژگی های ایمان و توکل، معرفی شده اند که شیطان را بر آنان تسلطی نیست. «إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ» (۱) البته شیطان وسوسه می کند و تماس می گیرد، ولی آنان متذکر شده و مقاومت می کنند. «إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا» (۲) در حدیث آمده است: اذان و نماز، عامل طرد شیطان است. (۳)

پیام ها:

۱ بندگان واقعی خداوند، کم هستند. «إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ» در آیه ۶۲ خواندیم که ابلیس گفت: «لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلًا» من همه ی مردم را گمراه می کنم مگر عده ی اندکی را.

۲ بندگی خدا، انسان را در برابر تبلیغات و لشکرکشی های ابلیسی بیمه می کند.

«إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ» آری کسی که به قدرت بی نهایت متصل شد، نفوذناپذیر می شود.

۳ انسان آزاد است و در برابر هجوم ابلیس می تواند با پناه بردن به ایمان و عبودیت، مقاومت کند. «عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ» کسی که عبد خدا شد، خداوند هم وکیل، حافظ و عهده دار او می شود.

«عِبَادِي ... كَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا» ۵ پیامبر تحت حفاظت خاص الهی است و از نفوذ شیطان در امان است. «إِنَّ عِبَادِي ... كَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا»

ص: ۸۹

(۱-۱). نحل، ۹۹.

(۲-۲). اعراف، ۲۰۱.

(۳-۳). بحار، ج ۶۳، ص ۲۶۸ و ج ۵۳، ص ۱۸۲.

اشاره

رُبُّكُمْ الَّذِي يُرْجِي لَكُمْ الْفُلُكَ فِي الْبَحْرِ لِيَتَّبِعُوا مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا (۶۶)

پروردگار شما کسی است که برایتان کشتی را در دریا به حرکت درمی آورد، تا با تلاش خود از فضل و رحمتش بهره برید. البته او همواره نسبت به شما مهربان است.

نکته ها:

راههای دریایی از نظر ارزانی، همیشگی و عمومی بودن، نقش خوبی در نقل و انتقال اشخاص و اجناس دارد و برکات کشتیرانی در حمل و نقل بار و مسافر و ماهیگیری، فراوان است. سهم دریا در اکسیژن سازی، تولید بخار و ابر و باران، پرورش ماهی و تغذیه و شگفتی های جمادی و گیاهی و حیوانی آن بسیار است. در دعای جوشن کبیر می خوانیم:

«یا من فی البحر عجائبه»

پیام ها:

۱ تأمین نیازهای مادی انسان، نشانه ی قدرت خداوند بر کفایت انسان است.

« كَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا رَبُّكُمُ الَّذِي ... »

۲ امکانات و فضل از سوی خداست و کار و تلاش از ما. «يُرْجِي، لِيَتَّبِعُوا مِنْ فَضْلِهِ» ۳ آنچه از نعمت های دریا به دست می آوریم، تفضل اوست. «مِنْ فَضْلِهِ» ۴ ربوبیت خداوند همراه رحمت دائمی اوست. «رَبُّكُمْ ... كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا»

اشاره

وَ إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا إِلَٰهًا فَلَمَّا نَجَاكُمْ إِلَى الْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ وَ كَانَ الْإِنْسَانُ كَفُورًا (۶۷)

و هرگاه در دریا به شما محنت و رنج رسد، هر که را جز خداوند می خوانید، محو و گم می شود، پس چون شما را نجات دهد و به خشکی رساند، از او رومی گردانید. و انسان بسیار ناسپاس است.

یکی از دلایل فطری بودن توحید، این است که انسان در حالت درماندگی و ناامیدی از همه وسایل مادی، متوجه یک نقطه غیبی می شود که او را نجات دهد.

شخصی منکر خدا، از امام صادق علیه السلام دلیلی بر اثبات خدا می خواست. حضرت پرسید: آیا تا کنون سوار کشتی شده ای که دچار حادثه شود؟ گفت: آری، یک بار در سفری دریایی کشتی ما متلاشی شد و من بر تخته پاره ای سوار شدم. امام پرسید: آیا در آن هنگام، دل تو متوجه قدرتی بود که تو را نجات دهد؟ گفت: آری. فرمود: همان قدرت غیبی، خداست.

پیام ها:

۱ ایمان و توبه ی موسمی و موضعی ارزشی ندارد. «مَسَّكُمْ الضُّرُّ» ...

۲ در گرداب خطر، انسان یکتاپرست می شود، «إِلَّا إِيَّاهُ» و نارسایی همه ی اسباب ظاهری و پنداری روشن می گردد. «ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ» ۳ فاصله گرفتن از وسایل مادی، عامل درک بهتر حقایق است. «مَسَّكُمْ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا إِيَّاهُ» ۴ جز خداوند، هر معبودی محو و نابود می شود. «ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا إِيَّاهُ» ۵ دعای خالصانه مستجاب می شود. «إِلَّا إِيَّاهُ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ» ۶ آسایش، عامل غفلت است. «نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ» ۷ جاذبه های دنیا به قدری دلفریب است که انسان پس از ساعتی نجات از مهلکه، همه چیز را فراموش می کند. «فَلَمَّا نَجَّاهُمْ ... أَعْرَضْتُمْ» ۸ فراموش کردن خداوند پس از نجات، جلوه ی روشن کفران است. «وَ كَانَ الْإِنْسَانُ كَفُورًا»

اشاره

أَفَأَمِنْتُمْ أَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ جَانِبَ الْبَرِّ أَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ وَكِيلًا (۶۸)

پس آیا ایمن شده اید از این که شما را در ناحیه ی خشکی (به قهر خود) فرو برد، یا باران ریگ بر شما بباراند، سپس نگهبانی برای خود نیابید؟

نکته ها:

هلاکت اقوام پیشین، به گونه های متفاوت بوده است؛ خداوند برخی متجاوزان و دشمنان را در زمین فرو برد، بعضی را در دریا غرق کرد، بعضی را سنگباران و با صاعقه ی آسمانی نابود کرد. پس دست خداوند برای هلاکت کفار باز است، اگر امروز شما را از دریا به سلامت به ساحل رساند، گمان نکنید راهی برای تنبیه شما نیست، یا دیگر عذاب نمی شوید!

پیام ها:

۱ به نعمت های الهی مغرور نشویم. «نَجَاكُمْ ... أَفَأَمِنْتُمْ» نجات از یک حادثه، نشانه نجات ابدی نیست، شاید در وقتی دیگر یا نقطه ای دیگر دچار مصیبت شویم.

۲ احساس امتیاز از عقوبت، زمینه ساز غفلت و تجاوز است. «أَفَأَمِنْتُمْ» ۳ انسان در هر لحظه و هر جا که باشد، در دست قدرت خداست و خشکی و دریا برای قهر خدا فرق نمی کند. «يَخْسِفُ بِكُمْ جَانِبَ الْبَرِّ» ۴ در برابر قهر خدا، هیچ قدرت و تکیه گاهی نیست. «ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ وَكِيلًا»

اشاره

أَمْ أَمِنْتُمْ أَنْ يُعِيدَ كُمْ فِيهِ تَارَةً أُخْرَى فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِفًا مِنَ الرِّيحِ فَيَغْرِقَكُم بِمَا كَفَرْتُمْ ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِ تَبِيعًا (۶۹)

یا اینکه ایمن شده اید از اینکه خداوند دوباره شما را به دریا ببرد و طوفانی شکننده بر شما بفرستد، پس شما را به خاطر کفرتان غرق کند. آن گاه برای خودتان هیچ دادخواه و پیجویی در برابر قهر ما نیابید!؟

نکته ها:

«حاصب» به طوفان در خشکی و «قاصف» به طوفان دریایی گفته می شود. «تبع» از کلمه «تبع» به کسی که خونبها و انتقام را پیگیری و دادخواهی کند، گفته می شود.

پیام ها:

۱ به آرامش های موقت مغرور نشویم، خطر همیشه در کمین است. «أَمِنْتُمْ أَنْ يُعِيدَكُمْ فِيهِ تَارَةً أُخْرَى» با نجات از مهلکه ای، خطر برای همیشه رفع نشده است.

۲ کیفر برخی ناسپاسی ها، در همین دنیا است. «فَيَغْرِقُكُمْ بِمَا كَفَرْتُمْ» ۳ غفلت از خدا پس از نجات، نمونه ای از کفر و کفران است. «بِمَا كَفَرْتُمْ» ۴ عامل هلاکت و بدبختی انسان، گرایش او به کفر و عملکرد خود اوست.

«فَيَغْرِقُكُمْ بِمَا كَفَرْتُمْ» ۵ هیچ قدرتی نمی تواند در برابر خداوند، قرار گیرد و خداوند در برابر هیچ کس مسئول نیست. «لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِ تَبِعًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۰]

اشاره

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبُرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا (۷۰)

و همانا فرزندان آدم را گرامی داشتیم و آنان را در خشکی و دریا (بر مرکب ها) حمل کردیم و از چیزهای پاکیزه روزی شان دادیم و آنان را بر بسیاری از آفریده های خود برتری کامل دادیم.

نکته ها:

کرامت، گاهی کرامت معنوی و اکتسابی و نزد خداست، مثل کرامتی که خاص اهل تقواست.

«إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاهُمْ» (۱) و گاهی کرامت در آفرینش است، نظیر «أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ» (۲) که در خلقت انسان آمده است. مراد از «كَرَّمْنَا» در این آیه، احتمالاً وجه دوّم باشد. کرامت

ص: ۹۳

۱-۱. حجرات، ۱۳.

۲-۲. تین، ۴.

انسان هم در خلقت و هوش و عقل و استعداد است، و هم در دارا بودن قانون آسمانی و رهبری معصوم، و مسجود فرشتگان واقع شدن.

انسان برتر از فرشته است، زیرا:

الف: انسان، مسجود فرشتگان است.

ب: فرشته، عقل محض است و شهوت ندارد و از این رو کمالش به ارزش کمال انسان نیست. هر که عقلش را بر شهوتش غلبه دهد، برتر از فرشته است.

ج: در شب معراج، جبرئیل به پیامبر صلی الله علیه و آله گفت: تو امام باش تا به تو اقتدا کنم، زیرا خداوند شما را بر ما برتری داده است. (۱)

با آنکه خداوند بشر را بر همه ی موجودات، حتی فرشتگان برتری داد، «فَضَّلْنَا هُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا» ولی سوء انتخاب و عمل ناپسند انسان او را به پست ترین درجه «أَسْفَلَ سَافِلِينَ» (۲) و به مرتبه ی حیوانات و پست تر از آن پایین می آورد. «كَمَثَلِ الْجِمَارِ» (۳)، «كَمَثَلِ الْكَلْبِ» (۴)، «كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ» (۵)، «كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ» ... (۶)

در آیه، برای انسان هم کرامت مطرح است، هم فضیلت. «كَرَّمْنَا، فَضَّلْنَا هُمْ» شاید تفاوت این دو، عبارت باشد از:

الف: کرامت، امتیازی است که در دیگران نیست، اما فضیلت، امتیازی است که در دیگران نیز هست.

ب: کرامت اشاره به نعمت های خدادادی در وجود انسان است، بدون تلاش. ولی فضیلت اشاره به نعمت هایی است که با تلاش خود انسان همراه با توفیق الهی بدست آمده است.

ج: کرامت مربوط به نعمت های مادی است، ولی فضیلت مربوط به نعمت های معنوی است.

سفر یکی از لوازم زندگی بشر، برای رفع نیازها و کسب تجربه هاست، که خداوند اسباب آن را در خشکی و دریا، در اختیار بشر قرار داده و آن را به عنوان یکی از نعمت های خود برشمرده است.

ص: ۹۴

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تین، ۵.

۳-۳. جمعه، ۵.

۴-۴. اعراف، ۱۷۶.

۵-۵. اعراف، ۱۷۹.

به گفته ی بعضی مفسران، «حمل در خشکی و دریا» اشاره به تسخیر تمام قوای زمینی و دریایی به دست بشر است، نه فقط سوار شدن بر کشتی و الاغ و مانند آن! «طبیات»، اقسامی دارد: حیات طیبه، ذریه ی طیبه و رزق طیب. و امام باقر علیه السلام می فرماید:

رزق طیب همان علم مفید است. (۱)

پیام ها:

۱ توجه انسان به مقام و کرامت خود، سبب شکر و دوری از کفران است.

«بِمَا كَفَرْتُمْ... وَ لَقَدْ كَرَّمْنَا» ۲ نه تنها حضرت آدم، بلکه نسل انسان مورد کرامت و برتری و گرامیداشت است. «كَرَّمْنَا نَبِيَّ آدَمَ» ۳ تفاوت انسان با جانداران دیگر و برتری او، بسیار زیاد است. «لَقَدْ كَرَّمْنَا... فَضَّلْنَاهُمْ... تَفَضَّلْنَا» ۴ زمینه های رشد و کمال انسان از سوی خداست. «كَرَّمْنَا، حَمَلْنَا، رَزَقْنَا، فَضَّلْنَا، خَلَقْنَا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۱]

اشاره

يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمامِهِمْ فَمَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَأُولَئِكَ يَقْرَؤْنَ كِتَابَهُمْ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا (۷۱)

روزی که هر گروهی از مردم را با پیشوایشان فرامی خوانیم، پس هر کس نامه ی عملش به دست راستش داده شود، پس آنان نامه ی خود را (با شادی) می خوانند و کمترین ستمی بر آنان نمی شود.

نکته ها:

«فتیل»، رشته ی باریک میان شکاف هسته ی خرماست، کنایه از چیز بسیار اندک و کوچک و حقیر می باشد.

قرآن از دو گونه پیشوا نام برده است: یکی امام نور و هدایت، «أُمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا» (۲) و

ص: ۹۵

۱-۱. تفسیر کنز الدقائق.

۲-۲. انبیاء، ۷۳.

دیگری امام نار و ضلالت، «أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ» (۱) که گروه دوّم، با زور و تهدید و تطمیع و تحقیر، مردم را به اطاعت خود وامی دارند.

ابو بصیر به امام صادق علیه السلام گفت: «أشهد أنك امامی»، گواهی می دهم که تو امام من هستی. امام فرمود: در قیامت، هر گروهی با امامشان محشور می شوند، خورشیدپرستان با خورشید و ماه پرستان با ماه. (۲)

پیام ها:

۱ قیامت را فراموش نکنیم. «يَوْمَ نَدْعُوا» ۲ تقسیم بندی مردم در قیامت، بر اساس رهبرانشان خواهد بود. «كُلُّ أَنَسٍ بِإِمَامِهِمْ» ۳ انسان، ناگزیر الگو و رهبری را برای خود انتخاب می کند. «كُلُّ أَنَسٍ بِإِمَامِهِمْ» ۴ مسلمان نباید در مسائل رهبری، منزوی و بی تفاوت باشد. «نَدْعُوا كُلُّ أَنَسٍ بِإِمَامِهِمْ» زیرا در قیامت به همراه او محشور می شود.

۵ آثار مسأله انتخاب رهبری و اطاعت از او، تا دامنه ی قیامت ادامه دارد. «نَدْعُوا كُلُّ أَنَسٍ بِإِمَامِهِمْ» ۶ قیامت، نه تنها دادگاه افراد، بلکه محکمه ی بزرگ امت ها و ملت ها و احزاب و مکتب ها و حکومت ها نیز هست. «نَدْعُوا كُلُّ أَنَسٍ بِإِمَامِهِمْ» ۷ امامت و ولایت، در متن زندگی مطرح است، نه آنکه صرفاً موضوعی اعتقادی و در حاشیه ی زندگی باشد. رهبر، زمینه ساز سعادت یا شقاوت مردم می باشد. «كُلُّ أَنَسٍ بِإِمَامِهِمْ» ۸ در قیامت، نیکان از خواندن نامه ی عمل خود شاد می شوند. «يَقْرُونَ كِتَابَهُمْ» و یکدیگر را صدا می زنند که بیایید نامه ی مرا بخوانید. «هَأُوْمُ اقْرَؤْا كِتَابِيَهٗ» (۳) ۹ انسان عملکرد خود را به صورت مکتوب دریافت خواهد کرد. «كِتَابَهُ»

ص: ۹۶

۱-۱. قصص، ۴۱.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. حاقه، ۱۹.

۱۰ محاکمه ی انسان ها در قیامت بر اساس دلائل و اسناد مکتوب است. «وَلَا يُظَلَّمُونَ فِتْيَانًا» ۱۱ کیفر و پاداش در قیامت، صد در صد عادلانه است. «وَلَا يُظَلَّمُونَ فِتْيَانًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۲]

اشاره

وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا (۷۲)

و هر کس در این دنیا کوردل و گمراه باشد، در آخرت نیز کور و گمراه تر خواهد بود.

نکته ها:

در قیامت علاوه بر صحنه هایی که انسان ها مُهر بر لب و لال برانگیخته می شوند، عده ای هم نابینا می شوند. نابینایی آنجا ریشه در کور دلی دنیا دارد.

در روایات است: کسی که حج بر او واجب شود ولی حج نرود، یا قرآن بخواند ولی عمل نکند، کور محشور می شود. (۱)

کور دلی بدتر از کوری چشم است، چنان که حضرت علی علیه السلام می فرماید: «شر العمی العمی القلب»، بدترین کوری، کوری دل است. و همچنین فرمودند: «أشد العمی من عمی عن فضلنا» بدترین و سخت ترین کوری، کوری کسی است که چشم دیدن فضایل ما را ندارد. (۲)

کوری در قیامت در آیات دیگر هم آمده است، از جمله: «نَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ عُمْيًا» (۳)، همچنین آیه ی ۱۲۵ سوره طه، کور برانگیخته شدن در قیامت را در اثر کور دلی در دنیا و فراموش کردن آیات الهی و اعراض از حق دانسته است.

سؤال: در آیاتی آمده است که به گنهکاران گفته می شود: کتابت (نامه ی عملت) را بخوان، «إِقْرَأْ كِتَابَكَ» این آیات با نابینایی آنان در قیامت چگونه قابل جمع است؟ پاسخ: کوری در یکی از مواقف قیامت است، در موقف دیگر بینا می شوند و حقایقی را که در دنیا نشناخته اند، آنجا آشکارا می بینند.

ص: ۹۷

۱-۱. تفسیر کنز الدقائق.

۲-۲. تفسیر کنز الدقائق.

۳-۳. اسراء، ۹۷.

امام باقر علیه السلام می فرماید: کسی که از دیدن آفرینش بهره ی معنوی نگیرد، پس نسبت به آخرتی که ندیده، کوردل تر است. (۱)

پیام ها:

۱ شخصیت اخروی انسان، بازتابی از شخصیت دنیوی اوست. «فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى» بصیرت اینجا، بصیرت آنجا را در پی دارد و کور دلی اینجا، کوری آنجاست.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۳]

اشاره

وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُ وَإِذَا لَا تَأْخُذُوكَ حَلِيلًا (۷۳)

و بسا نزدیک بود که تو را از آنچه به تو وحی کردیم غافل کنند تا چیز دیگری غیر از وحی را به ما نسبت دهی، و آن گاه تو را دوست خود گیرند.

نکته ها:

در روایات می خوانیم که مشرکان از پیامبر اکرم درخواست احترام به بت ها یا مهلت یک ساله برای ادامه بت پرستی داشتند و پیامبر نزدیک بود که بپذیرد، ولی خداوند او را حفظ کرد!! اما این روایات مردود است و با اصل عصمت و قاطعیت پیامبر که در آیات دیگر قرآن آمده و سیره ی حضرت است، سازگار نیست. (۲)

صاحب تفسیر اُطیب البیان می گوید: اینکه در آیه، «عَنِ الَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ» آمده است، نه «عما او حینا» نشان می دهد که تلاش کفار برای برگرداندن نظر پیامبر و عنایت او از شخص خاصی بوده است، نه مطالب وحی شده. اما اینکه آن شخص چه کسی بوده که خداوند درباره اش وحی فرموده است؟ حدیثی از امام باقر و امام کاظم علیهما السلام نقل شده که درباره ی ولایت حضرت علی علیه السلام است که خداوند از طریق وحی سفارش هایی را به پیامبر کرد. خداوند برای توجه نکردن پیامبر به

ص: ۹۸

۱-۱. توحید صدوق، ص ۴۵۵.

۲-۲. تفسیر المیزان.

حسادت مردم و نپذیرفتن و تحمل نکردن آنان، این آیه را نازل کرد و تلاش های کفار برای عدول و تغییر موضع پیامبر را بی نتیجه گذارد.

البته این کلام با توجه به کلمه ی «الَّذِي» و حدیث یاد شده قابل قبول است، به شرط آنکه مراد معرفی حضرت علی علیه السلام در مکه باشد، چون سوره مکی است.

پیام ها:

۱ کفار برای جذب انبیا نیز طرح و برنامه می ریزند. «كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ»[□] ۲ رهبران مذهبی باید از توطئه های دشمن در جهت ایجاد سستی و تغییر در مواضع مکتبی، هوشیار باشند. «كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ»[□] ۳ اگر دوستی و ارتباط با افراد و کشورها به قیمت چشم پوشی از مکتب و مقدسات باشد، بی ارزش است. «إِذَا لَا تَخَذُوكَ خَلِيلًا»[□] ۴ تا مسلمانان دست از مکتب و آیین خود بر ندارند، کفار و دشمنان، دوست واقعی آنان نخواهند شد، دشمن به کم قانع نیست، می خواهد شما را از مکتب جدا کند. «إِذَا لَا تَخَذُوكَ خَلِيلًا»[□] (۱)

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۴]

اشاره

وَ لَوْ لَا أَنْ بُبْتِنَاكَ لَقَدْ كِدْتَ تَوَكَّنْ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا (۷۴)

و اگر ما تو را استوار نکرده بودیم، هر آینه نزدیک بود که اندکی به آنان تمایل پیدا کنی.

نکته ها:

این آیه با عصمت پیامبر صلی الله علیه و آله هیچ گونه تعارضی ندارد. جمله ی «نزدیک بود گناه کنی» به معنای «گناه کردن» نیست. به علاوه جمله ی «اگر استوار کردن ما نبود...حالت شرطی دارد، یعنی اگر حمایت ما نبود شاید تمایل می شدی. ولی چون آن بود، تمایل هم پیدا

ص: ۹۹

۱- ۱). نظیر آیه ی «لن ترضی عنک الیهود و لا النصارى حتی تتبع ملتهم» یهود و نصارا از تو راضی نخواهند شد، مگر آنکه از کیش و آیین آنان پیروی کنی. بقره، ۱۲۰.

نشود. در موارد دیگر هم شرط (اگر) به معنای انجام قطعی نیست، مثل آیه «وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ ... لَفَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ» (۱) اگر بر ما سخنی دروغ نسبت دهد، شاهرگش را قطع می کنیم. و آیه «لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ» (۲) اگر شرک بورزی اعمالت تباه می شود. که به معنای انجام شدن آن کارها نمی باشد.

چنان که امام رضا علیه السلام فرمودند: این آیه از این باب می باشد که به در می گویند تا دیوار بشنود. (۳) و در واقع خطاب آیه به مسلمانان است، نه شخص پیامبر.

پیام ها:

۱ اگر لطف و نگهداری الهی نباشد، برای مصونیت و عصمت پیامبران هم ضمانتی نیست. «لَوْ لَا أَنْ جَبْتْنَاكَ» ۲ قاطعیت و نفوذ ناپذیری در برابر دشمنان و کفار، از امتیازات انبیاست. «جَبْتْنَاكَ» ۳ خداوند پیامبران را معصوم نگاه می دارد. «جَبْتْنَاكَ» ۴ عقب نشینی در مسائل اعتقادی و اصول مکتب، تمایل و گرایش به ظالمان است و رهبران در معرض چنین خطری می باشند. «لَوْ لَا أَنْ جَبْتْنَاكَ لَقَدْ كِدْتُمْ تَوَكَّنُ إِلَيْهِمْ» ۵ انحراف حتی اگر اندک باشد، از کسی مانند پیامبر بسیار است. «شَيْئًا قَلِيلًا» ۶ کمترین عقب نشینی از اصول و ارزشها نیز ممنوع است. زیرا برای دشمنان یک موفقیت و پیروزی حساب می شود. «شَيْئًا قَلِيلًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۵]

اشاره

إِذَا لَأَذْفَنَّاكَ ضِعْفَ الْحَيَاءِ وَضِعْفَ الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا (۷۵)

آن گاه دو برابر (کیفر مشرکان) در زندگی و دو برابر در مرگ، عذابت می چشانیم و برای خویش در برابر قهر ما یآوری نمی یافتی.

ص: ۱۰۰

۱-۱. حاقه، ۴۴، ۴۶.

۲-۲. زمر، ۶۵.

۳-۳. «ایاک اعنی و اسمعی یا جاره». تفسیر نور الثقلین.

پس از نزول این آیه، رسول خدا صلی الله علیه و آله این دعا را می خواندند: «اللهم لا تکنی الی نفسی طرفه عین»، خدایا! به اندازه ی چشم برهم زدنمی مرا به خود وامگذار! (۱)

پیام ها:

۱ خداوند، هم لطف دارد، هم قهر. «تَبَّتْ رُءُوسُهُمْ لَأَذَنْتَهُمْ» ۲ رکون، (گرایش و اعتماد) به کفار، از گناهان کبیره است، چون وعده ی عذاب درباره اش داده شده است. «تَزَكُّنْ إِلَيْهِمْ ... لَأَذَنْتَهُمْ» ۳ کیفر کمترین لغزش رهبران، دو برابر دیگران است. هر چه مقام علمی و موقعیت اجتماعی و معنوی انسان بیشتر باشد، مسئولیت و خطر هم بیشتر است. «شَيْئًا قَلِيلًا ... ضِعْفَ الْحَيَاةِ» ۴ اگر در قوانین کیفری، برای مسئولین جریمه ی سنگین تری وضع شود، خلاف عدالت نیست. «لَأَذَنْتَهُمْ ضِعْفَ الْحَيَاةِ» ۵ در برابر قهر الهی حتی برای پیامبر نیز هیچ قدرت و مقامی نمی تواند مانع ایجاد کند. «لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا» ۶ تمایل به کفار، سبب تنها ماندن انسان و محروم شدن از نصرت خداوند است.

«تَزَكُّنْ إِلَيْهِمْ ... لَا تَجِدُ ... نَصِيرًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۶]

اشاره

وَإِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّوكَ مِنَ الْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا وَإِذَا لَا يَلْبُثُونَ خِلَافَكَ إِلَّا قَلِيلًا (۷۶)

و بسا نزدیک بود کافران (با نیرنگ یا غلبه) تو را از این سرزمین بلغزانند تا از آن بیرون کنند، و در آن هنگام، جز مدت کمی پس از تو پایدار نمی ماندند (و به خاطر این ظلم گرفتار قهر الهی می شدند).

ص: ۱۰۱

نکته ها:

این آیه، اشاره به آیه ی ۳۰ سوره ی انفال است که می فرماید: «وَ إِذِ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَ يَمْكُرُونَ وَ يَمْكُرُ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَيْرُ الْمَكْرِينَ» یاد آور زمانی را که کفار نقشه می کشیدند تا تو را حبس کنند یا بکشند یا بیرون کنند، آنان نیرنگ می زنند و خدا هم تدبیر می کند و خداوند بهترین تدبیر کننده گان است.

پیام ها:

۱ پیامبر در معرض هر گونه خطر، توطئه، ترور، آوارگی و تبعید بود. «كَادُوا لَيَسْتَفِزُّوكَ» ...

۲ دشمنان مکتب، هدفشان قلع و قمع کردن اساس دین است و در این راه، به احدی حتی پیامبر رحم نمی کنند. «لَيَسْتَفِزُّوكَ» ۳ طرح کافران در مرحله اول، ایجاد رخنه در فکر و اعتقاد رهبر است، «لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الذِّی» ... و در مرحله بعد، شدت عمل و تبعید و اخراج اوست. «لَيُخْرِجُوكَ» ...

۴ حضور پیامبر در میان مردم، مانع قهر الهی است و اگر آن حضرت را از خود دور و تبعید کنند، در فاصله کمی نابود می شوند. «لَا يَلْبَثُونَ خِلافَكَ إِلَّا قَلِيلًا» ۵ قرآن کریم، هم از غیب خبر می دهد و هم با بیان ناکامی توطئه های دشمن به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله تسلی می دهد. «كَادُوا لَيَسْتَفِزُّوكَ ... لَا يَلْبَثُونَ خِلافَكَ إِلَّا قَلِيلًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۷]

اشاره

سُنَّةٌ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا وَ لَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا (۷۷)

این، سنت (هلاکت طغیان گران) درباره ی پیامبرانی که پیش از تو فرستادیم جاری بوده است و برای سنت ما هیچ تغییری نمی یابی.

نکته ها:

تأیید پیامبران و هلاکت کافران و ظالمان، سنت الهی است که در سوره ی ابراهیم آیه ۱۳ نیز آمده است: «قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ أَرْضِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ»، کفار به پیامبرانشان گفتند: قطعاً ما شما را از سرزمین خود

بیرون می کنیم، مگر آنکه به آیین ما درآید، ولی خدا به آنان وحی کرد که ما قطعاً ستمگران را نابود می کنیم.

پیام ها:

۱ سنت های الهی چون بر اساس حکمت خداست، ثابت است و در طول تاریخ دگرگون نمی شود. «سُنَّتُهُ مِنْ قَدْ أَرْسَلْنَا» ۲ توطئه کفار و امدادهای غیبی خدا نسبت به پیامبران، ریشه ی تاریخی دارد.

«سُنَّتُهُ مِنْ قَدْ أَرْسَلْنَا» ۳ تحولات تاریخی بر اساس سنت های ثابت الهی است. «لَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا» ۴ خداوند، عادل است و در شرایط یکسان، مهر و قهرش نیز یکسان است.

«لَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۸]

اشاره

أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا (۷۸)

نماز را به هنگام بازگشت خورشید (به سمت مغرب) تا تاریکی شب، بپا دار، و همچنین قرآن سپیده دمان را. همانا (قرائت) قرآن (به هنگام) فجر (در نماز صبح) مورد مشاهده (فرشتگان) است.

نکته ها:

«ذلوك» ، هنگامی است که خورشید از وسط آسمان رو به مغرب میل می کند که زوال نامیده می شود، و وقت نماز ظهر و عصر است. و «غَسَقِ اللَّيْلِ» وقت نماز مغرب و عشاء است که تاریکی، فراگیر می شود و «فجر»، وقت نماز صبح است. (۱)

امام صادق علیه السلام می فرماید: اولین نمازی که واجب شد نماز ظهر بود و آن گاه این آیه را تلاوت فرمودند. (۲)

ص: ۱۰۳

۱-۱. تفسیر اُطیب البیان.

۲-۲. کافی، ج ۳، ص ۲۷۵.

در روایت دیگری آمده است: اگر نماز صبح در اوّل فجر اقامه شود، فرشتگان شب و روز هر دو آن را ثبت می کنند. (۱) و «مشهود» بودن نماز صبح نیز ممکن است به همین معنا باشد. (۲) یعنی هر دو گروه فرشتگان آن را مشاهده کرده و بر آن گواهی می دهند.

پیام ها:

۱ معیار شناخت اوقات در اسلام، طبیعی است به نحوی که قابل فهم و درک همه کس در همه جا و همیشه باشد. «لِتُدْلُوكِ الشَّمْسِ، غَسَقِ اللَّيْلِ، الْفَجْرِ» ۲ برنامه های دینی، زمان بندی شده است. «لِتُدْلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ» ۳ نماز تنها عبادتی است که به نام «قرآن» توصیف شده است. «قُرْآنَ الْفَجْرِ» ۴ قرآن و تلاوت آن در نماز، محور اصلی است. «قُرْآنَ الْفَجْرِ» (۳) ۵ در میان نمازها، نماز صبح جایگاه ویژه ای دارد. «إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۹]

اشاره

وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا (۷۹)

و پاسی از شب را بیدار باش و تهجد و عبادت کن، و این وظیفه ای افزون برای توست، باشد که پروردگارت تو را به مقامی محمود و پسندیده برانگیزد.

نکته ها:

«هجود»، به معنای خوابیدن است و «فَتَهَجَّدْ» به معنای برطرف کردن خواب با عبادت می باشد.

نماز شب از نمازهای بسیار با فضیلت است و در سوره های مزمل و مدثر آمده است: «قُمِ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا» در روایات بیش از ۳۰ فضیلت برای نماز شب برشمرده شده است که به برخی از فضایل آن اشاره می شود:

تمام انبیا نماز شب داشتند. نماز شب، رمز سلامتی بدن و روشنایی قبر است. نماز شب، در

ص: ۱۰۴

۱-۱. کافی، ج ۳، ص ۲۷۵.

۲-۲. تفسیر المیزان

۳-۳. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «لا صلوه الا بقرآن». کنز العمال، ح ۱۹۶۹۸.

اخلاق، رزق، برطرف شدن اندوه، ادای دین و نور چشم مؤثر است. (۱)

نماز شب، گناه روز را محو می کند و نور قیامت است. (۲)

امام صادق علیه السلام می فرماید: پاداش نماز شب آن قدر زیاد است که خداوند می فرماید:

«فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» (۳) هیچ کس پاداشی را که برای آنان در نظر گرفته شده نمی داند. (۴)

امام صادق علیه السلام می فرماید: شرف مؤمن، نماز شب است و عزّتش، آزار و اذیت نکردن مردم.

ابو ذر کنار کعبه مردم را نصیحت می کرد که برای وحشت و تنهایی قبر، در دل شب دو رکعت نماز بخوانید.

درمانده کسی است که از نماز شب محروم باشد.

بهترین شما کسی است که اطعام کند، سلام را آشکارا بدهد و هنگامی که مردم در خوابند، نماز بخواند.

سه چیز بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله واجب بود و بر دیگران مستحب: نماز شب، مسواک و سحرخیزی. (۵)

در کلمه ی «مَقَاماً» عظمت نهفته است (به خاطر تنوین) و در روایات آمده که «مقام محمود» همان شفاعت است. (۶)

حضرت علی علیه السلام می فرماید: گناهان و اعمال و رفتار بد انسان، موجب محرومیت او از نماز شب می شود. (۷)

خداوند به تمام قطعات زمان سوگند یاد کرده است. مثلاً: «وَالْفُجْرِ» (۸)، «وَالصُّبْحِ» (۹)، «وَالنَّهَارِ» (۱۰)، «وَالْعَصْرِ» اما به سحر سه بار سوگند یاد شده است: «وَاللَّيْلِ إِذَا يَسِيرٍ» (۱۱)، «وَاللَّيْلِ إِذَا عَسَيْتَ» (۱۲)، «وَاللَّيْلِ إِذَا أَدْبَرَ» (۱۳) یعنی سوگند به شب هنگام تمام شدنش.

ص: ۱۰۵

۱-۱. سفینه البحار.

۲-۲. بحار، ج ۸۴، ص ۱۴۰.

۳-۳. سجده، ۱۷.

۴-۴. تفسیر مجمع البیان.

۵-۵. تفسیر فرقان.

۶-۶. تفسیر نور الثقلین.

۷-۷. بحار، ج ۸۷، ص ۱۴۵.

٨-٨. فجر، ١.

٩-٩. مدّثر، ٣٤.

١٠-١٠. شمس، ٣.

١١-١١. فجر، ٤.

١٢-١٢. تكوير، ١٧.

١٣-١٣. مدّثر، ٣٣.

و در باره ی استغفار در سحر دو آیه آمده است: «و بِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ» (۱)، «الْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ» (۲)

پیام ها:

۱ نماز شب بر پیامبر اسلام واجب بود. «فَتَهَجَّدُ بِهِ نَافِلَةً لَكَ» آری مقام رهبری، مستلزم تکالیف سنگین تری است.

۲ دل شب بهترین زمان برای عبادت است. «وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ» ۳ مقامات پسندیده معنوی، در سایه ی عبادت و عبودیت پیدا می شود. «فَتَهَجَّدْ، مَقَامًا مَحْمُودًا» ۴ ما با عبادت های خویش، حقی بر خدا نداریم که طلب کنیم، هر چه هست، امید است و فضل او. «عَسَى» ۵ نماز شب به تنهایی کافی نیست، کمالات دیگری نیز لازم است. «عَسَى» ۶ تا کسی خود گامی به سوی کمال برندارد، خداوند او را به مقامی نمی رساند.

«فَتَهَجَّدْ ... يَبْعَثَكَ رَبُّكَ» ۷ مقامی ارزشمند است که نزد خدا پسندیده باشد، و گر نه شهرت های پوچ، ارزشمند و ماندگار نیست. آری دود به هوا و بالا می رود، ولی روسیاه است.

«يَبْعَثَكَ رَبُّكَ» ۸ خداوند، خودش شفاعت را برای اولیا پسندیده است، نه آنکه اولیای الهی نسبت به بندگان از خدا مهربان تر باشند. «يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۰]

اشاره

وَقُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا (۸۰)

و بگو: پروردگارا! مرا با ورودی نیکو و صادقانه وارد (کارها) کن و با

ص: ۱۰۶

۱-۱. ذاریات، ۱۸.

۲-۲. آل عمران، ۱۷.

خروجی نیکو بیرون آر و برای من از پیش خودت سلطه و برهانی نیرومند قرار ده.

نکته ها:

صدق، بهترین وصف و حالت یک کار و یک شخص در آغاز و انجام آن است. چه بسا کارهایی که آغاز غیر صادقانه دارد و با قصد ریا، سمعه، فریب، برتری جویی و مانند آن شروع می شود، یا آغازی صادقانه دارد، ولی پایانی آمیخته به غرور، عُجب، مَنّت، حبط و سوء عاقبت پیدا می کند و برکات آن محو می شود. رمز شکست بسیاری از حرکت ها، نبود صداقت در آنها و قطع امداد الهی از آن است.

امام صادق علیه السلام می فرماید: هر گاه برای ورود به کاری، ترس و وحشت داشتی این آیه را بخوان و اقدام کن. (۱)

انسان به جایی می رسد که از «صدیقین» می شود، هر چه می گوید عمل می کند و هر چه را عمل می کند، می گوید. (۲) قلب و زبان و عملش یکی می شود.

از مصادیق «سُلْطَانًا نَصِيرًا»، می توان داشتن جانشینی لایق، یاری باوفا و وزیری دلسوز و کاردان را برشمرد.

پیام ها:

۱ خواسته های خود را در برابر خداوند به زبان بیاوریم. «وَقُلْ رَبِّ» ۲ دعایی که همراه با نماز و بعد از آن باشد، اثر بیشتری دارد. «أَقِمِ الصَّلَاةَ ... فَتَهَجَّدَ ...»
وَقُلْ رَبِّ» ...

۳ دعا کردن را هم باید از خدا آموخت که چگونه بخوانیم و چه بخواهیم. «وَقُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِي ...»

۴ یکی از اصول مدیریت، آینده نگری و دوراندیشی است. «أَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ» ۵ مهم تر از آغاز نیک، پایان و فرجام خوب است. نباید به آغاز شیرین دلخوش

ص: ۱۰۷

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر المیزان.

بود، بلکه باید از خطر بدعاقبتی به خدا پناه برد. «أَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ» ۶ رهبری یک نهضت جهانی که شروع و پایانش صادقانه و بی انحراف باشد، بدون دعا و استمداد از خدا و دریافت امداد الهی ممکن نیست. «وَأَخْرِجْنِي» ۷ همه ی امور به دست خداست و باید از او مدد خواست «أَدْخِلْنِي، أَخْرِجْنِي، اجْعَلْ» ۸ کسب قدرت برای اهداف مقدّس ارزش دارد. «وَاجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا» ۹ مؤمن، نصرت و امداد را تنها از خدا می طلبد. «مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۱]

اشاره

وَقُلْ لِّجَاءِ الْحَقِّ وَزَهَقِ الْبَاطِلِ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا (۸۱)

و بگو: حق آمد و باطل نابود شد، همانا باطل، نابود شدنی است.

نکته ها:

«حق» به معنای ثابت و باقی است. لذا خدا و هر چه از سوی او باشد، حق است. «حق» یکی از نام های خداوند است. کلمه ی «زهوق» به معنای رفتن است. «زهق نفسه» یعنی روح از بدنش خارج شد.

برای این آیه مصادیقی همچون ظهور اسلام، ورود به مدینه، فتح مکه و شکستن بت ها را گفته اند که در همه ی آنها باطل شکست خورده است. ولی آیه دارای مفهوم گسترده ای است و فنای باطل و بقای حق را نوید می دهد.

بقای حق و نابودی باطل، یک سنت و قانون الهی است، نه پنداری و تصادفی، هر چند پیروان حق کم و طرفداران باطل زیاد باشند. چرا که حق همچون آب، ثابت و ماندگار و باطل مانند کف، ناپایدار و فانی است. «فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ» (۱) قرآن می فرماید: «نَقْدِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ» (۲) ما حق را بر سر باطل می کوبیم و آن را نابود می سازیم. و در این صورت است که باطل رفتنی است. بنا بر این حق باید با

ص: ۱۰۸

۱-۱. رعد، ۱۷.

۲-۲. انبیاء، ۱۸.

پیام ها:

۱ پیامبر باید با قاطعیت، پیروزی نهایی حق را به مردم اعلام کند. «قُلْ جَاءَ الْحَقُّ» ۲ باید حق را به میدان آورد تا باطل از بین برود. «جَاءَ ... زَهَقَ» ۳ عاقبت، باطل رفتنی و نابود شدنی است و حق، باقی و پایدار. «جَاءَ ... زَهَقَ» (فعل ماضی نشانه قطعی بودن است). ۴ از جلوه ها و مانورهای باطل نباید هراسید که دوامی ندارد. «كَانَ زَهُوقًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۲]

اشاره

و نُزِّلَ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَ رَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَ لَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا (۸۲)

و آنچه از قرآن فرو می فرستیم، مایه ی شفا(ی دل) و رحمتی برای مؤمنان است و ستمگران را جز خسران نمی افزاید.

نکته ها:

کلمه ی «مِنْ» در «مِنَ الْقُرْآنِ»، به معنای «بعض» نیست تا دلالت کند بر اینکه بعضی از قسمت های قرآن شفاست، بلکه بیان می کند که هر آنچه از قرآن کریم نازل می شود، شفابخش است.

با آنکه قرآن برای هدایت همه است؛ «هُدًى لِّلنَّاسِ» (۱) ولی تنها کسانی از این نور بهره می برند که پنجره ی روح خود را به سوی آن باز کنند و لجاجت و عناد را کنار گذاشته، با روحی سالم به سراغ قرآن روند؛ «هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» (۲) و لذا لجوجان بیمار دل را جز خسارت نمی افزاید. مانند باران که وقتی بر مرداری ببارد، بوی تعفن برخیزد، هر چند باران زلال و پاک است.

استدلال قرآن، رکود فکری را شفا می دهد؛ موعظه ی قرآن، قساوت را درمان می کند؛

ص: ۱۰۹

۱-۱. بقره، ۱۸۵.

۲-۲. بقره، ۲.

تاریخ قرآن تحیر را برطرف می سازد؛ زیبایی آهنگ و فصاحتش روح فراری را جذب می کند؛ قوانین و احکامش عادات خرافی را ریشه کن می سازد؛ تلاوت و تدبیر در آن، بیماری غفلت را شفا می بخشد؛ تبرک به آن، امراض جسمی را شفا می دهد و رهنمودهای آن، تاریکی ها را روشن می کند.

شفای قرآن با شفای داروهای مادی تفاوت های زیادی دارد. داروی قرآن، ضرری را به دنبال ندارد، کهنه نمی شود و تاریخ مصرف ندارد. شفا یافته ی قرآن عامل شفای دیگران می شود. در نسخه ی شفای قرآن اشتباه نیست، همیشه و در اختیار همه است، طیب این دارو، هم ما را می شناسد، هم دوستان دارد و هم نتیجه ی نسخه اش ابدی است، نسخه و داروی او هم مشابه ندارد.

حضرت علی علیه السلام می فرماید: «فان القرآن شفاء من اکبر داء و هو الکفر و النفاق و الغی و الضلال» (۱)، قرآن درمان بزرگ ترین دردهاست که کفر و نفاق و گمراهی باشد.

خداوند رحمت را بر خود لازم نموده است: «کَتَبَ عَلَی نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ» (۲) و پیامبرش را برای جهانیان، رحمت قرار داده است، «رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ» (۳) هم امتش نسبت به هم رحمت دارند، «رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ» (۴) و هم کتابش رحمت است. «شِفَاءٌ وَ رَحْمَةٌ»

پیام ها:

۱ چون قرآن از جانب خدایی است که خالق بشر و فطرت اوست، قوانین آن نیز با فطرت مطابق و نجات دهنده ی اوست. «شِفَاءٌ» ۲ آنچه از سوی خدای رحمان و رحیم باشد، رحمت است. «رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ» ۳ چون کافران به او امر و نواهی قرآن عمل نمی کنند، نزول هر دستور، جرمشان را بیشتر و خسارتشان را افزون تر می سازد. «لَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا»

ص: ۱۱۰

۱-۱. نهج البلاغه، خطبه ۱۷۶.

۲-۲. انعام، ۱۲.

۳-۳. انبیاء، ۱۰۷.

۴-۴. فتح، ۲۹.

اشاره

وَ إِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَ نَأَىٰ بِجَانِبِهِ وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يُوسِئًا (۸۳)

و هر گاه که به انسان نعمتی عطا کردیم، روی گرداند و شانه‌ی خود را (از روی تکبر) چرخاند و چون (کمترین) گزندى به او رسد (از همه چیز) مأیوس و نومید شود.

نکته ها:

«نَأَىٰ بِجَانِبِهِ»

یعنی به سوی خود رفته، به خود گرایش می‌یابد و شانه می‌چرخاند.

پیام ها:

۱ رفاه و آسایش، زمینه ساز غفلت است. «إِذَا أَنْعَمْنَا، أَعْرَضَ» ۲ انسان به جای اینکه نعمت را از خدا بداند و به او بگردد، آن را از فکر، استعداد، نبوغ و کار خود می‌پندارد و خدا را رها می‌کند. «نَأَىٰ بِجَانِبِهِ» ۳ نعمت‌ها از خداست، ولی شرّ و بدی از عملکرد خود ماست. «أَنْعَمْنَا، مَسَّهُ الشَّرُّ» ۴ انسان آن قدر ضعیف است که با نعمتی، گرفتار غفلت شده و با سختی و حادثه‌ی کوچکی، ناامید می‌شود. «إِذَا أَنْعَمْنَا ... أَعْرَضَ، إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يُوسِئًا»

اشاره

قُلْ كُلُّ يَعْمَلْ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ فَرُبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَىٰ سَبِيلًا (۸۴)

بگو: هر کس بر ساختار و خلق و خوی خویش عمل می‌کند، پس پروردگارتان داناتر است به کسی که به هدایت نزدیک تر است.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام در بحث از نیت و اینکه نیت از عمل بهتر است، این آیه را تلاوت فرمود. (۱)

«شاکله»، به معنای ساختار و بافت روحی انسان است که در اثر وراثت و تربیت و فرهنگ

اجتماعی برای انسان پیدا می شود. بعضی «شاکله» را به معنای فطرت گرفته اند، در حالی که فطرت ها یک دست و ثابت است و آنچه در انسان ها متفاوت است، انگیزه ها، خلق و خوی، عادات و بافت فکری و خانوادگی افراد است و عمل هر کس هم در گرو آنهاست. (۱)

پیام ها:

۱ رفتار انسان برگرفته از شخصیت فکری و روحی و اخلاقی اوست. «يَعْمَلُ عَلَيَّ شَاكِلَتِهِ» (از کوزه همان برون تراود که در اوست). ۲ چون رفتارها ریشه در حالات و عادات دارد، باید از انگیزه ها و خو گرفتن های نابجا پرهیز کرد تا اعمال نابجا به صورت ملکه در نیاید. «كُلُّ يَعْْمَلُ عَلَيَّ شَاكِلَتِهِ» ۳ راههای هدایت نیز درجات و سلسله مراتب دارد. «أَهْدِي» ۴ هر کس نیت بهتری داشته باشد، به هدایت نزدیک تر است. «أَهْدِي سَبِيلًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۵]

اشاره

وَ يَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا (۸۵)

و از تو درباره ی روح می پرسند. بگو: روح از امور پروردگارم (و مربوط به او) است و جز اندکی از دانش به شما نداده اند.

نکته ها:

کلمه ی «روح»، ۲۱ مرتبه در قرآن آمده و در موارد زیر بکار رفته است:

الف: روحی که در کالبد انسان دمیده شده است. «نَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ» (۲) ب: وحی. «يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِ عَلِيٍّ مِمَّنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ» (۳) ج: قرآن. «كَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِمَّنْ أَمَرْنَا» (۴)

ص: ۱۱۲

۱-۱. تفسیر فرقان.

۲-۲. سجده، ۹.

۳-۳. غافر، ۱۵.

۴-۴. شوری، ۵۲.

د:روح القدس. «أَيُّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ» (۱)ه:بزرگ فرشتگان. «تَنْزَلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ» (۲)ولی به هر حال روح بشر، امری پیچیده، ناشناخته و نفخه ای الهی و دارای بعد آسمانی است و تنها خداوند آن را می شناسد.

امام باقر علیه السلام کلمه ی «قَلِيلًا» را به علم قلیل تفسیر نکردند، بلکه به معنای افراد قلیل تفسیر فرمودند. (۳) یعنی علم کامل، تنها به اندکی از مردم داده شده و تنها آنان به روح آگاهی دارند.

پیام ها:

۱ پیامبران، مرجع پرسش های مردم بودند. «يَسْئَلُونَكَ» ۲ حقیقت روح، فوق فهم و دانش بشر و سرّی از اسرار الهی است. «مِنْ أَمْرِ رَبِّي» ۳ تمام علوم بشری، هدیه ی الهی است. «أُوتِيتُمْ» ۴ دانش انسان، محدود و بسیار اندک است. «مَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۸۶ تا ۸۷]

اشاره

وَ لَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهِ عَلَيْنَا وَكِيلًا (۸۶) إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ إِنَّ فَضْلَهُ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا (۸۷)

و اگر بخواهیم، هر آینه آنچه را به تو وحی کرده ایم، (از یادت) می بریم، سپس کسی را نمی یابی که در برابر ما از تو دفاع کند.

جز رحمت از پروردگارت (مدافعی نخواهی یافت)، قطعاً فضل خداوند نسبت به تو بزرگ است.

نکته ها:

آیه ی ۸۶، حالت تهدیدآمیز نسبت به پیامبر دارد که خداوند، هم چنان که عطا می کند، اگر

ص: ۱۱۳

۱-۱. بقره، ۸۷.

۲-۲. قدر، ۴.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

بخواهد بازپس می گیرد. (۱) و آیه ی ۸۷، لحن تشویق آمیزی دارد.

قرآن، وحی، نبوت، خاتمیت و شفاعت، همه از تفصّلات الهی نسبت به پیامبر صلی الله علیه و آله بوده و از مقام ربوبیت خدا سرچشمه می گیرد و خداوند عطاهايش را از او بازپس نمی گیرد، هر چند دستش باز، قدرتش استوار و می تواند همه را بازگیرد.

پیام ها:

۱ نعمت ها را از خداوند بدانیم و مغرور نشویم، زیرا بقا و زوال نعمت ها به اراده ی اوست. «لَنْدُهَبَنَّ بِاللَّذِي أَوْحَيْنَا» ۲ هیچ کس در برابر قهر الهی نمی تواند نقشی داشته باشد. «ثُمَّ لَا تَجِدُ» ۳ نزول کتب آسمانی و وحی، از شئون ربوبیت خداوند و در مسیر تربیت انسان است. «بِالَّذِي أَوْحَيْنَا ... إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ» ۴ قرآن، فضل بزرگ الهی است. «أَوْحَيْنَا ... فَضْلُهُ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا» چون خداوند بزرگ و والاست، لطف او نیز بزرگ، و فضل بزرگ او مخصوص پیامبر است.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۸]

اشاره

قُلْ لَئِنْ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا (۸۸)

بگو: اگر (تمام) انس و جن گرد آیند تا همانند این قرآن را بیاورند، نمی توانند مثل آن را بیاورند، هر چند که بعضی پشتیبان و یاور دیگری باشند.

نکته ها:

«ظَهِيرًا» از «ظهر» به معنای پشتوانه و پشتیبان است.

ص: ۱۱۴

۱ - ۱). نسبت به موارد دیگر نیز چنین است، همانگونه که «خلقکم»، «یذهبکم»، همانگونه که «یعزّ»، «یذلّ»، همانگونه که «یهدی»، «یضلّ»، همانگونه که «احیاکم»، «یمیتکم»، همانگونه که «ینصرکم»، «یخذلکم». آری، آفریدن و بردن، عزّت و ذلّت، هدایت و ضلالت، حیات و مرگ، یاری و خواری تنها به دست اوست.

آیه، پاسخی است به سخن کفار که می گفتند: «لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا» (۱) ما هم اگر بخواهیم، می توانیم مثل قرآن را بیاوریم. و این دعوت قرآن به مبارزه و آوردن نمونه ای مثل خود (تحدی)، قرن هاست که بی جواب مانده است و تا کنون نیز دشمنان عرب زبان از اهل کتاب و مکتب های الحادی، با همه ی دشمنی هایشان با اسلام و حمایت قدرت های گوناگون، نتوانسته اند مثل قرآن را بیاورند.

ویژگی های بی همتای قرآن، عبارت است از اینکه: هم معجزه است، هم روان و متنوع، هم خبر از آینده می دهد، هم بهترین داستان ها را دارد، هم بهترین شیوه ی دعوت را دارد، هم بیان کننده ی همه ی مسائل و نیازهای فردی و اجتماعی، دنیوی و اخروی در همه ی زمینه ها و در تمام زمان هاست.

پیام ها:

۱ جنیان نیز همانند انسان ها مکلفند و قرآن، کتاب آنان نیز می باشد. «اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ» ۲ ناتوانی در آوردن نظیر قرآن، دلیل اعجاز این کتاب است. «لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۹]

اشاره

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا (۸۹)

و همانا در این قرآن، از هر گونه مثال برای مردم آوردیم، ولی بیشتر مردم سرباززده، و جز انکار کاری نکردند!

پیام ها:

۱ تنوع و دگرگونی های بیانی قرآن، از ابعاد اعجاز قرآن است. «صَرَّفْنَا» ۲ خداوند با آیات قرآن حجت را بر مردم تمام کرده است. «لَقَدْ صَرَّفْنَا» ...

۳ یک نواختی خستگی آور است، پیام دعوت باید متنوع باشد. «صَرَّفْنَا»

ص: ۱۱۵

۴ کتاب هدایت، باید در دسترس همگان باشد. «لَهُذَا الْقُرْآنِ» ۵ یکی از بهترین شیوه های تعلیم و تربیت، ضرب المثل و بیان تمثیلی است.

«صَرَفْنَا لِلنَّاسِ ... مِنْ كُلِّ مَثَلٍ» ۶ مردم متفاوتند و مثال های متنوع، هر کدام می تواند برای گروهی روشنگر باشد. «صَرَفْنَا لِلنَّاسِ ... مِنْ كُلِّ مَثَلٍ» ۷ دلیل انکار مردم، لجاجت آنان است، نه آنکه حجّت برای آنان نیامده است.

«فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ» ...

۸ اکثریت، نشانه ی حقانیت نیست. «فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ»

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۹۰ تا ۹۱]

اشاره

«وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوعاً» (۹۰) «أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجَّرَ الْأَنْهَارُ خِلَالَهَا تَفْجِيراً» (۹۱)

و گفتند: ما هرگز به تو ایمان نمی آوریم، مگر برای ما چشمه ای از زمین جاری سازی،

یا برای تو باغی از خرما و انگور باشد که از میان آن، نهرها جاری گردانی.

نکته ها:

«ینبوع»، به چشمه ای گفته می شود که خشک نشود و همواره بجوشد.

مشرکان که منکر اعجاز قرآن بودند، شرط ایمان آوردن خود را رسیدن به مادیات قرار داده و توقعات نابجایی از پیامبر داشتند. غافل از آنکه پیامبر، برای اثبات نبوت خود معجزه انجام می دهد، نه برای اشباع هوسهای مردم لجوج، یا سرگرمی و تفریح، یا فرار از کار و تلاش.

در واقع توقع نابجا، قساوت، لجاجت، بهانه گیری، ناآگاهی به هدف و بی ادبی دست به دست هم می داد و سبب می شد که از پیامبر صلی الله علیه و آله درخواست های غیر منطقی داشته باشند، از قبیل: چشمه ی آب، باغ، رودخانه، سقوط آسمان، احضار خدا و فرشتگان، خانه طلا، پرواز به آسمان، نامه ی خصوصی از سوی خدا.

۱ هر کس به قدر فکرش درخواست دارد، ملاک نبوت در دید مشرکان باغ و چشمه و مادیات بود. «لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ» ...

۲ هدف پیامبران، ارشاد مردم به توحید بود، ولی گروهی به فکر باغ و طلا و نقره بودند. «لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنَا» ...

۳ هر درخواست و توقعی منطقی نیست. از پیامبران و مبلغان مکتبی، توقعات نابجا زیاد است. «حَتَّى تَفْجُرَ» ...

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۹۲ تا ۹۳]

اشاره

أَوْ تُسْقِطَ السَّمَاءَ كَمَا زَعَمَتَ عَلَيْنَا أَوْ تَأْتِيَ بِاللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ قَبِيلًا (۹۲) أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرَفٍ أَوْ تَرْقَى فِي السَّمَاءِ وَ لَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتَّى تُنَزَّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرُؤُهُ قُلْ سُبْحَانَ رَبِّيَ هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا رَسُولًا (۹۳)

یا آسمان را همان گونه که می پنداری به صورت پاره هایی بر ما بیفکنی، یا خداوند و فرشتگان را در مقابل ما بیاوری.

یا برای تو خانه ای از زر و زیور باشد، یا در آسمان پرواز کنی و به پرواز و بالا رفتن تو (نیز) ایمان نخواهیم آورد تا آنکه کتابی بر ما فرود آوری که آن را بخوانیم. بگو: پروردگار من منزّه است. آیا جز این است که من بشری فرستاده شده ام؟!

نکته ها:

«كَمَا زَعَمَتَ» اشاره به تهدید و وعده ی عذابی است که پیامبر صلی الله علیه و آله در آیه ۹ سوره ی سبأ داشته است. «أَوْ نُسْقِطُ عَلَيْهِمْ كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ» معجزه از شئون ربوبیت خداوند و سرچشمه ی آن اراده و حکمت الهی است و از شرایط

معجزه آن است که بی هدف و بیهوده یا محال نباشد. درخواست های کفار از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این آیه بیهوده است. ساقط ساختن آسمان به نابودی همه می انجامد و کسی نمی ماند تا ایمان آورد. احضار خدا و فرشتگان هم محال است، چون جسم نیستند تا احضار شوند و ما آنان را مشاهده کنیم.

پیام ها:

۱ کفار، لجوج و بی ادبند. در تعبیر «لَنْ تُؤْمِنَ» و «كَمَا زَعَمْتَ» نوعی بی ادبی است.

۲ کفار، تهدیدات انبیا را باور نداشتند. «كَمَا زَعَمْتَ» ۳ درخواست های محال و بیهوده پذیرفته نمی شود. «تَأْتِي بِاللَّهِ» ۴ حس گرای مشرکان، دلیل توقعات نابجای آنان می باشد. «تُسْقِطُ ... تَأْتِي»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹۴]

اشاره

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَبَعَثَ اللَّهُ بَشَرًا رَسُولًا (۹۴)

و آن گاه که هدایت به سراغ مردم آمد، چیزی مردم را از ایمان آوردن باز نداشت، جز آنکه گفتند: آیا خداوند، بشری را به عنوان پیامبر، برانگیخته است؟

نکته ها:

کسانی که دارای منطق درستی نیستند، نقطه ی قوت را نقطه ضعف می پندارند. انسان بودن پیامبر نقطه ی قوت است، نه ضعف. چون به خاطر داشتن غرائز و امیال و مشکلات، درد انسان ها را درک می کند و می تواند الگوی عملی باشد و نسخه ی مفیدی ارائه بدهد.

بر طبق آیات قرآن، بهانه های کفار برای ایمان نیاوردن، از این قرار است:

الف: چرا انبیا انسان هایی همچون ما هستند؟ پاسخ: بهترین نوع تبلیغ آن است که همراه با نمونه ی عملی و ارائه الگو باشد.

ب: اگر بناست انسانی پیامبر باشد، چرا فلانی از فلان خانواده یا شهر نباشد؟

پاسخ: تقسیمات مردم بر اساس خیال و معیارهای مادی است، اما نزول و دریافت وحی لیاقت می خواهد.

ج: چرا خود ما پیامبر نباشیم؟ پاسخ: نبوت مقامی بس والا، حتی برتر از مقام فرشتگان است و هر انسانی با هر سابقه ای سزاوار پیامبری نیست.

د: چرا فرشتگان بر خود ما فرود نمی آیند؟ پاسخ: نزول فرشته بر کسانی است که سابقه انحراف و گناهی نداشته باشند و گرنه هر روز دروغ و انحرافی را به نام وحی برای مردم می آورند.

پیام ها:

۱ کفار، بهانه جو و بی منطقند. بهانه ی کفار این بود که چرا پیامبر بشری همانند آنهاست. «مَا مَنَعَ ...»

۲ پیامبران برای هدایت و تربیت مردم، به سراغ آنان می رفتند. «جَاءَهُمُ الْهُدَى» ۳ شخصیت و کرامت انسان، چون برای انسان جاهلی ناشناخته بود، می پنداشت که انسان لایق نبوت نیست. «بَشَرًا رَسُولًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹۵]

اشاره

قُلْ لَوْ كَانَ فِي الْأَرْضِ مَلَائِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَلْنَا عَلَيْهِم مِّنَ السَّمَاءِ مَلَكًا رَسُولًا (۹۵)

بگو: اگر در زمین فرشتگانی بودند که با اطمینان و آرامش راه می رفتند، هر آینه ما از آسمان فرشته ای را به عنوان فرستاده بر آنان می فرستادیم.

نکته ها:

آیه، در رد دیدگاه آنان که به بشر بودن پیامبر اعتراض داشتند، می فرماید: فرستادن پیامبر، سنت الهی و ضرورت دینی است، حتی اگر همه اهل زمین فرشته بودند و نزاع و کشمکشی نیز میان آنان نبود و همه در آرامش و رفاه بودند، باز هم فرستاده ای از جنس آنان از جانب

خداوند می آمد، چون وظیفه ی انبیا، تکامل و رشد معنوی و الگو دادن است، نه تنها رفع خصومت و دشمنی میان آنان.

پیام ها:

۱ همگونی رهبران با مردم، لازمه ی تربیت و الگوپذیری آنان است. انسان برای انسان، فرشته برای فرشته. «مَلَائِكَةٌ، مَلَكًا» ۲ رسالت و پیامبری از جانب خداست و انتخابی نیست. «لَنزَلْنَا ... رَسُولًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹۶]

اشاره

قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا (۹۶)

بگو: میان من و شما خدا برای گواهی کافی است، همانا او نسبت به بندگانش آگاه و بیناست.

پیام ها:

۱ خداوند با بیان گواه بودن و علم خود به برخوردهای بی منطق کفار، پیامبر را دلداری می دهد. «قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ» ۲ تکیه گاه پیامبران خداست، لذا قاطعیت دارند و عقب نشینی ندارند. «كَفَىٰ بِاللَّهِ» ۳ خداوند با مشرکان اتمام حجت کرده است، بنا بر این به مجادلات باید پایان داد. «كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا» ۴ ایمان به علم و آگاهی خداوند، سبب دوری از انحراف و بهانه جویی است.

«كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا» ۵ شاهد باید عالم، دقیق و بصیر باشد. «شَهِيدًا ... خَبِيرًا بَصِيرًا» ۶ خداوند، هم شاهد آن است که پیامبر به وظیفه اش عمل کرده است، هم از لجاجت و سرسختی یا ایمان و تسلیم بندگانش آگاه است. «كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا ... إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا»

ص: ۱۲۰

اشاره

وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضِلِّ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِهِ وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ عُمِّيًّا وَبُكْمًا وَصُمًّا
مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا (۹۷)

و هر که را خدا هدایت کند، پس همو هدایت یافته است و هر که را گمراه سازد، هرگز یاورانی جز خدا برای آنان نخواهی یافت و ما در روز قیامت، آنان را واژگون (به صورت خزنده) کور و کر و لال محشور می کنیم و جایگاهشان دوزخ است، که هر گاه خاموش شود، آتش آنان را بیافزاییم.

نکته ها:

«خَبَتْ»

، به معنای فروکش کردن شعله است. و «سَعِيرًا»، به معنای شعله ور شدن آتش و از نام های جهنم است.

سؤال: اگر گمراهان در قیامت، کر و کور و لالند، پس چگونه در آیات دیگر، از دیدن آتش؛ «رَأَى الْمُجْرِمُونَ النَّارَ» (۱)، یا شنیدن صدای دوزخ؛ «سَمِعُوا لَهَا تَغَيُّظًا وَ زَفِيرًا» (۲)، یا فریاد و شیون آنان؛ «دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا» (۳) سخن به میان آمده است؟ پاسخ: مراحل و مواقف قیامت متفاوت و متعدد است. در هر موقعی ممکن است حالتی باشد که در مرحله ی بعد از آن نباشد.

(۴)

پیام ها:

۱ هدایت تنها به علم، عقل و استدلال نیست، توفیق الهی نیز می خواهد. «مَنْ يَهْدِ اللَّهُ» ۲ گمراهان را نجات بخشی جز خدا نیست. «مَنْ يُضِلِّ فَلَنْ تَجِدَ» ...

۳ کسی که از گوش، چشم و زبان خود در مسیر حق یافتن، حق گفتن و حق دیدن

ص: ۱۲۱

۱-۱. کهف، ۵۳.

۲-۲. فرقان، ۱۲.

۳-۳. فرقان، ۱۳.

۴-۴. تفسیر تبیان.

بهره نگیرد، در قیامت نیز کور، کر، لال و واژگون محشور می شود. این در واقع نوعی تجسم عمل انسان است! «نَحْشُرُهُمْ ... عَلَيَّ
وَجُوهِهِمْ عُمِيًّا وَبُكْمًا وَصُمًّا» ۴ آتش دوزخ، برای مجرمان پیوسته شعله و رتر می شود. «كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹۸]

اشاره

ذَلِكَ جَزَاؤُهُمْ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا وَقَالُوا إِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا (۹۸)

آن (دوزخ) کیفر آنان است، بدان جهت که کافر شدند و گفتند: آیا پس از آنکه (مردیم و به صورت) استخوان و (مثل
کاه) ریزریز شدیم، آیا واقعاً به صورت آفریده ی جدیدی برانگیخته خواهیم شد؟

نکته ها:

«رفات»، ذرات کاه است که چنان ریز شده که دیگر قابل شکستن نیست. (۱)

پیام ها:

۱ قهر خدا نسبت به کافران، بی دلیل نیست، بلکه نتیجه ی عملکرد خودشان است. «ذَلِكَ جَزَاؤُهُمْ بِأَنَّهُمْ» ۲ کافران بر انکار معاد
دلیل ندارند و آنچه می گویند یا از روی استهزاء، یا تعجب و یا استبعاد است. «أَإِنَّا» ۳ معاد، جسمانی است. «عِظَامًا وَرُفَاتًا، خَلْقًا
جَدِيدًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹۹]

اشاره

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ قَادِرٌ عَلَىٰ أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ وَجَعَلَ لَهُمْ أَجَلًا لَّا رَيْبَ فِيهِ فَآبَىٰ الظَّالِمُونَ إِلَّا
كُفُورًا (۹۹)

ص: ۱۲۲

(۱-۱). مفردات راغب.

آیا نیاندیشیده اند خداوندی که آسمان ها و زمین را آفریده است، بر آفریدن مثل این مردم نیز تواناست؟ و خداوند برای آنان مدّتی معین کرده که شکی در آن نیست، اما ستمگران سرباز زده و جز به کفر به چیزی تن نمی دهند.

نکته ها:

عبارت «لَا رَيْبَ فِيهِ»[□]، یعنی جای هیچ تردیدی در قرآن نیست، نه آنکه هیچ کس تردیدی در آن نمی کند.

قرآن بارها برای شک زدایی از معاد، به آفرینش آسمان ها و زمین و عظمت دستگاه خلقت و قدرت الهی بر آفرینش، اشاره کرده است. «أَأَنْتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ السَّمَاءُ بَنَاءً»^{□□} (۱) آیا آفرینش شما سخت تر است یا آسمان که آن را بنا نهاد؟ یعنی بهترین دلیل بر امکان وجود یک چیز، واقع شدن و بودن آن است.

در قیامت، استخوان های پوسیده همان استخوان های دنیوی و روح ملحق شده به آنها همان روح است، اما قرآن «مِثْلَهُمْ» می گوید، مانند خشتی که اگر در هم کوبیده و دوباره از همان گل خشتی بسازند، می گویند: این مثل اوّلی است، نه عین آن. با آنکه موآدش همان مواد است. (۲) «مِثْلَهُمْ»

پیام ها:

۱ بهترین دلیل بر امکان معاد، توجه به قدرت الهی در طبیعت است. «أَوْ لَمْ يَرَوْا» ۲ زندگی دنیا چند روزی بیشتر نیست، کافران این همه سرسختی نکنند، یا مرگشان می رسد، یا قیامت. «جَعَلْ لَهُمْ أَجَلًا» ۳ بی توجهی به قدرت خداوند و استبعاد قیامت، عملی ظالمانه است، «فَأَبَى الظَّالِمُونَ» و ظلم زمینه ی کفر است. «إِلَّا كُفُورًا»

ص: ۱۲۳

۱-۱. نازعات، ۲۷.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

اشاره

قُلْ لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ قَتُورًا (۱۰۰)

بگو: اگر شما خزانه دار رحمت پروردگارم بودید، قطعاً از ترس انفاق (و تهی دستی)، چیزی به کسی نمی دادید. و انسان تنگ نظر و بخیل است!

نکته ها:

«قَتُورًا» از «قتر» به معنای بخل و امساک از بخشش است.

پیام ها:

۱ کثرت مال اثری در سخاوت افراد حریص و بخیل ندارد. بعضی انسان ها سیری ناپذیرند و هر چه بیندوزند، باز نگران کم شدن آنند. «لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ ... لَأَمْسَكْتُمْ» ...

۲ ترس از تهی دستی یکی از ریشه های بخل است. «لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ» ۳ سرچشمه رفتار بشر، روحیه و خصلت های اوست. «لَأَمْسَكْتُمْ ... كَانَ الْإِنْسَانُ قَتُورًا»

اشاره

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَىٰ تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَنَسِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ إِذْ جَاءَهُمْ فَقَالَ لَهُ فِرْعَوْنُ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا مُوسَىٰ مَسْحُورًا (۱۰۱)

همانا به موسی نه معجزه ی روشن دادیم. پس، از بنی اسرائیل آن گاه که (موسی) به سراغشان آمد سؤال کن. پس فرعون (با دیدن آن همه معجزه) به او گفت: ای موسی! من تو را قطعاً افسون شده می پندارم.

نکته ها:

معجزات نه گانه ی حضرت موسی علیه السلام عبارت بود از:

۱ ازدها شدن عصا. ۲ سفیدی کف دست. ۳ شکافتن دریا با عصا. ۴ طوفان. ۵ هجوم ملخ. ۶ هجوم شپش. ۷ هجوم قورباغه. ۸ خون شدن آبها. ۹ جاری شدن دوازده چشمه از سنگ با یک عصا زدن.

البته می توان گفت: معجزات آن حضرت هیچ‌ده تا بوده است، چون بازگشت هر یک از آنها به حالت اول نیز معجزه ای دیگر است.

سؤال قرآن غیر از این نه معجزه، معجزات دیگری هم برای حضرت موسی بیان کرده است، مانند کنده شدن کوه و بالای سر یهود قرار گرفتن آن، نزول طعام مین و سیلوی، گاو ذبح شده ای که مرده را زنده کرد، پس چرا نه معجزه ذکر شده است؟ پاسخ: تعداد ۹ معجزه درباره ی فرعون بود که با دیدن آنها باز هم ایمان نیاورد. معجزات دیگر به فرعون ارتباط نداشت. (۱)

پیام‌ها:

۱ خداوند، از پیامبران خود پشتیبانی می کند. «لَقَدْ آتَيْنَا» ۲ خداوند با دادن معجزات به پیامبران، به مردم اتمام حجت می کند. «لَقَدْ آتَيْنَا» ۳ آنان که سرسخت ترند، نیاز به استدلال و معجزه ی بیشتری دارند. «تَسْمَعُ آيَاتٍ» ۴ معجزه، باید روشن و بی تردید باشد. «بَيِّنَاتٍ» ۵ پیامبران، پزشکانی اند که به سراغ مردم می روند. (۲) «جَاءَهُمْ» ۶ مستکبران در برابر معجزات و برهان‌ها دست به تحقیر و توهین می زنند.

«لَا تُظَنِّكَ يَا مُوسَىٰ مَسْحُورًا»

[سوره‌الاسراء (۱۷): آیه ۱۰۲]

اشاره

قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا أَنْزَلَ هَؤُلَاءِ إِلَّا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ بِصَائِرٍ وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُورًا (۱۰۲)

موسی گفت: قطعاً می دانی که این (معجزات) را جز پروردگار آسمان‌ها و زمین برای بصیرت شما نفرستاده است و من تو را ای فرعون! هلاک شده می پندارم.

ص: ۱۲۵

۱-۱. تفسیر المیزان، فرقان.

۲-۲. حضرت علی علیه السلام در معرفی پیامبر فرمود: «طیبٌ دَوَّارٌ بطَّبه». نهج البلاغه، خطبه، ۱۰۸.

سؤال: با آنکه موسی علیه السلام به هلاک شدن فرعون یقین داشت، چرا می گوید: «لَأُظُنُّكَ» گمان دارم؟ پاسخ: اولاً: ظنّ تنها به معنای گمان نیست، بلکه به باور و یقین نیز گفته شده است.

ثانیاً: شاید امیدی به هدایتش داشت.

ثالثاً: وقتی دشمن پرده دری نمی کند، ادب در بحث و مناظره اقتضا دارد ما نیز حریم را نگه داریم. فرعون گفت: «لَأُظُنُّكَ يَا مُوسَى مَشْهُورًا» موسی نیز در جواب او فرمود: «لَأُظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنَ مَشْهُورًا»

پیام ها:

۱ گاهی انسان با آنکه حق را می داند، اما خود را به جهالت می زند. «لَقَدْ عَلِمْتَ» ...

۲ علم به تنهایی در هدایت و راهیابی انسان کافی نیست، بلکه ایمان و تسلیم لازم است، و گر نه فرعون هم علم داشت. «عَلِمْتَ»
۳ معجزات موسی به قدری روشن بود که فرعون هم به آن علم داشت. «عَلِمْتَ» ۴ معجزات برای بصیرت مردم است، ولی در سحر و جادو بصیرت نیست.

۵ «بَصَائِر» در نظام های حکومتی فاسد، برای هدایت مردم باید به سراغ رئیس حکومت رفت. «يَا فِرْعَوْنَ» ۶ پیامبران الهی، به راه خود مطمئن بودند، از این رو با صراحت به طاغوت ها اخطار می کردند. «لَأُظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنَ مَشْهُورًا» ۷ هر که حق را بفهمد، اما لجاجت و کبر ورزد، هلاک می شود. «عَلِمْتَ ... مَشْهُورًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۱۰۳ تا ۱۰۴]

اشاره

فَأَرَادَ أَنْ يَنْتَفِزَهُمْ مِنَ الْأَرْضِ فَأَعْرَفْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ جَمِيعًا (۱۰۳) وَ قُلْنَا مِنْ بَعْدِهِ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ اُسْكُنُوا الْأَرْضَ فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا (۱۰۴)

پس (فرعون) تصمیم گرفت که آنان را از آن سرزمین تبعید کند، پس ما او و همه ی همراهانش را غرق کردیم.

و پس از آن (غرق فرعون) به بنی اسرائیل گفتیم: در این سرزمین مستقر شوید، پس چون موعد آخرت فرا رسد، همه ی شما را با هم گرد خواهیم آورد.

نکته ها:

«استفزاز» به معنای بیرون کردن با زور است. قرآن بارها به این شیوه ی ظالمان نسبت به اولیای الهی و ناکام ماندنشان اشاره کرده است. ابراهیم را در آتش افکندند، خدا آتش را سرد کرد، یوسف را به چاه انداختند، عزیز مصرش کرد. پیامبر را از مکه بیرون کردند، خداوند حکومت جهان اسلام را به او عطا کرد. این سنت و قانون الهی است که در برابر مکر اهل باطل، تدبیر مناسب دارد.

«لفیف»، به معنای گروه های به هم پیوسته و انبوه می باشد.

پیام ها:

۱ منطق طاغوت، خشونت و تبعید است و مردان حق را تحمل نمی کنند. «فَأَرَادَ» ۲ در برابر اراده ی طاغوت، اراده و قهر خداوند است. «فَأَرَادَ ... فَأَعْرَفْنَاهُ» ۳ هر چند فکر گناه، گناه نیست، امّا اراده ی خطرناکی همچون تبعید پیامبران، قهر الهی را به دنبال دارد. «فَأَرَادَ ... فَأَعْرَفْنَاهُ» ۴ همه ی قدرت نمایی طاغوت ها، در زمین و محدود است. «مِنَ الْأَرْضِ» ۵ عذاب الهی، پس از اتمام حجت است. بعد از آمدن معجزات و ایمان نیاوردن مردم، هلاکت حتمی است. «فَأَعْرَفْنَاهُ» ۶ پایان کار طاغوت ها و همکارانشان، هلاکت و نابودی است. «فَأَعْرَفْنَاهُ وَ مَنْ مَعَهُ جَمِيعًا» ۷ کمک به ستمگران سبب شریک شدن در هلاکت آنان است. «مَنْ مَعَهُ» ۸ رهبران فاسد در هلاکت مردم نقش دارند. «فَأَعْرَفْنَاهُ وَ مَنْ مَعَهُ»

۹ آنان که چند روزی بر منطقه ای حاکم می شوند، باید پاسخگوی خدا در قیامت باشند. «أَسْكُنُوا الْأَرْضَ ... جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۰۵]

اشاره

و بِالْحَقِّ أَنْزَلْنَاهُ وَ بِالْحَقِّ نَزَلَ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا (۱۰۵)

و ما قرآن را به حق نازل کردیم و به حق نازل شد و ما ترا جز به عنوان بشارت دهنده و بیم رسان نفرستادیم.

پیام ها:

۱ سلامت قرآن تضمین شده است. هم خداوند قرآن را به حق نازل کرد، هم وحی الهی به سلامت به مقصد رسید و شیاطین نتوانستند آسیبی به آن رسانند. «بِالْحَقِّ أَنْزَلْنَاهُ وَ بِالْحَقِّ نَزَلَ» ۲ محور کار پیامبران، بشارت و انذار است و حق کاستن و افزودن بر وحی را ندارند. «مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا» ۳ مسئولیت پذیرش یا نپذیرفتن مردم با پیامبر نیست و کسی حق تحمیل عقیده بر دیگران را ندارد. «مَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا» ۴ بشارت و انذار در کنار هم مؤثر است. «مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۰۶]

اشاره

وَ قُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَ نَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا (۱۰۶)

و قرآنی که آن را بخش بخش کردیم تا آن را با تأنی و درنگ بر مردم بخوانی و آن را آن گونه که باید به تدریج نازل کردیم.

نکته ها:

یکی از اعتراض های کفار این بود که چرا قرآن یکباره نازل نمی شود، «لو لا نزل القرآن جملة واحدة» (۱) این آیه پاسخی به گفته ی آنان است.

ص: ۱۲۸

آیات قرآن چون با حوادث مختلف ارتباط دارد و برای رفع نیاز همه ی طبقات در طول تاریخ است، بخش بخش نازل شده تا با رویدادهای گوناگون، تطبیق داشته و برای منتظران دلچسب تر باشد. مثلاً اگر آیات جهاد در زمان صلح نازل می شد، در جایگاه واقعی خود نبود.

تدریج، یکی از سنت های الهی است، چه در آفرینش، که جهان را در شش روز آفرید و چه در نزول قرآن، با آنکه می توانست یکباره نازل کند یا بیافریند.

نزول تدریجی آیات قرآن برای آن بود که علم به آن توأم با عمل به آن شود. البته از نزول تدریجی قرآن، ارتباط دائمی پیامبر صلی الله علیه و آله با مبدأ وحی نیز استفاده می شود.

پیام ها:

۱ بخش بخش شدن قرآن به اراده خداوند است. «فَرَقْنَاهُ» ۲ تعلیم و تربیت و ارشاد، باید تدریجی باشد. «فَرَقْنَاهُ، عَلِيٍّ مُكْتَبٍ» ۳ تلاوت تدریجی قرآن، شنونده را برای آیات دیگر تشنه و منتظر می کند. «عَلِيٍّ مُكْتَبٍ» «مُكْتَبٍ» آرامش همراه اطمینان است.

۴ یک مربی و مصلح، باید برای دراز مدت برنامه داشته باشد و از زمان و نیازمندی های جدید غافل نباشد. «عَلِيٍّ مُكْتَبٍ» ۵ گرچه روح بزرگ پیامبر ظرفیت دریافت همه ی وحی را یک جا دارد، اما مردم کم ظرفیتند و باید به تدریج آن را دریابند. «لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلِيٍّ مُكْتَبٍ» ۶ قرآن، علاوه بر جنبه ی تعلیمی، جنبه ی اجرایی هم دارد که باید به تدریج اجرا شود. اجرای صدها دستور در جامعه ای که صدها فساد دارد، یکباره محال است. «نَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا»

اشاره

قُلْ آمَنُوا بِهِ أَوْ لَا تُؤْمِنُوا إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ إِذَا يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا (۱۰۷)

بگو: به قرآن ایمان آورید یا ایمان نیاورید (برای خداوند فرقی ندارد)، قطعاً آنان که پیش از این علم داده شده اند، هر گاه بر آنان تلاوت می شود، سجده کنان بر چانه ها به زمین می افتند.

نکته ها:

«يَخِرُّونَ» از «خریر»، به معنای صدای آبی است که از بلندی سرازیر می شود. همچنین به کسانی که برای خدا بی اختیار به سجده می افتند در حالی که صدایشان به تسبیح بلند است نیز گفته می شود.

به چانه افتادن، کنایه از نهایت تواضع و تسلیم است که علاوه بر پیشانی، همه ی صورت و چانه هم بر روی خاک قرار می گیرد.

پیام ها:

۱ ایمان و کفر مردم، در حقیقت قرآن اثری ندارد. «آمَنُوا بِهِ أَوْ لَا تُؤْمِنُوا» ۲ علم، هدیه ای الهی است. «أُوتُوا الْعِلْمَ» ۳ بر خلاف آنان که جهل را منشأ ایمان به خدا و مذهب می دانند، قرآن علم و دانایی را ریشه ی ایمان می داند. «أُوتُوا الْعِلْمَ ... يَخِرُّونَ» ۴ جمعی از علمای اهل کتاب، به قرآن ایمان آوردند و قرآن در روح آنان اثری عمیق گذاشت. «أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ ... يَخِرُّونَ» ۵ علم واقعی آن است که انسان را در برابر حق، به خضوع و ادوار کند. «أُوتُوا الْعِلْمَ، يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا» ۶ هنگام لجاجت گروهی در برابر حق، باید یادآور گروهی شد که اهل اطاعت بودند، تا سرسختی مخالفان در روحیه ی ما اثر بدی نگذارد. «مِنْ قَبْلِهِ، يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا»

۷ قرآن به قدری بلندمرتبه و پر محتواست که هنگام تلاوت خضوع دانشمندان را به دنبال دارد. «إِذَا يُتْلَىٰ ... يَخْرُونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا»

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۱۰۸ تا ۱۰۹]

اشاره

وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا (۱۰۸) وَيَخْرُونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا (۱۰۹)

و می گویند: پروردگاران منزه است، همانا وعده پروردگار ما انجام شدنی است.

و گریه کنان بر چانه ها (به سجده) می افتند و همواره بر خشوعشان افزوده می شود.

نکته ها:

تکرار تعبیر «يَخْرُونَ»؛ یا برای تکرار سجده ی آنان است، یا برای ارج نهادن به آن کمال، و یا برای آنکه در مرحله ی اول، سجودشان برای معرفت آیات قرآن و رسیدن به وعده ی تورات و انجیل بوده و در مرحله ی دوم، به خاطر اشک و روحیه ی خشوع بوده است.

در تورات و انجیل، بارها وعده ی آمدن پیامبر خاتم داده شده بود. این آیه اشاره به آن است که برخی اهل کتاب، چون تحقق وعده ی الهی را می دیدند، به تسبیح خدا و سجود خاشعانه می پرداختند.

پیام ها:

۱ بازگویی گفتار و رفتار خوبان و مؤمنان، در تربیت دیگران مؤثر است «وَيَقُولُونَ» ...

۲ عالمان، خدا را از هر عیبی منزه می دانند، «أَتُوا الْعِلْمَ ... يَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَا» (عقیده به نقص خداوند، برخاسته از جهل انسان است). ۳ تلاوت قرآن، در بعضی از چند جهت تأثیر می گذارد: عمل، بیان و قلب.

«سُجَّدًا، يَقُولُونَ، يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا» ۴ تلاوت قرآن، انسان را دائماً بالا می برد. «إِذَا يُتْلَىٰ، يَزِيدُهُمْ خُشُوعًا»

۵ معرفت و خشوع، محدودیتی ندارد. هر چه معرفت بیشتر شود، خشوع هم بیشتر است. «يَزِيدُهُمْ خُشُوعًا» ۶ گریه در حال عبادت و سجود، ارزشمند است. «يَخْرُونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ» ۷ ذکر خدا در سجده، نشان دهنده ی ارزش سجده است. «يَخْرُونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا، يَخْرُونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ» ۸ گریه از برکات و آثار علم است. «أُوتُوا الْعِلْمَ، يَبْكُونَ» ۹ اشکی ارزشمند است که دائمی باشد، نه لحظه ای. «يَبْكُونَ»

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۱۰]

اشاره

قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ وَلَا تَجْهَرُوا بِصَوْتِكُمْ وَلَا تَخَافُوهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا (۱۱۰)

بگو: نام الله را بخوانید یا نام رحمان را، هر کدام را بخوانید، پس بهترین نامها از آن اوست. و نمازت را خیلی بلند یا خیلی آهسته نخوان و میان این دو، راه (معتدلی) را انتخاب کن.

نکته ها:

در بعضی تفاسیر آمده است: پیامبر در مسجد الحرام دعا می خواند و می گفت: «یا الله، یا رحمن» عده ای پنداشتند که او دو خدا را می خواند که یکی «الله» است و دیگری «رحمان». آیه نازل شد و این شبهه را زدود. (۱)

بعضی نام ها تنها علامت و نشان است و کاری به تطابق معنا با مسمی ندارد، مثل شناسایی افراد از طریق صدا، لباس، ماشین، یا شناسایی کشور یا مؤسسه ای از راه آرم و نشان. اما گاهی اسامی تنها آرم نیستند، بلکه محتوا و پیام دارند، مثل نام های مبارک خدا که هر یک، گویای کمالی از ذات اوست.

ص: ۱۳۲

هر گاه پیامبر بلند نماز می خواند، کفّار با شعر خواندن بلند، مزاحم می شدند و هر گاه آهسته می خواند، اصحاب نمی شنیدند. نزول این آیه، دستور به قرائتی بین بلند و آهسته بود. (۱)

در روایات شیعه و سنی آمده است: خداوند ۹۹ اسم دارد که هر که در دعا خداوند را به آنها بخواند، رستگار و پیروز می شود. (۲)

پیام ها:

۱ پیامبر باید شبهات را برطرف کند. «قُلْ» ۲ نام های خدا، همه به یک حقیقت برمی گردد و عین ذات اوست. «أَيُّ مَا تَدْعُوا» ۳ اسمای حسنی و برترین صفات، مخصوص خداوند است. «فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى» ۴ چون از سویی خدا و کمالاتش بی نهایت است، و از سوی دیگر عقل و کلمات انسان محدود، بهترین راه آن است که خدا را به نام هایی بخوانیم که از خود او و قرآن گرفته ایم، و گر نه انسان ممکن است به انحراف افتد و اسم های نامناسب برای خدا بتراشد. «الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى» ۵ در دعا خواندن، انسان آزاد است که خدا را به هر یک از نام هایش که می خواهد، بخواند. «أَيُّ مَا تَدْعُوا» ...

۶ در همه ی نام های خدا، بهترین معانی و مقدّس ترین مفاهیم به کار رفته است.

«فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى» ۷ اسلام، دینی میانه و معتدل است، حتی قرائت نمازش باید با صدایی میانه باشد. «وَ ابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا» ۸ اسلام، غیر از نیت و عمل، به شیوه و کیفیت عمل هم نظر دارد. نماز باید روی آداب خاص خوانده شود. «لَا تَجْهَرُ، لَا تُخَافُ، ابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ»

ص: ۱۳۳

۱-۱. تفسیر ابو الفتوح رازی.

۲-۲. تفاسیر طبری، المیزان و مجمع البیان.

اشاره

□ وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذَّلِّ وَ كَبْرَهُ تَكْبِيرًا (۱۱۱)

و بگو: ستایش از آن خداوندی است که نه فرزندی برای خود گرفته است، و نه در حاکمیت، شریکی برای او بوده و نه هرگز به خاطر ذلت و ضعف، یآوری گرفته است. و او را به طور شایسته، بزرگ بشمار.

نکته ها:

این سوره، با تسبیح خداوند آغاز شد و با حمد و تکبیر او پایان گرفت، چنان که سوره ی مؤمنون نیز با رستگاری مؤمنان آغاز شده، «قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ» و با رستگار نشدن کفار، پایان گرفته است. «لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ» در روایات، تلاوت این آیه، برای ادای دین و رفع وسوسه و برطرف شدن فقر و بیماری، مؤثر شمرده شده است.

نفی فرزند از خداوند، در مقابل یهود و مسیحیت است، و نفی شریک در مقابل قریش و نفی ولی در مقابل برخی از مجوسان و ستاره پرستان است. (۱)

پیام ها:

□ ۱ ستایش خدا را از خدا بیاموزیم. «قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ» ...

□ ۲ دلیل اختصاص ستایش ها به خدا، بی نیازی اوست. «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا» ۳ عظمت و بزرگی خدا را عظمتی ویژه دانسته و او را بی نیاز مطلق بدانیم. «كَبْرَهُ تَكْبِيرًا» «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

ص: ۱۳۴

این سوره، یکصد و ده آیه دارد، و جز آیه ی ۲۸، همه ی آن در مکه نازل شده است. در این سوره از داستان اصحاب کَهِف و داستان موسی و خضر و داستان ذوالقرنین (۱) و مسائل مبدأ و معاد بحث شده است.

مشرکان قریش افرادی را از مکه به مدینه فرستادند تا ماجرای بعثت حضرت محمد صلی الله علیه و آله و نشانه ی صداقت او را از علمای یهود بیرونی پرسند. علمای یهود به فرستادگان مشرکان گفتند: از او سه چیز سؤال کنید؛ اگر دو چیز را جواب داد و یکی را بی پاسخ گذاشت، او صادق است. درباره ی اصحاب کَهِف، ذوالقرنین و روح پرسید. اگر از اصحاب کَهِف و ذوالقرنین جواب داد، ولی از روح جواب نداد، او پیامبر است. (۲)

در فضیلت این سوره و آثار تلاوت آن، احادیث بسیاری است که به چند نمونه آن اشاره می شود: هر که این سوره را بخواند از فتنه ی دجال بیمه است.

تلاوت آن در شب جمعه، سبب آمرزش گناهان تا جمعه ی دیگر و سه روز بعد از آن می شود. تلاوت آیه ی آخر آن سبب بیدار شدن در هر ساعتی از شب که بخواهید می گردد. تلاوت این سوره مانع از عذاب دوزخ و مانع ورود شیطان به خانه ای است که در آن شب، این سوره خوانده شده است.

به هر حال خواندن و تلاوت همراه با فهمیدن و عمل کردن، رمز رسیدن به برکات قرآن است.

ص: ۱۳۷

۱- ۱. این سه داستان فقط در این سوره بیان شده است.

۲- ۲. تفسیر در المنثور.

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْنَا كِتَابَهُ وَ لَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا (۱) قِيمًا لِيُنذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا مِمَّنْ
لَدُنْهُ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا حَسَنًا (۲)

ستایش مخصوص خدایی است که کتاب (آسمانی قرآن را) بر بنده ی خود نازل کرد و برای آن هیچ گونه انحرافی قرار نداد.
(کتابی که) استوار و نگهبان (کتاب های آسمانی دیگر) است، تا از عذاب شدیدی که از سوی اوست بترساند و به مؤمنانی که
کارهای شایسته انجام می دهند، بشارت دهد که برای آنان پاداشی نیکوست.

نکته ها:

از میان سوره های قرآن، حمد، انعام، سبأ، فاطر و كهف، با جمله ی «الْحَمْدُ لِلَّهِ» شروع شده است و در سه سوره از آنها سخن از
آفرینش هستی است. در سوره ی حمد از تربیت و در اینجا از کتاب آسمانی سخن به میان آمده است. گویا هستی و
آفرینش، همراه با کتاب و قانون، دو بال برای تربیت انسان ها هستند.

«اعوجاج» یعنی انحراف و کجی. «عوج» در مورد محسوسات و «عوج» در غیر محسوسات به کار می رود. (۱) و «قیم» به معنای
برپادارنده و سامان بخش است.

ص: ۱۳۸

۱- ۱). «عَوَج» برای انسان ها و «عِوَج» برای غیر انسان هاست. تفسیر تبیان.

سوره ی قبل با «سُبْحَانَ الَّذِي» شروع شده بود و این سوره با «الْحَمْدُ لِلَّهِ»، تسبیح و تحمید معمولاً در کنار هم اند.

کلمه ی «عَبْدِهِ» در قرآن هر جا به طور مطلق آمده، مراد پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است، مثل «نَزَلَ الْفُرْقَانَ عَلَيَّ عَبْدِهِ» (۱)، «فَأَوْحَىٰ إِلَيَّ عَبْدِهِ» (۲)، «يُنزِّلُ عَلَيَّ عَبْدِهِ» (۳)، «أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ» (۴).

پیام ها:

۱ نعمت کتاب و قانون، به قدری مهم است که خداوند، خود را به خاطر آن ستوده است. «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ...»

۲ بندگی خدا، زمینه ساز دریافت کمالات معنوی است. «أَنْزَلَ عَلَيَّ عَبْدِهِ» ۳ نه در کتاب خدا اعوجاج است، نه در رسول او، نه از حقّ به باطل می گراید، نه از مفید به غیر مفید و نه از صحیح به فاسد. «لَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا» ۴ قرآن تا قیامت، استوار و غیر قابل نسخ است. «قَيِّمًا» ۵ قرآن، نگهبان کتب آسمانی و در بردارنده تمام مصالح بندگان است. تناقض، اختلاف، افراط و تفریط در آن نیست، هم دعوت به قیام می کند، هم قیام به دعوت دارد. «قَيِّمًا» ۶ شرط قیام به مصالح دیگران، اعوجاج نداشتن مصالح است. «لَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا، قَيِّمًا» ۷ دفع ضرر، مهم تر از جلب منفعت است. لذا انذار قبل از بشارت آمده است.

«لِيُنذِرَ، يُبَشِّرَ» ۸ ایمان همراه با عمل صالح کارساز است. «الْمُؤْمِنِينَ، يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ» ۹ عمل صالح باید استمرار داشته باشد. «يَعْمَلُونَ»

ص: ۱۳۹

۱-۱. فرقان، ۱.

۲-۲. نجم، ۱۰.

۳-۳. حدید، ۹.

۴-۴. زمر، ۳۶.

اشاره

مَا كُتِبَ فِيهِ أَيْدَاءٌ (۳) وَيُنذِرَ الَّذِينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا (۴) لَّهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِابْنَائِهِمْ كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ إِنْ يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا (۵)

برای همیشه در آن (اجر الهی و بهشت) ماندگارند.

و تا (کتاب الهی و پیامبر) به آنان که گویند: خداوند برای خود فرزندی گرفته است، هشدار دهد.

آنان و پدرانشان هیچ علمی به این سخن (یا به خداوند) ندارند. این کلمه ای که از دهانشان بیرون می آید، تهمت بزرگی است و جز دروغ نمی گویند.

نکته ها:

با آنکه هشدار در آیه ی قبل نیز آمده بود، اما به خاطر اهمیت انحراف مشرکان در مورد فرزند گرفتن خدا، انذار تکرار شده است.

با توجه به آیات دیگر قرآن، اتهام فرزند داشتن خدا، تهمتی بزرگ و شایع میان مشرکان بوده است. مسیحیان هم «اب، ابن و روح القدس» می گفتند. یهودیان نیز «عزیز» را فرزند خدا می دانستند و مشرکان، فرشتگان را دختران خدا می پنداشتند. در حالی که این عقیده نه موافق با واقعیت است و نه منطبق با عقل.

پیام ها:

۱ عمل دائم، پاداش دائم دارد. در آیه ی قبل «يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ» نشانه دوام عمل بود و در این آیه «مَا كُتِبَ فِيهِ» یعنی پاداش دائم می باشد.

۲ انسان علاقه به زندگی همیشگی و ماندگار دارد، و خداوند آن را در قیامت قرار داده است. «مَا كُتِبَ فِيهِ أَبَدًا»

۳ از ویژگی نعمت های الهی در آخرت، جاودانگی آنهاست و در قیامت، مرگ و فنا نیست. «مَا كَثِيرٌ فِيهِ أُبَيْدًا» ۴ اصلاح عقیده ی مردم، از وظایف انبیاست. «يُنذِرَ الَّذِينَ قَالُوا» ۵ جهل و ناآگاهی، بستر انحراف است. «قَالُوا... مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ» ۶ عقاید باید بر اساس علم باشد و از عقیده بدون علم انتقاد شده است. «مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ» ۷ کسی که ایمان نداشته باشد، به خالق خود نیز تهمت می زند. «كَبُرَتْ كَلِمَةً» ...

۸ فرزند داشتن خداوند، تهمتی بی اساس است. «مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ» ۹ نسبت دادن فرزند به خدا، هم شرک است، هم تشبیه نابجا و هم نیازمند دانستن خدا به جانشین و همکار. «كَبُرَتْ» ...

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۶]

اشاره

فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسِكَ عَلَىٰ آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا (۶)

پس بیم آن می رود که اگر به این حدیث (قرآن) ایمان نیاورند، تو در پی آنان خود را هلاک کنی!

نکته ها:

«أسف»، مرحله ای شدیدتر از حُزن است.

تعبیر «فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسِكَ عَلَىٰ آثَارِهِمْ» نهایت دلسوزی پیامبر را می رساند. گویا پیامبر به شخصی تشبیه شده که می بیند عزیزترین افرادش از او جدا می شوند و او با حسرت از پشت سرشان به آنان نگاه می کند.

پیام ها:

۱ دلسوزی و تأسف بر گمراهی دیگران یک ارزش است و پیامبر دلسوزترین افراد است. «بَاخِعٌ نَفْسِكَ» ۲ رهبر باید در فکر اصلاح عقاید و اعمال مردم و پیگیر آن باشد. «عَلَىٰ آثَارِهِمْ»

۳ قرآن حرف تازه و پیام نو دارد. «حدیث» مبلغ نیز باید نوآوری داشته باشد.

(حدیث به معنای جدید و نو است.)

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۷ تا ۸]

اشاره

إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لِّهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا (۷) وَإِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُزًا (۸)

البته ما آنچه را روی زمین است، زینت برای آن قرار دادیم تا آنان را بیازماییم که کدامشان بهتر و نیکوتر عمل می کنند. و ما (سرانجام) آنچه را روی آن است، به صورت خاک و زمینی بی گیاه قرار می دهیم.

نکته ها:

«صَعِيدًا»

به خاک و مطلق روی زمین گفته شده است. «جُرُزًا»، زمینی بی گیاه است.

خداوند، کلمه ی «لِنَبْلُوَهُمْ» مربوط به مسئله ی آزمایش مردم را در میان دو کلمه ی «جَعَلْنَا» و «لَجَاعِلُونَ» قرارداد که یکی مربوط به سرسبزی زمین است و دیگری مربوط به بی گیاهی آن، تا اشاره باشد به اینکه آزمایش و امتحان مردم در لابلای سبزی و شادابی و خشکی و غم ها می باشد، اما آنچه مهم است عملکرد انسان و پیروزی اوست.

در روایات مراد از «أَحْسَنُ عَمَلًا» کار عاقلانه و همراه با تقواست که ذخیره ی قیامت نیز شده باشد. (۱)

پیام ها:

۱ دلیل ایمان نیاوردن کفار، سرمستی به جلوه های دنیا است. «لَمْ يُؤْمِنُوا ... جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً» ۲ همه ی آنچه روی زمین است، باغها، گل ها، میوه ها، حیوانات، آبها، معادن،

ص: ۱۴۲

رنگ ها، بوها، زینت زمین است. «زینة لها» اما برای انسان های رشد یافته، ایمان، زینت و آرایش است. (۱)

۳ زینت ها، وسیله ی آزمایش است. «زینة لها لِنَبْلُوهُمْ» تا معلوم شود چه کسی فریفته شده و خود را می فروشد و چه کسی با قناعت و زهد و برخورد کریمانه، آنها را مقدمه ی عمل صالح قرار می دهد.

۴ آزمایش، نشانه ی اختیار انسان است. (۲) «لِنَبْلُوهُمْ» ۵ کیفیت عمل مهم است، نه مقدار و کمیت آن. «أَحْسَنُ عَمَلًا»، نه «اکثر عملاً» ۶ زیبایی گل ها و طبیعت فانی است، ولی کار نیک ماندگار است. «أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ... صَاعِدًا جُرُزًا» ۷ به زیبایی های ظاهری دنیا مغرور نشویم، که همه با خاک یکسان می شود.

«صَاعِدًا جُرُزًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۹]

اشاره

أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا (۹)

آیا پنداشته ای که اصحاب کهف و رقیم، از نشانه های شگفت ما بودند؟

نکته ها:

«الرَّقِيم» به معنای نوشته و لوحی است که داستان اصحاب کهف بر آن نوشته شده و نام آنان بر آن رقم خورده است. «الْكَهْف» به غار بزرگ گفته می شود.

آیه می گوید: مهم تر از خواب کردن چند نفر در غار و سپس بیدار کردن آنها، ایجاد زیبایی های متعدد و فراوان در روی زمین و سپس محو کردن آنهاست. زیرا ماجرای اصحاب کهف، در برابر قدرت الهی چندان شگفت انگیز نیست.

ماجرای اصحاب کهف، بعد از زمان حضرت عیسی و قبل از بعثت پیامبر اسلام و در سرزمین روم و شهر افسوس بوده و طاغوتشان دقیانوس نام داشته است. درس عبرتی که

ص: ۱۴۳

۱- ۱). «حَبِيبَ الْيَكْمِ الْاِيْمَانِ وَ زَيْنَةَ فِي قُلُوبِكُمْ». حجرات، ۷.

۲- ۲). آزمایش در مواردی بکار می رود که انسان قدرت انتخاب داشته باشد.

از این حادثه می توان گرفت، درسِ هجرت و پایداری و امدادهای الهی است و نباید کاری به مکان و زمان و تعداد و... داشت.

ظاهراً اصحاب کهف و رقیم، نام یک گروه باشد. و برخی رقیم را نام منطقه ی اصحاب کهف دانسته اند. گرچه در برخی تفاسیر، اصحاب رقیم را آن سه نفری دانسته اند که برای کسب و کار و زندگی، از خانه بیرون رفتند، در راه باران گرفت و به غاری پناهنده شدند. با ریزش قطعه سنگی از کوه، در غار بسته شد و آنان زندانی شدند. آنان هر یک کار خیر و خالصانه ای را که انجام داده بودند یاد آور شدند و از خدا خواستند به خاطر آن عمل، آنان را نجات دهد.

□
در هر نوبت، کمی سنگ کنار می رفت، تا سرانجام نجات یافتند. پیامبر صلی الله علیه و آله پس از نقل این داستان فرمودند: هر که با خدا باشد نجات می یابد. (۱)

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۱۰ تا ۱۱]

اشاره

إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا (۱۰) فَضَرَبْنَا عَلَى آذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا (۱۱)

آن گاه که آن جوانمردان به غار پناه بردند، گفتند: پروردگارا! از سوی خود رحمتی به ما عطا کن و برای ما رشدی در کارمان فراهم ساز.

پس ما تا چند سالی که در آن غار بودند، بر گوش های آنان (پرده ی خواب و بیهوشی) زدیم.

نکته ها:

«فتیه» جمع «فتی» به معنای جوانمرد است. امام صادق علیه السلام فرمودند: «فتی»، به انسان با ایمان گفته می شود، زیرا خداوند آنان را با آنکه سالمند بودند، ولی به سبب ایمانشان، «فتی» معرفی کرده است. (۲)

ص: ۱۴۴

۱-۱). تفاسیر مجمع البیان، نور الثقلین، کشف الاسرار، در المنثور.

۲-۲). «کانوا شیوخاً فسمّاهم الله عزّ و جلّ فتیه بایمانهم» کافی، ج ۸، ص ۳۹۸؛ تفسیر نور الثقلین.

«رشد» به معنای رُشد، نجات و رضای الهی آمده است (۱) و در این سوره سه مورد کلمه ی رشد به کار رفته است: در داستان اصحاب کهف، داستان موسی و خضر (آیه ۶۶) و پیامبر اسلام (آیه ۲۳).

در حدیثی آمده است که مراد از «فَضَرَبْنَا عَلَىٰ آذَانِهِمْ» زدن بر گوشهای آنان، خواب سیصد و نه ساله و زنده شدن مجدد آنان است. (۲)

پیام ها:

۱ برای حفظ دین، جوانمردی، گذشت از رفاه و آسایش و هجرت لازم است.

«أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ» ۲ دعا همراه با تلاش و حرکت مؤثر است. «أَوَى ... رَبَّنَا» ۳ هجرت از محیط فاسد برای حفظ ایمان و ارزشها، کاری جوانمردانه است.

«أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ» ۴ هجرت و قیام برای خدا، زمینه ی دریافت امدادهای الهی است. «أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَضَرَبْنَا»

[سوره الكهف (۱۸): آیه ۱۲]

اشاره

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَبِيًّا وَإِذْ قَالَ لَهُمُ ابْنُ مَرْيَمَ لِمَ أَتَيْتُمْ هَٰذَا قَوْمًا يَمُوتُونَ قَالُوا أَتُجَادِلُنَا بَدِيعِ اللَّهِ قُلْ إِنَّمَا بَدِيعُ اللَّهِ لَدُنِّي وَأَنَا مَكِينٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَّمَ اللَّهُ قَوْمَ الدَّٰثِرِينَ ﴿۱۲﴾

۱۲/۱۸

سپس آنان را برانگیختیم (و بیدارشان کردیم) تا معلوم سازیم کدام یک از آن دو گروه، مدّت خواب و درنگ خود را دقیق تر شماره می کند.

نکته ها:

اینکه کدام گروه دقیق تر می شمارند، شاید اشاره به آیه ی ۱۹ همین سوره باشد که اصحاب کهف نسبت به مدّت خواب و درنگ خود اختلاف داشتند. «قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ» ...

خداوند همه چیز را از آغاز می داند و عالم است، بنا بر این مراد از «لِنَعْلَمَ» یا این است که خدا به زبان مردم سخن گفته و یا اینکه آنچه را خدا می داند، تحقق بخشیده و به صحنه آورد.

ص: ۱۴۵

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

اشاره

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ إِنَّهُمْ فِتْنَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَا هُمْ هُدًى (۱۳)

ما داستان آنان (اصحاب کهف) را به درستی برای تو حکایت می کنیم.

آنان جوانمردانی بودند که به پروردگارشان ایمان آوردند و ما بر هدایتشان افزودیم.

نکته ها:

مردم نسبت به فساد و جامعه ی فاسد سه دسته اند:

الف: گروهی در فساد جامعه هضم می شوند. (آنان که هجرت نکنند و ایمان کامل نداشته باشند.) «كُنَّا نَخُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ»
ب: گروهی که در جامعه ی فاسد، خود را حفظ می کنند. (مثل اصحاب کهف) «إِنَّهُمْ فِتْنَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ» ج: گروهی که جامعه ی فاسد را تغییر می دهند و اصلاح می کنند. (مثل انبیا و اولیا) «يُرَكِّبُهُمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ» در روایات آمده است که اصحاب کهف، جزو اصحاب و یاران حضرت مهدی (عجل الله تعالی فرجه) خواهند بود. (۱)

پیام ها:

۱ داستان سرایی و قصه ی حق و حقیقی گفتن، کار هر کس نیست. «نَحْنُ نَقُصُّ» ۲ داستان اصحاب کهف مهم و مفید است. «نَبَأٌ»، خبر مهم و مفید است.

۳ بهره گیری از حقایق و عبرت های تاریخ، از روشهای تربیتی قرآن است. «نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ» ۴ قصه های قرآن، حقیقت دارد و ساختگی یا آمیخته به اوهام و تحریف شده

ص: ۱۴۶

نیست. «نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ» ۵ حرکت و تلاش انسان، سبب رشد و هدایت اوست. «آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَ زِدْنَاهُمْ هُدًى» ۶ ایمان و هدایت مراتبی دارد. «زِدْنَاهُمْ هُدًى»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۴]

اشاره

و رَبَّنَا عَلَيَّ قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَنْ نَدْعُوَ مِنْ دُونِهِ إِلَهًا لَقَدْ قُلْنَا إِذًا شَطَطًا (۱۴)

و ما به دل‌هایشان نیرو و استحکام بخشیدیم، آن گاه که آنان بپاخواستند و (بر خلاف عموم مردم) گفتند: پروردگار ما همان پروردگار آسمان‌ها و زمین است، هرگز جز او (کسی را به) خدایی نخواهیم خواند، چرا که در این صورت حرف خطایی گفته ایم.

نکته‌ها:

«شَطَطًا»، به معنای افراط در دوری از حق و گفتن حرف باطلی است که به هیچ وجه قابل قبول نباشد.

پیام‌ها:

۱ آرامش و پایداری دل‌ها به دست خداست. «رَبَّنَا» ۲ در برابر انحرافات جامعه، نشستن جایز نیست، باید قیام کرد. «إِذْ قَامُوا» ۳ امدادهای الهی، در سایه ی ایمان، وحدت، قیام و توکل بر اوست. «رَبَّنَا عَلَيَّ قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا» ۴ قیام در برابر ستمگر، نیاز به ایمانی استوار و دلی مطمئن دارد. «رَبَّنَا عَلَيَّ قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا» ۵ ایمان واقعی همراه با قیام است. «رَبَّنَا عَلَيَّ قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا» ۶ موحد واقعی، هرگز سراغ شرک نمی رود. «لَنْ نَدْعُوَ مِنْ دُونِهِ إِلَهًا» ۷ ثمره ی توحید در ربوبیت، «رَبَّنَا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» توحید در بندگی

ص: ۱۴۷

است.

«لَنْ نَدْعُوا مِنْ دُونِهِ إِلَهًا» ۸ شرک، انحراف بعید و فاحشی است که هرگز قابل عفو نیست. «شَطَطًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۵]

اشاره

هُؤُلَاءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لَوْ لَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا (۱۵)

آنان قوم مایند که به جز او، خدایان دیگری گرفته اند. چرا آنان دلیل آشکاری بر خدایان خود نمی آورند؟ پس کیست ستمکارتر از کسی که بر خداوند، دروغی افترا بندد؟

نکته ها:

با اینکه در کلمه ی «افتراء» نسبت دروغ نهفته است، ولی باز هم کلمه «کَذِبًا» در آیه مطرح شده است. این شاید به خاطر آن باشد که افترا دو گونه است: گاهی امکان نسبت هست، ولی گاهی امکان نسبت هم نیست و شرک از نوع دوم است. زیرا شریک برای قدرت و علم بی نهایت محال است.

پیام ها:

۱ بی تفاوتی نسبت به گمراهی و انحراف دیگران، ممنوع است. «هُؤُلَاءِ قَوْمُنَا» (اصحاب کهف، از انحراف قوم خود ناراحت بودند). ۲ بزرگ ترین دغدغه ی مردان خدا، انحراف عقیدتی مردم است. «اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً» ۳ تقلید و تبعیت از محیط در عقاید، منطقی صحیحی نیست، برای عقاید، باید دلیل روشن داشت. «قَوْمُنَا اتَّخَذُوا ... لَوْ لَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ» ۴ شرک، افترا بر خدا و بی دلیل است. «مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ» ۵ دروغ، ظلم است و دروغگو ظالم، و کسی که به خدا دروغ بر بندد، ظالم تر است. «فَمَنْ أَظْلَمُ»

ص: ۱۴۸

اشاره

وَ إِذِ اعْتَرَلْتُمُوهُمْ وَ مَا يَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ فَأَوْوَا إِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَ يُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مِرْفَقًا (۱۶)

و آن گاه که از مشرکان و آنچه جز خدای می پرستند فاصله گرفتید، پس به غار پناه برید، تا پروردگارتان از رحمت خود برای شما گشایشی بخشد و برایتان در کار (و سرنوشت) شما گشایشی فراهم آورد.

نکته ها:

این آیه از قول رهبر اصحاب کهف است که به جوانمردان همراه خویش، امید رحمت الهی و گشایش می دهد. (۱)

پیام ها:

۱ موخذ واقعی، هم بت ها را رها می کند، هم از بت پرستان جدا می شود.

«إِعْتَرَلْتُمُوهُمْ وَ مَا يَعْبُدُونَ» ۲ خداپرستان از سوی مشرکان در معرض تهدید هستند. «فَأَوْوَا إِلَى الْكَهْفِ» ۳ غارنشینی در فضای توحید، بهتر از شهرنشینی در فضای شرک است. «فَأَوْوَا إِلَى الْكَهْفِ» حضرت یوسف نیز زندان را بر کاخ ترجیح داد و گفت: «رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ إِلَيَّ» (۲) ۴ آنکه برای خدا قیام کند و با هجرت، دست از مسکن و جامعه ی خود بکشد، مشمول الطاف الهی می شود. «يَنْشُرْ لَكُمْ» ۵ سختی ها زودگذر و مقدمه ی آسایش است. «يُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مِرْفَقًا»

ص: ۱۴۹

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. یوسف، ۳۳.

اشاره

وَ تَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَزُورُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشَّمَالِ وَ هُمْ فِي فَجْوَةٍ مِنْهُ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَ مَنْ يُضِلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا (۱۷)

و(اگر آنجا بودی)خورشید را می دیدی که هنگام طلوع،به سمت راست آنان متمایل می شود و چون غروب کند،ایشان را وامی گذارد و به چپ متمایل می گردد و آنان در محلی وسیع از آن غار قرار داشتند.این از آیات و نشانه های خداست.

هر کس را خدا هدایت کند،او هدایت یافته ی واقعی است و هر که را به بیراهه واگذارد و گمراه کند،هرگز برای او یآوری راهنما نخواهی یافت.

نکته ها:

غار اصحاب کهف،از نظر جغرافیایی نه رو به شرق بود،نه غرب،بلکه در شمال شرقی بود که هیچگاه نور خورشید تا عمق غار نمی تابید.

در مورد مکان غار اختلاف است؛بعضی می گویند در کوه های اطراف دمشق بوده که به غار اصحاب کهف مشهور است.برخی هم آن را در اطراف شهر عمان پایتخت اردن می دانند که تعدادی قبر در آنجاست و نقش یک سگ نیز بر دیوار آن است،و بالای غار،صومعه ای قدیمی است و مسلمانان نیز مسجدی ساخته اند. (۱)

به هر حال ویژگی های غار،نمونه ای از رحمت الهی است که در آیه قبل به آن وعده داده شده بود.

پیام ها:

۱ همیشه حفاظت الهی به صورت معجزه نیست،گاهی هم عوامل طبیعی ابزار و زمینه ی حفاظت است،آن گونه که در حفاظت اصحاب کهف بود.« تَرَى الشَّمْسَ »... (نتابیدن مستقیم خورشید و وجود نسیم و وسعت مکان غار،از

ص: ۱۵۰

عوامل طبیعی برای سلامت اصحاب کهف بود. ۲ توفیق ایمان، رها کردن قوم مشرک و پناهندگی به غاری با آن خصوصیات، جز با اراده و هدایت الهی نمی شود. «ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۸]

اشاره

و تَحَسَّبُهُمْ أَيَقَاطًا وَ هُمْ رُقُودٌ وَ نُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَ ذَاتَ الشَّمَالِ وَ كَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَ لَمَلَيْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا (۱۸)

و(اگر به آنان نگاه می کردی) آنان را بیدار می پنداشتی (زیرا چشمانشان باز بود)، در حالی که آنان خواب بودند و ما آنان را به پهلوی راست و چپ می گردانیم (تا بدنشان سالم بماند) و سگشان دست های خود را بر آستانه ی غار نهاده بود(و نگهبانی می داد) اگر نگاهشان می کردی، پشت کرده و از آنان می گریختی و سرتاپا، پراز ترس از آنان می شدی.

نکته ها:

به گفته ی تفسیر مجمع البیان، ظاهر جمله ی «وَ كَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ» آن است که سگ ۳۰۹ سال زنده بود و پاسبانی می داد. آری، اگر خدا اراده کند، در یک غار، با تار عنکبوتی پیامبرش را حفاظت و کافران را مایوس و پشیمان می کند، و در غار دیگر، با نشستن و نگهبانی سگی، مؤمنانی را از دست ظالمی حفظ می کند.

پیام ها:

۱ یکی از نعمت های خدا، غلتیدن انسان در خواب است. «نُقَلِّبُهُمْ» ۲ خداوند سبب ساز و سبب سوز است و تغییر عوامل و آثار، از آیات الهی است.

« تَحَسَّبُهُمْ أَيَقَاطًا وَ هُمْ رُقُودٌ » (خداوند خواب اصحاب کهف را از نظر کمی از چند ساعت به ۳۰۹ سال و از نظر کیفی نیز به خوابی که چشم ها باز و در

حدقه می چرخد، تغییر داد.) ۳ گاهی حیوانات نیز مأمور اهداف الهی اند. از نقش حیوانات در زندگی بشر غافل نباشیم. «وَ كَلْبُهُمْ بَاسِطٌ» ۴ شکل و قیافه ی افراد، معیار شناخت صحیح نیست، چه بسا قیافه ای که مردم از آن می گریزند، ولی از اولیای خدا باشد. (۱) «لَوْ اَطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۹]

اشاره

وَ كَذَلِكَ بَعَثْنَا لَهُمْ لِيَتَسَاءَلُوا بَيْنَهُمْ قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِئْتُمْ قَالُوا لَبِئْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالُوا رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِئْتُمْ فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَزْكَى طَعَامًا فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَ لِيَتَلَطَّفَ وَ لَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا (۱۹)

و ما آن گونه (که خوابشان کردیم)، آنان را (از خوابی که شبیه مرگ بود) برانگیختیم تا میان خود از یکدیگر پرسش کنند. یکی از آنان گفت: چه مدت (در این غار) مانده اید؟ گفتند: یک روز یا بخشی از روز. (سرانجام) گفتند:

پروردگارتان داناتر است که چه مقدار مانده اید. پس یکی از خودتان را با این پولتان به شهر بفرستید تا ببیند کدام یک غذای پاکیزه تری دارد، پس غذایی از آن برایتان بیاورد و باید (در این کار) زیرکی و دقت به خرج دهد، و مبادا کسی را از شما آگاه کند!

نکته ها:

«ورق»، درهم هایی بوده که نقش پادشاه بر آن بوده است.

عبارت «وَ لِيَتَلَطَّفَ» وسط قرآن کریم قرار دارد که به معنای مدارا و هوشیاری همراه با مهربانی است و این خود لطفی است که کلمه ی وسط قرآن را لطف و تلطف و مهربانی

ص: ۱۵۲

۱-۱). شاید ترس و وحشت، ناشی از تغییر قیافه ی آنان، به خاطر حفظشان بوده که کسی جرأت نزدیک شدن به آنها را نداشته باشد.

تشکیل داده است.

در مبارزات بر علیه جوامع فاسد، وحدت بین نیروها عامل مهمی است. در این آیه چهار مرتبه کلمه «کم» مطرح شده است:

الف: در تهیه غذا همه یکی هستیم. «أَخِيذْكُمْ» ب: پول برای همه است. «بِوَرِقِكُمْ» ج: غذایی که تهیه می شود برای همه است. «فَلْيَأْتِكُمْ» د: حفاظت از جان همه لازم است. «لَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ»

پیام ها:

۱ برای خداوند، هیچ کاری مشکل نیست، نه خواب کردن ۳۰۹ ساله، نه بیدار ساختن آن چنانی. «كَذَلِكَ بَعَثْنَاهُمْ» ۲ از حشر و برانگیخته شدن در قیامت تعجب نکنید، هر بیدار شدن از خواب، نوعی بعث و نشور است. «بَعَثْنَاهُمْ» ۳ بیدار شدن از خواب نیز به اراده ی الهی است. «بَعَثْنَاَهُمْ» ۴ بیدار کردن اصحاب کهف دو ثمر داشت، یکی برای خودشان که طرح سؤال بود، «لَيَسْأَلُنَّآ» یکی برای دیگران که نمونه ای از رستاخیز و بعث قیامت بود.

«كَذَلِكَ بَعَثْنَاهُمْ» ۵ در آنچه نمی دانیم، اظهار نظر نکنیم. «رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ» ۶ حتی یک گروه کوچک نیز باید مسئول و رهبر داشته باشد. (در میان اصحاب کهف یک نفر بود که امر و نهی و پرسش می کرد). «قَالَ قَائِلٌ ... فَأَبْعَثُوا» ۷ اقدام برای معاش زندگی، منافات با توکل ندارد. اصحاب کهف هم پول و نقدینه داشتند، هم برای تهیه غذا حرکت کردند. «فَمَا بَعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ» ۸ وکالت و پذیرش وکالت از گروه جایز است. «فَأَبْعَثُوا أَحَدَكُمْ» ۹ پول و نقدینگی، سابقه ای تاریخی و کهن دارد. «بِوَرِقِكُمْ» ۱۰ هر پولی نمی تواند بهای جنس قرار گیرد. «بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ»

ص: ۱۵۳

۱۱ وارسندگان مؤمن هر غذایی را نمی خورند، نوع غذا و مقدار برایشان مطرح نیست، پاک و حلال بودن مهم است» اَزْكَی طَعَامًا، بَرِزْقٍ مِنْهُ» ۱۲ مؤمن باید رازدار و هوشیار باشد و با مدارا و تقیه و اصول ایمنی، دشمن را از وجود خود آگاه نکند.» وَ لِيَتَلَطَّفَ» کسی که مسئولیت می پذیرد باید مراقبت های لازم را داشته باشد.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۰]

اشاره

إِنَّهُمْ إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ أَوْ يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَلَنْ تُفْلِحُوا إِذًا أَبَدًا (۲۰)

زیرا اگر آنان (مشرکان) بر شما دست یابند، سنگسار تان خواهند کرد، یا شما را به آیین خودشان باز خواهند گرداند و در این صورت هرگز رستگار نخواهید شد.

پیام ها:

۱ در مواردی برای حفظ جان و ایمان، تقیه واجب است. «لَا يُشْعِرَنَّ... يَرْجُمُوكُمْ أَوْ يُعِيدُوكُمْ» ...

۲ کسی که در حفاظت از خود و ایمانش کوتاهی کند و منحرف شود، هرگز رستگار نمی شود. «لَنْ تُفْلِحُوا» ۳ منطقی «خواهی نشوی رسوا هم رنگ جماعت شو» با قرآن مخالف است.

«يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَ لَنْ تُفْلِحُوا» ۴ قهر محیط و جبر جامعه و حکومت، غالباً نوع مردم را منحرف و بدبخت می کند، ولی باید در مقابل آن ایستاد. «يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَ لَنْ تُفْلِحُوا إِذًا أَبَدًا» ۵ سنگسار شدن در راه حق، عیب نیست، ولی انحراف و ارتداد عیب است.

«يَرْجُمُوكُمْ أَوْ يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَ لَنْ تُفْلِحُوا إِذًا أَبَدًا» ۶ مرتد، هرگز رستگار نمی شود. «يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَ لَنْ تُفْلِحُوا إِذًا أَبَدًا»

اشاره

وَكَذَلِكَ أَغْتَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيُغْلَبُوا أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَأَنَّ السَّاعَةَ لَا رَيْبَ فِيهَا إِذْ يَتَنَزَّعُونَ بَيْنَهُمْ أَمْرَهُمْ فَقَالُوا ابْنُوا عَلَيْهِمْ بُيُوتًا رَبُّهُمْ
أَعْلَمُ بِهِمْ قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلَىٰ أَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا (۲۱)

و بدین گونه (مردم را) بر حالشان آگاه کردیم تا زمانی که میانشان درباره کارشان (معاد و قیامت) گفتگو بود، بدانند که وعده ی خدا (درباره ی رستاخیز) حق است و اینکه در فرارسیدن قیامت تردیدی نیست، پس (از آشکار شدن این حقیقت) عده ای گفتند: بر روی آنان بنای یادبودی بنا کنید، پروردگارشان به حال آنان داناتر است، آنان که بر کارشان آگاهی و دسترسی یافته بودند گفتند: ما بر آنان معبد و مسجدی می سازیم (تا نشان حرکتِ توحیدی آنان باشد).

نکته ها:

«اعشار» به اطلاع یافتن تصادفی و بدون جستجو گفته می شود، چنان که مردم آن زمان بدون زحمت و از راه پول و سکه ی آنان، از راز مهم آنان آگاه شدند.

در داستان اصحاب کهف، مسأله قدرت و اراده ی الهی، شجاعت، دل کندن از دنیا، هجرت، تقیه، امدادهای الهی و تغذیه ی حلال مطرح است.

پیام ها:

۱ ارشاد و آموزش تجربی، عینی و نمایشی، از بهترین ارشادهاست. «أَغْتَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيُغْلَبُوا» ۲ هیچ یک از کارهای خدا عبث و بیهوده نیست. «أَغْتَرْنَا... لِيُغْلَبُوا أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ» ۳ عقاید باید بر اساس علم باشد. «لِيُغْلَبُوا أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ» ۴ قدرتی که بتواند انسان را بیش از سه قرن بی غذا زنده نگاه دارد، می تواند مرده ها را هم زنده کند. «أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ»

۵ انسان از کنار بعضی حوادث تاریخی به سادگی می گذرد و از آثار تربیتی آن غافل است. اصحاب کهف، بعد از کشف ماجرا از دنیا رفتند، و مردم در فکر یادبود و ساختن مقبره بودند، نه عبرت و درس آموزی. «إِئْتُوا عَلَيْهِمُ بُيُوتًا» ۶ اغلب افراد سطحی و ساده اندیش، حال کار ندارند و به دیگران می گویند کار کنند، «فَقَالُوا ابْنُوا» ولی افراد نیرومند می گویند ما خودمان انجام می دهیم.

«لَتَتَّخِذَنَّ» ۷ ساختن مسجد بر مزار اولیای خدا، ریشه ی قرآنی دارد. «لَتَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمُ مَسْجِدًا» ۸ آثار مقدس باید در مکان های مقدس و به مناسبت های مقدس باشد. مسجد در کنار غار یکتاپرستان مهاجر، ارزش بیشتری دارد. «لَتَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمُ مَسْجِدًا» ۹ از هر فرصتی برای ترویج دین استفاده کنیم. «لَتَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمُ مَسْجِدًا» (اگر بناست ساختمانی به عنوان یادبود ساخته شود، مسجد بسازیم که آثار معنوی و مادی زیادی دارد).

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۲]

اشاره

سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةً رَّابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَ يَقُولُونَ خَمْسَةً سَادِسِيَهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ وَ يَقُولُونَ سَبْعَةً وَ ثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ بِعَدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا وَ لَا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا (۲۲)

بزودی خواهند گفت: (اصحاب کهف) سه نفر بودند، چهارمینشان سگشان بود و (عده ای) گویند: پنج نفر بودند، ششمین آنان سگشان بود.

(این سخنی بی دلیل و) پرتاب تیر گمان به گذشته ای ناپیدا است. و (عده ای دیگر) گویند: هفت تن بودند و هشتمین آنان سگشان بود. بگو: پروردگرم به تعدادشان داناتر است (و شمار) آنان را جز اندکی، کسی نمی داند. پس درباره ی آنان جز به ظاهر (و آنچه آشکار کرده ایم)، مجادله مکن و درباره ی ایشان از هیچ کس از (اهل کتاب) نظر نخواه.

در مورد «رَابِعُهُمْ» و «سَادِسِيَّهُمْ»، کلمه ی «واو» نیامده است، ولی همراه «ثَامِنُهُمْ»، «واو» آمده است، شاید به این جهت که نظریه ی سه نفر یا پنج نفر بودن آنان، از نااهلان است که خدا هم تعبیر «رَجْمًا بِالْغَيْبِ» دارد، ولی نظریه ی هفت تن بودن از مؤمنان و اهل دقت است. (۱) از این رو، کلمه ی «رَجْمًا بِالْغَيْبِ» نیامده و به احترام آنان، میان اصحاب کهف و سگشان با واو عاطفه فاصله شده است.

اگر حرکت ها با ارزش و انسان ها هدف داشته باشند، وابسته ها و متعلقات و حتی حیوانات همراه نیز باید به حساب آیند. چون حیوان بودن و نجس بودن دلیل بر بی ارزشی نیست. در این آیه سه بار از سگ یاد شده و در آیه ی ۱۸ نیز به نقش مثبت سگ اصحاب کهف اشاره شده است. «وَ كَلْبُهُمْ بِالْأَسْطِ ذِرَاعِيهِ بِالْوَصِيدِ» در آیات مختلف این سوره از حدس گرایي انتقاد شده است:

«رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ» آیه ۱۹، «رَبُّهُمْ أَعْلَمُ بِهِمْ» آیه ۲۱، «رَبِّي أَعْلَمُ بَعْدَتِهِمْ» آیه ۲۲ و «قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا» آیه ۲۶.

پیام ها:

۱ قرآن از آینده خبر می دهد. «سَيَقُولُونَ» سخن بی دلیل نگوئیم و به تخمین و حدس تکیه نکنیم. «رَجْمًا بِالْغَيْبِ» ۳ در موارد غیر لازم باید از بحث و جدل چشم پوشید. «فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ» ...

۴ به جای اندیشیدن به عدد، به هدف بیندیشید و دنبال دانستنی های بی فایده نروید. «لَا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا» ۵ دانستن و سؤال از هر کسی جایز نیست، از نااهلان نپرسیم. «لَا تَسْتَفْتِ ... مِنْهُمْ»

ص: ۱۵۷

اشاره

وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا (۲۳) إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَادْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وَقُلْ عَسَى أَنْ يَهْدِيَنِّي رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ هَذَا رَشَدًا (۲۴)

درباره ی هیچ چیز و هیچ کار، مگو که من آن را فردا انجام می دهم،

مگر آنکه (بگویی): اگر خدا بخواهد. و اگر فراموش کردی (گفتن: ان شاء الله، همین که یادت آمد) پروردگارت را یاد کن و بگو: امید است که پروردگارم مرا به راهی که نزدیک تر است، راهنمایی کند.

نکته ها:

گفتن «ان شاء الله» که اعتقاد به قدرت و مشیت الهی را می رساند، تکیه کلام اولیای الهی است. چنان که در قرآن نیز از زبان پیامبران نقل شده است؛ یعقوب به فرزنداناش می گوید:

«أَدْخُلُوا مِصْرَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ» (۱) وارد مصر شوید، ان شاء الله در امانید، خضر به موسی می گوید: «سَيَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا» (۲) اگر خدا بخواهد مرا شکیبای خواهی یافت. حضرت شعیب به حضرت موسی می گوید: «سَيَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ» (۳) و حضرت اسماعیل به پدرش حضرت ابراهیم می گوید: «سَيَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ» (۴) مرا ذبح کن که به خواست خدا مرا از شکیبایان خواهی یافت.

البته مراد از گفتن «إِنْ شَاءَ اللَّهُ» و «أَعُوذُ بِاللَّهِ» و امثال آن، لقلقه ی زبان نیست، بلکه داشتن چنین بینشی در تمام ابعاد زندگی و در باور و دل انسان است.

امام صادق علیه السلام فرمود: در نوشته های خود نیز «إِنْ شَاءَ اللَّهُ» را فراموش نکنید. روزی دستور داد نامه ای بنویسند، هنگامی که نامه را بدون «إِنْ شَاءَ اللَّهُ» دید، فرمود: «کیف رجوتم أن يتم هذا؟» چگونه امید دارید که این کار به سامان برسد؟ (۵) پیامبر اسلام هنگام ورود به

ص: ۱۵۸

۱-۱. یوسف، ۹۹.

۲-۲. کهف، ۶۹.

۳-۳. قصص، ۲۷.

۴-۴. صافات، ۱۰۲.

۵-۵. تفسیر نور الثقلین.

قبرستان می فرمود: «و انا ان شاء الله بكم لاحقون» اگر خدا بخواهد ما هم به شما خواهیم پیوست، در حالی که مرگ، حتمی است. (۱)

انسان در عین حال که اراده دارد و آزاد است، ولی به طور مستقل نیست و همه ی کارها به او سپرده نشده که بدون خواست خدا هم بتواند کاری انجام دهد. یعنی انسان نه در جبر است و نه اختیار تمام امور به او داده شده است، بلکه آزادی انسان در سایه ی مشیت خداوند است. «إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ»

پیام ها:

۱ در سخن گفتن و تصمیم گیری خدا را فراموش نکنیم. «وَلَا تَقُولَنَّ ...»

۲ هرگز خود را مستقل از خدا ندانیم و بطور قطع از انجام کاری هر چند کوچک، در آینده خبر ندهیم. «لَا تَقُولَنَّ ... إِنَّنِي فَاعِلٌ»

...

۳ به امکانات و توان خود تکیه نکنیم، که فراهم بودن مقدمات، تضمین کننده انجام قطعی کار نیست. «لَا تَقُولَنَّ ... إِنَّنِي فَاعِلٌ»
... در آنچه هم یقین داریم، باید «إِنْ شَاءَ اللَّهُ» بگوییم.

۴ انسان پیوسته نیازمند خداست و در هر کاری باید خود را وابسته به اراده ی الهی بداند. «لَا تَقُولَنَّ لِيْ شَيْءٍ إِنْنِي فَاعِلٌ» ...

۵ جبران از دست رفته ها لازم است. «وَاذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ» ۶ پیامبران نیز به تعلیم و هدایت الهی نیاز داشته اند. «قُلْ عَسَى أَنْ يَهْدِيَنَّ رَبِّي» ۷ اظهار امیدواری به امدادهای الهی، از شیوه های صحیح دعاست. «عَسَى» ...

۸ هدایت مراحل دارد و همه ی آنها به دست خداوند است. «أَنْ يَهْدِيَنَّ رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ» ...

۹ باید راه میان بُر و نزدیک ترین راه به حق و صواب را پیدا کرد. «لِأَقْرَبَ مِنْ هَذَا» ...

۱۰ رسیدن به رشد برتر، آرزوی انبیاست. «عَسَى أَنْ يَهْدِيَنَّ رَبِّي لِأَقْرَبَ» ...

ص: ۱۵۹

۱۱ برای انبیا نیز رشد و رسیدن به مراحل بالاتر وجود دارد. «عَسَىٰ أَنْ يَهْدِيَنَّ رَبِّي لِأَقْرَبٍ مِنْ هَذَا رَشَدًا» ۱۲ تداوم ذکر خدا، کوتاه ترین راه رسیدن به رشد است. «وَ اذْكُرْ رَبَّكَ ... عَسَىٰ أَنْ يَهْدِيَنَّ رَبِّي لِأَقْرَبٍ مِنْ هَذَا رَشَدًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۲۵ تا ۲۶]

اشاره

وَ لَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَ اِزْدَادُوا تِسْعًا (۲۵) قُلِ اللَّهُ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا لَهُ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ اُبْصِرْ بِهِ وَ اَسْمِعْ مَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَّلِيٍّ وَ لَا يُشْرِكُ فِي حُكْمِهِ اَحَدًا (۲۶)

و آنان در غارشان سیصد سال ماندند و نه سال (نیز بر آن) افزودند.

بگو: خداوند به مدتی که در غار ماندند، داناتر است. غیب آسمان ها و زمین از آن اوست. چه بینا و شنواست! جز او برای مردم هیچ یار و یاورى نیست و هیچ کس را در حکم و فرمانروایی خود شریک نمی گیرد.

نکته ها:

یهودیان در مورد مقدار توقف اصحاب کهف در غار، از حضرت علی علیه السلام سؤال کردند.

حضرت فرمود: ۳۰۹ سال. گفتند: در کتاب ما ۳۰۰ سال آمده است! آن حضرت فرمود:

۹ سال به خاطر تفاوت سال شمسی و قمری است. (۱)

در تفسیر مراغی این تفاوت نه سال را، نشانه ی معجزه بودن قرآن دانسته که چه اندازه دقیق است و تفاوت سال های قمری و شمسی را هم در نظر گرفته است.

ممکن است گفته شود: مقدار، همان سیصد سال بوده که مردم نه سال به آن افزوده اند، «وَ اِزْدَادُوا تِسْعًا» از این رو خداوند در جواب می فرماید: «قُلِ اللَّهُ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا» بگو: خدا داناتر است.

ص: ۱۶۰

عمر انسان حدّ معینی ندارد، مثل آب نیست که در صد درجه بجوشد و در درجه ی صفر یخ بزند. در آزمایش ها عمر بعضی موجودات زنده تا دوازده برابر افزایش یافته است. چنانچه در جراید نوشتند: ماهی منجمدی که مربوط به چند هزار سال پیش بود و در میان یخهای قطبی پیدا شد، پس از قرار گرفتن در آب ملایم، زندگی را از سر گرفت. (۱)

اگر آمار، ساده و عادّی بیان شود، ممکن است یا فراموش شود و یا شنونده به آن توجه خاص نکند. مثلاً اگر بیماری به پزشک بگوید: من چهار ساعت در نوبت نشسته ام، یا بگوید چهار ساعت ۷ دقیقه کم، توجه پزشک تفاوت دارد. زیرا ارقام گاهی برای بیان کم و زیاد است و خیلی در آن دقت نیست، ولی اگر ریز و دقیق بیان شود، شنونده را جذب می کند. لذا درباره مدّت تبلیغ حضرت نوح می فرماید: هزار سال مگر پنجاه سال، تا اعلام کند ارقام دقیق است. در این آیه نیز می فرماید: سیصد سال و سپس می فرماید: نه سال اضافه. تا بگوید آمار دقیق است.

پیام ها:

۱ شیوه بیان آمار و اعداد باید دقیق باشد. «ثَلَاثٌ مِائَةٌ سِتِّينَ وَ اَزْدَادُوا تِسْعًا» ۲ دقت در بیان ارقام و آمار، آن را در ذهن، ماندگارتر می کند. «ثَلَاثٌ مِائَةٌ سِتِّينَ وَ اَزْدَادُوا تِسْعًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۷]

اشاره

وَ اُنزِلُ مَا اُوْحِيَ اِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَ لَا مُبَدَّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَ لَنْ تَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا (۲۷)

و آنچه را که از کتاب پروردگارت به تو وحی شده است (بر مردم) بخوان، (سنت ها و) کلمات الهی را تغییر دهنده ای نیست و هرگز جز او پناهگاهی نخواهی یافت (که به آن پناهنده شوی).

ص: ۱۶۱

نکته ها:

از بهانه های مخالفان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، این بود که از آن حضرت تقاضای تغییر و تبدیل قرآن را داشتند و می گفتند: «إِنَّ بَقْرَانَ غَيْرِ هَذَا أَوْ بَدَلَهُ» (۱) قرآن دیگری بیاور یا آن را عوض کن. پیامبر در جواب آنان می فرمود: این در اختیار من نیست، تبدیل آیات تنها کار خداوند است.

پیام ها:

۱ وحی و نزول کتب آسمانی لازمه ی ربوبیت الهی و در مسیر تربیت انسان است. «مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَ» ۲ قرآن از هر گونه تغییر و تحریف مصون بوده است. آن گونه که پیامبر اسلام خاتم پیامبران است، قرآن نیز آخرین کتاب آسمانی است. «لَا مُبَدَّلَ لِكَلِمَاتِهِ»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۸]

اشاره

وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَن ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرْطًا (۲۸)

و با کسانی که پروردگارشان را (همواره و در هر) صبحگاه و شامگاه می خوانند و خشنودی او را می جویند، خود را شکیبیا ساز و دیدگانت را از آنان برمگیر که زیور دنیا را بطلبی و از کسانی که دلشان را از یاد خود غافل کرده ایم و در پی هوس خویشند و کارشان بر گزافه و زیاده روی است، پیروی مکن.

نکته ها:

در طول تاریخ، اغنیا و ثروتمندان کافر، پیوسته شرط ایمان آوردن خود را طرد فقرا و بینوایان می دانستند، چنانچه از نوح چنین درخواستی کردند و حضرت در جواب آنان فرمود:

«مَا أَنَا بِطَارِدِ الَّذِينَ آمَنُوا» (۲) من مؤمنان را به خاطر تهیدستی طرد نمی کنم. در زمان

ص: ۱۶۲

۱-۱. یونس، ۱۵.

۲-۲. هود، ۲۹.

پیامبر اسلام نیز از آن حضرت می خواستند تهیدستانی چون سلمان و ابو ذر و عمار و خباب را از خویش براند تا آنان ایمان آورده و همراه او شوند. این آیه از چنین تفکر و عملی نکوهش می کند.

امام صادق و امام باقر علیهما السلام فرمودند: مراد از خواندن خداوند در صبحگاه و شامگاه، اقامه ی نماز است. (۱)

پیام ها:

۱ ثروتمندان برای منصرف کردن پیامبر از معاشرت با تهی دستان مؤمن تلاش می کردند و پیامبر در برابر آن تلاشها، مأمور به مقاومت شد. «وَ اصْبِرْ نَفْسَكَ» ۲ همدلی با تهی دستان سخت است، ولی باید تحمل کرد. «وَ اصْبِرْ نَفْسَكَ» ۳ پابندی به دعا و نیایش، شرط شایستگی افراد برای مصاحبت و همنشینی است. «وَ اصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ» ...

۴ رهبر باید نسبت به محرومان همدل و همدم باشد، نه بی اعتنا. (۲) «وَ اصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ ... وَ لَا تَعِدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ» ۵ دعای دائمی و خالصانه، ارزشمند است. «بِالْغَدَاهِ وَ الْعِشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ» ۶ در آغاز و پایان هر روز باید به یاد خدا بود. «بِالْغَدَاهِ وَ الْعِشِيِّ» ۷ برای بدست آوردن دنیا و رضایت سرمایه داران، از تهی دستان فاصله نگیریم.

«تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ۸ زشت ترین کار آن است که مردم به خدا توجه کنند، ولی رهبر، به دنیا.

«يُرِيدُونَ وَجْهَهُ ... وَ لَا تَعِدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ۹ خطر دنیاطلبی تا حدی است که خداوند، به پیامبران هم هشدار می دهد.

«وَ لَا تَعِدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

ص: ۱۶۳

۱- ۱). تفسیر نور الثقلین.

۲- ۲). در آیه ی ۵۲ سوره انعام آمده: «فَتَطْرُدُهُمْ فَتَكُونُ مِنَ الظَّالِمِينَ» طرد مؤمنان با ظلم برابر است.

۱۰ کسی که بدنبال دنیا می رود، از مسیر رهروان الهی خارج می شود. «يُرِيدُونَ وَجْهَهُ ... تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» دنیاگرایی در مقابل خداگرایی است.

۱۱ کیفر دنیاگرایی، غفلت از یاد خداوند است. «تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَا تُطْعَمُ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ» ۱۲ ارزش یاد خدا، به ریشه دار بودن آن در قلب و روح است. «أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا» ۱۳ انسان گام به گام سقوط می کند؛ اول غفلت، آن گاه هوسرانی و سپس مسیر انحرافی. «أَغْفَلْنَا، اتَّبَعَ هَوَاهُ، كَانَ أَمْرُهُ فُرْطًا» ۱۴ رهبری افراد غافل، هواپرست و افراطی ممنوع است. «أَغْفَلْنَا، اتَّبَعَ هَوَاهُ، كَانَ أَمْرُهُ فُرْطًا» ۱۵ اعتدال، ارزش و زیاده روی ضد ارزش است. «وَ كَانَ أَمْرُهُ فُرْطًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۹]

اشاره

وَ قُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمَرْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِنْ يَسْتَكْفِرُوا يَغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَ سَاءَتْ مُرْتَقَقًا (۲۹)

و بگو: حق از سوی پروردگار شما رسیده است، پس هر که خواست ایمان آورد و هر که خواست کافر شود. همانا ما برای ستمگران آتشی مهیّا کرده ایم که (شعله هایش) همچون سراپرده ای آنان را فرا گرفته و چون پناه خواهند، با آبی (مانند مس) گداخته که چهره ها را بریان می کند یاری می شوند! چه بد نوشیدنی و چه بد جایگاهی است!

نکته ها:

آیه، گویا پاسخ به کسانی است که برای ایمان آوردنشان، شرط و شروط می گذارند و

می گویند: شرط گرویدن ما آن است که فقرا را طرد کنی.

گرچه مردم در انتخاب ایمان و کفر مختارند، ولی باید بدانند که سرانجام کفر، عذاب سوزان قیامت است.

«سرادق» یعنی سراپرده، و تنها یک بار در قرآن آمده است، آن هم درباره دوزخیان.

امام رضا علیه السلام به یکی از کارمندان طاغوت فرمود: اگر از کوه بیفتم و قطعه قطعه شوم، بهتر از آن است که کار گزار طاغوت باشم، مگر آنکه مشکلی از مؤمنان بگشایم. سپس فرمود:

خداوند، کار گزاران طاغوت را در سرادقی از آتش قرار می دهد تا از حساب خلائق فارغ شود.

پیام ها:

۱ تنها سرچشمه ی حق خداوند است. «الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ» ۲ تقاضای طرد فقرای مؤمن حق نیست، بلکه حق آن است که از طرف خدا باشد. «قُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ» ۳ گرایش و عدم گرایش مردم، در حقیقت دین تأثیری ندارد. «قُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ» ۴ پیامبر مسئول ابلاغ است و انسان ها در پذیرش ایمان و کفر آزادند. «فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ» متاع کفر و دین، بی مشتری نیست گروهی آن، گروهی این پسندند ۵ کفر، ظلم به خویشان است. «فَلْيُكْفُرْ، أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ» ۶ دوزخ، از هم اکنون آماده است. «أَعْتَدْنَا» ۷ سرنوشت انسان در گرو گرایش ها و اعمال اوست. «أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا» شهوات و مفسدگی که انسان را فرامی گیرد، در آخرت آتشی است که او را احاطه می کند.

۸ توجه به فرجام شوم کافران، نقش مهمی در تربیت انسان دارد. «لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ» ...

۹ معاد، جسمانی است. «يَشْوَى الْوُجُوهَ»

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا (۳۰)

همانا آنان که ایمان آورده و کارهای نیک انجام داده اند (بدانند که) همانا ما پاداش کسی را که عمل خوب انجام داده تباه نمی کنیم.

نکته ها:

خداوند عمل های صالح ما را تباه نمی کند، بلکه این خصلت ها و عمل های بد ماست که موجب حبط و نابودی کارهای نیک می شود.

هر عمل صالح را می توان به چند روش انجام داد: به روش عادی، خوب و عالی. این آیه، عالی ترین وجه را تشویق می کند. آری، گاهی مواد غذایی خوب است، ولی شیوه ی پخت آن خوب یا متوسط است.

پیام ها:

۱ در تربیت، تهدید و بشارت و بیم و امید، در کنار هم لازم است. (آیه قبل تهدید بود و این آیه بشارت). «إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ ... إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ» ...

۲ فکر و انگیزه ی الهی، بر عمل صالح مقدم است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» ۳ در بینش اسلامی، نه چیزی از حساب الهی مخفی می ماند و نه اجر عملی ضایع می گردد. «إِنَّا لَا نُضِيعُ» ...

۴ ملاک در ارزش عمل، کیفیت است، نه کمیت. «أَحْسَنَ عَمَلًا» نه «اکثر عملاً»

اشاره

أُولَئِكَ لَهُمْ جَدَاتٌ عِيدُنِ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُندُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَّكِنِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرْائِكِ نِعْمَ الثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا (۳۱)

آنان برایشان باغهای جاودانه ای است که نه‌ها از زیر (قصرها و تخت هایشان) جاری است. در آنجا با دستبندهایی طلایی آراسته می‌شوند و جامه‌های سبز از حریر نازک و ضخیم می‌پوشند، در حالی که در آنجا بر تخت‌های بهشتی تکیه داده‌اند. چه نیکو پاداشی و چه خوش جایگاهی!

نکته‌ها:

«عَدْنٍ» یعنی اقامت و جایگاه. «أَسَاوِرَ» جمع «أَسْوَرَةٍ» به دستبند، «سُيُودُسٍ» به ابریشم نازک و «إِسْدِيبَرَقٍ» به حریر ضخیم گفته می‌شود و «الْأَرَائِكِ» جمع «أَرِيكَةٍ» به تخت سلطنتی که با تور پوشانده باشند، گفته می‌شود.

در دو آیه ی قبل، درباره ی دوزخیان خواندیم: «بِئْسَ الشَّرَابُ وَ سَاءَتْ مُرْتَفَقًا» چه بد نوشیدنی و چه بد جایگاهی و این آیه درباره ی بهشتیان می‌فرماید: «نِعْمَ الثَّوَابُ وَ حَسُنَتْ مُرْتَفَقًا» چه نیکو پاداشی و چه خوش جایگاهی.

با توجه به اینکه در بهشت هر لباس با هر نوع جنس و رنگی در اختیار بهشتیان قرار دارد، اما اختصاص لباس سبز شاید اشاره به لباس رسمی و عمومی آنان باشد که هنگام تکیه بر تخت‌ها خود را به آن تزئین می‌نمایند.

پیام‌ها:

۱ نه‌های بهشتی هم از زیر درختان جاری است، «تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ» (۱) هم از زیر قصرهای بهشتی. «مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ» ۲ بهره‌مندی بهشتیان از زیورآلات، نشان می‌دهد که انسان فطرتاً زیور و آرایش را دوست دارد. «يُحَلَوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ» ۳ ایمان و عمل به دستورات الهی و دوری از تجملات حرام در دنیا، رمز رسیدن به تجملات ابدی در آخرت است. «يُحَلَوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ» ...

۴ معاد، روحانی و جسمانی است، چون اگر روحانی بود، نیازی به طلا و حریر

ص: ۱۶۷

و تخت نبود. «يُحَلَوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ» ...

۵ رنگ سبز، رنگ بهشتی است. «لِيَابَا خُضْرًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۳۲ تا ۳۳]

اشاره

وَ إِضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَابٍ وَ حَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ وَ جَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زُرْعًا (۳۲) كِلْتَا الْجَنَّتَيْنِ آتَتْ أُكُلَهَا وَ لَمْ تَظْلِمِ مِنْهُ شَيْئًا وَ فَجَزْنَا خِلَالَهُمَا نَهْرًا (۳۳)

(ای پیامبر!) برای آنان (سرگذشت) دو مردی را مثل بزنی که برای یکی از آن دو، دو باغ انگور قرار دادیم و دور آنها را با نخل پوشاندیم و میان آن دو باغ را کشتزار قرار دادیم.

هر دو باغ، محصول خود را داد و چیزی از آن نکاست و میان آن دو، نهری روان ساختیم.

نکته ها:

«اکل» به معنای محصول و میوه‌ی قابل مصرف و خوردنی است.

از این آیات می‌توان اصول باغداری یا احداث باغهای نمونه و دلربا را استفاده کرد، که عبارت است از:

الف: درختان کوتاه در وسط «أَعْنَابٍ» و درختان بلند در اطراف باغ باشد. «نخل» ب: باغها با هم فاصله داشته و اطرافشان باز باشد. «جَعَلْنَا بَيْنَهُمَا» ج: زمین‌هایی که در فاصله میان باغهاست کشت شده باشد. «بَيْنَهُمَا زُرْعًا» د: میان باغها آب جاری باشد. «فَجَزْنَا خِلَالَهُمَا» ه: باغها سست و ضعیف و آفت‌زا نباشد. «لَمْ تَظْلِمِ مِنْهُ شَيْئًا» بنا بر این بهترین منظره، از باغهای انگور گوناگون، «أَعْنَابٍ» و انگور و خرما در کنار هم، «اعناب و نخل» و انواع کشت‌ها، «زُرْعًا» و کشتی که در اطرافش درخت باشد، «حَفَفْنَاهُمَا»

و آبها از زیر درختان و کنار مزرعه جاری باشد، « فَجَزْنَا خِلَالَهُمَا نَهْرًا » پدید می آید.

این آیات، گویا پاسخی به درخواست کفّار سرمایه دار است که می خواستند پیامبر، فقرا را از دور خویش براند تا آنان به گرد حضرت آمده و ایمان آورند، خداوند در پاسخ آنان می فرماید:

نه فقر نشانه ی ذلّت است و نه ثروت نشانه ی عزّت انسان. چنان که در آیه ۲۸ نیز به پیامبرش فرمود: « وَ اضْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ ... »

پیام ها:

۱ از ساده ترین، فطری ترین و عمومی ترین شیوه های انتقال مطلب، استفاده از تمثیل و ضرب المثل است. « وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا » ۲ تفاوت فقر و غنای انسان، از جانب خداوند حکیم است. « جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا ... »

۳ کشاورز حقیقی خداست، نه انسان. « حَفَفْنَاهُمَا، فَجَزْنَا، جَعَلْنَا »

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۳۴]

اشاره

وَ كَانَ لَهُ ثَمَرٌ فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَ هُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَ أَغْزُ نَفْرًا (۳۴)

و برای آن مرد میوه ای (فراوان) بود. پس به دوستش در حالی که با او گفتگو می کرد، گفت: من از تو مالدارتر و از نظر نفرت، نیرومندترم.

نکته ها:

« ثَمَرٌ » به انواع میوه و به انواع مال و دارایی و حتّی به درخت نیز گفته می شود. چنان که در آیه ی ۴۲ می خوانیم: « أُحِيطَ بِثَمَرِهِ » که قهر خدا تمام باغ و درختان را احاطه کرد، نه تنها میوه ی آن را.

« صاحب » یعنی همراه و هم سخن، چه مؤمن باشد مثل این آیه، چه کافر مانند آیه ی ۳۷ این سوره که می فرماید: « قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَ هُوَ يُحَاوِرُهُ أَ كَفَرْتَ »

پیام ها:

۱ دل‌بستگی و غرور به مال و قبیله، زمین‌ه ی طغیان است. «أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ» ۲ نه فقر نشانه ی ذلت است، نه ثروت دلیل عزت، پس بر فقرا فخر نفروشیم.

«أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ» ...

خاکساران جهان را به حقارت منگر کوزه بی دسته چو بینی، به دو دستش بردار

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۳۵]

اشاره

وَ دَخَلَ جَنَّتَهُ وَ هُوَ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ قَالَ مَا أَظُنُّ أَنْ تَبِيدَ هَذِهِ أَبَدًا (۳۵)

و او در حالی که بر خویش ستمکار بود، به درون باغ خود آمد (و با غرور و سرمستی) گفت: گمان ندارم که هرگز این (باغ، یا دنیا) نابود شود!

پیام ها:

۱ همه ی دارایی های انسان از خداست و مالک حقیقی اوست. در آیه ی ۳۲ فرمود: «جَعَلْنَا لِأَخِيهِمَا جَنَّتَيْنِ» و در این آیه می فرماید: «دَخَلَ جَنَّتَهُ» ۲ دارایی و نعمت های سرشار، زمین‌ه ی غرور است. «دَخَلَ جَنَّتَهُ ... قَالِ» ۳ غفلت از خدا، خودبرتربینی، تحقیر دیگران و فریفته شدن به جلوه های مادی دنیا ظلم به خویشستن است. «ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ» ۴ انسان منحرف و غافل، از جماد و نبات بدتر است. خداوند درباره ی باغ در آیه ی ۲۳ فرمود: «وَلَمْ تَطَّلِمْ مِنْهُ شَيْئًا» یعنی چیزی کم نگذاشت، ولی درباره ی صاحب باغ فرمود: «ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ».

۵ نعمت ها و برخورداری ها را هرگز باقی و جاودانه مپنداریم. «مَا أَظُنُّ أَنْ تَبِيدَ»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۳۶]

اشاره

وَ مَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَ لَئِنْ رُودْتُ إِلَىٰ رَبِّي لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا (۳۶)

و گمان نمی کنم که قیامت برپا شود و اگر هم به سوی پروردگارم بازگردانده شوم، یقیناً بهتر از این (باغ) را در بازگشت، خواهم یافت.

کافران می پندارند نعمت دادن بر خدا لازم است و این حق انسان است که باید همواره برخوردار باشد. چنان که در آیه ۵۰ سوره ی فصّلت می خوانیم: «لَئِنْ رُجِعْتُ إِلَىٰ رَبِّي إِنَّ لِي عِنْدَهُ لَلْحُسْنَىٰ» اگر قیامتی هم باشد، بهترین ها برای ما خواهد بود. ولی این تفکر در قرآن رد شده است. انسان از لطف و فضل خدا بهره مند است، ولی اگر خدا بخواهد، آبها را تلخ، درخت ها را خشک و کافران را نابود یا وحی به انبیا را قطع می کند، تا مپندارند که بدون لطف الهی استحقاق این نعمت ها را دارند.

پیام ها:

۱ دل بستگی به دنیا و دنیا گرایی، زمینه ی انکار قیامت است. «أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ ... وَ مَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً» ...

۲ منکران قیامت، دلیلی بر نفی آن ندارند. «مَا أَظُنُّ» ۳ امید و آرزوی بی جا و بی دلیل محکوم است. «وَلَئِنْ رُدِدْتُ» ۴ انسان فطرتاً گرایش به خدا و معنویات دارد. «إِلَىٰ رَبِّي» ۵ بعضی ها به غلط نعمت را نشانه ی کرامت و ارزش خود می پندارند و آن را ابدی می دانند. «لَئِنْ رُدِدْتُ إِلَىٰ رَبِّي لَأَجِدَنَّ خَيْرًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۳۷ تا ۳۸]

اشاره

قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَكَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّأَكَ رَجُلًا (۳۷) لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا (۳۸)

دوستش در حالی که با او گفتگو می کرد گفت: آیا به آن (خدایی) که تو را از خاک، سپس از نطفه آفرید، آن گاه تو را مردی کامل و تمام اندام قرار داد، کافر شده ای؟!

ولی من (گویم:) اوست خداوند، پروردگار من و هیچ کس را با پروردگارم شریک نمی سازم.

«محاوره» به معنای گفتگو و رد و بدل کردن کلام و پاسخگویی به یکدیگر است. کلمه ی «لِکِنَّا» در واقع، «لکن انا» بوده است.

پیام ها:

۱ گفتگو و بحث آزاد میان مکتب ها مورد قبول قرآن است. « وَ هُوَ يُحَاوِرُهُ » ۲ در مقابل ثروتمندان و قدرتمندان، بدون احساس حقارت و با کمال عزت، به ارشاد پردازید. « قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ ... أَ كَفَرْتَ » ۳ گاهی علاقه به مال و ثروت، زمینه ی کفر انسان به خدا و قیامت است. « أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ ... أَ كَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ » ۴ آنکه به مال و خویشاوندان خود می بالد، علاجش یادآوری اصل خاکی اوست. « أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ ... خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ » ۵ انکار معاد، انکار خداست او با گفتن « مَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً » معاد را انکار کرد، ولی صاحبش به او گفت: « أَ كَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ » آیا به خدایی که تو را آفرید کفر ورزیدی؟! ۶ کفر به خدا، جای تعجب و شگفتی و توییخ دارد. « أَ كَفَرْتَ » ۷ اعتراض به کفار جایز است. « أَ كَفَرْتَ » ولی باید همراه با استدلال و نشان دادن راه باشد. « بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ » ۸ در تربیت و بازداشتن از انحراف دیگران، با استدلال سخن بگوییم. « أَ كَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ » ۹ در برابر شک و تردید دیگران، مؤمن باید موضع خود را با صراحت اعلام کند. « لِكِنَّا هُوَ اللَّهُ » ۱۰ تکیه بر غیر خدا، شرک است. « أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ ... لِكِنَّا ... لَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا » ۱۱ توحید ناب آن است که همراه با نفی هر گونه شرک باشد. « اللَّهُ رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا »

اشاره

وَلَوْ لَا إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتِكَ قُلْتَ مَا شَاءَ اللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ إِنَّ تَرَنِّاْنَا أَقَلَّ مِنْكَ مَالًا وَوَلَدًا (۳۹)

و چرا آن گاه که وارد باغ شدی، نگفتی: ما شاء الله (آنچه خدا بخواهد)، هیچ نیرویی جز به (قدرت) خدا نیست؟ اگر مرا از نظر مال و فرزند، کمتر از خویش می بینی!

نکته ها:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: هر نعمتی که خداوند از مال و فرزند به بنده اش می بخشد، اگر بگوید: «ما شاء الله و لا قوه الا بالله»، خداوند آفات و ناراحتی های او را دفع می کند تا به آرزویش برسد. سپس این آیه را تلاوت فرمود. (۱)

همچنین در روایات آمده است: جمله ی «لا- حول و لا- قوه الا بالله» سبب دفع بلا و دوام نعمت می شود و گنجی از گنج های بهشت است. (۲)

پیام ها:

۱ توبیخ و سرزنش باید همراه با ارشاد و رهنمود باشد. «لَوْ لَا ... قُلْتَ مَا شَاءَ اللَّهُ» ۲ عقیده به تنهایی کافی نیست، باید با زبان نیز اقرار کرد. «قُلْتَ مَا شَاءَ اللَّهُ» ۳ هنگام برخورد با مناظر زیبای طبیعت، به یاد خدا باشیم که همه ی نعمت ها از اوست. «لَوْ لَا إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتِكَ قُلْتَ مَا شَاءَ اللَّهُ» ۴ برای پیشگیری از غفلت و غرور، هنگام برخورد با نعمت ها اراده الهی را فراموش نکنیم. «مَا شَاءَ اللَّهُ» ۵ مؤمن به خاطر کمی مال و فرزند، خود را نمی بازد. «إِنْ تَرَنِّاْنَا أَقَلَّ مِنْكَ مَالًا وَوَلَدًا» یعنی تو مرا کم می بینی، نه آنکه من کم هستم.

ص: ۱۷۳

۱-۱. تفسیر درّ المنثور.

۲-۲. تفسیر کنز الدقائق.

اشاره

فَعَسَىٰ رَبِّي أَن يُؤْتِيَنِي خَيْرًا مِّنْ جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِّنَ السَّمَاءِ فَتُصْبِحُ صَعِيدًا زَلَقًا (۴۰) أَوْ يُصْبِحَ مَأْوَاهَا غَوْرًا فَلَن تَسْتَطِيعَ لَهُ طَلَبًا (۴۱)

پس امید است که پروردگارم بهتر از باغ تو را به من عطا کند و مجازات (صاعقه و عذابی) حساب شده بر باغ تو از آسمان فرستد تا به زمینی هموار و بی گیاه و لغزنده تبدیل شود.

یا آب آن (باغ به زمین) فروکش کند، پس هرگز نتوانی آن را بازیابی.

نکته ها:

«زلق» به زمین صاف و بدون گیاه گفته می شود، آن چنان که پای انسان در آن بلغزد.

پیام ها:

۱ دادن و گرفتن های خدا، بر اساس ربوبیت و تربیت اوست. «فَعَسَىٰ رَبِّي أَن يُؤْتِيَنِي» ۲ فقیران مأیوس نباشند، «أَنَا أَقَلُّ ... فَعَسَىٰ رَبِّي» که یأس و ناامیدی بدتر از فقر است.

۳ اگر خدا بخواهد، فقیر، غنی، بلکه برتر از غنی می شود. «خَيْرًا مِّنْ جَنَّتِكَ» ۴ آرزوی سلب نعمت از کفار فخر فروش، و نفرین بر آنان، پسندیده است.

«يُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا» ...

۵ قهر خداوند حساب شده و عادلانه است. «حُسْبَانًا» ۶ ثروتمندان به داشته های خود مغرور نشوند، شاید در یک لحظه همه ثروتشان نابود شود. «فَتُصْبِحُ صَعِيدًا زَلَقًا» ۷ شرک و کفر و فخر فروشی، دارایی و سرسبزی را به کویر تبدیل می کند.

«فَتُصْبِحُ صَعِيدًا زَلَقًا» ۸ دست خدا برای قهر و عذاب، باز است، چه از آسمان، چه از زمین. «يُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِّنَ السَّمَاءِ يُصْبِحُ مَأْوَاهَا غَوْرًا»

۹ در برابر خشم و غضب الهی، قدرت و راه نجاتی نیست. «فَلَنْ تَسْتَطِيعَ لَهُ طَلَبًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۲]

اشاره

وَ أُحِيطَ بِثَمَرِهِ فَأَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلَيَّ مَا أَنْفَقَ فِيهَا وَ هِيَ خَاوِيَةٌ عَلَيَّ عُرُوشِهَا وَ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّي أَحَدًا (۴۲)

و(سرانجام) فرآورده های آن (مرد مغرور، با قهر الهی) احاطه شد، پس او چنان شد که دو دست خویش را به خاطر خرجهایی که در باغ کرده بود (از شدت حسرت) برهم می مالید، در حالی که آن (باغ و تاکستان) بر داربست هایش فروریخته بود و می گفت: ای کاش کسی را شریک پروردگارم قرار نمی دادم.

نکته ها:

بعضی با غرور و خودبرتربینی و گفتن «أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا»... از خدا غافل شده و از مدار توحید خارج و مشرک می شوند، اما دیر یا زود به پروردگار یکتا اقرار خواهند کرد، چه مؤمنان «لَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا» (۱) و چه کافران. «يَا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّي أَحَدًا»

پیام ها:

۱ خداوند محیط است، «وَ اللَّهُ مُحِيطٌ» (۲)؛ هم لطفش احاطه دارد، «رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ» (۳) و هم قهرش فراگیر است. «أُحِيطَ بِثَمَرِهِ» ۲ کیفر خداوند در کمین مغروران است. «أُحِيطَ بِثَمَرِهِ» ۳ حوادث و عذاب های الهی، پیامد افکار و اعمال بد ماست. به دنبال کفر و کفران صاحب باغ در آیات قبل، «أُحِيطَ بِثَمَرِهِ» آمده است.

۴ ناامیدی ها و حالات درونی، در ظاهر و کردار انسان اثر می گذارد. «يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ» ۵ دنیاطلبان، ابتدا از حوادث تحلیل اقتصادی می کنند، سپس تحلیل معنوی. (در این آیه ابتدا حسرت بر پول های خرج شده است، سپس غصه برای شرک)

ص: ۱۷۵

۱-۱. کهف، ۳۸.

۲-۲. بقره، ۱۹.

۳-۳. اعراف، ۱۵۶.

۶ عذاب های دنیوی، بیدارباشی برای وجدان های خفته و دل‌های غافل است.

« أُحِيطَ بِثَمَرِهِ ... يَقُولُ يَا لَيْتَنِي »

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۴۳ تا ۴۴]

اشاره

وَلَمْ تَكُنْ لَهُ فِتْنَةٌ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَمَا كَانَ مُنتَصِرًا (۴۳) هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقُّ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَخَيْرٌ عُقْبًا (۴۴)

و هیچ گروهی نداشت که او را در برابر (قهر) خدا یاری کنند و نمی توانست خودش را یاری کند.

آنجا (ثابت شد که) ولایت و قدرت تنها از آن خدای حق است و (نزد) اوست بهترین پاداش و نیکوترین فرجام.

نکته ها:

قرآن بارها تأکید کرده که انسان، هنگام مواجهه با خطر و گسستن وسایل مادی، رو به خدا می آورد و او را از عمق جان صدا می زند، در دریا وقتی گرفتار امواج می شود یا وقتی عذاب می آید، اظهار ایمان می کند.

اینجا نیز وقتی آن شخص با باغ سوخته اش روبرو شد و فریادرسی نداشت، فهمید که ولایت حق، مخصوص خدای یکتاست. «هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ» کلمه ی «ولایت» در این آیه، به معنای قدرت و نصرت می باشد.

پیام ها:

۱ عاقبت اعتماد به غیر خدا، ناکامی است. «لَمْ تَكُنْ لَهُ فِتْنَةٌ يَنْصُرُونَهُ» ۲ هنگام فرارسیدن قهر خدا، مال و فرزند هر چند بسیار باشد به کار نمی آید.

«وَلَمْ تَكُنْ لَهُ فِتْنَةٌ يَنْصُرُونَهُ» (از یاران دوران رفاه به هنگام خطر خبری نیست.) ۳ قطعنامه ی همه ی حوادث تلخ، تنها یک جمله است و آن اینکه قدرت تنها از آن خداست. «هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ» ۴ ولایت های غیر الهی ناپایدار و باطل است، و تنها ولایت خدا ثابت و حق

است. «الْوَالِيَهُ لِلَّهِ الْحَقُّ» ۵ چه محاسبه گر باشیم، چه دوراندهش، باید به سراغ خدا برویم. «هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ عُقْبًا» ۶ نصرت الهی و حقیقت خداوند، ضامن پرداخت بهترین پاداش و فرجام است. «هُنَالِكَ الْوَالِيَهُ لِلَّهِ الْحَقُّ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ عُقْبًا» ۷ ملاک ارزشها، عاقبت و پاداش خوب است. «خَيْرٌ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ عُقْبًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۵]

اشاره

وَ اِضْرِبْ لَهُمْ مَثَلِ الْكَلْبِ الَّذِي كَفَّاهُ مِنْ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ لَبِائُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيحُ وَ كَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُقْتَدِرًا (۴۵)

و(ای پیامبر!) برای آنان زندگی دنیا را مثل بزنی که (در ناپایداری) همچون آبی است که از آسمان فرو فرستادیم، پس گیاه زمین به وسیله ی آن (چنان رشد کند و انبوه شود که) در هم فرو رود، پس ناگهان خشک شود، آن چنان که بادهای پراکنده اش کنند و خداوند بر هر چیزی تواناست.

نکته ها:

در آیه، سخن از رویش و سرسبزی زمین و فرارسیدن قهر الهی و سوختن و خاکستر شدن آنهاست، تا درس عبرتی برای مردمان مغرور و غافل از خدا باشد. (۱)

آری، دنیا همچون گیاه بی ریشه ای است که با اندک بارانی سبز و با اندک بادی خشک می شود، البته آنچه باقی می ماند، عمل انسان است. چنانچه در دیوان منسوب به امیر المؤمنین علیه السلام می خوانیم: یا من بدنیه اشتغل قد غره طول الأمل

ص: ۱۷۷

۱-۱). نظیر این آیه در آیه ی ۲۴ سوره ی یونس با تفصیل بیشتر و آیه ۲۰ سوره ی حدید آمده است.

۱ پیامبر خدا برای بیان حقایق و هدایت مردم، مأمور به استفاده از تمثیل است.

« وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا الْحَيَاةِ الدُّنْيَا » ۲ یکی از اصول تربیت و تبلیغ، استفاده از مثل های قابل فهم عموم و طبیعی می باشد. « وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا ... كَمَا أَنْزَلْنَا ... »

۳ هر بهاری را خزانی و هر و صالی را فراقی است. « بِنَاتٍ ... هَشِيمًا » ۴ به جلوه های زود گذر دنیا دلخوش و مغرور نشویم و به آینده ی پایدار بیندیشیم. « فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيحُ »

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۶]

اشاره

الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَالِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا (۴۶)

مال و فرزندان، زینت زندگی دنیایند و کارهای ماندگار شایسته، نزد پروردگارت پاداشی بهتر دارند و امید داشتن به آنها نیکوتر است.

نکته ها:

در روایات، برای «الْبَالِيَاتُ الصَّالِحَاتُ» نمونه هایی همچون، نمازهای پنجگانه، (۱) ذکر خدا (۲) و محبت اهل بیت علیهم السلام بیان شده است، (۳) ولی اینها مصادیقی است که مفاهیم قرآن را مخصوص به خود نمی سازد.

همه ی نعمت های مادی، زینت دنیا هستند، ولی مال و فرزند جلوه ی بیشتری دارد و به همین دلیل نام این دو از میان نعمت های بی شمار الهی مطرح شده است. و چون غالباً پسران نیروی فعال اقتصادی هستند، نه دختران، لذا در کنار «مال»، «بنون» آمده است، نه «بنات». «الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

ص: ۱۷۸

۱-۱. تفسیر برهان.

۲-۲. بحار، ج ۷۴، ص ۱۰۸.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

۱ جلوه ی مال و فرزند تنها در دنیاست، در آخرت، ثروت و فرزند، سودی نمی بخشد. «زینة الحیاة الدُّنیا» ۲ آنان که امکانات مادی دارند مغرور نشوند. آنان هم که ندارند، مأیوس نباشند.

«الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةٌ... وَ الْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ» ۳ مال و فرزند، ماندگار نیست، به چیزی بیندیشیم و دل ببندیم که باقی است.

«الْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ» ۴ در پیشگاه خداوند، هیچ عمل صالحی محو نمی شود و پاداش ها تضمین شده است. «وَ الْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا» ۵ ارزش کارهای نیک را همه نمی دانند. بیشتر مردم خیر و ارزش را در کامیابی های مادی می پندارند. «خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ» ۶ پاداش و کیفر، لازمه ی تربیت و از شئون ربوبیت است. «عِنْدَ رَبِّكَ» ۷ تنها به پاداش فکر نکنید، به آینده ی پایدار هم بیندیشید. «خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ أَمْلاً» ۸ در ارشاد و تربیت، از آرزوها و امیدهای مردم استفاده کنیم. «خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ أَمْلاً»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۷]

اشاره

وَ يَوْمَ نُسِفِ الْجِبَالَ وَ تَرَى الْأَرْضَ بَارِزَةً وَ حَشَرْنَا هُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا (۴۷)

و(یاد کن) روزی که کوه ها را به حرکت در آوریم و زمین را آشکار(صاف و هموار) می بینی در حالی که همگان را برانگیخته ایم، پس هیچ یک از آنان را فروگذار نمی کنیم.

نکته ها:

قرآن وضعیت کوه ها را در آستانه ی برپایی رستاخیز، به صورت های گوناگونی بیان کرده

است، از قبیل:

۱ زلزله و لرزش زمین و کوهها. «تَرْجِيفُ الْأَرْضِ وَالْجِبَالِ» (۱) حرکت و جابجایی. «نَسِيْرُ الْجِبَالِ» ۳ تکه تکه شدن و به صورت ریگ درآمدن. «بُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا فَكَأَنَّهُ هَبَاءٌ مُنْتَبِئًا» (۲)

پیام ها:

۱ برای دل نبستن به زندگی دنیا، یادآوری قیامت لازم است. «وَيَوْمٍ» ...

۲ کارهای نیک، در جاهای بسیار بکار می آید، از جمله در قیامت که کوه ها نیز به حرکت درآیند. «وَيَوْمَ نَسِيْرُ الْجِبَالِ» (۳) در سرزمین قیامت و عرصات محشر، هیچ پستی و بلندی وجود ندارد. «تَرَى الْأَرْضَ بَارِزَةً» ۴ حشر و رستاخیز، حتمی است. «حَشْرَنَاهُمْ» (فعل ماضی، برای آینده آمده است) ۵ قیامت برای همه است و هیچ استثنایی در کار نیست. «فَلَمْ نَغَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۸]

اشاره

وَعُرْضُوا عَلٰی رَبِّكَ صَفًّا لَقَدْ جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ بَلْ زَعَمْتُمْ اَلَّنْ نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِدًا (۴۸)

و(در آن روز) همه ی مردم صف کشیده، بر پروردگارت عرضه می شوند. (خدا به آنان می فرماید:) همان گونه که نخستین بار شما را آفریدیم، (امروز هم) به سوی ما آمدید، بلکه پنداشتید که هرگز ما برایتان موعدی مقرر نخواهیم داشت؟

نکته ها:

«صَف» نشانه ی نظم و ساماندهی و رمز ادب و تواضع است. در قرآن، برای بیان اوصاف مجاهدان و همچنین فرشتگان، تعبیر «صف» آمده است و دو سوره ی از قرآن نیز به نام

ص: ۱۸۰

۱-۱. مزمل، ۱۴.

۲-۲. واقعه، ۵، ۶.

۳-۳. با استفاده از کلمه ی «واو» و «یوم» که مفهوم ظرفیت را در ارتباط با آیه ی قبل می رساند.

«صف» و «صافات» می باشد.

اگر در دنیا، قوای مسلح با نظم خاصی بر رؤسا عرضه می شوند، در قیامت، همه ی انسان ها به طور قهری و منظم بر خداوند عرضه خواهند شد.

پیام ها:

۱ حضور در قیامت و عرضه بر پروردگار، قطعی است. «وَ عَرِّضُوا عَلَيَّ رَبِّكَ» ۲ طبقات دنیوی در قیامت از بین می رود و همه ی مردم، توانگر و فقیر در یک صف قرار می گیرند. «صِفًّا» ۳ نظم، ارزشی است که هم در دنیا مطرح است، هم در آخرت، هم در جامعه و هم در عبادت. «عَرِّضُوا ... صِفًّا» ۴ نحوه ی حضور در قیامت، مانند هنگام تولد و حضور در دنیا است؛ عاجز، گریان و عریان. (۱) «كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ» ۵ معاد جسمانی است. «جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ» ...

۶ آفرینش مجدد در قیامت، همچون آفرینش در دنیا است. «كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ» ۷ کافران، دلیلی بر انکار معاد ندارند. «بَلْ زَعَمْتُمْ أَلَّنْ نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِدًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۹]

اشاره

وَ وُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَا لَنَا لِهَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَيْغِرَهُ وَلَا كَبِيرَهُ إِلَّا أَخْصَاهَا وَ
وَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا (۴۹)

و کتاب (و نامه اعمال) در میان نهاده می شود، پس مجرمان را می بینی که از آنچه در آن است بیمناک اند و می گویند: وای بر ما، این چه نوشته ای است که هیچ (گفتار و کردار) کوچک و بزرگی را فروگذار نکرده مگر اینکه برشمرده است! و آنچه انجام داده اند (مقابل خود) حاضر می یابند و پروردگارت به هیچ کس ستم نمی کند.

ص: ۱۸۱

(۱-۱). در مناجاتها نیز به عریانی هنگام رستاخیز و محشر اشاره شده است.

بارها قرآن از مسئله ی کتاب و پرونده و نامه ی عمل در قیامت سخن به میان آورده است و می فرماید: فرستادگان ما می نویسند: «إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ» (۱)، آثار کارها را هم می نویسیم: «نَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ» (۲)، نامه عمل آنان بر گردنشان آویخته می شود: «الزُّمَانُ طَائِرَةٌ فِي عُنُقِهِ» (۳)، پرونده ها در قیامت گشوده می شود: «وَإِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ» (۴)، نامه ها به دست خود افراد داده می شود؛ نامه ی خوبان به دست راست و نامه بدکاران به دست چپ آنان داده می شود. همان گونه که هر فردی پرونده ای دارد، هر امتی نیز کتاب و پرونده ای دارد. «كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَىٰ إِلَىٰ كِتَابِهَا» (۵) پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در بازگشت از جنگ حنین، در یک صحرای خشک فرود آمد. به اصحاب فرمود: بگردید تا هر چه از چوب و خاشاک یافتید گرد آورید. اصحاب رفتند و هر کس چیزی آورد. روی هم ریختند و انباشته شد. پیامبر فرمود: «هَكَذَا تَجْتَمِعُ الذُّنُوبُ، أَيَاكُمُ وَالْمُحَقَّرَاتُ مِنَ الذُّنُوبِ» گناهان اینگونه جمع می شوند، پس از گناهان کوچک پرهیز کنید. (۶)

از این برنامه این درس را نیز می توان گرفت که پیامبر خدا صلی الله علیه و آله آموزشی اردویی و بیابانی تجسمی، نمایشی و عملی، همراه با پرکردن اوقات فراغت برای یاران خود داشتند، آن هم وقتی که خطر غرور ناشی پیروزی در جنگ در کمین آنان بود، و اصحاب خود را بی گناه یا کم گناه می پنداشتند.

امام صادق علیه السلام فرمودند: در روز قیامت هنگامی که کارنامه ی عمل انسان به او داده می شود، پس از نگاه به آن و دیدن آنکه تمام لحظه ها و کلمه ها و حرکات و کارهای او ثبت شده، همه ی آنها را به یاد می آورد، مانند اینکه ساعتی قبل آنها را مرتکب شده است، لذا می گوید: «يَا وَيْلَتَنَا مَا لِهَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً...» (۷)

آنان که در دنیا بی خیال و بی تفاوت بوده و به هر کاری دست می زنند، در آخرت هراس و

ص: ۱۸۲

۱-۱. یونس، ۲۱.

۲-۲. یس، ۱۲.

۳-۳. اسراء، ۱۳.

۴-۴. تکویر، ۱۰.

۵-۵. جائیه، ۲۸.

۶-۶. کافی، ج ۲، ص ۲۸۸.

۷-۷. تفسیر المیزان.

دلهره خواهند داشت، «مُشْفِقِينَ» ولی مؤمنان که در دنیا اهل تعهد و خداترسی بودند در آنجا آسوده اند. «إِنَّا كُنَّا قَبْلَ فِي أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ» (۱)

پیام ها:

۱ در قیامت، هم نامه ی عمل هر فرد به دستش داده می شود، هم کتابی در برابر همه قرار داده می شود. «وُضِعَ الْكِتَابُ» ۲ نگرانی و هراس مجرمان، از عملکرد ثبت شده ی خویش است، نه از خداوند.

«مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ» ۳ قیامت، روز حسرت و افسوس مجرمان است. «يَا وَيْلَتَنَا» ۴ علم افراد به عملکرد خودشان در قیامت چنان است که گویا همه با سواد می شوند، چون کتاب و خواندن برای همه مطرح است. «وُضِعَ الْكِتَابُ ... مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ» ۵ عمل های انسان دارای درجات است. «صِيغِرَةٌ وَ لَا كَبِيرَةٌ» ۶ قیامت، صحنه ی تجسم عمل های انسان است. «وَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا» ۷ داشتن عدالت و ظلم نکردن، لازمه ربوبیت الهی است. «وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۵۰]

اشاره

وَ إِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ أَفَتَتَّبِعُونَهُ وَ ذُرِّيَّتَهُ أُولِيَاءَ مِنْ دُونِي وَ هُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ بُئِسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا (۵۰)

و (یاد کن) هنگامی که به فرشتگان گفتیم: برای آدم سجده کنید. پس همه به جز ابلیس سجده کردند! او از جن بود و از فرمان پروردگارش سر بر تافت. آیا (با این حال) او و نسل او را به جای من سرپرستان خود می گیرید؟ در حالی که آنان برای شما دشمنند! ستمگران بد چیزی را به جای خدا برگزیدند.

ص: ۱۸۳

سجده سه نوع است:

الف: سجده ی عبادت که مخصوص خداست مثل سجده ی نماز.

ب: سجده ی اطاعت، مثل سجده ی فرشتگان بر آدم، که برای اطاعت فرمان خداوند بود.

ج: سجده ی تحیت، تکریم و تشکر از خداوند، مثل سجده ی یعقوب بر عاقبت یوسف.

پیام ها:

۱ سرگذشت سجده فرشتگان بر آدم و تمرّد ابلیس، قابل تأمل و مایه ی عبرت است. «وَ إِذْ قُلْنَا» ...

۲ فرشتگان پیش از انسان بوده اند. «قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ» ۳ انسان برتر از فرشته است که مسجود او قرار گرفته است. «أَسْجُدُوا لِآدَمَ» ۴ فرشتگان مطیع امر خداوند. «أَسْجُدُوا ... فَسَجَدُوا» ۵ آنان که سجده ای ندارند، در خط ابلیس اند. «فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ» ۶ نباید به سابقه ی خود مغرور شد. ابلیس با سابقه ی طولانی عبادت، فاسق شد.

«كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ» ...

۷ ابلیس فرزند و ذریّه دارد. «وَ ذُرِّيَّتَهُ» ۸ فاسقان را نباید دوست خود گرفت. «فَفَسَقَ ... أَفْتَنَّا ذُرِّيَّتَهُ وَ ذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَآءَ» ۹ پیروان شیطان باید در عملکرد خود بازنگری کنند که چه می کنند. «أَفْتَنَّا ذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَآءَ» ۱۰ شیطان و نسل او، دشمن انسانند. «وَ هُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ» ۱۱ آنان که به جای خدا پیرو شیطان می شوند، ستمگرند. «بئس للظالمین بدلاً» ۱۲ رها کردن خدا و پیروی از شیطان، انتخاب بدترین جایگزین است. «بئس للظالمین بدلاً»

اشاره

مَا أَشْهَدْتُهُمْ خَلْقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَا خَلَقَ أَنْفُسِهِمْ وَ مَا كُنْتُ مَتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا (۵۱)

من آنان (ابلیس و فرزندانش) را نه در آفرینش آسمان ها و زمین و نه در آفرینش خودشان به شهادت نطلبیدم و من گمراه کنندگان را دستیار خود نمی گیرم.

نکته ها:

به حضرت علی علیه السلام گفتند: تا استقرار یافتن حکومت، معاویه را بر امارت ثابت نگهدار و پس از قدرت یافتن، او را کنار بگذار! حضرت در جواب آنان فرمود: «مَا كُنْتُ مَتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا» (۱) خداوند، بی نیاز مطلق است و به هیچ یابوری حتی در آفرینش نیاز ندارد و اگر اموری را به دیگران می سپارد، مانند واگذاری تدبیر به فرشتگان، «فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا» (۲) از روی عجز و ناتوانی نیست، بلکه از روی حکمت و در مسیر تربیت و رشد انسان است.

پیام ها:

۱ خداوند در آفرینش، نیازی به شاهد ندارد. «مَا أَشْهَدْتُهُمْ» ۲ اسرار هستی و آفرینش را جز خدا کسی نمی داند. «مَا أَشْهَدْتُهُمْ خَلْقًا» ...

۳ کسی که آفریده، حق ولایت دارد. «أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَ ذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ ... مَا أَشْهَدْتُهُمْ خَلْقًا» ...

۴ کارگزاران الهی باید امین باشند. «مَا كُنْتُ مَتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا» ۵ آنان که در راه و خط خدایند، نباید از منحرفان کمک بگیرند و باید استقلال سیاسی و اقتصادی خود را حفظ کنند. «مَا كُنْتُ مَتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا»

ص: ۱۸۵

۱-۱. تفسیر نور الثقلین، ج ۳، ص ۲۶۸.

۲-۲. نازعات، ۵.

اشاره

وَيَوْمَ يَقُولُ نَادُوا شُرَكَائِيَ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُم مَّوْبِقًا (۵۲)

و (یاد کن روز قیامت را) روزی که (خداوند به مشرکان) می گوید: آنان را که شریک من می پنداشتید فرا بخوانید (تا کمکتان کنند)، پس (مشرکان) آنها را می خوانند ولی پاسخی به آنان نمی دهند و ما میانشان ورطه ی هلاکت قرار می دهیم.

نکته ها:

آنان که از خدا جدا شوند سرگردانند و به هر چیز روی می آورند، از انسان تا جماد و حیوانات، از خورشید و ماه در آسمان تا گاو و گوساله در زمین، از فرشتگان معصوم تا شیاطین فاسق، ولی هر چه بخوانند جوابی نمی شنوند، «فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ» اما اگر خدا را بخوانند، حتماً پاسخشان داده می شود. «أَدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ» (۱) سؤال: در قرآن می خوانیم که خدا با کتمان کنندگان حقّ و پیمان شکنان حرف نمی زند، «لَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ» (۲) پس چرا در این آیه با مشرکان سخن می گوید؟ پاسخ: شاید به خاطر این است که دانشمندان کتمان کننده از مشرکان بدترند، یا آنکه قیامت مراحل مختلفی دارد، در یک مرحله خدا سخن نمی گوید، ولی در مرحله ای دیگر با آنان سخن گفته و مورد عتاب قرار می دهد. و ممکن است مراد این باشد که سخنی محبت آمیز با آنان نمی گوید، ولی سخنان توبیخی و تحقیر آمیز می گوید.

پیام ها:

۱ در قیامت میان مشرکان و معبودهای آنان، فاصله زیادی است. «نادوا» ۲ خداوند در قیامت به مشرکان فرصت استمداد از معبودها را می دهد، ولی چه سود؟ «نادوا شُرَكَائِيَ ... فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ»

ص: ۱۸۶

۱-۱. غافر، ۶۰.

۲-۲. بقره، ۱۷۴؛ آل عمران، ۷۷.

۳ ریشه ی شرک، جهل و پندارهای بی اساس است. «زَعَمْتُمْ»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۵۳]

اشاره

وَ رَأَى الْمُجْرِمُونَ النَّارَ فَظَنُّوا أَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا وَ لَمْ يَجِدُوا عَنْهَا مَصْرِفًا (۵۳)

و گناهکاران (در قیامت) آتش دوزخ را می بینند، پس درمی یابند که در آن خواهند افتاد و راه فراری از آن نمی یابند.

نکته ها:

مجرمان در قیامت راه فرار ندارند، زیرا نجات یا در سایه ی ایمان است، یا به خاطر عفو الهی بر اساس توبه و عمل صالح، که دستشان از این موارد تهی است، و یا شفاعت، که از بت ها کاری ساخته نیست، پس دوزخ برایشان حتمی است.

پیام ها:

۱ مکان هلاکت باری که در آیه قبل وعده داده شده بود، «مَوْبِقًا» دوزخ است. «رَأَى الْمُجْرِمُونَ النَّارَ» ۲ شرک، جرم و مشرک مجرم است. «نَادُوا شُرَكَائِي ... رَأَى الْمُجْرِمُونَ» ۳ دیدن آتش، عذاب است و سوختن در آن عذابی دیگر. «رَأَى الْمُجْرِمُونَ» ۴ در قیامت، گرچه مجرمان آتش را از دور دست می بینند (۱)، ولی چنان با صدا و نفیر است که می پندارند الآن در آن می افتند. «فَظَنُّوا أَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا» ۵ شرک، عذابی ابدی دارد. «لَمْ يَجِدُوا عَنْهَا مَصْرِفًا» ۶ مجرم در قیامت امیدی به نجات و راه فرار ندارد. «لَمْ يَجِدُوا عَنْهَا مَصْرِفًا»

ص: ۱۸۷

۱-۱. «إذا رأتهم من مكان بعيد، سمعوا لها تغيظاً و زفيراً». فرقان، ۱۲.

اشاره

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا (۵۴)

و البته ما در این قرآن از هر مثلی برای مردم متنوع بیان کردیم، و (لی) انسان بیش از هر چیز جدال کننده است.

نکته ها:

«صَرَّفْنَا» به معنای بیان های گوناگون است، یعنی ما به هر زبان و منطقی که امکان اثر داشته، با آنان سخن گفته ایم. «جدال» به معنای گفتگو به گونه ی نزاع و برتری طلبی است.

انسان در کنار زمینه های مثبتی که دارد، همچون داشتن روح الهی، برتری بر فرشتگان و سجود آنان بر او و قدرت نفوذ و تسخیر هستی و مانند آن، نقاط منفی زیادی نیز دارد که در آیات قرآن به آن اشاره شده است، از قبیل: «ظَلُمًا جَهْلًا، أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا، جَزُوعًا، هُلُوعًا، مُنُوعًا، لَفِي خُسْرٍ، لَيُطْفَعِي...» و...

پیام ها:

۱ تکرار و تنوع و تمثیل، شیوه ی ضروری و مفید برای ارشاد و هدایت و تربیت مردم است. «صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ» ۲ هدف قرآن، هدایت همه ی مردم است و مثال های قرآن برای فهم عموم مردم است. «صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ» ۳ خداوند حجت را به وسیله ی قرآن بر مردم تمام کرده است. «لَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ» ۴ در قرآن برای هر یک از اصول ارشاد و هدایت، مثالی است. «كُلُّ مَثَلٍ» ۵ اگر روحیه ی پذیرش در انسان نباشد، مثال های بیشتر او را به جدال بیشتر می کشاند. «كُلُّ مَثَلٍ، أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا» ۶ انسان موجودی تنوع طلب و مجادله گر است. «صَرَّفْنَا ... جَدَلًا»

اشاره

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ وَيَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا (۵۵)

و چه چیزی مردم را پس از آنکه هدایت برای آنان آمد، از ایمان آوردن و آمرزش خواهی از پروردگارشان باز داشت؟ جز آنکه (خواستند) سُنَّتِ خداوند درباره ی پیشینیان (که عذاب الهی بود) برای آنان (نیز) بیاید، یا آنکه عذاب، رویاروی آنان قرار گیرد!

پیام ها:

۱ سرباز زدن از ایمان با دیدن آن همه آیات، نشانه جدال گری انسان است.

«جَدَلًا وَ مَا مَنَعَ النَّاسَ» ۲ خداوند، حجت را بر مردم تمام می کند تا هیچ راه و بهانه ای برای کفر باقی نماند. «وَمَا مَنَعَ النَّاسَ» ۳ تنها ایمان کافی نیست، استغفار از لغزش ها هم لازم است. «يُؤْمِنُوا، يَسْتَغْفِرُوا» ۴ لازمه ربوبیت او، باز گذاردن راه توبه و استغفار است. «وَيَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ» ۵ تاریخ، سُنَّتِ های ثابتی دارد که باید از آن درس گرفت. «سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ» ۶ موعظه و استدلال همه جا کارساز نیست، گاهی عقوبت لازم است. «يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ» گاهی هیچ یک از عوامل تربیت از قبیل: وحی آسمانی، تبلیغ دائمی، مشاهده تاریخ و عبرت ها، در انسان لجوج اثر ندارد.

۷ ایمان و استغفار، مانع عذاب الهی است. «يُؤْمِنُوا ... يَسْتَغْفِرُوا ... يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ» ۸ دست خدا برای عذاب باز است، چه عذابی از نوع پیشینیان یا عذابی جدید.

«سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا» (۱)

ص: ۱۸۹

(۱-۱). «قبل» یا به معنای مقابل و رو در رو است و یا جمع «قبیل» و اشاره به انواع مختلف عذاب.

اشاره

وَمَا نُزِّلَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ وَيُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ وَ اتَّخَذُوا آيَاتِي وَ مَا أُنذِرُوا هُزُوًا (۵۶)

و ما پیامبران را جز بشارت دهندگان (برای مؤمنان) و بیم دهندگان (برای مجرمان) نمی فرستیم، ولی کافران به باطل مجادله و ستیز می کنند تا به وسیله ی آن حق را در هم کوبند. و آنان نشانه ها و آیات مرا و آنچه را که به آن بیم داده شدند، به مسخره گرفتند.

پیام ها:

۱ آگاهی بر سنت خداوند و رسالت انبیا و عکس العمل مردم و سرنوشت اقوام لجوج، نوعی تسلی برای پیامبر است. «وَمَا نُزِّلَ الْمُرْسَلِينَ» ...

۲ کار انبیا بشارت و انذار است، نه اجبار مردم بر پذیرش. «إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ» ۳ خداوند، حجت را بر مردم تمام می کند. «وَ مَا نُزِّلَ الْمُرْسَلِينَ» ...

پذیرش آن مردم اجباری نداشتند. «مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ وَ يُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا» ...

۴ هدف کافران، محو حق، «لِيُدْحِضُوا» و ابزار کارشان، جدال و استهزا می باشد.

۵ درگیری و جدال میان حق و باطل همیشگی بوده است. «يُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا» (فعل مضارع رمز تداوم کار است).

۶ کافران می خواهند جلوی حق را با باطل بگیرند، «لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ» غافل از آنکه باطل رفتنی است. «إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا»

۷(۱) مژده ها و هشدارهای انبیا، واقعیت هایی است که کفار برای محو آن تلاش می کنند. «مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ ... لِيُدْحِضُوا بِهِ

الْحَقَّ»

ص: ۱۹۰

۸ مسخره کردن آیات خدا و احکام الهی، کار کافران است. « وَ اتَّخَذُوا آيَاتِي وَ مَا أَنْذَرُوا هُزُؤًا »

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۵۷]

اشاره

وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ فَأَعْرَضَ عَنْهَا وَ نَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ إِنَّا جَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَ فِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَ إِنْ تَدْعُهُمْ إِلَى الْهُدَى فَلَنْ يَهْتَدُوا إِذًا أَبَدًا (۵۷)

و کیست ستمکارتر از آنکه به آیات پروردگارش تذکر دهند، پس (به جای پذیرش) از آنها اعراض کند و (گناهان و) دستاورد پیشینه ی خویش را فراموش کند؟! البتّه ما بر دل‌هایشان پرده هایی نهادیم تا آیات قرآن را نفهمند و در گوش‌هایشان سنگینی قرار دادیم که اگر به سوی هدایتشان فراخوانی، هرگز به راه نخواهند آمد.

نکته ها:

«تذکر»، رمز آن است که انسان در عمق روح و فطرت خود، خدا را یافته، لکن از آن غافل شده است و تذکر برای کنار زدن پرده ی غفلت است. حضرت علی علیه السلام در توصیف انبیا می فرماید: هدف از بعثت انبیا آن است که مردم را به وفا کردن به فراموش شده ها یادآوری کنند. «و یذکرهم منسی نعمته». (۱)

« أَكِنَّةٌ » جمع «کنان» به معنای پرده و پوشش است.

پیام ها:

۱ بی اعتنایی به آیات الهی و درنگ نکردن در آنها، بزرگ ترین ستم است. « وَ مَنْ أَظْلَمُ، ذُكِّرَ، فَأَعْرَضَ، نَسِيَ » ۲ یاد عملکرد بد، زمینه ساز توبه و عذرخواهی است و بر عکس غفلت از آن، سبب تیرگی روح و کلید همه ی بدبختی هاست. « نَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ »

ص: ۱۹۱

۳ کيفر بی اعتنائی به آیات الهی و استهزا و غفلت از گناهان، محروم شدن از درک حقایق است. «فَأَعْرَضَ ... جَعَلْنَا» ۴ عذاب الهی تنها در قیامت نیست، گرفتن قوه ی درک حقایق، نیز عذاب است.

« أَكِنَّهُ أَنْ يَفْقَهُوهُ » در هدایت مردم، تنها برهان و دلیل کافی نیست، پذیرش مخاطب هم لازم است. «وَإِنْ تَدْعُهُمْ إِلَى الْهُدَى فَلَنْ يَهْتَدُوا» ۶ راه هدایت، دل نرم و گوش شنواست، وقتی این دو دگرگون شد، حتی در برابر دعوت شخص پیامبر، هدایت پذیر نمی شود. «فَلَنْ يَهْتَدُوا إِذًا أَبَدًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۵۸]

اشاره

وَ رَبُّكَ الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ لَوْ يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا كَسَبُوا لَعَجَلْ لَهُمُ الْعَذَابَ بَلْ لَهُمْ مَوْعِدٌ لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهِ مَوْئِلًا (۵۸)

و پروردگارت آمرزنده ی صاحب رحمت است، اگر مردم را به خاطر آنچه کسب کرده اند مجازات کند، هر چه زودتر عذاب برایشان می فرستد، ولی چنین نمی کند (بلکه برای آنان موعدی قرار داده که (با فرارسیدنش) جز به لطف خداوند هرگز راه بازگشتی نمی یابند.

نکته ها:

«مویل» به معنای پناهگاه و وسیله ی نجات است.

خداوند هم عادل است، هم غفور. به مقتضای عدلش باید گنهکار را عذاب کند، ولی به خاطر غفار بودن و رحمتش، به انسان مهلت می دهد تا توبه کند، اما اگر توبه نکرد، با عدلش مؤاخذه می کند.

پیام ها:

۱ آمرزش و رحمت، از شئون ربوبیت الهی و لازمه ی تربیت است. «رَبُّكَ الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ»

۲ خداوند هم بسیار بخشنده است و هم دارای رحمتی گسترده می باشد. «الْغُفُورُ، ذُو الرَّحْمَةِ» ۳ قهر و عذاب الهی نتیجه ی عمل خود مردم است. «يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا كَسَبُوا» ۴ گناهانی زشت تر و عذابش بیشتر است که انسان با انگیزه به سراغ آنها برود.

«بِمَا كَسَبُوا» ۵ سنت الهی مهلت دادن به گنهکاران است. «بَلْ لَهُمْ مَوْعِدٌ» ۶ مهلت دادن و تأخیر در عذاب، از نشانه های لطف الهی است. «الْغُفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ ... لَهُمْ مَوْعِدٌ» ۷ گنهکاران به مهلت دادن های الهی مغرور نشوند، چون موعد آن تمام و نوبت قهری می رسد که هیچ راهی برای نجات آنان نیست. «لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهِ مَوْئِلاً»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۵۹]

اشاره

وَ تِلْكَ الْقُرَىٰ أَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَ جَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا (۵۹)

و(مردم) آن آبادی ها را هنگامی که ستم کردند، هلاکشان کردیم و برای نابود کردنشان(از پیش) زمانی را قرار دادیم.

پیام ها:

۱ از تاریخ و سرگذشت پیشینیان باید درس گرفت. «تِلْكَ الْقُرَىٰ أَهْلَكْنَاهُمْ» ۲ رمز بدبختی و هلاکت مردم، عملکرد ظالمانه ی خودشان است. «لَمَّا ظَلَمُوا» ۳ زوال تمدن ها و جوامع، تحت اراده الهی است. «أَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا» ۴ قهر الهی از روی حکمت بوده و دارای زمانی خاص است. «مَوْعِدًا» ۵ اگر ستمگران را در رفاه و آسایش دیدید، مأیوس نشوید، آنان هم مهلتی دارند. «جَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا»

اشاره

وَ إِذْ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ لَا أَبْرَحُ حَتَّىٰ أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا (۶۰) فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنَهُمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا (۶۱)

و(بیاد آور) زمانی که موسی به جوان (همراهش) گفت: من دست از جستجو بر نمی دارم تا به محلّ برخورد دو دریا برسم، حتی اگر سال ها (به راه خود) ادامه دهم.

پس چون به محلّ تلاقی آن دو (دریا) رسیدند، ماهی خود را (که برای غذا همراه داشتند) فراموش کردند. ماهی هم راه خود را به دریا برگرفت و رفت.

نکته ها:

کلمه ی «موسی» ۱۳۶ بار در قرآن آمده و همه ی موارد مراد همان پیامبر اولوا العزم است.

بکار بردن کلمه ی «فتی» که به معنای جوان و جوانمرد است، به جای غلام و پسر، نشانه ی ادب، مهربانی و نام نیک است. مراد از «لِفَتَاهُ» در آیه، «یوشع بن نون» است که مصاحب و ملازم حضرت موسی در آن سفر بوده است. (۱)

«حقب» به معنای سال های طولانی است، ۷۰ الی ۸۰ سال.

در تفاسیر و روایات، ماجرای موسی و خضر بیان شده است. چنان که در کتاب صحیح بخاری از ابن عباس از اُبی بن کعب آمده که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: روزی حضرت موسی در حال خطبه خواندن، مورد سؤال بنی اسرائیل قرار گرفت که عالم ترین افراد کیست؟ موسی گفت:

من هستم. خداوند موسی را مورد عتاب قرار داد که چرا نگفتی: خدا بهتر می داند. خضر از تو عالم تر است. موسی گفت: خضر کجاست؟ خطاب آمد: در منطقه ی مجمع البحرین است و رمز و نشانه ی آن این است که یک ماهی در سبیدی قرار بده و حرکت کن، هر جا ماهی را

ص: ۱۹۴

نیافتی، وعده گاه ملاقات خضر همان جا می باشد. (۱)

موسی ماهی را در سبد قرار داده و به کسی که همراهش بود فرمود: هر کجا ماهی را نیافتی به من خبر بده. موسی و همراهش حرکت کردند تا کنار دریایی رسیدند و برای استراحت کنار سنگی توقف کردند. در حالی که موسی در خواب بود و همراهش بیدار، ماهی حرکتی کرده و از سبد به دریا پرید! همراه موسی چون او را در خواب دید، او را صدا نزد. پس از بیداری موسی نیز فراموش کرد به او خبر دهد و هر دو به راه خود ادامه دادند، پس از یک شبانه روز موسی گفت: غذایی بیاور که ما از این سفر خسته شدیم. همراه موسی، ماجرای زنده شدن ماهی و پریدنش در آب را بازگو کرد. موسی گفت: باید برگردیم به همان منطقه ای که ماهی در آب پریده که وعده گاه ما آنجاست.

امام باقر و امام صادق علیهما السلام فرمودند: همراه موسی، ماهی نمک زده را کنار دریا برد تا بشوید، ماهی در دست او به حرکت در آمد و به دریا رفت. (۲)

بعضی مجمع البحرین را تلاقی دو دریای نبوت (موسی و خضر) دانسته اند؛ موسی دریای حکمت ظاهری و خضر، دریای حکمت باطنی است.

از آنجا که پیامبران معصوم اند و فراموش نمی کنند، مراد از نسیان ماهی در آیه، کنار گذاشتن ماهی و وا گذاشتن آن است. مثل آیاتی که نسبت نسیان به خدا می دهد، «الْيَوْمَ نَسِيَ كُمْ» (۳) و «إِنَّا نَسِينَاكُمْ» (۴) به علاوه آن دو بزرگوار، ماهی را فراموش نکردند، بلکه با خود برده بودند و طبق آنچه نقل کردیم همراه موسی چون نخواست حضرت را از خواب بیدار کند، صبر کرد و بعد از بیداری، فراموش کرد ماجرا را بازگو کند.

در قرآن، بارها حیوانات علامت، یا الهام بخش و یا خبررسان بوده اند، مانند چگونگی دفن هاییل با الهام از کلاغ، اطلاع از کفر مردم سبأ با خبر دادن هدهد و زنده شدن ماهی، در ماجرای ملاقات این دو پیامبر، و نقش عنکبوت در حفاظت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در غار و نقش حفاظتی سگ برای اصحاب کهف.

ص: ۱۹۵

۱-۱). علامه شعرانی در حاشیه تفسیر ابو الفتوح، محل ملاقات را حوالی شام و فلسطین می داند.

۲-۲). تفسیر نور الثقلین.

۳-۳). جائیه، ۶۴.

۴-۴). سجده، ۱۴.

۱ تلاش موسی برای ملاقات خضر و تحصیل علم قابل ذکر است. «وَ إِذْ...»

۲ در مسافرت، همراه و همسفر داشته باشیم. «قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ» ۳ انتخاب عنوان زیبا، سفارش اسلام است. «قَالَ... لِفَتَاهُ» ۴ هجرت و سفر برای کسب علم، تاریخی بس طولانی دارد. «لَا أَبْرُحُ» ...

۵ طالب علم باید سراغ عالم برود، نه آنکه به انتظار عالم بنشیند. «لَا أَبْرُحُ» یعنی تا رسیدن به عالم، دست از جستجو بر نمی دارم.

۶ در طلب علم و عالم، اگر عمری جستجو کنیم جا دارد. «أَمْضِيَ حُقُبًا» ۷ تحصیل علم پایان و حدی ندارد. پیامبری چون موسی نیز برای فراگیری علم باید آماده ی سفر طولانی شود. «أَمْضِيَ حُقُبًا» ۸ همسفر جوانمرد کسی است که تا پایان سفر همراه انسان باشد. «حَتَّىٰ أبلغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ... فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنَهُمَا» ۹ دریا و کنار دریا می تواند محلّ مناسب و سالم و آماده ای برای آموزش و ملاقات های معنوی باشد. «فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنَهُمَا»

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۶۲ تا ۶۳]

اشاره

فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتَاهُ آتِنَا غَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصِيبًا (۶۲) قَالَ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْغُوتَ وَمَا أَنسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا (۶۳)

پس همین که (از کنار دریا) گذشتند، موسی به جوان (همراه) خود گفت:

غذای چاشت ما را بیاور، به راستی که از این سفر رنج بسیار دیده ایم.

(آن جوان) گفت: آیا به یاد داری وقتی که به صخره پناه بردیم و من (پریدن) ماهی (به دریا) را فراموش کردم (که برای تو بگویم) و کسی جز

شیطان آن را از یاد من نبرد، تا آن را یادآوری کنم. و (در کمال) شگفتی ماهی راه خود را در دریا پیش گرفت (و رفت).

نکته ها:

«غداء» به غذای صبح و «عشاء» به غذای شب گفته می شود.

به فرموده ی امام صادق علیه السلام، حضرت موسی در سه نوبت از گرسنگی به خدا شکایت کرد:

اول: پس از آنکه برای دختران شعیب آب آورد و به گوسفندان آنان کمک کرد، به گوشه ای رفت و گفت: پروردگارا! برای خیری که بر من نازل کنی نیازمندم. (۱)

دوم: در این آیه. (۲)

سوم: آنجا که از اهل روستا غذا خواستند و آنها ندادند، به خضر اعتراض کرد که چرا برای مردمی که غذا به ما ندادند، رایگان کار می کنی؟ (۳) وعده گاه موسی و خضر نشانه ای داشت و آن اینکه آن ماهی که غذای موسی و همراهش بود، از ظرف غذا به دریا برود. وقتی به محلّ قرار رسیدند و ماهی به دریا پرید، همراه موسی فراموش کرد آن را به موسی بگوید. چون مقدار زیادی راه رفتند، همراه موسی ماجرا را نقل کرد. مقدار اضافه ی راه را برگشتند و در همان محلّ، خضر را دیدار کردند.

حضرت موسی علیه السلام چهار سفر داشت:

۱ سفر هرب. «فَفَرَزْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ» (۴) سفر طلب. «فَلَمَّا آتَاهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ» (۵) سفر طرب. «وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا» (۶) سفر تعب. «لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا» (۷)

ص: ۱۹۷

۱-۱. قصص، ۲۴.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. کهف، ۷۷.

۴-۴. شعراء، ۲۱.

۵-۵. قصص، ۳۰.

۶-۶. اعراف، ۱۴۳.

۷-۷. تفسیر کشف الاسرار.

۱ از آداب سفر، داشتن همسفر و تدارک غذا است. «آتِنَا غَدَاءَنَا» (۱) در راه تحصیل علم و معرفت و رسیدن به آرمان ها، پیامبران نیز سختی ها را متحمل شده اند. «لَقِينَا مِنْ سَيِّفَرْنَا هَذَا نَصِيبًا» ۳ شیاطین، مانع ملاقات و همراهی موسی و خضرها هستند و به همین دلیل همراه موسی را به فراموشی انداختند. «مَا أَنْشَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ»

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۶۴ تا ۶۵]

اشاره

قَالَ ذَلِكُمْ مَا كُنَّا نَنْفَعُ فَاذْتَدَا عَلِيٌّ آثَارَهُمَا قَصَصًا (۶۴) فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا (۶۵)

(موسی) گفت: این همان (محلّ قراری) بود که در پی آن بودیم. پس از همان راه برگشتند، در حالی که ردّ پای خود را (به دقت) دنبال می کردند.

پس (در آنجا) بنده ای از بندگان ما را یافتند که از جانب خود، رحمتی (عظیم) به او عطا کرده بودیم و از نزد خود علمی (فراوان) به او آموخته بودیم.

نکته ها:

چنان که امام صادق علیه السلام فرمود: موسی در علم شرع از خضر آگاه تر بود، ولی خضر در رشته و مأموریت دیگری غیر از آن، آگاه تر بود. (۲)

مراد از «عَبْدًا» در این آیه، حضرت خضر است که به دلایل زیر پیامبر بوده است:

الف: کسی که استاد پیامبری همچون موسی می شود حتماً پیامبر از آن است.

ب: تعابیر «عَبْدِنَا، عَبْدِهِ، عَبَادِنَا» در قرآن، غالباً مخصوص پیامبران است.

ج: خضر به موسی گفت: تمام کارهای خارق العاده که از من دیدی و صبر نکردی، همه طبق

ص: ۱۹۸

۱- ۱. هم چنان که اصحاب کهف نیز پول نقد همراه داشتند. فَأَبْعَثُوا بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ كهف، ۱۹.

۲- ۲. تفسیر المیزان.

فرمان و رأی خدا بوده، نه رأی من. «مَا فَعَلْتَهُ عَنْ أَمْرِي» د: موسی به خضر قول داد که من خلاف دستور تو کاری انجام نمی‌دهم، «لَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا» و کسی که پیامبر اولوالعزمی، تسلیم بی چون و چرای او می‌شود، حتماً معصوم و پیامبر است.

ه: علم لدنی، مخصوص انبیاست. خداوند درباره خضر فرمود: «عَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا» و: بعضی از مفسران نیز مراد از «رَحْمَةً» را نبوت دانسته‌اند. «آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا»

پیام‌ها:

۱ برخی علوم، با تمرین و تجربه و آموزش به دست نمی‌آید و علم لدنی لازم دارد، مانند علم انبیا. «مِنْ لَدُنَّا عَلِمًا» ۲ سرانجام رنج و جویندگی، یافتن و رسیدن است. «فَوَجِدَا عَبْدًا» ۳ در جامعه، خضرهای راهنما یافت می‌شوند، (۱) مهم گشتن و پیدا نمودن و شاگردی آنان است. «عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا» ۴ کسی که می‌خواهد مردم را به عبودیت خدا فراخواند، باید هم خودش و هم استادش عبد باشند. «مِنْ عِبَادِنَا» ۵ دریافت رحمت و علم الهی، در سایه ی عبودیت است. «عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً ... وَ عَلَّمْنَاهُ» ۶ بالاتر از هر دانایی، داناتری است، پس به علم خود مغرور نشویم. «عَبْدًا ...»

عَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عَلِمًا

ص: ۱۹۹

۱-۱). طی این مرحله بی‌همری خضر مکن ظلمات است بترس از خطر گمراهی (حافظ)

اشاره

قَالَ لَهُ مُوسَىٰ هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰ أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عَلَّمْتَ رُشْدًا (۶۶)

موسی به او (خضر) گفت: آیا (اجازه می دهی) در پی تو بیایم، تا از آنچه برای رشد و کمال به تو آموخته اند، به من بیاموزی؟

نکته ها:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: هنگامی که موسی، خضر را ملاقات کرد، پرنده ای در برابر آنان قطره ای از آب دریا را با منقارش برداشت و بر زمین ریخت. خضر به موسی گفت: آیا رمز این کار پرنده را دانستی؟ او به ما می آموزد که علم ما در برابر علم خداوند، همانند قطره ای در برابر دریایی بی کران است. (۱)

در این آیات کوتاه، نکات متعددی در ادب و تواضع نسبت به استاد دیده می شود، از جمله:

الف: موسی شاگردی خود را با اجازه آغاز کرد. «هَلْ» ب: خود را پیرو استاد معرفی کرد. «أَتَّبِعُكَ» ج: خضر را استاد معرفی کرد. «تُعَلِّمَنِي» د: خود را شاگرد بخشی از علوم استاد دانست. «مِمَّا» ه: علم استاد را به غیب پیوند داد. «عَلَّمْتَ» و: تعلیم استاد را اثربخش دانست. «رُشْدًا» ز: همانگونه که خداوند به تو آموخت تو نیز به من بیاموز. «مِمَّا عَلَّمْتَ رُشْدًا» ح: قول داد که نافرمانی نکند. (دو آیه ی بعد): «لَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا» ط: کارها و سخنان استاد را فرمان دانست. «لَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا» ی: برای آینده و پایداریش وعده نداد و گفت: «إِنْ شَاءَ اللَّهُ»

ص: ۲۰۰

۱ برای دریافت علم، باید در مقابل استاد، ادب و تواضع داشت. «هَلْ أَتَّبِعُكَ» ...

۲ تواضع نسبت به عالمان و اساتید، از اخلاق انبیاست. «هَلْ أَتَّبِعُكَ» ...

۳ کسی که عاشق علم و آموختن است، تلاش و حرکت می کند. «هَلْ أَتَّبِعُكَ» ۴ مسافرت با عالم و تحمل سختی ها در راه کسب علم و دانش و رسیدن به رشد و کمال ارزش دارد. «هَلْ أَتَّبِعُكَ» ۵ طالب علم باید هدف داشته باشد و شخصیت زده نباشد. «عَلَيْ أَنْ تُعَلِّمَنِ» ۶ کارهای الهی گرچه گاهی با معجزه پیش می رود، ولی قانون اصلی، پیمودن مسیر طبیعی است. موسی باید شاگردی کند تا حکمت بیاموزد. «أَنْ تُعَلِّمَنِ» ۷ پیامبران اولوا العزم نیز از فراگیری دانش دریغ نداشتند. «عَلَيْ أَنْ تُعَلِّمَنِ» ۸ حضرت خضر، پیامبر و دارای علم لدنی از سوی خدا بود. «عُلِّمْتَ» ۹ پیمودن راه تکامل و رسیدن به معارف ویژه ی الهی، به معلم و راهنما نیاز دارد.

«تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ» ۱۰ علم انبیا، محدود و قابل افزایش است. «تُعَلِّمَنِ مِمَّا» ... (اعلم افراد زمان نیز محدودیت علمی دارند). ۱۱ مراتب انبیا در بهره مندی از علم و کمال متفاوت است. «تُعَلِّمَنِ مِمَّا» ...

۱۲ برخورداری از تمام مراتب علم و کمال، شرط نبوت نیست. «تُعَلِّمَنِ» ۱۳ آگاهی به معارف و علوم الهی، تضمین کننده رشد و کمال انسان است.

«تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا» ۱۴ علم به تنهایی هدف نیست، بلکه باید مایه ی رشد باشد و انسان را به عمل صالح بکشانند و فروتنی آورد، نه غرور و مجادله. (۱) «رُشْدًا»

ص: ۲۰۱

□ (۱-۱). پیامبر صلی الله علیه و آله در تعقیب نمازشان می خواندند: «أعوذ بك من علم لا ينفع». بحار، ج ۸۶، ص ۱۸.

اشاره

قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا (۶۷) وَ كَيْفَ تَصْبِرُ عَلٰی مَا لَمْ تُحِطْ بِهٖ خُبْرًا (۶۸) قَالَ سَيَجِدُنِيْ اِنْ شَاءَ اللّٰهُ صَابِرًا وَّ لَا اَعْصِيْ لَكَ اَمْرًا (۶۹) قَالَ فَاِنْ اَتَّبَعْتَنِيْ فَلَا تَسْئَلْنِيْ عَنْ شَيْءٍ حَتّٰى اُحَدِّثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا (۷۰)

(خضر) گفت: تو هرگز نمی توانی بر همراهی من صبر کنی.

و چگونه بر چیزی که آگاهی کامل به (راز) آن نداری صبر می کنی؟

(موسی) گفت: به خواست خدا مرا شکایا خواهی یافت و در هیچ کاری، تو را نافرمانی نخواهم کرد.

(خضر) گفت: پس اگر در پی من آمدی، از چیزی (از کارهای شگفت من) مپرس، تا آنکه خودم درباره ی آن سخن آغاز کنم.

نکته ها:

چنان که در آیات قبل بیان کردیم؛ حضرت موسی با آنکه از پیامبران اولوالعزم است و در علم شریعت، اعلم می باشد، ولی در سایر علوم، دانش خضر بیشتر بوده است.

پیام ها:

۱ مربی و معلم باید از ظرفیت شاگردان آگاه باشد. «إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ» ...

۲ در واگذاری مسئولیت های فرهنگی، باید لیاقت ها شناخته و ضعف ها گوشزد شود. «إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ» ...

۳ ظرفیت افراد برای آگاهی ها متفاوت است، حتی موسی تحمل کارهای خضر را ندارد. «لَنْ تَسْتَطِيعَ» ۴ رشد علمی بدون صبر، میسر نیست. «رُشِدًا ... وَ كَيْفَ تَصْبِرُ» ۵ بسیاری از مجادلات و کدورت ها، در اثر بی اطلاعی افراد از افکار و اهداف

یکدیگر است. « وَ كَيْفَ تَصْبِرُ... »

۶ آگاهی و احاطه ی علمی، ظرفیت و صبر انسان را بالا می برد. « كَيْفَ تَصْبِرُ عَلٰی مَا لَمْ تُحِطْ بِهٖ خُبْرًا » ۷ با صبر و لطف الهی می توان به رشد و کمال رسید. « اِنْ شَاءَ اللّٰهُ صَابِرًا » ۸ برای هر کاری که در آینده می خواهیم انجام دهیم، مشیت الهی را فراموش نکرده و « اِنْ شَاءَ اللّٰهُ » بگوییم. « سَتَجِدُنِيْ اِنْ شَاءَ اللّٰهُ صَابِرًا » ۹ خضر معصوم بود، چون موسی تعهد کرد که از دستورهای او نافرمانی نکند.

« لَا اَعْصِيْ لَكَ اَمْرًا » ۱۰ اطاعت از معلّم و صبر در راه تحصیل، ادب و شرط تعلّم است. « سَتَجِدُنِيْ ... »

صَابِرًا

۱۱ تعهد گرفتن در مسایل علمی و تربیتی جایز است. « فَاِنْ اَتَّبَعْتَنِيْ فَلَا تَسْئَلْنِيْ » ۱۲ سؤال کردن، زمان دارد و شتابزدگی در سؤال، ممنوع است. « فَلَا تَسْئَلْنِيْ ... حَتّٰى اُحْدِثَ لَكَ » ۱۳ تمام کارهای انبیا، با دلیل، منطق و حکیمانه است. « اُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا » ۱۴ استاد و مربی باید از ذهن شاگردان، ابهام زدایی کند. « حَتّٰى اُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا »

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۷۱ تا ۷۲]

اشاره

فَانْطَلَقَا حَتّٰى اِذَا رَكِبَا فِي السَّفِيْنَةِ خَرَقَهَا قَالَ اَ حَرَقْتُهَا لِتُغْرَقَ اَهْلُهَا لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا اِمْرًا (۷۱) قَالَ اَلَمْ اَقُلْ اِنَّكَ لَنْ تَسِيْطِعَ مَعِيَ صَبْرًا (۷۲)

پس آن دو (موسی و خضر) به راه افتادند، تا آنکه سوار کشتی شدند. (خضر) آن را سوراخ کرد. موسی (از روی اعتراض یا تعجب) گفت: آیا آن را سوراخ کردی تا سرنشینان آن را غرق کنی؟ راستی که کار ناروایی انجام دادی!

(خضر) گفت: آیا نگفتم تو هرگز نمی توانی همراه من شکیب باشی؟

نکته ها:

«خرق» به معنای پاره کردن چیزی از روی فساد و بدون مطالعه است. کلمه ی «امر» به کار مهم شگفت آور یا بسیار زشت گفته می شود.

پیام ها:

۱ در آموزش، زمان را از دست ندهید. «فَانْطَلِقَا» (حرف «ف» نشانه فوریت است) ۲ همراهی افراد، گاهی تا پایان راه نیست. همسفر اول موسی، در ادامه راه با آنان نبود و موسی و خضر، دو نفری به راه افتادند. «فَانْطَلِقَا» و فرمود: «فَانْطَلِقُوا» ۳ فراگیری علم، محدود به زمان و مکان و وسیله ی خاصی نیست. «رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ» (در دریا و سوار بر کشتی و در سفر هم می توان آموخت). ۴ اگر علم و حکمت کسی را پذیرفتیم باید در برابر کارهایش، حتی اگر به نظر ما عجیب آید، سکوت کنیم. «السَّفِينَةَ خَرَقَهَا» ۵ گاهی لازمه ی آموزش، خراب کردن است. «خَرَقَهَا» ۶ هنگام خطر، هر کسی خود و منافع خود را می بیند، ولی انبیا به فکر دیگرانند.

«لِتُغْرَقَ أَهْلُهَا» و فرمود: «لتغرقتا» ۷ سوراخ کردن کشتی، به ظاهر هم تصرف بی اجازه در مال دیگری بود، هم زیان و خسارت رساندن بی دلیل به مال و جان خود و دیگران، لذا حضرت موسی اعتراض کرد. «شَيْئاً إِمْرًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۷۳ تا ۷۴]

اشاره

قَالَ لَا تَأْخُذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا (۷۳) فَانْطَلِقَا حَتَّىٰ إِذَا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ قَالَ أَقْتَلْتَنِي بَغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا (۷۴)

(موسی) گفت: مرا به خاطر فراموشی ام مؤاخذه مکن و از این کارم بر من سخت مگیر.

پس به راه خود ادامه دادند تا به نوجوانی برخورد کردند، پس خضر او را کشت. موسی گفت: آیا بی گناهی را بدون آنکه کسی را کشته باشد، کشتی؟ به راستی کار زشت و منکری انجام دادی!

نکته ها:

نه انبیا فراموشکارند، نه فراموشی قابل انتقاد و مؤاخذه است. بنا بر این در جمله ی «لَا تُؤَاخِذُنِي بِمَا نَسَيْتُ» مراد از نسیان، رها کردن قرار تبعیت و سکوت، به دلیل کارهایی بود که به نظر موسی خلاف شرع می آمد.

«ارهاق»، هم به معنای فراگیر شدن با قهر و غلبه است و هم به تکلیف کردن به کار سخت گفته می شود.

از کلمه ی «غُلَامًا» و «زَكِيَّةً» استفاده می شود که نوجوان به تکلیف نرسیده بود. کلمه «نُكْرًا» از «امر» شدیدتر است، زیرا در مورد سوراخ کردن کشتی فرمود: «شَيْئًا إِمْرًا»، ولی در مورد کشتن نوجوان فرمود: «شَيْئًا نُكْرًا».

پیام ها:

۱ معلم و استاد می تواند شاگرد خود را مؤاخذه کند. «لَا تُؤَاخِذُنِي» ۲ در تعلیم و تربیت نباید کار را بر شاگردان سخت گرفت. «لَا تُزْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا» ۳ معلم و استاد، پس از پذیرش اشتباه و عذرخواهی شاگرد، تعلیم و ارشاد را ادامه دهد. «فَأَنْطَلَقًا» ۴ معلم باید شاگرد را به تدریج با معارف آشنا کند. «فَأَنْطَلَقًا» (موسی گام به گام با اسرار آشنا می شود). ۵ مراعات محکمات، مهم تر از تعهدات اخلاقی است. «أَقْتَلْتَنِي نَفْسًا زَكِيَّةً» موسی به خاطر اینکه قتل را از منکرات می دانست، نهی از منکر را برخورد لازم دید و نهی کرد و از تعهد اخلاقی که داده بود، دست برداشت.

۶ قانون قصاص، در دین موسی نیز بوده است. «أَقْتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ» اعتراض موسی این بود که چرا نوجوانی را که قاتل نبوده کشتی؟ ۷ گاهی آنچه نزد کسی «معروف» است، نزد دیگری «منکر» جلوه می کند. «جِئْتَ شَيْئًا نُنْكَرًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۷۵ تا ۷۶]

اشاره

قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا (۷۵) قَالَ إِنْ سَأَلْتَهُ عَن شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِن لَدُنِّي عُذْرًا (۷۶)

گفت: آیا نگفتمت که نمی توانی همپای من صبر کنی؟

(موسی) گفت: اگر از این پس چیزی از تو پرسیدم، دیگر با من همراه مباش، قطعاً از سوی من معذور خواهی بود (و اگر رهایم کنی حق داری).

نکته ها:

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: اگر موسی صبر می کرد، عجایب بیشتری از خضر می دید. (۱)

پیام ها:

۱ اولیای خدا در تحمیل علم و ظرفیت، در یک درجه نیستند. «لَنْ تَشِيءَ تَطِيعَ» ۲ سه بار آزمایش و مهلت دادن، برای شناخت خصلت ها کافی است. «إِنْ سَأَلْتَهُ عَن شَيْءٍ بَعْدَهَا» ۳ اگر با کسی تضاد فکری داریم و یکدیگر را درک نمی کنیم، بی آنکه مقاومت کنیم از هم جدا شویم. «فَلَا تُصَاحِبْنِي»

ص: ۲۰۶

۴ اعتراض های موسی به خاطر ابهام هایی بود که در کار خضر می دید و جنبه ی سؤال داشت. «إِنْ سَأَلْتَكَ» ۵ درباره ی عملکرد خود، رأی منصفانه بدهیم. «فَلَا تُصَاحِبْنِي» موسی مسئولیت بی صبری خود را بر عهده گرفت.

۶ وقتی از کسی جدا می شویم، ادب را مراعات کنیم. «فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا» ۷ هر جدایی، نشانه ی کینه و عقده و غرور و تکبر نیست. «قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۷۷]

اشاره

فَانْطَلَقَا حَتَّى إِذَا أَتَىٰ أَهْلَ قَوْمِهِ اسْتَيْطَعَمَا أَهْلَهَا فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَ فَأَقَامَهُ قَالَ لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا (۷۷)

پس آن دو به راه خود ادامه دادند تا به اهل یک آبادی رسیدند، از اهل آنجا غذا خواستند، آنان از مهمان کردن آن دو سرباز زدند. پس آن دو در آنجا دیواری را یافتند که در حال ریزش بود. خضر، دیوار را برپا کرد. (موسی با تعجب) گفت: اگر می خواستی برای این کار مزد می گرفتی!

نکته ها:

مردم از دادن غذا به موسی و خضر امتناع کردند، ولی خضر به تنهایی دیوار خراب را مجانی تعمیر کرد.

پیام ها:

۱ هر دوره ی آموزشی، نیاز به حرکت دارد و تنوع در مکان برای آموزش های جدید، یک ارزش است. «فَانْطَلَقَا» ۲ ملتی که سقوط اخلاقی کند، از دادن نان به پیامبر اولوا العزم هم خودداری می کند. «فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا» (البته این در صورتی است که آنان را می شناختند).

۳ آنان که از مهمانانی غریب پذیرایی نکنند، قابل نکوهش اند. «فَابُوا» ...

۴ بی‌اعتنایی و بی‌مهری مردم، در کار ما تأثیر منفی نگذارد. «فَابُوا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا» ۵ انبیا گاهی در شدت نیاز به سر می بردند. «اسْتَطَعَمَا» ۶ گرچه نیازمندان به حد اقل قناعت کنند، ولی کرامت انسانی می گوید که در حد ضیافت پذیرایی کنید. «اسْتَطَعَمَا» ... «يُضَيِّفُوهُمَا» ۷ لازم نیست مهمان همیشه آشنا باشد، از مهمان غریب و ابن السبیل هم باید پذیرایی کرد. «فَابُوا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا» ۸ باید نواقص را اصلاح و تعمیر کرد، نه آنکه هر چیز عیب دار را بی ارزش پنداشت و از آن دست کشید. «فَوَجَدَا فِيهَا جِدَاراً ... فَأَقَامَهُ» ۹ اولیای الهی اهل کینه و انتقام نیستند. گرچه آنان را مهمان نکردند، ولی خضر به آنان خدمت کرد. «فَابُوا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا فَأَقَامَهُ» ۱۰ پیامبران بر مال و جان مردم ولایت دارند که هر گونه تصرف کنند و نیاز به کسب اجازه از مالک ندارند. «فَأَقَامَهُ» ۱۱ همه جا منطبق «اول معاش سپس کار» و «اول تأمین سپس تمکین»، درست نیست. پیامبر گرسنه، مجانی کارگری می کند. «فَابُوا ... فَأَقَامَهُ» وقتی نیاز را دیدیم، دست به کار شویم و منتظر دعوت و بودجه و همکار و آیین نامه نباشیم.

«جِدَاراً، فَأَقَامَهُ» ۱۲ کار کردن برای خدا بدون گرفتن مزد، عیب نیست. «فَأَقَامَهُ» ۱۳ وقتی کاری را مفید و لازم تشخیص دادیم، به انتقاد این و آن کاری نداشته باشیم. «لَا تَتَّخِذْ عَلَيْهِ أُجْرًا» ۱۴ کار کردن و مزد گرفتن و اجیر شدن ننگ نیست. «لَا تَتَّخِذْ عَلَيْهِ أُجْرًا» ۱۵ اولیای خدا برای پول کار نمی کنند. «لَوْ شِئْتَ لَاتَّخِذْتَ عَلَيْهِ أُجْرًا»

اشاره

قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ سَأْتُبُّكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا (۷۸)

(خضر) گفت: این (بار) جدایی میان من و توست، بزودی تو را از تأویل و راز آنچه نتوانستی بر آن صبر کنی آگاه خواهم ساخت.

نکته ها:

«تأویل» به معنای ارجاع و بازگشت دادن است و به هر کاری که به هدف برسد یا پرده از اسراری بردارد گفته می شود.

جدایی خضر از موسی به پیشنهاد خود موسی بود که گفت: «إِنْ سَأَلْتَكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي» و زمینه ی آن را با سؤال ها و اعتراض های مکرر و تنها گذاشتن او در ساختن دیوار فراهم کرد.

از موسی پرسیدند: سخت ترین لحظاتی که بر تو گذشت، کدام لحظه بود؟ گفت: با آنکه از فرعونیان تهمت ها شنیدم و از بنی اسرائیل بهانه جویی ها دیدم، ولی دشوارترین زمان، آن لحظه ای بود که خضر گفت: «هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ». (۱) بگذار تا بگریم، چون ابر در بهاران کز سنگ ناله خیزد، روز وداع یاران

پیام ها:

۱ هر کس قدر وصال را نداند، گرفتار فراق خواهد شد. «هَذَا فِرَاقٌ» ...

۲ به کوچک ترین انتقادی یاران خود را از دست ندهیم. خضر بعد از چند مرحله فرمود: «هَذَا فِرَاقٌ» ...

۳ هر چه سریعتر ابهام ذهنی دیگران را بر طرف کنید. «سَأْتُبُّكَ» ۴ با تعلیم حکمت، ظرفیت افراد را افزایش دهیم. «سَأْتُبُّكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ» ...

۵ حوادث ظاهری، گاهی جنبه ی باطنی هم دارد. «بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا»

ص: ۲۰۹

اشاره

أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَضْبًا (۷۹)

اما آن کشتی (که سوراخ کردم) از آن بینوایانی بود که در دریا کار می کردند. خواستم آن را معیوبش کنم، (چون) در کمین آنان پادشاهی بود که غاصبانه و به زور، هر کشتی (سالمی) را می گرفت.

نکته ها:

«وراء» به هر مکان پنهانی و پوشیده گفته می شود؛ خواه آن مکان روبروی انسان باشد، یا پشت سر او.

آنچه را انسان مشاهده می کند، یک چهره ی ظاهری امور است که چه بسا برای آن، چهره ی باطنی نیز وجود داشته باشد. ظاهر کارهای خضر در دیدگاه حضرت موسی کار خلاف بود، ولی در باطن آن، راز و رمز و حقیقتی نهفته بود.

خضر، کشتی را به گونه ای سوراخ نکرد که آب در آن رفته و سبب غرق شود، بلکه آن را معیوب ساخت. چه بسا عیب ها و نواقصی که مصلحت ها در آن است. (۱)

معیوب کردن کشتی برای آن بود که به دست آن پادشاه ستمگر نیفتد و آن بینوایان، بینواتر نشوند. در واقع دفع افسد به فاسد بود، که این کار همه کس نیست و تشخیص اهمّ و مهم کار دین شناسان عمیق است.

اهل بیت علیهم السلام، گاهی برخی یاران خالص خود را در حضور دیگران نکوهش و عیبجویی می کردند، تا مورد سوء ظنّ حکومت ستمگر قرار نگیرند و جانشان سالم بماند. چنان که امام صادق علیه السلام از زراره انتقاد علنی کرد تا از آزار عبّاسیان در امان باشد، سپس به او پیام داد که برای حفظ جان تو چنین کردم. آن گاه این آیه را تلاوت کردند: «أَمَّا السَّفِينَةُ...» و فرمودند: تو بهترین کشتی این دریایی که طاغوت در پی تو و مراقب توست. (۲)

ص: ۲۱۰

۱-۱. بسا شکست کز آن کارها درست شود کلید رزق گدا پای لنگ و دست شل است (صائب)

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

کسانی یا به دنیای اسرار گذاشته و به باطن اشیا آگاه می شوند که از مرحله ی ظاهر گذشته باشند، همچون موسی علیه السلام که عالم به شریعت بود و به آن عمل می کرد، در دوره ی همراهی با خضر، به اسرار باطنی نیز آگاه شد.

پیام ها:

۱ مراعات نظم در شیوه ی آموزش مهم است. سؤال اوّل از شکستن کشتی بود، ابتدا پاسخ همین سؤال مطرح می شود. «أَمَّا السَّفِينَةُ» ۲ اسرار ناگفته و راز کارها، روزی آشکار می شود. «أَمَّا السَّفِينَةُ» ۳ شخص حکیم، هرگز کار لغو نمی کند و اعمالش بر اساس حکمت و مصلحت است. (۱) «أَمَّا السَّفِينَةُ» ۴ افراد متعهد، باید حافظ حقوق و اموال محرومان باشند. «فَكَانَتْ لِمَسَاكِينٍ» ...

۵ اولیای خدا دلسوز مساکین و محرومانند. «لِمَسَاكِينٍ» ۶ چه بسا کسانی با داشتن سرمایه و کار، باز هم در آمدشان برای مخارجشان کافی نباشد و از نظر قرآن، مسکین محسوب شوند. «لِمَسَاكِينٍ يَعْمَلُونَ» ۷ مشارکت در سرمایه و کار، عقد قانونی و در ادیان قبل نیز بوده است. «لِمَسَاكِينٍ يَعْمَلُونَ» ۸ باید حاکمان غاصب را از دست یابی به اموال مردم محروم کرد. «أَعْيَبَهَا ... مَلِكٌ يَأْخُذُ» ۹ دفع افسد به فاسد جایز و رعایت اهمّ و مهم لازم است. «أَعْيَبَهَا ... مَلِكٌ يَأْخُذُ» ۱۰ طاغوت ها به کم راضی نیستند. به فقرا و سرمایه های اندک هم رحم نمی کنند. «يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ» ۱۱ هر چند کار خضر به فرمان خدا بود، «مَا فَعَلْتَهُ عَنْ أَمْرِي» اما برای رعایت ادب، عیب دار ساختن کشتی را به خود نسبت داد. «أَعْيَبَهَا»

ص: ۲۱۱

۱۲ کار پیامبران معمولاً بر اساس قوانین ظاهری است، اما وظیفه ی خضر، بر اساس واقعیات بود. «فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا ... مَلِكٌ يَأْخُذُ»

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۸۰ تا ۸۱]

اشاره

وَ أَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنِينَ فَخَشِينَا أَنْ يُرْهَقَهُمَا طُغْيَانًا وَ كُفْرًا (۸۰) فَأَرَدْنَا أَنْ يُبَدِّلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكَاءً وَ أَقْرَبَ رُحْمًا (۸۱)

و اما نوجوان (که او را کشتم) پدر و مادرش هر دو مؤمن بودند. ترسیدیم که او آن دو را به کفر و طغیان وا دارد.

(از این رو) خواستیم که پروردگارشان به جای او (فرزندی) پاک تر و بهتر و بامحبت تر به آن دو بدهد.

نکته ها:

«ارهاق» به معنای وادار کردن دیگری به کاری است که انجام آن برای او دشوار و طاقت فرسا باشد.

در حدیث آمده است: خداوند به جای آن پسر، دختری به آن دو مؤمن داد که از نسل او هفتاد پیامبر پدید آمدند. (۱)

گاهی فرزند، سبب انحراف و کفر والدین می شود، «فَخَشِينَا أَنْ يُرْهَقَهُمَا ...» گاهی هم والدین فطرت پاک و توحیدی فرزند را به کفر و آیین های انحرافی می کشانند.

چنان که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: هر فرزندی، به طور فطری خداشناس و مؤمن است، مگر آنکه پدر و مادر او را تغییر دهند. (۲)

ص: ۲۱۲

۱- ۱). تفسیر نور الثقلین.

۲- ۲). «كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ حَتَّىٰ يَكُونَ ابْوَاهُ يَهُودًا وَ نَصْرَانًا». بحار، ج ۳، ص ۲۸۲.

۱ اولیای خدا کار لغو و بی جهت نمی کنند، گرچه در ظاهر خلاف به نظر آید.

«أَمَّا الْعُلَامُ» ۲ مرگ فرزندان، بهتر از آن است که بد عاقبت و موجب فساد و طغیان شود.

«يُزَهِّقُهُمَا طُغْيَانًا وَ كُفْرًا» ۳ خداوند به پدر و مادر با ایمان، عنایت خاص دارد. «أَبَوَاهُ مُؤْمِنِينَ فَحَشِيْنَا» ۴ گاهی جسم باید فدای فکر بشود. فرزند کشته می شود تا ایمان پدر و مادر محفوظ بماند. «فَحَشِيْنَا أَنْ يُزَهِّقَهُمَا» ۵ باید فتنه ها را پیش بینی کرد و از ریشه خشکاند. «فَحَشِيْنَا أَنْ يُزَهِّقَهُمَا» ۶ طغیان و سرکشی زمینه ی کفر است. (طغیان) قبل از «کفر» آمده است. ۷ اراده ی مردان خدا، اراده ی خداست. «فَأَرَدْنَا أَنْ يُبَدِّلَهُمَا» ۸ اولیای خدا هم مسئولیت دارند و هم در اندیشه ی آینده ی مردم می باشند.

«فَأَرَدْنَا أَنْ يُبَدِّلَهُمَا» ۹ گاهی دلیل گرفتار شدن مؤمنین به بعضی ناگواری ها، حفظ ایمان و عقیده خود آنان است. «يُبَدِّلُهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ» ۱۰ اگر خداوند چیزی را از مؤمن گرفت، بهتر از آن را به او می دهد. «يُبَدِّلُهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ» ۱۱ از بین رفتن فرزند ناصالح و جایگزینی آن با فرزند صالح، جلوه ای از ربوبیت خداوند است. «يُبَدِّلُهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ» ۱۲ تنها پاکی و صلاح فرزندان کافی نیست، باید نسبت به پدر و مادر مهربان باشند. «زَكَاهٌ وَ أَقْرَبُ رُحْمًا» ۱۳ آنچه ارزش است، سلامت، پاکی و محبت به والدین است، نه دختر یا پسر بودن فرزند. «زَكَاهٌ وَ أَقْرَبُ رُحْمًا»

اشاره

وَ أَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ وَ كَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَ كَانَ أَبُوهُمَا صَالِحاً فَأَرَادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا وَ يَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ وَ مَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي ذَلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا (۸۲)

و اما آن دیوار، از آن دو نوجوان یتیم در آن شهر بود و زیر آن دیوار، گنجی برای آن دو بود و پدرشان مردی صالح بود. پس پروردگارت اراده کرد که آن دو به حدّ رشد (و بلوغ) خود برسند و گنج خویش را که رحمتی از سوی پروردگارت بود استخراج کنند و من این کارها را خودسرانه انجام ندادم. این بود تأویل و راز آنچه نتوانستی بر آن صبر و شکیبایی ورزی.

نکته ها:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در روایتی فرمودند: آن گنج، کلماتی حکیمانه بود که بر صحیفه ای از طلا- نوشته شده بود. مضمون آن حکمت ها این بود: تعجب از کسی که ایمان به تقدیر الهی دارد، چرا محزون می شود؟! شگفت از کسی که یقین به مرگ دارد، چرا شاد است، یقین به حساب دارد، چرا غافل است، یقین به رزق دارد، چرا خود را به زحمت بیش از اندازه می اندازد و یقین به دگرگونی دنیا دارد، چرا به آن اطمینان می کند؟! (۱) طبق احادیث، لطف و رحمت خدا مخصوص فرزندان بی واسطه نیست، بلکه در نسل های بعدی هم تأثیر دارد و نیکوکاری اجداد، موجب عنایت خدا به ذریه ی آنان می شود. (۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: خداوند به موسی وحی کرد: من فرزندان را به خاطر خوبی پدران پاداش می دهم. سپس فرمود: اگر به ناموس مردم خیانت کنید، به ناموس شما خیانت می شود. «کما تدین تدان». (۳)

یک جا فرزند به خاطر حفظ ایمان والدین کشته می شود، و در جای دیگر به خاطر صالح

ص: ۲۱۴

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

بودن پدر، پیامبری کارگری می کند تا سرمایه به دست فرزند برسد.

وقتی بعضی به امام مجتبی علیه السلام به خاطر صلح با معاویه اعتراض کردند، فرمود: مگر نمی دانید خضر برای مصلحت، کشتی را سوراخ کرد و نوجوانی را کشت و کارهای او مورد غضب موسی قرار گرفت؟ ای مردم! اگر صلح را نمی پذیرفتم همه ی شیعیان روی زمین نابود می شدند. «لولا ما اتیت لما ترک من شیعتنا علی وجه الارض احد الا قتل». (۱)

«قریه» و «مدینه» هر دو به یک معنی می باشد. چنان که در آیه ی ۷۷ فرمود: «اتیا اهل قریه» در اینجا می فرماید: «فی المدینه». (۲)

«اشد»، جمع «شده»، و «یبلغا اشدهما» یعنی تا آنان به تمام رشد خود برسند.

پیام ها:

۱ کودک نابالغ نیز می تواند مالک باشد، اما شرط تصرف در اموال، توانمندی و رشد است. «كَتَزْ لَهُمَا، أَنْ یَبْلُغَا أَشْدَهُمَا» ۲ ذخیره سازی ثروت برای فرزندان، جایز است. «كَتَزْ لَهُمَا وَ كَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا» ولی زراندوزی اگر بدون انفاق باشد ممنوع است.

۳ حفظ اموال یتیمان، واجب است. «لِغُلَامَیْنِ یتیمَیْنِ» ۴ کارهای خوب پدر، در زندگی فرزندان اثر دارد. «أَبُوهُمَا صَالِحًا» ۵ خضر، پیامبر بوده است. «مَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي» ۶ گاهی حوادث دارای تحلیل و تفسیر عمیق و در مسیر رشد انسان است. هدف از این دوره ها، رشد موسی بود. «فَارَادَ رَبُّكَ، رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ» ۷ در برابر خدا باید مؤدبانه سخن گفت. حضرت خضر آنجا که سخن از عیب و نقص است، به خود نسبت می دهد، «فَارَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا» و آنجا که محدوده ی کار

ص: ۲۱۵

(۱-۱). تفسیر نور الثقلین.

(۲-۲). به گفته دوست دانشمندان آقای کلباسی: اگر در قرآن کلمات «قریه» و «مدینه» را بررسی کنیم مشاهده خواهیم کرد که مدینه در مواردی است که در آن نور هدایت تاییده باشد و هر کجا نور هدایت نباشد، قریه گفته شده است.

الهی است، به خدا نسبت می دهد. «فَأَرَادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا» ۸ اراده ی اولیای خدا، اراده خداست. «فَأَرَدْتُ، فَأَرَدْنَا، فَأَرَادَ رَبُّكَ»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۸۳]

اشاره

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ ذِي الْقُرْنَيْنِ قُلْ سَأَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا (۸۳)

و از تو درباره ذو القرنین می پرسند. بگو: به زودی از او یادی بر شما خواهم کرد.

نکته ها:

«قرن»، دو معنا دارد: یکی دوران طولانی و دیگری به معنای شاخ حیوان، و ذو القرنین را از آن جهت بدین وصف نامیده اند که یا حکومت طولانی داشته و یا آنکه دو رشته موی خود را مثل دو شاخ می بافته و یا روی کلاه او دو شاخک قرار داشته است. همچنین ممکن است مراد از «قرنین» شرق و غرب جهان باشد، (۱) که چون او به تمام شرق و غرب عالم سلطه پیدا کرده بوده «ذو القرنین» نامیده شده است.

امام باقر علیه السلام فرمودند: «ذو القرنین» پیامبر نبود، لیکن مرد صالحی بود که خدا او را دوست می داشت و او قوم خود را به تقوا سفارش می کرد. مردم بر یک طرف سر او ضربه ای وارد کردند و او تا مدتی ناپدید شد، پس از آن به سوی مردم بازگشت و دعوت خود را تکرار کرد، مردم به سمت دیگر سر او ضربه ای زدند. آن گاه امام فرمود: در میان شما نیز شخصی با این خصوصیات است. (۲) بنا بر این به خاطر این دو ضربه به ذو القرنین معروف بوده است.

تفسیر نمونه با توجه به اظهارات چند مورخ یونانی و چند فراز از تورات (کتاب اشعیا، فصل ۴۶، شماره ی ۲۸ و ۱۱) و کشف مجسمه ی کورش در قرن نوزدهم میلادی که تاجی با دو شاخ بر سر داشت، ذو القرنین را با کورش بیشتر تطبیق می دهد، ولی مرحوم شعرانی، در حاشیه تفسیر ابو الفتوح، ذو القرنین را همان اسکندر مقدونی می داند که از سیزده سالگی شاگرد ارسطو بوده است. و صاحب تفسیر المیزان او را همان کورش می داند.

ص: ۲۱۶

۱-۱. چنان که عربها می گویند: «قرنی الشمس» یعنی دو شاخ آفتاب که مراد شرق و غرب عالم است.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین؛ کمال الدین صدوق.

به هر حال در اینکه ذو القرنین چه مدت حکومت کرده و نام واقعی او چیست و چند سال عمر کرده و آیا بشر بوده یا فرشته، پیامبر یا عبد صالح؟ اسکندر بوده یا کورش؟ چرا ذو القرنین نام دارد؟ امکاناتش چه بوده، محدوده ی حکومتش کجا بود؟ طول و عرض و مشخصات سدی که ساخت چه بود؟ چه زمانی بود؟ آیا این سد همان دیوار چین است یا نه؟ سخنان بسیاری بیان شده و بحث در جزئیات آن چندان مفید نیست. باید دنبال هدف ها رفت، نه مسائل جزئی که در آنها هیچ رشدی نیست.

پیام ها:

۱ انبیا مرجع مردم و پاسخگوی سؤالات آنان بوده اند. «يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْقَرْنَيْنِ» ۲ رهبر و مبلغ دینی باید با تاریخ و حوادث مهم آشنا باشد. «يَسْأَلُونَكَ» ...

آنکه پیشوای مردم شد، از او سؤالات مختلفی می کنند، چنان که در آیات دیگر سؤال از روح مطرح است.

۳ سؤالات بجا و منطقی مردم را بی پاسخ نگذاریم. «سَأَلُوا» ۴ در پاسخ سؤال ها، شتابزده جواب ندهیم. «سَأَلُوا» ۵ تاریخ و بازگویی آن، به اندازه ای که در آن تذکر و عبرت باشد ارزشمند است.

«سَأَلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا» ۶ پرسش های مردم، زمینه ی نزول بعضی از آیات بوده است. «يَسْأَلُونَكَ ... قُلْ» ...

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۸۴ تا ۸۵]

اشاره

إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ وَآتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا (۸۴) فَاتَّبَعَ سَبَبًا (۸۵)

همانا ما در زمین به او (ذو القرنین) قدرت دادیم و از هر چیزی وسیله ای به او عطا کردیم.

پس او در پی سبب رفت (و سفر خود را آغاز کرد).

در دعایی که حضرت علی علیه السلام تعلیم آن جوان بلخی داد، (دعای مشلول) می خوانیم: «یا من نصر ذی القرنین علی ملوک الجابره» ای خدایی که ذو القرنین را بر پادشاهان ستمگر پیروز کردی. و در حدیثی آن حضرت، ذو القرنین را کسی می داند که نشانه ی پادشاهی و نبوت داشته و به همه چیز، آگاهی داشته تا حق را از باطل بشناسد و خداوند شهرها و دلها را تسلیم او گرداند. (۱)

ذو القرنین و سلیمان، دو مؤمن بودند که حاکم زمین شدند و بخت النصر و نمرود دو کافر که حاکم زمین شدند. (۲)

قدرتی را که خداوند به اولیای خویش می دهد، (همچون حضرت سلیمان و یوسف و برخی مؤمنان) برای استفاده در راه خداست. قرآن درباره بندگان خوب خدا می فرماید: «الَّذِينَ إِن مَّكَّنَاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ» ... (۳) آنان کسانی هستند که اگر تمکن و قدرت به آنان دهیم به اقامه ی نماز و پرداخت زکات و احیای امر به معروف و نهی از منکر می پردازند. و از کسانی که از قدرت خود در مسیر ناحق استفاده کنند، انتقاد کرده و می فرماید: «كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ مَكَّنَاهُمْ فِي الْأَرْضِ» (۴) چه بسیار کسانی را که پیش از شما هلاک کردیم، زیرا از قدرت و حکومت خود سوء استفاده می کردند.

پیام ها:

۱ خداوند بر همه ی هستی و اسباب طبیعی، حاکم است و به هر کس بخواهد مکنت و قدرت می دهد. «مَكَّنَّا لَهُ» ولی بهره وری صحیح، در سایه ی حسن نیت و حسن تدبیر انسان است. «فَأَتَّبِعْ سَبِيلًا» ۲ گاهی خداوند همه گونه امکانات را در اختیار بعضی قرار می دهد. «مَكَّنَّا لَهُ» ...

آتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا

ص: ۲۱۸

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. حج، ۴۱.

۴-۴. انعام، ۶.

۳ نظام طبیعی، نظام سبب و مسبب است و هر چیزی سببی دارد که باید آن را شناخت و در پی آن رفت. « مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا فَاتَّبِعْ سَبَبًا » بندگان خاص خدا نیز باید به وسیله ی اسباب و امکانات طبیعی، اهداف حق را دنبال کنند.

۴ مهم تر از داشتن امکانات و قدرت، خوب استفاده کردن است. « آتَيْنَاهُ ... سَبَبًا فَاتَّبِعْ سَبَبًا » ۵ ذو القرنین علاوه بر داشتن امکانات، از دانش بکارگیری اسباب نیز برخوردار بود. « فَاتَّبِعْ سَبَبًا »

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۸۶]

اشاره

حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجِدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ وَوَجَدَ عِنْدَهَا قَوْمًا قُلْتُمْ يَا ذَا الْقُرْنَيْنِ إِنَّمَا أَنْتَ تُعَذِّبُ وَإِنَّمَا أَنْتَ تُتَخَذُ فِيهِمْ حُسْنًا (۸۶)

تا آن گاه که به (منطقه ی) غروب خورشید رسید، چنان یافت که آن در چشمه ای تیره و گل آلود فرو می رود و نزد آن قومی را یافت. گفتیم: ای ذو القرنین! یا آنها را عذاب می کنی یا میان آنان راه نیکی پیش می گیری (و همه را می بخشایی).

نکته ها:

« حَمِئَةٍ »، به گل سیاه بدبو، لجن و گل داغ گفته می شود.

پیام ها:

۱ پیامبران و اولیای الهی برای حل مشکلات و نجات مردم، شخصاً قیام و اقدام می کردند و تنها به دعا اکتفاء نمی کردند. « بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ » ۲ جهانگردی با شناخت و هدف، مورد تأیید است. « حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ ... »

۳ ذو القرنین پیامبر بود. زیرا مورد خطاب الهی قرار گرفته است. « قُلْنَا يَا ذَا الْقُرْنَيْنِ » ۴ گاهی باید به مدیران و رهبران اختیاراتی را تفویض کرد. « إِنَّمَا أَنْتَ تُعَذِّبُ وَإِنَّمَا ... »

(اولیای خدا از سوی پروردگار، دارای اختیاراتی هستند.) ۵ کفر در مغرب زمین، سابقه ای بس طولانی دارد. «وَحِيدًا عِنْدَهَا قَوْمًا ... أَنْ تُعَذَّبَ» ۶ پیامبران نباید از مردم فاصله بگیرند. «تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۸۷ تا ۸۸]

اشاره

قَالَ أَمَّا مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ ثُمَّ يُرَدُّ إِلَىٰ رَبِّهِ فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُكْرًا (۸۷) وَأَمَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءُ الْحُسْنَىٰ وَسَنُقُولُ لَهُ مِنْ أَمْرِنَا يُشْرًا (۸۸)

(ذو القرنین) گفت: اما هر کس ستم کند، او را عذاب خواهیم کرد، سپس به سوی پروردگارش باز گردانده می شود، او هم وی را به سختی عذاب می کند.

و اما هر کس ایمان آورده و عمل شایسته انجام دهد، پس پاداش بهتر برای اوست و برای او از سوی خود، آسانی مقرر خواهیم داد.

پیام ها:

۱ کفر و شرک، ظلم است. در مقابل ایمان، به جای شرک، ظلم به کار رفته است «أَمَّا مَنْ ظَلَمَ ... أَمَّا مَنْ آمَنَ» ۲ حکومت اسلامی حق دارد با مشرکان برخوردی تند داشته باشد. «مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ» ۳ ذو القرنین به امید توبه ی ستمگران بود و لذا در کیفر آنان شتابی نکرد. «مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ» ۴ عذاب دنیا، مانع کیفر آخرت نیست. «نُعَذِّبُهُ، فَيُعَذِّبُهُ» ۵ کیفر دنیوی، شناخته شده و معلوم است، ولی عذاب آخرت ناشناخته است.

«عَذَابًا نُكْرًا» ۶ با نیکان و بدان نباید یکسان برخورد کرد، چه از موضع فرد، چه حکومت.

«أَمَّا مَنْ ظَلَمَ ... أَمَّا مَنْ آمَنَ»

۷ ذوالقرنین، معجری دستوره‌های الهی بود. در آیه ی قبل به او سفارش برخورد نیکو شد: «تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسَيْنًا» و در اینجا فرمود: «فَلَهُ جِزَاءٌ الْهُدَىٰ نَبِيًّا» ۸ رهبران الهی باید با قوانین آسان بر مردم، حکومت کنند. «سَيَقُولُ لَهُ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا» ۹ برخورد شدید با ستمگران و نرمش با مؤمنان، شیوه ی رهبران الهی است.

«عَذَابًا نُكْرًا ... أَمْرِنَا يُسْرًا» ۱۰ وظیفه رهبر و حاکم الهی، اجرای عدالت و مبارزه با ظلم و آسان کردن مقدرات اجتماعی است. «عَذَابًا نُكْرًا ... أَمْرِنَا يُسْرًا» ۱۱ در تشویق و پاداش سرعت بگیری، ولی در کیفر و عذاب عجله نکنید. حرف «سین» در «سَنَقُولُ» نشانه تسریع و حرف «سوف» نشانه تأخیر است.

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۸۹ تا ۹۱]

اشاره

ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا (۸۹) حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجِدَهَا تَلُوعًا عَلَىٰ قَوْمٍ لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سِتْرًا (۹۰) كَذَلِكَ وَقَدْ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا (۹۱)

سپس (ذو القرنین برای سفر دیگر) سبب (دیگری) را پیگیری کرد.

تا آنکه به محل طلوع خورشید رسید، آن را چنان یافت که بر قومی طلوع می کند که جز خورشید برای آنان پوشش و سایه بانی قرار نداده بودیم.

و ما اینگونه به آنچه از امکانات و برنامه نزد او (ذو القرنین) بود، احاطه داشتیم (و کارهایش زیر نظر ما بود).

نکته ها:

ذو القرنین، پس از سفری به سوی غرب و اقامه ی نظام عادلانه دینی در میان

ساحل نشینان، سفری نیز به شرق کرد.

مراد از اینکه جز خورشید، سایه بانی نداشتند، زندگی ابتدایی و بدون امکانات است. به فرموده امام صادق علیه السلام: نه خانه سازی می دانستند، نه خیاطی. خورشید، بی مانع بر آنان می تابید به گونه ای که صورت های آنان سیاه شده بود. (۱)

پیام ها:

۱ افراد صالح و متعهد، پیگیری و پشتکار دارند. «ثُمَّ أَتَّبِعَ سَبِيًّا» ۲ مردان خدا، با داشتن همه نوع امکانات رفاهی، برای نجات محرومان و گسترش عدالت حرکت می کنند. «ثُمَّ أَتَّبِعَ سَبِيًّا» ...

۳ بازگو کردن سفرهای مردان خدا و برکات مترتب بر آن، ارزش و مایه ی درس و عبرت است. «فَأَتَّبِعَ سَبِيًّا حَتَّى إِذَا» ...

۴ آنچه مهم است؛ هدایت و خدمت به مردم است، چه در شرق باشد چه در غرب. «ثُمَّ أَتَّبِعَ سَبِيًّا» ...

۵ خداوند به افراد و نعمت های ویژه ای که به آنان عطا فرموده، آگاهی کامل دارد. «أَحْطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا» (بازگویی سفرهای ذو القرنین و حوادث و گفتگوهای او با مردم، نمونه ای از احاطه ی علمی خداوند است.)

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۹۲ تا ۹۳]

اشاره

ثُمَّ أَتَّبِعَ سَبِيًّا (۹۲) حَتَّى إِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْمًا لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا (۹۳)

سپس (برای سفری دیگر از اسبابی که در اختیار داشت) سببی را پیگیری کرد.

تا آن گاه که به میان دو سدّ (کوه) رسید، پشت آن دو کوه مردمی را یافت که گویا هیچ سخنی را نمی فهمیدند.

ص: ۲۲۲

با توجه به آیه بعد که مردم، ذوالقرنین را به کمال، قدرت، دلسوزی و لیاقت شناختند و ناامنی را مهم ترین مسئله تشخیص داده و حل آن را به دست ذوالقرنین دانستند و با او گفتگو کردند. بنا بر این مراد از جمله «لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا» این است که فرهنگشان پایین بود. چنان که در آیه ی ۷۸ سوره ی نساء می خوانیم: «فَلَمَّا لِهَؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا» چرا اینها هیچ سخن و گفتاری را نمی فهمند؟ که مراد آیه، آشنایی نداشتن با زبان و لهجه ی خاصی نیست، بلکه مراد این است که چرا در خط صحیح قرار نمی گیرند؟! در این سوره، سه ماجرا نقل شده است که در هر سه، حرکت و هجرت وجود دارد: هجرت اصحاب کهف، هجرت موسی برای دیدار خضر، هجرت ذوالقرنین؛ اولی هجرت برای حفظ ایمان است، دومی برای تحصیل دانش و سومی برای نجات محرومان می باشد.

پیام ها:

۱ قوانین حاکم بر طبیعت را باید کشف و بکار بست. «ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا» ۲ هر حرکت و هدف و سفری، وسیله ای خاص نیاز دارد. جمله ی «أَتْبَعَ سَبَبًا» برای هر حرکت و سفری تکرار شده است.

۳ برای مردان خدا، توقف از فعالیت و فراغت و بازنشستگی معنی ندارد. «ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا» ۴ پیشوای مردم باید به مناطق دیگر هم سرکشی کند و در جریان اوضاع قرار گیرد. «حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ» ...

۵ تا حرکت و کاوش نباشد، نیازها و واقعیات شناخته نمی شود. «إِذَا بَلَغَ ... وَجَدَ» ۶ خدمت به محرومان یک ارزش است، چه با فرهنگ باشند یا نباشند.

«لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ»

اشاره

﴿قَالُوا يَا ذَا الْقُرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَ مَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَيَّ أَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَ بَيْنَهُمْ سَدًّا﴾ (۹۴)

(آن مردم) گفتند: ای ذو القرنین! همانا (قوم) یأجوج و مأجوج در این سرزمین فساد می کنند، آیا ما برای تو خرج و هزینه ای قرار دهیم تا میان ما و آنان سدّی ایجاد کنی (تا از شرّشان ایمن شویم)؟

نکته ها:

«خراج» چیزی است که از زمین خارج می شود، و «خرج» به آنچه از مال خارج می گردد گفته می شود.

مفسران و مورخان، با استفاده از قرائن موجود می گویند: مراد از یأجوج و مأجوج همان قبایل مغول و تاتار می باشند.

در روایتی از امیر مؤمنان علی علیه السلام می خوانیم: ذو القرنین قومی را یافت که به او گفتند: قوم یأجوج و مأجوج پشت این کوه هستند و هنگام برداشت محصول و میوه ها هجوم آورده و همه را غارت یا نابود می کنند، آیا ما برای تو سالیانه هزینه ای را قرار دهیم تا برای ما سدّی بسازی. (۱)

پیام ها:

۱ هر جا مردم احساس نیاز کردند، سرمایه گذاری هم می کنند. «فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا» در آیه ی ۷۷ این سوره مردم قطعاً نانی به دو پیامبر خدا ندادند، ولی در این آیه، حاضرند سرمایه گذاری کلان کنند.

۲ اولیای خدا بهترین کسانی اند که می توانند ایجاد امتّیت کنند و گره گشای مردم باشند. «يَا ذَا الْقُرْنَيْنِ ... تَجْعَلْ بَيْنَنَا ... سَدًّا»

۳ نیاز به امتّیت بیش از مسکن و لباس است. «نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَيَّ أَنْ تَجْعَلَ ... سَدًّا»

ص: ۲۲۴

(مردمی که در برابر خورشید، سایه بان و لباس نداشتند، از ذو القرنین امتیّت خواستند، نه پوشش). ۴ در جوامع انسانی، امتیّت و آسایش از اهمیّت ویژه ای برخوردار است. «تَجْعَلُ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سِدًّا» لذا سخت ترین کیفرها نیز برای برهم زندگان امتیّت است. (۱)

۵ حبس و محدود کردن تبهکاران، جایز است. «سَدًّا»

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۹۵ تا ۹۷]

اشاره

قَالَ مَا مَكَّنِي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا (۹۵) آتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ حَتَّىٰ إِذَا سَوَّيْتُمُوهَا وَتَمَّ السَّيْلُ نَدَبُوا لَهَا صُدْفًا قَالَتْ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ (۹۶) فَمَا اسْتَطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا (۹۷)

(ذو القرنین در پاسخ) گفت: آنچه پروردگارم در آن به من قدرت داده، (از کمک مالی شما) بهتر است. پس مرا با نیرویی کمک کنید تا میان شما و آنان سدّی محکم بسازم.

پاره های آهن برای من بیاورید تا آن گاه که میان دو کوه (با انباشتن پاره های آهن) برابر شد، گفت: بدمید؛ تا وقتی که آن را (مانند) آتشی گرداند، گفت: مس گداخته و آب شده بیاورید تا روی آهن ها بریزم.

(پس از ساختن این دیوار آهنی، یاجوج و ماجوج) نتوانستند از آن بالا روند و نتوانستند در آن رخنه ای پدید آورند.

ص: ۲۲۵

(۱-۱). اشاره به آیاتی که کيفر «مفسدين في الارض» را بيان مي کند.

«ردم» به بستن شکاف، «صدف» به کنار و جانب، «قطر» به مس گذاخته و «زُبْر» به قطعه های بزرگ آهنی گفته می شود.

امام صادق علیه السلام فرمود: تقیه، سدی میان شما و مخالفان است که قابل بالا رفتن از آن و سوراخ کردن نیست. (۱)

پیام ها:

۱ از دیدگاه اولیای الهی، همه ی امکانات از خداست. «مَا مَكَّنِي فِيهِ رَبِّي» ۲ پیامبران برای رسالت و هدایت مردم، درخواست پول و مادیات از آنان نداشتند. (۲) «مَا مَكَّنِي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ» ۳ امکانات مردمی را در راه مصالح آنان باید به کار گرفت. «فَاعِينُونِي» ۴ برای رسیدن به هدف، علاوه بر طرح و تقاضا و بودجه، همت و مشارکت مردمی نیز لازم است. «فَاعِينُونِي» ۵ گاهی به جای کمک های مالی باید نیروی انسانی را به کمک طلبید. «فَاعِينُونِي» ۶ ترکیب آهن و مس (آلیاژ سازی)، ابتکار انبیاست. «آتُونِي زُبْرَ الْحَدِيدِ ... قَطْرًا» (امروزه از نظر علمی، اهمیت این ترکیب ثابت شده است). ۷ محکم کاری و بی نقص انجام دادن کارها، شیوه ی انبیاست. «فَمَا اسْطَاعُوا» ...

سدّ ذو القرنین چنان محکم و بزرگ بود که نمی توانستند آن را خراب کنند یا از آن بگذرند. «أَنْ يَطَّهَّرُوهُ ... لَهُ نَقَبًا» ۸ در حلّ مشکلات اجتماعی، همیاری مردمی که صاحبان درد هستند، لازم است. (زیرا نشاط کاری بیشتر می شود، ارزش زحمات را می دانند و کم کاری

ص: ۲۲۶

(۱-۱). تفسیر نور الثقلین.

(۲-۲). در سوره ی شعراء، پنج مرتبه از قول پنج پیامبر نقل شده است که به مردم می گفتند: ما از شما پاداش مادی نمی خواهیم. پیامبر اسلام نیز مزد رسالت خود را محبت اهل بیت علیهم السلام قرار داد، که ثمره ی محبت و پیروی از آنان نیز به خود انسان بازمی گردد.

نمی کنند.» فَأَعِينُونِي ... فَمَا اسْطَاعُوا» ...

۹ رهبران لایق، به کمک علم، هنر، سوز و تعاون، از ساده ترین افراد و ابزار، بهترین کارها را تولید می کنند، بنا بر این اگر مدیر لایق باشد، کارگران ساده مهم ترین پروژه ها را انجام دهند.» فَأَعِينُونِي ... فَمَا اسْطَاعُوا» ...

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۹۸]

اشاره

قَالَ هَذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا (۹۸)

(ذو القرنین) گفت: این رحمت بزرگی از پروردگارم است (و تا موعد مقرر پابرجاست) پس هر گاه وعده ی پروردگار من فرارسد، آن (سد) را خورد و هموار می کند و وعده ی پروردگارم حق است.

نکته ها:

سدّ ذو القرنین، نه دیوار چین است و نه موارد دیگر که گفته اند، چون اینها از آهن و مس ساخته نشده اند. در سرزمین قفقاز در تنگه ی داریال، سدّی آهنین پیدا شده که نزدیک آن نیز نهری به نام سائوس (به معنای کوروش) است، اینکه این همان سدّ باشد، پذیرفتنی تر می نماید. (۱)

پیام ها:

۱ مردان الهی، توفیقات خویش را از رحمت خداوند می دانند، و هرگز مغرور نمی شوند. «رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي» ۲ همه ی تلاش ها و تغییر و تحوّل ها برای پرورش و رشد انسان هاست. «رَبِّي» سه بار در آیه تکرار شده است.

۳ رحمت و ربوبیت الهی بهم پیوسته است. «رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي» ۴ ایجاد امتیت، رحمت الهی است. «رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي» ساخت سد برای امتیت بود.

ص: ۲۲۷

۵ قداست کار و تلاش، محکم کاری، همکاری مردم، مدیریت و صنعت، و اهداف والا، همه مجموعه ای از الطاف الهی است.»
 هَذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي ﴿٦﴾ با تأمین امتیّت مردم، بهتر می توان تبلیغ و ارشاد کرد و زمینه ی کارهای دیگر فراهم می شود. «رَحْمَهُ رَبِّي ... وَعَدُّ رَبِّي حَقًّا» ذو القرنین بعد از اتمام سد، مردم را با مبدأ و معاد آشنا کرد.

۷ در آستانه ی قیامت، همه چیز خراب می شود. «جَعَلَهُ دَكَاةً» ۸ محکم ترین دژهای بشر، در برابر اراده و قدرت خداوند متعال ناپایدار است.

«جَعَلَهُ دَكَاةً» ۹ مردان خدا با تکیه به لطف خدا پیشگویی می کنند. «فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَاةً» ۱۰ محکم کاری را باید از اولیای خدا آموخت، سدی می سازند که تا آستانه ی قیامت پابرجاست. «فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَاةً» ۱۱ هم باید کارهای دنیایی را بی خلل و استوار انجام داد، هم باید متذکر قدرت الهی و پوچی قدرت خود شد. «فَمَا اسْطَاعُوا ... كَانَّ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا» ۱۲ رهبران الهی، هم دنیای مردم را آباد می کنند و هم آخرت آنان را متذکر می شوند. «فَمَا اسْطَاعُوا ... كَانَّ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا»

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۹۹ تا ۱۰۱]

اشاره

و تَرَكُوا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَجَمَعْنَاهُمْ جَمْعًا (۹۹) وَ عَرَضْنَا جَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لِلْكَافِرِينَ عَرْضًا (۱۰۰)
 الَّذِينَ كَانَتْ أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ عَنْ ذِكْرِي وَ كَانُوا لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا (۱۰۱)

و در آن روز (پایان جهان)، مردم را رها می کنیم تا بعضی در بعضی همچون موج درآمیزند و (چون) در صور دمیده شود، همه را یک جا گرد خواهیم آورد.

و آن روز، دوزخ را چنان که باید، بر کافران عرضه خواهیم کرد.

آنان که چشمانشان از یاد من در پرده ی غفلت بود و (از شدت تعصب و لجابت) توان شنیدن (سخن حق) را نداشتند.

نکته ها:

اگر آیه « وَ تَرَكْنَا... » را در کنار آیه ی « حَتَّىٰ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ وَ اقْتَرَبَ الْوَعْدُ... » (۱) قرار دهیم، به نظر می رسد که مسأله ی قوم یأجوج و مأجوج، مربوط به قیامت و گویا مقدمه ی آن است. یعنی پیش از قیامت، قوم یأجوج و مأجوج، آزاد و رها و مثل موج گسترده می شوند.

از امام رضا علیه السلام در تفسیر آیه ی « أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ عَن ذِكْرِي » نقل شده که به مأمون فرمود:

مراد از «ذکر» در این آیه علی بن ابی طالب علیهما السلام است. (۲)

مراد از چشم و گوش در آیه ی ۱۰۱، معرفت، بصیرت و شناخت است، یعنی چشم و گوش دل، نه عضو خاص در سر. زیرا قرآن گاهی کوری را به دل نسبت می دهد و می فرماید:

« مَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ » (۳)

پیام ها:

۱ هر جا که امتیّت هست از لطف اوست، اگر لحظه ای مردم را رها کند، جهان ناآمن می شود. « تَرَكْنَا بَعْضَهُمْ... »

۲ شکسته شدن سدّ ذو القرنین از نشانه های قیامت است. « فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي... نُفِخَ فِي الصُّورِ » ۳ پیش از قیامت، زمین توسط اقوامی به هرج و مرج کشیده می شود. « تَرَكْنَا... »

يَمْوُجُ

هر چند با ظهور امام زمان علیه السلام این هرج و مرج اصلاح می شود.

ص: ۲۲۹

۱-۱. انبیاء، ۹۶.

۲-۲. تفسیر لاهیجی.

۳-۳. اسراء، ۷۲.

۴ راه شناخت، بیشتر به وسیله ی چشم و گوش است. آنان چشمشان در پرده بود و گوششان قدرت شنیدن حق را نداشت. و حق را نمی فهمیدند، و الا ذکر که دیدنی نیست! «أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ عَنِ ذِكْرِي» ۵ انسان شنوا به خاطر عناد، به جایی می رسد که توان شنیدن حق را ندارد.

«لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا» ۶ دلیل عرضه ی جهنم بر کافران، عملکرد و قساوت خودشان در دنیاست.

«عَرَضْنَا جَهَنَّمَ ... الَّذِينَ كَانَتْ ...»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۰۲]

اشاره

أَفَحَسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ يَتَّخِذُوا عِبَادِي مِنْ دُونِي أَوْلِيَاءَ إِنَّا أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ نُزُلًا (۱۰۲)

آیا آنان که کفر ورزیدند، پنداشتند که بندگان مرا به جای من به سرپرستی بگیرند؟ قطعاً ما جهنم را برای پذیرایی از کافران مهیا کرده ایم.

نکته ها:

در این آیات، سیمای کافران چنین ترسیم شده است:

الف: کوردلی، «كَانَتْ أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ» ب: بندگی بندگان به جای بندگی خدا، «يَتَّخِذُوا عِبَادِي مِنْ دُونِي أَوْلِيَاءَ» ج: جهل و تعصب، «يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا» (۱) کلمه ی «نزل» یا به معنای منزلگاه است و یا نخستین چیزی است که با آن از میهمان پذیرایی می شود.

ص: ۲۳۰

۱- (۱). کهف، ۱۰۴.

۱ شرک و باورهای مشرکان، خیالی بیش نیست. «أَفَحَسِبَ» ۲ غیر خدا، هر که باشد، «دُونِ اللَّهِ»، مخلوق و بنده ی خداست. «عِبَادِي» چگونه مخلوق را به جای خدا گرفته اند؟ ۳ پذیرفتن ولایت غیر خدا کفر است. «كَفَرُوا، مِنْ دُونِي أَوْلِيَاءَ» ۴ دوزخ هم اکنون موجود است و عذاب الهی جدی و قطعی است. «إِنَّا أَعْتَدْنَا» ۵ کیفر کفر، دوزخ است. «أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ»

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۱۰۳ تا ۱۰۴]

اشاره

قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا (۱۰۳) الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا (۱۰۴)

بگو: آیا شما را خبر دهم که زیانکارترین مردم کیست؟

آنان که در زندگی دنیا تلاششان گم و نابود می شود، در حالی که می پندارند (هم چنان) کار شایسته و نیک انجام می دهند.

نکته ها:

در روایات، این آیه به منکران ولایت امیر مؤمنان علی علیه السلام (۱) و کسانی که در انجام حیح، امروز و فردا می کنند (۲) تفسیر شده است.

حضرت علی علیه السلام فرمود: مصداق آیه، اهل کتابند که در آغاز بر حق بودند، سپس بدعت هایی در دین گذاشتند و گمان می کردند که کار نیکی انجام می دهند. آن گاه فرمود: «و ما اهل النهر منهم ببعید»، نهروانیان دست کمی از آنان ندارند. (۳)

امام حسین علیه السلام در دعای عرفه می فرماید: خدایا خوبی های ما بدی است و حقیقت های ما

ص: ۲۳۱

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر ابو الفتوح.

۳-۳. تفسیر مجمع البیان.

ادعایی بیش نیست.

همان گونه که بهره مندی ها متفاوت و دارای درجاتی است؛ دو برابر، چند برابر، ده برابر:

«ضعف، اضعاف، عَشْرُ أَمْثَالِهَا» و گاهی هفت صد برابر، «فِي كُلِّ سِتِّ مِائَةٍ مِائَةٌ حَبِّهِ» (۱) و گاهی فوق تصور، «فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ» (۲)، ضرر و زیان ها نیز دارای مراحل و تفاوت هایی است:

الف: گاهی معامله ی بدی است. «بُئْسَ مَا اشْتَرَوْا» (۳) ب: گاهی سودی ندارد. «فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ» (۴) ج: گاهی خسارت است. «اشْتَرَوْا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى» (۵) د: گاهی غرق در زیان است. «لَفِي خُسْرٍ» (۶) ه: گاهی خسارت بزرگ و آشکار است. «خُسْرَانًا مُّبِينًا» (۷) و: گاهی خسارت در تمام ابعاد است. «بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا» (۸) زیانکاران چند گروهند:

الف: گروهی که کار نیک نمی کنند.

ب: گروهی که برای دنیا کار می کنند، نه آخرت.

ج: گروهی که کار می کنند و می دانند که کارشان صحیح نیست.

د: گروهی که در زیانند و می پندارند که سود می برند.

سه گروه اول، ممکن است با توبه به فکر اصلاح خود و جبران بیفتند، ولی گروه چهارم چون به فکر چاره نمی افتند، بدترین مردمند. مثل راهبان مسیحی که خود را از لذات حلال دنیا محروم می کنند و مورد انتقاد انبیا نیز هستند، یا مثل زاهدنماهای ریاکار.

کسانی که اعتقادات صحیحی ندارند و از پندارهای باطل خود پیروی می کنند، تنها در یک عمل خسارت نمی کنند، بلکه در همه ی برنامه ها زیان می بینند. زیرا معیار ارزش هر کاری

ص: ۲۳۲

۱-۱. بقره، ۲۶۱.

۲-۲. سجده، ۱۷.

۳-۳. بقره، ۹۰.

۴-۴. بقره، ۱۶.

۵-۵. بقره، ۱۷۵.

۶-۶. عصر، ۲.

۷-۷. نساء، ۱۱۹.

۸-۸. کهف، ۱۰۳.

انگیزه‌ی درست آن است و قرآن نیز با تعبیری همچون: «أَحْسَبُ، يَحْسَبُونَ، لَا يَحْسَبُونَ، أَفَحَسِبْتُمْ» و... از حسابگری های متکی به خیال و پندار بی اساس، انتقاد کرده است.

پیام ها:

۱ پیامبر مأمور بیان سود و زیان واقعی مردم است. «قُلْ ... أَعْمَالًا» ۲ شیوه‌ی پرسش و پاسخ، از بهترین روشهای آموزش و تربیت است. «هَلْ» ...

۳ انسان در معرض غفلت از سود و زیان خویش است. «هَلْ نُنَبِّئُكُمْ» ...

۴ هیچ عملی محو نمی شود، گرچه به نظر گم می شود. «ضَلَّ سَعْيُهُمْ» ۵ تکیه بر خیال نکنیم و واقع گرا باشیم. «يَحْسَبُونَ»

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۱۰۵ تا ۱۰۶]

اشاره

أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا (۱۰۵) ذَلِكَ جَزَاؤُهُمْ جَهَنَّمَ بِمَا كَفَرُوا وَ اتَّخَذُوا آيَاتِي وَرُسُلِي هُزُؤًا (۱۰۶)

آنان، کسانی اند که به آیات پروردگارشان و دیدار او (در قیامت) کفر ورزیدند، پس کارهایشان تباه و نابود شد. پس ما برای آنان در قیامت، میزانی برپا نخواهیم کرد، (چون کارشان وزن و ارزشی ندارد تا نیاز به میزان باشد).

این است که کیفر آنان دوزخ است، به خاطر کفری که ورزیدند و آیات من و فرستادگانم را به مسخره گرفتند.

نکته ها:

«حبط»، در لغت آن است که شکم حیوان به خاطر خوردن گیاه سمی باد کند و آن را در معرض مرگ قرار دهد که هر کس می بیند، می پندارد حیوانی سالم و پرگوشت است، در حالی که در شکم آن باد و خودش مسموم است.

تباه شدن اعمال انسان را نیز از این رو حبط می گویند که آنان توسط گناهان، مسموم و

توخالی و در معرض نابودی قرار گرفته اند.

مردم در قیامت سه گروهند:

الف: گروهی که از خوبی نیاز به میزان ندارند.

ب: گروهی که از بدی و شقاوت نیاز به میزان ندارند. «فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا» ج: گروهی متوسط که باید عمل هایشان محاسبه گردد. «فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ. فَهُوَ فِي عِيشِهِ رَاضِيَةٌ. وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ. فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ» (۱)

پیام ها:

۱ کفر به خدا، سبب حبط اعمال می شود و هر چه که پوک شد، وزنی ندارد.

«فَحَبِطَتْ، فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ ... وَزْنًا» ۲ حق، نزد خدا وزن دارد، ولی باطل پوچ و بی وزن است. «فَلَا نُقِيمُ ... وَزْنًا» ۳ سرنوشت انسان در گرو اعمال خودش است. «جَزَأُؤُهُمْ ... بِمَا كَفَرُوا» ۴ سرانجام کفر و مسخره کردن آیات و رسولان الهی، دوزخ است. «بِمَا كَفَرُوا» ...

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۱۰۷ تا ۱۰۸]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا (۱۰۷) خَالِدِينَ فِيهَا لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا (۱۰۸)

یقیناً آنان که ایمان آوردند و کارهای شایسته کردند، بهشت برین برایشان منزلگاه پذیرایی است.

همواره در آن جاودانه اند و درخواست دگرگونی و جابه جایی نمی کنند.

ص: ۲۳۴

نکته ها:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: بهشت صد درجه دارد که بهترین آنها «فردوس» است. هر گاه دعا می کنید، از خداوند فردوس بخواهید. (۱)

پیام ها:

۱ ایمان و عمل صالح، شرط دریافت نعمت های بهشتی است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ...»

۲ در تربیت، هشدار در کنار بشارت و پاداش در مقابل عذاب لازم است. در چند آیه ی قبل، وسیله ی پذیرایی از کافران دوزخ بیان شد، «أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ نُزُلًا» و در اینجا فردوس وسیله ی پذیرایی از مؤمنان است. «كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفُردُوسِ نُزُلًا» ۳ انسان در هر جا به مدت طولانی ساکن شود، خسته می شود و اگر جای بهتری ببیند، آرزوی انتقال به آنجا را دارد، ولی با وجود جاودانگی بهشت، هرگز بهشتیان آرزوی انتقال از آن را ندارند. «لَا يَتَّعُونَ عَنْهَا حَوْلًا»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۰۹]

اشاره

قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مَدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا (۱۰۹)

بگو: اگر دریا برای (نوشتن) کلمات پروردگام مرکب شود، پیش از آنکه کلمات پروردگام پایان پذیرد، دریا پایان می پذیرد، هر چند دریای دیگری همانند را به کمک آن آوریم.

نکته ها:

«مداد» به جوهری گفته می شود که در دوات ریخته می شود و وسیله ی کشیدن قلم روی کاغذ می گردد و قلم را در نوشتن مدد می کند.

ص: ۲۳۵

«کلمات رب»، یا وعده‌ها و آفریده‌هاست و یا حکمت‌ها و مفاهیم، و یا وحی و هر چه نشانی از خدا دارد. پس هر ذره و هر اتم و هر سلول، یکی از کلمات رب است.

پیام‌ها:

۱ نشانه‌های الهی، بی‌نهایت است و انسان حتی از شمارش و نگارش آنها نیز ناتوان است. «لَنْفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ» ۲ هر پدیده‌ای نشانه و کلمه‌ای از پروردگار و در مسیر رشد و تربیت انسان است. «كَلِمَاتُ رَبِّي»

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۱۰]

اشاره

قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَمَن كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا (۱۱۰)

بگو: همانا من بشری همچون شمایم (جز اینکه) به من وحی می‌شود که خدای شما خدای یگانه است. پس هر که به دیدار پروردگار (در قیامت و به دریافت الطاف او) امید و ایمان دارد، کاری شایسته انجام دهد. و هیچ کس را در عبادت پروردگار شریک نسازد.

نکته‌ها:

در این آیه هم توحید، «إِلَهٌ وَاحِدٌ» هم نبوت، «يُوحَىٰ إِلَيَّ» و هم معاد، «لِقَاءَ رَبِّهِ» هم امید به رحمت الهی، «يَرْجُوا» هم تلاش در رسیدن به آن، «فَلْيَعْمَلْ» و هم اخلاص در عمل «لَا يُشْرِكْ» آمده است. از این جهت پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: اگر تنها آیه‌ی آخر سوره‌ی کهف بر امت من نازل می‌شد، برای آنان کافی بود. (۱)

در روایات بسیاری در ذیل این آیه، از اهمیت اخلاص و خطر ریا و شرک خفی، سخن به میان آمده است.

ص: ۲۳۶

امام رضا علیه السلام مأمون را در حال وضو گرفتن دید که غلامش روی دست او آب می ریزد، امام با تلاوت جمله ی «وَلَا يُشْرِكُ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا» به او فهماند که در وضو و کارهای عبادی، کمک گرفتن شرک، و موجب بطلان عمل است. (۱)

در حدیث آمده است: هر کس هنگام خوابیدن این آیه را بخواند، هر ساعتی که بخواهد از خواب بیدار می شود. (۲)

پیام ها:

۱ نباید خود را بیش از آنچه هستیم معرفی کنیم، پیامبران خود را بشر می دانستند. «أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ» ۲ شرط نبوت، انسان بودن است تا پیامبر در عمل نیز الگوی دیگر انسان ها باشد. «أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ» ۳ رهبران الهی باید جلو غلو و مبالغه ها را بگیرند. «أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ» ۴ برای کار خدایی کردن، حتی امید به پاداش الهی کافی است گرچه یقین نباشد.

«فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا... فَلْيَعْمَلْ» ۵ امید در انسان باید به صورت یک حالت دائمی و پیوسته باشد، نه لحظه ای.

«فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا» ۶ امید بدون عمل، کارساز نیست. «يَرْجُوا، فَلْيَعْمَلْ» ۷ مرگ برای همه حتمی است، اما ارزشمندتر آن است که انسان آرزوی ملاقات با خدا را داشته باشد. «يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ» ۸ شرک، به هر نحوی باشد ممنوع است. «لَا يُشْرِكُ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا»

ص: ۲۳۷

۱-۱. تفسیر مجمع البیان؛ البتّه در کتاب اصول کافی (ج ۳، ص ۶۹) مسئله ی کمک در وضو درباره خود حضرت رضا علیه السلام مطرح شده که امام اجازه نداد کسی آب روی دست مبارکش بریزد.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۹ ارزش کارها در سه جهت است: اصل کار، انجام دهنده ی کار و نیت و هدف آن. در این آیه هر سه جهت آمده است. «عَمَلًا صَالِحًا، فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا، وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ» ۱۰ این آیه، هم توحید در الوهیت را بیان می کند، «إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ» هم توحید در ربوبیت و عبادت را. «لَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا»

ص: ۲۳۸

سوره مریم نوزدهمین سوره ی قرآن، دارای نود و هشت آیه و در مکه نازل شده است. (۱)

محتوای سوره را همچون سایر سوره های مکی، مسائل مربوط به قیامت و سرنوشت مجرمان و پاداش نیکوکاران و قسمتی از سرگذشت زکریا و مریم و عیسی بن مریم و یحیی و ابراهیم و اسماعیل و ادريس عليهم السلام تشکیل داده است.

در تفسیر المیزان می خوانیم: خداوند در دو آیه ی آخر این سوره می فرماید:

هدف ما از نزول این سوره، بشارت و انداز است و این هدف در قالب زیبای داستان زندگی پیامبران آمده است.

نام مریم ۳۴ بار در قرآن آمده است و خداوند نام هیچ زنی را با اسم خاص در قرآن ذکر نکرده، جز مریم و تنها سوره ای که به نام یک زن در قرآن نامیده شده، همین سوره مریم است.

در فضیلت تلاوت این سوره آمده است که هر کس مداومت به خواندن این سوره کند، از دنیا نمی رود مگر آنکه خداوند او را از نظر جان و مال و فرزند بی نیاز کند. (۲) البته شکی نیست با عمل به محتوای این سوره انسان خود را از دیگران بی نیاز خواهد دید.

ص: ۲۴۱

۱-۱. بعضی دو آیه ۵۸ و ۷۱ را مدنی می دانند.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ كِهيعص (۱) ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا (۲) إِذِ نَادَى رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا (۳)

کاف، ها، یا، عین، صاد.

(در این سوره) یادى از لطف پروردگار نسبت به بنده اش زکریا (به میان آمده است).

زمانى که پروردگارش را با ندایى پنهان خواند.

نکته ها:

« کِهيعص » از حروف مقطعه قرآن است که در آن اسرار و رموزى نهفته و در برخى دعاها خداوند را به این حروف سوگند مى دهیم و مى گوییم: «بحق کِهيعص» چنان که حضرت علی علیه السلام در دعایى فرمودند: «اللهم نسألك يا کاف، ها، یا، عین، صاد». (۱)

«نِدَاءً»

به معنای خواندن با صدا و فریاد است و «خَفِيًّا» به معنای پنهانی است، نه آهسته، چون چنین ندایى آهسته نمى شود، ولی پنهانی مى شود. (۲)

شاید دعای پنهانی زکریا به خاطر استهزای مردم باشد که نگویند چرا این پیر مرد از خداوند فرزند مى خواهد. «نِدَاءً خَفِيًّا» نام «زکریا» هفت مرتبه در قرآن آمده است، او از انبیای بنی اسرائیل و از فرزندان هارون، برادر موسی است.

ص: ۲۴۲

۱- ۱. تفسیر مجمع البیان.

۲- ۲. تفسیر نمونه.

در حدیث آمده است: «خیر الدعا الخفی» بهترین دعا، دعایی است که پنهانی باشد. (۱)

پیام ها:

۱ یادآوری نعمت های ویژه خداوند، عامل محبت الهی است. «ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ» ۲ یاد اولیای خدا یک ارزش است. «ذِكْرُ ... زَكْرِيَّا» ۳ عبادت و دعا، زمینه ی دریافت رحمت است. «رَحْمَتِ رَبِّكَ ... إِذْ نَادَى رَبَّهُ» ۴ از نقش دعا در تحولات زندگی بشر غافل نشویم. «إِذْ نَادَى» پیامبران نیز برای حل مشکلات خویش به دعا روی می آورند.

۵ مؤمن هرگز احساس تنهایی نمی کند. «إِذْ نَادَى رَبَّهُ» ۶ اگر خداوند بخواهد ندای مخفی بندگان خالص را برای تاریخ علنی می کند.

«نِدَاءٌ خَفِيًّا» ۷ دعای پنهانی با ارزش تر است، چون به اخلاص نزدیک تر است. «نِدَاءٌ خَفِيًّا»

[سوره مریم (۱۹): آیات ۴ تا ۵]

قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاسْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا (۴) وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَائِي وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا (۵)

(زکریا) گفت: پروردگارا! همانا استخوانم سست شده، و (موی) سرم از شعله ی پیری، سفید شده است و پروردگارا! من هرگز در دعای تو (از اجابت) محروم نبوده ام.

و همانا من برای پس از (مرگ) خود، از بستگانم بیمناکم و همسرم نازا بوده است، پس از جانب خود جانشینی (فرزندی) به من عطا فرما.

ص: ۲۴۳

«عاقراً» به مرد یا زنی گفته می شود که از او فرزندی به عمل نمی آید. «اشتعال» به معنای زبانه کشیدن آتش و انتشار آن است. بنا بر این، جمله ی «وَ اشْتَعَلَ الرَّأْسُ» یعنی سفیدی موها در سر من، مثل آتش شعله کشیده و منتشر شده است.

با توجه به آیه ۳۸ آل عمران، که دعای زکریا را چنین نقل می کند: «رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً» معلوم می شود که مراد از «وَلِيًّا» در این آیه، فرزند صالحی است که جانشین پدر باشد.

در دعا، گاهی رابطه ی بنده و خداوند به قدری تنگاتنگ می شود که به جای «یا رب»، «رَبِّ» می گوید. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: نگرانی زکریا از عمو و پسر عموهایش بود. (۲)

پیام ها:

۱ در دعا از کلمه ی «رَبِّ» استمداد بجوییم، «رَبِّ ... رَبِّ ... رَبِّ» از ضعف های خود بگوییم، «وَ اشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا» نعمت ها و الطاف خدا را ذکر کنیم. «وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا» آن گاه حاجت خود را به زبان آوریم. «فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا» ۲ پایه ی بدن آدمی استخوان است و ضعف استخوان، ضعف تمام بدن را به دنبال دارد. «وَهَنْ الْعَظْمُ» ۳ مؤمن، هرگز از رحمت خدا مأیوس نمی شود. (زکریا در پیری از خداوند فرزند می خواهد) «رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ ... لَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا» ۴ انسان مأیوس، بدبخت و شقی است. «وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا» حتی در سخت ترین شرایط، در دل مردان خدا یأس راه ندارد.

۵ مردان خدا، از وارث بد می ترسند. «خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَائِي» ۶ در بینش الهی، اراده خداوند بر عوامل طبیعی حاکم است. «فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ»

ص: ۲۴۴

۱-۱. تفسیر فی ظلال القرآن.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۷ با اینکه خداوند حاجات انسان را می داند، اما در دعا و ناله، برکاتی مانند آرامش روحی، تواضع و عبودیت دعاکننده و مدح و ستایش خداوند نهفته است. «إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ ... فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا» ۸ فرزند، هبه ی آسمانی از جانب خداوند است. «فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ» ۹ نه همسر نازا را رها کنید و نه امید خود را از دست بدهید. «كَانَتْ امْرَأَتِي عَاقِرًا ... فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا» ۱۰ علاقه به جاودانگی و خلود، در فطرت بشر وجود دارد و انسان دوست ندارد فراموش شده و ابتر باشد. «فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا» ۱۱ گرچه یکی از نگرانی های انسان، بی فرزند بودن است «خِفْتُ» ، ولی اولیای خدا فرزند را بیشتر برای تداوم اهداف معنوی خود می خواهند. «وَلِيًّا»

[سوره مریم (۱۹): آیات ۶ تا ۸]

اشاره

يَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا (۶) يَا زَكَرِيَّا إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَى لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا (۷) قَالَ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا (۸)

(خداوند! به من جانشینی عطا کن) که وارث من و دودمان یعقوب باشد و پروردگارا! او را پسندیده قرار ده.

(خداوند فرمود:) ای زکریا! ما تو را بشارت می دهیم به پسری که نامش یحیی است (و قبلاً هم نامی برای او قرار نداده ایم).

(زکریا) گفت: پروردگارا! چگونه برای من پسری باشد در حالی که همسرم نازاست و من از پیری، ناتوان شده ام؟

در آیات قرآن، گاهی مراد از ارث، علم است: «وَأَوْزَنَّا بَيْنِي وَإِسْرَائِيلَ الْكِتَابَ» (۱) و گاهی حکومت: «وَوَرِثَ سُلَيْمَانُ دَاوُدَ» (۲) ولی هر جا که دلیل خاصی نباشد، مراد از ارث، مال است. چنان که در این آیات، مراد از «يَرِثُنِي»، فرزندی است که از پدر ارث می برد. (۳)

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: میراث خداوند از بنده ی مؤمن، فرزند صالحی است که پس از مرگ او، خدا را عبادت کند، آن گاه این آیه را تلاوت فرمودند. (۴)

کلمه ی «رضی» هم به معنای مرضی خداوند است و هم به معنای محبوب مردم. مقام رضایت خدا از انسان و انسان از خدا، بالاترین مقام ها و فوز عظیم است.

جمله ی «مَنْ قَبْلُ سَمِيًّا» یا به معنای آن است که نام یحیی بی سابقه است و یا آنکه ویژگی های شخصیتی او سابقه ندارد.

«عِتْيًا» به معنای از حد گذشتن است و درباره ی کسی گفته می شود که در اثر پیری، اندامش خشکیده باشد.

سؤال زکریا که گفت: «أَنْتَى يَكُونُ لِي غُلَامٌ» به این معناست که آیا من و همسرم نیز جوان می شویم یا در همین حالت پیری بچه دار می شویم. (۵) آری، دانش انبیا نیز محدود است و تعجب از چیزی، با مقام نبوت آنان منافاتی ندارد.

امام باقر علیه السلام فرمودند: میان بشارت به فرزند و تولد حضرت یحیی، پنج سال فاصله شد. (۶)

پیام ها:

۱. قداست نبوت با خواسته های فطری و غریزی، همچون فرزندخواهی منافاتی ندارد. «يَرِثُنِي» ۲ دنبال کردن خط انبیا یک ارزش معنوی است. «يَرِثُنِي»

ص: ۲۴۶

۱- ۱. غافر، ۵۳.

۲- ۲. نمل، ۱۶.

۳- ۳. تفسیر کبیر فخر رازی.

۴- ۴. تفسیر نور الثقلین.

۵- ۵. تفسیر کبیر فخر رازی.

۶- ۶. تفسیر مجمع البیان؛ بحار، ج ۱۴، ص ۱۷۶.

۳ انبیا هم مثل افراد عادی ارث می گذارند. «یرثینی» ۴ مردان خدا حتی در نیازهای مادی خود، به ارزشهای معنوی نیز توجه دارند.

« یرثینی ... رَضِيًّا » ۵ اگر اولاد مورد رضایت خدا باشد، رحمت است. « وَ اجْعَلُهُ رَبِّ رَضِيًّا » در آیه ۲ خواندیم: « ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكْرِیَّا » ۶ برای صلاح و خوبی فرزند، حتی قبل از انعقاد نطفه، باید دعا کرد. « وَ اجْعَلُهُ رَبِّ رَضِيًّا » ۷ از خداوند، فرزند صالح بخواهیم. « وَ اجْعَلُهُ رَبِّ رَضِيًّا » ۸ نام گذاری را ساده ننگریم، بعضی از نامها از جانب خدا نازل شده است.

« نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيٰی » (نام، نشانه ی عقاید، فرهنگ، علاقه ها، وابستگی ها، اهداف، آرمان ها و دیدگاه های انسان است). ۹ مردان و زنان نازا، از لطف الهی مأیوس نباشند. « اِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ ... عَاقِرًا ... عِيًّا » ۱۰ پسر یا دختر بودن فرزند، به دست خداست. « نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ »

[سوره مریم (۱۹): آیات ۹ تا ۱۰]

اشاره

قَالَ كَذٰلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلٰی هٰٓیْنٍ وَّ قَدْ خَلَقْتٰكَ مِنْ قَبْلُ وَّ لَمْ تَكُ شَیْئًا (۹) قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِيْ آیَةً قَالَ آیٰتُكَ اِلَّا تُكَلِّمُ النَّاسَ ثَلٰثَ لَیَالٍ سَوِيًّا (۱۰)

(زکریا) چنین گفت: ای پروردگارت فرمود: این کار بر من آسان است، (زیرا) پیش از این من تو را آفریدم در حالی که چیزی نبود.

(به زکریا) گفت: پروردگارا! برای من نشانه ای قرار ده. (خداوند) فرمود:

نشانه ی تو این است که سه شبانه روز قدرت سخن گفتن با مردم را نخواهی داشت، (با اینکه سالم هستی).

خداوند بر هر چیزی قادر و هر کاری برای او آسان است. چنان که در این آیه می فرماید:

«هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ» این کار بر من آسان است. در آیه ی ۲۲ حدید و ۷ تغابن نیز می خوانیم: «ذَلِكَ عَلَيَّ اللَّهُ يَسِيرٌ» در آیه ی ۲۰ و ۱۰۶ بقره نیز آمده است: «إِنَّ اللَّهَ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» در آیه ی ۴۵ کهف نیز می فرماید: «وَكَانَ اللَّهُ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ مُّقْتَدِرًا» خداوند بر همه چیز تواناست.

گاهی مراد از شب در عرف عرب، شبانه روز است. (۱) لذا در آیه ی ۴۱ آل عمران می خوانیم: «ثَلَاثَةٌ أَيَّامٌ» و در اینجا می فرماید: «ثَلَاثَ لَيَالٍ» و این به خاطر آن است که گاهی شب و روز به جای یکدیگر ذکر می شوند.

در تفاسیر مجمع البیان و طبری و المیزان، درباره ی حضرت زکریا آمده است: هنگام تلاوت آیات الهی و ذکر خدا، زبانش باز می شد، ولی هنگام گفتگو با مردم زبانش بند می آمد.

حضرت زکریا برای تمیز بین حق و باطل، بین وحی الهی و توهمات شیطانی، از خداوند طلب نشانه کرد. (۲)

پیام ها:

۱ قوانین طبیعی و علل مادی، هرگز قدرت خدا را محدود نمی کند. «هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ» ۲ تفکر در خلقت و پدیده ها، هر شک و تردیدی در قدرت خدا را برطرف می کند. «خَلَقْتُكَ ... وَ لَمْ تَكُ شَيْئًا» ۳ انبیا در فکر رسیدن به مراحل بالاتری از یقین بودند. ابراهیم از خدا نشانه می خواهد که «لِيُطْمَئِنَّ قَلْبِي» (۳) زکریا نیز از خداوند نشانه ای خاص درخواست می کند. «اجْعَلْ لِي آيَةً» ۴ تمام حرکات ما با اراده ی الهی است، اگر او نخواهد با سلامتی کامل هم قدرت سخن نداریم. «أَلَا تَكَلِّمُ النَّاسَ»

ص: ۲۴۸

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۳-۳. بقره، ۲۶۰.

اشاره

فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ مِنَ الْمِحْرَابِ فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ أَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا (۱۱)

پس (زکریا) از محراب عبادت به سوی مردم خارج شد، آن گاه به آنان اشاره کرد که در صبح و شام خدا را تسبیح گویند.

نکته ها:

«بُكْرَةً» به زمان میان طلوع فجر تا طلوع خورشید گفته می شود و «عَشِيًّا» یا به فاصله ظهر تا غروب و یا به آخر روز گفته می شود.

«محراب» را محراب گویند، چون محل جنگ با شیطان و وسوسه هایی است که مانع تمرکز فکر انسان می شود. شاید محراب های بنی اسرائیل همان مسجدهایی بوده است که مردم آنجا را برای عبادت انتخاب کرده و در آن عبادت می کردند.

به گفته طبرسی و فخر رازی، مراد از تسبیح در این آیه، نماز است، زیرا نماز مشتمل بر تسبیح است.

پیام ها:

۱ در تبلیغ، هموطن بودن مبلغ اولویت دارد. «فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ» ۲ مردان خدا، مکان خاصی را برای عبادت خود قرار می دهند. «الْمِحْرَابِ» ۳ کسی که مردم را به عبادت دعوت می کند، باید خود نیز اهل عبادت باشد.

«فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ مِنَ الْمِحْرَابِ فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ» ۴ با هر وسیله ای باید تبلیغ کرد. (آنجا که زبان زکریا بند می آید، با اشاره به مردم سفارش می کند که خدا را تسبیح کنید.) «فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ» ۵ وظیفه ی انبیا، دعوت مردم به عبادت است. «فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ أَنْ سَبِّحُوا» ۶ فرزندان دار شدن پیر مرد از همسر نازا، نشانه ی منزه بودن خداوند از هر گونه کاستی و ناتوانی است. «سَبِّحُوا» ۷ عبادت زمانی ارزش دارد که دائمی باشد، نه مقطعی و موسمی. «بُكْرَةً وَعَشِيًّا»

اشاره

يَا يَحْيَىٰ خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ وَآتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا (۱۲) وَحَنَانًا مِّن لَّدُنَّا وَزَكَاةً وَكَانَ تَقِيًّا (۱۳)

ای یحیی! کتاب (خدا) را با قدرت بگیر و در کودکی به او حکمت (و نبوت) دادیم.

و نیز از جانب خود، مهربانی و پاکی به او دادیم و او تقوایش بود.

نکته ها:

«حکم» به معنای علم و فهم (۱) و قدرت قضاوت (۲) آمده است و در تفسیر المیزان می خوانیم: مراد از «حکم»، علم به معارف الهی و کنار رفتن پرده ی غیب است.

سه نفر در کودکی به نبوت رسیدند: سلیمان، عیسی و یحیی علیهم السلام و سه نفر نیز در کودکی به امامت رسیدند: امام جواد و امام هادی و امام مهدی علیهم السلام (۳) برخی گفته اند: یحیی علیه السلام در کتاب عهد جدید، یوحنا نامیده شده است.

شاید مراد از کتاب آسمانی در اینجا، تورات باشد. زیرا کتاب دیگری که بر حضرت یحیی نازل شده باشد، شناخته شده نیست.

در آیات ۶۳ و ۹۳ سوره ی بقره نیز این فرمان آمده است که کتاب آسمانی را با قدرت بگیرد. «خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ» «حنان» به معنای شفقت و مهربانی است. رأفت خدا به یحیی و عشق او به خدا، مهر مردم به یحیی و محبت یحیی به مردم، پرتو «حَنَانًا مِّن لَّدُنَّا» ی الهی است.

راه خدا همه چیزش رحمت است: خدای آن رحمان، پیامبرش «رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ» (۴) و «حَنَانًا مِّن لَّدُنَّا»، کتابش «رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ» (۵) و مردمش «رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ» (۶) است.

«زَكَاةً» به معنای صدقه، رشد، پاکی از گناه و برکت آمده است. یحیی برای حضرت زکریا، هدیه ای مبارک و نمونه ی انسان پاک و رشد یافته بود.

ص: ۲۵۰

۱- ۱. لسان العرب.

۲- ۲. قاموس القرآن.

۳- ۳. تفسیر اُطیب البیان.

۴- ۴. انبیاء، ۱۰۷.

۵- ۵. اسراء، ۸۲.

۱ رهبر باید در تحقق بخشیدن به اهداف کتاب آسمانی، صلابت داشته باشد.

«يَا يَحْيَىٰ خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ» ۲ حفظ دین و اجرای احکام، به قاطعیت و قدرت نیاز دارد. «خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ» ۳ دینداری باید با قدرت و جدیت باشد. «خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ» ۴ اگر خدا بخواهد، طفل را هم به مقام نبوت می رساند. «آتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا» ۵ لازمه ی تبلیغ و تربیت، رأفت، محبت و پاکی است. «وَ حَنَانًا وَ زَكَاةً» ۶ سرچشمه ی رأفت و مودت، خداوند است. «مِنْ لَدُنَّا» ۷ روحیه ی رأفت و عطوفت برای انسان ارزش است. «حَنَانًا» ۸ تقوایی ارزش دارد که همیشگی و خصلت انسان باشد. «كَانَ تَقِيًّا» ۹ تقوا به معنای انزوا و خشن بودن نیست، بلکه همراه مردم بودن با مهربانی و محبت است. «حَنَانًا ... كَانَ تَقِيًّا» ۱۰ تقوا زمینه دریافت الطاف الهی رشد و محبوبیت است. «حَنَانًا ... زَكَاةً ... كَانَ تَقِيًّا»

[سوره مریم (۱۹): آیات ۱۴ تا ۱۵]

اشاره

وَ بَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَ لَمْ يَكُنْ جَبْرًا عَصِيًّا (۱۴) وَ سَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَ يَوْمَ يَمُوتُ وَ يَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا (۱۵)

و نسبت به پدر و مادرش نیکوکار بود و (نسبت به مردم، زورگویی) سرکش و نافرمان نبود.

و سلامی (شایسته) بر او باد روزی که متولد شد و روزی که می میرد و روزی که زنده برانگیخته می شود.

نکته ها:

خداوند در این آیات، اوصاف گوناگونی را درباره حضرت یحیی برشمرده است: او در پیشگاه خداوند پرهیزکار بود، «تَقِيًّا» نسبت به والدین نیکوکار بود، «بَرًّا» و در برابر مردم، سرکش و

عصیانگر نبود. (۱) «لَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا» مراد از سلامت هنگام مرگ، سلامت عقیده و با ایمان مردن است.

پیام ها:

۱ مقام و منصب، ما را از یاد والدین غافل نکنند، پیامبر هم باید نسبت به والدین نیکی کند. «وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ» ۲ نیکی به پدر و مادر، نمودار تقوای الهی است. «كَانَ تَقِيًّا وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ» ۳ آن نیکی به والدین مورد ستایش است که در آن هیچ گونه نافرمانی و سلطه جویی نباشد. «بَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَ لَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا» ۴ ترک نیکی به والدین، نشانه ی عصیان و سرکشی است. «وَلَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا» ۵ سلام و درود فرستادن بر اولیای خدا مخصوص زمان حیات آنان نیست.

«سَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَ يَوْمَ يَمُوتُ وَ يَوْمَ ...»

۶ سلام کردن، نشانه ی کوچکی نیست، زیرا خدای بزرگ هم سلام می کند.

«سَلَامٌ عَلَيْهِ»، «سَلَامٌ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ» (۲) و «سَلَامٌ عَلَىٰ مُوسَىٰ وَ هَارُونَ» (۳) ۷ یحیی تمام فراز و نشیب ها را با سلامت دین و ایمان به خدا سیر کرد. «سَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَ يَوْمَ يَمُوتُ وَ ...»

۸ گرامیداشت روز تولد و یادبود روز وفات اولیای خدا، امری قرآنی است.

«سَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَ يَوْمَ يَمُوتُ وَ ...»

۹ خواندن زیارت نامه که سلام بر اولیای خدا در طول زندگی آنهاست، امری قرآنی است. «سَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَ يَوْمَ يَمُوتُ وَ ...»

۱۰ کلید سالم زندگی کردن و سالم مردن و سلامتی در قیامت، تقوا، نیکی به والدین و پرهیز از گناه و طغیان است. «كَانَ تَقِيًّا وَ بَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَ لَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا وَ سَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ ...»

ص: ۲۵۲

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. صافات، ۱۰۹.

۳-۳. صافات، ۱۲۰.

اشاره

وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ اتَّخَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا (۱۶) فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا (۱۷)

و در این کتاب، مریم را یاد کن، هنگامی که از خاندانش جدا شد و در مکانی شرقی قرار گرفت.

آن گاه دور از دیگران برای خود پرده ای قرارداد، در این هنگام ما روح خود (روح القدس) را به سوی او فرستادیم، پس به شکل انسانی راست قامت بر او نمایان شد.

نکته ها:

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: مریم یکی از چهار زن نمونه است. (۱)

«نبد» به معنای دور افکندن چیزی از روی بی اعتنایی به آن است و «انتباز» به گوشه گیری کردن از مردم گفته می شود. از آنجا که مریم وقف مسجد الاقصی شده بود، لذا گوشه ای در شرق مسجد را برای خود برگزیده بود.

پیام ها:

۱ یکی از وظایف رهبران دینی، بزرگداشت پاکان تاریخ است. «وَ اذْكُرْ» ...

۲ تاریخ زنان قهرمان نیز همچون تاریخ مردان بزرگ باید زنده نگه داشته شود.

«وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ»، «وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِِبْرَاهِيمَ» (۲) ۳ برای عبادت، مکان خلوتی را انتخاب کنیم. «فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا» ۴ عبادت، زمینه ی نزول الطاف الهی است «فَاتَّخَذَتْ فَأَرْسَلْنَا» ۵ جدا کردن و آویختن پرده در جایی که بانوان عبادت می کنند، یک ارزش است. «فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا» مریم برای عبادت در گوشه ای از مسجد، پرده ای آویخته بود.

ص: ۲۵۳

۱- ۱. بحار، ج ۱۴، ص ۲۰۱.

۲- ۲. مریم، ۴۱.

۶ جبرئیل نزد خداوند مقام والایی دارد. «رُوحَنَا» ۷ فرشتگان می توانند بدون آنکه تغییر ماهیت دهند، به شکلی در آیند که انسان آنها را ببیند. «فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا» ۸ گاهی برای انجام برخی مأموریت ها باید چهره عوض کرد. «فَتَمَثَّلَ لَهَا» ۹ تربیت باید گام به گام باشد. خداوند ابتدا داستان تولد یحیی را از پدر و مادری پیر نقل کرد، سپس تولد عیسی را بدون پدر بیان فرمود. «فَتَمَثَّلَ لَهَا» ۱۰ جبرئیل نزد غیر انبیا نیز می رود. «فَتَمَثَّلَ لَهَا» ۱۱ زن، می تواند به مقامی برسد که فرشته با او تماس بگیرد. «فَتَمَثَّلَ لَهَا» ۱۲ قدرت و اراده ی خداوند، در چهارچوب وسایل و علل محدود نیست، بلکه بر آنها غالب است. «فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا»

[سوره مریم (۱۹): آیات ۱۸ تا ۲۰]

اشاره

قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا (۱۸) قَالَ إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا (۱۹) قَالَتْ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ وَلَمْ أَكُ بَغِيًّا (۲۰)

(مریم به آن فرشته) گفت: همانا من از تو به خدای رحمان پناه می برم، اگر پرهیزکاری (از من دور شو).

(فرشته) گفت: همانا من فرستاده ی پروردگار توام (و آمده ام) تا پسری پاکیزه به تو بخشم.

(مریم) گفت: چگونه ممکن است برای من فرزندی باشد؟ در حالی که نه بشری با من تماس گرفته و نه من بدکاره بوده ام.

نکته ها:

«زکی»، از ریشه ی «زکاه» به معنای طهارت، نمو و برکت است و «بغیًا» در اینجا به معنای زناکار است.

در این سوره، بارها به مسأله هبه کردن فرزند از طرف خداوند اشاره شده است: در آیه ی ۱۹، هبه ی عیسی به مریم و در آیه ی ۴۹، هبه ی اسحاق و یعقوب به ابراهیم و در آیه ی ۵۳، هبه ی هارون به موسی و در آیه ی ۷، بشارت فرزند به زکریا مطرح شده است.

پیام ها:

۱ افراد پاکدامن با احساس احتمال گناه به خود می لرزند و به خدا پناه می برند.

«قَالَتِ إِنِّي أَعُوذُ» ...

۲ بهترین پناهگاه، رحمت الهی است. «أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ» ۳ استعاذه و پناه بردن به خدای متعال، یکی از سفارش های خداوند به انبیا و سیره ی پیامبران و اولیای الهی است. (۱) «أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ» ۴ به حریم افراد، نباید سرزده وارد شد. «أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ» ۵ خلوت کردن زن با مرد اجنبی خطرناک است. «إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ» ۶ در نهی از منکر، از غیرت دینی افراد استفاده کنید. «إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا» ۷ تقوا، راه پاکدامنی و عامل بازدارنده از گناه است. «إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا» ۸ معرفی خود برای رفع تهمت و نگرانی مردم، لازم است. «إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ» ۹ فرشتگان تنها مأمور ابلاغ وحی الهی نیستند، بلکه واسطه ی افعال آنان نیز هستند. «رَسُولُ رَبِّكِ لَأَهَبَ لَكَ غُلَامًا» ۱۰ فرزند داشتن ارزش ولی بالاتر از آن پاکی فرزند است. «لَأَهَبَ لَكَ غُلَامًا زَكِيًّا» ۱۱ زنا عملی منفور در تمام ادیان آسمانی است. «وَلَمْ أَكُ بَغِيًّا»

ص: ۲۵۵

۱-۱. واژه های «اعوذ، فاستعد و عذت» در قرآن بیانگر این مطلب است.

اشاره

قَالَ كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَلِنَجْعَلَهُ آيَةً لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِنَّا وَكَانَ أُمْرًا مَّقْضِيًّا (۲۱) فَحَمَلَتْهُ فَانْتَبَدَتْ بِهِ مَكَانًا قَصِيًّا (۲۲)
فَأَجَاءَهَا الْمَخَاضُ إِلَى جِذْعِ النَّخْلِ قَالَتْ يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَذَا وَكُنْتُ نَسِيًّا مَنْسِيًّا (۲۳)

(فرشته ی الهی) گفت: مطلب همین است. پروردگارت فرمود: این کار بر من آسان است (که پسری بدون پدر به تو عطا کنم) و تا او را برای مردم نشانه و رحمتی از خود قرار دهیم و این کاری است شدنی و قطعی.

پس مریم (به عیسی) باردار شد و با وی در مکانی دور خلوت گزید.

آن گاه درد زایمان او را به سوی تنه ی درخت خرمایی کشاند (تا تکیه دهد).

از شدت ناراحتی (گفت: ای کاش پیش از این مرده و فراموش شده بودم).

نکته ها:

فرشته ی الهی، در قیاقه ی بشری نزد مریم ظاهر شد، به او دمید و او حامله شد. آن گاه مریم به خاطر نگرانی از تهمت کسانی که توجیه نبودند و یا برای اینکه زن باردار بیشتر نیاز به آرامش و فضای آرام دارد، به مکان دوری رفت.

درباره ی آن مکان و چگونگی باردار شدن مریم و اولین کسی که از این ماجرا با خبر شد، در تفاسیر سخن فراوان است، ولی چون قرآن در این موارد چیزی نفرموده است ما نیز بحثی نداریم، زیرا این اطلاعات در رشد فهم ما نقشی ندارد.

گاهی بهترین برگزیده های خداوند، بیشترین سختی ها را کشیده اند. برخی از مشکلات و سختی هایی که حضرت مریم تحمل کرد عبارت است از:

الف: تهمت و سوء ظن مردم ب: بارداری و زایمان در تنهایی و غربت

ج: نداشتن محل استراحت و پناه بردن به کنار درخت خرما د: نگه داری کودک بدون پدر با آن برخوردها و نگاه های بد مردم

پیام ها:

۱ خداوند، حاکم بر اسباب و علل طبیعی است. «هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ» ۲ چگونگی تولد عیسی، اولین معجزه ی آن حضرت است. «وَ لِنَجْعَلَهُ آيَةً لِّلْدَّاسِ» ۳ انجام کارهای خارق العاده و معجزه، از شئون ربوبیت خداوند و در مسیر تربیت انسان است. «رَبُّكَ» ۴ وجود عیسی رحمت است. کسی که وجودش ایمان به خدا را در انسان ها زنده کند و کارش ارشاد و هدایت مردم باشد، قطعاً رحمت است. «رَحْمَةً مِنَّا» ۵ هیچ کس نمی تواند مانع کار خداوند شود. «وَ كَانَ أَمْرًا مَّقْضِيًّا» ۶ گاهی انسان های پاک باید به خاطر دور ماندن از تهمت مردم، از آنان فاصله گیرند. «مَكَانًا قَصِيًّا» ۷ گاهی مشکلات، وسیله ی پیدا شدن راه های خیر است. مشکل زایمان و دلهره، زمینه ی یافتن رطب تازه می شود. «جِدْعَ النَّخْلِهِ» ۸ گاهی انسان راز دلش را به خانواده اش نیز نمی تواند بگوید و آرزوی مرگ می کند. «يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَذَا» ۹ مردن، از زندگی با بدنامی بهتر است. «يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَذَا»

[سوره مریم (۱۹): آیات ۲۴ تا ۲۵]

اشاره

فَنَادَاهَا مِنْ تَحْتِهَا أَلَّا تَحْزَنِي قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا (۲۴) وَ هُزِّي إِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلِهِ تُسَاقِطُ عَلَيْكَ رَطْبًا جَنِيًّا (۲۵)

پس (عیسی در شکم) از طرف پایین پایش وی را صدا زد که (ای مادرا!) غم مخور، همانا پروردگارت زیر (پای) تو چشمه ی آبی روان ساخت.

و شاخه این نخل را به سوی خود تکان ده، رطب تازه بر تو فرو ریزد.

ص: ۲۵۷

کلمه ی «سَرِيًّا»، به معنای نهر کوچک است و «جَبِيًّا» به میوه ای گفته می شود که رسیده و وقت چیدن آن باشد.

بعضی گفته اند: ندا کننده، جبرئیل بوده است، اما سیاق آیات نشان می دهد که منادی، عیسی بوده است تا مادر سخن او را بشنود و باور کند و بعد با خاطری آسوده به مردم بگوید که پاکدامنی مرا از نوزاد در گهواره پیرسید.

زنان هنگام زایمان و پس از آن نیاز به آرامش، آب و غذای مناسب دارند که در این آیات بدان اشاره شده است.

غذای مورد سفارش قرآن و روایات برای زنی که وضع حمل کرده است، خرما ی تازه است.

چنان که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: زنانی که زایمان کرده اند، اولین غذایشان رطب باشد. (۱) و حضرت علی علیه السلام می فرماید: بهترین غذای زن باردار، خرما ی تازه است و هیچ دارویی برای او بهتر از خرما مداوا نیست. (۲)

امان از امتحان الهی! آن روز که مریم سالم بود، مائده ی آسمانی برایش نازل می شد، اما امروز که باردار و بی کس است، باید درخت خرما را تکان دهد تا غذایی بدست آورد.

۱ الهامات غیبی، راهگشای انسان در هنگام اضطراب است. «فَنَادَاهَا» ۲ برای زن پاکدامن، غمی به اندازه ی غم تهمت بی عفتی نیست. «أَلَّا تَحْزَنِي» ۳ برای زن باردار، هیجان و اضطراب مضر است. «أَلَّا تَحْزَنِي» ۴ انسان در سخت ترین شرایط نیز باید برای کسب روزی تلاش کند. «هُزِّي» ۵ آرامش، بر تغذیه مقدم است. «أَلَّا تَحْزَنِي، رُطْبًا جَبِيًّا» زیرا انسان مضطرب، بهترین غذاها را نیز میل ندارد.

۱-۱. کافی، ج ۶، ص ۲۲.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین؛ خصال صدوق، ص ۶۳۷.

اشاره

فَكُلِي وَاشْرَبِي وَرَقَىٰ عَيْنًا فَمَا تَرِينَ مِنَ الْبَشَرِ أَحَدًا فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا (۲۶)

پس (از آن رطب) بخور و (از آب نهر) بنوش و چشمت را (به داشتن فرزندی چون عیسی) روشن دار، پس اگر کسی از آدمیان را دیدی، (که درباره نوزاد می پرسند، با اشاره به آنان) بگو: من برای خداوند رحمان، روزه ی سکوت نذر کرده ام، بنا بر این امروز با هیچ انسانی سخن نخواهم گفت.

نکته ها:

روزه ی سکوت حضرت مریم در برابر مردم، یا برای این بود که آنان ظرفیت جواب را نداشتند، یا گفتگوی با آنان، تأثیر منفی به دنبال داشت و یا در ادامه ی پاسخ و سخن گفتن، سؤالات و بهانه های دیگری را مطرح می کردند.

امام صادق علیه السلام فرمودند: روزه تنها به امساک از خوردن و آشامیدن نیست و آن گاه این آیه را تلاوت فرمودند. (۱)

ممکن است این آیه، ادامه ی سخن حضرت عیسی با مادرش در آیه قبل باشد.

پیام ها:

۱ فرزند، عامل نور چشم و امیدواری انسان به الطاف است. «قَرَىٰ عَيْنًا» ۲ بهترین غذا آن است که با نوعی آرامش و شادی همراه باشد. «فَكُلِي وَاشْرَبِي وَرَقَىٰ عَيْنًا» ۳ نذر، سابقه ای بس طولانی دارد و می توان برای خارج شدن از برخی بن بست ها به نذر متوسل شد. «فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ» ۴ در نذر قصد قربت لازم است و باید نام خدا برده شود. «نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ» ۵ قصد قربت با قصد رهایی از ناملایمات، منافاتی ندارد. «نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ» (تا

ص: ۲۵۹

مردم درباره نوزاد مرا زیر سؤال نبرند) ۶ وفای به نذر واجب است. «نَذَرْتُ ... فَلَنْ أَكَلَمَ» ۷ گاهی باید در برابر حرف مردم سکوت کرد. «فَلَنْ أَكَلَمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا»

[سوره مریم (۱۹): آیات ۲۷ تا ۲۸]

اشاره

فَأَتَتْ بِهِ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُ قَالُوا يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا (۲۷) يَا أُخْتَ هَارُونَ مَا كَانَ أَبُوكَ امْرَأَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ أُمُّكَ بَعْثًا (۲۸)

پس مریم در حالی که نوزادش را در آغوش گرفته بود، او را به نزد بستگان خود آورد. گفتند: ای مریم! به راستی کار بسیار ناپسندی مرتکب شده ای.

ای خواهر هارون! پدرت مرد بدی نبود و مادرت (نیز) بدکاره نبود.

نکته ها:

کلمه ی «فَرِيًّا» به معنای کار زشت و منکر بزرگ است.

گرچه بعضی هارون را برادر واقعی مریم دانسته اند، لکن پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: مریم از بستگان هارون برادر موسی می باشد. (۱)

پیام ها:

۱ حقیقت را آشکار کنیم هر چند گروهی ناراحت شده و تهمت بزنند. «فَأَتَتْ بِهِ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُ» ۲ قضاوت مردم، عجولانه و براساس قرائن ظاهری است، نه واقعیات. «لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا» (آنان به محض دیدن نوزادی همراه مریم، حکم به بدی او کردند) ۳ یکی از راههای تربیت، توجه دادن افراد به نیکی و فضیلت نیاکان و خانواده است. «يَا أُخْتَ هَارُونَ» ...

۴ از والدین و خانواده صالح، جز فرزند صالح انتظار نیست. «يَا أُخْتَ هَارُونَ مَا كَانَ

ص: ۲۶۰

... أُمُّكَ بَغِيًّا» (صالح بودن پدر و مادر و خانواده در رفتار و کردار فرزند مؤثر است). ۵ انجام کار بد از دودمان شریف، بیشتر مورد سرزنش است. «مَا كَانَ أَبُوكَ» ...

[سوره مریم (۱۹): آیات ۲۹ تا ۳۰]

اشاره

فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا (۲۹) قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا (۳۰)

پس مریم به سوی او (عیسی) اشاره کرد. گفتند: چگونه با کسی که در گهواره (و) کودک است سخن بگوییم؟

(عیسی به سخن آمد و) گفت: منم بنده ی خدا، او به من کتاب (آسمانی) داده و مرا پیامبر قرار داده است.

نکته ها:

حضرت مریم چون روزه ی سکوت گرفته بود، به خاطر وفای به نذر به جای سخن، اشاره کرد. «فَأَشَارَتْ» با اینکه اولین سخن عیسی علیه السلام درباره ی بندگی خدا بود، ولی پیروان او غلو کرده، او را خدا و فرزند خدا دانسته اند! از امام باقر سؤال شد که آیا حضرت عیسی در گهواره نیز حجّت خدا بر مردم بود؟ حضرت فرمودند: عیسی علیه السلام نبی بود، اما مرسل نبود تا آنکه به سن هفت سالگی رسید، مقام رسالت نیز به او اعطا شد. (۱)

عیسی علیه السلام با یک جمله ی کوتاه، هم تهمت را از مادرش دور کرد، هم از آینده ی خود سخن گفت و هم به وظیفه ی آینده ی مردم اشاره کرد. «إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ ... جَعَلَنِي نَبِيًّا»

ص: ۲۶۱

۱ آنجا که خداوند بخواهد، کودکی در گهواره به سخن می آید و شایعات و فتنه ها را می خواباند. «قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ...»

۲ در معرفی خود، قبل از هر چیز مهر بندگی خدا را بر خود بزینم که این بزرگ ترین افتخار است. «إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ... وَ جَعَلَنِي نَبِيًّا» ۳ بندگی خدا سرچشمه ی همه ی فیوضات الهی است. «إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ... وَ جَعَلَنِي نَبِيًّا» ۴ در نبوت (و امامت) سن خاصی شرط نیست. «فِي الْمَهْدِ... جَعَلَنِي نَبِيًّا»

[سوره مریم (۱۹): آیات ۳۱ تا ۳۲]

اشاره

وَ جَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ وَ أَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَ الزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا (۳۱) وَ بَرًّا بِوَالِدَتِي وَ لَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا (۳۲)

و هر جا که باشم، خداوند مرا مایه ی برکت قرار داده و تا زنده ام مرا به نماز و زکات سفارش کرده است.

و مرا نسبت به مادرم نیکوکار قرار داده و (نسبت به مردم) ستمگر و سنگدل قرار نداده است.

نکته ها:

چیزی با برکت است که در آن منفعت زیاد، تعلیم و تأدیب دیگران و با ثبات باشد؛ حضرت عیسی علیه السلام هم عمر با برکتی دارد و تا بعد از ظهور امام زمان علیه السلام زنده است و هم پیروانش بسیارند و بر کافرانی که در پی قتل آن حضرت بودند، پیروزند. «وَ جَاءَ لُ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَ كَفَرُوا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ» (۱) سرچشمه ی خیرات و برکات، نیت ها، اهداف، حالات و خصلت های درونی است. لذا بعضی

ص: ۲۶۲

انسان ها هر جا که باشند مبارکند. «جَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ» (۱) و بعضی به خاطر مشکلات روحی و دوری از معنویت، در هر جا که باشند گرفتار خصلت های ناروای خویش اند و خیرشان به دیگران نمی رسد.

عیسی علیه السلام با کلمه «بِوَالِدَتِي»، به پاکدامنی مادر و نداشتن پدر اشاره کرد. «وَبَرًّا بِوَالِدَتِي» و فرمود: «بِوَالِدِي».

پیام ها:

۱ امتیازات و برتری های خود را از خدا بدانید. «جَعَلَنِي» ۲ ستایش از خود، اگر برای فخر فروشی نباشد مانعی ندارد. «وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا» ...

۳ پیامبران، سرچشمه ی خیر و برکت و آثار ابدی هستند. «مُبَارَكًا» ۴ ارزش های معنوی، فوق زمان و مکان است. «أَيْنَ مَا كُنْتُ ... مَا دُمْتُ حَيًّا» ۵ نماز و زکات از مشترکات ادیان آسمانی است. «وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ» (شاید بتوان شرط مبارک بودن را اقامه نماز و پرداخت زکات دانست). ۶ رابطه با خدا (انجام نماز)، از رابطه با محرومان (پرداخت زکات) جدا نیست.

«بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ» ۷ نماز و زکات، در طول عمر تعطیل بردار نیست «مَا دُمْتُ حَيًّا» ۸ نیکی به مادر، از اخلاق انبیاست. «وَبَرًّا بِوَالِدَتِي» ۹ کسی که به مادرش بی مهری کند، به مردم نیز رحم نخواهد کرد. «بَرًّا بِوَالِدَتِي وَلَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا» ۱۰ پیامبران بدنبال استبداد و سلطه گری بر مردم نیستند. «لَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا»

ص: ۲۶۳

اشاره

وَ السَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَ يَوْمَ أَمُوتُ وَ يَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا (۳۳)

و درود بر من روزی که زاده شدم و روزی که می میرم و روزی که زنده برانگیخته می شوم.

پیام ها:

۱ خط انبیا، تنها خطی است که از تولد تا معاد، از هر گونه انحراف سالم است.

« وَ السَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَ يَوْمَ ... أُبْعَثُ حَيًّا » ۲ در مواردی، تجلیل از خود جایز است. « وَ السَّلَامُ عَلَيَّ » ...

۳ مهم ترین روزها برای انسان، روز تولد، وفات و زنده شدن در قیامت است. (۱) « وُلِدْتُ ... أَمُوتُ ... أُبْعَثُ » ۴ مرگ و قیامت برای همه است. (عیسی علیه السلام گرچه تا کنون زنده است و در آسمان ها به سر می برد، اما او هم روزی خواهد مرد.) « يَوْمَ أَمُوتُ » ۵ کسی که محکوم به تولد و مرگ و رستاخیز است، چگونه او را شریک خدا می پندارید؟ « وُلِدْتُ ... أَمُوتُ ... أُبْعَثُ »

اشاره

ذَلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذِي فِيهِ يَمْتَرُونَ (۳۴) مَا كَانَ لِلَّهِ أَنْ يَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍ سُبْحَانَهُ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (۳۵)

این است عیسی، پسر مریم؛ (همان) گفتار درستی که در آن شک می کنند.

شایسته نیست که خداوند فرزندی بگیرد، او منزّه است، هر گاه انجام کاری را اراده کند، همین قدر که گوید: موجود باش، بی درنگ موجود می شود.

ص: ۲۶۴

۱- ۱). امام رضا علیه السلام فرمودند: وحشتناکترین روزها برای انسان سه روز است: روز تولد و روز مرگ و روز قیامت. عیون اخبار الرضا، ج ۱، ص ۲۵۷.

اشاره

در چند آیه ای که گذشت، عیسی علیه السلام با هفت صفت برجسته و دو برنامه معرفی شده است؛ اما صفات برجسته ی او:

الف: بنده ی خدا بودن. «إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ» ب: آوردن کتاب آسمانی. «آتَانِي الْكِتَابَ» ج: پیامبری. «وَجَعَلَنِي نَبِيًّا» د: مبارک بودن. «وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا» ه: نیکی به مادر. «وَبَرًّا بِوَالِدَتِي» و: جبار و شقی نبودن. «لَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا» ز: متواضع، حق شناس و سعادتمند بودن. «وَالسَّلَامُ عَلَيَّ» ...

و امّا دو برنامه ی عیسی، یکی نماز و دیگری زکات است. این آیه می فرماید: سخن درست درباره عیسی همان است که گفتیم. «ذَلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ» خداوند در قرآن، بارها مسیحیان را منحرف و عقاید آنان را درباره حضرت عیسی باطل دانسته است، چنان که در آیه ۷۳ سوره مائده: «لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَلَاثُ ثَلَاثِهِ» و آیه ۳۰ سوره توبه: «وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ» از آنان انتقاد کرده است، امّا در اینجا با بیان سیمای واقعی حضرت عیسی علیه السلام، راه صحیح را در مقابل راه باطل نشان می دهد.

برای تحقّق اراده ی خداوند، هیچ گونه لفظی، حتّی به لفظ «كُنْ» نیازی نیست، ولی خداوند برای فهم ما اراده ی خود را در این قالب بیان کرده است.

خداوند قادر مطلق است و در آفریدن نیازی به اسباب ندارد و قدرت بی نهایت او، دلیل منزّه بودن او از عجز و ناتوانی، و اختیار کردن فرزند است.

پس از فشارهای شدید کفار مکه بر پیروان پیامبر صلی الله علیه و آله، جمعی از مسلمانان همراه جعفر بن ابی طالب علیهما السلام، به حبشه هجرت کردند. کفار قریش گفتند: اگر مسلمین در آنجا قدرتی پیدا کنند و حکومتی تشکیل دهند، بت پرستی ما را ریشه کن خواهند کرد. آنان عمر و عاص و جمعی را همراه با هدایایی برای وزیران نجاشی به حبشه فرستادند. آنان هدایا را گرفتند تا نجاشی را علیه مسلمانان مهاجر تحریک نمایند؛ اما نجاشی تصمیم گرفت شخصاً مسلمانان را احضار کند و سخن آنان را بشنود.

جعفر که سخنگوی مسلمانان بود، در حضور پادشاه حبشه سخنان خود را آغاز کرد. او از ظلمت های بت پرستی و خرافات و تجاوزهای دوران جاهلیت و از طلوع اسلام و نورانیت دین محمد صلی الله علیه و آله چنان سخن گفت، که نجاشی گریست و هدایای کفار را برگرداند و گفت:

خداوند که به من قدرت داد، از من رشوه نگرفت، چرا من از شما رشوه بگیرم؟! این جلسه، به نفع مسلمانان و زیان کفار پایان یافت. عمرو عاص پس از این شکست به فکر فرو رفت و از فردای آن روز پیشنهاد تازه ای مطرح کرد. او برای آنکه غیرت دینی نجاشی را تحریک کند، گفت: مسلمانان، عقایدی دارند که ضد عقیده شماست.

نجاشی بار دیگر مسلمانان را احضار کرد و عقیده آنها را درباره ی حضرت مسیح علیه السلام جویا شد. جعفر طیار در پاسخ، آیاتی از سوره ی مریم را تا آیه ی «ذَلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذِي فِيهِ يَمْتَرُونَ» تلاوت کرد. نجاشی با شنیدن آیات نورانی قرآن، اشک ریخت و گفت:

حقیقت همین است.

عمرو عاص پس از شکست و رسوایی مجدد، همین که خواست حرکت تازه ای انجام دهد، نجاشی دست خود را بلند کرد و سیلی محکمی بر او نواخت. (۱)

ص: ۲۶۶

۱- ۱). فروغ ابدیت، ج ۱، ص ۲۵۳، به نقل از کامل ابن اثیر، ج ۲، ص ۵۴؛ بحار، ج ۱۸، ص ۴۱۵.

۱ در مقابل منحرفین و عقاید انحرافی، نشان دادن راه صحیح لازم است. «ذَلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ» ۲ شأن خداوند با فرزند داشتن سازگار نیست. «مَا كَانَ لِلَّهِ...» (زیرا فرزند خواهی، یا به خاطر عمر محدود ماست، یا به دلیل نیاز ما به نیروی انسانی، یا نیاز روحی و عاطفی انسان چنین اقتضا می کند، که خداوند از همه ی اینها منزّه است. «شُبْحَانَهُ» ۳ خداوند هیچ گونه فرزندی ندارد. «مِنْ وَلَدٍ» (بر خلاف بعضی ها که ملائکه را دختران خدا، یا عیسی را پسر خدا می پنداشتند). ۴ فرزند باید از جنس پدر و مثل پدر باشد، اما خداوند مثل ندارد. «شُبْحَانَهُ» ۵ هر گاه سخنان ناروای دیگران را نقل می کنیم، فوراً با کلامی توحیدی ذهن خود و دیگران را تیرئه کنیم. «شُبْحَانَهُ» ۶ نه تنها عیسی علیه السلام بدون داشتن پدر و آدم علیه السلام بدون داشتن پدر و مادر خلق می شوند، بلکه هر چیزی به اراده ی خدا ایجاد می شود. «كُنْ فَيَكُونُ» ۷ میان خواست خدا و تحقق اشیا، فاصله ای نیست. حرف «فا» در «فَيَكُونُ» ۸ رابطه ی موجودات با خداوند، رابطه ی خالق و مخلوق است، نه رابطه ی پدر و فرزند. «كُنْ فَيَكُونُ»

[سوره مریم (۱۹): آیه ۳۶]

اشاره

وَإِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ (۳۶)

و در حقیقت، خدا پروردگار من و پروردگار شماست، پس او را پرستید که راه مستقیم همین (بندگی او) است.

نکته ها:

حضرت عیسی علیه السلام در معرفی خود گفت: من بنده ی خدایم، «إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ» اولین دستوری که دریافت کرد درباره ی نماز و عبادت بود، «وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ» و اولین برنامه ای را هم

که اعلام کرد پرستش و عبادت خداوند بود. «فَاعْبُدُوهُ» اصرار حضرت مسیح بر یکتاپرستی و تأکید بر اینکه راه مستقیم همین است و بس، پاسخی است به طرفداران تثلیث و دیگران. (۱)

پیام ها:

۱ عبادت، سزاوار کسی است که پروردگار ماست. «رَبِّي وَ رَبُّكُمْ فَاَعْبُدُوهُ» ۲ عیسی را فرزند خدا دانستن، تحریف در دین و مایه ی کفر است. «اللَّهُ رَبِّي وَ رَبُّكُمْ فَاَعْبُدُوهُ» ۳ یکتاپرستی و بندگی خدا، راه مستقیم و بقیه ی راهها بیراهه است. (در قرآن، راه خدا و رسول و عبادت و اعتصام به خدا، راه مستقیم معرفی شده است.) «هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ»

[سوره مریم (۱۹): آیات ۳۷ تا ۳۸]

اشاره

فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ مَّشْهَدٍ يَوْمٍ عَظِيمٍ (۳۷) أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا لَكِنِ الظَّالِمُونَ الْيَوْمَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ (۳۸)

پس گروه هایی از میان خودشان به اختلاف پرداختند، پس وای بر کسانی که کافر شدند از حضور در روز بزرگ (قیامت).

چه خوب شنوا و بینایند روزی که به سوی ما می آیند، ولی ستمگران امروز در گمراهی آشکارند.

نکته ها:

«حزب» گروهی است که دارای مواضع و اهداف خاص و متحدی باشند.

کلمه ی «مَشْهَدٍ» یا به معنای محل حضور مردم است و یا محل گواهی و ادای شهادت.

ص: ۲۶۸

(۱-۱). مشابه این آیه، در سوره ی آل عمران آیه ی ۵۱ و سوره ی زخرف آیه ی ۶۴ نیز آمده است.

زیرا در قیامت، هم مردم حاضر می شوند و هم گواهان بسیاری از فرشتگان و انبیا، درباره ی اعمال انسان گواهی می دهند.

بعضی از مردم، عیسی را خدا می دانستند، نظیر فرقه ی «یعقوبیه» و بعضی گفتند: او فرزند خداست، مثل «نسطوریه» و گروهی به تثلیث قائل شدند، مانند «اسرائیلیه»، ولی همه در قیامت بر بطلان عقاید خود شهادت خواهند داد. (۱)

پیام ها:

۱ با اینکه حضرت عیسی علیه السلام، راه مستقیم را نشان داد، باز گروهی اختلاف ایجاد کردند. «فَاخْتَلَفَ» ۲ حزب گرایی و اختلاف آگاهانه، در طول تاریخ بوده است. «فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ» ۳ کفار ظالمند. (به خود، مکتب و جامعه، ظلم می کنند) «لِلَّذِينَ كَفَرُوا ... الْأَطْلَامُونَ»

[سوره مریم (۱۹): آیات ۳۹ تا ۴۰]

اشاره

وَ أَنْذَرَهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ وَ هُمْ فِي غَفْلَةٍ وَ هُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (۳۹) إِنْ أَنْزَلْنَا نَارًا مِنَ السَّمَاءِ فَسَاءَتْ عَلَيْهِمْ وَ إِنَّا نَعْلَمُ مَا هُمْ فِي غَفْلَةٍ (۴۰)

و آنان را از روز ندامت و حسرت بترسان، آن هنگام که کار (از کار) بگذرد (و همه چیز پایان یابد) در حالی که (اکنون) آنان در غفلتند و ایمان نمی آورند.

تنها ماییم که زمین و اهلش را به ارث می بریم و (همه) به سوی ما باز گردانده می شوند.

نکته ها:

کلید همه ی بدبختی ها، غفلت است. غفلت از خداوند، غفلت از معاد، غفلت از آثار و پیامدهای گناه، غفلت از توطئه ها، غفلت از محرومان، غفلت از تاریخ و سنت های آن و غفلت از جوانی و استعدادها و زمینه های رشد.

ص: ۲۶۹

مشابه این آیه، در مواردی از قرآن به چشم می خورد، از جمله:

الف: «كُلُّ مَنْ عَلَيْهِمْ أَفَانٍ وَيَبْقَىٰ وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ» (۱) همه ی مردم، فانی می شوند و تنها ذات خداوند صاحب جلال و منعم باقی است.

ب: «وَلِلَّهِ مِيرَاتُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (۲) ارث آسمان ها و زمین تنها از خداست.

یکی از نام های قیامت «يَوْمَ الْحَسْرَةِ» است. حسرت بر فرصت های از دست داده و سرمایه های تلف شده.

پیام ها:

۱ یکی از وظایف انبیا، انذار است. «وَأَنْذِرْهُمْ» ۲ هر کاری می توانید، در دنیا انجام دهید که در قیامت، کار از کار گذشته است.

۳ غفلت زمینه ی کفر است. «فِي غَفْلَةٍ وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ» ۴ مرگ در حال غفلت و بی ایمانی، مایه ی حسرت است. «فِي غَفْلَةٍ وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ» ۵ دارایی ها سبب غفلت، و غفلت سبب کفر است. «فِي غَفْلَةٍ وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ إِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْأَرْضَ»

[سوره مریم (۱۹): آیه ۴۱]

اشاره

وَأُذِكْرٌ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا (۴۱)

و در این کتاب، ابراهیم را یاد کن، که او پیامبری راستگو و راست کردار بود.

نکته ها:

کلمه ی «صدیق» هم به کسی گفته می شود که حق را بسیار تصدیق می کند و هم به کسی که تمام گفتار و رفتارش بر اساس صداقت است. هر چه می گوید عمل می کند و هر چه عمل می کند می گوید.

ص: ۲۷۰:

۱- ۱. الرحمن، ۲۶، ۲۷.

۲- ۲. حدید، ۱۰.

پیام ها:

۱ یاد مردان خدا را زنده نگه داریم. «وَ اذْكُرْ» ۲ توجه به کمالات دیگران و تجلیل از بزرگان، یکی از شیوه های تربیت است «وَ اذْكُرْ» ۳ صداقت، شرط نبوت است. «صَدِيقًا نَبِيًّا» ۴ صداقتی ارزش دارد که جزء خلق و خوی انسان باشد. «كَانَ صَدِيقًا»

[سوره مریم (۱۹): آیه ۴۲]

اشاره

إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا (۴۲)

آن گاه که (ابراهیم) به پدرش گفت: ای پدر! چرا چیزی را می پرستی که نمی شنود و نمی بیند و تو را از هیچ چیز بی نیاز نمی کند؟

نکته ها:

پدر حضرت ابراهیم، فوت شده بود و کسی که در قرآن به عنوان پدر او معرفی شده، سرپرست او عمویش آزر یا شوهر مادرش بوده است. (۱)

در روایات اهل بیت علیهم السلام نیز می خوانیم که پدر حضرت ابراهیم موحد بود و مراد از «أب» در اینجا عموی اوست.

در زبان عربی، کلمه ی «أب» معنای وسیعی دارد و بر معلم و مربی و حتی پدر زن نیز گفته می شود. در روایات نیز از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمود: «أنا و علی ابوا هذه الامه» (۲) من و علی پدران این امت هستیم.

پیام ها:

۱ مناظرات ابراهیم با عمویش قابل یادآوری و بزرگداشت است. «إِذْ قَالَ» ۲ در نهی از منکر، از نزدیکان خود شروع می کنیم. «يَا أَبَتِ» ۳ نهی از منکر مرز سنی ندارد. (پسر می تواند بزرگ خانواده را نهی کند، اما باید

ص: ۲۷۱

(۱-۱). تفسیر المیزان.

(۲-۲). بحار، ج ۱۶، ص ۹۵.

احترام آنان را حفظ کند.) «يَا أَبَتِ» ۴ همیشه کمال افراد به سن آنها بستگی ندارد؛ گاهی فرزند خانه از بزرگ ترها بهتر می فهمد. «يَا أَبَتِ» ۵ ارشاد و تبلیغ نباید همیشه عمومی باشد، بلکه گاهی باید به خود فرد گفته شود. «يَا أَبَتِ» ۶ در نهی از منکر، با ایجاد سؤال، و جدان افراد را به قضاوت گیریم. «لِمَ تَعْبُدُ» ۷ در نهی از منکر، از منکرهای اعتقادی شروع کنیم. (متأسفانه ما بیشتر سرگرم منکرهای اخلاقی و اجتماعی هستیم) «لِمَ تَعْبُدُ» ۸ راه حق را فدای عواطف نکنیم. «لِأَيِّهِ لِمَ تَعْبُدُ» خویشاوندی نباید مانع نهی از منکر شود.

۹ بت پرستی، از فرشته پرستی، انسان پرستی و گاوپرستی بدتر است، زیرا در آنها بینایی و شنوایی و شعور هست، ولی در بت نیست. «مَا لَا يَسْمَعُ» ...

[سوره مریم (۱۹): آیات ۴۳ تا ۴۴]

اشاره

يَا أَبَتِ إِنِّي قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا (۴۳) يَا أَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا (۴۴)

ای پدر! همانا دانشی برای من آمده که برای تو نیامده است؛ بنا بر این، از من پیروی کن تا تو را به راه راست هدایت کنم.

ای پدر! بندگی را پرستش مکن که شیطان نسبت به خدای رحمان عصیانگر است.

نکته ها:

مراد از عبادت شیطان، همان اطاعت و پیروی از اوست که انسان را بنده و برده او می گرداند.

ص: ۲۷۲

پیام ها:

۱ علم، مسئولیت آور است. «جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ»، «فَاتَّبَعْنِي» علم انبیا نیز محدود است. «مِنَ الْعِلْمِ» ۳ کسی که نهی از منکر می کند باید خود عالم باشد. «جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ ... لَا تَعْبُدُ ...»

۴ در مواردی، تجلیل از خود لازم است. «قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ» ۵ ریشه ی شرک، جهل است. «جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ» ۶ مردم باید پیرو عالم باشند. «جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ ... فَاتَّبَعْنِي» ۷ انسان خردسال می تواند امام بزرگسالان باشد. «فَاتَّبَعْنِي» ۸ پیروی از انبیا قرار گرفتن در راه مستقیم است. «فَاتَّبَعْنِي أَهْدِيكَ صِرَاطًا سَوِيًّا» ۹ راه انبیا، راه اعتدال است، نه افراط و تفریط. «صِرَاطًا سَوِيًّا» ۱۰ در نهی از منکر، دلیل را هم بیان کنیم. «لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ ... كَانَ لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا» ۱۱ ولایت و دوستی شیطان خطرناک است. او که خدا را معصیت کرده بر سر ما چه خواهد آورد؟ «إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا» (خدایی که سرچشمه ی همه ی رحمت هاست، عصیانش چقدر قبیح است؟)

[سوره مریم (۱۹): آیه ۴۵]

اشاره

يَا أَبَتِ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمَنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا (۴۵)

ای پدر! همانا من می ترسم که از جانب خدای رحمان عذابی به تو رسد، و تو برای شیطان دوست و یاور باشی.

پیام ها:

۱ در دعوت و تبلیغ، با استفاده از عواطف، زمینه ی پذیرش را فراهم کنیم. (در این آیات، چهار مرتبه «يَا أَبَتِ» آمده است) ۲ انبیا دلسوز مردمند. «إِنِّي أَخَافُ» ۳ انسان به جایی می رسد که سرچشمه ی رحمت را به غضب وامی دارد و خدای

رحمان را خشمگین می کند. «عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمَنِ» ۴ اگر بستگان پیامبر نیز منحرف باشند، به عذاب الهی مبتلا می شوند. «یا أَبَتِ إِنِّي أَخَافُ ... عَذَابٌ» ۵ کسی که در راه مستقیم قرار نگیرد، در ولایت شیطان قرار می گیرد. «أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا ... فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا» ۶ اگر کسی را دوست داریم، نباید دشمن او را دوست بداریم. «لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا ... لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا»

[سوره مریم (۱۹): آیه ۴۶]

اشاره

قَالَ أَرَأَيْتَ أَنْتَ عَنْ آلِهَتِي يَا إِبْرَاهِيمُ لَئِن لَّمْ تَنْتَه لَأَرْجُمَنَّكَ وَأُهْجِرُنِي مَلِيًّا (۴۶)

گفت: ای ابراهیم! آیا از خدایان من بیزاری؟ اگر از (این روش) دست برداری قطعاً تو را سنگسار خواهم کرد و (اکنون) برای مدّتی طولانی از من دور شو.

نکته ها:

کلمه ی «مَلِيًّا» از «املا»، به معنای مهلت دادن طولانی است.

پیام ها:

۱ گاهی باید عقاید خود را مخفی کرد. (گویا ابراهیم تا آن لحظه عقاید خود را حتّی از عمومی خود مخفی داشته است. زیرا عمو با تعجب با او سخن گفت.) «أَرَأَيْتَ» ۲ این آیه، مایه ی دلداری پیامبر است که اگر ابو لهب، عمومی تو کافر است و تو را تهدید می کند، عمومی ابراهیم نیز چنین بود. «قَالَ أَرَأَيْتَ أَنْتَ» ۳ انسان به جایی می رسد که حرف حقّ برایش تلخ و سبب تعجب است.

«أَرَأَيْتَ أَنْتَ»

۴ نپذیرفتن سخن حق، از کوچک تر از خود، نشانه ی تکبر است. «أَرَاغِبُ أَنْتَ» ۵ کسی که یک خدای با شعور را نپذیرد، چند خدای بی شعور را خواهد پذیرفت. «آلِهَتِي» ۶ حق گویی و مبارزه با سنت های باطل، آوارگی و محرومیت به دنبال دارد.

«لَأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا»

[سوره مریم (۱۹): آیه ۴۷]

اشاره

قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا (۴۷)

(ابراهیم از او جدا شد و) گفت: سلام بر تو، به زودی از پروردگام برای تو آمرزش می خواهم، زیرا او همواره نسبت به من بسیار مهربان بوده است.

نکته ها:

کلمه ی «حفی» به کسی گفته می شود که کمال نیکی و گرمی داشت را در حق دیگری دارد (۱) و گاهی به معنای عالم است. در این آیات، روحیات مؤمن و کافر در گفتگوها به خوبی به چشم می خورد:

الف: ابراهیم عاطفی حرف می زند و عمویش با خشونت، ابراهیم چهار بار می گوید: «يَا أَبَتِ» ولی عموی بت پرستش حتی یک بار نگفت: «یا بنی» ب: ابراهیم با استدلال حرف می زند، اما آزر بی دلیل سخن می گوید. ابراهیم می گوید: «لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ» عمو می گوید: «آلِهَتِي» ج: ابراهیم، دلسوزانه حرف می زند، اما آزر با تهدید جواب می دهد.

د: ابراهیم، سلام می کند، اما آزر دستور فاصله گرفتن می دهد. «وَاهْجُرْنِي» کم مباش از درخت سایه فکن هر که سنگت زند ثمر بخشش استغفار حضرت ابراهیم، برای عموی بت پرستش به خاطر آن بود که احتمال هدایت شدن او را می داد. «سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ» ولی همین که از هدایت عمو مأیوس شد، از او برائت جست.

ص: ۲۷۵

قرآن می فرماید: «وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَن مَّوْعِدَةٍ وَعَدَلَهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ» (۱)

پیام ها:

۱ مردان خدا در برابر تهدید و تحقیر دیگران، صبور و دریا دلند. «قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ» ۲ سعی کنیم آتش خشم دیگران را با سخنان زیبا و آرام بخش، خاموش کنیم.

«لَمَّا رَجُمْتَكَ ... قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ» ۳ استغفار انبیا و اولیا، آثار خاصی دارد. (و گرنه وعده ی استغفار نقش مهمی ندارد.) «سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ» ۴ قبول عذرخواهی، از شئون ربوبیت است. «سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي» ۵ برای استغفار، زمان های خاصی اولویت دارد. «سَأَسْتَغْفِرُ» یعنی در زمان مناسب دعا خواهیم کرد.

۶ از آداب دعا توجه به ربوبیت خداوند است. «رَبِّي» ۷ در برابر تهدیدهای مخالفان، به یاد الطاف خدا باشیم. «إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا»

[سوره مریم (۱۹): آیه ۴۸]

اشاره

وَاعْتَرِضْ لَكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَادْعُوا رَبِّي عَسَىٰ أَلَّا أَكُونَ بِدُعَاءِ رَبِّي شَفِيًّا (۴۸)

و من از شما و آنچه غیر خدا می خوانید کناره گیری می کنم و پروردگارم را می خوانم، امیدوارم که در خواندن پروردگارم محروم (و بی پاسخ) نمانم.

نکته ها:

جوانان خداپرستی که در خانواده های منحرف زندگی می کنند، باید خط حضرت ابراهیم را پیش گیرند. دعوت همراه با ادب، «يَا أَبَتِ» دلسوزی و همراه با منطق، «لِمَ تَعْبُدُ»... انذار همراه با دعا، «إِنِّي أَخَافُ ... سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ» سلام همراه با استغفار، «سَلَامٌ عَلَيْكَ سَأَسْتَغْفِرُ»

ص: ۲۷۶

پیام ها:

۱ از مراحل نهایی نهی از منکر، قطع رابطه است. «وَ أَعْتَرِلْكُمْ» (اگر نمی توانیم محیط فاسد را عوض کنیم، لا اقل آن را ترک کنیم). ۲ یکی از اصول اساسی مکتب های الهی، برائت از کفار است. «وَ أَعْتَرِلْكُمْ» ۳ برائت، قبل از ولایت است. ابتدا باید از شرک و طاغوت و فساد جدا شویم، بعد به حق وصل شویم. «أَعْتَرِلْكُمْ ... أَدْعُوا رَبِّي» آری، دیو چوپایرون رود، فرشته در آید. ابتدا «لا اله الا الله»، در قرآن ابتدا جمله ی «يَكْفُرُ بِالطَّاغُوتِ» را می خوانیم بعد جمله ی «يُؤْمِنُ بِاللَّهِ» (۱) را.

۴ اگر بخواهیم دعای ما دعای ابراهیمی شود، باید از افراد و مراکز آلوده دوری کنیم. «أَعْتَرِلْكُمْ ... أَدْعُوا» ۵ کلمه ی «رب» در دعا نقش مهمی دارد. «أَدْعُوا رَبِّي بِدُعَاءِ رَبِّي» ۶ مؤمن میان خوف و رجا است. «عَسَى» ... اگر خوف در انسان غالب شود، او را به یأس می کشاند و اگر امید بر او غالب شود، او را تن پرور می کند، بنا بر این باید انسان بین خوف و رجا و بیم و امید باشد.

۷ استجاب دعا تفضل الهی است. «عَسَى» ۸ حتی انبیا برای آینده ی خود به خداوند امیدوارند. (۲) «عَسَى أَلَّا أَكُونَ ... شَقِيًّا»

[سوره مریم (۱۹): آیات ۴۹ تا ۵۰]

اشاره

فَلَمَّا اعْتَرَلَهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَكُلًّا جَعَلْنَا نَبِيًّا (۴۹) وَ وَهَبْنَا لَهُمْ مِنْ رَحْمَتِنَا وَ جَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا (۵۰)

چون ابراهیم از مشرکان و از آنچه به جای خدا می پرستیدند کناره گرفت، ما اسحاق و یعقوب (فرزندش) یعقوب را به او عطا کردیم و همه را پیامبر قرار دادیم.

ص: ۲۷۷

۱-۱. بقره، ۲۵۶.

۲-۲. تفسیر المیزان.

و از رحمت خویش به آنها عطا کردیم و برای آنان (در میان مردم) نام بلند و نیکو قرار دادیم.

نکته ها:

اشاره

@

سیمای ابراهیم علیه السلام

ابراهیم علیه السلام از ستاره و ماه و خورشید دل برید، به خدا رسید. «لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ ... وَجَّهْتُ وَجْهِيَ» ... (۱)

عموی منحرف را رها کرد، خود برای همه ی مردم پدر شد. «مَلَّةَ أَبِيكُمْ» (۲) عمو با او قهر کرد، «وَ اهْجُرْنِي مَلِيًّا» (۳) اما خدا به او لطف کرد. «إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا» (۴) برای خدا کناره گیری کرد، «أَعْتَزَلُكُمْ» (۵) شهره آفاق شد. «جَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ» از خانه بتها فرار کرد، سازنده خانه توحید شد. «إِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ» (۶) جانس را در راه خدا تسلیم کرد، آتش بر او گلستان شد. «يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا» (۷) فرزند را برای ذبح آماده کرد، «و تَلَّهُ لِلْجَبِينِ» (۸) جان به سلامت برد و سنت قربانی در جایگاهش واجب شد.

تا اواخر عمر بی فرزند، ولی راضی بود، در پایان عمر، نبوت در دودمانش قرار گرفت.

در خلوت ترین مکان ها کعبه را ساخت، پرجاذبه ترین مناطق زمین شد.

در بیابان، تنهای تنها فریاد زد، از تمام زمین، لئیک گو رسید. «أَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ» (۹) کودک تشنه ی خود را رها کرد، آب زمزم، برای همیشه جاری شد.

در برابر تهدید عموی بت پرستش سلام کرد، «قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ» (۱۰) خداوند به او سلام

ص: ۲۷۸

۱-۱. انعام، ۷۶، ۷۹.

۲-۲. حج، ۷۸.

۳-۳. مریم، ۴۶.

۴-۴. مریم، ۴۷.

۵-۵. مریم، ۴۸.

۶-۶. بقره، ۱۲۷.

۷-۷. انبیاء، ۶۹.

٨-٨. صافات، ١٠٣.

٩-٩. حج، ٢٧.

١٠-١٠. مريم، ٤٧.

فرستاد. «سَلَامٌ عَلٰی اِبْرَاهِيْمَ» (۱) یک نفر بود، امروز همه مکتب های آسمانی، خود را ابراهیمی می دانند.

همه با او دشمنی کردند، خدا او را خلیل خود دانست. «وَ اتَّخَذَ اللّٰهُ اِبْرَاهِيْمَ خَلِيْلًا» (۲)

پیام ها:

۱ هم از گناهکار جدا شویم و هم از گناه، زیرا کناره گیری از منحرفان، زمانی مؤثر است که با کناره گیری از انحراف همراه باشد. «اَعْتَرَلَكُمْ وَا مَا تَدْعُونَ اِعْتَرَلَهُمْ وَا مَا يَعْبُدُونَ» ۲ فرزند صالح، پاداش مجاهدت های والدین است. «فَلَمَّا اَعْتَرَلَهُمْ ... وَهَبْنَا» ۳ اگر غیر خدا را رها کنیم، امدادهای الهی می رسد. «فَلَمَّا اَعْتَرَلَهُمْ ... وَهَبْنَا» ۴ مهم تر از فرزند، مقام معنوی اوست. «وَهَبْنَا لَهُ اِسْمَ اِسْحٰقَ وَ يَعْقُوبَ وَا كَلَّا جَعَلْنَا نَبِيًّا» ۵ نوه ی انسان نیز از الطاف الهی است. «وَهَبْنَا لَهُ اِسْمَ اِسْحٰقَ وَ يَعْقُوبَ» (یعقوب نوه ی ابراهیم بود). (۲) ۶ نبوت، مقامی است که خداوند تعیین می کند. «جَعَلْنَا نَبِيًّا» ۷ یک حرکت الهی از یک پدر بزرگ، نسلی را در رحمت الهی غرق می کند.

«اِعْتَرَلَهُمْ ... وَهَبْنَا لَهُ» ۸ هر کس، هر چه دارد از خداست. «وَهَبْنَا ... جَعَلْنَا ... رَحْمَتِنَا» ۹ رحمت خداوند به قدری وسیع است که انبیا هر چه دریافت می کنند، تنها گوشه ای از آن است. «مِنْ رَحْمَتِنَا» ۱۰ محبوبیت و خوشنامی، از الطاف الهی است. «جَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ» (مقام ابراهیم به جایی رسید که همه ی مشرکان و یهودیان و مسیحیان می گفتند:

ابراهیم از ماست).

ص: ۲۷۹

۱-۱. صافات، ۱۰۹.

۲-۲. نساء، ۱۲۵.

۳-۳. «فبشرناها باسحق و من وراء اسحق يعقوب» هود، ۷۱.

۱۱ دعای مردان خدا مستجاب است. (ابراهیم از خدا نام نیک خواست « وَ اجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ » در این آیه می فرماید: « جَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا »)

[سوره مریم (۱۹): آیه ۵۱]

اشاره

وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مُوسَىٰ إِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا وَ كَانَ رَسُولًا نَبِيًّا (۵۱)

و در این کتاب از موسی یاد کن، زیرا که او بنده ی (برگزیده و) خالص شده (خدا) و فرستاده ای پیامبر بود.

نکته ها:

کلمه «مُخْلَصًا» (با کسر لام) به معنای کسی است که فقط برای خداوند کار می کند، ولی ممکن است شیطان در او اثر گذارده و او را به شرک بکشاند. چه بسیارند کسانی که هنگام عذاب و غرق شدن مخلص هستند، ولی بعد از نجات به شرک می گرایند. اما کلمه «مخلص» آن گروه از افراد برگزیده ای هستند که شیطان راه نفوذ بر آنان را ندارد. «إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلَصِينَ» (۱) به گفته تفسیر کشاف «مخلص» کسی است که برای خدا کار می کند و «مخلص» کسی است که خداوند او را برای خود خالص کرده و برگزیده است و غیر خدا در او اثر نمی کند.

برگزیدگی موسی را در آیات دیگر می بینیم: « وَ أَنَا اخْتَرْتُكَ » (۲) من تو را انتخاب کردم و در جای دیگر آمده: « وَ اصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي » (۳) من تو را برای خودم برگزیدم.

حضرت موسی علیه السلام هم رسول بود و هم نبی. «نبی»، کسی است که صدای فرشته را می شنود، ولی شخص فرشته را نمی بیند، اما «رسول» علاوه بر شنیدن صدا، خود فرشته را هم می بیند. (۴) «رَسُولًا نَبِيًّا»

پیام ها:

۱ یاد بزرگان، آثار تربیتی و الگویی دارد. « وَ اذْكُرْ » ...

ص: ۲۸۰

۱-۱. حجر، ۴۰.

۲-۲. طه، ۱۳.

۳-۳. طه، ۴۱.

۴-۴. تفسیر المیزان و نور الثقلین.

آشنایی با تاریخ انبیا و مجاهدت های آنان، سنت های الهی و امدادهای غیبی، زمینه ی کسب تجربه ها و عبرت ها و عامل دلگرمی است. (خصوصاً تاریخ پرماجرای موسی که صدها آیه را به خود اختصاص داده است) «وَ اذْكُرْ» ۲ ارزشهای معنوی ملائکه بزرگداشت است. «وَ اذْكُرْ ... إِنَّهُ كَانَ مُخْلِصًا» ۳ خلوص، زمینه ی دست یابی به رتبه های معنوی است. «مُخْلِصًا ... رَسُولًا نَبِيًّا» ۴ انبیا معصومند و شیطان در آنان نفوذی ندارد. «مُخْلِصًا» ۵ خداوند، افرادی را برای اتمام رسالت خالص کرده است. (۱) «كَانَ مُخْلِصًا»

[سوره مریم (۱۹): آیه ۵۲]

اشاره

وَ نَادَيْنَاهُ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ الْأَيْمَنِ وَ قَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا (۵۲)

و از جانب راست (کوه) طور او را ندا دادیم و به (مقام قرب خود و) رازگویی نزدیکش ساختیم.

نکته ها:

کلمه «الْأَيْمَنِ» یا از «یمن» به معنای مبارک است و یا از «یمین» به معنای جانب راست.

در آغاز آیه، ندا و در پایانش مناجات مطرح شده و این نشانه ی مهربانی خداوند است، مثل اینکه مولایی عزیز، برده اش را بلند صدا زند که «بیا نزد من بنشین تا با هم خصوصی صحبت کنیم». (۲)

در قرآن، درباره ی گفتگو و ارتباط موسی علیه السلام با خداوند هم به «تکلم» تعبیر شده، «كَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا» (۳)، هم به «ندا»، «نَادَيْنَاهُ» و هم به نجوی. «قَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا» مراد از قرب در آیه، قرب و نزدیکی مکانی نیست، بلکه قرب مقامی است.

کوه طور، میان مصر و مدین واقع است. (۴)

ص: ۲۸۱

۱-۱. چنان که در آیه ی ۴۵ سوره ص نیز می خوانیم: «أَنَا اٰخِلَصْنَاهُمْ»

۲-۲. تفسیر المیزان.

۳-۳. نساء، ۱۶۴.

۴-۴. تفسیر کشف الاسرار.

پیام ها:

۱ خداوند متعال با لطف و مهربانی، انبیا را گام به گام به خود نزدیک می کند.

« نَادَيْتَاهُ ... قَرَّبْتَاهُ » ۲ بعضی مکان ها قداست دارند. « جَانِبِ الطُّورِ » ۳ مقام قرب و نجوی، بالاترین مقام هاست. (۱) « وَ قَرَّبْتَاهُ نَجِيًّا »
۴ خداوند بعضی مطالب را با انبیا نجوا کرده و محرمانه می گوید. « نَجِيًّا »

[سوره مریم (۱۹): آیه ۵۳]

اشاره

وَ وَهَبْنَا لَهُ مِنْ رَحْمَتِنَا أَخَاهُ هَارُونَ نَبِيًّا (۵۳)

و از رحمت خویش، برادرش هارون پیامبر را به او بخشیدیم.

پیام ها:

۱ دعای انبیا مستجاب است. موسی علیه السلام از خداوند خواست برادرش هارون را وزیر او قرار دهد. « وَ اجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ أَهْلِي. هَارُونَ أَخِي. أُشِدُّ بِهِ أَرْزِي » (۲) خداوند نیز با درخواست او موافقت کرد. « وَ هَبْنَا لَهُ ... هَارُونَ نَبِيًّا » ۲ همکار خوب، یکی از الطاف الهی است. « وَ وَهَبْنَا لَهُ مِنْ رَحْمَتِنَا ... هَارُونَ نَبِيًّا » ۳ در یک زمان ممکن است پیامبران متعددی حضور داشته باشند. « وَ وَهَبْنَا لَهُ مِنْ رَحْمَتِنَا ... هَارُونَ نَبِيًّا » ۴ مقام نبوت مانع پیروی یک پیامبر از پیامبر دیگر نیست. « وَ هَبْنَا لَهُ ... هَارُونَ نَبِيًّا »

[سوره مریم (۱۹): آیات ۵۴ تا ۵۵]

اشاره

وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِسْمَاعِيلَ اِنَّهٗ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَ كَانَ رَسُولًا نَبِيًّا (۵۴) وَ كَانَ يَأْمُرُ اَهْلَهُ بِالصَّلَاةِ وَ الزَّكَاةِ وَ كَانَ عِنْدَ رَبِّهٖ مَرْضِيًّا (۵۵)

و در این کتاب از اسماعیل یاد کن که او همواره در وعده هایش صادق و فرستاده ای پیامبر بود.

ص: ۲۸۲

۱-۱) حضرت علی علیه السلام می فرماید: «اذا اشتغل اهل الجنة بالجنة اشتغل اهل الله بالله» آن گاه که اهل بهشت از نعمت های بهشت بهره می برند، اهل الله به خدا مشغولند (و با او راز و نیاز می کنند).

۲-۲) طه، ۲۹، ۳۱.

و همواره خاندان خود را به نماز و زکات امر می کرد و پیوسته نزد پروردگارش مورد رضایت بود.

نکته ها:

مراد از اسماعیل، یا فرزند حضرت ابراهیم است، یا یکی دیگر از پیامبران بنی اسرائیل به نام اسماعیل بن حزقیل.

همه پیامبران، صادق الوعد بوده اند، اما بروز این خصلت در اسماعیل علیه السلام بیشتر بوده است.

□
در باره ی رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت شده است که آن حضرت با شخصی در کنار کعبه قرار ملاقات داشتند و آن شخص فراموش کرد. حضرت تا سه روز منتظر ماند تا به آن شخص خبر دادند، آن شخص آمد و عذرخواهی کرد. (۱) همچنین پیامبر صلی الله علیه و آله با کسی وعده گذاشت که هنگام ظهر او را ملاقات کند، ولی چون او نیامد، حضرت تا غروب منتظر ماند.

□ □
صادق الوعد بودن، صفتی الهی است، «إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِعَادَ» (۲) و تخلف در وعده، نشانه ی نفاق است. در احادیث می خوانیم: علامت منافق سه چیز است: خیانت در امانت، دروغ در سخن، تخلف در وعده. (۳)

□
مقام رضوان و رضایت، بزرگ ترین خواسته و هدف انبیا است. «وَ اجْعَلُهُ رَبِّ رَضِيًّا» (۴)، «وَ كَانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا» (۵) در حدیث می خوانیم: چون اهل بهشت در بهشت مستقر شوند، خطاب می رسد آیا حاجت دیگری دارید؟ می گویند: «ربنا رضاک» پروردگارا! رضای تو هدف ماست. (۶)

پیام ها:

۱ تجلیل از بزرگان لازم است. «وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِسْمَاعِيلَ» ۲ تجلیل از بزرگان، باید پایدار و عمیق باشد، نه سطحی و زود گذر. «فِي الْكِتَابِ»

ص: ۲۸۳

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. آل عمران، ۹.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

۴-۴. مریم، ۶.

۵-۵. مریم، ۵۵.

۶-۶. تفسیر أطیب البیان.

۳ ملاک تجلیل باید کمالات معنوی پایدار باشد. «كَانَ لَصَادِقَ الْوَعْدِ» ۴ وفای به عهد، از صفات ارزشمند انسانی است. «كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ» ۵ پیامبران، علاوه بر مسئولیت اجتماعی، مسئولیت خانوادگی هم دارند. «وَ كَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ» ۶ سفارش به نماز و زکات، از وظایف پدر خانواده است. «وَ كَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلَاةِ وَ الزَّكَاةِ» (با اینکه سفارش به نماز در خانواده ها کم و بیش هست، اما سفارش به زکات نیست). ۷ امر به نماز و زکات، از مصادیق امر به معروف است. «وَ كَانَ يَأْمُرُ» ۸ نماز و زکات، سابقه ای بس طولانی دارند. «وَ كَانَ يَأْمُرُ» ...

۹ نماز (ارتباط با خالق) و زکات (ارتباط با مخلوق)، از هم جدا نیست. (عبادت بدنی به تنهایی شرط کمال نیست). «بِالصَّلَاةِ وَ الزَّكَاةِ» ۱۰ در امر به معروف و توصیه به نماز، باید از نزدیکان شروع کنیم. «كَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ» ۱۱ ارشاد و توصیه به نماز باید دائمی باشد. «وَ كَانَ يَأْمُرُ» ...

[سوره مریم (۱۹): آیات ۵۶ تا ۵۷]

اشاره

وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِدْرِيسَ اِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا (۵۶) وَ رَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا (۵۷)

و در این کتاب، از ادريس یاد کن، همانا او پیامبری بسیار راستگو بود.

و ما او را به مقام والایی رساندیم.

نکته ها:

اشاره

مراد از «مَكَانًا عَلِيًّا»، یا مقام بلند معنوی است یا عروج به آسمان ها، زیرا خداوند چهار پیامبر دیگر را به آسمان ها برد: ادريس، عیسی، خضر و الیاس. (۱)

«صِدِّيقًا» به کسی گفته می شود که گفتار و رفتارش با هم هماهنگ باشد.

ص: ۲۸۴

حضرت ادريس، از اجداد حضرت نوح است و به دليل اشتغال زياد او به درس (۱) يا به خاطر آن كه اولين كسى بود كه با قلم نوشت، به ادريس مشهور شد. (۲)

نام شريف ادريس، دو بار در قرآن آمده و با اوصاف «صديق»، «صابر» و «نبي» از او تجليل شده است.

در حديثي مي خوانيم: خانه ادريس، در مسجد سهله در اطراف نجف اشرف بوده است. (۳)

ادريس، اولين كسى بود كه علم نجوم و حساب را مي دانست. (۴)

اولين كسى بود كه به انسان، خياطي آموخت. (۵)

ادريس عليه السلام ۳۶۵ سال عمر كرد و بعد به آسمان رفت و اكنون زنده است و در زمان ظهور حضرت مهدي عليه السلام حاضر خواهد شد. (۶)

پيام ها:

۱. ياد و تجليل از بزرگان و سيله رشد و هدايت ديگران است. «وَ اذْكُرْ» ۲. تجليل ها بايد پايدار بماند. «فِي الْكِتَابِ» ۳. معيار تجليل از افراد، بايد ارزشهاي معنوي آنان باشد. «صِدِّيقًا نَبِيًّا» ۴. صداقت، شرط تأثيرگذاري در تبليغ است. «صِدِّيقًا نَبِيًّا» تقدم كلمه ي «صديق» بر «نبي»، نشانه ي آن است كه صداقت زمينه ي نبوت است.

[سوره مريم (۱۹): آيه ۵۸]

اشاره

أُولَئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ مِنْ ذُرِّيَةِ آدَمَ وَ مِمَّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ وَ مِنْ ذُرِّيَةِ إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْرَائِيلَ وَ مِمَّنْ هَدَيْنَا وَ اجْتَبَيْنَا إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمَنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَ بُكْيًا (۵۸)

ص: ۲۸۵

۱-۱. تفسير الميزان.

۲-۲. تفسير نمونه.

۳-۳. تفسير الميزان.

۴-۴. تفسير أطيّب البيان.

۵-۵. تفسير نمونه.

۶-۶. تفسير أطيّب البيان.

آنان پیامبرانی بودند که خداوند بر آنها نعمت (ویژه) ارزانی داشت؛ از نسل آدم و از (فرزندان) کسانی که با نوح (در کشتی) سوارشان کردیم و از نسل ابراهیم و اسرائیل (یعقوب) و از کسانی که هدایت نمودیم و برگزیدیم؛ هر گاه آیات خدای رحمان بر آنان خوانده می شد سجده کنان و گریان از رو به خاک می افتادند.

نکته ها:

نام ده نفر از انبیا در آیات قبل ذکر شد: زکریا، یحیی، عیسی، ابراهیم، اسحاق، یعقوب، موسی، هارون، اسماعیل و ادريس. اکنون این آیه با اشاره به آنان می فرماید: آنها کسانی هستند که خدا به ایشان نعمت داد. این گروه، همان هایی هستند که هر روز ده بار در نماز از خدا می خواهیم که راه آنان را برویم، نه راه گمراهان و منحرفان را. «إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ».

صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ» مراد از ذریه آدم، ادريس است و مراد از «ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ» حضرت ابراهیم است که نوه ی نوح است، و منظور از «ذُرِّيَّةَ إِبْرَاهِيمَ»، اسحاق و اسماعیل و یعقوب است و منظور از «ذریه اسرائیل»، موسی و هارون و زکریا و یحیی و عیسی است. (۱)

در حدیث می خوانیم: هنگام تلاوت قرآن، محزون شده و گریه کنید یا خود را به حالت گریان در آورید. (۲)

بهترین مصداق برگزیدگان الهی که سجده های طولانی همراه با اشک داشته اند، پیامبر اسلام و اهل بیت معصومش علیهم السلام بوده اند. درباره همه ی آنان خاطراتی از سجده ها و گریه های فراوانشان در مناجات های ماه رمضان و عرفه و... وجود دارد.

پیام ها:

۱ هدف همه ی انبیا یکی است. (خداوند پیامبران را در کنار هم قرار می دهد و همه را با یک وصف توصیف می کند) «أُولَئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ» ...

ص: ۲۸۶

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. تفسیر صافی.

۲ مُنَعِم حقیقی، خداوند است. «أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ» ۳ والدین و نیاکان، از نظر وراثت در تربیت نسل مؤثرند. «ذُرِّيَّهٖ آدَمَ ... ذُرِّيَّهٖ إِبْرَاهِيمَ» ۴ گرچه همه ی انبیا از ذرّیه آدم هستند، ولی در نام بردن نوح و ابراهیم و اسرائیل (یعقوب)، از آنان تجلیل خاصی شده است. «مَعَ نُوحٍ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ» ...

۵ گریه در سجده آن قدر ارزشمند است که خداوند از اهل آن تجلیل کرده است. «سَيَجِدُكُمْ بُكِيًّا» ۶ گریه و زاری به درگاه الهی، نشانه ی رشد، شناخت، توفیق و برگزیدگی است.

«وَمِمَّنْ هَدَيْتَنَا وَاجْتَبَيْنَا» ...

[سوره مریم (۱۹): آیات ۵۹ تا ۶۰]

اشاره

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهْوَاتِ فَسُوفَ يَلْقَوْنَ عَذَابًا (۵۹) إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ شَيْئًا (۶۰)

آن گاه پس از آنان، جانشینان بد و ناشایسته ای آمدند که نماز را ضایع کردند و هوسها را پیروی کردند. پس به زودی (کیفر) گمراهی خود را خواهند دید.

مگر کسی که توبه کند و ایمان آورد و کار شایسته انجام دهد، پس آنها داخل بهشت می شوند و به هیچ وجه مورد ستم قرار نمی گیرند (و از پاداششان کاسته نمی شود).

نکته ها:

اشاره

«خلف»، فرزند صالح را گویند و «خلف» فرزند ناصالح است. کلمه ی «غی» در مقابل رشد است. «قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ» (۱)

ص: ۲۸۷

ضایع کردن نماز، غیر از نخواندن و ترک آن است. کسی که نماز می خواند، ولی بدون رعایت شرایط آن یا با تأخیر، چنین کسی نماز را ضایع کرده و آن را سبک شمرده است. (۱)

□
در روایتی می خوانیم: همین که حضرت رسول صلی الله علیه و آله این آیه را تلاوت می فرمودند، منقلب شده، فرمودند: بعد از ۶۰ سال، گروهی نماز را ضایع خواهند کرد. (۲)

اگر این سخن در اوایل سال اول هجری گفته شده باشد، سال ۶۰ همان سال شهادت امام حسین علیه السلام و سال به قدرت رسیدن یزید است.

توبه در قرآن

□
معمولاً قرآن کریم بدنبال آیات عذاب، جمله ی «إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا» یا جمله ی «إِلَّا مَنْ تَابَ» را آورده تا بگوید: راه اصلاح، هرگز بر کسی بسته نیست.

□
توبه، واجب است. زیرا فرمان خداوند است. «تُوبُوا إِلَى اللَّهِ» (۳) قبول توبه ی واقعی قطعی است، زیرا نمی توان باور کرد که ما به امر او توبه کنیم ولی او نپذیرد. «هُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ» (۴)، «هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ» (۵) خداوند هم توبه را می پذیرد و هم کسانی را که بسیار توبه می کنند دوست دارد. «يُحِبُّ التَّوَّابِينَ» (۶) توبه، باید با عمل نیک و جبران گناهان همراه باشد. «تَابَ وَ عَمِلَ صَالِحًا» (۷)، «تَابَ مَنْ بَعْدَهُ وَ أَصْلَحَ» (۸)، «تَابُوا وَ أَصْلَحُوا وَ بَيَّنُّوا» (۹) * توبه، رمز رستگاری است. «تُوبُوا... لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (۱۰) * توبه، وسیله ی تبدیل سیئات به حسنات است. «إِلَّا مَنْ تَابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ» (۱۱) توبه، سبب نزول باران است. «تُوبُوا... يُرْسِلِ السَّمَاءَ» (۱۲)

ص: ۲۸۸

۱-۱. بحار، ج ۱۱، ص ۷۲.

۲-۲. تفسیر نمونه.

۳-۳. تحریم، ۸.

۴-۴. شوری، ۳۷.

۵-۵. بقره، ۳۷.

۶-۶. بقره، ۲۲۲.

۷-۷. فرقان، ۷۱.

۸-۸. انعام، ۵۴.

۹-۹. بقره، ۱۶۰.

۱۰-۱۰. نور، ۳۱.

۱۱-۱۱. فرقان، ۷۰.

توبه، سبب رزق نیکو است. «تُوبُوا إِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسِينًا» (۱) توبه در هنگام دیدن آثار مرگ و عذاب پذیرفته نمی شود. «حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ» (۲) خداوند علاوه بر قبول توبه، لطف ویژه نیز دارد. «هُوَ التَّوَابُ الرَّحِيمُ» (۳) «ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ» (۴)، «ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحِيمٌ» (۵) «إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ» (۶) «ثُمَّ تَوْبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ» (۷) در این آیات در کنار توبه به مسئله رحمت و رأفت و محبت الهی اشاره شده است.

قرآن ترک توبه را ظلم و هلاکت دانسته است. «وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ» (۸) «ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابٌ جَهَنَّمُ» (۹)

پیام ها:

۱ گاهی فرزندان و نسل آینده، زحمت های پدران را تباه می کنند. (گاهی از خوبان، نسل نااهل پیدا می شود) «خَلْفَ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ» ۲ نماز محور دین است. (برای نشان دادن چهره ی نسلی به نسل دیگر، ضایع کردن نماز آنان را نشان می دهد) «فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ» ۳ نماز، سدّی است میان انسان و شهوت ها و اگر این سدّ شکسته شود، پیروی از شهوت ها برای انسان آسان می شود. «أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ» ۴ کسی که از رابطه با خدا (نماز) جدا شد، به شهوات پیوند می خورد. «أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ» ۵ رونق یافتن شهوات، غی و گمراهی است. «وَ اتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ ... يَلْقَوْنَ عَذَابًا»

ص: ۲۸۹

۱-۱. هود، ۳.

۲-۲. نساء، ۱۸.

۳-۳. بقره، ۳۷.

۴-۴. انعام، ۵۴.

۵-۵. توبه، ۱۱۷.

۶-۶. مریم، ۶۰.

۷-۷. هود، ۹۰.

۸-۸. حجرات، ۱۱.

۹-۹. بروج، ۱۰.

۶ کيفر ضایع کردن نماز، سردرگمی است. «يَلْقَوْنَ غَيًّا» (رشد واقعی در سایه ی معنویت است) ۷ سرنوشت ملت ها به دست خود آنهاست «أَضَاعُوا ... يَلْقَوْنَ ... إِلَّا مَنْ تَابَ» ...

۸ توبه، یک تحول است نه تظاهر. «تَابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صَالِحًا» ۹ شرط رستگاری و ورود به بهشت، توبه و ایمان و عمل صالح است. «تَابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صَالِحًا ... يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ»

[سوره مریم (۱۹): آیات ۶۱ تا ۶۳]

اشاره

جَنَّاتٍ عِدْنٍ الَّتِي وَعَدَ الرَّحْمَنُ عِبَادَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّهُ كَانَ وَعْدُهُ مَأْتِيًّا (۶۱) لَا يَدْخُلُونَهَا إِلَّا سَلَامًا وَلَهُمْ فِيهَا بُكْرَةٌ وَ عَشِيًّا (۶۲) تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا مَنْ كَانَ تَقِيًّا (۶۳)

بهشت های جاویدی که خدای رحمان از غیب به بندگانش وعده داده، مسلماً وعده ی او تحقق یافتنی است.

در آنجا سخن بیهوده ای نمی شنوند، (و گفتارشان) جز سلام (نیست) و در آنجا هر صبحگاه و شامگاه، روزی آنان آماده است.

این، همان بهشتی است که به هر یک از بندگان پرهیزکار خود به ارث می دهیم.

نکته ها:

در آیه قبل کلمه ی «جَنَّاتٍ» به صورت مفرد بکار رفته بود، «يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ»، ولی در این آیه کلمه ی «جَنَّاتٍ» به صورت جمع مطرح شده و این نشان می دهد که باغ و بوستان اهل بهشت مجموعه ای از بوستان های متعدد است.

این تعبیر شاید به خاطر آن باشد که هر یک از بهشتیان دارای چهار باغ می باشند که در سوره ی الرَّحْمَن به آن اشاره شده است: «وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٍ ... وَ مِنْ دُونِهِمَا»

جَنَّتَانِ» (۱) یعنی برای هر کس که اهل تقوا باشد، دو باغ است و پس از توصیف دو باغ می فرماید: غیر این دو باغ، دو باغ دیگر نیز هست که روی هم می شود چهار باغ که این دو باغ یا نزدیک ترند و یا سطح پایین تری دارند و یا به خاطر اختلاف درجات اهل بهشت، نوع باغها نیز تفاوت دارد. (۲)

قرآن کریم از تحقق یافتن وعده های الهی بارها سخن به میان آورده است، از جمله فرمود:

«وَمِنَ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ» (۳) کیست که از خداوند با وفاتر باشد؟ ستایش بهشت به اینکه در آنجا لغوی نمی شنوند، هم توصیه به امروز ماست که از لغو دوری کنیم و هم اشاره به این است که سخنان یاوه کفار و شنیده هایی که مؤمنان را در دنیا رنج می داد، در آنجا نیست.

در جمله ی «نُورٌ مِّنْ عِبَادِنَا مَنْ كَانَ تَقِيًّا» هم به تقوا اشاره شده است که کلید بهشت است و هم تعبیر ارث آمده که به معنای رسیدن به مال و نعمت بدون رنج و زحمت است. گرچه تقوا کلید بهشت است، اما آن همه پاداش، ارث خدا به ماست و اعمال ما به این اندازه پاداش ندارد و در حقیقت پاداشهای ما ارثی است که از طرف خداوند بدون رنج به ما می رسد.

در حدیثی می خوانیم: هر انسانی در بهشت و دوزخ جایگاهی دارد؛ اگر اهل بهشت شد، جایگاه دوزخی او به دوزخیان ارث می رسد و اگر اهل دوزخ شد، جایگاه بهشتی او به بهشتیان ارث می رسد. (۴)

شخصی به امام صادق علیه السلام از درد معده اش شکایت کرد. حضرت به او فرمودند: دو نوبت غذا بخور، صبح و غروب، و بین آن دو غذا نخور که موجب فساد بدن می شود. آن گاه این آیه را «رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةٌ وَعَشِيًّا» تلاوت کردند. (۵)

ص: ۲۹۱

۱-۱. الرحمن، ۴۶، ۶۲.

۲-۲. تفسیر کشف الاسرار.

۳-۳. توبه، ۱۱۱.

۴-۴. نور الثقلین، ج ۲، ص ۳۱.

۵-۵. تفسیر نور الثقلین؛ محاسن برقی.

۱ استقرار در باغ های بهشت همیشگی است. «جَنَاتِ عِدْنِ» (۱) سرچشمه ی آن همه الطاف موعود، لطف خداوند رحمان است. «وَعَدَ الرَّحْمَنُ» ۳ ما امروز حقیقت وعده های خداوند را درک نمی کنیم. «بِالْغَيْبِ» ۴ کلام رایج بهشتیان، سلام است. «لَا يَسْمَعُونَ ... إِلَّا سَلَامًا» محیط بهشت، محیطی امن و سالم است و بهشتیان، هم از فرشتگان سلام می شنوند، «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ» (۲) و هم از دوستان خود. «فَسَلَامٌ لَّكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ» (۳) در بهشت تنوع زمان (بامداد و غروب) وجود دارد. «بُكْرَةً وَعَشِيًّا» ۶ در بهشت هم امتیت روحی است، «إِلَّا سَلَامًا» و هم تأمین نیازهای جسمی.

«رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا» ۷ در عطا کردن بهشت، برگرداندن و نقضی در کار نیست و این، قوی ترین نوع مالکیت است. (۴) «نُورٌ» ۸ بهشت، میراث پرهیزکاران است. «نُورٌ مِنْ عِبَادِنَا مَنْ كَانَ تَقِيًّا»

[سوره مریم (۱۹): آیه ۶۴]

اشاره

وَمَا تَنْزَلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَلِكَ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا (۶۴)

ما (فرشتگان) جز به فرمان پروردگار تو نازل نمی شویم؛ آنچه پیش روی ما (در آینده) و آنچه پشت سر ما (در گذشته) و آنچه میان این دو قرار دارد از اوست و پروردگار تو فراموشکار نیست.

نکته ها:

در تفسیر المیزان می خوانیم: این آیه مستقل است، گرچه بعضی تلاش کرده اند تا با آیات

ص: ۲۹۲

۱- ۱. کلمه ی «عدن» به معنای اقامت است.

۲- ۲. زمر، ۷۳.

۳- ۳. واقعه، ۹۱.

۴- ۴. تفسیر کشف الاسرار.

قبل ارتباطش دهند.

در تفاسیر فخر رازی، طبری و تبیان می خوانیم: مدّتی وحی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله قطع شد و این، سبب نگرانی پیامبر و طعنه ی مخالفان گردید. آیه نازل شد: پروردگارت فراموشکار نیست. «مَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا» نظیر آیه ی «مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَ مَا قَلِيَ» (۱)

پیام ها:

۱ نزول قرآن، تدریجی و بر اساس فرمان خداست. «وَمَا نُنزِّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ» ۲ فرشتگان تسلیم امر خداوند هستند. «وَمَا نُنزِّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ» ۳ مالک حقیقی همه چیز اوست. «لَهُ» ۴ تأخیر وحی به امر خداوند بود، نه اینکه او فراموش کرده باشد. (۲) «مَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا»

[سوره مریم (۱۹): آیه ۶۵]

اشاره

رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهِ هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا (۶۵)

پروردگار آسمان ها و زمین و آنچه میان آن دو قرار دارد؛ تنها او را پرستش کن و برای عبادتش شکیبا باش، آیا برای او همتا و هم نامی می شناسی؟

نکته ها:

برای کلمه ی «سمی» چند معنا ذکر شده است: شریک، همانند، همنام و فرزند.

کلمه «رَبُّكَ» در آیه قبل و کلمه «رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» در این آیه نشان وحدت مدیریت در اداره زندگی بشر با تمام هستی است.

عبادت، تنها ذکر خداوند و نماز نیست، زیرا این گونه عبادت ها مشکلی ندارد تا به صبر و مقاومت نیازمند باشد. پس مراد از «فَاعْبُدْهُ وَ اصْطَبِرْ» عبادتی است که انسان را دچار تضادها، طاغوت ها و مشکلات فراوان می کند و بخاطر همین، نیازمند صبر و استقامت است.

ص: ۲۹۳

۱-۱. ضحی، ۳.

۲-۲. تفسیر فی ظلال القرآن؛ تبیان.

در روایتی از حضرت علی علیه السلام می خوانیم که درباره معنای «هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا» فرمودند: هیچ کس به نام الله نامیده نشده است. (۱)

پیام ها:

۱ فلسفه ی عبادت ما در برابر خداوند، ربوبیت انحصاری او نسبت به همه ی هستی است. «رَبُّ السَّمَاوَاتِ ... فَاعْبُدْهُ» ۲ عبادت، صبر لازم دارد. «فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ» (عبادت، یک نوع مبارزه با هوس ها و طاغوت هاست که صبر می خواهد.) ۳ خداوند تو را فراموش نکرده است، پس تو نیز او را فراموش نکن. «وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا ... فَاعْبُدْهُ» ۴ خداوند، فرزند ندارد و هیچ موجودی مثل او نیست. «هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا»

[سوره مریم (۱۹): آیات ۶۶ تا ۶۷]

اشاره

وَيَقُولُ الْإِنْسَانُ أَإِذَا مَاتَ لَسَوْفَ أُخْرَجَ حَيًّا (۶۶) أَوْ لَا يَذْكُرُ الْإِنْسَانُ أَنَا خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ وَ لَمْ يَكُ شَيْئًا (۶۷)

و انسان می گوید: آیا آن گاه که مُردم، دوباره زنده (از قبر) خارج خواهیم شد؟

آیا انسان (در زنده شدن دوباره ی خود شک دارد؟) به یاد نمی آورد که ما او را پیش از این آفریده ایم، در حالی که چیزی نبود؟

نکته ها:

این آیه شبیه آیات ۷۸ و ۷۹ سوره ی یس است که شخصی با آوردن استخوانی پوسیده و خرد کردن آن مقابل پیامبر صلی الله علیه و آله، با پیامبر به بحث و گفتگو پرداخت و گفت: کیست که استخوان های پوسیده را زنده کند؟ خداوند در پاسخ فرمود: (ای پیامبر!) بگو: همان کسی که اول آفرید، پس از مرگ هم زنده می کند، و او همه چیز را می داند. «وَ ضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَ نَسِيَ

ص: ۲۹۴

خَلَقَهُ قَالِ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَ هِيَ رَمِيمٌ. قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ هُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ» از امام صادق علیه السلام درباره «خَلَقْنَاَهُ مِنْ قَبْلِ وَ لَمْ يَكُنْ شَيْئاً» سؤال شد، حضرت فرمودند: یعنی نه در مرحله ی تقدیر و نه در مرحله تکوین هیچ چیز نبود. راوی حدیث درباره ی «لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَذْكُوراً» (۱) پرسید، حضرت فرمودند: یعنی مقدر بود، ولی نامی از آن در میان نبود. (۲) بنا بر این، این دو آیه از دو مرحله ی پیش از آفرینش انسان سخن می گوید.

در حدیث دیگری نیز امام باقر علیه السلام در مورد «مِنْ قَبْلِ» فرمودند: نه در کتاب و نه در علم سخنی از او نبود. (۳)

پیام ها:

۱ باور نداشتن معاد، راه توجیه گناه و فرار از عبادت است. «فَاعْبُدْهُ وَ اصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهِ ... يَقُولُ الْإِنْسَانُ» ...

۲ تعجب از معاد و زنده شدن دوباره، مربوط به یک زمان و یک گروه خاص از انسان ها نیست. «يَقُولُ الْإِنْسَانُ» ۳ معاد، جسمانی است. «أُخْرِجُ» یعنی خارج شدن جسم از زمین.

۴ معاد، قهری و اجباری است. «أُخْرِجُ» یعنی خروج قهری و بدون اختیار.

۵ تردید در معاد با توجه به آفرینش ابتدایی خود، شگفت آور است. «أَوْ لَا يَذُكُرُ» ۶ توجه انسان به اینکه اول نبوده و بعداً خلق شده است، برای قبول معاد کافی است. «أَوْ لَا يَذُكُرُ الْإِنْسَانُ» ...

۷ منکران معاد، برای عقیده ی خود دلیلی ندارند و تنها قیامت را بعید می دانند، ولی قرآن با دلیل سخن می گوید. «خَلَقْنَاَهُ مِنْ قَبْلِ» ۸ آفرینش انسان از عدم، بسیار پیچیده تر و به ظاهر مشکل تر از آفرینش مجدد انسان پس از مرگ است. «خَلَقْنَاَهُ ... وَ لَمْ يَكُنْ شَيْئاً»

ص: ۲۹۵

۱-۱. انسان، ۱.

۲-۲. کافی، ج ۱، ص ۱۴۷.

۳-۳. بحار، ج ۵، ص ۸۴.

اشاره

فَو رَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَ الشَّيَاطِينَ ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا (۶۸)

پس به پروردگارت سوگند که ما همه آنها را با شیاطین محشور خواهیم کرد، سپس در حالی که به زانو درآمده اند، گرداگرد جهنم حاضر خواهیم نمود.

نکته ها:

کلمه ی «جِثِيًّا» یا جمع «جاثی» به کسی گفته می شود که برای محاکمه بر زانو نشسته است یا از «جثوه» به معنای سنگ و خاک متراکم است. یعنی بدترین نوع نشستن.

خداوند در بیشتر موارد در قرآن به مخلوقاتش سوگند یاد کرده، ولی در باره ی قیامت، به ذات مقدس خودش قسم خورده است. (۱) «فَو رَبِّكَ»

پیام ها:

۱ هشدارهای قیامت را جدی بگیریم. حشر در قیامت قطعی است. «فَو رَبِّكَ» ۲ خداوند پیامبرش را در برابر کفاری که معاد را نمی پذیرند، دلجویی می دهد.

«فَو رَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ» ۳ شیطان در کفرورزی انسان، همدوش اوست. «لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَ الشَّيَاطِينَ» (محشور شدن انسان ها و شیاطین در قیامت در کنار هم، بر اساس هم فکری و هم سنخی و همکاری آنان است). ۴ حضور در کنار جهنم، نوعی ترس و شکنجه و وقوع در آن، کیفر دیگری است. «لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ» ۵ در قیامت، منحرفین در بدترین وضعیت قرار دارند؛ در کنار شیطان ها، گرداگرد جهنم، با حالت دو زانو و ذلیلانه. «لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا»

ص: ۲۹۶

اشاره

ثُمَّ لَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَنِ عِتِيًّا (۶۹) ثُمَّ لَنْحُنُّ أَغْلَمَ بِالَّذِينَ هُمْ أُولَىٰ بِهَا صِلِيًّا (۷۰)

سپس از هر گروهی، کسانی را که بر خدای رحمان سرکش تر بودند، جدا خواهیم کرد.

آن گاه ما می دانیم چه کسانی از آنها برای سوختن در دوزخ سزاوارترند.

نکته ها:

کلمه ی «شِيعَةٍ»، هم به معنای پیروان شخص است و هم گروهی که بر مسلکی اتفاق نمایند. «عِتِيًّا» به معنای تمرد و سرکشی است. «صِلِيًّا» به معنای روشن کردن آتش، سوزاندن با آتش و ورود در آتش است.

پیام ها:

۱ گناهکاران در قیامت از هم جدا و طبقه بندی می شوند. «لَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ...» (کسانی که در برابر خدای رحمان بیشتر طغیان کنند، حساب و عذاب خاص و شدیدتری خواهند داشت). ۲ خلافاً کاران سه گروه اند: گروهی که شخصاً خلاف می کنند، گروهی که وسیله و واسطه ی انجام خلاف دیگران می شوند. و افرادی که به تخلف دیگران راضی اند. بدیهی است که گناه و کیفر هر یک از سه گروه مذکور تفاوت دارد.

« أَيُّهُمْ أَشَدُّ... »

۳ با اینکه خداوند سرچشمه ی همه ی رحمت هاست، ولی انسان در برابر او گردنکش است. «عَلَى الرَّحْمَنِ عِتِيًّا» ۴ عذاب دوزخ دارای نظامی حساب شده و دقیق است و علم خداوند ضامن آن دقت و تفکیک است. «ثُمَّ لَنْزِعَنَّ... أَيُّهُمْ أَشَدُّ... لَنْحُنُّ أَغْلَمَ» ...

۵ جهنم، طبقات و درکات مختلفی دارد و نسبت به شدت و ضعف گناه، تفاوت خواهد داشت و مراتب استحقاق هر یک بر خدا پوشیده نیست. «لَنْحُنَّ أَعْلَمُ»

[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۱]

اشاره

وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا (۷۱)

و هیچ کس از شما نیست مگر آنکه وارد دوزخ می شود، (و این ورود شما) از جانب پروردگارت حکمی قطعی است.

نکته ها:

در تفسیر طبری آمده است: روزی عبد الله بن رواحه در حال بیماری می گریست، همسرش نیز با دیدن او به گریه افتاد. عبد الله پرسید: تو چرا اشک می ریزی؟ گفت: به خاطر گریه ی تو. عبد الله گفت: ولی من به خاطر این سخن خدای متعال می گریم که فرمود: «إِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا» و ورود ما به دوزخ قطعی است، اما من نمی دانم از آن نجات می یابم یا خیر؟ این آیه باید در کنار آیات و روایاتی که مربوط به صراط است معنا شود، چون صراط پلی است که بر روی دوزخ کشیده شده است و همه ی مردم از روی آن عبور می کنند، بعضی تند و بعضی کند و بعضی به دوزخ می افتند.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: روز قیامت، همه ی انسان ها (چه خوب و چه بد) وارد جهنم می شوند، ولی آتش به مؤمنین زبانی نمی رساند، همچون حضرت ابراهیم که آتش بر او سرد شد. بنا بر این آیه ی مورد بحث که ورود همگان را به دوزخ حتمی می داند، با آیاتی که می گوید: مؤمنین از دوزخ دورند (۱) منافاتی ندارد. زیرا از سویی وارد دوزخ می شوند، و از سوی دیگر با لطف خداوند آسیبی نمی بینند.

البته ممکن است بگوییم که ورود به معنای عبور است، نه داخل شدن. چنان که در مورد حضرت موسی علیه السلام آمده است «وَرَدَّ مَاءَ مَدْيَنَ» یعنی به کنار آب شهر مدین وارد شد، نه

ص: ۲۹۸

۱ - ۱). «أُولَئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ» مؤمنان از آتش دوزخ دور نگاهداشته می شوند. انبیاء، ۱۰۱. «وَهُمْ مِنْ فِرْعَ يَوْمَئِذٍ آمِنُونَ» نیکوکاران از وحشت قیامت در امانند. نمل، ۸۹. «لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَةً» مؤمنان صالح، صدای آتش دوزخ را نمی شنوند. انبیاء، ۱۰۲.

آنکه داخل آب شد. (۱) یا آنکه بگوییم: مراد از کلمه ی « مِنْكُمْ » در آیه ی مورد بحث، گروه هایی هستند که در آیات قبل ذکر شده اند، یعنی طرفداران شیطان. و مراد از نجات متقین، نجات کسانی است که از کفر و شرک نجات یافته اند. یعنی همه ی هواداران شیطان وارد دوزخ می شوند، امّا کفار و مشرکین در آنجا باقی می مانند و لکن گناهکارانی که به شرک و کفر آلوده نبوده اند، ولی فاسق بوده اند سرانجام آزاد می شوند.

پیام ها:

۱ قیامت و مراحل آن، حساب شده و دقیق است. « لَنَحْشُرَنَّهُمْ ... لَنُنزِعَنَّ ... إِنَّ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا » ۲ خدا دارای سنت ها و برنامه های قطعی و حتمی است. « كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَّقْضِيًّا »

[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۲]

اشاره

ثُمَّ تُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَ نَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثًّا (۷۲)

سپس اهل تقوا را (از دوزخ) نجات می دهیم و ستمکاران را (در حالی که از ضعف و ذلت) به زانو درآمده (اند) در آن رها می کنیم.

نکته ها:

از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله روایت شده است که فرمودند: همه ی مردم وارد آتش می شوند، آن گاه به میزان اعمالشان از آن خارج می گردند؛ گروهی مثل برق، گروهی مثل باد، گروهی مانند اسب، گروهی مانند دویدن مرد و گروهی مثل راه رفتن عادی از آتش خارج می شوند. (۲)

پیام ها:

۱ دوزخ گذرگاه تقوای پیشگان و اقامتگاه ستمکاران است. « إِنَّ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا ... ثُمَّ تُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا »

ص: ۲۹۹

۱- ۱. امام صادق علیه السلام فرمودند: آیا نشنیده ای شخصی که می گوید: بر آب فلان طایفه وارد شدم، مرادش رسیدن به آب است، نه دخول در آب. تفسیر نور الثقلین.

۲- ۲. تفسیر نور الثقلین.

۲ تقوا، یگانه راه نجات از دوزخ است. «ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا» ۳ انسان بی تقوا ظالم است. «وَ نَذَرُ الظَّالِمِينَ» ۴ ستمگران مستحق تحقیر می باشند. «نَذَرُ الظَّالِمِينَ» (این جمله در موردی بکار می رود که چیزی را از روی حقارت و پستی رهاش کنند)

[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۳]

اشاره

وَ إِذَا تُلِيٰ عَلَيْهِمُ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَّقَامًا وَ أَحْسَنُ نَدِيًّا (۷۳)

و هرگاه آیات روشن ما بر آنان خوانده شود، کسانی که کفر ورزیده اند به آنان که ایمان آورده اند می گویند: کدام یک از ما دو گروه، جایگاهش بهتر و محفلش آراسته تر است.

نکته ها:

«ندی»، به هر مجلس یا به مجلس مشاوره گویند. «دار الندوه» یعنی مجلس شورا. «وَ تَأْتُونَ فِي نَادِيكُمُ الْمُنْكَرَ» (۱) یعنی شما در مجالس خود گناه می کنید. «فَلْيَذُوعْ نَادِيَهُ» (۲) یعنی مشاورین خود را فراخواند.

کفار، در قالب تمسخر مؤمنان، یا به صورت سؤال می گفتند: آیا ثروتمندانی مثل نصر بن حارث و ولید بن مغیره ارزش و جایگاه دارند، یا فقیرانی مانند بلال و عمار؟ و با این دید متکبرانه خود را از مسلمانان جدا کرده و ایمان نمی آوردند.

آری، بعضی افراد می کوشند تا کمبودهای معنوی خود را با جلوه های مادی جبران کنند.

چنان که در بعضی روایات آمده است: اشراف کافر، لباس های زیبا و فاخر می پوشیدند و در مقابل پیامبر و یارانش راه می رفتند و به آنان با دیده ی تحقیر می نگریستند. (۳) خاکساران جهان را به حقارت منکر کوزه بی دسته چو بینی، به دو دستش بردار

ص: ۳۰۰

۱-۱. عنکبوت، ۲۹.

۲-۲. علق، ۱۷.

۳-۳. تفسیر کبیر فخر رازی.

۱ باید مؤمنان را در برابر فشار تبلیغاتی و شبهات دشمنان آماده ی پاسخ کرد.

« قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا » ۲ حساب عقیده و منطق صحیح، از رفاه دنیوی جداست. « أَيْ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ » کفار می گفتند: اگر راه ما باطل است، چرا وضع دنیایی ما از شما بهتر است؟ ۳ پول و ثروت، نشانه ی حقانیت و شخصیت نیست. « أَيْ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَّقَامًا » ۴ فخر و مباهات، زمینه ساز کفر است. « قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا ... أَيْ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ »

[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۴]

اشاره

وَ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ أَحْسَنُ أَثَاثًا وَ رِئِيًّا (۷۴)

و چه بسیار نسل ها را پیش از آنان نابود کردیم که مال و ثروتشان بهتر بود و منظری آراسته تر داشتند.

نکته ها:

کلمه ی «اثاث» به معنای امکانات زندگی و رفاهی است. «رِئِيًّا» منظره های دیدنی را گویند. «قَرْنٍ» به مردمی گفته می شود که در یک زمان با هم زندگی می کنند.

پیام ها:

۱ تاریخ سقوط طاغوتیان و کافران، از منابع شناخت انسان و عبرت آموز است.

« وَ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ » (تاریخ، یک مجموعه ی به هم پیوسته است که می توان از گذشته ی آن برای آینده عبرت گرفت) ۲ تعداد کفار و طاغوتیانی که نابود شده اند کم نیستند. « وَ كَمْ أَهْلَكْنَا » ۳ تحولات تاریخی، طبق سنت هایی است که خدا مقرر کرده است. « كَمْ أَهْلَكْنَا » ۴ امکانات رفاهی و مادیات، نه نشانه ی سعادت است و نه از قهر خداوند جلوگیری می کند. « أَهْلَكْنَا ... هُمْ أَحْسَنُ أَثَاثًا » ۵ رفاه و امکانات، عامل غرور، غفلت، طغیان و سرانجام هلاکت است. « كَمْ أَهْلَكْنَا ... أَحْسَنُ أَثَاثًا وَ رِئِيًّا »

اشاره

قُلْ مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَنُ مَدًّا حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ إِمَّا الْعَذَابَ وَإِمَّا السَّاعَةَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَكَانًا وَ
أَضْعَفُ جُنْدًا (۷۵)

بگو: هر که در گمراهی است، خداوند رحمان (طبق سنت خود) مدتی به او مهلت و مدد می دهد، تا زمانی که آنچه را وعده داده می شوند ببینند، یا عذاب (این دنیا) یا عذاب (قیامت را). پس (در آن روز) خواهند دانست چه کسی جایگاهش بدتر و لشکرش ناتوان تر است.

نکته ها:

«مد» و «امداد» به یک معناست، لکن به گفته ی راغب، معمولاً «امداد» در مورد کار پسندیده و محبوب و «مد» در مورد کار ناپسند و مکروه استفاده می شود.

خداوند متعال به همه ی کسانی که راه شری را انتخاب کنند، مهلت می دهد. این مهلت برای این است که شاید توبه کنند، یا فرزندان صالحی از نسل آنان به وجود آید. گرچه برخی گمراهان از مهلت الهی سوء استفاده کرده، گناهان بیشتری مرتکب می شوند و عذاب خود را بیشتر می کنند. (۱) لطف حق با تو مدارها کند چون که از حد بگذرد رسوا کند امام صادق علیه السلام درباره «إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ» فرمودند: آن وعده ی ظهور حضرت قائم علیه السلام است و «شَرٌّ مَكَانًا» یعنی روز قیام قائم معلوم خواهد شد که چه کسی در موقعیت ناپسند و ضعیف قرار دارد. (۲)

پیام ها:

۱ سنت خداوند بر این است که زمینه ی حرکت و رشد را برای همه ی انسان ها فراهم کند، و این انسان است که اگر گمراهی را برگزید. خداوند مدتی به او

ص: ۳۰۲

۱- (۱). تفسیر اُطیب البیان.

۲- (۲). کافی، ج ۱، ص ۴۳۱.

مهلت می دهد، «مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ» و اگر راه هدایت را در پیش گرفت خداوند بر هدایتش می افزاید. «وَيَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى» ۲ مهلت و امداد، برخاسته از رحمت الهی است. «فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَنُ» ۳ کفار بارها به خطر و عذاب تهدید می شدند، ولی آنان متذکر نمی شدند.

«مَا يُوعَدُونَ» ۴ خدا بعضی گمراهان را در دنیا عذاب می کند و حساب قیامتش هم چنان باقی می ماند، ولی بعضی را تنها در قیامت کیفر می دهد. «إِنَّمَا الْعَذَابُ وَ إِنَّمَا السَّاعَةُ» ۵ در لحظه ی مرگ، مقام و موقعیت، بستگان و نفرات به کار نمی آیند. «شَرُّ مَكَانًا وَ أضعفُ جُنْدًا» ۶ قیامت روز ظهور حقایق و کشف و شهود است. «حَتَّى إِذَا رَأَوْا ... فَسَيَعْلَمُونَ» ...

[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۶]

اشاره

وَ يَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى وَ الْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ مَرَدًّا (۷۶)

کسانی که هدایت یافته اند، خداوند بر هدایتشان می افزاید و نیکی های ماندگار، ثوابش نزد پروردگارت بهتر و خوش فرجام تر است.

نکته ها:

کلمه «مرد» به معنای عاقبت و منفعت است. و کلمه ی «ثواب» به معنای جزای عمل است که به انسان بر می گردد، چه خیر باشد و چه شر؛ لکن بیشتر در خیر استعمال می شود. (۱)

در آیه ی قبل خواندیم که گمراهان، در گمراهی بیشتری قرار می گیرند. این آیه می فرماید:

هدایت یافتگان نیز در هدایت و نوراتیت بیشتری قرار می گیرند.

در بعضی روایات می خوانیم: مراد از «الْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ» ذکر «سبحان الله و الحمد لله و لا اله الا الله و الله اكبر» است. (۲)

ص: ۳۰۳

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۱ هدایت، مراحل و درجاتی دارد. «و یزید الله» ...

۲ اعمال صالح نزد خداوند محفوظ می ماند. «و الباقیات الصالحات خیرٌ عند ربک» ۳ توفیق انجام کارهای شایسته، در پرتو هدایت الهی است. «اهتدوا هدی و الباقیات الصالحات» ۴ خداوند به پیامبرش عنایت مخصوص دارد. «عند ربک» ۵ کیفر و پاداش از شئون ربوبیت الهی است. «عند ربک ثواباً» ۶ کار نیک، رمز خوش عاقبتی است. «الباقیات الصالحات ... خیرٌ مرداً»

[سوره مریم (۱۹): آیات ۷۷ تا ۸۰]

اشاره

أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتِيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا (۷۷) أَطَّلَعَ الْغَيْبَ أَمْ إِتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا (۷۸) كَلَّا سَكَتُوبُ مَا يَقُولُ وَ نَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا (۷۹) وَ نَرِيهِ مَا يَقُولُ وَ يُأْتِنَا فَهَدًّا (۸۰)

پس آیا دیدی کسی را که به آیات ما کفر ورزید و گفت: قطعاً به من مال و فرزند(بسیار) داده خواهد شد!

آیا(این خوش خیالی به خاطر آن است که)از غیب آگاه است، یا از خدای رحمان تعهدی گرفته است؟

هرگز(چنین نیست)، به زودی هر چه می گوید می نویسیم و برای همیشه عذابش می کنیم.

و هر چه(از مال و فرزند)دم می زند ما وارث خواهیم شد و او بی کس و تنها نزد ما خواهد آمد.

امام باقر علیه السلام درباره ی شأن نزول «أَفْرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ» فرمودند: عاص بن وائل به خُباب بدهکار بود، خُباب برای دریافت طلب خود نزد او آمد، ولی عاص گفت: آیا شما معتقد نیستید که در بهشت طلا و نقره و حریر هست؟ خُباب گفت: آری؛ عاص گفت: پس وعده ی ما در بهشت و قسم می خورم که در بهشت بهتر از آنچه شما دادید به شما داده شود. (۱)

پیام ها:

۱ رها کردن خدا و پناه بردن به مال و فرزند، شگفت آور است. «أَفْرَأَيْتَ» ۲ کافر، دین را مانع پیشرفت، و کفر را عامل رشد می داند. «كَفَرَ بِأَيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتِيَنَّ ۳ مَلَكَ ارْزُقْ نَزْدَ كَفَّارًا، مال و فرزند است. «لَمَأْوَتَيْنِ مَالًا- وَوَلَدًا» (کافر در برابر منطق و تهدید، تنها به آنچه در دست دارد دلخوش است). ۴ مرفهان کج فکر را تحقیر کنید تا در جامعه الگو نشوند. «أَفْرَأَيْتَ ... أَطَّلَعَ الْغَيْبَ ...

نَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ

۵ خداوند با هیچ کس قرار دادی امضا نکرده است. «أَمْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا» ۶ گرچه عهد خداوند تخلف ندارد، ولی کفار با خداوند عهدی نبسته اند. «أَمْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا» ۷ پندارهای باطل را با صراحت سرکوب کنید. «كَلَّا» ۸ رفتار و گفتار آدمی در دیوان الهی ثبت می گردد. «سَيَنْكُتُبُ ۹ مِمَّا يَقُولُ» برای هر گفتار و عملی تا مدتی مهلت است، شاید پشیمان شده و توبه کند، ولی اگر آن مدّت سرآمد و پشیمان نشد، ثبت می شود. حرف «سین» در «سَنَكُتُبُ» نشانه ی مهلت است. (۲)

ص: ۳۰۵

۱-۱. تفسیر قمی، ج ۲، ص ۵۳.

۲-۲. در روایات نیز می خوانیم: همین که عمل بدی از انسان سر می زند، تا مدتی فرشتگان مأمور به ثبت نیستند، شاید پشیمان شود، ولی پس از پایان مدّت، ثبت می شود.

۱۰ سخن باید به علم و دلیل تکیه داشته باشد، چرا که انسان مسئول گفته های خود است. «سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا» ۱۱ در قیامت، انسان مال و فرزندی را که عامل کفر و غرور او گردیدند، رها می کند و در پیشگاه خداوند، به تنهایی حاضر می شود. «يَأْتِينَا فَرْدًا»

[سوره مریم (۱۹): آیات ۸۱ تا ۸۲]

اشاره

وَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لِيَكُونُوا لَهُمْ عِزًّا (۸۱) كَلَّا سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا (۸۲)

به جای خدای یگانه خدایانی (دروغین) برگزیدند تا برای ایشان سبب عزت باشد.

هرگز (به این آرزو نمی رسند، بلکه) به زودی (معبودها) پرستش آنان را منکر خواهند شد و در برابر آنان (به جای عزت بخشی) به مخالفت بر می خیزند.

نکته ها:

به گفته ی علامه طباطبایی، جمله ی «كَلَّا سَيَكْفُرُونَ» دو گونه تفسیر دارد:

الف: مشرکین به عبادت خویش کفر خواهند ورزید و مخالف بت ها خواهند شد.

ب: طاغوت ها و بت ها، بجای شفاعت و عزت و یاری عبادت کنندگان خود، علیه آنان قیام خواهند کرد. در قرآن آیات دیگری نیز به این معنا دلالت دارد. (۱)

«عزیز» یعنی پیروز و نفوذ ناپذیری که نمی توان به او ضرر و شری رساند.

امام صادق علیه السلام فرمود: مقصود از «آلِهَةً» رؤسایی هستند که مردم با اطاعت از آنان، در جستجوی عزتند. (۲) البتّه ضدّیت معبودهایی مانند طاغوت ها و شیطان ها با پیروان خود روشن است، اما معبودهایی مانند سنگ و چوب و غیره ممکن است به اراده ی خداوند در

ص: ۳۰۶

۱- ۱). «يَكْفُرُونَ بِشِرْكِكُمْ» معبودها شرک و رزی شما را انکار خواهند کرد. فاطر، ۱۴. «وَ إِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ أَعْدَاءً وَ كَانُوا بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ» هنگامی که مردم در قیامت محشور شوند، معبودها دشمن بت پرستان شده و عبادات آنان را انکار خواهند کرد. احقاف، ۶.

۲- ۲). تفسیر صافی.

روز قیامت به زبان در آیند و از مشرکین و پرستش کنندگان خود، بیزاری جویند. (۱)

امام صادق علیه السلام در ذیل آیه فرمودند: مراد از عبادت در آیه، سجده و رکوع نیست، بلکه فرمانبرداری و اطاعت است و فرمود: «من اطاع مخلوقاً فی معصیه الخالق فقد عبده» هر کس با اطاعت از مخلوقی مرتکب گناه شود، آن اطاعت به منزله ی پرستش است. (۲)

پیام ها:

۱ عزت خواهی در فطرت انسان هست، ولی او در مصداق اشتباه می کند و سراغ منبع حقیقی عزت نمی رود. «اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ...»

۲ قیامت نزدیک است، آن را باور کنیم. «سَيَكْفُرُونَ» ۳ همان کسانی که انسان بجای خدا به آنان دل بسته، بر ضد او قیام خواهند کرد.

« وَ يَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا » (تکیه بر غیر خدا، سبب دشمنی آنان در قیامت است)

[سوره مریم (۱۹): آیات ۸۳ تا ۸۴]

اشاره

أَلَمْ تَرَ أَنَا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَوَزُّهُمْ أَزًّا (۸۳) فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ إِنَّمَا نَعِدُّ لَهُمْ عَذَابًا (۸۴)

آیا ندیدی که ما شیطان ها را به سوی کافران فرستادیم تا آنان را شدیداً تحریک کنند؟

پس بر (عذاب) آنان عجله مکن، ما حساب آنها (و روز و ساعت و اعمال و حتی نفس زدن آنان) را شماره کنیم (تا موعدشان فرا رسد).

نکته ها:

کلمه ی «از» به معنای تحریک کردن شدید و از جا کنندن است. «از القدر» یعنی دیگک چنان به جوش آمد که هر چه در آن بود زیر و رو شد.

رابطه ی شیطان با اهل ایمان، ساده و دنبالش هشیاری و توبه است. «فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ» (۳)

ص: ۳۰۷

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

ولی رابطه ی شیطان با کفار، رابطه ای سلطه گرانه است. «أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ» نه «إِلَى الْكَافِرِينَ». البته این سلطه ای است که کافر، خود زمینه ی آن را فراهم کرده است. «إِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ» (۱) ممکن است مراد از فرستادن شیطان ها از سوی خدا، رها کردن آنها باشد؛ مثلاً کسی که سگ خود را نبندد و مانعش نشود می گویند سگ خود را فرستاد.

در تفسیر قمی آمده است: آیه ی «أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ» درباره ی کسانی نازل شده که خمس و زکات خود را نمی پردازند، خداوند بر اینان سلطان یا شیطانی را می فرستد تا آن مقدار از مالی که از بابت خمس و زکات پرداخت نکرده اند، در غیر راه خداوند مصرف نمایند.

امام صادق علیه السلام فرمود: روزهای عمر انسان را پدر و مادر او نیز می توانند بشمارند؛ پس مراد از «نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا» این است که ما شماره نفس های آنان را نیز می دانیم. (۲)

پیام ها:

۱ کسانی که کفر را انتخاب کردند و ولایت شیطان را پذیرفتند، خداوند شیطان ها را برای تشویق و تحریک آنان به فساد به سراغشان می فرستد.

(یکی از کیفرهای کافران، سلطه ی شیطان بر آنهاست) «أَنَا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ» ۲ شیطان انسان را تحریک می کند، ولی اجبار نمی کند. «تَوَزُّهُمْ أَزًّا» ۳ تحریک شیطان بسیار قوی است. «تَوَزُّهُمْ أَزًّا» ۴ هیچ چیز حتی وسوسه های شیطان، از اراده خداوند خارج نیست. «أَنَا أَرْسَلْنَا ... تَوَزُّهُمْ أَزًّا» ۵ کفر، مایه ی تحریک پذیری از شیطان است. «عَلَى الْكَافِرِينَ تَوَزُّهُمْ» ۶ علم انبیا به مصالح و حوادث محدود است. «فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ» ۷ لجاجت در کفر و دشمنی، پیامبری را که خلق عظیم و سعته صدر داشت، به

ص: ۳۰۸

۱-۱. نحل، ۱۰۰.

۲-۲. تفسیر صافی.

درخواست عذاب برای آنان وادار کرد. «فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ» ۸ سنت خداوند بر مهلت دادن به مردم است. «نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا» برنامه های الهی منظم و زمان بندی شده است، پس در مرگ و هلاکت کافران عجله نکنیم. «فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ» ۹ اوامر و نواهی و دستورات خود را مستدل بیان کنید. «فَلَا تَعْجَلْ ... إِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ»

[سوره مریم (۱۹): آیات ۸۵ تا ۸۶]

اشاره

يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَنِ وَفِدَاءً (۸۵) وَ نَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وِرْدًا (۸۶)

(یاد کن) روزی که ما پرهیزکاران را دسته جمعی به سوی (ضیافت) خدای رحمان گرد آوریم.
و مجرمان را (پیاده و) تشنه به سوی جهنم می رانیم.

نکته ها:

«وفد» به گروهی تازه وارد می گویند که برای زیارت یا طلب حاجت سواره می آیند. کلمه ی «ورد» به معنای عطش است.

پیام ها:

۱ صحنه های قیامت یاد کردنی است، قیامت روز ظهور تفاوت متقین و مجرمین است. «يَوْمَ» ...

۲ نحوه ی حضور بهشتیان و ورود دوزخیان بسیار مهم است. «وَفِدَاءً ... وِرْدًا» ۳ پرهیزکاران مهمان خدایند، «وَفِدَاءً» ولی مجرمان به ذلت روانه می شوند.

«نَسُوقُ» متقین با تشریفات ویژه و با استقبال ملائکه وارد بهشت می شوند. (۱)

۴ مهم تر از بهشت، رحمت الهی است که بهشت یکی از جلوه های آن است.

ص: ۳۰۹

□

۱- ۱). شرح مفصل این مراسم، در روایتی از رسول خدا صلی الله علیه و آله بیان شده است. کافی، ج ۸، ص ۹۵.

«إِلَى الرَّحْمَنِ» بجای «الی الجنة» آمده است.

۵ کلید بهشت تقوای الهی است. «نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَنِ»

[سوره مریم (۱۹): آیه ۸۷]

اشاره

لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا (۸۷)

آنان مالک شفاعت نیستند، مگر کسی که با خدای رحمان پیمانی بسته باشد.

نکته ها:

قرآن، برای شفاعت شرایطی قائل است و چنین نیست که هر کس هر چه را خواست شفیع خود قرار دهد. در قیامت، کفار به هر دری می زنند و از هر کسی پناه می خواهند، ولی جواب منفی می شنوند.

ممکن است مراد از «عَهْدًا»، همان عهد بندگی خدا و دوری از شیطان باشد که قرآن می فرماید: «أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ وَأَنْ اعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ» (۱) ای انسان ها! آیا از شما پیمان نگرفتم که از شیطان اطاعت نکنید که او برای شما دشمنی آشکار است و اینکه تنها مرا پرستش کنید که این صراط مستقیم است.

و در جای دیگری می خوانیم: «لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا» (۲) در آن روز، شفاعت هیچ کس سودی نمی بخشد جز کسی که خداوند به او اجازه داده و به گفتار او راضی است.

در روایات، «عهد» به چند چیز تفسیر شده است از جمله:

الف: تعهد به ولایت امیر المؤمنین علی بن ابی طالب علیهما السلام و امامان پس از او. (۳)

ب: وصیت هنگام مرگ که انسان مردم را گرد خود جمع کند و بگوید: من متعهدم به «لا اله الا الله، محمد رسول الله»، و حقانیت بهشت و دوزخ. (۴)

ج: تعهد و مواظبت بر نمازهای شبانه روزی. (۵)

ص: ۳۱۰

۱-۱. یس، ۶۰، ۶۱.

۲-۲. طه، ۱۰۹.

۳-۳. تفسیر المیزان.

٤-٤. تفسير مجمع البيان.

٥-٥. تفسير الميزان.

پیام ها:

۱ شفاعت، دارای نظامی قانون مند و تحت نظارت خداوند است. «لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ...»

۲ کسی خودسرانه و از پیش خود قدرت و حق شفاعت ندارد. «لَا يَمْلِكُونَ» ۳ شفاعت، جلوه ای از رحمت گسترده ی الهی است. «عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا» ۴ افراد خاص و متعهد از طرف خداوند حق شفاعت دارند. «إِلَّا مَنْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا»

[سوره مریم (۱۹): آیات ۸۸ تا ۸۹]

اشاره

وَ قَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا (۸۸) لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا (۸۹)

و(کفار) گفتند: خدای رحمان (برای خود) فرزندی انتخاب کرده است.

راستی، مطلب زشتی گفتید.

نکته ها:

کلمه ی «اد» به معنای منکر بزرگ و بسیار زشت است.

این آیه شامل گروه های زیادی می شود، از جمله:

الف: مشرکین، که ملائکه را دختران خدا می دانستند. «وَ اتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنَاثًا» (۱) ب: یهود، که عزیر را فرزند خدا می پنداشتند. «وَ قَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ» (۲) ج: نصاری، که مسیح را فرزند خدا می شمردند. «قَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ» (۳)

پیام ها:

۱ اعتقاد به فرزند داشتن خدا، سخنی بی پایه و بسیار زشت است. «وَلَعَدًا... شَيْئًا إِدًّا» ۲ فرزند داشتن خدا نشانه ی کمال نیست، بلکه مایه ی نقص است. «شَيْئًا إِدًّا»

ص: ۳۱۱

۱- ۱. اسراء، ۴۰.

۲- ۲. توبه، ۳۰.

۳- ۳. توبه، ۳۰.

اشاره

تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَ تَنْشَقُّ الْأَرْضُ وَ تَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا (۹۰) أَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمَنِ وَلَدًا (۹۱) وَ مَا يَتَّبِعُنِي لِلرَّحْمَنِ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا (۹۲) إِنَّ كُلُّ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتَى الرَّحْمَنِ عَبْدًا (۹۳)

نزدیک است از این سخن، آسمان ها متلاشی و زمین شکافته شود و کوه ها به شدت فرو ریزد.

زیرا برای خدای رحمان، فرزندی قائل شدند. در حالی که برای خدای رحمان، سزاوار نیست که فرزند بگیرد.

موجودی در آسمان ها و زمین نیست مگر آن که بنده وار نزد خداوند رحمان می آید.

نکته ها:

«هَدًّا»

به معنای سقوط است.

مسأله ی واکنش طبیعت در برابر حقایق، بارها در قرآن مطرح شده است از جمله:

یک جا می فرماید: بعضی از سنگ ها از خشیت خداوند، از کوه فرو می ریزند. «وَ إِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ» (۱) یا اینکه می فرماید: اگر قرآن بر کوه ها نازل می شد، هر آینه از ترس خداوند قطعه قطعه می شدند. «لَوْ أَنْزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ لَرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ» (۲)

پیام ها:

۱ گناه می تواند مایه ی برهم ریختن نظام هستی گردد. «تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ» ۲ خداوند، هستی را برای انسان آفرید و اگر انسان منحرف شود، سقوط هستی بی جا نیست. «تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ»

ص: ۳۱۲

۱- ۱. بقره، ۷۴.

۲- ۲. حشر، ۲۱.

۳ بالاترین فساد در جهان هستی، عقیده ی فاسد است. «دَعُوا لِلرَّحْمَنِ وِلْدًا» ۴ فرزند داشتن خداوند، به این معناست که او محتاج بقای نسل است، کمک و یاور می خواهد و از تنهایی رنج می برد، در حالی که او از همه ی اینها منزّه است. «مَا يَنْبَغِي لِلرَّحْمَنِ أَنْ يَتَّخِذَ وِلْدًا» ۵ تمام هستی تحت سلطه ی خداست و به سوی او باز می گردد. «آتَى الرَّحْمَنُ عِبْدًا» ۶ هستی و موجودات آن همگی تحت فرمان خدا و بنده ی او هستند، چرا بنده ی او را فرزند او می خوانید. «وَمَا يَنْبَغِي ... إِنْ كُلُّ ... عِبْدًا»

[سوره مریم (۱۹): آیات ۹۴ تا ۹۵]

اشاره

لَقَدْ أَحْصَاهُمْ وَعَدَّهُمْ عَدًّا (۹۴) وَكُلُّهُمْ آتِيهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَرْدًا (۹۵)

قطعاً خداوند همه ی آنان را حساب کرده، با دقت شمرده است.

و همگی روز قیامت تنها(و تهی دست) نزد او خواهند آمد.

پیام ها:

۱ آمار دقیق همه ی اجزای هستی بدست اوست. «لَقَدْ أَحْصَاهُمْ وَعَدَّهُمْ عَدًّا» علم خداوند، تنها به کلیات احاطه ندارد، بلکه جزئیات را هم می داند. هشدار که هر ذره حساب است در اینجا دیوان حساب است و کتاب است در اینجا (۱) ۲ موجودات هستی محدودند. «عَدَّهُمْ عَدًّا» ۳ قیامت برای همه است. «كُلُّهُمْ» ۴ با اینکه حشر برای همه است، ولی هر کس به فکر خویش است و گویا انسان، تنهای تنهاست. «فَرْدًا»، «لَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ» (۲)

ص: ۳۱۳

۱-۱. فیض کاشانی.

۲-۲. انعام، ۹۴.

۵ روز قیامت تمام وابستگی های فAMILI، اقتصادی و اجتماعی، حزبی و غیره گسسته می شود. «فُؤدًا» ۶ در قیامت، مال و فرزند و دوست و... سودی ندارد. «فُؤدًا»

[سوره مریم (۱۹): آیه ۹۶]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا (۹۶)

همانا کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند به زودی خدای رحمان برای آنان محبتی (در دلها) قرار می دهد.

نکته ها:

بارها دیده ایم که هر گاه انسان های با ایمان و صالح از دنیا می روند، حتی افراد لاابالی و فاسق هم در غم فرو می روند و ناخود آگاه به عزا می نشینند و اشک می ریزند و یادش را گرامی داشته، قبرش را زیارت می کنند و یا خاطراتش برای دیگران بازگو می کنند. همه اینها به خاطر فطرت پاک و کمال دوستی انسان است.

آری، کسی که تنها به خدا دل ببندد، خداوند هم دل های مردم را به او متوجه می کند. کسی که به یاد خدا باشد، خداوند او را یاد می کند. «فَأَذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ» (۱) از امام صادق علیه السلام روایت شده است: ولایت امیر المؤمنین علیه السلام پاداشی است که خدا به مؤمنان دارای عمل صالح می دهد. (۲) و نظیر این روایت از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در مورد مهر و محبت اهل ایمان به علی علیه السلام آمده است. (۳)

پیام ها:

۱ ایمان بدون عمل و عمل بدون ایمان، کارساز نیست. «آمَنُوا وَعَمِلُوا» ...

۲ ایمان و کار شایسته، کلید محبوبیت نزد مردم است. «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا» هر گاه دیدیم محبوبیت ما کم شده، عقیده یا عملکرد خود تجزیه و تحلیل کنیم. زیرا که وعده ی خداوند تخلف ندارد.

ص: ۳۱۴

۱-۱. بقره، ۱۵۲.

۲-۲. کافی، ج ۱، ص ۴۳۱.

۳-۳. تفسیر فرات، ص ۲۴۷.

۳ محبوب شدن به دست خداست. «سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ» دلها نیز به دست اوست.

۴ محبوب شدن، رحمتی الهی است که نصیب مؤمنان و صالحان می شود.

«سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ» ۵ ممکن است امروز به کار شایسته ی شما ارج ننهند، ولی صبر و تلاش مداوم شما، در آینده به ثمر خواهد نشست. «سَيَجْعَلُ» ...

۶ محبوبیت، از الطاف و پاداش های الهی در دنیاست. «سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا» (مؤمنان و صالحان علاوه بر پاداش آخرت، در همین دنیا نیز پاداش می گیرند)

[سوره مریم (۱۹): آیه ۹۷]

اشاره

فَإِنَّمَا يَسْرُنَا^۱ بِلِسَانِكَ^۲ لِنُبَشِّرَ بِهِ^۳ الْمُتَّقِينَ وَتُنذِرَ بِهِ^۴ قَوْمًا لُدًّا^۵ (۹۷)

پس همانا قرآن را بر زبان تو آسان ساختیم تا پرهیزکاران را به وسیله ی آن بشارت دهی و مردم ستیزه جو را بدان هشدار دهی.

نکته ها:

کلمه ی «لد» به معنای دشمنی شدید است.

پیام ها:

۱ آسان گویی، شیوه ای قرآنی برای ارشاد است. «يَسْرُنَا» البته آسان گویی غیر از سست گویی است، سخن باید محکم ولی روان باشد. «أُحْكِمْتَ آيَاتَهُ» (۱) بیان روان، از الطاف الهی است. «يَسْرُنَا بِلِسَانِكَ» ۳ با هر گروهی به نحوی خاص باید سخن گفت. «لِنُبَشِّرَ ... وَتُنذِرَ» (با متقین به زبان بشارت و با دشمنان به صورت انذار).

ص: ۳۱۵

اشاره

وَ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَوْمٍ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزاً (۹۸)

و چه بسیار نسل هایی که پیش از آنان هلاک کردیم. آیا کسی از آنها را می یابی یا کمترین صدایی از ایشان می شنوی؟

نکته ها:

این آیه ی شریفه، مایه ی تسکین و دل‌داری پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است و تلویحاً به او نوید می دهد که دشمنان لجوج تو به زودی نابود خواهند شد؛ چنان که بسیاری از حقّ ستیزان در گذشته به هلاکت رسیدند.

کلمه ی «رِکْزاً» به معنای صدای آهسته و مخفی است.

امام صادق علیه السلام در پاسخ جابر درباره آیه فرمودند: قوم هلاکت یافته بنی امیه هستند، هیچ یک از آنان را به حالی که امیدی داشته باشد و یا در ترس و وحشت نباشد نبینی. جابر می گوید: عرض کردم آیا این شدنی است؟ فرمودند: بسیار زود اتفاق خواهد افتاد. (۱)

پیام ها:

۱ هلاکت اقوام لجوج، نشانه جدی بودن هشدارهای قرآن است. «وَ تُنذِرَ بِهِ قَوْمًا لُدًّا وَ كَمْ أَهْلَكْنَا» ۲ هلاکت دشمنان حقّ، یکی از سنّت های الهی است. «وَ كَمْ أَهْلَكْنَا» ۳ تاریخ آئینه ی عبرت است. «هَلْ تُحِسُّ ... أَوْ تَسْمَعُ»

ص: ۳۱۶

سوره طه با یکصد و سی و پنج آیه، از سوره های مکی است و محتوای آن نیز همانند دیگر سوره های مکی، بیشتر سخن از مبدأ و معاد می باشد.

این سوره، اولین سوره ای است که ماجرای حضرت موسی علیه السلام را به تفصیل بیان نموده و حدود هشتاد آیه را بدان اختصاص داده است. بخشی از آن نیز در مورد عظمت قرآن و صفات خداوند و بخشی در ارتباط با سرگذشت آدم و حوا و وسوسه شیطان است و در پایان اندرزه های بیدار کننده ای را بیان می دارد.

امام صادق علیه السلام می فرماید: کسی که به تلاوت سوره ی طه مداومت کند، محبوب خداوند بوده و در روز قیامت، نامه ی عمل او را به دست راستش خواهند داد. (۱)

ص: ۳۱۹

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ طه (۱) مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَىٰ (۲) إِلَّا تَذَكَّرَهُ لِمَنْ يَخْشَىٰ (۳) تَنْزِيلًا مِمَّنْ خَلَقَ الْأَرْضَ
وَ السَّمَاوَاتِ الْعُلَىٰ (۴)

طاها.

ما قرآن را بر تو نازل نکردیم تا به زحمت و مشقت بیفتی.

مگر آنکه مایه ی تذکر و یادآوری باشد برای کسی که (از خدا) می ترسد.

از جانب کسی که زمین و آسمان های بلند را آفریده، نازل شده است.

نکته ها:

برای حروف مقطعه ی «طه» معانی و تعبیرهای مختلفی بیان شده است؛ از جمله آن که نام خدا یا کلمه سوگند و یا نام پیامبر است. (۱) چنان که اهل بیت پیامبر را «آل طاها» یا حضرت علی علیه السلام را «طه» (۲) و در دعای ندبه امام زمان علیه السلام را «یا بن طه» می خوانیم. به هر حال این حروف زاید و بدون معنا نیست، و در طول زمان زیادی که از نزول قرآن می گذرد و با وجود دشمنان زبان شناس بسیار، تا کنون هیچ گونه ایراد و خدشه قابل تأملی در این مورد وارد نشده است. (۳)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به خاطر عشق و سوز و تعهد در انجام وظیفه، بی تاب می شد، «لِتَشْقَىٰ»

ص: ۳۲۱

۱- ۱. تفسیر نور الثقلین.

۲- ۲. بحار، ج ۹۷، ص ۳۷۵.

۳- ۳. تفسیر نمونه.

تا جایی که در انجام تکلیف، پاهای حضرت متورم و رنگ مبارکش زرد شده بود. (۱)

«تنزیل» به معنای نزول تدریجی است، یعنی قرآن در مدت ۲۳ سال و در حوادث و مناسبت های گوناگون، نازل گردیده است و این با نزول دفعی قرآن در شب قدر بر قلب مبارک پیامبر صلی الله علیه و آله منافاتی ندارد.

پیام ها:

۱ وحی الهی برای ایجاد رنج و زحمت نازل نشده است. «مَا أَنْزَلْنَا ... لِتَشْقَى» ۲ در انجام تکالیف دینی، تحمل مشقت های طاقت فرسا لازم نیست. «مَا أَنْزَلْنَا ... لِتَشْقَى» ۳ انسان فطرتاً دارای باورهایی است، ولی چون از آنها غافل می شود نیاز به تذکر دارد. «تَذِكْرَهُ» ۴ تقوی و علم و خشیت با یکدیگر ملازمند. (۲) «تَذِكْرَهُ لِمَنْ يَخْشَى» ۵ برای رشد مناسب، تنها کمال مرئی و مبلّغ کافی نیست، باید زمینه ی پذیرش نیز فراهم باشد. «لِمَنْ يَخْشَى» چنان که برای برداشت محصول خوب، بذر خوب، زمین مناسب و مراقبت لازم است.

۶ احساس مسئولیت مقدمه پندپذیری است. «تَذِكْرَهُ لِمَنْ يَخْشَى» ۷ وظیفه ی پیامبر تذکر است نه اجبار مردم بر پذیرش. «إِلَّا تَذِكْرَهُ لِمَنْ يَخْشَى» ۸ تشریح و تکوین، هر دو از یک منبع هستند و قوانین آنها با یکدیگر مطابقت دارد. «تَنْزِيلًا مِمَّنْ خَلَقَ» ۹ آفریدگار آسمان های با عظمت، اگر سخنی بگوید آن سخن، بسیار مهم است.

«تَنْزِيلًا مِمَّنْ خَلَقَ الْأَرْضَ وَالسَّمَاوَاتِ الْعُلَى»... (کلام الامیر امیر الکلام)

ص: ۳۲۲

۱-۱. تفسیر صافی.

۲-۲. چنان که در آیات دیگر می خوانیم: «تذکره للمتقين» حاقه، ۴۸، «أما يخشى الله من عباده العلماء» فاطر، ۲۸.

اشاره

الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى (۵) لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرَى (۶) وَإِنْ تَجَهَّزْ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى (۷) اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى (۸)

(او خداوندی بخشنده و) رحمان است که بر عرش (تخت فرمانروایی هستی)، تسلط دارد.

آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین و آنچه در میان آنها و آنچه در زیر زمین است، برای اوست.

و اگر سخت را آشکار بگویی (و یا پنهان کنی، تفاوتی ندارد)، پس همانا او اسرار (شما) و پنهان تر (از آن) را می داند.

(زیرا او) خدایی است که معبودی جز او نیست (و) بهترین نام ها برای اوست.

نکته ها:

در این چند آیه، چهار صفت از صفات بارز خداوند مطرح شده است؛ الف: خالقیت. «خَلَقَ الْأَرْضَ وَالسَّمَاوَاتِ» ب: حاکمیت. «عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى» ج: مالکیت. «لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا ...»

د: عالمیت. «يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى» تسلط پروردگار بر عرش که در سوره های دیگر قرآن با عبارت «اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ» آمده است، کنایه از احاطه و سلطه خداوند بر جهان هستی است. مثلاً وقتی در فارسی می گویند:

فلانی بر تخت نشست، و یا فلانی را از تخت به پایین کشیدند، یعنی او حاکم شد و یا قدرت و حکومت را از او گرفتند.

معمولاً همراه با عبارت «اِسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ» و شبه آن، جمله ای می آید که به منزله ی تفسیر آن است، مانند:

«تُمْ اِسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُعْشَى اللَّيْلَ النَّهَارَ» (۱) او بر عرش سلطه دارد و با شب، روز را می پوشاند؛ «تُمْ اِسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ» (۲) او بر هستی احاطه دارد و امور را تدبیر می کند؛ «تُمْ اِسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَ مَا ...» (۳) او بر هستی تسلط دارد و همه چیز را می داند؛ «تُمْ اِسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ» (۴) او بر عرش سلطه دارد و جز او سرپرستی نیست؛ و در این آیه: «عَلَى الْعَرْشِ اِسْتَوَى لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ» کلمه «ثرى» به معنای خاک نمناک است و «تَحْتَ الثَّرَى» شامل اموات، گنج ها و هر چیز دیگری که در خاک پنهان شده می باشد.

«اسماء حسنی» (۵) همان صفات خداوند است که بنا بر روایات، ۹۹ اسم می باشد و اگر در دعا خداوند با این اسامی یاد شود، برکات و آثار فراوانی به همراه می آورد. اسمای الهی منحصر به اینها نیست و در بعضی ادعیه، مثل دعای جوشن کبیر، تا هزار اسم ذکر شده است. البته توسل به این اسما، تنها حفظ و قرائت آنها نیست، بلکه باید خود را به آن صفات نزدیک کرد. (۶)

در روایات می خوانیم که امامان معصوم علیهم السلام فرموده اند: به خدا سوگند، ما اسما حسنای الهی هستیم. (۷)

امام صادق علیه السلام فرمودند: «سر» آن چیزی است که در دل پنهان می کنی و «أخفی» آن

ص: ۳۲۴

۱-۱. اعراف، ۵۴.

۲-۲. یونس، ۳.

۳-۳. حدید، ۴.

۴-۴. سجده، ۴.

۵-۵. مفرد آمدن «الحسنی» با آنکه موصوف آن «اسماء» جمع است، شاید به دلیل مقدر گرفتن کلمه ی «هذه» باشد، یعنی «هذه الاسماء الحسنی»، هر چند نمونه های دیگری نیز در قرآن هست، مانند: «مآرب اخری»، طه، ۱۸ و «حداق ذات بهجه» نمل، ۶۰. تفاسیر مجمع البیان، طبری و تبيان.

۶-۶. تفسیر نمونه.

۷-۷. تفسیر نمونه.

است که از ذهنت عبور کرده، ولی آن را فراموش کرده ای. (۱) یعنی نه تنها از دیگران پنهان است، بلکه خود نیز از آن غافل شده ای.

خداوند بر همه چیز آگاه است، «يَعْلَمُ السِّرَّ وَ الْخَفِيَّ» غیب آسمان ها و زمین را می داند، «أَعْلَمُ غَيْبِ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ» (۲)، حمل ماده ی باردار را می داند، «يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَى» (۳)، هدف و معنای نگاه ها را می داند، «يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ» (۴)، خطورات قلبی را می داند، «يَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمْ» (۵) و هیچ برگی از درخت نمی افتد مگر اینکه او می داند. «وَمَا تَشِيقُ مِنْ وِرْقِهِ إِلَّا يَعْلَمُهَا» (۶)

پیام ها:

۱ تسلط خداوند بر هستی، رحیمانه است، نه جبارانه. «الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى» ۲ نزول قرآن جلوه ای از رحمانیت و اقتدار خداوند بر هستی است. «تَنْزِيلًا مِّمَّنْ خَلَقَ ... الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى» ۳ تسلط خداوند بر همه ی هستی، یکسان است. (۷) «عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى» ۴ خداوند، هم آفریدگار هستی است و هم نگهدار و حاکم بر آن. «خَلَقَ ... عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى» ۵ خداوند بر تمام آنچه دیدنی و نادیدنی است، آگاهی و مالکیت مطلقه دارد.

«لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ ... وَ مَا تَحْتَ الثَّرَى» ۶ یکی از راههای جلوگیری از منکرات، توجه مردم به علم الهی بر پنهان و آشکار آنهاست. «يَعْلَمُ السِّرَّ وَ الْخَفِيَّ» ۷ نام نیکو و زیبا چه در لفظ و چه در معنا، یک ارزش است و خداوند، هم خود جمیل است و هم بهترین و نیکوترین نام ها را دارد. «لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى»

ص: ۳۲۵

۱-۱. تفسیر صافی.

۲-۲. بقره، ۳۳.

۳-۳. رعد، ۸.

۴-۴. غافر، ۱۹.

۵-۵. احزاب، ۵۱.

۶-۶. انعام، ۵۹.

۷-۷. تفسیر نور الثقلین؛ کافی، ج ۱، ص ۱۲۸.

اشاره

ثُمَّ صَدَقْنَاهُمُ الْوَعْدَ فَأَنْجَيْنَاهُمْ وَمَنْ نَشَاءُ وَأَهْلَكْنَا الْمُسْرِفِينَ (۹) لَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (۱۰)

و آیا خبر موسی به تو رسیده است؟!

هنگامی که آتشی را دید، پس به خانواده خود گفت: قدری درنگ کنید، همانا من آتشی یافتم، شاید (بتوانم) مقداری از آن را برای شما بیاورم یا به واسطه ی (آن) آتش، راهی بیابم.

نکته ها:

«قبس» به قطعه ای از آتش می گویند که از مجموعه آن جدا شده باشد.

در بخشی از سوره فرازهایی از داستان موسی علیه السلام به تفصیل بیان شده است:

الف: انتخاب حضرت موسی علیه السلام برای رسالت.

ب: دعوت آن حضرت از فرعون برای پذیرش حق.

ج: خروج او از مصر و غرق شدن فرعون.

د: گوساله پرستی بنی اسرائیل.

حضرت موسی علیه السلام به همراه همسر باردار خود، عزم سفر نمود و در بیابان راه را گم کردند.

در آن بیابان تاریک و هوای سرد و بارانی، برای گرمی و راهیابی، نیاز به آتش داشتند که از دور آتشی نمایان شد و حضرت برای به دست آوردن آتش و آسایش خانواده، راهی آن مکان شد که ناگهان ندایی آمد و خداوند موسی را به پیامبری برگزید. (۱)

آری، موسی علیه السلام برای پیدا کردن راه نجات خود و خانواده اش به سراغ آتش رفت، ولی خداوند راه نجات دیگران را به روی او گشود. او راه زمینی را می جست، اما خدا راه معنویت و سعادت را به او نشان داد، او راه هدایت فردی را دنبال می کرد، ولی خدا راه هدایت امت را

ص: ۳۲۶

پیام ها:

۱ در نقل حقایق تاریخی، ابتدا مخاطبان خود را تشنه ی شنیدن کنیم، سپس ماجرا را برای آنها بیان نماییم. «هَلْ أَتَاكَ» ۲ سؤال کردن، شیوه ای مناسب برای تبلیغ و تربیت است. «هَيْلُ أَتَاكَ» ۳ بیان تاریخ، ارائه یک موعظه تجربی و وسیله ای برای عبرت است و دل و خاطر پیامبر را تسلی می دهد. «حَدِيثُ مُوسَى» (در فرهنگ قرآن، حدیث به معنای تاریخ است، نه حادثه ی جدید). ۴ گاهی انسان، نور الهی را به صورت نار می بیند. (۱) «إِذْ رَأَى نَارًا» ۵ زنان، دوشادوش مردان در چشیدن ناگواری ها سهیم بوده اند. «لِأَهْلِهِ» ۶ از حوادث تلخ نهراسید، چرا که گاهی از دل حوادث به ظاهر ناگوار، لطف خداوند ظاهر می شود. «إِذْ رَأَى نَارًا» ۷ مرد، متکفل تأمین رفاه خانواده خویش است. «لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ»

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۱ تا ۱۲]

اشاره

فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ يَا مُوسَى (۱۱) إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى (۱۲)

پس همین که نزد آتش آمد، ندا داده شد: ای موسی!

همانا من پروردگار تو هستم. پس کفش خود را بیرون آور، به درستی که تو در سرزمین مقدس «طوی» هستی.

نکته ها:

نام موسی در بیست سوره و ۱۳۶ مرتبه در قرآن آمده و ماجرای موسی علیه السلام از بزرگ ترین

ص: ۳۲۷

داستان های قرآن است، زیرا حدود نهصد آیه از قرآن را به خود اختصاص داده است.

کلمه «رب» که از اسمای حسناى الهى است، بیش از ۹۷۰ مرتبه در قرآن آمده است و خداوند در اولین تجلی بر حضرت موسی علیه السلام خودش را با این نام به او معرفی فرمود. «إِنِّي أَنَا رَبُّكَ» و چون نبوت حضرت موسی علیه السلام با ندا و کلام الهی آغاز شد، لذا او را کلیم الله می نامند. «وَ كَلَّمَ اللَّهُ مُوسَىٰ تَكْلِيمًا» (۱) «بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ» به مکان دور از عیب و گناه اطلاق می گردد و «طَوًى» یعنی چیزی یا جایی که با برکت آمیخته شده است.

در حدیثی می خوانیم که مراد از کندن دو کفش، دل کندن از دو نگرانی است: یکی نگرانی از وضع همسر در آن سرما و دیگری، نگرانی از شرّ فرعون. (۲) بعضی نیز آن را اشاره به همسر و فرزند و یا حبّ دنیا و آخرت دانسته اند. در تورات کنونی نیز عبارت «فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ» به همین تعبیر آمده است. (۳)

پیام ها:

۱ چه بسا انسان به قصد کاری گام برمی دارد، اما به نتیجه دیگری می رسد.

« آتَيْكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ ... نُودِيَ » رفت موسی کاتشی آرد بدست آتشی دید او که از آتش پرست ۲ همین که اراده ی خداوند بر تحقق چیزی تعلق گرفت، تمام وسایل به خدمت آن هدف درمی آیند. (تاریکی شب، بارداری همسر، گم کردن راه، دیدن آتش، همه مقدمه جذب موسی علیه السلام و ارائه وحی و نبوت به او در میعادگاه الهی شد). ۳ هر کجا که ناباوری احساس می شود، باید تأکید بیشتری کرد. «إِنِّي أَنَا رَبُّكَ» ۴ آثار قداست و معنویت کار باید در ظاهر افراد نیز پیدا باشد. «فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ» ۵ رابطه ی عمیق با خداوند، در گرو دل کندن از وابستگی هاست. «فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ»

ص: ۳۲۸

۱-۱. نساء، ۱۶۴.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. تورات، سفر خروج، فصل سوم.

۶ برای دریافت مسئولیت، فروتنی از ابتدایی ترین لوازم است. «فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ» ۷ بعضی از مکان ها دارای قداست خاصی هستند. «فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ» (پابرهنه شدن و بیرون آوردن کفش، از آداب ورود به مکان های مقدس است) ۸ پیام های مقدس، در مکان های مقدس نازل می شوند. «نُودِي ... بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ» ۹ پذیرش مسئولیت های آسمانی در دل پاک طبیعت، همچون؛ کوه طور، وادی مقدس طوی و غار حرا بوده است. «نُودِي ... بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوي»

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۳ تا ۱۵]

اشاره

وَ أَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحَىٰ (۱۳) إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي (۱۴) إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا
لِيُجْزِيَ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعَىٰ (۱۵)

و من تو را (به پیامبری) برگزیده ام، پس به آنچه وحی می شود گوش فراده.

همانا منم الله، جز من خدایی نیست، پس مرا بندگی کن و نماز را بپادار تا به یاد من باشی.

همانا قیامت خواهد آمد (ولی) من می خواهم (زمان) آن را مخفی کنم تا هر کس در برابر سعی و تلاش خود، جزا داده شود.

نکته ها:

یکی از اسامی قیامت، ساعت است. (۱)

پیام ها:

۱ پیامبران، از جانب خداوند منصوب می شوند، نه از طرف مردم. «أَنَا اخْتَرْتُكَ» ۲ باید کلمات وحی را با تمام وجود و با جان و دل شنید. «فَاسْتَمِعْ» نه «فاسمع».

ص: ۳۲۹

۱-۱. بیش از چهل مرتبه این تعبیر «ساعه» در مورد قیامت بکار رفته است. تفسیر فرقان.

۳ از آداب گفتگو، معرفی خود است. «إِنِّي أَنَا اللَّهُ» ۴ در نظام الهی، شناخت، اساس عمل است. «إِنِّي أَنَا اللَّهُ فَاعْبُدْنِي» ۵ شناخت اصول دین، بر انجام فروع دین مقدم است. «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي» توحید نظری مقدم بر توحید عملی است. «إِنِّي أَنَا اللَّهُ فَاعْبُدْنِي» ۶ عبادت باید خالصانه باشد. ارزش عبادت به میزان خلوص آن است.

«فَاعْبُدْنِي» ۷ توحید در رأس همه عقاید و نماز در رأس همه عبادات است. «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا، فَاعْبُدْنِي وَ أَقِمِ الصَّلَاةَ» ۸ نماز، اولین دستور کار و برنامه ی عملی انبیاست. «أَقِمِ الصَّلَاةَ» ۹ نماز، در ادیان دیگر نیز بوده است. «أَقِمِ الصَّلَاةَ» ۱۰ هدف از اقامه نماز، تنها رعایت قالب آن نیست، بلکه توجه به قلب آن، یعنی احساس حضور است. «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِتَذَكَّرَ» ۱۱ توجه به قیامت، سبب برپایی نماز می شود. «أَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ» در قیامت از نماز می پرسند.

۱۲ برپایی نماز به خاطر یاد اوست، «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِتَذَكَّرَ» و یاد او موجب آرامش دلهاست. «أَلَا بِحِذْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (۱) چنان که یاد ما از خدا، سبب یاد خدا از ماست. «فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ» (۲) ۱۳ توحید و معاد، اولین پیام های الهی برای بشر است. «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا، السَّاعَةَ آتِيَةٌ» ۱۴ از زمان وقوع قیامت، هیچ کس به جز خدا آگاه نیست. «أَكَادُ أُخْفِيهَا» ۱۵ برپایی قیامت حتمی است، «إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ» اما زمانش مخفی است. «أُخْفِيهَا» ۱۶ هر آگاهی و دانستنی مفید نیست. «أَكَادُ أُخْفِيهَا» ندانستن زمان وقوع قیامت دارای حکمت و لطفی است. زیرا انسان در عمل آزاد بوده و گرفتار هیجان و

ص: ۳۳۰

۱- ۱. رعد، ۲۸.

۲- ۲. بقره، ۱۵۲.

ترس نیست. کسی که ساعت آمدن میهمان را نمی داند، دائماً آمادگی خود را حفظ می کند.

۱۷ با پنهانی زمان قیامت است که پاداش مردم بر اساس واقعیات و به اندازه تلاش و کوشش آنها خواهد بود. «أُخْفِيهَا... لِتُجْزَى» ۱۸ پاداش و کیفر دنیوی کامل نیست. «إِنَّ السَّاعَةَ... لِتُجْزَى» ۱۹ در قیامت، اجرای قانون و پاداش و کیفر در حق همه یکسان است. «كُلُّ نَفْسٍ» ۲۰ پاداش بر اساس سعی و تلاش است، خواه به انجام برسد، یا نرسد. «لِتُجْزَى - بِمَا تَسْعَى»

سوره طه (۲۰): آیه ۱۶

اشاره

فَلَا يَصُدُّكَ عَنْهَا مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَتَرْدَى (۱۶)

پس مبادا کسی که به قیامت ایمان ندارد و پیرو هوای نفس خویش است، تو را از توجه به قیامت باز دارد که سقوط می کنی.

پیام ها:

۱ تنها اعتقاد و عمل به اصول و فروع کافی نیست، بلکه صلابت در برابر مخالفان نیز لازم است. «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي فَلَا يَصُدُّكَ» ۲ افراد بی ایمان در صدد باز داشتن شما از راه حق هستند. توطئه و کارشکنی آنان، در راه و روش شما خللی وارد نسازد. «فَلَا يَصُدُّكَ» ۳ سرچشمه انکار معاد، پیروی از هوای نفس است. (۱) «مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ» ۴ ایمان به معاد، بهترین عامل برای کنترل هوی پرستی است. «مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ» ۵ نتیجه هوی پرستی سقوط است، گرچه آن شخص پیامبر باشد. «فَتَرْدَى»

ص: ۳۳۱

۱-۱. شاید علت آنکه عدم ایمان با جمله ی «لَا يُؤْمِنُ» به صورت مضارع، و پیروی از هوی و هوس با جمله ی «وَ اتَّبَعَ هَوَاهُ» به شکل فعل ماضی آمده، این باشد که ایمان نیاوردن ها به خاطر پیروی از هوسها است. تفسیر المیزان.

۶ سازش با کفار و افراد بی ایمان، مایه ی هلاکت است. «فَلَا يَصُدُّنَكَ ... فَتَرَدِي» ۷ کافران و هواپرستان درصدد بازداشتن مؤمنان از نمازند. «أَقِمِ الصَّلَاةَ ... فَلَا يَصُدُّنَكَ عَنْهَا»

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۷ تا ۲۱]

اشاره

وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسَى (۱۷) قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّؤُا عَلَيْهَا وَ أَهْشُبُ بِهَا عَلَيَّ غَمِّمِي وَ لِي فِيهَا مَآرِبُ أُخْرَى (۱۸) قَالَ أَلْقَاهَا يَا مُوسَى (۱۹) فَأَلْقَاهَا فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَى (۲۰) قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا الْأُولَى (۲۱)

و(خداوند فرمود:) ای موسی! آنچه به دست راست توست چیست؟

(موسی) گفت: این عصای من است که بر آن تکیه می دهم و با آن برای گوسفندانم (از درختان) برگ می ریزم و در آن منافع دیگری (نیز) برای من است.

(خداوند) فرمود: ای موسی! عصا را بیفکن.

پس (موسی) آن را افکند، پس ناگهان آن (عصا) ماری شد که می شتافت.

(خداوند) فرمود: آن را بگیر و نترس، ما بزودی آن را به حالت اولیّه اش بر می گردانیم.

نکته ها:

انسان ها به طور طبیعی از خطر و عوامل شرّ و ضرر می ترسند و از رویارویی با آن پرهیز می کنند و بدیهی است موسی علیه السلام نیز که انسان است بترسد، آنچه مورد انتقاد و مذمّت است، تأثر، خشیت و اضطراب قلبی از غیر خداست که مخالف شجاعت و از صفات رذیله است و البتّه موسی از آن دور بوده است.

شاید ترس موسی علیه السلام به خاطر آن بود که فرمان «أَلْقِهَا» را مثل فرمان «فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ»

برای احترام می پنداشت، اما همین که تبدیل به مار شد، جا خورد.

اصلاً همین ترس، خود دلیلی بر معجزه بودن این واقعه است، و گر نه، ساحری که خودش می داند سحرش واقعیت ندارد، از سحر و جادوی خود نمی ترسد.

خداوند در هر لحظه به میلیون ها بی جان، جان می دهد و یا جان میلیون ها جاندار را می گیرد، در اینجا نیز به عصای بی جان، جان داد و سپس آن را گرفت و بار دیگر عصا شد. (۱) آیا او نمی تواند انسان زنده را بمیراند و دوباره او را به صورت اولیه اش در آورد؟ به راستی اگر نظر الهی چوب را اژدها می کند، پس اگر بر ما نظر لطفی کند چه می شود؟! و اگر نظر کرده ی او سحر تمامی ساحران را می بلعد، آیا نظر او بر قلب ما همه و سوسه ها را نخواهد بلعید؟! در همین ابتدای کار برای موسی دو معجزه صورت گرفت، یکی اینکه عصا به اژدها تبدیل شد، «فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَى» و دیگر اینکه اژدها به صورت عصای اولیه در آمد. «سَيَرَّتْهَا الْأُولَى»

پیام ها:

۱ خداوند برای قدرت نمایی خود، حتی از نزدیک ترین و ساده ترین ابزارها نیز استفاده می کند. «وَمَا تَلَكَ يَمِينِكَ يَا مُوسَى»
۲ با بهره برداری از ابزارهای چند منظوره می توان از حجم کمتر استفاده ی بیشتری برد. «أَتَوَكَّؤُا عَلَيْهَا وَ أَهْشُ بِهَا» ...

۳ تکیه بر عصا و ابزار مادی، با توکل بر خداوند منافاتی ندارد. «أَتَوَكَّؤُا عَلَيْهَا» ۴ چوپانی شغل اکثر انبیا بوده است. «أَهْشُ بِهَا عَلِيٍّ غَنَمِي» ۵ تمرین، تجربه و آمادگی قبل از دعوت ضروری است. موسی علیه السلام که می خواهد در برابر فرعون عصا را بیفکند تا اژدها شود، باید خودش قبلاً صحنه را دیده باشد. «فَلَقَاهَا فَاِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَى»

ص: ۳۳۳

اشاره

وَ أُضْمِمُ يَدَكَ إِلَىٰ جَنَاحِكَ تَخْرُجُ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ آيَةٌ أُخْرَىٰ (۲۲) لِنُرِيكَ مِنْ آيَاتِنَا الْكُبْرَىٰ (۲۳) إِذْ هَبَّ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ (۲۴)

و دستت را به زیر بازو و بغل خویش فروبر تا سفید و بی عیب بیرون آید (که این نیز) نشانه و معجزه ی دیگری است.

تا از نشانه های بزرگ خویش به تو نشان دهیم.

(ای موسی! اکنون) به سوی فرعون حرکت کن که او طغیان کرده است.

نکته ها:

دومین معجزه ی حضرت موسی علیه السلام «ید بیضاء» (دست سفید) بود که با سه تعبیر در قرآن آمده است؛ یکی «أَسْلُكُ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ» (۱) و دیگری «وَ أَدْخِلْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ» (۲) و دیگری آیه ی «أُضْمِمُ يَدَكَ إِلَىٰ جَنَاحِكَ» که می توان بین همه ی آنها جمع کرد و گفت: دست خود را در گریبان فرو ببر و تا زیر بغل ادامه بده.

در تورات، آمده است: سفیدی دست موسی گرفتار مرض برص و پیسی شده بود، (۳) ولی در قرآن کلمه ی «مِنْ غَيْرِ سُوءٍ» آمده تا بگوید سفیدی دست، نور بود نه مرض و تورات تحریف شده است.

پیام ها:

۱ دست قدرت الهی باز است و هر لحظه با هر وسیله که بخواهد می تواند قدرت نمایی کند. «أُضْمِمُ يَدَكَ»

ص: ۳۳۴

۱-۱. قصص، ۳۲.

۲-۲. نمل، ۱۲.

۳-۳. تورات، سفر خروج، فصل ۴، جمله ۶؛ تفسیر نمونه.

۲ هر چه تکبر و لجاجت مخاطب بیشتر باشد، معجزه های بیشتری ارائه شود.

« آيَةُ أُخْرَى » (برای فرعون ها، چند معجزه لازم است.) ۳ کسی که بنا دارد طاغوت را به حقّ دعوت کند، باید خودش آثار حقّ را دیده باشد. « لِنُرِيكَ مِنْ آيَاتِنَا الْكُبْرَى » ۴ معجزات انبیا، گوشه ای از آیات الهی است. « مِنْ آيَاتِنَا » ۵ اولین مأموریت انبیا، مبارزه با طاغوت هاست. « اِذْهَبْ » ۶ همیشه نباید منتظر آمدن مردم بود، گاهی لازم است حتی پیامبران برای هدایت حاکمان حرکت کنند. « اِذْهَبْ اِلَى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغَى » ۷ برای اصلاح جامعه، باید به سراغ سرچشمه و ریشه ی فتنه و فساد رفت.

« اِذْهَبْ اِلَى فِرْعَوْنَ » ۸ دین از سیاست جدا نیست، موسی برای اصلاح حکومت حرکت کرد. « اِذْهَبْ اِلَى فِرْعَوْنَ » ۹ مبارزه با طاغوت یک تکلیف الهی است، نه یک نمایش سیاسی. « اِذْهَبْ » ۱۰ سرچشمه ی همه انکارها، طغیان و گردن کشی در مقابل حقّ است. « اِنَّهُ طَغَى » طغیان فرعون در ادعای ربوبیت، ایجاد وحشت، تفرقه و برده کشی مردم بود.

۱۱ کسانی می توانند با طاغوت مبارزه کنند که با ایمان، عبادت و صلابت خود را ساخته باشند. « فَأَعْبُدْنِي ... أَقِمِ الصَّلَاةَ ... فَلَا يَصُدُّكَ ... اِذْهَبْ اِلَى » ...

اشاره

قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي (۲۵) وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي (۲۶) وَأُحْلِلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي (۲۷) يَفْقَهُوا قَوْلِي (۲۸)

(موسی) گفت: پروردگارا! (اکنون که مرا به این کار بزرگ مأمور فرمودی) سینه ام را برایم گشاده گردان (و بر صبر و حوصله ام بیفزا).

و کارم را برایم آسان فرما.

و گره از زبانم باز نما.

تا (آنها) سخنان مرا (خوب) بفهمند.

نکته ها:

اشاره

همین که حضرت موسی علیه السلام به رسالت الهی مأمور گردید، چهار خواسته را از خداوند طلب نمود:

۱ سعه ی صدر. «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي» ۲ شرایط آماده. «وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي» ۳ بیان روان. «وَأُحْلِلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي» ۴ داشتن وزیر. «وَأَجْعَلْ لِي وَزِيرًا» چون حضرت موسی علیه السلام به مسائل متعدّد عبادی، سیاسی، انقلابی، اجتماعی، اخلاقی، فردی و جمعی مأمور شده بود و طبعاً پرداختن و توجه لازم به هر کدام، انسان را از سایر امور غافل می سازد، لذا سعه صدر در رسیدن به همه ی این موارد کاملاً ضرورت دارد. (۱)

سعه ی صدر، هم برای خود انسان لازم است، هم برای انجام مسئولیت و کلمه «لی» رمز آن است که دریافت وحی، نیاز به ظرفیت بزرگ دارد. چنان که در سوره انشراح در مورد پیامبر صلی الله علیه و آله آمده است: «أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ ... فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا»

ص: ۳۳۶

قلب مؤمن و کافر هر یک جایگاه امری است، از جمله:

قلب مؤمن قلب کافر ۱ حیات. «أَوْ مَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ» (۱) ۱ مرض. «فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ» (۲) ۲ شفا. «وَيُشْفِي صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ» (۳) ۲ قساوت. «جَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً» (۴) ۳ طهارت. «امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ» (۵) ۳ عدم پذیرش. «أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ» (۶) ۴ سعه صدر. «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي» (۷) ۴ مهر خوردن. «طَبَعَ اللَّهُ عَلَيَّ قُلُوبَهُمْ» (۸) ۵ هدایت. «مَنْ يُؤْمِنِ بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ» (۹) ۵ احاطه ظلمت. «رَأَى عَلَى قُلُوبِهِمْ» (۱۰) ۶ ایمان. «كُتِبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانُ» (۱۱) ۶ حجاب. «جَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً» (۱۲) ۷ سکینه. «السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ» (۱۳) ۷ قفل شدن. «أَمْ عَلَى قُلُوبِ أَقْفَالِهِمْ» (۱۴) ۸ الفت. «وَ أَلْفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ» (۱۵) ۸ سختی. «خَتَمَ اللَّهُ عَلَيَّ قُلُوبَهُمْ» (۱۶) ۹ اطمینان قلبی. «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (۱۷) ۹ برگشت و نفهمی. «صِرْفَ اللَّهِ الْقُلُوبُ» (۱۸) ۱۸ قلوبهم»

پیام ها:

۱ سعه ی صدر اولین شرط موفقیت در هر کاری است. «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي» ۲ به جای ترس و فرار از مسئولیت، امکانات و مقدمات و ابزار آن را از خداوند بخواهیم. «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي»

ص: ۳۳۷

- ۱-۱. انعام، ۱۲۲.
- ۲-۲. بقره، ۱۰.
- ۳-۳. توبه، ۱۴.
- ۴-۴. مائده، ۱۳.
- ۵-۵. حجرات، ۳.
- ۶-۶. صف، ۵.
- ۷-۷. طه، ۲۵.
- ۸-۸. نحل، ۱۰۸.
- ۹-۹. تغابن، ۱۱.
- ۱۰-۱۰. مطفین، ۱۴.
- ۱۱-۱۱. مجادله، ۲۲.
- ۱۲-۱۲. کهف، ۵۷.
- ۱۳-۱۳. فتح، ۴.
- ۱۴-۱۴. محمد، ۲۴.
- ۱۵-۱۵. انفال، ۶۳.
- ۱۶-۱۶. بقره، ۷.

١٧-١٧. رعد، ٢٨.

١٨-١٨. توبه، ١٢٧.

۳ دعا قبل از هر کاری، رمز توکل و مایه ی دفع خطرات و آفات راه است، هر چند دعا خود نیز عبادت و اعلام نیاز به شمار می رود. «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي» ۴ ارشاد و تربیت مردم و مبارزه با طاغوت ها، بستگی تام به صبر و حوصله ی مربی و مجاهد دارد. «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي» ۵ رسالت، با تندی و خشونت سازگار نیست. کار بزرگ، روح بزرگ می خواهد.

«رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي» (موسی علیه السلام در یک درگیری، یک نفر را با مشت کشته بود، از این روی از خداوند طلب شرح صدر کرد.) ۶ دعای انبیا در قرآن، با اسم «رَبِّ» است. «رَبِّ» ۷ دریافت الطاف الهی، روح و سینه ای گشاده لازم دارد. «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي» ۸ با سعه ی صدر کارها آسان می شود. «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَ يَسِّرْ لِي أَمْرِي» ۹ ساده گویی و بیان روان، کمال است. «وَ اخْلُلْ عُقْمَةً مِنْ لِسَانِي» ۱۰ در هدایت و بسیج کردن مردم و روحیه دادن به نیروها و ارباب و تضعیف روحیه ی طاغوت، زبان گویا بسیار مهم است. «وَ اخْلُلْ عُقْمَةً مِنْ لِسَانِي» ۱۱ اصل، فهمیدن مردم است، نه اصطلاحات زیبا. «يَفْقَهُوا قَوْلِي» شرط موفقیت در تبلیغ آن است که مردم حرف مبلغ را خوب بفهمند.

۱۳ در تبلیغ باید از هر وسیله ای که شناخت مردم را عمیق تر می کند استفاده کرد.

«يَفْقَهُوا قَوْلِي»

[سوره طه (۲۰): آیات ۲۹ تا ۳۴]

اشاره

وَ اجْعَلْ لِي وَزِيْرًا مِّنْ اَهْلِي (۲۹) هَارُونَ اَخِي (۳۰) اَشْدُدْ بِهٖ اَزْرِي (۳۱) وَ اَشْرِكْهُ فِيْ اَمْرِي (۳۲) كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيْرًا (۳۳) وَ نَذْكُرَكَ كَثِيْرًا (۳۴)

و از خاندانم (یاور و) وزیری برایم قرار بده.

برادرم هارون را.

(و اینگونه) پشت مرا با او استوار ساز.

و او را در کارم شریک گردان.

ص: ۳۳۸

تا ما تورا بسیار به پاکی بستاییم.

و تورا بسیار یاد نماییم.

نکته ها:

«وزیر» از «وزر» به معنای بار سنگین، به کسی گفته می شود که بار مسئولیت دیگری را نیز بر دوش می کشد. کلمه ی «أزری» نیز به معنای «پشت من» است.

در تفاسیر آمده است که پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله بارها این آیات را می خواند و می فرمود:

خدایا من نیز مثل موسی علیه السلام وزیری از اهل خودم می خواهم. (۱)

حضرت موسی علیه السلام در دریافت وحی مشکلی نداشت و وزیر خواستن او تنها به خاطر سنگینی مسئولیت رسالت و سختی تبلیغ بود.

هارون علیه السلام سه سال از حضرت موسی بزرگ تر بود و به همین مقدار، زودتر از موسی علیه السلام از دنیا رفت. (۲) و انبیای بعدی، همه از نسل هارون علیه السلام هستند.

علامه طباطبایی در تفسیر المیزان می فرماید: حدیث منزلت که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به حضرت علی علیه السلام فرمود: «انت منی بمنزله هارون من موسی الا أنه لا نبی بعدی» از صد طریق از اهل سنت و هفتاد طریق از شیعه نقل شده است.

استمداد از مردم، منافاتی با توکل و کمک از خداوند نداشته و شرک نیست. در قرآن بارها به مسئله ی استمداد و تعاون اشاره شده است، از جمله: «تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَ التَّقْوَىٰ» (۳) یکدیگر را در کار خیر یاری کنید. چنان که حضرت عیسی فرمود: «مَنْ أَنصَارِي إِلَى اللَّهِ» (۴)، یاور من به سوی خدا کیست؟ یا خداوند در جواب پیامبر صلی الله علیه و آله می فرماید: «حَسْبُكَ اللَّهُ وَ مَنْ أَتْبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ» (۵)، خداوند و مؤمنان پیرو، برای تو کافی هستند. یا ذو القرنین از مردم برای ساختن سد کمک درخواست کرد و فرمود: «فَاعِينُونِي بِقُوَّةٍ» ... (۶)

ص: ۳۳۹

۱-۱. تفاسیر درّ المثور و نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

۳-۳. مائده، ۲.

۴-۴. آل عمران، ۵۲.

۵-۵. انفال، ۶۴.

۶-۶. کهف، ۹۵.

با نیروی خود مرا کمک کنید. و در این ماجرا نیز حضرت موسی از خداوند انسانی شایسته را به کمک می طلبد تا او را در امر تبلیغ دین یاری نماید.

پیام ها:

۱ مبارزه با طاغوتی مثل فرعون به تنهایی ممکن نیست. «اجْعَلْ لِي وَزِيْرًا» ۲ هر چه کار مهم تر باشد، انتخاب وزیر و همراه نیز حسّاس تر است، وزیر موسی علیه السلام را باید خداوند تعیین فرماید. «اجْعَلْ لِي وَزِيْرًا» ۳ اگر همکار انسان از اهل خود او باشد بهتر است. (۱) «مِنْ أَهْلِي» ۴ رهبری و مدیریت باید متمرکز در شخص واحد باشد و دیگران با او همکاری کنند. «أَشُدُّ بِهِ أَزْرِي، أَشْرِكُهُ فِي أَمْرِي» ۵ همکاری مایه پیشرفت امور است که همفکر و همراه باشد، نه در مقابل.

«أَشْرِكُهُ فِي أَمْرِي» ۶ تسبیح واقعی، در فضای مبارزه با طاغوت است. «إِنَّهُ طَعْنٌ، كَيْ نُسَبِّحَكَ» ۷ فلسفه ی حکومت و قدرت، برپایی و ارتقای معنویّت در جامعه است. «أَشُدُّ بِهِ أَزْرِي كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيْرًا وَ نَذْكُرَكَ كَثِيْرًا» ۸ وظیفه ی انبیا، تنزیه خداوند از شرک، اوهام و خرافات است. «نُسَبِّحَكَ» ۹ مسئولیت زیاد، تسبیح زیاد لازم دارد. «نُسَبِّحَكَ، كَثِيْرًا» ۱۰ ابتدا خداوند را از هر عیب و نقصی تنزیه کنیم، سپس به ذکر و شکر او پردازیم. «نُسَبِّحَكَ، نَذْكُرَكَ» ۱۱ آنچه ارزش دارد ذکر کثیر است و گر نه هر انسانی هنگام خطر و گرفتاری یاد خدا می کند. «نَذْكُرَكَ كَثِيْرًا»

ص: ۳۴۰

۱- ۱). البته در صورتی که لیاقت و صلاحیت لازم را دارا باشد، چنان که حضرت موسی انتخاب هارون را فصاحت او دانست و فرمود: «هو افصح منّي»

اشاره

إِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصِيرًا (۳۵) قَالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يَا مُوسَى (۳۶) وَ لَقَدْ مَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً أُخْرَى (۳۷)

(پروردگارا!!) همانا تو همواره نسبت به احوال ما آگاه و بصیر هستی.

(خداوند) فرمود: ای موسی! به یقین آنچه را درخواست کردی به تو داده شد.

و به تحقیق ما بار دیگر بر تو منت گذاشتیم (و تو را مشمول نعمت های خویش ساختیم).

پیام ها:

۱ انبیا، همیشه خود را در محضر الهی می دیدند، و به اراده و مصلحت او راضی بودند. «إِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصِيرًا» ۲ با اینکه خداوند به همه چیز آگاه است، ولی باز هم دعا و درخواست از او مطلوب است. «رَبِّ اشْرَحْ ... إِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصِيرًا» ۳ اگر درخواست، صحیح و بجا، و دعا خالصانه باشد، استجاب قطعی است.

«قَدْ أُوتِيتَ» ۴ عطای الهی حکیمانه و بر اساس بصیرت است. «بِنَا بَصِيرًا ... أُوتِيتَ سُؤْلَكَ» ۵ کسی را که منصوب و مأمور انجام کاری می کنیم، ابزار کار و خواسته های او را نیز تأمین کنیم. «إِذْ هَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ ... رَبِّ اشْرَحْ لِي صِدْرِي ... وَ زَيْرًا مِنْ أَهْلِي ... قَدْ أُوتِيتَ» ۶ نعمت های الهی از باب امتنان است، نه استحقاق. «وَ لَقَدْ مَنَّا» ۷ هیچگاه الطاف خداوند را از یاد نبریم. «وَ لَقَدْ مَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً أُخْرَى»

اشاره

إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّكَ مَا يُوحَىٰ (۳۸) أَنْ اقْذِفِيهِ فِي التَّابُوتِ فَاقْذِفِيهِ فِي الْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِي وَعَدُوٌّ لَهُ وَ أَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِنِّي وَ لَتُضَنَّ عَلَيَّ عَيْنِي (۳۹)

آن گاه که به مادرت آنچه را باید الهام کرد، وحی کردیم.

(به او وحی کردیم) که کودک خود را در صندوقی بگذارد، پس آن (صندوق) را در دریا بیندازد، تا دریا آن را به ساحل افکند و (کسی که) دشمن من و دشمن او (است)، آن را (از دریا) بگیرد. و (ای موسی!) من محبتی از جانب خویش بر تو افکندم (تا تو را دوست بدارند) و تا زیر نظر من ساخته شوی (و پرورش یابی).

نکته ها:

مراد از وحی در اینجا، الهام و القا بر قلب است، نه آن وحی اصطلاحی که مخصوص پیامبران است. زیرا رسالت، مخصوص مردان است. چنان که در سوره یوسف، آیه ۱۰۹ می فرماید: «وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ» «تابوت» (۱) به معنای صندوق و «یم» به معنای دریاست و تمام هشت مورد استعمال «یم» در قرآن، در داستان حضرت موسی می باشد.

بر خلاف امروزه که صنعت تنها به ساخت کالاها گفته می شود، قرآن صنعت را هم به کالا گفته «إِصْنَعِ الْفُلْكَ» و هم به تربیت انسانی. «لِتُضَيِّعَ عَلَيَّ عَيْنِي» همین که خداوند بر کاری اراده کند، تمام مقدمات آن را نیز فراهم می سازد. در اینجا برای حفظ موسی علیه السلام، به مادرش الهام می کند که فرزندت را به دریا بیندازد، به دریا امر می نماید که صندوق حامل کودک را به ساحل ببر، به قلب دشمن القا می فرماید که او را بگیر و محبت کودک را نیز در دل او قرار می دهد.

امام باقر علیه السلام فرمود: خداوند چنان محبتی از موسی در دل مردم انداخت که هر کس

ص: ۳۴۲

۱-۱) مراد از تابوت در داستان طالوت و جالوت در آیه ۲۴۸ سوره بقره، همین صندوقچه حضرت موسی است.... «ان یأتیکم التابوت فیه سکنه من ربکم و بقیه ممّا ترک آل موسی و آل هارون»

موسی علیه السلام را می دید به او علاقه مند می شد. (۱)

رمز رسیدن به کمالات، دل کردن از وابستگی ها و دوستی هاست. «إِقْذِفِيهِ» الف: دل کردن از خود؛ ابراهیم حاضر شد در آتش افتد.

ب: دل کردن از همسر؛ ابراهیم همسرش را در مکه ی بی آب و گیاه گذارد.

ج: دل کردن از نوزاد؛ مادر موسی فرزند خود را در آب افکند.

د: دل کردن از نوجوان؛ ابراهیم حاضر شد اسماعیل را قربانی کند.

ه: دل کردن از شهوت؛ یوسف، درخواست کامیابی همسر عزیز مصر را نپذیرفت.

و: دل کردن از خواب؛ ثواب نماز در دل شب را کسی جز خدا نمی داند. «فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ» (۲)

پیام ها:

۱ گاهی والدین به خاطر فرزند، مشمول لطف خاص می شوند. «أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ» ۲ زن نیز می تواند به مقامی برسد که مورد وحی و الهام الهی قرار بگیرد. «أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ» (اگر چه این وحی، برای رسالت بشمار نمی رود، اما الهام ساده نیز به حساب نمی آید، زیرا مادر موسی به واسطه ی آن، فرزند خود را تسلیم امواج آب کرد.) ۳ در حرکت و نهضت انبیا، زنان نیز ایفای نقش کرده اند. «أُمَّكَ» ۴ دریا نیز همچون تمام هستی، تحت امر الهی است. «فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ» ۵ تکرار کلمه «عدو» نشانه عمق عداوت طاغوت نسبت به فرستادگان الهی است. «عَدُوٌّ لِي وَ عَدُوٌّ لَهُ» ۶ عدو شود سبب خیر، اگر خدا خواهد. «يَأْخُذُهُ عَدُوٌّ لِي وَ عَدُوٌّ لَهُ» ۷ محبوبیت یکی از الطاف الهی است. آنکه دلها از اوست، محبت نیز از اوست.

«مَحَبَّةٌ مِنِّي»

ص: ۳۴۳

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. سجده، ۱۷.

۸ اولیای خدا، تحت نظر و تربیت ویژه ی پروردگار قرار دارند. «عَلَى عَيْنِي»

[سوره طه (۲۰): آیه ۴۰]

اشاره

إِذْ تَمْشِي أُخْتُكَ فَتَقُولُ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ مَن يَكْفُلُهُ فَرَجَعْنَاكَ إِلَىٰ أُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ ۚ وَقَتَلْتَ نَفْسًا فَنَجَّيْنَاكَ مِنَ الْغَمِّ وَفَتَنَّاكَ فُتُونًا فَلَبِثْتَ سِنِينَ فِي أَهْلِ مَدْيَنَ ثُمَّ جِئْتَ عَلَىٰ قَدَرٍ يَا مُوسَىٰ (۴۰)

آن گاه که خواهرت (در پی آن صندوق) می رفت تا بگوید: آیا شما را به کسی راهنمایی کنم که تکفل و پرستاری او را بپذیرد؟! (و آنان پذیرفتند.) پس (این گونه) ما تو را به سوی مادرت باز گردانیدیم تا چشم او (به تو) روشن شود و اندوهگین نگردد. و (ای موسی!) تو شخصی (از فرعونیان) را به قتل رساندی (و از این بابت دچار اندوه گردیدی)، پس تو را از غم نجات دادیم و تو را در آزمون های مختلف آزمودیم. پس چند سالی را در میان مردم مدین (و در کنار شعیب پیامبر) درنگ کردی، سپس (اینک) در زمان مقدر (برای پذیرش رسالت به اینجا) آمدی.

نکته ها:

فرعون که صندوق را از آب گرفت، در آغاز تصمیم کشتن طفل را داشت، ولی همسرش او را از این کار بازداشت. لذا دایه ها را برای شیردادن کودک دعوت کردند، اما موسی سینه ی هیچ یک از آنان را قبول نکرد، و نظام فرعونی در تغذیه کودک عاجز شد. خواهر موسی که ماجرا را دنبال می کرد، جلو آمد و با حالت عادی گفت: من شما را به کسی معرفی می کنم که این کودک سینه ی او را قبول کند.

بدین گونه موسی به دامان مادر بازگشت.

در تاریخ زندگانی و مبارزات حضرت موسی علیه السلام چند زن نقش اساسی داشته اند؛ مادر موسی، خواهر موسی، همسر موسی و زن فرعون.

ص: ۳۴۴

حوادث زندگانی انبیا، گاهی به یکدیگر شباهت دارد. مثلاً سرگذشت حضرت موسی علیه السلام با زندگانی حضرت یوسف علیه السلام از جهاتی مشابه است، از جمله:

الف: هر دو پیامبر مدّتی را در کاخ زندگی کرده اند.

ب: زندگی در کاخ، به انتخاب هیچ یک نبود.

ج: پدر و مادر هر دو پیامبر به فراق مبتلا شدند.

د: سرانجام، هر دو به سوی والدین خود بازگشتند.

ه: هر دو به فتنه ی دیگران دچار شدند؛ حضرت یوسف به فتنه ی برادران خود و موسی علیه السلام به فتنه ی فرعون.

و: در زندگی هر کدام، زنی کاخ نشین نقش داشته است، همسر عزیز مصر در نقش منفی و همسر فرعون در نقش مثبت.

پیام ها:

۱ در نظام حاکمیت طاغوت، هر کس از طرفداران حقّ، چه زن و چه مرد، باید نقش مبارزاتی خود را به خوبی انجام دهد. «تَمْشِي أُخْتُكَ» ۲ برای دریافت الطاف الهی باید حرکت نمود. «أَوْحَيْنَا ... تَمْشِي أُخْتُكَ» ۳ پیشنهادات حقّ و منطقی خود را با نرمی و ملاحظت مطرح کنیم. «هَلْ» ۴ اسرار را فاش نکنیم. «مَنْ يَكْفُلُهُ» و نگفت: «الی امه» ۵ شیر دادن فرزند، کافی نیست، بلکه تکفّل کامل مهم است. «يَكْفُلُهُ» ۶ خدا به وعده های خویش وفادار است. (۱) «إِنَّا رَأَوُوهُ إِلَيْكَ فَرَجَعْنَاكَ إِلَيَّ أُمَّكَ» ۷ سرپرستی مادر، بهترین شرایط برای رشد فرزند است. «لِتُضَنَّ عَلَيَّ عَيْنِي ...»

فَرَجَعْنَاكَ إِلَيَّ أُمَّكَ»

۸ رضایت مادر، جایگاه ویژه ای نزد خدا دارد. «فَرَجَعْنَاكَ إِلَيَّ أُمَّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا» ۹ نگرانی از بازتاب کارها، به اخلاص و عصمت ضربه نمی زند. «فَنَجِّينَاكَ مِنْ»

ص: ۳۴۵

(۱- ۱). امام باقر علیه السلام فرمود: مدّت جدایی فرزند از مادر سه روز بود. تفسیر نور الثقلین.

(موسی علیه السلام یک قبطی را بدون تعمد کشته بود و اگر چه گناهی نداشت، ولی نگران و غمگین بود.) ۱۰ مردان خدا آزمایشات سختی را در پیش روی دارند. «فَتَنَّاكَ فُتُونًا» انبیا نیز باید مزه ی حوادث سخت را بچشند لذا بعد از سال ها زندگانی در کاخ، اینک چوپانی در بیابان شروع می شود. «فَلَبِثْتَ سِنِينَ فِي أَهْلِ مَدْيَنَ» ۱۱ پشت سر گذاردن مراحل سخت، مقدمه ی رسیدن به مقام الهی و معنوی است. «فَتَنَّاكَ ... ثُمَّ جِئْتُ عَلَيَّ قَدَرٍ يَا مُوسَى» ۱۲ مسئولیت ها، توفیقات و الطاف الهی، دارای زمان بندی و حساب شده است.

« جِئْتُ عَلَيَّ قَدَرٍ يَا مُوسَى »

[سوره طه (۲۰): آیات ۴۱ تا ۴۴]

اشاره

وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي (۴۱) اِذْهَبْ اَنْتَ وَ اُخُوكَ بِآيَاتِي وَ لَا تَبِيَا فِي ذِكْرِي (۴۲) اِذْهَبَا اِلَيَّ فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغَى (۴۳) فَقَوْلَا لَهُ قَوْلًا لَيْنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ اَوْ يَخْشَى (۴۴)

(ای موسی!) من تو را برای خودم ساخته و برگزیدم.

(اکنون) تو و برادرت با (معجزات و) آیاتی که من به شما داده ام بروید و در یاد (و رسالت) من سستی نکنید.

بروید به سوی فرعون که او طغیان کرده است.

پس به نرمی با او سخن بگویید، شاید متذکر شود، یا (از خدا) بترسد.

نکته ها:

« خَشِيْتُ »، ترس برخاسته از معرفت و احساس عظمت در برابر دیگری است.

خداوند درباره ی حضرت موسی علیه السلام تعبیرات خاصی بیان فرموده است:

الف: «قَرَّبْنَا نَجِيًّا» (۱) ما او را به هم رازی خود نزدیک کردیم.

ب: «أَنَا اخْتَرْتُكَ» (۲) من تو را برگزیده ام.

ج: «وَلِتُصْنَعَ عَلَيَّ عَيْنِي» (۳) زیر نظر من پرورش یابی.

د: «إِصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي» تو را برای خود ساختم.

در آیات قبل، دو معجزه ی تبدیل عصا به اژدها و ید بیضا برای موسی علیه السلام مطرح شد، در این آیه می فرماید: «بِأَيَّتِي» یعنی معجزات دیگری نیز به تو خواهیم داد.

در آیه ی ۲۴ همین سوره، فرمان رسید که «اذْهَبْ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ» به سوی فرعون حرکت کن، اما موسی علیه السلام از خداوند درخواست یاور نمود، اینک با استجابت خواسته ی او، در این آیه می فرماید: «اذْهَبْنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ».

عدی بن حاتم می گوید: امیر المؤمنین علیه السلام هنگام برخورد با معاویه در صِفِّین، با صدای بلند فرمود: قسم به خداوند با معاویه و اصحاب او نبرد خواهم کرد، ولی به دنبال آن آهسته می فرمود: «إِنْ شَاءَ اللَّهُ. كُفْتُمْ: يَا عَلِيُّ! شَمَا بَا صَدَاي بَلَنْدَاز نَبْرَد سَخْن مِی گُوید، ولی بَا صَدَاي آهسته إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِی گُوپی؟ فرمود: جنگ خدعه است و من دروغگو نیستم، غرضم از این کار برانگیختن یارانم برای جنگ است تا متفرق نشوند. سپس حضرت این آیه را گواه کار خود آورد که خداوند به موسی گفت: «فَقُولَا ... لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ» خداوند می دانست فرعون متذکر نمی شود، ولی به جهت برانگیختن موسی برای رفتن به سوی فرعون این گونه سخن گفت. (۴)

پیام ها:

۱ برای اهداف بزرگ باید افرادی را تربیت کرد. «وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي» ۲ خداوند برای انبیا برنامه های خاصی دارد. «وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي»

ص: ۳۴۷

۱-۱. مریم، ۵۲.

۲-۲. طه، ۱۳.

۳-۳. طه، ۳۹.

۴-۴. کافی، ج ۷، ص ۴۶۰.

۳ ابتدا خودسازی، آن گاه جامعه سازی. «إِضِي طَنْعُكَ ... إِذْهَبْ» ۱۴ اگر به عنوان مدیر، کسی را برای کاری اعزام می کنیم، بکوشیم که روحیه او مالا مال از عشق و احساس غرور و دلگرمی باشد. «إِضِي طَنْعُكَ لِنَفْسِي ... إِذْهَبْ» ۵ گاهی باید دیگران را احضار کرد، «وَ أَتُونِي مُسْلِمِينَ» (۱) و گاهی باید خود به طرف آنان رفت. «إِذْهَبْ» ۶ در بعضی مراحل، نباید بیک ها و پیام برها یک نفر باشد. «إِذْهَبْ أَنْتَ وَ أَخُوكَ» ۷ مبلغ باید به ابزار ارشاد مجهز باشد. «بِإِيَاتِي» ۸ مبلغ باید شجاع و مصمم و نفوذناپذیر باشد. «وَ لَا تَيَّا فِي ذِكْرِي» تا مبادا کاخ و قدرت و هیبت طاغوت، او را در انجام مأموریت مرعوب کند و از یاد خدا غافل شده و دست از صراحت لازم بردارد.

۹ رمز موفقیت انسان، توجه کامل و دائم به خداوند است. «وَ لَا تَيَّا فِي ذِكْرِي» ۱۰ تبلیغ، ارشاد، امر به معروف و نهی از منکر، ذکر و یاد خداست. «إِذْهَبْ أَنْتَ وَ أَخُوكَ بِإِيَاتِي وَ لَا تَيَّا فِي ذِكْرِي» ۱۱ یکی از بزرگ ترین اهداف و خدمات انبیا، مبارزه با طاغوت و برداشتن موانع راه خداپرستی است. «إِذْهَبْ إِنَّهُ طَعَى» ۱۲ گام اول در امر به معروف و نهی از منکر، بیان نرم است. «فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيِّنًا» ۱۳ امیدها در نرمی است، و انتظاری از خشونت نمی رود. «قَوْلًا لَيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ» ...

۱۴ شروع تربیت و ارشاد باید از طریق گفتگوی صمیمانه باشد. (۲) «فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيِّنًا» حتی با سرکش ترین افراد نیز باید ابتدا با نرمی و لطافت سخن گفت.

۱۵ هرگز از هدایت دیگران مأیوس نشوید. «لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ» ...

۱۶ وظیفه ی پیامبر تذکر و ارشاد است. «يَتَذَكَّرُ أَوْ يَحْشَى»

ص: ۳۴۸

(۱-۱). نمل، ۳۱.

(۲-۲). خداوند به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز می فرماید: با نرمی و ملاحظت با مردم رفتار کن. «فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَ لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ» آل عمران، ۱۵۹.

اشاره

قَالَ رَبُّنَا إِنَّا نَخَافُ أَنْ يُفْرِطَ عَلَيْنَا أَوْ أَنْ يَطْغَى (۴۵) قَالَ لَا تَخَافَا إِنِّي مَعَكُمَا أَسْمَعُ وَأَرَى (۴۶)

(موسی و هارون) گفتند: پروردگارا! همانا می ترسیم که او بر ضد ما تعدی کند یا بر طغیان ادامه دهد (و بر آن بیفزاید).

(خداوند) فرمود: نترسید، همانا من با شما هستم (و همه چیز را) می شنوم و می بینم.

نکته ها:

«فرط» به معنای سرعت گرفتن و پیش افتادن است و «أَنْ يَفْرِطَ عَلَيْنَا» یعنی ما می ترسیم که فرعون، قبل از بیان استدلال و آوردن معجزات بر ما پیشی گرفته و طغیان خود را نسبت به بنی اسرائیل افزایش دهد. (۱)

آنچه برای انبیا مذبوم است، خشیت و ترس قلبی از غیر خداست و گر نه، خوف طبیعی، لازمه ی انسانیت آن بزرگواران و همه انسان هاست و هر انسانی در برابر خطرات این ترس را دارد.

پیام ها:

۱ بررسی مشکلات و موانع احتمالی و ترس از آینده و ناکامی، منافاتی با اخلاص و مقام نبوت ندارد. «إِنَّا نَخَافُ» ...

۲ جو سازی و شایعه سازی، شیوه ی طاغوت ها و ستمگران است. آنان فضا را مسموم و مردان خدا را متهم می نمایند و یا بعد از شنیدن حق دست به آشوب می زنند تا سخن حق آنان اثر نکند. «يَفْرِطَ عَلَيْنَا أَوْ أَنْ يَطْغَى» ۳ ایمان به حضور در پیشگاه خداوند و یقین به امدادهای الهی، عامل شجاعت و روحیه یافتن مؤمنان است. «إِنِّي مَعَكُمَا»

ص: ۳۴۹

۴ اگر کسی را به کاری مأمور کردید، باید از هر جهت او را تأمین نموده و به او روحیه بدهید. «إِنِّي مَعَكُمْ أَسْمَعُ وَ أَرَى» ۵
اگر چه همه ی انسان ها مورد نظر و مرحمت الهی هستند، ولی لطف او بر انبیا بیشتر است. «إِنِّي مَعَكُمْ أَسْمَعُ وَ أَرَى»

[سوره طه (۲۰): آیات ۴۷ تا ۴۸]

اشاره

فَأَيُّهَا فُقُولَا إِنَّا رَسُولَا رَبِّكَ فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا تُعَذِّبْهُمْ قَدْ جِئْنَاكَ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكَ وَالسَّلَامُ عَلَيَّ مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى (۴۷) إِنَّا
قَدْ أَوْحَىٰ إِلَيْنَا أَنَّ الْعَذَابَ عَلَيَّ مَنْ كَذَّبَ وَ تَوَلَّى (۴۸)

پس به سراغ او بروید، پس (به او) بگویید: (ای فرعون) ما دو فرستاده ی پروردگار تو هستیم، و بنی اسرائیل را به همراه ما
بفرست (و بیش از این) آنها را آزار مده. البته ما با معجزه ای از جانب پروردگارت به سوی تو آمده ایم و درود بر کسی که
هدایت را پیروی کند.

(به او بگویید): همانا به ما وحی گردیده که عذاب بر کسی است که (آیات الهی را) تکذیب کند (و از آنها) سرپیچی نماید.

نکته ها:

چون ارشاد و تبلیغ سران ستمگر و هدایت آنان کار بسیار سخت و مهمی بوده است، لذا خداوند فرمان حرکت به سوی فرعون
را تکرار می فرماید:

« اِذْهَبْ اِلَى فِرْعَوْنَ »، « اِذْهَبْ اَنْتَ وَ اَخُوكَ »، « اِذْهَبَا اِلَى فِرْعَوْنَ »، « فَأَيُّهَا ».

در این آیات به سه رکن اعتقادی؛ یعنی توحید، نبوت و معاد اشاره شده است: « رَبِّكَ، اُوْحَىٰ اِلَيْنَا، اَنَّ الْعَذَابَ » خداوند، دستور
العمل مأموریت موسی و هارون علیهما السلام را در پنج مرحله تنظیم فرموده است:

الف: رفتن. « فَأَيُّهَا » ب: گفتن. « فُقُولَا » ج: دلیل آوردن. « جِئْنَاكَ بِآيَةٍ » د: تشویق. « وَالسَّلَامُ عَلَيَّ مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى » د: تهدید. « اَنَّ
الْعَذَابَ عَلَيَّ مَنْ كَذَّبَ وَ تَوَلَّى ».

۱ کارهای ارشادی و تبلیغی باید بدیع و تهاجمی باشد، نه تدافعی. «فَأْتِيَاهُ» ۲ رسالت انبیا از شئون ربوبیت خداوند است. «رَسُولًا رَبِّكَ» ۳ غرور مستکبران را بشکنید. «رَبِّكَ» در مقابل کسی که می گوید: «أَنَا رَبُّكُمْ» ۴ سخن با نرمی و لطافت، منافاتی با قاطعیت و صراحت ندارد. «إِنَّا رَسُولُ رَبِّكَ» ۵ آزادسازی انسان ها از ستم و بردگی طاغوت، در رأس وظایف انبیاست.

«فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ» (آری دین از سیاست جدا نیست، مبارزه با طاغوت ها و آزاد کردن مردم در متن دستورات الهی است). ۶ هجرت از محیط ظلم و گناه، مقدمه نجات است. ابتدا آزادی، سپس ایمان.

«فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ» ...

۷ مبارزه با طاغوت و آزادی مردم زمانی ارزش واقعی و همه جانبه دارد که در خط انبیا باشند. «فَأَرْسِلْ مَعَنَا» ۸ آزار و شکنجه ی مردم، ممنوع است. «لَا تُعَذِّبُهُمْ» ۹ عملکرد مأموران، به حساب فرمانده و مسئول آنان نیز گذارده می شود.

«لَا تُعَذِّبُهُمْ» با توجه به اینکه شخص فرعون، شکنجه گر تک تک مردم نبود.

۱۰ امتیت و سلامتی کامل و جامع، تنها در پرتو پیروی از هدایت های الهی بدست می آید. «وَالسَّلَامُ عَلَيَّ مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى» ۱۱ سلام به طاغوت و ستمگران و کسانی که در مسیر هدایت نیستند، ممنوع است. «وَالسَّلَامُ عَلَيَّ مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى» ۱۲ آنچه مهم است پیروی از حق است. «إِتَّبِعْ الْهُدَى» ۱۳ سلام دادن در پایان سخن، از آداب سخن است. «وَالسَّلَامُ عَلَيَّ» ...

اشاره

قَالَ فَمَنْ رَبُّكُمَا يَا مُوسَىٰ (۴۹) قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَىٰ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَىٰ (۵۰) قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْأُولَىٰ (۵۱)

(فرعون) گفت: ای موسی! پس پروردگار شما دو نفر کیست؟!

(موسی) گفت: پروردگار ما کسی است که به هر چیزی آفرینش خاص آن را عطا کرده و آن گاه (آن را به راه کمال) هدایت فرمود.

(فرعون) گفت: پس حال نسل های پیشین چگونه است؟!

نکته ها:

«بَالُ» به معنای فکر است، ولی به معنای حال نیز بکار می رود.

آنچه در نزد فرعون مطرح بود، ربوبیت است، نه الوهیت و خالقیت، زیرا او ادعای خالقیت نمی کرد و خود نیز الهه داشت؛ «وَ يَذْرَكُ وَ آلِهَتِكَ» (۱) و سایر کفار نیز «الله» را بعنوان خالق قبول داشتند، «وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ ... لَيَقُولُنَّ اللَّهُ» (۲)، بلکه ادعای فرعون، رهبری و حاکمیت مطلقه خودش بود، از این روی موسی علیه السلام در جواب فرمود:

خالق، مدبّر و حاکم هستی یکی است.

همه ی انبیا مردم را دعوت به توحید کرده و تنها راه کمال و هدایت را از جانب خدا دانسته اند: حضرت ابراهیم علیه السلام فرمود: «الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ» (۳)، خدایی که مرا آفرید پس او مرا هدایت کرد. موسی علیه السلام فرمود: «أَعْطَىٰ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَىٰ» (۴) او به هر چیز آفرینش داده و هدایت کرد و حضرت محمد صلی الله علیه و آله فرمود: «الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّىٰ، وَ الَّذِي قَدَّرَ فْهَدَىٰ» (۵) خدایی که آفرید سپس تعدیل کرد و کسی که اندازه گرفت و هدایت کرد.

رهبری حرکت و قیام با موسی علیه السلام بود. «يَا مُوسَىٰ» اگر چه موسی و هارون به سوی

ص: ۳۵۲

۱-۱. اعراف، ۱۲۷.

۲-۲. عنکبوت، ۶۱.

۳-۳. طه، ۵۰.

۴-۴. شعراء، ۷۸.

۵-۵. اعلیٰ، ۳۲.

فرعون رفتند و او ابتدا گفت: «فَمَنْ رَبُّكُمَا»، ولی رهبر موسی بود، لذا فرعون بلافاصله اضافه کرد: «يَا مُوسَى».

پیام ها:

۱ آنچه مورد ادعا و نزاع است، ربوبیت خداوند است، نه خالقیت. «فَمَنْ رَبُّكُمَا» ۲ روحیه ی استکبار و غرور طاغوتی حتی در گفتار و شیوه ی سؤال نیز مشهود است. به جای اینکه پرسد «من ربی»، گفت: «فَمَنْ رَبُّكُمَا» ۳ ما از خداوند طلبی نداریم، هر چه هست عطای اوست. «أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ» ۴ خداوند یکتا، هم می آفریند و هم با هدایت تکوینی اداره می کند. «أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ ثُمَّ هَدَى» (آری او پس از آفرینش، راه ادامه ی زندگی و کمال را نیز در آنان قرار داده است. «ثُمَّ هَدَى») ۵ خداوند به هر موجودی، آفرینش کامل و ویژگی هایی متناسب با او عطا کرده است. «خَلَقَهُ» ۶ لازمه ی ربوبیت الهی، هدایت اوست. «رَبُّنَا ... ثُمَّ هَدَى» ۷ ربوبیت، حق کسی است که آفریدگار است. «رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ» ۸ همه ی موجودات، مشمول هدایت الهی هستند. تمام قوانین حاکم بر هستی و غرایز موجود در انسان ها و حیوانات، از هدایت الهی است. «خَلَقَهُ ثُمَّ هَدَى» ۹ در برابر منطق نباید به راه نیاکان تکیه کرد. «فَلَمَّا بَلَغَ الْقُرُونِ الْأُولَى» موسی علیه السلام با منطق سخن می گوید ولی فرعون، مسیر بحث را به تاریخ می کشاند، تا عواطف مردم را تحریک کند. «فَلَمَّا بَلَغَ الْقُرُونِ الْأُولَى»

اشاره

قَالَ عَلَّمَهَا عِنْدَ رَبِّي فِي كِتَابٍ لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنْسِي (۵۲)

(موسی) گفت: علم آن (احوال) در کتابی نزد پروردگار من است (و) پروردگار من نه (خطا و چیزی را) گم می کند و نه فراموش می نماید.

نکته ها:

وقتی فرعون از حال اقوام قبلی و مردگان پرسید، موسی علیه السلام با اینکه می توانست به تفصیل جواب دهد، اما چون می دانست مردم نسبت به نیاکان خویش غیرت و حساسیت دارند، لذا در جواب آنان کلی گویی کرده و به اجمال، علم آن را به خداوند احاله داد تا هم به «قَوْلًا لَيِّنًا» عمل کرده باشد و هم وسیله ای برای بهانه و اشکال به دست آنان نداده باشد.

پیام ها:

۱ انبیا هر چه را نمی دانستند، یا گفتن آن را به صلاح نمی دانستند، علم آن را به خداوند نسبت می دادند. «عَلَّمَهَا عِنْدَ رَبِّي» ۲ مرئی باید با سیاست، بعضی پاسخ ها را کلی و یا با سکوت جواب دهد تا بحث منحرف نشده و دستاویز دشمن نگردد. «عَلَّمَهَا عِنْدَ رَبِّي» ۳ در تشکیلات الهی، همه چیز حساب و کتاب دارد. «فِي كِتَابٍ» ۴ کتاب الهی بسیار با عظمت و بزرگ است. «كِتَابٍ» نکره آمده است.

۵ در علم خداوند خطا راه ندارد. «لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنْسِي» (سهو و خطا در مورد کسانی است که واقعیت را نمی دانند، اما در مورد خداوندی که ظاهر و باطن هر چیز را همان گونه که هست می داند، هرگز احتمال خطا وجود ندارد.) ۶ علم انسان دو آفت دارد؛ یا از ابتدا اشتباه می فهمد و حقیقت را گم می کند و یا بعد از فهمیدن فراموش می کند، اما علم خداوند از این آفات میراست.

«لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنْسِي» ۷ کسی حق ربوبیت دارد که انحراف و فراموشی در او راه نداشته باشد. «لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنْسِي»

اشاره

الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ مَهْدًا وَ سَلَكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا وَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْ لِبَاتٍ شَتَّى (۵۳)

خدایی که زمین را برای شما بستر آسایش قرار داد و راه هایی را در آن برای شما ایجاد کرد و از آسمان آبی فرستاد، پس به واسطه ی آن، انواع زوج های گوناگون گیاهان را (از خاک) بیرون آوردیم.

نکته ها:

عبارت «سَلَكَ لَكُمْ» را می توان دو گونه معنا کرد؛ الف: راهها و جاده هایی که خداوند برای عبور انسان در زمین قرار داده است. ب: راههای کسب درآمد. (۱)

حضرت موسی علیه السلام در معرفی خداوند به فرعون فرمود: پروردگار ما کسی است که همه چیز را آفرید و هدایت کرد، و در این آیات به نمونه هایی از هدایت الهی در طبیعت اشاره می فرماید؛ زمینی که مهد آسایش انسان هاست، راههای زمینی که وسیله ارتباط و اتصال مناطق به یکدیگرند، باران و گیاهان گوناگون که قانون زوجیت را به همراه دارند.

زمانی نعمت های خداوند متعال را بهتر می شناسیم که خلاف آن را فرض نماییم، مثلاً اگر این زمین، آرام نبود و حرکتش کند یا تند بود، باران نمی بارید یا زمین آن را جذب نمی کرد، روئیدنی ها و چشمه ها در آن نبود، و یا... آیا باز هم «مهد» به شمار می رفت؟!

پیام ها:

۱ همان گونه که طفل، در مهد و گهواره برای زندگی خارج از آن رشد می یابد، انسان نیز باید در مهد زمین برای زندگی بیرون از زمین یعنی جهان آخرت رشد کند. (۲) «مهداً» ۲ زمین، آسایشگاه انسان است، همه نیازهای او را تأمین می کند، مرده و زنده ی او را حمل کرده و به امر الهی مسخر اوست. «مهداً»

ص: ۳۵۵

۱-۱. تفسیر راهنما.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۳ آفرینش و شرایط زمین هدفدار و برای انسان است. «جَعَلَ لَكُمْ ... سَلَكَ لَكُمْ» ۴ نظام آفرینش بر اساس اصل علیت و سبب و مسبب است. «فَأَخْرَجْنَا بِهِ» ۵ توجه به قانون زوجیت در گیاهان، از معجزات علمی قرآن است. (۱) «أَزْوَاجًا مِّنْ نَّبَاتٍ»

[سوره طه (۲۰): آیات ۵۴ تا ۵۵]

اشاره

كُلُوا وَارْزُقُوا أَتْعَامِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّأُولِي النُّهَى (۵۴) مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى (۵۵)

(تا هم خودتان از آن بخورید و(هم)چهار پایانتان را(در آن)بچرانید.

البته در این(امور)نشانه هایی برای خردمندان است.

ما شما را از آن(زمین)آفریدیم و در آن باز می گردانیم و بار دیگر شما را از آن بیرون می آوریم.

نکته ها:

«النُّهَى» جمع «نهییه» از ریشه ی «نهی» به معنای بازداشتن است و «لِأُولَى النُّهَى» یعنی صاحبان عقل و خرد. از این جهت به عقل، «نهییه» می گویند که انسان را از پیروی هوسها باز می دارد. (۲)

از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله سؤال کردند «لِأُولَى النُّهَى» چه کسانی هستند؟ حضرت فرمود: «هم اولوا الاخلاق الحسنه... و البره بالامهات و الآباء، و المتعاهدین للفقراء و الجیران و الیتامی، و یطعمون الطعام و یفشون السلام فی العالم، و یصلون و الناس نیام غافلون» آنان که دارای اخلاق حسنه اند...، به پدران و مادران نیکی می کنند، به فقرا و همسایگان نیازمند و یتیمان کمک می رسانند، به گرسنگان غذا می دهند، صلح و آسایش در جهان می گسترانند و همان هایی که نماز می خوانند در حالی که مردم خوابند و بی خبر. (۳)

امیر مؤمنان علی علیه السلام راز سجده های نماز را اشارت به این آیه دانسته و فرموده اند: معنی

ص: ۳۵۶

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

سجده ی اول آن است که خدایا! من در آغاز از این خاک بودم، هنگامی که سر از سجده برمی داری اشاره به آن دارد که تو مرا از خاک آفریدی. سجده ی دوم این مفهوم را می رساند که تو مرا به خاک برمی گردانی، و بلند شدن از آن، یعنی تو بار دیگر در قیامت مرا از خاک زنده خواهی کرد. (۱)

پیام ها:

۱ آفرینش نباتات نیز هدفدار است. «لَبَاتٍ شَتَّى، كُلُّوا وَ ارْعَوْا» ۲ تنوع نباتات برای تنوع نیازهاست. «لَبَاتٍ شَتَّى، كُلُّوا وَ ارْعَوْا» ۳ چهار پایان برای انسان آفریده شده اند. «أَنْعَامَكُمْ» ۴ بهره گیری از مادیات، شما را از یاد خدا غافل نسازد. «كُلُّوا ... إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَبْصَارِ» ۵ سرچشمه و ماده ی خلقت انسان از زمین است. «مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ» ۶ تفکر در طبیعت یکی از راههای خداشناسی است. «لَآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ» ۷ مهم تر از داشتن عقل، استفاده و پیروی از آن است. «لَآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ» ۸ انسان باید در خاک دفن شود. «فِيهَا نُعِيدُكُمْ» ۹ معاد، جسمانی است. «نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى»

[سوره طه (۲۰): آیات ۵۶ تا ۵۷]

اشاره

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنَا آيَاتِنَا كُلَّهَا فَكَذَّبَ وَ أَبَى (۵۶) قَالَ أَجِئْتَنَا لِتُخْرِجَنَا مِنْ أَرْضِنَا بِسِحْرِكَ يَا مُوسَى (۵۷)

و به تحقیق ما تمام آیات و معجزات خویش را به او (فرعون) نشان دادیم، ولی او تکذیب و امتناع کرد.

(فرعون) گفت: ای موسی! آیا تو آمده ای تا با سحر خود ما را از منطقه و سرزمینمان بیرون کنی؟!

ص: ۳۵۷

۱ خداوند متعال حتی برای فرعون ها نیز اتمام حجت می کند. «وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا آيَاتِنَا كُلَّهَا» ۲ برای بعضی از منکرین یک معجزه کافی است، اما برای طاغوتی مثل فرعون باید معجزات متعددی را ارائه کرد. «وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا آيَاتِنَا كُلَّهَا» ۳ هر گاه قلب و روح انسان مریض شود، هیچ دلیلی نمی تواند او را قانع سازد.

«وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا آيَاتِنَا كُلَّهَا فَكَذَّبَ وَابْتَدَى» ۴ انسان لجوج به منزله ی ابلیس است. «فَكَذَّبَ وَابْتَدَى» چنان که خداوند در آیه ۳۴ سوره بقره در مورد شیطان می فرماید: «أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ» ۵ طاغوت ها در زمان درماندگی با سوء استفاده از عواطف و حربه ی وطن دوستی، احساسات مردم را تحریک می کنند. «لِتُخْرِجَنَا مِنْ أَرْضِنَا» ۶ تهمت و ایجاد سوء ظن نسبت به مردان خدا، شیوه ی استکباری است.

«لِتُخْرِجَنَا مِنْ أَرْضِنَا بِسِحْرِكَ»

[سوره طه (۲۰): آیات ۵۸ تا ۶۰]

اشاره

فَلَمَّا بَيَّنَّكَ بِسِحْرِ مِثْلِهِ فَأَجْعِلْ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ مَوْعِدًا لَا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَلَا أَنْتَ مَكَانًا سُوًى (۵۸) قَالَ مَوْعِدُكُمْ يَوْمَ الزَّيْنَةِ وَأَنْ يُخَشِرَ الْإِنْسَ صُحًى (۵۹) فَتَوَلَّى فِرْعَوْنُ فَجَمَعَ كَيْدَهُ ثُمَّ أَتَى (۶۰)

(فرعون ادامه داد) پس ما (هم) حتماً سحری همانند آن (سحر) را برای تو خواهیم آورد. پس (اکنون) بین ما و خودت زمانی قرار بده که از آن تخلف نکنیم (آن هم در) مکانی هموار و با فاصله ای که نسبت به همه یکسان باشد.

(موسی) گفت: وعده گاه (ما و) شما، روز زینت (روز عید) و در وقت چاشت (نیمروز) که همه ی مردم جمع شده باشند.

پس فرعون پشت کرد (و مجلس را ترک کرد)، پس (تمام) مکر و حيله ی خود را جمع کرد، سپس (در روز موعود) باز آمد.

نکته ها:

یکی از بهترین کارهای حضرت موسی علیه السلام این بود که از عید ملی، یک روز و یک اجتماع هدفدار و متعالی ساخت و چنان کرد که در آن روز، همه ی ساحران با دیدن معجزه او تغییر فکر و عقیده دادند.

پیام ها:

۱ تحقیر و تهمت و عادی سازی جریان های مهم، شیوه ی طاغوت هاست.

« فَلَنَأْتِيَنَّكَ بِسَحَرٍ مِّثْلِهِ » ۲ گاهی با آنکه احساس پوچی در درون است، ولی ژست قدرت نمایی و قاطعیت گرفته می شود. « فَلَنَأْتِيَنَّكَ ... »

۳ حتی اگر به دشمن هم وعده می دهیم، بر آن وفا کنیم. « مَوْعِدًا لَا نُخْلِفُهُ » ۴ عدالت و انصاف حتی درباره ی دشمن نیز نیکوست. « مَكَانًا سُوءً » (مسافت آن مکان، نسبت به هر دو گروه یکسان باشد و هیچ امتیازی در آن نباشد) ۵ از ایام فراغت به بهترین نحو بهره برداری کنید. « مَوْعِدُكُمْ يَوْمَ الزَّيْنَةِ » ۶ اگر ارشاد، با زیبایی و زینت و دلخوشی مردم همراه باشد، دارای اثر بیشتری است. « مَوْعِدُكُمْ يَوْمَ الزَّيْنَةِ » ۷ مسئله عید و زینت، تاریخی بسیار طولانی دارد. « يَوْمَ الزَّيْنَةِ » ۸ بحث های منطقی و آزاد باید در حضور مردم باشد. « أَنْ يُحْشَرَ النَّاسُ ضُحًى » ۹ در تبلیغ از عنصر زمان و مکان غفلت نشود. « يَوْمَ الزَّيْنَةِ ... ضُحًى ... »
« مَكَانًا سُوءً » (هم فراغت مردم، « يَوْمَ الزَّيْنَةِ »، هم دسترسی مردم، « مَكَانًا سُوءً » و هم روشنایی و لطافت هوا، « ضُحًى » همه در تبلیغات موسی جمع شده بود.)

۱۰ دشمنانِ حق در اولین فرصت ممکن، در فکر و توطئه براندازی حق هستند. «فَتَوَلَّى ... فَجَمَعَ كَيْدَهُ»

[سوره طه (۲۰): آیات ۶۱ تا ۶۲]

اشاره

قَالَ لَهُمْ مُوسَى وَيْلَكُمْ لَا تَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَيَسْحِتَكُمْ بِعَذَابٍ وَقَدْ خَابَ مَنْ افْتَرَى (۶۱) فَتَنَازَعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ وَأَسْرُوا النَّجْوَى (۶۲)

موسی به آنان (فرعونیان) گفت: وای بر شما! بر خدا دروغ نبندید، که شما را با عذابی (سخت) هلاک و ریشه کن خواهد کرد و به تحقیق آن کس که (به خدا) دروغ ببندد، ناکام و زیانکار گردد.

پس آنان در کارشان به کشمکش پرداختند و نجوی (و نتیجه نزاع خود) را مخفی کردند.

پیام ها:

۱ معجزه را سحر دانستن، افتراء بر خداوند است. «لَا تَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ» ۲ قبل از انجام معجزه، هشدار و تبلیغ مردم ضروری است، موسی علیه السلام در میان انبوه مردم گفت: «لَا تَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ» ۳ افترا زننده بر خداوند، هم در دنیا ناکام می ماند و هم در آخرت به کیفر و عذاب می رسد. «فَيَسْحِتُكُمْ بِعَذَابٍ وَقَدْ خَابَ مَنْ افْتَرَى» ۴ با دروغ و افترا هرگز به نتیجه نخواهیم رسید. «وَقَدْ خَابَ مَنْ افْتَرَى» ۵ کسی که در برابر حق بایستد، هلاک می شود. (۱) «وَقَدْ خَابَ مَنْ افْتَرَى» ۶ شما امر به معروف و نهی از منکر کنید، اگر در افراد اثر نکند لا اقل در دیگران شک و تردید به وجود می آورد. «لَا تَفْتَرُوا ... فَتَنَازَعُوا أَمْرَهُمْ» ...

ص: ۳۶۰

۷ دشمنان اختلافات خود را پنهان می کنند. «فَتَنَّا زَعُومًا أَمْرَهُمْ وَ أَسْرُوا النَّجْوَى»

[سوره طه (۲۰): آیات ۶۳ تا ۶۴]

اشاره

قَالُوا إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ أُرِيدَانِ أَنْ يُخْرِجَاكُم مِّنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثَلَّى (۶۳) فَأَجْمِعُوا كَيْدَكُمْ ثُمَّ اتُّوا صَفًّا وَ قَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنِ اسْتَعَلَى (۶۴)

(فرعونیان) گفتند: همانا این دو (موسی و هارون) قطعاً جادوگرند (که) می خواهند با سحرشان شما را از سرزمینتان بیرون کنند و آیین برتر شما را براندازند.

پس (اینک تمام نقشه و) کید خود را گرد آورید، سپس در یک صف (و بطور منظم) حاضر شوید. و به تحقیق امروز پیروزی از آن کسی است که برتری یابد (و سحر او غالب شود).

نکته ها:

مسئولان و حاکمان، نقش مهمی در اعتقادات مردم دارند. همان گونه که فرعون در آیه ۵۷ به موسی گفت: تو با سحر، ما را از سرزمینمان خارج می کنی، در این آیه طرفداران او نیز همان حرف را می زنند.

در منطق مردان خدا، پیروزی از آن پرهیزکاران است، «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى» (۱) و شعار ابرقدرت ها، برتری طلبی و سلطه جویی است، «قَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنِ اسْتَعَلَى» می باشد.

پیام ها:

۱ طاغوت ها برای تحریک مردم علیه مردان خدا، آنها را عناصری متجاوز و مخالف آیین ملی قلمداد می کنند. «يُخْرِجَاكُم مِّنْ أَرْضِكُمْ ... يَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثَلَّى» ۲ مالکیت، یک خواسته طبیعی است و انسان ها با مخالف آن مبارزه می کنند.

«يُخْرِجَاكُم مِّنْ أَرْضِكُمْ» (وطن دوستی، امری فطری و خواسته همه مردم است)

ص: ۳۶۱

۳ وحدت، رمز پیروزی و اختلاف رمز سقوط است. «فَأَجْمِعُوا كَيْدَكُمْ» طرفداران فرعون همه یاران خود را به همفکری و بهره گیری از تمام حيله ها فراخواندند.

۴ نظم، یکی از عوامل هیبت در مقابل دشمنان است. «صَفًّا» ۵ دشمنان برای سرکوب حق، هم هدف خود را یکی می کنند و هم قالب حرکتشان را هماهنگ می سازند. «فَأَجْمِعُوا ... صَفًّا»

[سوره طه (۲۰): آیات ۶۵ تا ۶۷]

اشاره

قَالَوَا يَا مُوسَىٰ إِنَّمَا أَنْ تُلْقِيَ وَإِنَّمَا أَنْ نَكُونَ أَوْلَ مَنْ أَلْقَىٰ (۶۵) قَالَ بَلْ أَلْقُوا فَإِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصْوَاهُمْ يُحْيِلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّهُمْ تُسْعَىٰ (۶۶) فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسَىٰ (۶۷)

(ساحران) گفتند: ای موسی! آیا تو (ابتدا عصای خود را) می افکنی یا ما اول کسی باشیم که بیفکند؟!!

(موسی) گفت: بلکه شما بیفکنید. پس (همین که آنان بساط خود را افکندند) ناگهان طناب ها و عصاهای آنان در اثر سحرشان چنان به نظر او (موسی) آمد که حرکت می کنند!

پس موسی در دل خود احساس ترس کرد (که مبادا مردم فریب بخورند).

نکته ها:

«حبال» جمع «حبل» به معنای ریسمان و «عصی» جمع «عصا» است.

«فَأَوْجَسَ» از «وجس» به معنای صدای پنهانی است و «ایجاس» به چیز پنهان در باطن گفته می شود.

حضرت علی علیه السلام در خطبه ۶ نهج البلاغه در تفسیر «فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ» می فرمایند: ترس موسی علیه السلام از تأثیر سحر در مردم جاهل بود.

۱ آزاد گذاشتن ها همیشه نشانه ی حقانیت نیست. «إِنَّمَا أَنْ تُلْقَى وَ إِمَّا»... (طرفداران فرعون و ساحران، موسی را در انتخاب یکی از دو راه آزاد گذاشتند). ۲ به مخالفین اجازه آزادی عملی دهیم، آن گاه با جواب محکم و منطقی آنها را رد کنیم. «أَلْقُوا» ۳ اجازه القای شبهه جهت پاسخگویی و رفع اشکال مانعی ندارد. «أَلْقُوا» ۴ سحر، حقیقت اشیا را تغییر نمی دهد، بلکه نمودهها را دگرگون می سازد و در ادراک انسان تأثیر می گذارد. «يُخَيِّلُ إِلَيْهِ» ۵ رهبران نباید نگرانی خود را در برابر دشمن اظهار کنند. «فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ» ۶ پیامبر نیز مانند عموم مردم حالات و روحيات مختلفی دارد. «فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ»

[سوره طه (۲۰): آیات ۶۸ تا ۷۰]

اشاره

قُلْنَا لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى (۶۸) وَ أَلْقِ مَا فِي يَمِينِكَ تَلْقَفْ مَا صَنَعُوا إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدٌ سَاحِرٍ وَ لَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ أَتَى (۶۹)
فَأَلْقَى السَّحْرَهُ سُجَّدًا قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ هَارُونَ وَ مُوسَى (۷۰)

ما(به موسی) گفتیم: نترس! همانا تو خودت برتری.

و آنچه را در دست راست داری بیفکن تا هر چه را آنان ساخته اند در کام خود فرو برد(و ببلعد). همانا آنچه آنان ساخته اند(فقط) حيله ساحر است و ساحر هر جا رود(و هر چه کند پیروز) و رستگار نگردد.

پس(وقتی آنان معجزه موسی را دیدند که چگونه ازدها همه ی بافته هایشان را بلعید، تمام)ساحران به سجده افتادند و گفتند: ما به پروردگار هارون و موسی ایمان آوردیم.

همین که ساحران فهمیدند کار موسی علیه السلام سحر و جادو نیست، بی اختیار به سجده افتادند و در حالی که صبح از کافران بشمار می آمدند، غروب به جمع شهداء راه خدا پیوستند و با بیان «آمَنَّا بِرَبِّ هَارُونَ وَ مُوسَى» اظهار داشتند که کار ما غلط بوده است، و چون فرعون خود را «رب» مردم می دانست، آنها هم کلمه «بِرَبِّ هَارُونَ وَ مُوسَى» را بکار بردند، زیرا اگر آنها تنها می گفتند: «رب موسی»، فرعون می گفت: موسی را من تربیت کرده ام، از اینرو ساحران، بعد از کلمه «رب» ابتدا نام هارون علیه السلام و سپس نام موسی علیه السلام را ذکر کردند. (۱)

خداوند بدون شرط به پیامبرش وعده برتری می دهد، «إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى» ولی به مؤمنین به شرط وفاداری به ایمان، وعده برتری می دهد، «وَأَنْتُمْ الْأَعْلُونَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» (۲) زیرا انبیا وفادار هستند، ولی مؤمنین ممکن است دست از وفاداری بردارند، لذا خداوند می فرماید:

آنان به شرط وفاداری برترند.

پیام ها:

۱ هر کجا که نگرانی زیادتر باشد، تأیید و تأکید بیشتری را می طلبد. «لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى» (۳) تلقین، عامل تقویت روحیه است. «إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى» ۳ جواب باید متناسب با سخن مجادله گر باشد و با زبان خود او سخن بگوییم.

فرعون گفت: «قَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنْ اسْتَعْلَى»، خداوند فرمود: «إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى» ۴ حق، باطل را نابود می سازد. «تَلَقَّفْ مَا صَنَعُوا»، «إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا» (۴) ۵ نه تنها ساحران زمان حضرت موسی که تمام ساحران تاریخ تیره بخت

ص: ۳۶۴

۱-۱. تفسیر مراغی.

۲-۲. آل عمران، ۱۳۹.

۳-۳. آوردن حرف تأکید «ان» و تکرار ضمیر متصل و منفصل مخاطب «ک و انت» به همراه کلمه علو آن هم در قالب «اعلی» و جمله اسمیه، همه تأییدی برای آن دلهره هاست.

۴-۴. اسراء، ۸۱.

هستند. «لَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ» (۱) برای افراد سالم و غیر لجوج، روشن شدن حق همان و تسلیم شدن همان.

«فَأَلْقَى» (گویا در باطن مجبور به سجده شدند) ۷ انسان، موجودی است که می تواند در یک لحظه تصمیم بگیرد و تغییر عقیده و ایدئولوژی دهد. «فَأَلْقَى السَّحْرَةَ» ۸ راه توبه برای همگان باز است، توبه از شرک، ایمان آوردن به خداست. «فَأَلْقَى السَّحْرَةَ» هر انسان منحرفی را بد ندانیم، شاید توبه کند.

۹ انسان ها در انتخاب عقیده آزادند و مجبور محیط نیستند. «فَأَلْقَى السَّحْرَةَ» ۱۰ سجده، از آثار یقین است، ایمان بدون سجده نمی شود. «فَأَلْقَى السَّحْرَةَ سُجَّداً» ۱۱ ساحران، در یک جمله، ایمان خود را به توحید و نبوت اظهار داشتند. «آمَنَّا بِرَبِّ هَارُونَ وَ مُوسَى» (قدر زر زرگر شناسد، قدر گوهر گوهری)

[سوره طه (۲۰): آیه ۷۱]

اشاره

قَالَ آمَنَّا لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَ لَأُصِيبَنَّكُمْ فِي حُرْدُوعِ النَّخْلِ وَ لَتَعْلَمَنَّ آيُنَا أَشَدَّ عَذَاباً وَ أَبْقَى (۷۱)

(فرعون که تمام نقشه های خود را بر آب دید به ساحران) گفت: آیا قبل از آنکه به شما اجازه دهم، به او ایمان آوردید؟! بی گمان او بزرگ شماست که به شما سحر آموخته است. پس قطعاً دست ها و پاهای شما را بر خلاف (یکدیگر، یعنی دست راست و پای چپ یا به عکس) قطع خواهم کرد و شما را بر شاخه های درخت خرما به دار خواهم آویخت و به زودی خواهید دانست که شکنجه و مجازات کدام یک از ما سخت تر و پایدارتر است.

ص: ۳۶۵

نکته ها:

در آیه ی ۶۱، موسی فرعونیان را به عذاب تهدید کرد، «لَا تَفْتَرُوا عَلَيَّ اللَّهُ كَذِبًا فَيَسْحَبِكُمْ بِعَذَابٍ» در این آیه فرعون می گوید: به زودی می دانید که عذاب چه کسی سخت تر است.

پیام ها:

۱ عدو شود سبب خیر اگر خدا خواهد. «قَالَ آمَنْتُمْ» فرعون، همه کارشناسان را برای نابودی حق جمع کرده بود، ولی همه به دست موسی علیه السلام هدایت شدند.

۲ در نظام طاغوتی، خفقان حاکم است و مردم حتی از آزادی عقیده نیز محرومند. «آمَنْتُمْ لَهُ قَبِيلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ» ۳ تهدید و تهمت، شیوه ی کار طاغوت هاست. «إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمْ» ۴ انبیا با روح انسان کار می کنند، ولی طاغوت ها با ضربه به جسم انتقام می گیرند. «فَلَأَقْطَعَنَّ»... غافل از آنکه با شکنجه و قتل نمی توان باور و اعتقادات مردم را تغییر داد.

۵ ستمگران مغرور، خود را جاودانه می پندارند. «أَيْنَا أَشَدُّ عَذَابًا وَأَبْقَى»

[سوره طه (۲۰): آیات ۷۲ تا ۷۳]

اشاره

قَالُوا لَنْ نُؤْتِرَكَ عَلَيَّ مَا جَاءَنَا مِنَ النَّبِيِّاتِ وَ الَّذِي فَطَرَنَا فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا (۷۲) إِنَّا آمَنَّا بِرَبِّنَا لِيُغْفِرَ لَنَا خَطَايَانَا وَ مَا أَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ وَ اللَّهُ خَيْرٌ وَ أَبْقَى (۷۳)

(ساحرانی که ایمان آورده بودند به فرعون) گفتند: ما هرگز تو را بر کسی که ما را آفریده و بر آن معجزاتی که برای ما آمده، ترجیح نخواهیم داد. پس تو هر حکم و قضاوتی که می خواهی بکن، تو فقط در این زندگانی دنیا حکم می کنی.

همانا ما به پروردگارمان ایمان آورده ایم تا خطاهای ما و آنچه را از سحر که بر آن وادارمان کردی بر ما ببخشد، و خداوند بهتر و پاینده تر است.

«خطایا» جمع «خطیئه»، به گناهان عمدی گفته می شود. (۱)

جمله ی «مَا أَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ» یعنی ما از خداوند به خاطر خطاهایی که تو ما را بر آن مجبور کردی، استغفار می کنیم. و مراد از اکراه بر سحر، احضار ساحران و عمل سحر آنان است. (۲)

کسی که از جان خود در راه هدف الهی بگذرد، هر لحظه رشد بیشتری پیدا می کند.

ساحران در این آیات، سه گونه تعبیر درباره ی خداوند آوردند: «الَّذِي فَطَرَنَا»، «آمَنَّا بِرَبِّنَا»، «وَاللَّهُ خَيْرٌ وَأَبْقَى».

در حدیثی از امام صادق علیه السلام می خوانیم: هر کس خود را از دیگران برتر بداند مستکبر است.

پرسیدند: آیا افراد پاک که خود را بهتر از گناهکاران می دانند مستکبرند؟ امام ماجرای ایمان آوردن ساحران را بیان فرمود که انسان گاهی در چند لحظه تغییر فکر می دهد، بنا بر این خود را بهتر ندانید چون خبر از سرانجام و عاقبت ندارید. (۳)

پیام ها:

۱ انسان ها در عقیده و ایمان، آزاد و انتخابگرند و با تهدید و تطمیع نمی توان باورهای آنان را عوض کرد. «لاقطعن، لاصلبن... لَنْ نُؤْتِرَكَ» ۲ دشمنان را از خود مأیوس کنید. «لَنْ نُؤْتِرَكَ» ۳ ایمان، به انسان قدرت و جرأت می بخشد. آنان پس از ایمان آوردن گفتند:

«لَنْ نُؤْتِرَكَ» ۴ ایمان، زمانی ارزش دارد که بر اساس منطق و بصیرت باشد. «لَنْ نُؤْتِرَكَ عَلَى مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ»

ص: ۳۶۷

۱- ۱. لسان العرب.

۲- ۲. اکراه، اگر به نحوی باشد که اختیار انسان گرفته شود، عذرخواهی و استغفار ندارد. بنا بر این استغفار ساحران از اکراه، نشان می دهد که اکراه فرعون در حد سلب اختیار نبوده است.

۳- ۳. کافی، ج ۸، ص ۳۲۸.

۵ ابرقدرت ها در دید مؤمنین واقعی، حقیر و بی ارزشند. «لَنْ نُؤْتِرَكَ» ۶ نشانه ی ایمان واقعی، آمادگی برای فدا کردن تمام هستی در راه دفاع از ارزشهای الهی است. «مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ ... فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ» ۷ کسی که ایمان ندارد، جذب هدیه طاغوت می شود، «إِنَّ لَنَا لَمَأْجِرًا» ولی مؤمن، همه چیز غیر از خدا را کوچک و بی ارزش می داند. «إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا» ۸ اولین گام در عفو و بخشش الهی، ایمان به اوست. «آمَنَّا بِرَبِّنَا لِيُغْفِرَ لَنَا» ۹ سحر، گناه است و باید از آن توبه کرد. «لِيُغْفِرَ لَنَا خَطَايَانَا ... مِنَ السَّحْرِ» ۱۰ طاغوت ها از تخصیص مردم سوء استفاده می کنند. «مَا أَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السَّحْرِ» ۱۱ با دشمنان مقابله به مثل کنید. فرعون گفت: «لَتَعْلَمَنَّ أَنِنَا أَشَدُّ عَذَابًا وَأَبْقَى»، ساحرانی که ایمان آورده بودند گفتند: «وَاللَّهُ خَيْرٌ وَأَبْقَى»

[سوره طه (۲۰): آیات ۷۴ تا ۷۶]

اشاره

إِنَّهُ مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا فَإِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَىٰ (۷۴) وَمَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ فَأُولَٰئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ
الْعُلَىٰ (۷۵) جَنَّاتٌ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَٰلِكَ جَزَاءُ مَنْ تَزَكَّىٰ (۷۶)

همانا هر کس که گناهکار و مجرم نزد پروردگار خود بیاید، پس برای او جهنمی است که نه در آن می میرد (تا رهایی یابد) و نه (با خوشی) زندگی می کند.

و هر کس در حالی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده باشد، نزد او آید، پس برای آنان درجات عالی و برتر است.

(و) باغهای جاویدانی که در زیر آنها نهرها جاری است (و آنان برای) همیشه در آنجا خواهند بود، و این پاداش کسی است که (خود را از کفر و گناه) پاکیزه گرداند.

ساحران پس از ایمان آوردن، به فرعون گفتند: اعمال شکنجه و قتل تو تنها در این چند روز دنیاست، در حالی که قهر یا لطف الهی دائمی است. هم دوزخیان در جهنم ابدی هستند، «لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَىٰ» و هم بهشتیان در بهشت، جاودانه اند. «جَنَاتٌ عَدْنٍ ...»

خَالِدِينَ فِيهَا»

جایگاه مؤمن بهشت است، اما کسب درجه، مربوط به مقدار تزکیه اوست که باید تلاش کند و در تمام ابعاد خود را از آلودگی ها پاک و تزکیه کند؛ تزکیه ی روح از عقاید انحرافی، تزکیه ی اخلاق از رذائل اخلاقی، تزکیه ی جسم از خبائث و تزکیه ی اعمال و رفتار از کارهای زشت و ناشایست.

۱ کسی که توبه نکند، مجرم محشور می شود. «مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا» (ساحران گفتند:

ما ایمان آوردیم تا خدا توبه ی ما را بپذیرد و ما را ببخشد، سپس گفتند: هر کس مجرم نزد خدا آید، یعنی بدون ایمان و توبه از کردار گذشته، جهنم جایگاه اوست.) ۲ از گناه بدتر، گناهکار مردن است. «يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا» ۳ انسان باید ایمان خود را تا آخر عمر حفظ کند. «يَأْتِيَهُ مُؤْمِنًا» ۴ انسان در انتخاب عقیده آزاد است. «مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا ... مَنْ يَأْتِيَهُ مُؤْمِنًا» ۵ ایمان از عمل صالح جدا نیست. «مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ» ۶ مؤمن واقعی، عامل به هر کار صالحی است. «عَمِلَ الصَّالِحَاتِ» ۷ بهشت دارای سلسله مراتب است. «الدَّرَجَاتُ الْعُلَى» ۸ تزکیه، کلید بهشت است. «وَذَلِكُمْ جَزَاءٌ مَنْ تَزَكَّى» ۹ مؤمن، اهل خودسازی و تزکیه است. «مُؤْمِنًا ... لَهُمُ الدَّرَجَاتُ ... جَزَاءٌ مَنْ تَزَكَّى»

اشاره

وَلَقَدْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي فَاصْرَبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا لَا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشَىٰ (۷۷) فَاتَّبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهِ فَغَشِيَهُمْ مِنَ اللَّيْلِ مَا عَشَيْتُهُمْ (۷۸) وَأَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَمَا هَدَىٰ (۷۹)

و به تحقیق ما به موسی وحی کردیم که بندگان مرا شبانه (از مصر) کوچ بده و برای آنان راهی خشک در میان دریا بگشا تا نه از تعقیب (فرعونیان) بترسی و نه (از غرق شدن)، بیمناک باشی.

پس فرعون با سپاهیانش آنان را دنبال کرد، پس (موجی) از دریا آنان را گرفت و به طور کامل غرق کرد.

و فرعون قوم خود را گمراه کرد و هیچ هدایتی نکرد.

نکته ها:

هنگامی که ساحران و مردم مصر به موسی علیه السلام ایمان آوردند و از تهدیدات فرعون نهراسیدند، راه امداد الهی گشوده شد. از این روی به موسی علیه السلام خطاب گردید که مردم را شبانه از مصر حرکت بده که دریا را برای تو خشک و شرّ فرعون را از شما دور می کنیم. (۱)

«اسراء» به معنای حرکت در شب است، «ییس» به مکانی گفته می شود که قبلاً آب داشته، اما اینک خشک شده و «درک» به خساراتی که دامنگیر انسان می شود گفته می شود، و مراد از «بِعِبَادِي» بنی اسرائیل است.

پیام ها:

۱ حرکت انبیا و شیوه ی مبارزه ی آنان برخاسته از وحی الهی است. «أَوْحَيْنَا» ۲ عزّت همراه آوارگی، بهتر از ذلّت در وطن است. «أَسْرِ بِعِبَادِي»

ص: ۳۷۰

۳ اگر نمی توانیم در محیطی اثر بگذاریم، لا- اقل آن محیط را ترک و از آنجا هجرت کنیم. «أَسْرِ بِعِبَادِي» ۴ از جمله اهداف بعثت انبیا، نجات مردم از شر طاغوت هاست. «أَسْرِ بِعِبَادِي» ۵ اولین گام علیه ظالم، خالی کردن اطراف اوست. «أَسْرِ بِعِبَادِي» ۶ خداوند یاور محرومان است. «بِعِبَادِي» ۷ هدایت و اداره ی مردم، بر عهده ی رهبران الهی است. «أَسْرِ بِعِبَادِي فَاضْرِبْ» ۸ معجزه ی موسی علیه السلام چنان جامعه را تکان داد و به حرکت واداشت که فرعون خود مجبور به تعقیب آنان گردید. «فَاتَّبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ» ۹ دریا نیز همچون همه ی طبیعت، مأمور قهر یا مهر خداست. «فَغَشَّيْهُمْ» ۱۰ رهبران و حاکمان جامعه، در هدایت یا گمراهی مردم نقش کلیدی دارند.

«أَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَ مَا هَدَىٰ» ۱۱ شعارهای انحرافی را بی پاسخ نگذارید. فرعون می گفت: «مَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ» (۱) اما خداوند می فرماید: «وَ أَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَ مَا هَدَىٰ» فرعون نه تنها مردم را هدایت نکرد بلکه گمراه کرد.

[سوره طه (۲۰): آیه ۸۰]

اشاره

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ قَدْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ عَدُوِّكُمْ وَ وَعَدْنَاكُمْ جَانِبَ الطُّورِ الْأَيْمَنِ وَ نَزَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَ السَّلْوَىٰ (۸۰)

ای بنی اسرائیل! همانا ما شما را از (دست) دشمنانتان نجات دادیم و با شما در سمت راست کوه طور، قرار و وعده گذاردیم و بر شما (غذاهای آماده ای همچون) من و سلوی نازل کردیم.

نکته ها:

مسأله ی نجات بنی اسرائیل از ستم فرعون و نزول غذاهای من و سلوی در حالی که در

ص: ۳۷۱

بیابان سرگردان بودند، بارها در قرآن ذکر شده است.

«من» ظاهراً عسل و ترنجبین و «سلوی» نوعی پرنده حلال گوشت و لذیذ است.

«وَاعِدْنَاكُمْ جَانِبَ الطُّورِ» اشاره به جریان رفتن حضرت موسی همراه جمعی از بنی اسرائیل به میعادگاه طور است که در آنجا خداوند الواح تورات را بر موسی نازل کرد.

پیام ها:

۱ یادآوری نعمت های الهی، یکی از وظایف انبیا و زمینه ی رشد و تشکر انسان است. «يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ قَدْ أَنْجَيْنَاكُمْ...»

۲ آزادی و امتیاز از بزرگ ترین نعمت های الهی و زمینه ساز استفاده از سایر نعمت هاست. «أَنْجَيْنَاكُمْ...»

۳ پس از سقوط طاغوت و تشکیل حکومت، مهم ترین نیاز، قانون است.

«أَنْجَيْنَاكُمْ... وَاعِدْنَاكُمْ» (وعده ی خدا اعطای تورات و قانون الهی بود) ۴ همه ی الطاف از جانب خداوند است. «أَنْجَيْنَاكُمْ وَاعِدْنَاكُمْ نَزَّلْنَا» ۵ نعمت معنوی بر نعمت مادی مقدم است. ابتدا فرمود: «وَاعِدْنَاكُمْ» که مربوط به نزول تورات است، سپس فرمود: «الْمَنِّ وَالسَّلْوَى» که غذای جسم است.

[سوره طه (۲۰): آیه ۸۱]

اشاره

كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَلَا تَطْعَمُوا فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي وَمَنْ يَحِلُّ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوَىٰ (۸۱)

(اینکه) از چیزهای پاکیزه ای که روزی شما کرده ایم بخورید، و (لی) در آن طغیان نکنید که قهر و غضب من بر شما وارد خواهد شد و هر کس که قهر من او را بگیرد، قطعاً سقوط کرده است.

پیام ها:

۱ اصل در چیزهای طیب و پاکیزه، مباح بودن استفاده از آنهاست. «كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ» پس تحریم طیبات ممنوع است.

۲ ادیان الهی به بهداشت تغذیه توجه دارند. «كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتٍ» ...

۳ طبع انسان یکی از معیارهای شناخت حلال هاست. «طَيِّبَاتٍ» (طیب به چیزی گفته می شود که مطابق طبع و دلپسند باشد). ۴ رعایت نکردن احکام خوردنی ها، از بسترهای طغیان است. «كُلُوا ... لَا تَطْعَمُوا» ۵ امت های رها شده از ستم، در معرض طغیان هستند. «أَنْجِزْنَاكُمْ ... كُلُوا ... وَلَا تَطْعَمُوا» ۶ حلال های الهی را در راه حرام مصرف نکنیم. «لَا تَطْعَمُوا فِيهِ» ۷ مصرف بیش از اندازه ی مورد نیاز، سرپیچی از حکم خداست. «لَا تَطْعَمُوا فِيهِ» ۸ قهر الهی نسبت به طغیان گران تهدیدی جدی است. «فَيَحِلُّ» ۹ طغیان در مصرف از گناهان کبیره است، چون عذاب الهی را در پی دارد.

«لَا تَطْعَمُوا فِيهِ فَيَحِلُّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي» ۱۰ سقوط واقعی، گرفتار شدن به غضب الهی است، نه ورشکستگی های سیاسی، اقتصادی و امثال آن. «مَنْ يَحِلُّ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوَى»

[سوره طه (۲۰): آیه ۸۲]

اشاره

وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى (۸۲)

و البته من، هر کس را که توبه کند و ایمان آورد و کار شایسته انجام دهد، به هدایت برسد، قطعاً می بخشم.

نکته ها:

به دنبال آیه ی قبل که با تهدید به اتمام رسید، این آیه بشارت الهی را به همراه دارد و این شیوه در همه جای قرآن دیده می شود.

توبه از هر گناه و خلاف باید متناسب با همان گناه و خلاف باشد. مثلاً توبه کسی که نماز نخوانده، قضای نماز است، توبه ی مردم آزاری، عذرخواهی است، توبه ی کتمان حقایق، بیان آن است، توبه ی شرک، ایمان به خداست، توبه ی مال مردم خواری، ردّ اموال به صاحبان آن است.

گرچه در این آیه سخن از بخشش توبه کنندگان است، اما در آیه ی دیگر می خوانیم:

کسانی که بعد از ایمان، کفر بورزند و بر آن بیفزایند، دیگر هرگز توبه آنان قبول نخواهد شد.

« إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا لَنْ نُقَبِّلَ تَوْبَتَهُمْ » (۱) انبیای الهی نیز از خدا طلب مغفرت می کردند؛ آدم علیه السلام: « إِنَّ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا » (۲)؛ نوح علیه السلام: « إِلَّا تَغْفِرْ لِي وَ تَرْحَمْنِي » (۳)؛ ابراهیم علیه السلام: « أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي » (۴)؛ موسی علیه السلام: « رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ لِأَخِي » (۵)؛ عیسی علیه السلام: « وَ إِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ » (۶) و محمد صلی الله علیه و آله: « وَ اسْتَغْفِرُهُ » (۷) در روایات مراد از « اهْتَدَى »، هدایت به ولایت اهل بیت علیهم السلام دانسته شده است. (۸)

پیام ها:

۱ راه توبه بر آنان که مشمول غضب الهی شده اند، باز است. « فَقَدْ هَوَى ... إِنْ نِي لَغَفَّارٌ » ۲ بازگشت واقعی انسان، مغفرت و آثار بسیاری را از جانب خدا در پی دارد. « إِنْ نِي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ » ۳ توبه با شرایطی پذیرفته می شود. الف: بازگشت « تَابَ »، ب: ایمان « آمَنَ »، ج: کار خوب « عَمِلَ صَالِحًا »، د: هدایت پذیری « اهْتَدَى ».

۴ حتی ایمان و عمل صالح بدون هدایت پذیری از هادیان الهی کافی نیست.

« آمَنَ وَ عَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى » (آری، اگر ایمان و عمل صالح باشد، ولی انسان در خط هدایت هادیان الهی قرار نگیرد، صید سامری و بلعم باعوراها می شود). ۵ مؤمن بودن و مؤمن شدن مهم است، اما مؤمن ماندن مهم تر است. « ثُمَّ اهْتَدَى »

[سوره طه (۲۰): آیات ۸۳ تا ۸۵]

اشاره

وَ مَا أَعْجَلَك عَنْ قَوْمِكَ يَا مُوسَى (۸۳) قَالَ هُمْ أَوْلَاءِ عَلِيٍّ أَثْرِي وَ عَجِلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضَى (۸۴) قَالَ فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَ أَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ (۸۵)

و(به موسی گفتیم:) ای موسی! چه چیز سبب تعجیل (و پیشی گرفتن) تو از قومت شد؟! (چرا زودتر به وعد گاه آمدی؟)

ص: ۳۷۴

۱- ۱. آل عمران، ۹۰.

۲- ۲. اعراف، ۲۳.

۳- ۳. هود، ۴۷.

۴- ۴. شعراء، ۸۲.

۵- ۵. اعراف، ۱۵۱.

٦-٦. مائده، ١١٨.

٧-٧. نصر، ٤.

٨-٨. كافي، ج ٨، ص ٣٩٣.

(موسی) گفت: آنها (قوم من) به دنبال من هستند و پروردگارا! برای خشنودی تو به سوی تو شتاب کردم.

(خداوند) فرمود: همانا ما قوم تو را بعد از (آمدن) تو آزمایش کردیم و سامری آنها را گمراه کرد.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام در ذیل آیات فوق، سیمای عاشق را چنین بیان فرمود: انسان مشتاق نه در فکر غذا، لباس و مسکن است و نه آرام و قرار دارد تا به محبوبش برسد، همان گونه که حضرت موسی به عشقِ دریافت وحی، خواب و خوراک نداشت و فرمود: خدایا! من زودتر از قوم خود آمده ام تا تو راضی شوی. (۱)

پیام ها:

۱ پیامبر نیز در مقابل عملکرد خود مسئول است. «مَا أَعْجَلَكَ» ...

۲ رهبر باید پیشگام باشد تا امت به دنبال او حرکت کنند. «أُولَاءِ عَلَيَّ أَثَرِي» ۳ موسی علیه السلام عاشق خدا و استماع کلام الهی بود. «عَجَلْتُ إِلَيْكَ» ۴ عجله در کار خیر و برای کسب رضای الهی مانعی ندارد. «عَجَلْتُ ... لِرِضَايَ» ۵ بالاترین هدف انبیا و مقصد اعلای آنان، جلب رضایت الهی است. «لِرِضَايَ» ۶ با حضور رهبر در جامعه، از دشمنان کاری ساخته نیست. منحرفان، از غیبت و نبود رهبر الهی سوء استفاده می کنند. «مِنْ بَعْدِكَ» ۷ امت ها در غیبت پیشوایان، در معرض آزمون و فتنه هستند. «فَتَنَّا ... مِنْ بَعْدِكَ» ۸ نقش هنر و هنرمند غیر متعهد در تخریب باورهای دینی و انحراف مردم،

ص: ۳۷۵

کمتر از قدرت طاغوت نیست. «أَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ» ۹ ارتداد برای تازه ایمان آورده ها، خطر و تهدیدی جدی است. «أَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ» ۱۰ اصحاب پیامبر بودن کافی نیست، حسن عاقبت و استواری دینی لازم است.

«أَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ» (خداوند بنی اسرائیل را نجات داد و طیبیات را روزی آنان کرد، اما بد عاقبت شدند).

[سوره طه (۲۰): آیه ۸۶]

اشاره

فَرَجَعَ مُوسَىٰ إِلَىٰ قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِيفًا قَالَ يَا قَوْمِ أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعِدًّا حَسِينًا أَفَطَالَ عَلَيْكُمْ الْعَهْدُ أَمْ أَرَدْتُمْ أَنْ يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَخْلَفْتُمْ مَوْعِدِي (۸۶)

پس موسی خشمگین و اندوهناک به سوی قوم خود بازگشت (و) گفت: ای قوم من! آیا پروردگارتان به شما وعده ای نیکو (نزول تورات) نداد؟ آیا مدّت (غیبت من) بر شما طولانی شد؟ یا اینکه می خواستید خشمی از طرف پروردگارتان بر شما فرود آید، که با قرار و موعد من تخلف کردید؟!

نکته ها:

در این آیه به دو وعده اشاره شده است، یکی وعده ای از جانب خداوند که نزول تورات بوده است، «أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعِدًّا حَسِينًا» و دیگری، وعده ای از طرف موسی علیه السلام با مردم که در زمان غیبت او از برادرش هارون اطاعت کنند، ولی مردم با گوساله پرستی آنها را نادیده گرفتند. البته موسی هنگام توبیخ آنان، علّت انحرافشان را سؤال کرد و پرسید: آیا انحراف شما عامدانه بود و با آگاهی به سراغ قهر خدا رفتید؟ یا از روی غفلت به آن روی آوردید؟ آیا به خاطر اینکه سی روز غیبت من به چهل روز منتهی گردید، شما منحرف شدید؟ و آیا...

(۱).

در این آیه همچون آیه ی ۸۱، از حلول غضب الهی سخن به میان آمده است، لیکن در

ص: ۳۷۶

آنجا عامل غضب، طغیان و در اینجا پیمان شکنی مردم بیان شده است. اینها عواملی است که رمز سقوط بنی اسرائیل در آنها نهفته است.

پیام ها:

۱ همین که از انحرافی با خبر شدید، فوراً عکس العمل نشان دهید. «فَرَجَعَ» (حرف «فا» در «فَرَجَعَ» نشانه فوریت است). ۲ غیرت دینی از صفات بارز اولیای خداست. «غَضِبَانَ أَسْفًا» (رهبران دینی و اولیای خدا، غصه ی انحراف مردم را می خورند). ۳ خشم و غضبی که در راه رضای الهی باشد مذموم نیست. «غَضِبَانَ أَسْفًا» (خشم و تأسف اولیای خدا، به خاطر ارتداد و انحراف معنوی مردم است). ۴ در جای خود باید خطاکار را توبیخ کرد. «أَلَمْ يَعِدْكُمْ» ۵ عدم حضور رهبر، یا تغییرات جزئی در برنامه ها، نباید سبب انحراف و ارتداد شود. «أَفَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ» ۶ ارتجاع، ارتداد و عهدشکنی، عامل قهر و غضب الهی است. «فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي» ۷ قهر و غضب از لوازم تربیت است. «غَضَبٌ مِنْ رَبِّكُمْ» ۸ تخلف از عهد و پیمان پیامبر، عامل قهر خداوند است. «يَحِلُّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ ...»

فَأَخَلَفْتُمْ مَوْعِدِي»

(میان انبیا و مردم تعهدات و قراردایی است که این قرارها شامل سیره، احکام و نمایندگان آنها در میان مردم می شود که باید مردم به آنها وفادار باشند، و قرار موسی تبعیت از هارون بود). ۹ تخلف از وصی و نماینده پیامبر، تخلف از خود اوست. «فَأَخَلَفْتُمْ مَوْعِدِي» (تخلف از پیروی هارون، تخلف از موسی می باشد). (۱) ۱۰ هنگام توبیخ، روزنه ی توبه و بازگشتی را برای خلافتکار باز بگذارید. «أَفَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ أَمْ أَرَدْتُمْ» (از سؤال های متعدد موسی، این پیام استفاده می شود).

ص: ۳۷۷

اشاره

قَالُوا مَا أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلِكِنَا وَلَكِنَّا حُمُلْنَا أَوزَارًا مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ فَقَذَفْنَاهَا فَكَذَلِكَ أَلْقَى السَّامِرِيُّ (۸۷)

(مردم به موسی) گفتند: ما به میل و اراده ی خود خلاف وعده نکردیم، و لیکن از زیور آلات قوم (فرعون، چیزها و) بارهایی بر ما نهاده شد، پس ما آنها را (در آتش) افکندیم پس اینگونه سامری (بر ما) القا کرد.

پیام ها:

۱ گناهکاران برای فرار از مجازات، به بهانه هایی چون اجبار و اکراه و فشار خارجی پناه می برند. «مَا أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلِكِنَا» ۲ مال حرام، خرج کار حرام می شود. «مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ» (زیور آلاتی که فرعونیان از راه ظلم بدست آورده بودند و به ارث به بنی اسرائیل رسیده بود، سرانجام خرج ساخت بت و گوساله شد.) (۱) ۳ چه بسا جلوه ها، زیورها و اموال دنیا که برای انسان وزر و وبال است. «أَوْزَارًا» ۴ منحرفان از سرمایه ی خود مردم برای گمراه کردن آنان و رسیدن به اهداف شوم خویش استفاده می کنند. «مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ» ۵ جامعه ی سست ایمان و سلطه پذیر، با یک ترفند هنرمندانه همه چیز خود را می بازد. «فَكَذَلِكَ أَلْقَى السَّامِرِيُّ» ۶ تلقین منحرفان و هنرنمایی آنان در جامعه بی اثر نیست. «أَلْقَى السَّامِرِيُّ» ۷ شخص مجرم می کوشد تا گناه را به گردن دیگران بیندازد. «أَلْقَى السَّامِرِيُّ» ۸ بزرگ ترین ضربه ها را عوامل خودی منحرف می زنند. «السَّامِرِيُّ»

اشاره

فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُورٌ فَقَالُوا هَذَا إِلَهُكُمْ وَإِلَهُ مُوسَىٰ فَنَسِيَ (۸۸) أَفَلَا يَرَوْنَ إِلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا وَلَا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا (۸۹)

ص: ۳۷۸

پس (سامری) برای آنها پیکر گوساله ی نری که دارای صدایی بود پدید آورد، آن گاه (با پیروانش به مردم) گفتند: این خدای شما و خدای موسی است. پس سامری (خدا و همه ی تعلیمات موسی را) فراموش کرد.

پس آیا نمی بینند که (این گوساله) برایشان پاسخی ندارد و مالک (هیچ گونه) سود و زیانی برای آنها نیست؟!

نکته ها:

از جمله هنرهای سامری این بود که چگونگی ساخت گوساله را به مردم نشان نداد و مردم یک دفعه با پیکر گوساله ای صدادر مواجه شدند. «فَأَخْرَجَ» بنی اسرائیل نیندیشیدند که اگر گوساله قابل پرستیدن است، خود سامری که سازنده ی آن است به طریق اولی قابل پرستش است.

پیام ها:

۱ هنری که با جامعه شناسی و روانشناسی همراه باشد، مؤثرتر است. «فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلاً» (عامل موفقیت سریع سامری در جلب توجه بنی اسرائیل، شناخت زمینه های بت پرستی و گاوپرستی در آن جامعه و حضور نداشتن رهبر بود.) ۲ هنر در اختیار افراد منحرف، همچون تیغ در کف زنگی مست، مهلک و خطرناک است همچون گوساله ی سامری. «أَلْقَى السَّامِرِيُّ» ۳ مجسمه سازی، ذوب فلزات و ریخته گری، سابقه طولانی دارد. «عِجْلاً جَسَداً» ۴ بزرگ ترین خطری که هر امت و انقلابی را تهدید می کند، ارتجاع، ارتداد و انحراف فرهنگی و عقیدتی است. «هَذَا إِلَهُكُمْ» ۵ فطرت همه ی انسان ها بر خداپرستی است، انبیا علیهم السلام راه صحیح و معبود واقعی را نشان می دهند، امیای سامری ها، کج راهه و گوساله ها را. «هَذَا إِلَهُكُمْ» ۶ اگر بزرگان و رهبران قوم با تهمت خراب شوند، راه برای خراب کردن دیگر

افراد هموار می شود. «وَإِلَهُ مُوسَىٰ» ۷ نتیجه ی فراموش نمودن احکام و دستورات الهی و جدا شدن از رهبران دینی، انحراف و بدعاقبتی است. «فَنَسِيَ» (می گویند: سامری از یاران موسی علیه السلام بود که تعهدات خویش را در قبال او فراموش کرد.) (۱) ۸ راه و مکتب انبیا، استدلالی و منطقی است. «أَفَلَا يَرَوْنَ... لَا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا» (عقل می گوید که معبود انسان باید قدرت جلب منفعت را برای انسان و دفع شرور را از او داشته باشد).

[سوره طه (۲۰): آیات ۹۰ تا ۹۱]

اشاره

وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هَارُونُ مِنْ قَبْلُ يَا قَوْمِ إِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهِ وَإِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمَنُ فَاتَّبِعُونِي وَاطِيعُوا أَمْرِي (۹۰) قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتَّىٰ يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَىٰ (۹۱)

و البته هارون (نیز) پیش از این (آمدن موسی) به آنان گفته بود: ای قوم من! شما قطعاً به واسطه ی آن (گوساله)، مورد آزمایش قرار گرفته اید و همانا پروردگار شما خداوند رحمان است، پس از من پیروی کنید و دستور مرا اطاعت نمایید.

(اما قوم مرتد، به هارون) گفتند: ما هم چنان برپاداریم (و هرگز از پرستش آن دست بر نخواهیم داشت) تا موسی به سوی ما باز گردد.

پیام ها:

۱ بعضی چنان خودباخته اند که نه عقل بر آنان حکم فرماید «أَفَلَا يَرَوْنَ» و نه پیامبر برایشان راهنما. «قَالَ لَهُمْ هَارُونُ» ۲ انحراف و ارتداد بنی اسرائیل آگاهانه بوده است. «وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هَارُونُ» ...

ص: ۳۸۰

۳ وظیفه رهبر و پیروانش هنگام بروز بدعت، فریاد و اتمام حجت است. «وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هَارُونُ» ۴ انبیا دلسوز مردمند. «وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هَارُونُ... يَا قَوْمِ» ۵-آزمایش انسان ها یک سنت قطعی الهی است، لیکن ایزار آن متفاوت است.

«إِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهِ» ۶ یادآوری لطف و رحمت الهی می تواند زمینه ی ارشاد و توبه را برای انسان ها فراهم نماید. «رَبُّكُمْ الرَّحْمَنُ» ۷ اطاعت از وصی و نماینده پیامبر واجب است. «فَاتَّبِعُونِي وَ أَطِيعُوا أَمْرِي» ۸ پیروی از رهبران الهی، مایه ی مصونیت از فتنه هاست. «فُتِنْتُمْ... أَطِيعُوا أَمْرِي» ۹ برای افراد لجوج، فریاد پیامبران نیز بی اثر است. «قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ» ۱۰ بنی اسرائیل بجای فکر، شخصیت گرا بودند. «حَتَّىٰ يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَىٰ»

[سوره طه (۲۰): آیات ۹۲ تا ۹۴]

اشاره

قَالَ يَا هَارُونُ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوا (۹۲) أَلَا تَتَّبِعَنِ أَفَعَصَيْتَ أَمْرِي (۹۳) قَالَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَقُولَ قَوْلًا فَيَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَىٰ (۹۴)

(موسی در حالی که موی سر و صورت برادر را گرفته بود به او) گفت: ای هارون! زمانی که دیدی آنان گمراه شدند، چه چیز تو را بازداشت؟

از اینکه مرا پیروی نکنی؟ (چرا برای نجات مردم فوراً به سراغ من نیامدی؟) آیا دستور مرا نافرمانی کردی؟

(هارون در جواب) گفت: (ای برادر و) ای فرزند مادرم! (موی) ریش و سر مرا (به مؤاخذه) مگیر، همانا من ترسیدم (با برخورد تند من، آنها متفرق شوند و) تو بگویی میان بنی اسرائیل تفرقه انداختی و کلام مرا مراقبت نکردی!

هنگامی که حضرت موسی علیه السلام از کوه طور بازگشت و قوم خود را منحرف دید، سه گروه را زیر سؤال برد: الف: مردم «**يَا قَوْمِ أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ**»، ب: هارون علیه السلام «**يَا هَارُونَ مَا مَنَعَكَ**»...، ج: سامری «**فَلَمَّا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ**».

به گفته ی تفسیر اُطیب البیان، چون هارون علیه السلام پیامبر و معصوم است و به وظیفه ی نهی از منکر خود نیز عمل کرده است، می توان مؤاخذه موسی علیه السلام را به اصطلاح یک جنگ زرگری دانست که به در می گوید تا دیوار بشنود. به هارون می گوید که مردم حساب کار خود را بکنند.

در تفسیر صافی به نقل از امام صادق علیه السلام آمده است که توبیخ موسی علیه السلام برای آن بود که چرا هارون علیه السلام به محض دیدن آن وضع، آن را فوراً به موسی اطلاع نداد.

در شیوه ی تبلیغ گاه می بایست برای تکان دادن افکار عمومی و ایجاد لرزه بر اندام مرده ی جامعه، دست به کار تازه ای زد. چنانچه موسی علیه السلام آن برخورد تند را با جانشین معصوم خویش انجام داد و یا حضرت علی علیه السلام در هنگام خطبه خواندن سیلی محکمی به صورت خود زدند، تا مردم را توجّه دهند.

۱ رهبران باید پاسخگوی انحرافات مردم باشند. «**يَا هَارُونَ مَا مَنَعَكَ**» ۲ سکوت و بی تفاوتی مسئولین، مورد توبیخ است. «**مَا مَنَعَكَ**» ۳ بدعاقبتی، آفتی برای دینداران است. «**رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوا**» ۴ پیامبر می تواند فرمان بر پیامبر دیگر باشد. «**أَفَعَصَيْتَ أَمْرِي**» ۵ در جامعه باید مدیریت واحد حاکم باشد. «**أَفَعَصَيْتَ أَمْرِي**» ۶ برای خاموش کردن غضب دیگران، از کلمات عاطفی استفاده کنیم. «**يَا بَنَ أُمَّ**» ۷ دین و دینداری مهم تر از فامیل داری است. «**لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي**» ۸ غیرت و تعصب دینی، لازمه ی پیامبری است. «**لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي**» ۹ به متهم فرصت دفاع بدهیم. «**لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي**»

۱۰ موی بلند و زلف داشتن برای مرد جایز است. «وَلَا بِرَأْسِي» ۱۱ خطر تفرقه ی یک امت، هارون پیامبر را نیز می ترساند. «إِنِّي خَشِيتُ» ۱۲ حفظ وحدت، مهم تر از نجات یک گروه است. «إِنِّي خَشِيتُ ... فَزَقْتُ» ۱۳ در تصمیم گیری ها باید به مسئله ی اهم و مهم توجه کرد. «إِنِّي خَشِيتُ» ۱۴ در برخوردهای انقلابی باید به عوارض کار توجه کرد و نباید یک سو نگر بود. «إِنِّي خَشِيتُ» ...

۱۵ خطر تفرقه افکنی مهم تر از خطر سکوت در برابر انحراف است. «فَزَقْتُ بَيْنَ بَنِي إِسْرَائِيلَ» ...

[سوره طه (۲۰): آیات ۹۵ تا ۹۶]

اشاره

قَالَ قَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ (۹۵) قَالَ بَصِيرَةٌ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ فَقَبَضْتُ قَبْضَهُ مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ فَنَبَذْتُهَا وَكَذَلِكَ سَوَّلْتُ لِي نَفْسِي (۹۶)

(سپس موسی به سامری) گفت: ای سامری! (منظور تو از) این کار (و فتنه ی) بزرگ که کردی چیست؟

(سامری) گفت: من به چیزی پی بردم که (دیگران) به آن پی نبردند، پس من مشتیی از آثار رسول (حق) را بر گرفتم، پس آن را (در گوساله) افکندم و این گونه نفسم این کار را در نظرم بیاراست (و فریب داد).

نکته ها:

جمله ی «بصرت به» معمولاً در «بصیرت» به معنای فهمیدن که جمع آن «بصائر» است بکار می رود، نه در «بصر» به معنای چشم که جمع آن «ابصار» است. (۱)

در کتاب «احتجاج طبرسی» آمده است که وقتی حضرت علی علیه السلام بصره را فتح کرد، مردم

ص: ۳۸۳

دور آن حضرت را گرفتند تا سخنان او را بشنوند، چشم حضرت در میان مردم به حسن بصری افتاد که چیزی را یادداشت می کرد.

امام علیه السلام با صدای بلند او را مخاطب قرار داده و فرمودند: چه می کنی؟ عرض کرد سخنان شما را می نویسم تا برای دیگران بازگو نمایم. امام علیه السلام فرمودند: آگاه باشید که هر قوم و جمعیتی یک سامری دارد و تو ای حسن! سامری این امت هستی، تو از من آثار رسول خدا را می گیری و با هوای نفس و تفسیر به رأی خودت، مکتب تازه ای می سازی و مردم را به آن فرا می خوانی. (۱)

بر طبق تفاسیر المیزان، فرقان و نمونه، مراد سامری از «فَقَبَضْتُ قَبْضَهُ مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ» آن است که من مقداری از آثار موسی را فراگرفته و بر آن مؤمن شدم، سپس آن را رها کرده و گوساله را ساختم و قهراً جمله ی «بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا» یعنی به طرحی برای انجام این کار پی بردم که دیگران از آن غافل بودند و این معنا با حدیث فوق مناسب تر است.

پیام ها:

۱ برای برطرف کردن انحراف، ابتدا باید ریشه ی انحراف را بررسی کرد. «فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ» ۲ با منحرفان و مفسدان فرهنگی باید برخورد کرد. «فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ» ۳ در یک انقلاب، همه ی مردم از درون عوض نمی شوند، بلکه افرادی مثل سامری ها منتظر فرصت می مانند. «فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ» ۴ گاهی منحرفین، دریافت هایی دارند که متدینین از آن بی خبرند. «بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا» ۵ طراحان انحراف، از جهل مردم استفاده می کنند. «بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا» ۶ سردمداران باطل برای انحراف مردم، حتی از مقدّسات نیز سوء استفاده می کنند. «مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ» (سیاست مذهب علیه مذهب)

ص: ۳۸۴

۱۷ اگر هنر با هوای نفس همراه شد، بالا-ترین خطر هاست. «سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي» ۸ تا انسانی از درون فریب نفس خویش را نخورد، نمی تواند دیگران را فریب دهد. «سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي»

[سوره طه (۲۰): آیات ۹۷ تا ۹۸]

اشاره

قَالَ فَاذْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ أَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ وَإِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَنْ تُخْلَفَهُ وَانظُرْ إِلَى إِلْهِكَ الَّذِي ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا لَنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا (۹۷) إِنَّمَا إِلْهِكُمُ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا (۹۸)

(موسی به سامری) گفت: پس برو (دور شو)، پس همانا بهره ی تو در دنیا این است که (به دردی مبتلا خواهی شد که دائماً) می گویی: «به من دست نزنید» و همانا برای تو (در آخرت) میعاد گاهی است که هرگز از آن تخلف نخواهد شد. و (اکنون) به سوی معبودت که پیوسته آن را پرستش می کردی نگاه کن، ما حتماً آن را می سوزانیم (و) سپس خاکستر و ذرات آن را به دریا خواهیم پاشید.

(ای قوم من!) همانا معبود شما «الله» است که معبودی جز او نیست (و) علم او همه چیز را فرا گرفته است.

نکته ها:

در تفاسیر مجمع البیان و صافی حدیثی آمده است که حضرت موسی علیه السلام قصد داشت تا سامری را به قتل برساند، اما خداوند به او وحی فرمود که چون سامری مرد سخاوتمندی است از کشتن او صرف نظر نما، از این روی موسی علیه السلام با جمله «فَازْهَبْ» او را از میان قوم بنی اسرائیل طرد کرد.

کلمه «لَا مِسَاسَ» به معنای گرفتار شدن به بیماری است که به هیچ وجه احدی با او تماس نگیرد. سرانجام سامری به یک بیماری روانی گرفتار شد که از مردم فرار می کرد

و هرکس به او نزدیک می شد فریاد می زد: «لَا مِسَّاسَ» دور شو، دور شو. (۱)

حضرت موسی علیه السلام برای سامری چندین مجازات قرار داد:

الف: طرد «فَاذْهَبْ»، ب: نفرین «لَا مِسَّاسَ»، ج: تهدید به عذاب آخرت «لَكَ مَوْعِدًا»، د:

آتش زدن گوساله «لَنَحْرَقَنَّه».

پیام ها:

۱ بعد از ثبوت جرم، باید مجرم را مجازات کرد. «سَوَّلْتُ لِي نَفْسِي فَاذْهَبْ» ۲ یکی از مراحل نهی از منکر، طرد مجرمان و کافران است. «فَاذْهَبْ» ۳ مفسدین فرهنگی را باید از میان جامعه طرد کرد. آزادی فکر به معنای باز گذاشتن دست منحرفان در گمراه کردن دیگران نیست. «فَاذْهَبْ» ۴ انبیا با علم غیب، از آینده افراد خبر می دهند. «أَنْ تَقُولَ لَا مِسَّاسَ» ۵ بعضی از امراض، قهر الهی است. «لَا مِسَّاسَ» ۶ برای مروجین فکرهای باطل، مجازات دنیوی وسیله ی تخفیف در کیفرهای اخروی نیست. «لَا مِسَّاسَ وَ إِنَّ لَكَ مَوْعِدًا» ۷ شاید بتوان از کیفرهای دنیوی فرار کرد، ولی از عذاب اخروی و قهر الهی در آخرت راه گریزی نیست. «لَمَكَ مَوْعِدًا لَنْ تُخَلَّفَهُ» ۸ بدترین نوع جرم، اصرار مجرم بر جرم است. «ظَلَّتْ عَلَيْهِ عَاكِفًا» (سامری خود نیز گوساله خود را می پرستید). ۹ ابزار گناه و آثار انحراف باید نابود شود. (۲) «لَنَحْرَقَنَّه» ۱۰ محو آثار کفر و شرک باید در ملا عام و با حضور مردم باشد. «لَنَحْرَقَنَّه» و نفرمود: «لا حرقنه»

ص: ۳۸۶

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. همان گونه که پیامبر اسلام دستور داد مسجد ضرار را نخست بسوزانند و باقیمانده آن را ویران کنند و آنجا را محلّ زباله های مردم مدینه قرار داد. تفسیر نمونه.

۱۱ حفظ افکار مردم از حفظ طلا مهم تر است. گاهی باید برای ایجاد موج و مبارزه با منکر، اشیای قیمتی فدا شوند. «لَنَحْرَفَنَّه»
 ۱۲ غیرت دینی و قاطعیت در برابر انحراف، لازمه ی رهبری است. «لَنَحْرَفَنَّه ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّه» (سوزاندن طلا- و به دریا ریختن
 آن، تصمیم قطعی موسی بود) ۱۳ باید نشان داد که چیزهای نابود شدنی شایستگی پرستش را ندارند. «لَنَحْرَفَنَّه ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّه» ۱۴
 هر گاه باطلی را محو کردید به جای آن حق را مطرح کنید. «إِنَّمَا إِلَهُكُمُ اللَّهُ» ۱۵ خدایی قابل عبادت است که احاطه علمی بر
 همه چیز داشته باشد. «وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا»

[سوره طه (۲۰): آیه ۹۹]

اشاره

كَذَلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ مَا قَدْ سَبَقَ وَقَدْ آتَيْنَاكَ مِنْ لَدُنَّا ذِكْرًا (۹۹)

(ای پیامبر!) ما این گونه از اخبار گذشته بر تو حکایت می کنیم و همانا ما از جانب خویش به تو ذکر (قرآن) داده ایم.

نکته ها:

در نقل تاریخ انبیا برکات زیادی وجود دارد از جمله:

الف: افزایش علم و آگاهی، ب: بدست آوردن بصیرت و پیدا کردن راه سعادت، ج: تنبیه و تذکر مردم، د: بشارت و دلگرمی
 مؤمنین.

پیام ها:

۱ نقل تاریخ، یکی از شیوه های تربیتی قرآن است. «كَذَلِكَ نَقُصُّ» ۲ داستان های قرآن، بهترین و صادق ترین داستان
 هاست، زیرا گوینده ی آن خداوند و مخاطبش پیامبر صلی الله علیه و آله و ماجرای آن حقیقی است. «نَقُصُّ عَلَيْكَ» ۳ در بیان
 تاریخ، از نقل جزئیاتی که دانستن و ندانستن آنها نقشی در هدف

ص: ۳۸۷

ندارد، خودداری کنید. «مِنْ أُنْبَاءٍ» ۴ هر تاریخی ارزش بیان ندارد، اخبار مهم قابل نقل است. (۱) «أُنْبَاءٍ» ۵ تاریخ وسیله ی تذکر است، نه عامل سرگرمی. «أُنْبَاءٍ مَا قَدْ سَبَقَ ذِكْرًا» ۶ قرآن یاد و یادآور مهمی است. («ذِكْرًا» با تنوین نشانه ی عظمت است). ۷ سرچشمه ی تاریخ و داستان های قرآنی، وحی الهی است، نه گفته های این و آن. «لَدُنَّا»

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۰۰ تا ۱۰۳]

اشاره

مَنْ أَعْرَضَ عَنْهُ فَإِنَّهُ يَحْمِلُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وِزْرًا (۱۰۰) خَالِدِينَ فِيهِ وَسَاءَ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حِمْلًا (۱۰۱) يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ وَنَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًا (۱۰۲) يَتَخَفَتُونَ بَيْنَهُمْ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا عَشْرًا (۱۰۳)

پس هر کس از آن (ذکر) روی برگرداند، قطعاً او در روز قیامت، بار سنگینی (از گناه) را بر دوش خواهد کشید.

(آنها) برای همیشه در آن (بار گناه و عقوبتش) خواهند ماند و چه بد باری است برای آنها، (بار گناه) در روز قیامت.

(همان) روزی که در صور دمیده می شود و ما در آن روز، مجرمان را با چشمان تیره (و بدن های کبود) محشور می کنیم.

(آنها) در بین خودشان آهسته با یکدیگر گفتگو می کنند که شما جز چندی (ده روز در دنیا بیشتر) توقف نداشتید.

ص: ۳۸۸

کلمه ی «حمل» و کلمه ی «حمل» در لغت به یک معناست، لیکن «حمل» به بار ظاهری و «حمل» به بار باطنی مثل بچه در شکم مادر اطلاق می گردد.

«زرق» رنگی است که از اختلاط سفید و سیاه بوجود می آید، مثل رنگ خاکستری و شاید کنایه از کوری، ترس و یا رنگ پریدگی باشد.

کلمه ی «صور» یا به معنای شاخ است و یا جمع صورت می باشد که مراد دمیدن در صورت های مردگان برای زنده شدن است.

در قرآن مجید به دو نفخه اشاره شده است که در نفخه ی اول، همه موجودات می میرند و در نفخه ی دوم انسان ها برای حساب زنده می شوند. «و نُنْفَخُ فِي الصُّورِ، فَصَيِّعَقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ، ثُمَّ نُفِخُ فِيهِ أُخْرَى فَإِذَا هُمْ فِيهَا يُنظَرُونَ» (۱) و منظور از «يُنْفَخُ فِي الصُّورِ» در این آیه، به قرینه جمله ی «و نَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ»، نفخه ی دوم در روز قیامت است.

پیام ها:

۱ انسان ها در انتخاب راه آزادند، می توانند حق را بپذیرند و می توانند اعراض نمایند. «أَعْرَضَ» ۲ پیامد اعراض از ذکر خدا، تنها به زندگانی نکبت بار در این دنیا خلاصه نمی شود، «مَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا» (۲) بلکه بدبختی آخرت را نیز به همراه دارد. «مَنْ أَعْرَضَ ... يَحْمِلُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وِزْرًا» ۳ میزان خطر و سنگینی بار قیامت، برای کسی روشن نیست. («وِزْرًا» نکره آمده) ۴ در قیامت مجرم یا کور و رو سیاه محشور می شود و یا در اثر ترس، وحشت و خیره نگری، به کبودی چشم مبتلا می گردد. «زُرْقًا» ۵ مدّت زمان دنیا و برزخ نسبت به آخرت بسیار ناچیز و در حکم چند روز

ص: ۳۸۹

۱-۱. زم، ۶۸.

۲-۲. طه، ۱۲۴.

است. «إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا عَشْرًا»

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۰۴]

اشاره

نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ إِذْ يَقُولُ أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا يَوْمًا (۱۰۴)

(البته) ما به آنچه آنها می گویند داناتریم، آن گاه که بهترین آنان در رفتار، می گوید: شما درنگ نکردید مگر یک روز!

نکته ها:

عظمت قیامت به قدری است که انسان ها پس از حضور در آن عمر خود را در دنیا، نیم روز یا یک روز و یا حد اکثر ده روز می شمردند که قرآن از زبان افراد و گروه های مختلف، آن را چنین بیان می دارد:

الف: ده روز. «إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا عَشْرًا» ب: یک روز. «إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا يَوْمًا» ج: بخشی از یک روز. «لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا عَشْرِيَّةً أَوْ ضِعْفًا» (۱)، «لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ» (۲) د: لحظاتی کوتاه. «مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ» (۳) ه: زمانی اندک. «إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا» (۴) به نظر می رسد این تفاوت نظر در مقدار عمر دنیا، بستگی به مقدار بصیرت و درک افراد دارد. چنان که در این آیه کسانی که قرآن از آنها به «أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً» تعبیر کرده است، عمر دنیا را یک روز می شمردند و در آیه ی قبل، گنهکاران مدّت آن را ده روز.

پیام ها:

۱ همه ی مجرمین، در قیامت در یک سطح نیستند. «أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً» ۲ هر کس عاقل تراست، دنیا را کوچک تر می بیند. «يَقُولُ أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا يَوْمًا»

ص: ۳۹۰

۱-۱. نازعات، ۴.

۲-۲. بقره، ۲۵۹.

۳-۳. روم، ۵۵.

۴-۴. مؤمنون، ۱۱۴.

اشاره

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا (۱۰۵) فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا (۱۰۶) لَا تَرَى فِيهَا عِوَجًا وَلَا أَمْتًا (۱۰۷)

و(ای پیامبر!) از تو درباره ی کوه ها(در قیامت) می پرسند، بگو: پروردگار من آنها را از بُن برکنده و متلاشی می کند.

پس آنها را(همچون) کویری صاف و هموار،رها می سازد.

که در آن هیچ پستی و بلندی مشاهده نمی کنی.

نکته ها:

کلمه ی «نَسْفًا» یعنی قلع و قمع و نابود کردن، «قَاعًا» یعنی زمین صاف، «صَفْصَفًا» یعنی زمین صاف به گونه ای که همه ی قسمت های آن در یک صف و خط باشند، و کلمه ی «عِوَجًا» و «أَمْتًا» به معنای گودی و بلندی است.

پیام ها:

۱ مردم درباره ی قیامت سؤالاتی دارند که پیامبر باید پاسخگو باشد. «يَسْأَلُونَكَ ... فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي» ۲ نظام حاکم بر طبیعت، دائمی نیست. «يَنْسِفُهَا رَبِّي» ۳ متلاشی کردن کوه ها و به وجود آوردن قیامت، جلوه ای از ربوبیت خداست.

«يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا»

اشاره

يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ لَا عِوَجَ لَهُ وَخَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَنِ فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا (۱۰۸)

در آن روز، (مردم) از دعوت کننده ای که (هیچ) انحرافی ندارد پیروی می کنند (و گوش به صدای اسرافیل هستند) و همه صداها در برابر (عظمت خداوند) رحمان فرو می نشینند. پس (در آن روز) جز صدایی آهسته نمی شنوی.

پیام ها:

۱ اگر کسانی در دنیا از داعیان الهی اعراض می کردند، در روز قیامت، چاره ای جز پیروی نخواهند داشت. «يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ» ۲ قیامت، روز تجلی و ظهور رحمانیت خداوند است و رحمانیت او، امید و ملجأ تمام مردم است. «خَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَنِ»

اشاره

يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا (۱۰۹)

در آن روز، شفاعت (هیچ کس) سودی ندارد، مگر کسی که خدای رحمان به او اجازه دهد و از گفتار او (شفاعت کننده یا شفاعت شونده) راضی باشد.

نکته ها:

از آنجا که انکار شفاعت، خلاف قرآن و روایات و مایه ی یأس مؤمنان گناهکار است، و قبول شفاعت بی قید و شرط نیز سبب جرأت خلافکاران و خلاف عدالت الهی است، لذا قرآن کریم برای شفاعت، حساب و کتاب و مقرراتی در نظر گرفته است.

از نظر قرآن، شفاعت، روزنه ی امید گناهکاران و وسیله ای برای ارتباط آنان با اولیای خدا و پیروی از آنان است. شفاعت اذن خداست و برخورداران از شفاعت، تنها کسانی هستند که در مدار توحید و دارای منطق صحیح و اعتقادات حق باشند و گفتارشان مورد قبول خداوند قرار گرفته باشد، یعنی شهادتین آنان موضعی، موسمی، اکراهی، سطحی و بر اساس مسخره و نفاق نباشد، در این صورت اگر در عمل کمبود داشته باشند، با شفاعت مورد

عنایت قرار می گیرند.

از این روی قرآن، شفاعت بت ها را برای بت پرستان باطل دانسته و شفاعت به معنای فدا شدن حضرت عیسی علیه السلام برای پاک شدن گناهان پیروانش و یا شهادت امام حسین علیه السلام به خاطر شفاعت از شیعیان قابل پذیرش نیست، هر چند امام حسین علیه السلام از شافعان بزرگ قیامت است، اما باید دانست که هدف او از شهادت، شفاعت کردن طرفدارانش نبود.

□
امام باقر علیه السلام درباره این آیه فرمودند: شفاعت پیامبر صلی الله علیه و آله تنها برای کسانی است که از نظر عمل و گفتار مورد رضایت باشند و بر مودت آل پیامبر علیهم السلام زندگی کرده و بر آن مرده اند. (۱)

پیام ها:

۱ شفاعت، مقام والایی است که افراد خاصی از آن برخوردارند. «مَنْ أذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَ رَضِيَ لَهُ قَوْلًا» ۲ شفاعت، تصرف در اراده ی خدا و یا تخلف از حکمت و عدل و محاسبات و سنت های الهی نیست، بلکه بر اساس خواست خداوند است. «أَذِنَ ... رَضِيَ»

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۱۰ تا ۱۱۱]

اشاره

يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا (۱۱۰) وَعَنْتِ الْأُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا (۱۱۱)

(خداوند به) آنچه آنان در پیش روی دارند و آنچه را (در دنیا) پشت سر گذاشته اند آگاه است، ولی مردم بر او احاطه علمی ندارند.

(در آن روز) همه ی چهره ها در برابر خداوند زنده ی پاینده، خوار و فروتن می شود و البتّه هر کس که بار ستم برداشت، مأیوس و زیان کار است.

نکته ها:

کلمه «عَنْتِ» از «عنوه» به معنای ذلت در برابر قهر و سلطه است، و «الْقَيُّومِ» به کسی گفته

ص: ۳۹۳

می شود که قائم به ذات خود و حافظ همه چیز است و مایه ی قوام هر چیز را به آن عطا کرده باشد، و کلمه ی «خَابَ» از «خِيبه» به معنای از دست دادن مطلوب است.

پیام ها:

۱ در قیامت، حسابرسی بسیار دقیق است، زیرا حسابگر همه چیز را به خوبی می داند و راهی برای سوء استفاده از شفاعت نیست. «يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ...»

۲ احاطه ی علمی خداوند نسبت به همه کارهای گذشته و آینده مردم یکسان است. «يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ مَا خَلْفَهُمْ» ۳ محدود هرگز نمی تواند بر بی نهایت احاطه پیدا کند. «لَا يُحِيطُونَ بِهِ» نه بر ذات او، نه بر صفات او، نه بر آفریده های او و نه بر قدرت و کارهای او.

۴ حالات روحی انسان، قبل از هر چیز در صورت او جلوه می کند. «عَنْتِ الْوُجُوهُ» ۵ سرانجام ظلم، محرومیت از رحمت الهی است. «وَ قَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا» ۶ بسیاری از ظلم ها را می توان در دنیا با توبه و عذرخواهی از مردم، جبران و محو کرد، بدبخت آن که ظلم خود را تا قیامت حمل کند. «خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا»

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۱۲]

اشاره

وَ مَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَ لَا هَضْمًا (۱۱۲)

و(اما) هر کس از کارهای نیکو انجام دهد و مؤمن باشد، پس (در آن روز) نه از ستم و کاستی (در پاداشش) نترسد.

نکته ها:

کلمه «هضم» به معنای کم شدن است و شاید از آن روی به جذب غذا در بدن «هضم» می گویند که ظاهراً غذا کم می شود و تفاله های آن باقی می ماند. (۱)

از قرآن و روایات به دست می آید که اعمال و روحيات انسان در یکدیگر تأثیر متقابل

ص: ۳۹۴

دارند، لذا هر گاه یک عمل نیکو که از شخصی منافق، مشرک، ریاکار و... که دارای روحیه ای فاسد است سر زند، مورد قبول واقع نمی شود. چنان که اگر کافری، کار شایسته و خوبی مثل اختراع و اکتشاف نافع انجام دهد، در حالی که حق را فهمیده و آگاهانه در کفر اصرار ورزد، کار نیکوی او پذیرفته نخواهد شد. همانند ریختن شربت شیرین و گوارا در ظرفی کثیف و آلوده که طبیعتاً دیگر قابل پذیرش نیست.

در ده آیه ی اخیر، به سیمایی اجمالی از برپایی قیامت اشاره شده است:

الف: در صور دمیده شده و مردگان زنده می شوند. «يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ» ب: مجرمان محشور می گردند. «نَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ» ج: کوه ها متلاشی می شوند. «يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا» د: همه گوش به فرمان دعوت کننده ی الهی هستند. «يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ» ه: شفاعت بدون اذن خدا مؤثر نیست. «لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ» و: خداوند با احاطه علمی اش به همه حساب ها می رسد. «يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ»

...

ز: همگی در برابر حکم الهی تسلیم هستند. «عَبَتِ الْوُجُوهُ» ح: ظالمان مأیوسند. «خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا» ط: مؤمنان صالح در آرامش به سر می برند. «فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا». (۱)

پیام ها:

۱ اگر چه انجام تمام کارهای شایسته امکان پذیر نیست، ولی باید به اندازه ی توان و طاقت، کار صالح انجام داد. «مَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ» ۲ نه تنها کارهای بزرگ که ذره ای از کار صالح بی پاداش نمی ماند. «مِنَ الصَّالِحَاتِ» ۳ شرط قبولی عمل صالح، ایمان به خداست. «وَ هُوَ مُؤْمِنٌ» ۴ ایمان از عمل جدا نیست، ایمان بی عمل، مثل درخت بی ثمر و عمل بی ایمان همچون درخت بی ریشه است. «وَ هُوَ مُؤْمِنٌ»

ص: ۳۹۵

۵ آرامش و امتیّت روحی مؤمنان در قیامت در گرو کارهای صالح آنان است.

« مَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ ... فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا » ۶ در قیامت، نه اصل عمل و پاداش از بین می رود تا ظلمی صورت گیرد « فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا » و نه آنکه از پاداش کم گذاشته می شود. « وَ لَا هَضْمًا » ۷ با آنکه پاداش، تفضّل الهی است نه استحقاق انسان، اما خداوند در پاداش کسی کوتاهی نمی کند و کم نمی گذارد. « فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَ لَا هَضْمًا »

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۱۳]

اشاره

وَ كَذَلِكَ أَنْزَلْنَا قُرْآنًا عَرَبِيًّا وَ صَرَّفْنَا فِيهِ مِنَ الْوَعِيدِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ أَوْ يُحَدِّثُ لَهُمْ ذِكْرًا (۱۱۳)

و بدینسان ما آن را قرآنی عربی نازل کردیم و در آن با انواع بیان ها هشدار دادیم، شاید آنها پروا کنند و یا برایشان پندی ایجاد شود.

نکته ها:

« كَذَلِكَ أَنْزَلْنَا » یعنی ما با بیان صحنه های قیامت (در آیات قبل) و پاداش و عذاب های آن چنانی، این گونه قرآن را هشدار دهنده فرستادیم.

کلمه ی « عَرَبِيًّا » از نظر لغت به معنای روشن است و احتمال دارد که به معنای منسوب به زبان عربی باشد. کلمه ی « صَرَّفْنَا » به معنای بیانات گوناگونی از یک واقعیت است؛ گاهی با اشاره، گاهی با استدلال، گاهی با مثال و تمثیل و گاهی از طریق نقل تاریخ.

پیام ها:

۱ مقدّس بودن قانون وحی « أَنْزَلْنَا »، روشن بودن مقاصد آن « عَرَبِيًّا »، گوناگونی و تنوع بیانات آن « صَرَّفْنَا » و هشداردهندگی آن « مِنَ الْوَعِيدِ » از زمینه های تقواگرایی و پندپذیری است. « لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ أَوْ يُحَدِّثُ لَهُمْ ذِكْرًا » ۲ همه ی مردم به وحی نیاز دارند، لیکن بعضی از باب اخطار و بعضی از باب تذکر. « يَتَّقُونَ، ذِكْرًا »

ص: ۳۹۶

۳ هشدار بی اثر نیست، یا تأثیر عمیق دارد، «يَتَّقُونَ» و یا حد اقل، تذکر است. «ذِكْرًا» یا نتیجه می دهد، «يَتَّقُونَ» و یا اتمام حجت می کند. «ذِكْرًا»

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۱۴]

اشاره

فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَىٰ إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا (۱۱۴)

پس (بدان که) بلند مرتبه است خدای فرمانروای بر حق، و تو (ای پیامبر!) بر خواندن قرآن پیش از آنکه وحی آن بر تو پایان یابد شتاب مکن و بگو:

پروردگارا! علم مرا زیاد کن.

نکته ها:

از عبارت «لَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ» (۱) به دست می آید که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مجموعه آیات قرآن را می دانسته و آن را پیش خوانی می کرده است و این خود دلیل روشنی است بر آنکه قرآن مجید دو بار بر پیامبر نازل شده است، یک بار به صورت دفعی و بار دیگر به شکل تدریجی و آنچه را پیامبر در نزول دفعی در شب قدر دریافت کرده بوده، در هنگام نزول تدریجی، قبل از وحی می خوانده است. (۲)

میان شتابزدگی و عجله از یک طرف و سرعت و سبقت که در قرآن با عبارات «سَارِعُوا» (۳)، «سَابِقُوا» (۴) مورد ستایش و دستور قرار گرفته از طرف دیگر، تفاوت و اختلاف اساسی وجود دارد. حسن سرعت و سبقت در جایی است که تمام مسائل محاسبه و تنظیم شده باشد، لذا نباید فرصت و وقت را از دست داد، ولی شتابزدگی و عجله در جایی است که هنوز موعد انجام نرسیده و یا نیاز به تکمیل و بررسی است، از این روی می بایست درنگ کرد.

سرچشمه ی عجله و شتاب، گاه امور منفی چون کم صبری، غرور و اظهار وجود است که

ص: ۳۹۷

۱-۱. نظیر این عبارت در سوره قیامت، آیه ۱۸ نیز آمده است. «لَا تَحْرُكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ»

۲-۲. تفسیر المیزان.

۳-۳. آل عمران، ۱۳۳.

۴-۴. حدید، ۲۱.

البته این صفات، مذموم، و از ذات مقدس نبوی به دور است، و گاهی به خاطر شدت عشق و علاقه به دریافت مطلب و دلسوزی برای حفظ چیزی است، که در این صورت امر نیکویی به شمار می رود و تعجیل پیامبر صلی الله علیه و آله در وحی از این جهت بوده است، یعنی دریافت عاشقانه، و هیجان و نگرانی برای حفظ وحی.

خداوند، حضرت موسی علیه السلام را برای آموزش در اختیار حضرت خضر گذاشت، لذا موسی علیه السلام از او کسب اجازه کرد که «هَيْلُ أَتَّبِعُكَ عَلَيَّ أَنْ تَعْلَمَنِي مِمَّا عَلَّمْتَ رُشْدًا» (۱) آیه اجازه می دهی که من همراه و پیرو تو باشم تا از آنچه آموخته ای به من نیز بیاموزی؟ اما تعلیم و آموزش پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را ذات مقدس الهی بر عهده گرفت و به او فرمود: «قُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا» بگو:

پروردگارا! علم مرا زیاد کن.

اولین معلم، خداوند علّم و علیم است، «عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ» (۲)، «الرَّحْمَنُ، عَلَّمَ الْقُرْآنَ، عَلَّمَهُ الْبَيَانَ» (۳) پس علم را از او بخواهیم. «رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا» در حدیث آمده است که رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: اگر روزی بر من بگذرد و در آن بر علم من افزوده نشود، آن روز برای من مبارک نیست. (۴)

پیام ها:

۱ آفرینش بی هدف و انسان رها نیست، زیرا بیهودگی و بی هدفی در شأن خدا نیست. «فَتَعَالَى اللَّهُ» ۲ ذات مقدس الهی را از هر فکر و اندیشه ای برتر و افعال او را از هر امر باطل، پاک و منزّه بدانیم. «فَتَعَالَى اللَّهُ» ۳ حکومت حکیمانه، حقیقی، مطلق و منحصر به فرد، از آن خداست. «الْمَلِكُ الْحَقُّ» ۴ پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله عاشقانه طالب شنیدن و گرفتن وحی بود. «لَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ» ۵ فراگیری هر چیزی به تناسب خود آدابی دارد. «لَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ»

ص: ۳۹۸

۱-۱. کهف، ۶۶.

۲-۲. بقره، ۳۱.

۳-۳. الرحمن، ۱.

۴-۴. تفسیر نور الثقلین.

۶ نهی ها و عتاب های قرآن نسبت به پیامبر، نشانه ی صداقت پیامبر است و گر نه کسی خود را مورد نهی و عتاب قرار نمی دهد. «لَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ» ۷ در بیان قوانین الهی، باید به شرایط زمانی توجه کرد. «لَا تَعْجَلْ ... قَبْلَ أَنْ يُقْضَىٰ» ۸ علم را از عالم حقیقی طلب کنیم. «رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا» ۹ برای علم و دانش نهایی نیست و فارغ التحصیل معنا ندارد. «زِدْنِي عِلْمًا» ۱۰ علم حقیقی، قرآن مجید است. «لَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ وَ قُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا» ۱۱ اگر کسی را از چیزی نهی می کنیم، در مقابل، راه صحیح و حق را هم به او نشان دهیم. «لَا تَعْجَلْ قُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا» ۱۲ افزون طلبی در کمالات ارزش است. «رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا» ۱۳ علم، وسیله ی رشد انسان هاست. «رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا» ۱۴ علمی دارای ارزش و اعتبار است که همراه با فراگیری آن، ظرفیت انسان نیز زیاد شود و رشد کند. «زِدْنِي عِلْمًا»، نه، «زد علمی» ۱۵ اگر چه خداوند می تواند بدون دعا هم لطف کند، ولی از پیامبرش می خواهد که دعا نماید. «قُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا» ۱۶ در دعا از کلمه ربّ و ربوبیت خدا استمداد کنیم. «رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا» ۱۷ جز خداوند، علم همه حتی علم پیامبر محدود است. «رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا»

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۱۵ تا ۱۱۶]

اشاره

وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَىٰ آدَمَ مِنْ قَبْلِ فَنَسَىٰ وَ لَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا (۱۱۵) وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ (۱۱۶)

و به تحقیق، پیش از این با آدم پیمان بستیم، اما او فراموش کرد و ما عزم استواری برای او نیافتیم.

و زمانی که به فرشتگان گفتیم: برای آدم سجده کنید، پس همگی سجده کردند، مگر ابلیس که سرپیچی و امتناع کرد.

این ششمین مرتبه ای است که از آغاز قرآن تا کنون به داستان آدم و ابلیس برمی خوریم، قبلاً نیز در سوره های بقره، اعراف، حجر، اسراء و کهف در این مورد اشاراتی شده بود. (۱)

مراد از عهد و پیمان، همان فرمان نخوردن از گیاه مخصوص است و مراد از نسیان، دقت نکردن در انجام فرمان، و گر نه فراموشی مطلق، عتاب و انتقاد ندارد. منظور از «عزم»، اراده ی محکم در برابر وسوسه های ابلیس است.

امام کاظم علیه السلام فرمود: فرمان سجده و نافرمانی ابلیس، نوعی تسلی و دلداری پیامبر اسلام است که اگر به فرمان تو عمل نشد نگران نباش که ابلیس فرمان مرا نیز اطاعت نکرد. (۲)

پیام ها:

۱ خداوند، بشر را به حال خود رها نکرده است. «عَهْدَنَا إِلَىٰ آدَمَ» ۲ انسان موجودی است که به طور طبیعی در معرض خطر افراط و تفریط قرار دارد، مگر آنکه خداوند انسان را حفظ نماید. «لَا تَعْجَلْ فَنَسِي» ۳ عزم بر انجام تکالیف الهی، لازم است. «لَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا» ۴ از عوامل مهم انحراف انسان، یکی غفلت از کرامت و مقام انسانیت و دیگری غفلت از دشمن درونی و بیرونی است که قرآن بارها بر آن هشدار داده است.

«وَ إِذْ قُلْنَا» ۵ سجده فرشتگان بر آدم، به دستور خداوند بر کرامت های والای آدم و نشانه ی برتری او بر آنها بود و گر نه ابلیس نمی گفت: «أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ» «أَسْجُدُوا لِآدَمَ» ۶ فرشتگان در انجام مأموریت الهی، لحظه ای درنگ نمی کنند. «فَسَجَدُوا»

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۱۷ تا ۱۱۹]**اشاره**

فَقُلْنَا يَا آدَمُ إِنَّ هَذَا عَدُوٌّ لَكَ وَ لِرَوْحِكَ فَلَا يُخْرِجَنَّكُمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقَىٰ (۱۱۷) إِنَّ لَكَ أَلَّا تَجُوعَ فِيهَا وَ لَا تَعْرَىٰ (۱۱۸) وَ أَنْتَ لَا تَطْمَأِنُّ فِيهَا وَ لَا تَصْحَىٰ (۱۱۹)

ص: ۴۰۰

۱-۱. تفسیر کبیر فخر رازی.

۲-۲. کافی، ج ۱، ص ۴۱۲.

پس گفتیم: ای آدم! همانا این (ابلیس) دشمن تو و همسر توست، پس (مواظب باش که با وسوسه هایش) شما را از بهشت بیرون نکند که به رنج و مشقت خواهی افتاد.

(در صورتی که) همانا تو در آنجا (بهشت)، نه گرسنه می شوی و نه برهنه می مانی.

و در آنجا (بهشت)، نه تشنه می شوی و نه از حرارت آفتاب آزار می بینی.

نکته ها:

گرچه شیطان در اینجا، تنها دشمن آدم و حوا معرفی شده است، ولی در جای دیگر به دشمنی او با همه ی انسان ها هشدار داده شده است. «عَدُوُّ لَكُمْ» (۱) مراد از «فَتَشْقَى» در اینجا، مشقت های زندگی مادی است که از آیات بعدی استفاده می شود که می فرماید: در بهشت، گرسنگی، برهنگی و تشنگی نیست، یعنی اگر از بهشت بیرون شدید، به مشقت مبتلا خواهید شد.

پیام ها:

۱ از بزرگ ترین الطاف الهی بر بندگان، معرفی خطر شیطان است. «هَذَا عَدُوٌّ» ۲ جنگ و دشمنی میان حق و باطل، از ابتدای آفرینش انسان وجود داشته است.

«هَذَا عَدُوُّ لَكَ وَ لِرَوْحِكَ» ۳ زن و مرد، هر دو در تیررس تبلیغات دشمن و وسوسه های شیطان قرار دارند.

«عَدُوُّ لَكَ وَ لِرَوْحِكَ» ۴ سنت الهی بر اتمام حجت با بندگان است. «هَذَا عَدُوُّ لَكَ وَ لِرَوْحِكَ» ۵ زندگی در دنیا، همراه با مشقت است. «فَتَشْقَى»

ص: ۴۰۱

۶ نیازها و خواسته های اولیه ی انسان در چهار چیز نمود پیدا می کند: گرسنگی و تشنگی که مشقت درونی است و برهنگی و بی مسکنی که مشقت بیرونی است و در آیه به هر چهار مورد اشاره شده است. «أَلَّا تَجُوعَ، لَا تَعْرَى، لَا تَطْمَأُ لَا تَضْحَى»

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۲۰ تا ۱۲۱]

اشاره

فَوَسَّوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَا آدَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَ مُلْكٍ لَا يَبُلَى (۱۲۰) فَأَكَلَا مِنْهَا فَبَدَتْ لَهُمَا سَوَاتُهُمَا وَ طَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَ عَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى (۱۲۱)

پس شیطان او را وسوسه کرد (و گفت: ای آدم! آیا (می خواهی که) تو را به درخت جاودانگی و مُلک (و پادشاهی) فنا ناپذیر راهنمایی کنم!؟)

پس (آدم و همسرش فریفته شده و) هر دو از آن (درخت ممنوعه) خوردند، پس (به ناگاه لباس هایشان ریخت و) شرمگاهشان برای آنان ظاهر شد و (ناچاراً) هر دو به چسبانیدن برگ (درختان) بهشت بر خودشان مشغول شدند و (این چنین) آدم پروردگارش را نافرمانی کرد و بیراهه رفت.

نکته ها:

اشاره

شیطان، نام دیگر ابلیس است. «فَسَّيِّدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ ... فَوَسَّوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ» وسوسه شدن آدم، قبل از رسیدن او به مقام نبوت بوده است. (۱)

سید بن طاووس قدس سره در بیان لطیفی می فرماید: شیطان ابتدا با شعار راهنمایی و دلالت به سراغ آدم آمد، «هَلْ أَدُلُّكَ» و بعد او را تدلیه و وسوسه کرد، «فَدَلَّاهُمَا بِغُرُورٍ» (۲)، پس وای به حال ما که شیطان از ابتدا به قصد اغرا و فریب ما می آید. «فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ» (۳)

ص: ۴۰۲

۱-۱. تفسیر کبیر فخر رازی.

۲-۲. اعراف، ۲۲.

۳-۳. ص، ۸۲.

کلمه «فَعَوَى» از «غی» در برابر رشد است، یعنی راهی که انسان را از مقصد باز می دارد.

خداوند درباره ی آدم فرمود: «فَعَوَى» اَمَّا رَبُّكَ فَغَوَى ﴿۱﴾ «مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَى» ﴿۱﴾ وسوسه ی شیطان، اختیار انسان را سلب نمی کند، از این رو بعد از وسوسه شدن، انسان مورد ملامت خود و دیگران قرار می گیرد، در حالی که اگر وسوسه، اختیار انسان ها را سلب می کرد، دیگر کسی از آنها انتقاد نمی کرد.

گناه حضرت آدم

در ارتباط با جمله «عَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى» چند احتمال داده شده است:

الف: آدم گناه نکرد، بلکه مرتکب ترک اولی شد و «فَعَوَى» یعنی رشد نکرد، نه اینکه گمراه شد.

ب: نهی آدم از درخت ممنوعه، نهی ارشادی بود، نه نهی مولوی. (۲)

ج: «عصیان» هم در ترک واجب بکار می رود و هم در ترک مستحب. (۳)

اما هیچ کدام از این احتمالات مورد پذیرش نیست زیرا؛ اولاً: این آیه و آیات مشابه آن صراحت در عصیان آدم دارند.

ثانیاً: دلیلی بر ارشادی بودن نهی نداریم.

ثالثاً: ادعای نبودن حکم تکلیفی در آن زمان درست نیست، زیرا در این صورت باید بگوییم که شیطان هم مرتکب خلافی نشده و گناه نکرده است.

رابعاً: مگر توبه از کار منهی عنه با نهی ارشادی معنا دارد؟ خامساً: عصیان در قرآن، تنها به معنای گناه بکار رفته است.

بنا بر این بهتر است به سراغ امام معصوم برویم آنجا که مأمون از امام رضا علیه السلام پرسید: اگر پیامبران معصومند، پس معنای آیه «وَ عَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى» چیست؟ امام علیه السلام فرمودند:

«كان ذلك من آدم قبل النبوه... من الذنوب التي تجوز على الانبياء قبل نزول الوحي

ص: ۴۰۳

۱-۱. نجم، ۲.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۳-۳. تفسیر نمونه.

علیهم»... (۱) یعنی نافرمانی حضرت آدم قبل از بعثت او بوده است و خلافی بوده که ارتکاب آن با مقام نبوت منافاتی ندارد.

پیام ها:

۱ راه نفوذ شیطان، تمایلات انسانی است. «هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ» (شیطان بر نیازها و خواسته های آدمی آگاه بوده است لذا آدم را از راه میل به جاودانگی، اغفال کرد. آری آرزوهای طول و دراز، انسان را به گناه می کشاند.) ۲ شیاطین از نام ها و عناوین زیبا و جذاب برای انحراف مردم و مقاصد شوم خود استفاده می کنند. «هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ» ۳ دروغ، ابزار شیطان برای فریفتن انسان هاست. «هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ» ۴ اگر اولیای الهی لغزش داشته باشند، فوراً تنبیه می شوند. «فَبَدَّتْ» ۵ ظاهر شدن زشتی ها و برهنگی، اولین اثر عصیان آدم بود. «فَبَدَّتْ لَهُمَا» ۶ پوشش برای انسان، کرامت و زیبایی، و برهنگی، پستی و زشتی است.

«سَوَّاهُمَا» ۷ لقمه ی نابجا، سبب ریختن شرم و حیا و ظهور زشتی ها می شود. «فَأَكَلَا... فَبَدَّتْ لَهُمَا سَوَّاهُمَا» ۸ پوشاندن زشتی، در فطرت تمام انسان هاست. «وَ طَفِقَا يَخْصِفَانِ» ۹ مخالفت با امر خدا، مخالفت با رشد و تربیت خود انسان است. «عَصَى آدَمُ رَبَّهُ» ۱۰ پیامدهای گناه برای تمامی مرتکبان آن یکسان نیست. «فَأَكَلَا... عَصَى آدَمُ» (با اینکه هر دو نافرمانی کرده و از درخت ممنوعه خوردند، ولی معصیت به آدم نسبت داده شده است.) ۱۱ گناه سبب محرومیت انسان می شود. «عَصَى... فَعَوَى»

ص: ۴۰۴

اشاره

ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَى (۱۲۲) قَالَ اهْبِطْ مِنْهَا جَمِيعًا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ فَأَمَّا يَا تَيْنُكُم مِّنِّي هَدَى فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَى (۱۲۳)

سپس پروردگارش او را برگزید، پس (لطف خویش را) بر او باز گرداند و او را هدایت کرد.

(خداوند به آدم و حوا) فرمود: از آن (بهشت و مقام والا) فرود آید (که) بعضی از شما، دشمن بعض دیگر خواهد بود، پس اگر از جانب من رهنمودی برای شما آمد، پس (بدانید که) هر کس از رهنمود من پیروی کند، نه گمراه می شود و نه تیره بخت.

نکته ها:

«اجتباء» از «جبايه» به معنای جمع آوری و انتخاب و برگزیدن است.

«تاب» اگر با حرف «الی» بیاید، توبه ی انسان خواهد بود، مثل جمله «تُبْتُ إِلَيْكَ» ولی اگر در کنار حرف «علی» قرار گرفت، توبه ی خداوند قلمداد می گردد، مانند آیه ی فوق یعنی خداوند لطف خودش را بر بنده باز گرداند.

در اینکه مخاطب «اهبطاً» چه کسانی هستند، می توان گفت: یا آدم و حوا هستند، یا انسان و شیطان است، و یا آدم و ذریه او بوده اند.

در حدیثی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمودند: هیچ پیامبری به اندازه حضرت آدم علیه السلام گریه نکرد. (۱) تا پس از نافرمانی توبه کند.

پیام ها:

۱ در گزینش افراد به سرشت پاک آنها توجه کنید و یکی دو لغزش را ملاک رد انتخاب قرار ندهید. «ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ»

ص: ۴۰۵

۲ گناه آدم، قبل از بعثت او به مقام پیامبری بوده است. «ثُمَّ اجْتَبَاهُ» ۳ زمان، در گزینش نقش دارد. «ثُمَّ اجْتَبَاهُ» («ثُمَّ» نشان گذشت زمان است) ۴ پذیرش توبه، از شئون ربوبیت الهی است. «ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ» ۵ به جای طرد نیروهای خلافکار، آنها را با عفو، جذب و هدایت کنیم. «فَتَابَ عَلَيْهِ وَ هَدَى» ۶ توبه، زمینه ی هدایت است. «فَتَابَ عَلَيْهِ وَ هَدَى» ۷ پذیرش توبه، مانع بروز آثار وضعی گناه نیست. «فَتَابَ عَلَيْهِ اِهْبِطَا» ۸ یک گناه می تواند نسلی را در هبوط نگه دارد. «اِهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًا» ۹ هبوط بشر، سبب بروز دشمنی ها می گردد. «اِهْبِطَا ... بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ» ۱۰ اولین بشارت به آدم، آمدن رهنمودهای الهی است که با پیروی از آنها راه برای سعادت و برگشت به بهشت باز می شود. «اِهْبِطَا فَمَنْ اتَّبَعَ» ...

۱۱ آمدن انبیا و هدایت الهی قطعی است. («يَأْتِيَنَّكُمْ» نون تأکید دارد) ۱۲ در مدیریت و تربیت، حتی اگر بنا به مصالحی فرمان اخراج دادیم باز هم وسیله ی رشد و بازسازی او را فراهم کنیم. «اِهْبِطَا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى» ...

۱۳ کسی جز خداوند نمی تواند هادی و راهنمای انسان باشد. «يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى» ۱۴ در جهان مادیات، بروز تضاد و تراحم قطعی است، مهم آن است که انسان در این بین خط الهی را گم نکند. «بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ ... فَمَنْ اتَّبَعَ هُدَايَ» ...

۱۵ انسان ها در انتخاب آزادند. «فَمَنْ اتَّبَعَ» ۱۶ خوشبختی و نجات انسان، در سایه ی پیروی از اوامر الهی است. «فَمَنْ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَى»

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۲۴ تا ۱۲۵]

اشاره

وَ مَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكاً وَ نَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى (۱۲۴) قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِي أَعْمَى وَ قَدْ كُنْتُ بَصِيراً (۱۲۵)

و هر کس از یاد من روی گرداند، پس همانا برای او زندگی تنگ و سختی خواهد بود و ما او را در قیامت نابینا محسور می‌کنیم.

(در قیامت خواهد) گفت: پروردگارا! چرا مرا نابینا محسور کردی در حالی که من (در دنیا) بینا بودم؟!

نکته ها:

آیه ی قبل بشارت به پیروان حق می‌داد، ولی این آیه هشدار و اخطار به روی گردانان از حق، تا بیم و امید در کنار هم مطرح شده و مؤثر باشد.

در روایات، رها کردن خط ولایت اهل بیت علیه السلام یا ترک کردن فریضه ی حج، مصداق اعراض از یاد خدا شمرده شده است. (۱)

مراد از سختی و تنگی زندگی، نداشتن نیست، بلکه بسیاری از سرمایه داران به خاطر حرص، ترس و دلهره، در فشار و تنگنا زندگی می‌کنند. (۲)

سؤال: کور بودن مجرمین، با آیه «اقْرَأْ كِتَابَكَ» (۳) که خواندن نامه اعمال نیاز به چشم دارد، چگونه قابل جمع است؟ پاسخ: چون در قیامت مواقف متعدّد است، ممکن است در موقفی بینا و در موقف دیگر اعمی باشند.

روایات متعدّدی مراد از کوری در قیامت را ندیدن راه حق و خیر دانسته اند. (۴)

امام سجاد علیه السلام پس از تلاوت آیه ی «مَنْ أَعْرَضَ ... ضَنْكًا» فرمودند: قسم به خداوند! همانا قبر، باغی از باغ های بهشت یا گودالی از گودال های جهنّم است. (۵) بنا بر این دامنه معیشت تنگ تا برزخ نیز ادامه دارد.

ص: ۴۰۷

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر نمونه.

۳-۳. اسراء، ۱۴.

۴-۴. من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ص ۴۴۷.

۵-۵. بحار، ج ۷، ص ۱۰۴.

۱ انسان ها در انتخاب آزادند. «مَنْ أَعْرَضَ» ۲ فطرت انسان بر خداپرستی است، انبیا و ادیان آسمانی تنها آن را یادآوری می کنند. «عَنْ ذِكْرِي» (۱) ۳ دوری از یاد خدا مایه اضطراب، حیرت و حسرت است، هر چند تمکن مالی بالا باشد. «مَنْ أَعْرَضَ» ...

۴ زندگی آرام و شیرین، فقط در پرتو یاد و ذکر خداست. «مَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي» ۵ معنویت در زندگی مادی نیز نقش مهمی دارد. «وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا» ۶ کسی که در دنیا چشم جانش را بر روی حقایق بست، در قیامت کور محسور خواهد شد. «مَنْ أَعْرَضَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى» ۷ بی ایمان، هم در دنیا زندگی مشقت بار دارد و هم در آخرت از نعمت دیدن محروم است. «مَنْ أَعْرَضَ - مَعِيشَةً ضَنْكًا - يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى»

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۲۶ تا ۱۲۷]

اشاره

قَالَ كَذَلِكَ أَتَتْكَ آيَاتُنَا فَنَسِيتَهَا وَكَذَلِكَ الْيَوْمَ تُنسى (۱۲۶) وَكَذَلِكَ نَجْزِي مَنْ أَسْرَفَ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِآيَاتِ رَبِّهِ وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَشَدُّ وَأَبْقَى (۱۲۷)

(و خداوند در جواب خواهدد) فرمود: همان گونه که آیات ما به تو رسید و تو آنها را فراموش کردی، امروز هم همانطور فراموش گردیده ای.

و ما این گونه هر کس را که افراط و اسراف کند و به آیات پروردگارش ایمان نیاورد جزا می دهیم و قطعاً عذاب آخرت سخت تر و پایدارتر است.

ص: ۴۰۸

از مصادیق روشن یاد خدا، نماز است، خداوند می فرماید: «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي» (۱) و بدیهی است که هر کس خدا را یاد کند، خداوند هم او را یاد خواهد کرد، این وعده ی الهی است که «فَاذْكُرُونِي أَذْكَرُكُمْ» (۲) و قهراً کسانی که خدا را فراموش کنند، خداوند نیز آنان را رها خواهد کرد. «وَكَذَلِكَ الْيَوْمَ تُنْسَى» رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: کسی که قرآن بخواند و عمل نکند، خدا او را کور محشور می کند. آن بنده می گوید: چرا مرا کور محشور کردی؟ خطاب می رسد او را به دوزخ ببرید. (۳)

امام صادق علیه السلام درباره ی جمله «أَتَيْتَكَ أَيَاتِنَا» فرمود: امامان معصوم آیات خدا هستند و کسی که آنان را ترک کند، روز قیامت در آتش رها خواهد شد. (۴)

پیام ها:

۱ کيفرهای الهی عادلانه است. «كَذَلِكَ ... فَنَسِيَتْهَا ... تُنْسَى» ۲ اگر سرچشمه ی نسیان، بی اعتنایی باشد، عقوبت خواهد داشت و گرنه نسیانی که بدون اختیار باشد توبیخی ندارد. «فَنَسِيَتْهَا» ۳ خداوند ابتدا اتمام حجّت می کند، آن گاه قهر و عذاب. «أَتَيْتَكَ أَيَاتِنَا ... الْيَوْمَ تُنْسَى» ۴ اسراف و استفاده نابجا از نعمت ها، زمینه ساز کفر است. «أَسْرَفَ وَلَمْ يُؤْمِنْ»

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۲۸ تا ۱۲۹]

اشاره

أَفَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِينِهِمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّأُولِي النُّهَى (۱۲۸) وَ لَوْ لَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَكَانَ لِزِمَامًا وَ أَجَلٌ مُّسَمًّى (۱۲۹)

پس آیا مردمانی که پیش از این مورد قهر و هلاکت ما قرار گرفتند و (اینان امروز) در خانه های آنان رفت و آمد می کنند، برای هوشیاری و هدایتشان کافی نیست؟! همانا در آن (حوادث) برای صاحبان عقل و اندیشه نشانه ها و عبرت هاست.

ص: ۴۰۹

۱-۱. طه، ۱۴.

۲-۲. بقره، ۱۵۲.

۳-۳. وسائل، ج ۶، ص ۱۸۴.

۴-۴. کافی، ج ۱، ص ۴۳۶.

و اگر سنت و تقدیر پروردگارت و (ملاحظه ی) زمان مقرر نبود، هر آینه عذاب الهی لازم می آمد (و دامان آنان را نیز می گرفت).

نکته ها:

کلمه «نهی» جمع «نهی» به معنای چیزی است که انسان را از زشتی ها نهی می کند و از این روی به عقل، «نهی» گفته می شود، زیرا انسان را از هوسها بازمی دارد. بنا بر این عقل واقعی، علاوه بر اندیشیدن و فهمیدن، سبب دور شدن از خطرها و بدی ها می شود.

«قرن» به معنای قوم و مردمی است که در یک زمان زندگی می کنند و گاهی به خود زمان نیز گفته می شود. «لزام» به معنای امر ملازم و حتمی است.

مراد از «كَلِمَةُ سَيِّئَةٍ» همان جمله ای است که خداوند هنگام هبوط به حضرت آدم فرمود: (۱) «و لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسَدِّقَةٌ وَ مَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ» (۲) اهل مکه در سفرهای خود از مکان های قوم عاد و ثمود می گذشتند و آثار باقیمانده و خرابه های آنها را می دیدند. خداوند در این آیات به آنان هشدار می دهد که سرنوشت آنان را فراموش نکنید و با تفکر و اندیشه در آثار آنان، درس عبرت بگیرید. (۳)

پیام ها:

۱ تاریخ، بهترین معلم و صادق ترین واعظ است، هر کس از آن عبرت نگیرد، سزاوار توبیخ است. «أَفَلَمْ يَهْدِ ...»

۲ تهدیدات الهی را جدی بگیریم. «كَمْ أَهْلَكْنَا» ...

۳ تحولات تاریخی به دست خداوند است. «أَهْلَكْنَا» ...

۴ علم به تنهایی کافی نیست، عبرت لازم است. آنان با رفت و آمد خود ماجرا را می بینند، ولی غافلند. «يَمْشُونَ فِي مَسَاكِينِهِمْ»

ص: ۴۱۰

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. بقره، ۳۶.

۳-۳. تفاسیر المیزان و تبیان.

۵ مناطق مخروبه و مقهوره، برای هر صاحب عقلی مایه تأمل و اندیشه است.

«لَا يَأْتِ لَأُولَى النَّهْيِ» ۶ در بازدید از آثار باستانی، تنها به جنبه تفریحی آن اکتفاء نشود. «لَا يَأْتِ لَأُولَى النَّهْيِ» هر کس عبرت نگیرد بی خرد است.

۷ هر کسی چشم عبرت بین ندارد، عبرت گرفتن مخصوص کسانی است که نفس خود را از آلودگی‌ها باز دارند. «لَا يَأْتِ لَأُولَى النَّهْيِ» ۸ تاریخ دارای فلسفه و براساس قانون علت و معلول است. «كَمْ أَهْلَكْنَا لَأَيَاتِ لَأُولَى النَّهْيِ» آری هلاکت اقوام پیشین بر اساس دلایلی بود که اگر امروز نیز آن امور باشد، همان هلاکت‌ها خواهد بود.

۹ سنت الهی بر مبنای برنامه و زمان بندی و مهلت دادن است و گر نه مجرمان فوراً به هلاکت می‌رسیدند. «وَلَوْ لَا كَلِمَةٌ... (هر امّتی زمانی خاص دارد) ۱۰ ستمکاران بی ایمان از تأخیر عذاب الهی مغرور نشوند. «كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ» ۱۱ خداوند، مجرمان را پس از اتمام حجت عذاب می‌کند. «وَلَوْ لَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ» ۱۲ عمر انسان‌ها بر اساس برنامه و زمان بندی است. «أَجَلٌ مُّسَمًّى»

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۳۰]

اشاره

فَاصْبِرْ عَلَيَّ مَا يَقُولُونَ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ آنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَى (۱۳۰)

پس بر آنچه می‌گویند، شکیبا باش و پیش از طلوع آفتاب و قبل از غروب آن با ستایش پروردگارت (او را) تسبیح کن (و همچنین) برخی از اوقات شب و اطراف روز را تسبیح بگویی، باشد که خوشنود شوی.

نکته‌ها:

خداوند در قرآن کریم، ۱۹ مرتبه پیامبر صلی الله علیه و آله را به صبر، فرمان داده است.

ص: ۴۱۱

این آیه همچون آیه ی « وَ اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ » (۱) پیامبر صلی الله علیه و آله را به شکیبایی و حمد و ستایش پروردگار دعوت می کند، و گر چه مخاطب این آیه ظاهراً پیامبر صلی الله علیه و آله است، اما بدیهی است که آیه جنبه عمومی دارد.

بر طبق بعضی از روایات (۲) و نظر برخی از مفسرین، این آیه با نمازهای یومیه و شبانه روزی تطبیق دارد و مراد از « أَطْرَافَ النَّهَارِ » نوافل روزانه است.

پیام ها:

۱ توجه به تدبیر خداوند و قانون مند بودن کفر و عذاب و توجه به سنت های الهی، مقدمه ی صبر و تسبیح و تحمید است. « فَاصْبِرْ » (با توجه به آیات قبل) ۲ صبر در امور باید به اندازه ی مشکلات باشد. « فَاصْبِرْ عَلٰی مَا يَقُولُونَ » ۳ حمد و تسبیح الهی وسیله ای برای تقویت روحیه در مقابل لجاجت ها و تبلیغات دشمن است. « فَاصْبِرْ سَبَّحْ » ۴ تنزیه خداوند از راه ستایش و حمد او است. « سَبَّحْ بِحَمْدِ » ۵ پیرایش از بدی ها بر آرایش به خوبی ها مقدم است. تسبیح بر تحمید تقدم دارد. « سَبَّحْ بِحَمْدِ » ۶ قرآن برای بیان زمان انجام تکالیف، از ابزار و معیارهای طبیعی استفاده کرده است. « قَبْلَ طُلُوعِ ... وَ قَبْلَ غُرُوبِهَا » ۷ تسبیح و حمد الهی قبل از طلوع و غروب آفتاب اثر خاصی دارد. « قَبْلَ طُلُوعِ ... وَ قَبْلَ غُرُوبِهَا » ۸ اوقات خود را با یاد خدا پر کنیم تا زمینه ای برای سایر افکار باقی نماند. « قَبْلَ طُلُوعِ قَبْلَ غُرُوبِهَا أَنْاءِ اللَّيْلِ أَطْرَافَ النَّهَارِ » ۹ شب، تنها برای استراحت و خواب نیست، باید بخشی از آن را به عبادت اختصاص داد. « وَ مِنْ أَنْاءِ اللَّيْلِ »

ص: ۴۱۲

۱-۱. بقره، ۴۵.

۲-۲. کافی، ج ۳، ص ۴۴۴.

۱۰ اگر ذکر خدا با سایر شرایط انجام شود، نتیجه بخش خواهد بود. «لَعَلَّكَ» (۱) ۱۱ مقام رضا، بالاترین درجه ی تکامل است.»
لَعَلَّكَ تَرْضَى» (تکامل دارای درجاتی است: اول: صبر «فَاصْبِرْ»، دوم: تنزیه خداوند «وَسَبِّحْ ...

فَسَبِّحْ»

، سوم: سپاس و ستایش پروردگار «وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ»، چهارم: رضا به قضای الهی. «لَعَلَّكَ تَرْضَى»

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۳۱]

اشاره

وَلَا تُمَدَّنْ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ (۱۳۱)

و هرگز به متاعی که ما به گروهی از آنها داده ایم، چشم مدوز که (این) شکوفه و جلوه ی زندگی دنیاست (و ما می خواهیم) تا آنها را در آن بیازمائیم و (به یقین) روزی پروردگارت بهتر و پایدارتر است.

نکته ها:

از امام صادق علیه السلام نقل شده است که فرمودند: هر کس چشم به دست مردم داشته باشد، غم او طولانی گردد و غیظش باقی ماند. (۲)

گرچه قرآن کریم، مال دنیا را خیر (۳)، فضل (۴) و زینت (۵) می داند و بهره مندی از آن را حلال و مجاز می شمارد، لیکن دل بستگی شدید به آن را مذمت می کند. چرا که زندگی دنیا مثل یک غنچه، عمری کوتاه دارد و با یک نسیم از بین می رود.

ص: ۴۱۳

۱- ۱. کلمه ی «لعل» به معنای آن است که رسیدن به این غنچه، چند درصد است نه صد در صد و این به خاطر آن است که یاد خدا به تنهایی کافی نیست، بلکه تلاش، وحدت، اخلاص و سایر شرایط باید جمع شود تا نتیجه صد در صد باشد.

۲- ۲. تفسیر المیزان.

۳- ۳. «ان ترک خیراً» بقره، ۱۸۰.

۴- ۴. «و ابتغوا من فضل الله» جمعه، ۱۰.

۵- ۵. «المال و البنون زینه الحیوه الدنیا» کهف، ۴۶.

۱ رسیدن به مقام رضایت از خداوند، در صورتی است که به زرق و برق دنیا خیره نشوی. (آری کسی که جذب جلوه های مادی شد، احساس کمبود و تبعیض می کند و از خدا راضی نمی شود) «لَعَلَّكَ تَرْضَى، لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ» ۲ انسان به طور طبیعی به سوی مادیات گرایش دارد، اما باید آن را مهار کند.

«لَا تَمُدَّنَّ» ۳ نگاه، مقدمه جذب و دلبستگی است. «لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ» ز دست دیده و دل هر دو فریاد که هر چه دیده بیند دل کند یاد ۴ رهبری امت نباید چشم داشتی به مال دیگران و توجهی به مادیات داشته باشد و مقهور و شیفته ی دنیای پر زرق و برق دیگران شود. «لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ» ۵ جلوه های مادی حتی برای انبیا می تواند خطر ساز باشد. «لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ» ۶ همه ی متاع های دنیوی و وسایل کامیابی، نعمت الهی محسوب نمی شوند.

«مَتَّعْنَا» نه، «انعمنا» ۷ همه ی کافران، کامیاب نیستند. «أَزْوَاجًا مِنْهُمْ» ۸ جلوه های زندگی دنیوی همچون غنچه و شکوفه ای است که هرگز گل نمی شود. «زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ۹ جلوه های زندگی دنیا، ابزار آزمایش انسان هاست. «لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ» ۱۰ به آنچه در خود داریم بندیشیم، نه آنچه در دست دیگران می بینیم. «رِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ» ۱۱ رزق دادن از شئون ربوبیت خداوند است. «رِزْقُ رَبِّكَ» ۱۲ همه ی دارایی های انسان رزق او نیست. چون بسیاری کسانانی که همه نوع امکانات دارند، اما بهره خودشان کم است. «لَا تَمُدَّنَّ ... مَتَّعْنَا ... رِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ» ۱۳ ملاک ارزش هر چیز دو امر است؛ یکی خیر بودن و دیگری پایدار بودن.

«خَيْرٌ وَ أَبْقَى»

اشاره

وَ أُمِّرَ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَ اصْطَبِرْ عَلَيْهَا لَا نَسْأَلُكَ رِزْقًا نَحْنُ نَرْزُقُكَ وَ الْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى (۱۳۲)

و خانواده ات را به نماز فرمان ده و بر آن پایدار باش. ما از تو روزی نمی خواهیم، (بلکه) ما تو را روزی می دهیم، و سرانجام (نیکو) برای (اهل) تقوا است.

نکته ها:

در روایات متعددی آمده است که پس از نزول این آیه، پیامبر صلی الله علیه و آله تا چندین ماه در خانه حضرت علی و فاطمه علیهما السلام را می زدند و در آستانه در می فرمودند: «الصلاه» آن گاه به قرائت آیه تطهیر می پرداختند. (۱)

هر گاه وضع زندگی رسول خدا صلی الله علیه و آله تنگ می شد، این آیه را تلاوت می فرمود، آن گاه به افراد خانه دستور می دادند تا نماز بخوانند. (۲)

« اصْطَبِرْ عَلَيْهَا » یعنی هم در انجام نماز وهم در امر به آن تأکید و پایداری کن.

پیام ها:

۱ امر به معروف از کسانی اثر بیشتری دارد که خود جذب مادیات نشده باشند.

« لَا تَمِيدَنَّ ... وَ أُمِّرَ أَهْلَكَ » ۲ رهبر جامعه ی اسلامی نباید از خانواده خود غافل باشد. « وَ أُمِّرَ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ » ۳ مرد نسبت به سرنوشت فکری و دینی خانواده خود مسئول است و تنها رعایت امور مادی آنان کافی نیست. « وَ أُمِّرَ أَهْلَكَ » ۴ یکی از مهم ترین زمینه های امر به معروف، خانواده و نزدیکان انسان است.

« وَ أُمِّرَ أَهْلَكَ » ... (دایره ی اهل، به زن و فرزند منحصر نیست، بلکه همه ی افراد خاندان را شامل می شود). ۵ مبلغ باید در مرحله ی اول به تبلیغ خانواده خود بپردازد. « وَ أُمِّرَ أَهْلَكَ »

ص: ۴۱۵

۱- ۱). تفاسیر کبیر فخر رازی و درّ المنثور و مجمع البیان.

۲- ۲). تفسیر المیزان.

۶ اولین مرحله ی تربیت، کانون خانواده است. « وَ أُمُرُ أَهْلِكَ » ۷ فرمان به نماز از میان سایر واجبات، رمز بیمه شدن اعضای خانواده است.

« وَ أُمُرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ » ۸ برای عدم وابستگی به زرق و برق دنیا، به نماز پناهنده شویم. « لَا تَمُدَّنَّ ... وَ أُمُرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ » ۹ یکی از مصادیق روشن و بلند معروف، نماز است. « وَ أُمُرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ » ۱۰ موضوع نماز در خانواده دارای اهمیت خاصی است، باید والدین بر آن اصرار کنند. (۱) « وَ أُمُرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ وَ اضِطْبِرْ عَلَيْهَا » ۱۱ امر به معروف، مداومت و پایداری لازم دارد. « اضِطْبِرْ عَلَيْهَا » ۱۲ خداوند از عبادت ما سودی نمی برد، ثمره ی آن به خود ما باز می گردد.

« لَا نَسْأَلُكَ رِزْقًا » ۱۳ سفارش به نیکی ها باید جدی و همراه بیان آثار باشد. « وَ أُمُرُ أَهْلِكَ ... وَ الْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى » ۱۴ نماز، زمینه ساز پاکدامنی و تقواست. « وَ أُمُرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ ... وَ الْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى » ۱۵ حسن عاقبت در سایه ی تقوای الهی است، نه مادیات. « وَ الْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى »

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۳۳]

اشاره

وَ قَالُوا لَوْ لَا يَأْتِنَا بَأْيِهِ مِنْ رَبِّهِ أَوْ لَمْ تَأْتِهِمْ بَيْنَهُ مَا فِي الصُّحُفِ الْأُولَى (۱۳۳)

و (کافران) گفتند: چرا (پیامبر) از جانب پروردگارش معجزه و نشانه ای برای ما نمی آورد؟ آیا دلیل و نشانه روشن در کتب قبلی برایشان نیامده (که ایمان نیاورند؟)

ص: ۴۱۶

۱-۱. در تحقیقاتی که از جامعه ی دانش آموزی و نوجوان و جوان شده است، درصد بالایی از آنان علت توجه به نماز خود را توجه خانواده های خویش به آن دانسته اند.

نکته ها:

مشرکین توقع داشتند که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز معجزه ای همانند عصای موسی و شکافتن دریا بیاورد، اما خداوند می فرماید: مگر نمی دانید که معجزه ی قرآن، از تمام معجزات قبلی بالاتر است، با این وجود مگر در برابر همان معجزات لجاجت نکردند؟! مراد از «الصحف اولی» تورات و انجیل و زبور است.

پیام ها:

۱ به درخواست هایی که جنبه ی بهانه جویی دارد، نباید توجه کرد. «فَاصْبِرْ عَلٰی مَا يَقُولُونَ... وَقَالُوا لَوْلَا يَأْتِينَا...» (این خصیصه ی انسان های لجوج و متکبر است که معجزات و دلایل روشن موجود (قرآن) را کنار می گذارند و از سر لجاجت دلیل دیگر طلب می کنند). ۲ نوع معجزه مهم نیست، روحیه پذیرش لازم است. «لَوْلَا يَأْتِينَا... أَوْ لَمْ تَأْتِهِمْ»

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۳۴]

اشاره

وَلَوْ أَنَا أَهْلَكْنَاهُمْ بِعَذَابٍ مِّن قَبْلِهِ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ مِّن قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَنَخْزَىٰ (۱۳۴)

و اگر ما آنان را قبل از (آمدن پیامبر و نزول قرآن) با عذابی هلاک می کردیم، می گفتند: پروردگارا! چرا پیامبری برای ما نفرستادی تا ما از آیات تو پیروی کنیم، پیش از آنکه ذلیل و خوار شویم.

پیام ها:

۱ بعثت انبیا علیهم السلام برای اتمام حجت است، تا مردم بی خبری خود را بهانه قرار ندهند. «لَوْلَا أَرْسَلْتَ...»

۲ تا قانون ابلاغ نشود، جریمه و کیفر عادلانه نخواهد بود. «لَوْلَا أَرْسَلْتَ...»

۳ تبلیغ دین واجب است، خواه مردم توجه کنند یا نکنند. زیرا در غیر این صورت آنان حق اعتراض خواهند داشت. «لَوْلَا أَرْسَلْتَ...»

۴ پیروی از انبیا کلید عزت و آبرومندی است. «مَنْ قَبِلَ أَنْ نَذِلَّ وَنَخْزَى»

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۳۵]

اشاره

قُلْ كُلُّ مُتَّبِعٍ فَتَرْبُّوا فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ أَصْحَابُ الصِّرَاطِ السَّوِيِّ وَمَنِ اهْتَدَى (۱۳۵)

بگو: هر یک (از ما و شما) در انتظاریم، پس انتظار بکشید که به زودی خواهید دانست یاران راه راست کیانند و چه کسی راه یافته است.

نکته ها:

مراد از «أَصْحَابُ الصِّرَاطِ السَّوِيِّ» امامان معصوم علیهم السلام و منظور از «مَنِ اهْتَدَى» یاوران آنها می باشد. (۱)

امام کاظم علیه السلام درباره آیه ی «مَنْ أَصْحَابُ الصِّرَاطِ السَّوِيِّ وَمَنِ اهْتَدَى» فرمودند: راه راست، راه قائم علیه السلام ما است و هدایت یافته آن کسی است که به اطاعت او هدایت شود. (۲)

پیام ها:

۱ پیامبر مامور انداز و هشدار است. «فَتَرْبُّوا» ۲ گذشت زمان و تاریخ همه چیز را روشن می کند. «فَسَتَعْلَمُونَ» ۳ کفار خود را هدایت یافته می پندارند. «فَسَتَعْلَمُونَ مَنِ اهْتَدَى» ۴ اسلام مکتب اعتدال و مسلمانان هدایت یافتگانند. «مَنْ أَصْحَابُ الصِّرَاطِ السَّوِيِّ وَمَنِ اهْتَدَى» «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

ص: ۴۱۸

۱-۱. تفسیر فرقان.

۲-۲. تأویل الآیات، ص ۳۱۷.

سیمای سوره انبیا

سوره ی انبیا، مکی است و یکصد و دوازده آیه دارد. در این سوره به داستان شانزده نفر از پیامبران که مورد عنایت پروردگار واقع گردیده اند، اشاره شده است.

برای تلاوت این سوره، برکاتی ذکر کرده اند که از جمله آنها، آسان شدن حساب در قیامت و مصافحه با انبیا علیهم السلام است، به شرط آنکه این تلاوت، عاشقانه «حبا لها» و مقدمه ی ایمان و عمل باشد. (۱)

همچنین در این سوره، وعید و انداز، بیش از وعده و بشارت بکار رفته است.

ص: ۴۲۱

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُّعْرِضُونَ (۱)

(زمان) حساب مردم نزدیک شده است، در حالی که آنان در بی خبری، (از آن) روی گردانند!

نکته ها:

اشاره

سؤال: با توجه به اینکه معنای «غفلت» بی توجهی نسبت به چیزی، و معنای «اعراض» روی گرداندن با توجه از چیزی است، پس چگونه که در آیه غفلت و اعراض در کنار هم مطرح شده اند؟ پاسخ: غفلت و بی توجهی دو گونه است:

الف: غفلتی که شخص با هشدار بیدار می شود.

ب: غفلتی که مقدمه ی اعراض است، یعنی شخصِ غافل نمی خواهد بیدار شود. همچون کسی که خودش را به خواب زده که با صدا زدن نیز چشم خود را باز نمی کند.

از آنجا که غالب مردم از معاد و حساب غافلند، خداوند این غفلت را به همه مردم نسبت داده است و گر نه همیشه گروهی از مردم، استثنا هستند. در آیه ۹۷ همین سوره، به اقرار به غفلت از زبان خود مردم نیز اشاره شده است. «يَا وَيْلَتَا قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ مِّنْ هَذَا»

آنچه از آیات بدست می آید این است که:

۱ همه ی افراد مورد سؤال قرار می گیرند. «فَلَنَسْئَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْئَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ» (۱) ۲ همه ی اعمال مورد محاسبه واقع می شود. «لَنَسْئَلَنَّ عَمَّا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ» (۲) ۳ همه ی احوال مورد رسیدگی قرار می گیرد. «إِن تُبَدُّوْا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوْهُ يُحَاسِبِكُمْ بِهِ اللَّهُ» (۳) ۴ از همه ی اعضای بدن انسان سؤال خواهد شد. «إِنَّ السَّمْعَ وَالبَصِيْرَ وَ... كُلُّ أُوْلِيكُم كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا» (۴) ۵ از نعمت های الهی سؤال می شود. «لَنَسْئَلَنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ» (۵) ۶ همه کارها را در هر کجا و به هر اندازه که باشد حاضر خواهند ساخت. «إِن تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صِيْحْرِهِ» (۶) در اولین سؤال، از نماز خواهند پرسید و به حساب امور مهمی چون، جوانی، عمر، راه کسب درآمد و هزینه ی آن و بویژه مسأله ی رهبری و ولایت خواهند پرداخت و همین بس که خداوند، خود، حسابرسی خواهد بود. «كَفَىٰ بِنَا حَاسِبِينَ» (۷)

پیام ها:

۱ حسابرسی مردم قطعی است. «إِقْتَرَبَ» (بکار رفتن فعل ماضی به جای مضارع، نشانه ی قطعی بودن است). ۲ قیامت و زمان حسابرسی را دور نپنداریم. «إِقْتَرَبَ» ۳ حساب، برای همه انسان هاست. «لِلنَّاسِ» ۴ نظم و حساب، لازمه ی یک زندگی کامل است. «حِسَابُهُمْ» (انسان، پدیده ای

ص: ۴۲۳

۱-۱. اعراف، ۱۶.

۲-۲. نحل، ۹۳.

۳-۳. بقره، ۲۸۴.

۴-۴. اسراء، ۳۶.

۵-۵. نحل، ۹۳.

۶-۶. لقمان، ۱۶.

۷-۷. انبیاء، ۴۷.

تصادفی نیست، بلکه موجودی هدفدار و بر مبنای حساب و محاسبه است.) ۵ گاهی باید برای جذب حواسها، سخن را کوبنده و هشدار دهنده آغاز کرد.

سوره با جمله «اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ» شروع شده است.

۶ این حساب است که به سراغ انسان ها می آید، هر چند آنان از حساب، غافل باشند و یا از آن بگریزند. «اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ» و نفرمود: «اقترَب الناس الی حسابهم» ۷ غفلت، زمانی خطرناک است که بر اساس بی اعتنائی باشد. «غَفَلَهُ مُعْرِضُونَ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۲]

اشاره

مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحَدَّثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ (۲)

هیچ پند تازه ای از طرف پروردگارشان برای آنان نیامد، مگر اینکه آن را شنیدند و (باز) سرگرم بازی شدند.

نکته ها:

مسأله ی قدیم یا حادث بودن کلام خدا، از جمله مسائلی است که در زمان خلفای بنی عباس مطرح شد و مورد جز و بحث فراوان قرار گرفت. به نظر می رسد که طرح این بحث، بیشتر جنبه سیاسی داشت تا مردم را از امور اساسی و حقایق اصیل اسلامی و برخورد با حکام ستمگر، منصرف سازند. بدیهی است که محتوای قرآن، از علم خداوند سرچشمه گرفته و قدیم است، ولی الفاظ آن که بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نازل شده، حادث و جدید است. به هر حال، این گونه مباحث، مشکلی را از افراد و جامعه حل نمی کند و امامان ما نیز از آن پرهیز داشته اند. (۱)

پیام ها:

۱ تذکرات الهی با تداوم و تکرار همراه است. «مَا يَأْتِيهِمْ» (فعل مضارع) ۲ تذکر و تربیت، ملازم یکدیگرند. «ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ»

ص: ۴۲۴

۳ قرآن، مایه ی ذکر است. «ذِكْرٍ مِّن رَّبِّهِمْ» ۴ نوآوری در تذکر، یک ارزش است. «ذِكْرٍ مِّن رَّبِّهِمْ مُخَدَّثٍ» ۵ گوش دادن و فهمیدن کافی نیست، پذیرش و عمل لازم است. «اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ» ۶ سرچشمه لهو و لعب، غفلت و اعراض است. «فِي غَفْلَةٍ مَّعْرُضُونَ يَلْعَبُونَ» ۷ زندگی به دور از وحی و یاد الهی، بازیچه ای بیش نیست. «وَهُمْ يَلْعَبُونَ»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیه ۳]

اشاره

لَا هِيَّةَ قُلُوبُهُمْ وَ أَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ أَ فَتَأْتُونَ السَّحَرَ وَ أَنْتُمْ تُبْصِرُونَ (۳)

در حالی که دل‌های آنان (از حق، غافل و به چیز دیگری) سرگرم است و کسانی که (کافر شدند و به خود) ستم کردند، مخفیانه نجوی می کنند که آیا این (مرد) جز بشری مثل شماست؟ آیا با اینکه می بینید به سوی سحر می روید؟!

پیام ها:

۱ سرگرمی به مسائل بی ارزش انسان را از توجه به مسائل اصلی مثل حساب و قیامت غافل می کند. «وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ ... لَا هِيَّةَ قُلُوبُهُمْ» ۲ افراد منحرف، انحراف خود را توجیه می کنند. «بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ أَ فَتَأْتُونَ السَّحَرَ» ۳ تا دل از خدا غافل نشود، انسان، آیات الهی را به بازی نمی گیرد. «يَلْعَبُونَ لَا هِيَّةَ قُلُوبُهُمْ» ۴ مخالفان انبیا، در پنهان توطئه می کنند و معجزات را سحر و جادو می شمردند.

«وَ أَسْرُوا النَّجْوَى أَ فَتَأْتُونَ السَّحَرَ» ۵ کفار با پوشاندن حقایق، نسبت به خود و دیگران ظلم می کنند. «ظَلَمُوا» ۶ تهمت ستمگران به انبیا نشانه آن است که مکتب انبیا ظلم ستیز است. «الَّذِينَ ظَلَمُوا ... هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ» ۷ زندگی انبیا در میان مردم و بسیار ساده و عادی بود. «بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ»

اشاره

قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۴)

(پیامبر) گفت: پروردگار من، هر سخنی که در آسمان و زمین باشد می داند. او شنوای داناست.

پیام ها:

۱ پیامبران در مقابل توطئه ها و تهمت ها، به خداوند توکل می کنند. «قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ» ۲ هر چند دشمنان، در توطئه، نجوا و مخفی کاری می کنند «وَأَسْرُوا النَّجْوَى»، اما خداوند همه چیز را می داند و پنهان و آشکار، برای او یکی است. «يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ» ۳ توجه به علم خداوند، سبب کنار گذاشتن توطئه ها و نجوی ها است. «وَأَسْرُوا النَّجْوَى ... رَبِّي يَعْلَمُ» ...

اشاره

بَلْ قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ بَلِ افْتَرَاهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌ فَلْيَأْتِنَا بِالْحُكْمِ كَمَا أُرْسِلَ الْأُولُونَ (۵)

(کفار) گفتند: (آنچه محمد آورده، وحی نیست) بلکه خواب های آشفته است، بلکه آنها را به دروغ به خدا نسبت داده، بلکه او یک شاعر است، پس (اگر راست می گوید) باید همان گونه که (پیامبران) پیشین (با معجزه) فرستاده شده بودند، او برای ما معجزه ای بیاورد.

نکته ها:

کلمه «أَضْغَاثُ» جمع «ضغث» به معنای دسته و مجموعه و «أَحْلَامٌ» جمع «حلم» به معنای خواب است. «أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ» به معنای مجموعه خواب های پراکنده است.

کفار از پیامبر اسلام معجزاتی همچون معجزات موسی و عیسی می خواستند، ولی هدفشان بهانه جویی بود. زیرا انتخاب نوع معجزه وابسته به حکمت الهی است نه هوسهای مردم.

۱ تناقض گویی کفار نشانه ی بی منطقی آنان است. «بَلْ ... بَلْ ... بَلْ» ...

۲ دشمن به وارد کردن یک تهمت قانع نمی شود. «بَلْ ... بَلْ ... بَلْ» ... (او از همه راهها ضربه می زند) «أَسْرِوْا النَّجْوَى ... هَلْ هَذَا إِلَّا بَشْرٌ ... بَلْ هُوَ شَاعِرٌ» و تهاجم تبلیغاتی و اتهامات پی در پی، از شیوه های اصلی کار دشمن است. ۳ دشمن با همه ی تهمت هایی که می زند، اما از درون دچار تردید است. (۱) «بَلْ ... بَلْ ... بَلْ ... فُلْيَاتِنَا بَايَه» ۴ مشرکین هم می دانند که لازمه ی نبوت، آوردن معجزه است. «فُلْيَاتِنَا» ۵ مردم، خواهان معجزه ی حسی هستند. «فُلْيَاتِنَا بَايَه»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۶ تا ۷]

اشاره

مَا آمَنَتْ قَبْلَهُمْ مِنْ قَوْمِهِ أَهْلَكْنَاهُمْ أَفَهُمْ يُؤْمِنُونَ (۶) وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا نُوْحِي إِلَيْهِمْ فَسِئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (۷)

تمام آبادی هایی که پیش از اینها هلاکشان کردیم، (تقاضای این گونه معجزات را کردند، ولی همین که پیشنهادشان عملی شد) ایمان نیاوردند، پس آیا اینان ایمان می آورند؟

و(ای پیامبر! به آنان بگو:) ما(هیچ پیامبری را) پیش از تو نفرستادیم مگر اینکه (آنها نیز) مردانی بودند که ما به ایشان وحی می کردیم، پس اگر نمی دانید از اهل اطلاع (و اهل کتب آسمانی) بپرسید.

نکته ها:

در آیات قبل، کفار می گفتند: «هَلْ هَذَا إِلَّا بَشْرٌ مِّثْلُكُمْ»؟ آیا این مرد، جز بشری مثل

ص: ۴۲۷

شماست؟ در این آیه خداوند می فرماید: نه تنها این پیامبر صلی الله علیه و آله بلکه تمام انبیای پیشین نیز انسان هایی بودند که به آنان وحی می شده است. بشر بودن با پیامبری منافاتی ندارد.

چون مشرکین با اهل کتاب رابطه خوبی داشتند، خداوند به آنان می فرماید: از اهل کتاب (یهود و نصاری) سؤال کنید.

سؤال از اهل ذکر و رجوع به کارشناس، یک اصل عقلایی است و در این آیه مراد از اهل ذکر علمای یهود و نصارا هستند. در روایات سفارش شده که هر کجا متحیر شدید از اهل بیت پیامبر علیهم السلام سؤال کنید که آن بزرگواران مصداق کامل اهل ذکر هستند.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: نه عالم اهل سکوت و کتمان باشد و نه جاهل خاموش. «لا ینبغی للعالم أن یسکت علی علمه و لا ینبغی للجاهل أن یسکت علی جهله و قد قال الله تعالی: فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ... (۱)»

پیام ها:

۱ سنت الهی این است که هر کجا کفر و لجاجت باشد قهر الهی خواهد بود. «مَا آمَنَتْ ... أَهْلُكُنَّهَا» (ایمان سبب حفظ و بقای جوامع بشری است). ۲ با دیده ی عبرت به تاریخ بنگریم. «أَفَهُمْ يُؤْمِنُونَ» ۳ تمام انبیا از مردان بوده اند. «وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا» ۴ به همه ی انبیا وحی می شده و علم آنان از همین سرچشمه است. «نُوحِي إِلَيْهِمْ» ۵ سؤال و پرسش، سفارش دین است. «فَسْئَلُوا» ۶ سؤال باید برای فهمیدن باشد، نه چیز دیگر. «فَسْئَلُوا ... إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» ۷ تا از اهلش نپرسیم، به علم نمی رسیم. «فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ» ...

۸ در مسائل اعتقادی و دینی تا رسیدن به علم، کاوش و تحقیق کنیم. «فَسْئَلُوا» ...

۹ عالم باید در دسترس باشد تا سؤال از او ممکن باشد. «فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ» ۱۰ اهل علم بودن کافی نیست، اهل ذکر بودن با ارزش است. (بسیارند افراد

ص: ۴۲۸

دانشمندی که از خدا غافلند) «فَسئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ» ۱۱ در هر کاری اهلیت لازم است، داشتن اطلاعات سطحی، تقلیدی و گذرایی کارساز نیست. «أَهْلَ الذِّكْرِ» ۱۲ بر اهل ذکر، راهنمایی مردم واجب است و گر نه امر به سؤال، لغو و بیهوده خواهد بود. «فَسئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۸]

اشاره

وَ مَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا لَّا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَ مَا كَانُوا خَالِدِينَ (۸)

و(همچنین) ما آنها را پیکرهایی که غذا نخورند قرار ندادیم و آنان جاویدان نبودند(که نمیرند).

نکته ها:

از جمله رموز موقفیت یک رهبر آن است که در امور زندگی، در کنار مردم و همانند با آنان باشد تا مردم با دیدن او و برخوردهای او ساخته شوند.

پیام ها:

۱ انبیا در بعد مادی و نیازهای انسانی هیچ فرقی با سایر مردم ندارند. «وَ مَا جَعَلْنَاهُمْ ...

لَّا يَأْكُلُونَ»

۲ انتظار فرشته بودن انبیا و مصلحین و مریدان، توقعی نابجاست. «وَ مَا جَعَلْنَاهُمْ ...

۳ ترک غذا و همسر، خواست خدا و ادیان الهی نیست. «وَ مَا جَعَلْنَاهُمْ ... لَّا يَأْكُلُونَ» ۴ مرگ فراگیر است، حتی پیامبران هم ابدی نیستند. «وَ مَا كَانُوا خَالِدِينَ»

اشاره

ثُمَّ صَدَقْنَاهُمُ الْوَعْدَ فَأَنْجَيْنَاهُمْ وَمَنْ نَشَاءُ وَأَهْلَكْنَا الْمُسْرِفِينَ (۹)

سپس ما به وعده ای که به آنان داده بودیم، وفا کردیم. پس آنان و هر که را خواستیم، نجات دادیم و اسراف کاران را هلاک نمودیم.

نکته ها:

این آیه در مقام تسلیت و دلداری پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است، که ما به وعده های خود در مورد نجات مؤمنان وفا می کنیم.

پیام ها:

۱ وعده پیروزی که خداوند به انبیا داده، حتمی است. «ثُمَّ صَدَقْنَاهُمُ الْوَعْدَ» ۲ وعده ی خداوند به انبیا نجات آنان و هلاکت مخالفان آنهاست. «فَأَنْجَيْنَاهُمْ ... وَأَهْلَكْنَا» ۳ کیفرهای الهی، نتیجه ی اعمال خودماست. «أَهْلَكْنَا الْمُسْرِفِينَ» ۴ اسراف، زمینه ساز هلاکت است. و هلاکت، سرنوشت همه ی اسراف کاران است. «الْمُسْرِفِينَ»

اشاره

لَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (۱۰)

همانا بر شما کتابی نازل کردیم که در آن وسیله ی تذکر شماست، آیا نمی اندیشید؟!

نکته ها:

کلمه «ذِكْرُكُمْ» یا به معنای وسیله ی تذکر است و یا به معنای مایه ی عزت و نام شما.

کلمه ی «ذکر» در لغت به معنای شرافت و شهرت نیز آمده است. (۱)

امام کاظم علیه السلام درباره ی این آیه فرمود: مراد از جمله ی «فِيهِ ذِكْرُكُمْ» آن است که در کتاب

ذکر شده که اطاعت پس از پیامبر صلی الله علیه و آله برای امام است. (۱) یعنی عزت و شرف شما در اطاعت از امام پس از پیامبر است.

پیام ها:

۱ کتاب و قانونی سبب رشد و بیداری است که از سوی خداوند باشد. «أَنْزَلْنَا فِيهِ ذِكْرُكُمْ» ۲ قرآن، دارای موقعیت والا و جایگاه بلندی است. «كِتَابًا» (۲) یکی از اهداف نزول کتب آسمانی، تذکر و کرامت بخشیدن به انسان هاست.

«فِيهِ ذِكْرُكُمْ» ۴ تاریخ گذشته ی انسان و سرنوشت و آینده ی او در قرآن ترسیم شده است.

«فِيهِ ذِكْرُكُمْ» ۵ قوم عرب و سرزمین حجاز از برکت قرآن، عزیز و نامدار شد. «فِيهِ ذِكْرُكُمْ» ۶ اگر انسان ها بیندیشند، حتماً دست نیاز به سوی وحی و کتاب آسمانی دراز خواهند کرد. «أَفَلَا تَعْقِلُونَ» ۷ از تمایلات فطری مردم برای ارشاد آنان کمک بگیریم. (هر کس میل دارد نامش در تاریخ به خوبی و کرامت بماند، خدا در این آیه می فرماید: کتابی برای شما فرستادیم که نامتان بماند.) «فِيهِ ذِكْرُكُمْ» ۸ تکذیب انبیا، بی خردی است. زیرا معارف قرآن هماهنگ با عقل است. «أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا... أَفَلَا تَعْقِلُونَ»

ص: ۴۳۱

۱-۱. تأویل الآيات، ص ۳۱۹.

۲-۲. تنوین در کلمه ی «کتاباً» نشانه ی عظمت و بزرگی است.

اشاره

وَ كَمْ قَصَمْنَا مِنْ قَوْمِهِ كَانَتْ ظَالِمَةً وَأَنْشَأْنَا بَعْدَهَا قَوْمًا آخَرِينَ (۱۱)

و ما چه بسیار آبادی هایی را در هم شکستیم که مردمش ستمگر بودند و پس از آنها قومی دیگر را پدید آوردیم.

پیام ها:

۱ هلاکت بدنبال ظلم، یک سنت الهی است. «کم» ۲ هر کس قانون الهی را بشکند، شکسته می شود. «قَصَمْنَا» (کلمه ی قصم به معنای شکستن شدید است).

۳ انسان ها خود، سرنوشت خویش را رقم می زنند. «قَصَمْنَا ظَالِمَةً» ۴ اگر ظلم به صورت یک سیره و روش در آید، قهر الهی را در پی خواهد داشت. «كَانَتْ ظَالِمَةً» لکن اگر ظلمی مداوم نباشد و انسان با متوجه شدن آن توبه کند آن قهر را به دنبال نخواهد داشت).

۵ نابود ساختن و ایجاد کردن، برای خداوند تفاوتی ندارد. «قَصَمْنَا ... أَنْشَأْنَا»

اشاره

فَلَمَّا أَحْسَبُوا بَأْسَنَا إِذَا هُمْ مِنْهَا يَرْكُضُونَ (۱۲) لَا تَرْكُضُوا وَارْجِعُوا إِلَىٰ مَا أُتْرِفْتُمْ فِيهِ وَمَسَاكِينِكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْتَلُونَ (۱۳) قَالُوا يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ (۱۴) فَمَا زَالَتْ تِلْكَ دَعْوَاهُمْ حَتَّىٰ جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا خَامِدِينَ (۱۵)

پس چون (قوم ستمگر) قهر ما را احساس کردند، ناگهان پا به فرار گذاشتند.

(اما خطاب رسید که) فرار نکنید! و به خانه هایتان و آنچه در آن کامیاب بودید باز گردید، شاید مورد سؤال قرار گیرید.

(و چون عذاب ما را جدی دیدند) گفتند: ای وای بر ما! همانا ما ستمکار بودیم.

و پیوسته، این سخن آنان بود تا ما آنها را درو کرده و خاموش و بی حرکت ساختیم.

نکته ها:

کلمه ی «حصید» به معنای محصود یعنی درو شده است. کلمه «خامد» به معنای خاموش شدن است.

در اینکه مراد از «مورد سؤال قرار گیرید» چیست؟ ممکن است این باشد که خودتان از یکدیگر، یا فقرا از شما، یا تاریخ آینده از شما سؤال کند. و الله العالم.

پیام ها:

۱ عذابی که بر جوامع ستمگر نازل می شود تدریجی است. «فَلَمَّا أَحْسُوا» (احساس در مورد دیدن آثار قهر است که به تدریج پیدا می شود).

۲ هیچ کس را در مقابل قهر خداوند، تاب مقاومت نیست. «يَزْ كُضُونَ» (مغرورها نیز بهنگام خطر، صحنه را خالی کرده و می گریزند). ۳ از قهر الهی نمی توان فرار کرد. «لَا تَزْ كُضُوا» ۴ کامیابی می تواند زمینه ساز ظلم و طغیان باشد. «مَا أُتْرِفْتُمْ فِيهِ» ۵ باید مجازات را در محل وقوع جرم اجرا کرد، شاید مورد سؤال واقع شوند.

«لَعَلَّكُمْ تُسْتَلُونَ» ۶ ستمگران سرانجام مورد بازخواست قرار خواهند گرفت. «تُسْتَلُونَ» ۷ پایان ظلم، پشیمانی است. «يَا وَيْلَنَا» ۸ عاقبت، وجدان های خفته، بیدار و منکران حقیقت، بر آن اقرار خواهند کرد.

«إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ» ۹ به هنگام نزول بلا، ناله ها از اثر می افتد. «فَلَمَّا زَالَتْ تِلْكَ دَعَوْاهُمْ» ...

۱۰ کفر و ظلم، سرنوشتی همچون گیاهان درو شده و بی جان برای انسان به

ارمغان می آورد. «حَصِيداً خَامِدِينَ» ۱۱ جا و جنجال های تبلیغاتی، ستایش ها و تملق ها، و تهدیدها و ارباب ها در محضر الهی محکوم به خاموشی است. «خَامِدِينَ» ۱۲ ظلم مستمر، عذاب الهی را در پی دارد. «إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ... حَصِيداً خَامِدِينَ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۱۶ تا ۱۷]

اشاره

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ (۱۶) لَوْ أَرَدْنَا أَنْ نَتَّخِذَ لَهْوًا لَاتَّخَذْنَا مِنْ لَدُنَّا إِنْ كُنَّا فَاعِلِينَ (۱۷)

و ما، آسمان و زمین و آنچه را که میان آنهاست برای بازی نیافریدیم.

(و) اگر چنانچه (بر فرض محال) می خواستیم سرگرمی انتخاب کنیم و بازیگر بودیم، هر آینه آن را از پیش خود (و متناسب با خود) انتخاب می کردیم.

نکته ها:

کلمه ی «لَوْ» در لغت عرب در مورد کارهای محال آورده می شود و چون در اینجا لهو برای خداوند محال است، آن کلمه بکار رفته است.

در این آیات، ابتدا خداوند می فرماید: ما «لاعب» نیستیم و سپس در ادامه بجای آنکه بفرماید: «لو اردنا أن نتخذ لعبا» فرمود: «أَنْ نَتَّخِذَ لَهْوًا»، بنا بر این معلوم می شود که جوهره ی لهو و لعب یکی است، لذا در تفسیر المیزان می خوانیم: کار منظم و شکل یافته ای که با اهداف خیالی همچون افعال کودکان صورت می پذیرد، «لعب» نام دارد، ولی همین که این کارهای خیالی به جدی رسید که انسان را از امور اصلی باز داشت و به صورت سرگرمی در آمد، به آن «لهو» می گویند و این هر دو در مورد خداوند، بی معنا و باطل است.

در قرآن مجید بارها بر این مسئله تأکید شده است که جهان هستی بازیچه نیست و هدفدار آفریده شده است. از جمله، آیه ۱۲ سوره ی طلاق، هدف را ایمان انسان ها دانسته و می فرماید: «اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ ... لَتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلِيُّ كُلِّ شَيْءٍ»

قَدِيرٌ وَ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا» خداوند آسمان های هفتگانه و مثل آنها زمین را خلق کرد... تا شما بدانید که او بر هر کاری قادر است و علم او بر هر چیزی احاطه دارد. البته تحقق این هدف با تفکر در هستی و درس گرفتن و اقرار بر آنست.

در معنای این جمله که «اگر بنا داشتیم سرگرمی برای خود بگیریم، قطعاً از پیش خود این کار را می کردیم» چند معنا گفته شده است:

الف: آفریدن هستی، بر فرض برای سرگرمی باشد، کار اوست نه بت ها.

ب: بر فرض بنای سرگرمی داشتیم از فرشتگان و مقربان درگاه خود سرگرمی درست می کردیم و کاری به جهان مادیات و طبیعت نداشتیم.

امام صادق علیه السلام با استناد به آیه، انسان را از انجام کارهای لهُو، نهی فرمودند. (۱)

پیام ها:

۱ هستی هدفدار است. «وَمَا خَلَقْنَا... لِأَعْيُنٍ» (اگر آفرینش، بیهوده نیست، پس مرگ هم، نیستی و پایان کار محسوب نمی شود). ۲ کسی که هدفش بازیگری است، وسایل بازی می سازد، نه جهان بی نهایی که تنها، سلول و اتم آن عصرها و نسل ها را به مطالعه پیرامون آن واداشته است.

«وَمَا بَيْنَهُمَا لِأَعْيُنٍ» ۳ اگر بر فرض محال بنای خداوند بر بازی و کار لغو بود، باید آن را متناسب با ذات خود می آفرید، (نه مادیات و اجسام). (۲) «لَا تَخْذَنَاهُ مِنْ لَدُنَّا» ۴ اگر بر فرض محال، خداوند هدف بازیگری داشت، دیگر کاری به خلقت انسان نداشت، این همه انبیا را بزحمت نمی انداخت، امر و نهی نمی کرد و ثواب و عقابی مقرر نمی داشت. «لَوْ أَرَدْنَا أَنْ نَنْجِذَ لَهُوًّا لَاتَّخَذْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا»

ص: ۴۳۵

۱- ۱. دعائم الاسلام، ج ۲، ص ۲۰۶.

۲- ۲. تفسیر صافی.

اشاره

بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ وَلَكُمْ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ (۱۸)

(این چنین نیست)، بلکه ما حق را بر باطل می‌کوبیم تا مغز آن را در هم بشکنند، پس بی‌درنگ، باطل محو و نابود می‌شود. و ای بر شما از آنچه (خداوند را به آن) توصیف می‌کنید (و نسبت لهو و لعب و بیهوده کاری می‌دهید).

نکته ها:

کلمه «قذف» به معنای پرتاب از راه دور و با سرعت و قدرت است و کلمه «دمغ» نیز به ضربه ای گفته می‌شود که به سر می‌خورد و تا مغز اثر می‌گذارد.

کلمه «ویل» به معنای عذاب و هلاکت است و در جایی بکار می‌رود که مورد استحقاق هلاکت را داشته باشد. (۱)

پیام ها:

۱ پیروزی حق، اراده و خواست خداوند و جلوه ای از هدفداری نظام آفرینش است. «بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ» ۲ برخورد حق با باطل باید تهاجمی باشد نه تدافعی. «نَقْذِفُ» ۳ سنت خداوند بر نابودی و محو باطل است. «نَقْذِفُ فَيَدْمَغُهُ» ۴ حق بر باطل پیروز است. «فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ» ۵ محو شدن باطل با حضور حق در جبهه است. «نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ» ۶ در مبارزه علیه باطل باید سرعت، قدرت و هدف‌گیری درست مراعات شود.

«نَقْذِفُ فَيَدْمَغُهُ» ۷ باطل باید به کلی نابود شود، نه آنکه نیمه جانی داشته باشد. «فَيَدْمَغُهُ» ۸ باطل رفتنی است. «فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ»

ص: ۴۳۶

۹ حکومت چند روزه ی باطل، بر اساس سنت مهلت دادن الهی است و عاقبت از آن متقین و اهل حق است. «فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ» ۱۰
وای بر کسانی که آفرینش را بازیچه می دانند. «وَلَكُمْ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۱۹ تا ۲۱]

اشاره

وَلَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ (۱۹) يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ (۲۰)
أَمْ اتَّخَذُوا آلِهَةً مِنَ الْأَرْضِ هُمْ يُنْشِرُونَ (۲۱)

و برای اوست هر که در آسمان ها و زمین است، و کسانی که نزد او هستند (فرشتگان) از (برای) عبادت او تکبر نمی ورزند و خسته و درمانده نمی شوند.

آنان شبانه روز بی آنکه سستی ورزند، خداوند را به پاکی می ستایند.

آیا خدایانی که (کفار) از زمین انتخاب کرده اند، مردگان را زنده می کنند؟

نکته ها:

در مالکیت مجازی، هر چه انسان به مولی نزدیکتر می شود، کمتر حساب می برد و لذا گاهی هم خلاف می کند ولی در مالکیت حقیقی، هر چه انسان به معبود نزدیکتر می شود، بیشتر عبادت می کند. (۱) «وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ» در خطبه ی اول نهج البلاغه درباره ی ملائکه آمده است: «لا- يغشاهم نوم العيون و لا سهو العقول و لا فتره الأبدان و لا غفله النسيان» یعنی خواب، فراموشی، خستگی و غفلت در ملائکه نیست.

ص: ۴۳۷

۱ مالکیت حقیقی جهان هستی، تنها از آن خداوند است. «وَلَهُ مَنْ فِي» ... (پس اکنون که مملوک او هستیم، به وظیفه ی بندگی خود عمل کنیم). ۲ عبادت و بندگی منحصر به انسان نیست. «وَمَنْ عِنْدَهُ» ...

۳ در آسمان ها موجوداتی با شعور هستند. (کلمه «مَنْ» در جمله «مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ» که در مقابل «مَنْ عِنْدَهُ» آمده، نشانه ی موجوداتی با شعور، غیر از فرشتگان است). ۴ بعضی از مخلوقات خداوند به مقام قرب او می رسند. «وَمَنْ عِنْدَهُ» ۵ ریشه ی ترک عبادت، تکبر است. «لَا يَشِيءُ تَكْبُرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ» ۶ عبادت، انسان را با فرشتگان همسو می کند. «لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ» ۷ نشاط، مایه ارزشمندی عبادت است. «لَا يَسْتَحْسِرُونَ» ۸ فرشتگان، خواب ندارند. «يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ» ۹ تداوم عبادت، به آن ارزش می دهد. «يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ» ۱۰ عقائد باطل را زیر سؤال ببریم. «أَمْ اتَّخَذُوا آلِهَةً مِنَ الْأَرْضِ هُمْ يُنشِرُونَ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۲۲]

اشاره

لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ (۲۲)

اگر در آسمان ها و زمین خدایانی جز الله بود، هر آینه آن دو فاسد می شدند، پس منزّه است خداوند پروردگار عرش، از آنچه (ناآگاهان) توصیف می کنند.

نکته ها:

اگر به کتابی که نویسنده ی آن چند نفر باشند نگاهی دقیق بیندازیم، بخوبی خواهیم دید که جملات، سیاق و محتوای هر قسمت از کتاب با بخش دیگر آن متفاوت است و بدیهی است که هر چه کتاب، بزرگتر و مفصل تر باشد، این اختلاف، بیشتر و بارزتر خواهد بود، زیرا بر

فرض که در نوشتن یک جمله، یک سطر و یا یک صفحه، هماهنگی تصادفی پیدا شود ولی در کتاب بزرگ هستی، این هماهنگی و نظم بدون پروردگاری یکتا محال است.

سؤال: اگر خدای یکتا در مصدر امور است، پس تضادهای موجود برای چیست؟ پاسخ: اگر بشود نام آنها را تضاد گذاشت، باید گفت از نوع تضاد دو لبه ی قیچی و یا دو کفه ی ترازوست که تحت یک تدبیر و برای انجام یک هدف صورت می پذیرد و یا مثل حرکت متضاد دو دست یک انسان برای فشار دادن پارچه ای است که می خواهد آب آن را بگیرد می باشد.

هشام بن حکم از امام صادق علیه السلام پرسید: دلیل یکتایی خداوند چیست؟ حضرت فرمود:

«اتصال التدبیر و تمام الصنع کما قال الله عز و جل: «لَوْ كَانَ فِيهِمَا...» پیوستگی و انسجام تدبیر جهان و کامل بودن آفرینش، دلیل وحدانیت اوست. (۱)

این آیه در پاسخ کسانی است که برای هر چیز و هر امری، ربّ، مدبر و خدایی قائل بودند و لذا فرمود: «رَبُّ الْعَرْشِ» یعنی پروردگار همه هستی، الله است.

پیام ها:

۱ تعدّد پروردگار، امری محال است. «لَوْ كَانَ» (کلمه «لَوْ» در جایی بکار می رود که انجام شدنی نباشد.) ۲ خدای آسمان ها و زمین یکی است. «فِيهِمَا» بر خلاف مشرکین که برای هر کدام از آسمان ها و زمین، ربّی قائل بودند، قرآن پروردگار همه را یکی می داند. «وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهٌ وَفِي الْأَرْضِ إِلَهٌ» (۲) ۳ تعدّد در مدیریت، مایه ی از هم پاشیدگی و فساد است. «آلِهَةٌ لَّفَسَدَتَا» ۴ به هنگام ذکر سخن باطل، تنزیه خداوند لازم است. «لَوْ كَانَ فِيهِمَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ» ۵ تسبیح خداوند باید پس از آگاهی و بر اساس استدلال و منطق باشد نه کورکورانه و از روی لقلقه ی زبان. «لَوْ كَانَ فِيهِمَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ» (اوّل استدلال

ص: ۴۳۹

(۱-۱). توحید صدوق، ص ۲۵۰.

(۲-۲). زخرف، ۸۴.

شد که اگر دو مدیریت بود هستی به فساد کشیده می شد سپس تسبیح خدا آمد.

«سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیه ۲۳]

اشاره

«لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْئَلُونَ» (۲۳)

او (خداوند) از آنچه انجام می دهد سؤال نمی شود، اما آنها (مردم، در انجام کارهایشان) مورد بازخواست قرار می گیرند.

نکته ها:

مسئولیت پاسخگویی انسان در قبال کارهایی که انجام می دهد، بارها در قرآن مطرح شده است، از آن جمله می فرماید: «فَو رَبِّكَ لَنَسْئَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ» (۱) به پروردگارت سوگند که از همه ی مردم سؤال خواهیم کرد. و یا در جایی دیگر می خوانیم: «وَقَفُّهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ» (۲) آنها را متوقف کنید، آنها باید بازخواست شوند. به هر حال در روز قیامت، از افکار و نیت، از جوانی و عمر، از درآمد و مصرف، از انتخاب رهبر و اطاعت از بزرگان، سؤال خواهد شد.

سؤال: چگونه است که در آیه دیگری می فرماید: از هیچ جنّ و انسی سؤال نمی شود؟ «فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْئَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ» (۳) پاسخ: در قیامت صحنه ها متفاوت است و هر صحنه ای شرایط خاص خود را دارد. مثلاً در یک موقف وقتی از انسان ها سؤال شود، آنها می توانند با زبان پاسخ گو باشند، اما در موقف دیگر بر لب های آنان مهر می زنند و دیگر اعضا و جوارح به شهادت بر اعمال می پردازند.

پیام ها:

۱ خداوند، مالک حقیقی و مطلق هستی است و مالک در تصرّف در محکومش، مورد مؤاخذه واقع نمی شود. «رَبُّ الْعَرْشِ ... لَا يُسْئَلُ» ۲ کسی می تواند سؤال کند که طلبی و یا حقی داشته باشد و هیچ کس از خداوند

ص: ۴۴۰

۱-۱. حجر، ۹۲.

۲-۲. صافات، ۲۴.

۳-۳. الرحمن، ۳۹.

طلبی و یا بر او حقی ندارد. «لَا يُسْئَلُ» ۳ کسی می تواند از خداوند بازخواست کند که ما فوق او و بر او برتری داشته باشد و چنین موجودی نیست. «لَا يُسْئَلُ» ۴ انسان ها در قبال کارهایشان مسئول و متعهدند. «وَهُمْ يُسْئَلُونَ» ۵ سؤال و مؤاخذه، بهترین نشانه بر مسئولیت و مهم ترین علامت بر آزادی و اختیار انسان هاست. (۱) «وَهُمْ يُسْئَلُونَ» (آری انسان مجبور بازخواست نمی شود) زیرا بازخواست و سؤال از شخصی غیر مسئول و مجبور، عقلاً قبیح است.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۲۴]

اشاره

أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ هَذَا ذِكْرٌ مَنْ مَعِيَ وَ ذِكْرٌ مَنْ قَبْلِي بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُعْرِضُونَ (۲۴)

آیا آنها (کافران) بجای خداوند (یکتا) خدایان دیگری را گرفته اند؟ (پس به آنان) بگو: دلیل تان را بیاورید. این (قرآن) یادنامه ی پیروان من و یادنامه کسانی است که پیش از من بوده اند (که همه بر نداشتن شریک برای خداوند اتفاق کلمه دارند) اما اکثر مردم، حق را نمی دانند، پس (از آن) روی گردانند.

نکته ها:

علی علیه السلام فرمود: همانا با نزول قرآن به پیامبر، علم پیامبران پیشین و علم اوصیا و علم آنچه که تا قیامت رخ می دهد، داده شده است. آن گاه حضرت این آیه را تلاوت کرد که خداوند به پیامبرش می گوید: (۲) «هَذَا ذِكْرٌ مَنْ مَعِيَ وَ ذِكْرٌ مَنْ قَبْلِي» ... بنا بر این قرآن، حاوی علم ما کان و ما یکون است.

ص: ۴۴۱

۱-۱) در حدیثی از امام رضا علیه السلام آمده است که خداوند به آدم علیه السلام خطاب فرمود: «یا بن آدم، بمشیتي کنت انت الذی تشاء لنفسک ما تشاء» یعنی من اراده کرده ام که تو با خواست خودت آزاد باشی. (تفسیر صافی)

۲-۲) تفسیر فرات، ص ۲۶۱.

۱ هر کس از خداوند واحد دور شود، در دام خدایان متعدّد می افتد. «أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً» ۲ پیامبر باید با مردم برخورد استدلالی کند و از آنان برهان بخواهد. «قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ» ۳ توحید، دارای دلیل است، «لَوْ كَانَ فِيهِمَا...» اما شرک هیچ دلیلی ندارد. (۱) «هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ» ۴ در اصول عقاید نمی توان تقلید کرد. «هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ» ۵ توحید پیام تمام کتب آسمانی است. «ذِكْرٌ مَنْ مَعِيَ وَ ذِكْرٌ مَنْ قَبْلِي» ۶ کتب آسمانی مایه زنده شدن فطرت خفته و یادآور دانسته های فراموش شده است. «ذِكْرٌ مَنْ مَعِيَ وَ ذِكْرٌ مَنْ قَبْلِي» ۷ در فضای جهل، نه اقبال اکثریت ارزش دارد و نه اعراض آنها. «أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُعْرِضُونَ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۲۵]

اشاره

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِيَ إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ (۲۵)

و پیش از تو هیچ پیامبری را نفرستادیم مگر آنکه به او وحی کردیم که معبودی جز من نیست، پس (تنها) مرا بپرستید.

نکته ها:

اگر چه خداوند در آیه ی ۴۰ سوره احزاب بطور صریح مسأله ی خاتمیت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله را مطرح فرموده که «مَا كَانَ مُحَمَّدٌ ابًا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَ لَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَ خَاتَمَ النَّبِيِّينَ» ولی باز به طرق مختلف بر آن اشاره کرده است. از آن جمله اینکه بیش از ۳۰ مرتبه در

ص: ۴۴۲

۱- ۱). چنان که در آیه دیگر می خوانیم: «و من يدع مع الله إلهاً آخر لا برهان له» مؤمنون، ۱۱۷.

عبارت های مختلف، کلمه ی «مِنْ قَبْلِكَ» ذکر شده ولی حتّی برای یک بار هم کلمه ی «من بعدک» نیامده است.

پیام ها:

۱ رسالت، همراه با دریافت وحی است. «مَا أَرْسَلْنَا... مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ» ۲ توحید در رأس برنامه همه ی انبیای الهی بوده است. «مَا أَرْسَلْنَا... إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا» ۳ عمل باید بر مبنای اعتقاد باشد، اوّل مَبْنَا، دوّم بِنَا. (ابتدا توحید در الوهیت، سپس توحید در عبادت) «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا، فَاعْبُدُونِ» ۴ انحصار طلبی حقّ در قبال باطل، شعاری الهی است. «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۲۶ تا ۲۷]

اشاره

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ (۲۶) لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ (۲۷)

و(کفّار) گفتند: خداوند رحمان (فرشتگان را برای خود) فرزند گرفته است! منزّه است او، بلکه (فرشتگان) بندگانی گرامی هستند.

(فرشتگان) در کلام بر او سبقت نمی گیرند و (تنها) به فرمان او عمل می کنند.

نکته ها:

این تفکر که فرشتگان، فرزندان خدا هستند، علاوه بر مشرکین، در میان یهود و نصاری نیز شایع بوده است. (۱)

اطلاق کلمه «مُكْرَمُونَ» بر فرشتگان از این جهت است که آنان اوّلًا بندگان خدا هستند و ثانیاً این بندگی همراه با اخلاص است.

کلمه «رحمن» نزد مشرکان نامی شناخته شده برای خداوند بوده است. «قَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ»

ص: ۴۴۳

شرایط حاکم بر انسان، در باورها و قضاوت های او اثر می گذارد. چون افراد بشر دارای جسم هستند و خودشان را نیازمند به فرزند می بینند، درباره ی خداوند مبرای از جسمائیت و نیازمندی نیز اینگونه فکر می کنند.

پیام ها:

۱ به هنگام نقل سخن کفرآمیز دیگران، خداوند را تنزیه کنیم. «وَلَدًا سُبْحَانَهُ» ۲ هر گاه به نقل انحرافات دیگران می پردازیم، راه حق را نیز بیان کنیم.

«وَقَالُوا بَلْ» ۳ تسلیم فرمان خدا بودن، رمز کرامت بنده است. «مُكْرَمُونَ لَا يَسْبِقُونَهُ» (آری کسانی مورد کرامت واقع می شوند که نه در قول و نه در عمل، از دستور خدا پیشی نگیرند). «مُكْرَمُونَ لَا يَسْبِقُونَهُ» ۴ فرشتگان، مأموران الهی اند که تنها به فرمان او عمل می کنند و هیچگاه بر اوامر او پیشی نمی گیرند. «لَا يَسْبِقُونَهُ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیه ۲۸]

اشاره

يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَىٰ وَهُم مِّنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ (۲۸)

۲۸/۲۱

(خداوند) آنچه را که در (آینده) پیش روی آنان و یا گذشته ی آنهاست می داند و آنان (فرشتگان) جز برای کسی که خداوند رضایت دهد، شفاعت نمی کنند و از ترس او (پروردگار) بیمناکند.

نکته ها:

«خوف» یعنی ترس از گناه، ولی «خشیت» به معنای ترس از عظمت الهی است، ترسی که با تعظیم و احترام همراه باشد.

در روایات آمده است که مراد از «لِمَنِ ارْتَضَىٰ» یعنی کسی که دین او مورد رضایت است، هر چند گناهکار باشد، زیرا شخص با ایمان به خاطر توبه ای که پس از گناه می کند، مورد لطف

ص: ۴۴۴

پیام ها:

۱ تسلیم بی چون و چرا بودن، در برابر خدایی ارزش دارد که به همه چیز آگاه است. «بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ، يَعْلَمُ» توجه به اینکه خداوند همه چیز را می داند سبب تسلیم همراه با خشیت می شود. ۲ علم خداوند نسبت به گذشته و آینده یکسان است، بخلاف علم انسان که فقط نسبت به گذشته است. «يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ» ۳ بندگی و تسلیم در برابر خداوند، سبب داشتن مقام شفاعت است. «عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ، لَا يَسْبِقُونَهُ، يَشْفَعُونَ» ۴ فرشتگان نیز اهل شفاعت هستند. «لَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَى» ۵ شفاعت، لیاقت می خواهد. کسانی مشمول شفاعت واقع می شوند که خداوند از دین آنها راضی باشد. «إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَى» ۶ معرفت بیشتر به خداوند باید سبب خشیت فروتر باشد. «وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ» (مقام عصمت، مانع از خشیت از خداوند نیست).

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۲۹]

اشاره

وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ إِنِّي إِلَهٌ مِنْ دُونِهِ فَذَلِكَ نَجْزِيهِ جَهَنَّمَ كَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ (۲۹)

و هر که از آنها (فرشتگان) بگوید: من به جای خداوند، معبود هستم، پس جزای او را جهنم قرار می دهیم (و) ما این گونه ستمکاران را کیفر خواهیم داد.

نکته ها:

شاید این آیه، از این باب باشد که: به در بگو تا دیوار بشنود، یعنی مردم بدانید هر کس حتی اگر فرشتگان مکرم (که این تصور در مورد آنها محال است) دیگران را به شرک دعوت کنند

ص: ۴۴۵

باید منتظر کیفر دوزخ باشند.

پیام ها:

۱ ادعای شرک از هیچ موجودی قابل قبول و بخشش نیست. «وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ» ۲ هر کس در برابر خداوند، قد علم و خود را به عنوان شریک مطرح کند، چه طرفداری بیابد و چه نیابد، کیفر او جهنم است. «إِنِّي إِلَهٌ نَجْزِيهِ جَهَنَّمَ» ۳ کیفرهای الهی بر طبق یک سنت و قانون جاوید است. «كَذَلِكَ» ۴ مشرک، ظالم است و کیفر ظلم جز دوزخ نیست. «نَجْزِي الظَّالِمِينَ»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیه ۳۰]

اشاره

أَوَلَمْ يَرِ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ (۳۰)

آیا کافران نمی بینند که آسمان ها و زمین بهم بسته بودند، پس ما، آن دو را از یکدیگر باز کردیم و هر چیز زنده را از آب پدید آوردیم. آیا (با این همه) باز ایمان نمی آورند؟

نکته ها:

در اینکه مراد از بسته بودن «رَتْقًا» و سپس باز شدن آسمان ها و زمین «فَفَتَقْنَاهُمَا» چیست، اقوالی ذکر شده است:

الف: زمین و آسمان در آغاز خلقت، یک چیز بودند و آن، توده ی عظیمی از گازها بود، سپس بر اثر انفجارات درونی و حرکت ها، تدریجاً از هم جدا شدند.

ب: مواد اصلی آسمان و زمین در ابتدا یکی بوده است، ولی با گذشت زمان، شکل جدیدی پیدا کرده اند.

ج: مراد از بسته بودن آسمان، نباریدن و منظور از بسته بودن زمین، گیاه نداشتن است، خداوند آنها را گشود، از آسمان باران نازل کرد و از زمین گیاهان را رویاند. (۱)

ص: ۴۴۶

سرچشمه ی پیدایش انسان و حیوانات، آب است. ۷۰٪ بدن انسان ها و حیوانات از آب است. حیات گیاهان، وابسته به آب است.

پیام ها:

۱ مشاهده ی طبیعت با هدف، کلید کسب ایمان است. «أَوْ لَمْ يَرَ... أَفَلَا يُؤْمِنُونَ» ۲ جهان طبیعت دوران های مختلفی داشته است. «كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا» ۳ در جمود و بسته بودن، خیری نیست، باز شدن سرچشمه ی حیات است.

«رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا» ۴ سرچشمه ی همه موجودات زنده، از آب است. «وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيًّا»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیه ۳۱]

اشاره

وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ (۳۱)

و در زمین، کوه های ثابت و استوار قرار دادیم تا(مبادا زمین) آنها(مردم) را بلرزاند و در لابلا ی کوه ها،(دره ها و) راههای فراخ پدید آوریم، شاید که آنها راه یابند.

نکته ها:

کلمه ی «رَوَاسِيَ» جمع «راسیه» به معنای ثابت است و مقصود از آن در این آیه، کوه های پابرجا است. کلمه ی «تَمِيدَ» از «مید» به معنای اضطراب چیزهای بزرگ است. کلمه «فجاج» نیز به راههای پهن میان دو کوه گفته می شود، همانگونه که راههای باریک و تنگ بین کوه ها «شعب» نام دارد. (۱)

برای کوه ها، فواید بسیاری ذکر شده است، از جمله: نگهداری برف و ذخیره ی آب برای تابستان ها، جلوگیری از تندبادهای ناشی از جابجایی هوا، فراهم آوردن محیط مناسب برای پرورش گیاهان و جانوران، بهره دهی انواع سنگ ها برای بنای ساختمان، و...

ص: ۴۴۷

چگونه می توان باور کرد که خداوند حکیم برای جلوگیری از تزلزل زمین، کوه ها را قرار داده است، آیا برای پیشگیری از لغزش انسان ها در برابر حوادث، اولیا و پیشوایان صبور و قوی قرار نداده باشد؟!

پیام ها:

۱ آفرینش کوه ها تصادفی نیست، بلکه بر اساس تدبیر الهی است. «جَعَلْنَا» ۲ کوه ها مایه ی آرامش زمین اند. زمین بدون وجود کوه، به خاطر گازهای درونی و مواد مذاب، در معرض لرزشهای شدید قرار دارد. «رَوَّاسِيَّ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ» ۳ در لابلای موانع بزرگ نیز راههای نجات وجود دارد. «جَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا» ۴ راههای میان کوه ها، هم وسیله دستیابی به مناطق دیگر و هم عامل هدایت به حکمت الهی است. «لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۳۲]

اشاره

وَ جَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا وَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا مُعْرِضُونَ (۳۲)

و آسمان را سقفی محفوظ قرار دادیم، و آنها از نشانه های آن روی گردانند.

نکته ها:

زمین دارای دو نوع حفاظت است، یکی از درون و دیگری از بیرون. یکی به واسطه کوه ها، از تحركات و فشار گازهای درونی که باعث زلزله و لرزشهای شدید است، و دیگری بوسیله هوای آسمان و جوی که گرداگرد زمین را فرا گرفته است، از بمباران شبانه روزی شهاب سنگ ها، شعاع کشنده ی نور خورشید و اشعه های مرگبار کیهانی که دائماً زمین را در معرض خطرناک ترین تهدیدها قرار می دهد.

شاید مراد از محفوظ بودن آسمان، حفاظت آسمان ها از آمد و رفت شیطان ها باشد، چنان که در جای دیگر می فرماید: «وَ حَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ» (۱)

ص: ۴۴۸

۱ آفرینش آسمان روی حساب و هدف است. «جَعَلْنَا السَّمَاءَ سَیِّفًا مَّحْفُوظًا» ۲ نه تنها زمین که آسمان‌ها نیز حفظ می‌شوند. «مَّحْفُوظًا» (حفظ می‌شوند از اینکه بر انسان‌ها سقوط کنند) ۳ آسمان، هم حافظ است «سَیِّفًا» و هم محفوظ. «مَّحْفُوظًا» ۴ آسمان دارای نشانه‌هایی از قدرت و حکمت الهی است. «آیاتِهَا» ۵ هر چه خداوند بر عبرت آموزی و هدایت پذیری از آیات و نشانه‌های قدرت خویش تأکید می‌فرماید، اما انسان غافل و مغرور از آن اعراض می‌کند. «عَنْ آيَاتِهَا مُعْرِضُونَ»

[سوره‌الانبیاء (۲۱): آیه ۳۳]

اشاره

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ (۳۳)

و او کسی است که شب و روز و خورشید و ماه را آفرید (که هر یک از آنها) در مداری (معین)، شناور (و در حرکت) است.

نکته‌ها:

شب نیز همچون روز، مخلوق و مجعول الهی است، نظیر آیه‌ای که می‌فرماید: «خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ» (۱) یعنی مرگ نیز مثل حیات دارای وجودی است که خداوند آن را خلق فرموده است.

در کلمه ی «كُلٌّ» در این آیه چند احتمال است:

الف: نه تنها خورشید و ماه، بلکه همه ی کرات آسمانی در حرکت هستند.

ب: محلّ طلوع خورشید و ماه در مواقع مختلف متعدّد است. (۲)

ج: شب و روز نیز مثل خورشید و ماه در حرکتند، زیرا اگر ما از بیرون از فضای زمین به

ص: ۴۴۹

۱-۱. ملک، ۲.

۲-۲. تفسیر لاهیجی.

کره ی زمین نگاه کنیم، شب را که همان سایه ی زمین است، به صورت یک مخروط و روز را به شکل یک استوانه ی روشن، در حال گردش به دور زمین خواهیم دید. (۱)

پیام ها:

۱ بهترین راه خدانشناسی، دقت در آفریده های الهی است. «هُوَ الَّذِي خَلَقَ... زیرا طبیعت، همواره در اختیار همه ی انسان ها قرار دارد.

۲ همه ی کرات دارای مداری هستند که در آن حرکت می کنند. «كُلٌّ فِي فَلَكٍ» ...

[سوره الانبیاء (۲۱): آیات ۳۴ تا ۳۵]

اشاره

وَ مَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ اَ اِنْ اِنْ مِتَّ فَهُمْ الْخَالِدُونَ (۳۴) كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَ نَبَلُّوْكُمْ بِالْاَشْرِّ وَ الْاَحْسَرِ فِتْنَةً وَ اِلَيْنَا تُرْجَعُونَ (۳۵)

و ما پیش از تو برای (هیچ) انسانی، جاودانگی (و زندگی ابدی) قرار ندادیم، پس آیا اگر تو از دنیا بروی، آنان! زندگانی جاوید خواهند یافت؟!

هر نفسی چشنده مرگ است و ما شما را با مبتلا کردن به بدی ها و خوبی ها آزمایش می کنیم و بسوی ما باز گردانده می شوید.

نکته ها:

اشاره

حضرت علی علیه السلام درباره ی «نَبَلُّوْكُمْ بِالْاَشْرِّ وَ الْاَحْسَرِ» فرمودند: سلامتی و غنی، خیر، و بیماری و فقر، شر است و هر دو برای امتحان می باشد. (۲)

سیمای مرگ در قرآن و روایات

۱ آمادگی برای مرگ، نشانه ی اولیای خداست. «اِنَّ زَعَمْتُمْ اَنَّكُمْ اَوْلِيَاءُ لِلّٰهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ» (۳) جایگاه مرگ در زندگی انسان ها همچون گردنبند بر روی سینه ی دختران است. «خط

١-١) تفاسير الميزان و نمونه.

٢-٢) مستدرک، ج ٢، ص ١٤٩.

٣-٣) جمعه، ٦.

الموت علی ولد آدم مخط القلايده علی جيد الفتاه» (۱) ۳ مرگ، پایان راه نیست، بلکه به منزله ی تغییر در حیات و شیوه ی زندگی است، مانند لباسی که تعویض می شود. (۲)

۴ هر کس از انسان ها به نحوی از این جهان رخت برمی بندند، بعضی با سخت ترین حالات و عده ای مثل بو کردن گل. (۳)

۵ ترس انسان از مرگ مانند ترس راننده ای است که یا سوخت ندارد «آه من قله الزاد و طول الطريق»، (۴) یا بار قاچاق و کالای ممنوعه حمل می کند (گناهکار است) و یا آماده ی رانندگی نیست، و گر نه ترس چرا؟

پیام ها:

۱ سنت الهی بر جاوید نبودن انسان در این جهان است. «مَا جَعَلْنَا لِيَشْرٍ... الْخُلْدَ» ۲ اگر بنا باشد انسانی در دنیا همواره زنده بماند، آن شخص، پیامبر صلی الله علیه و آله خواهد بود. «أَفَإِنْ مِتَّ فَهُمْ الْخَالِدُونَ» ۳ گرچه خیر و شر، هر دو ابزار آزمایش اند، ولی آزمایش با تلخی ها مناسب تر است. «تَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ» (شاید تقدّم «شر» نیز به همین مناسبت باشد) ۴ آزمایشات الهی سخت و مهم است. «تَبْلُوكُمْ... فِتْنَةً» ۵ با مرگ، نیست و نابود نمی شویم. «إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ»

ص: ۴۵۱

۱-۱. این تشبیه از امام حسین علیه السلام در آستانه ی سفر به کربلا است.

۲-۲. بحار، ج ۶، ص ۱۵۴.

۳-۳. بحار، ج ۶، ص ۱۵۲.

۴-۴. نهج البلاغه، حکمت ۷۷.

اشاره

وَ إِذَا رَأَى الَّذِينَ كَفَرُوا إِذْ يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا أَ هَذَا الَّذِي يَذْكُرُ آلِهَتَكُمْ وَ هُمْ بِذِكْرِ الرَّحْمَنِ هُمْ كَافِرُونَ (۳۶)

و هر گاه کفار تورا ببینند، کاری غیر از به استهزا گرفتن تو ندارند، (با همدیگر می گویند): آیا این است آنکه خدایان شما را (به بدی) یاد می کند؟ در حالی که (این کافران) خودشان، یاد خدای رحمان را منکرند (و به او کفر می ورزند).

نکته ها:

کفر، انسان را به جایی می رساند که منطق قوی و قول معصوم را مسخره می کند، ولی حاضر نیست کوچک ترین بی احترامی نسبت به سنگ و چوب روا دارد، از اینرو گفتند:

« يَذْكُرُ آلِهَتَكُمْ » در حالی که منظورشان «یذکر آلهمتکم بسوء» بود.

اگر در حوض یا استخر آبی، لاشه بدبویی افتاده باشد، با آمدن باران، تعفن و بدبویی آن بیشتر می شود. کفر همچون لاشه ی مرداری در روح انسان است که با دیدن پیامبر لجابت بیشتری بروز می دهد.

پیام ها:

۱ کفار جز مسخره و تحقیر کردن حربه علمی و منطقی ندارند. «إِنْ يَتَّخِذُونَكَ...» (استهزا، نشانه ی ناتوانی از استدلال است).
۲ کفار عواطف مردم را علیه پیامبر تحریک می کردند. «آلِهَتَكُمْ» ۳ کسی که به خبائث درونی مبتلا شد، هر چه بیشتر رهبران الهی را ببیند، بیشتر عقب گرد می کند. «رَأَى الَّذِينَ كَفَرُوا إِذْ يَتَّخِذُونَكَ»

اشاره

خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ سَأَرِيكُمْ آيَاتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ (۳۷)

(طبیعت بشر به گونه ای است که گویا) انسان، از عجله آفریده شده، (اما) من به زودی آیاتم را به شما نشان خواهم داد، پس (در تقاضای عذاب از من) شتاب مکنید!

۱ تعجیل انسان ها درخواست هایشان، بر مشیت و حکمت الهی تأثیری ندارد.

« سَأُرِيكُمْ آيَاتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ » ۲ انسان بر کنترل و مهار غرائز خود توانمند است. « خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ ...

فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ »

[سوره الانبیاء (۲۱): آیه ۳۸]

اشاره

وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۳۸)

(کفار، به پیامبر صلی الله علیه و آله و مؤمنین) می گویند: اگر راست می گوید، این وعده (قیامت) کی فرا می رسد؟

پیام ها:

۱ خصلت شتاب زدگی انسان، زمینه ی پرسش کفار از زمان تحقق وعده های الهی است. « خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ ... يَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ » ۲ کفار، پیامبر اسلام و طرفدارانشان را دروغگو می پنداشتند. « إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ »

[سوره الانبیاء (۲۱): آیه ۳۹]

اشاره

لَوْ يَعْلَمُ الَّذِينَ كَفَرُوا حِينَ لَا يَكْفُونَ عَنْ وُجُوهِهِمُ النَّارَ وَلَا عَنْ ظُهُورِهِمْ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ (۳۹)

اگر کفار می دانستند زمانی که (آن روز فرا رسد، دیگر) نمی توانند شعله های آتش را از صورت ها و از پشت هایشان دور کنند و (هیچ چیز و هیچ) کسی آنان را یاری نمی کند، (این قدر درباره ی قیامت شتاب نمی کردند).

نکته ها:

در این آیه به نمونه ای از عجله ی انسان اشاره شده و آن اینکه کفار مرتباً از پیامبر صلی الله علیه و آله سؤال می کردند: قیامت موعود و زمانی که به خاطر کفرمان عذاب می شویم، چه زمانی است؟ و بدین وسیله مایه ی ناراحتی حضرت می شدند. خداوند به پیامبر صلی الله علیه و آله تسلی خاطر می دهد که اگر آنها از روزی که نه تنها از پیش روی و از پشت سر، بلکه از همه سوی آتش بر

آنان احاطه پیدا خواهد کرد و هیچ راه فراری هم نخواهند داشت، آگاه بودند و شتابی در رسیدن آن نداشتند.

پیام ها:

۱ عجله انسان، به خاطر جهل است. «لَوْ يَعْلَمُ»... (اگر می دانستند عجله نمی کردند) ۲ علم به خطرات قیامت، مانع حق ستیزی است. «لَوْ يَعْلَمُ» ...

۳ کفر مانع شفاعت است. «وَلَا هُمْ يُنصِرُونَ» ۴ معبودهای دیگر فاقد هر گونه کارآیی هستند. «وَلَا هُمْ يُنصِرُونَ» ۵ کفار در قیامت، نه خود توان دور کردن آتش را دارند و نه از جانب بت ها و طاغوت ها به آنان کمکی خواهد شد. «وَلَا هُمْ يُنصِرُونَ»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیه ۴۰]

اشاره

بَلْ تَأْتِيهِمْ بَغْتَةً فَتَبْهَتُهُمْ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ رَدَّهَا وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ (۴۰)

بلکه (این آتش) ناگهان به سراغشان خواهد آمد و آنان را بهت زده خواهد کرد. پس (دیگر) نه قدرت دفع آن را دارند و نه به آنان مهلتی داده خواهد شد.

پیام ها:

۱ فکر که مختل شد، توانایی نیز مختل می شود. (بهت زدگی فکری، قدرت را می گیرد.) «فَتَبْهَتُهُمْ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ» ۲ مهلت دادن به کفار، سنت الهی در دنیاست، نه آخرت. «وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیه ۴۱]

اشاره

وَلَقَدْ أَسْتَهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (۴۱)

و (نگران مباش که تو را استهزا می کنند) همانا پیامبران پیش از تو نیز مورد استهزا قرار گرفتند. اما آنچه (از وعده های الهی) که مسخره می کردند، (سرانجام) دامان (خود) مسخره کنندگان را گرفت!

پیام ها:

۱ بشر در طول تاریخ از انبیا بهره مند بوده است. «بُرْسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ» ۲ شیوه ی کفار در طول تاریخ تمسخر و استهزا بوده است. «سَخِرُوا مِنْهُمْ» ۳ آگاهی از رنجهای دیگران، رنجهای انسان را تسکین می بخشد. «أَسْتَهْزِئُ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ» ۴ کارهای حکیمانه نباید به خاطر تمسخر گروهی تعطیل شود. (با اینکه پیامبران مسخره می شدند، ولی آمدن انبیا تعطیل نشد) «أَسْتَهْزِئُ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ» ۵ استهزا، سبب گرفتاری است. «سَخِرُوا ... فَحَقَّ» ...

۶ کیفر، با گناه سنخیت دارد. «فَحَقَّ بِالَّذِينَ سَخِرُوا ... مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۴۲]

اشاره

قُلْ مَنْ يَكْلُوْكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ مِنَ الرَّحْمَنِ بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ مُعْرِضُونَ (۴۲)

بگو کیست که شما را در شب و روز از (عذاب) خدای رحمان نگاه می دارد؟! امّا (باز) آنان از یاد پروردگارشان روی می گردانند.

پیام ها:

۱ قدرت ها نمی توانند انسان را از خطرات حفظ کنند. «قُلْ مَنْ يَكْلُوْكُمْ» ...

۲ انسان دائماً نیاز به حفاظت و حمایت الهی دارد. «مَنْ يَكْلُوْكُمْ» ...

۳ از شیوه های موفق تبلیغ، مخاطب قرار دادن وجدان هاست. «قُلْ مَنْ يَكْلُوْكُمْ» ...

۴ حفاظت خداوند، دائمی و نسبت به همه حتی کفار است. «مَنْ يَكْلُوْكُمْ» ۵ کردار ما به نحوی است که حتی سرچشمه ی رحمت را به غضب می آورد.

«مِنَ الرَّحْمَنِ» (حفاظت او بر اساس مهر و رحمت است) «يَكْلُوْكُمْ ... مِنَ الرَّحْمَنِ» ۶ حفاظت، از شئون ربوبیت خداوند است. «يَكْلُوْكُمْ رَبِّهِمْ» (از حفاظت آسمان ها تا رام بودن حیوانات، تا دفاع در برابر میکروب هایی که وارد بدن می شود، صدها نوع حفاظت در هر لحظه برابر انسان وجود دارد).

۱۷ اگر انسان ها از یاد خداوند اعراض کنند، او نیز از آنها اعراض خواهد کرد.

ابتدا خداوند، کافران را مخاطب قرار داد «يَكَلُّوكُمْ» ولی بعد گویا از آنان اعراض نموده و آنها را بطور غایب مطرح فرموده است. «يَلُّهُمْ» ۸ انسان لازم است از مربی واقعی خویش یاد کند، در غیر این صورت سزاوار توبیخ است. «بَلُّهُمْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ مُعْرِضُونَ»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیه ۴۳]

اشاره

أَمْ لَهُمْ آلِهَةٌ تَمْنَعُهُمْ مِنْ دُونِنَا لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ أَنْفُسِهِمْ وَلَا هُمْ مِنْنا يُصْحَبُونَ (۴۳)

یا برای آنان (کفار) خدایانی است که آنان را در برابر (عذاب) ما حفظ کند؟ آنان، (خدایان ساختگی) قادر بر یاری (و حفظ) خودشان نیستند (تا چه رسد به دیگران)، و از جانب ما نیز همراهی نمی شوند.

پیام ها:

۱ غیر خدا، نه از درون توان دفاع از خویش را دارد و نه از بیرون توان کمک به دیگران. «لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ» ...

۲ نیازمند چگونه می تواند پرستش شود. «لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ أَنْفُسِهِمْ» ۳ ذات نیافته از هستی بخش، کی تواند که شود هستی بخش. «آلِهَةٌ ...»

لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ أَنْفُسِهِمْ وَلَا هُمْ مِنْنا يُصْحَبُونَ

[سوره الانبیاء (۲۱): آیه ۴۴]

اشاره

بَلْ مَتَّعْنَا هَؤُلَاءِ وَآبَاءَهُمْ حَتَّى طَالَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ أَفَلَا يَرَوْنَ أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا أَفَهُمُ الْغَالِبُونَ (۴۴)

با این وجود، ما آنها و پدرانشان را (از نعمت ها) کامیاب ساختیم تا آنجا که عمرشان طولانی شد (و مایه ی غرور و طغیان آنان گردید). آیا نمی بینند که ما به سراغ زمین آمده (و با مرگ و فنا) از اطراف آن می کاهیم؟ پس آیا ایشان (بر ما) غلبه دارند؟

در اینکه مراد از عبارت «نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا» کم شدن اطراف زمین چیست، معانی مختلفی ذکر شده است:

الف: منظور، مرگ علما و فقدان آنهاست. (۱)

ب: مقصود، انقراض امتها و نابودی ساکنان زمین است. (۲)

ج: با گسترش اسلام، از مناطق کفر نشین کاسته می شود. (۳)

د: حجم زمین از نظر جغرافیایی رو به نقصان است.

پیام ها:

۱ طول عمر و کامیابی به اراده خداست و هیچ معبودی در آن نقش ندارد. «مَتَّعْنَا» ۲ هر کامیابی، برای انسان ها و نیاکانشان، نشانه ی لطف الهی نیست. «بَلْ مَتَّعْنَا» (عمر طولانی و کامیابی نیاکان، شما را غافل نکند). ۳ خداوند برای عقوبت کافران عجله ای ندارد. «مَتَّعْنَا» ۴ به هر طول عمری نباید دل خوش داشت. «حَتَّى طَالَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ» خداوند، طول عمر کافران را مهلتی برای ازدیاد گناهانشان قرار داده است. «إِنَّمَا نُؤْتِيهِمْ لَيْزًا دَاوُوا إِنَّمَا» (۴) ۵ آگاهی از تاریخ ملت ها و تمدن ها و عبرت گرفتن از آن، مورد ستایش است.

« أَفَلَا يَرَوْنَ » ...

۶ با مشاهده انقراض پی در پی ملتها، آیا باز هم کفار، گمان پیروزی دارند؟ «نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا، أَفَهُمُ الْغَالِبُونَ»

ص: ۴۵۷

۱-۱. تفسیر صافی.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۳-۳. تفسیر صافی.

۴-۴. آل عمران، ۱۷۸.

اشاره

قُلْ إِنَّمَا أُنذِرُكُمْ بِالْوَحْيِ وَلَا يَسْمَعُ الصُّمُّ الدُّعَاءَ إِذَا مَا يُنذَرُونَ (۴۵)

بگو: من فقط از طریق وحی به شما هشدار می دهم. اما (ای پیامبر! بدان) کسانی که (نسبت به شنیدن حق) کر هستند، زمانی که انذار می شوند، آن را نمی شنوند!

پیام ها:

۱ بشارت و هشدار پیامبران بر مبنای آرای شخصی، حدس، گمان و خیالات انسانی نیست، بلکه بر اساس وحی قطعی الهی است. «إِنَّمَا أُنذِرُكُمْ بِالْوَحْيِ» ۲ کسانی که از نعمت های الهی، استفاده صحیح نمی کنند، گویا از آن نعمت بی بهره اند. «الصُّمُّ» یعنی اگر کسی به ظاهر گوش دارد ولی حق را نمی شنود و یا چشم دارد ولی حقایق را نمی بیند، در واقع هم کر است و هم کور.

۳ گاهی بی اثر بودن تبلیغ به خاطر قابلیت نداشتن مردم است، نه آنکه در تبلیغ کننده یا روش او کمبودی است. «أُنذِرُكُمْ... لَا يَسْمَعُ» ۴ از هدایت بعضی باید مأیوس شد. «وَلَا يَسْمَعُ الصُّمُّ»... بر سیه دل چه سود خواندن و عظم نرود میخ آهنین بر سنگ.

اشاره

وَلَيْنُ مَسَّتْهُمُ نَفْحَةٌ مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ (۴۶)

در حالی که اگر دمی از عذاب پروردگارت به آنان برسد، قطعاً خواهند گفت: ای وای بر ما، همانا ما ستمکار بودیم.

پیام ها:

۱ کسانی که با انذار و هشدار انبیا بیدار نمی شوند با شلاق عذاب بیدار خواهند شد. با پیش آمدن ساده ترین خطرها، همه ی غرورهای ادعایی، درهم می شکند و وجدان های خفته بیدار می شود. «لَيْسَ مَسَّتْهُمُ نَفْحَةٌ» ۲ ستمگران، روزی به ظلم و ستم خویش اعتراف خواهند کرد. «لَيَقُولُنَّ»

۳ کسانی که نسبت به هشدار انبیا بی تفاوتند ظالمند. «لَا يَسْمَعُ الصُّمُّ... إِنْ كُنَّا ظَالِمِينَ»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیه ۴۷]

اشاره

وَ نَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَ كَفَىٰ بِنَاسٍ حَاسِبِينَ (۴۷)

و ما برای روز قیامت، ترازوهای عدل برپا خواهیم کرد، پس (در آن روز) هیچ ستمی به احدی نخواهد شد و اگر (عملی) همسنگ دانه ی خردلی (هم) باشد، ما آن را (برای محاسبه) خواهیم آورد و (همین قدر در دقت محاسبات) کافی است که ما حسابرس باشیم.

نکته ها:

این آیه بشارتی به نیکوکاران و هشدار می به خلافکاران است که اعمال شما بی کم و کاست، کیفر و پاداش داده می شود، چنان که فیض کاشانی می گوید: هشدار که هر ذره حسابست در اینجا دیوان حسابست و کتابست در اینجا «خردل» نام گیاهی است که دانه های بسیار ریز سیاه دارد و در کوچکی و حقارت، ضرب المثل شده است.

«میزان» به معنای وسیله ی سنجش، بارها در قرآن مجید مطرح شده و مورد تأکید خداوند متعال قرار گرفته است. ناگفته پیداست که سنجش هر چیزی با وسیله ای متناسب با آن صورت می پذیرد، مثلاً برای سنجش درجه ی هوا، آن را با دماسنج، برای اندازه گیری طول، آن را با متر و برای سنجش وزن اشیا، آن را با کیلو محاسبه می کنند. بدیهی است که برای سنجیدن انسان و اعمال او نیز از وسیله ای متناسب با او که همان انسان کامل است استفاده شود، همانطور که در روایات آمده است: امامان معصوم و انبیا و اوصیا علیهم السلام موازین قسط هستند. (۱) و در زیارتنامه ی امیر المؤمنین علی علیه السلام نیز می خوانیم: «السلام علی میزان الاعمال» (۲)

ص: ۴۵۹

۱-۱. کافی، ج ۱، ص ۴۶۹؛ معانی الاخبار، ص ۳۱.

۲-۲. تفسیر نمونه.

سؤال: اگر واقعاً محاسبات خداوند، اینچنین دقیق است، پس دیگر عفو و کرم الهی چه جایگاه و توجیهی دارد؟! پاسخ: حسابرسی یک اصل است و لطف و بخشش اصل دیگر که هر کدام در جای خود محفوظ است و منافاتی با دیگری ندارد.

سؤال: در بعضی آیات آمده است که خداوند برای گروهی از مردم، میزانی برپا نمی کند، «فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزَنًا» آیا میزان برای افراد خاصی خواهد بود؟ پاسخ: خیر، میزان برای همه ی انسان ها اقامه خواهد شد، اما از آنجا که میزان برای محاسبه ی اعمال است، وقتی تبهکاری چیزی در بساط ندارد تا ارائه کند و جهنمی بودنش قطعی و مسلم است، دیگر نیازی به برپایی میزان نیست و سنجش بی معناست. (۱)

پیام ها:

۱ هر چیز، هر شخص و هر عملی که قابلیت سنجش داشته باشد، برای خود میزانی خواهد داشت. «الْمَوَازِين» ۲ حساب خداوند بسیار دقیق است. «مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ» ۳ اعمال ما در دنیا محو نمی شود و در قیامت با آن روبرو هستیم. «أَتَيْنَا بِهَا» ۴ خدا، هم عالم است «أَتَيْنَا بِهَا»، هم عادل «الْقِسْطَ»، و هم حسابرس. «حَاسِبِينَ»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیات ۴۸ تا ۴۹]

اشاره

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَىٰ وَ هَارُونَ الْفُرْقَانَ وَ ضِيَاءً وَ ذِكْرًا لِلْمُتَّقِينَ (۴۸) الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ وَ هُمْ مِنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ (۴۹)

و همانا ما به موسی و هارون، فرقان و نور و تذکری برای اهل پروا عطا کردیم.

(همان) کسانی که از پروردگارشان در نهان می ترسند و همانانی که از قیامت در هراسند.

ص: ۴۶۰

همان گونه که اهداف کلی انبیا یکی است، صفات کتب آسمانی آنان نیز یکسان است.

صفاتى که در این آیه برای کتاب تورات ذکر شده، در آیات دیگر، برای قرآن هم آمده است:

الف: فرقان، «بَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ» (۱) «فرقان» به خبری گفته می شود که به واسطه ی آن، حقّ از باطل شناخته می شود. ب: ضیاء (نور)، «وَ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا» (۲) ج: ذکر، «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ» (۳)

پیام ها:

۱ لازم نیست که هر پیامبری برای خود کتابی جداگانه داشته باشد، چنان که موسی و هارون، هر دو پیامبر، ولی یک کتاب داشتند و آن تورات بود. «آتَيْنَا مُوسَىٰ وَ هَارُونَ» ...

۲ برای توفیق در یک حرکت، انسان به چند چیز نیاز دارد:

الف: شناخت راه از بیراهه. «الْفُرْقَانَ» ب: نوری که در پرتو آن بیند و به پیش برود. «ضِيَاءً» ج: توجه و عنایت به هدف، تا از مسیر اصلی، منحرف نگردد. (۴) «ذِكْرًا» ۳ برای بهره مندی از هدایت انبیا باید به روحیه تقوی مجهز شد. «ذِكْرًا لِلْمُتَّقِينَ» ۴ نشانه ی تقوی، خداترسی و نگرانی از قیامت است. «لِلْمُتَّقِينَ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ...

مِنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ»

ص: ۴۶۱

۱-۱. فرقان، ۱.

۲-۲. نساء، ۱۷۴.

۳-۳. حجر، ۹.

۴-۴. تفسیر نمونه.

اشاره

وَ هَذَا ذِكْرٌ مُّبَارَكٌ أَنْزَلْنَاهُ أَفَأَنْتُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ (۵۰)

و این (قرآن)، مبارک ذکر است که ما آن را (برای شما) نازل کردیم، آیا شما آن را انکار می کنید؟!

نکته ها:

در مبارک بودن قرآن همین بس که توانسته است در مدّت کوتاهی، انسان های بسیاری را از شرک به توحید، از تفرقه به وحدت، از جهل به علم، از توحش به تمدن، از اسارت به امارت، از آلودگی به نظافت، از فقر به غنا، از رکود به حرکت، از خرافات به حقایق، از ذلت به عزّت، از پیروی طاغوت به اطاعت معصوم، از غفلت به هوشیاری، از تزلزل به ثبات، از کفر به ایمان و در یک کلمه، از ظلمات به نور برساند.

در آیه قبل برای تورات تنها کلمه «ذکر» بکار رفت، ولی در این آیه قرآن را «ذکر مبارک» می داند، البته صفت فرقان و نور در آیات دیگر برای قرآن نیز آمده است.

پیام ها:

۱ قرآن، کتابی است که تذکراتش می تواند میلیونها دل را در عصرها و نسل های مختلف، به خود جذب کند. «ذکر مبارک» ۲ برکت قرآن، قابل انکار نیست. «أَفَأَنْتُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ»

اشاره

وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ (۵۱) إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ (۵۲) قَالُوا وَجَدْنَا آبَاءَنَا لَهَا لِبَاءً لَهَا عَابِدِينَ (۵۳) قَالَ لَقَدْ كُنْتُمْ أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ (۵۴)

و همانا ما پیش از این، ابراهیم را به رشد و کمال خود رساندیم، و (البته) ما به (شایستگی های) او آگاه بودیم.

آن زمان که به پدرش (عمویش) و قومش گفت: چیست این (صورت ها و) مجسمه های بی روحی که شما همواره آنها را پرستش می کنید؟

(آنان در پاسخ) گفتند: ما پدرانمان را بر پرستش آنها یافته ایم!

(ابراهیم) گفت: به تحقیق که شما و پدرانتان در گمراهی آشکار بوده و هستید!

نکته ها:

در آیات گذشته، سخن پیرامون تورات و قرآن بود، اما در این آیه خداوند می فرماید:

فرستادن پیامبران و کتب آسمانی، مسئله جدیدی نیست و ما پیش از اینها نیز در زمان ابراهیم علیه السلام برنامه ی دعوت منحرفان را داشتیم.

با نگاهی به تاریخچه ی بت پرستی، به دست می آید که ساختن مجسمه در ابتدا، جنبه ی یادبود بزرگان را داشته که تدریجاً حالت قداست به خود گرفته و به صورت پرستش آنها درآمده است. (۱)

کلمه ی «تماثل» جمع «تمثال» به معنای مجسمه های بی روح است.

پیام ها:

۱ انبیا پیش از مبعوث شدن، مورد توجه خداوند هستند. «مِنْ قَبْلُ وَ كُنَّا بِهٖ عَالَمِينَ» ۲ رشد واقعی آن است که انسان را به یکتاپرستی برساند. «رُشِدَهُ ... إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ» ...

۳ حضرت ابراهیم خود آمادگی پذیرش رشد را داشت. «رُشِدَهُ» و فرمود:

«رشد». (استعدادها و ظرفیت های وجودی انسان ها برای رشد متفاوت است) ۴ در نهی از منکر، شرط سنی وجود ندارد. «قَالَ لِأَبِيهِ» ۵ نهی از منکر را از نزدیکان خود شروع کنیم. «قَالَ لِأَبِيهِ» ۶ در نهی از منکر، تعداد ملاک نیست، گاه می بایست یک نفر در مقابل یک گروه قرار گیرد. «قَالَ لِأَبِيهِ وَ قَوْمِهِ»

ص: ۴۶۳

۷ در نهی از منکر، ابتدا به نهی از بزرگ ترین منکرات پردازیم. «قَالَ مَا هَذِهِ التَّمَائِلُ» ۸ یکی از شیوه های موفق در نهی از منکر، مخاطب قرار دادن وجدان هاست.

«مَا هَذِهِ التَّمَائِلُ» ۹ باطل ها و منکرات را تحقیر کنیم. «مَا هَذِهِ التَّمَائِلُ» ۱۰ در نهی از منکر، مردم را از شخصیت و کرامت انسانی شان آگاه سازیم. «أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ» و نفرمود «تعکفونها» ۱۱ جلوه رشد در مبارزه با خرافات و ترک آن است. «رُشْدَهُ إِذْ قَالَ» ...

۱۲ پدران، زمینه ساز انحرافات نسل خود هستند. «وَجَدْنَا آبَاءَنَا» ۱۳ رفتار نیاکان در تربیت فرزندان مؤثر است، هر چند بر آن سفارش هم نکنند.

«وَجَدْنَا آبَاءَنَا» ۱۴ تقلید کورکورانه و تعصب کور بر رفتار نیاکان، مذموم و ممنوع است. «وَجَدْنَا آبَاءَنَا أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ» ۱۵ در نهی از منکر، خجالت کشیدن، کنایه گویی و رودر بایستی، جایگاهی ندارد. «أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» ۱۶ نه قدمت و نه کثرت، هیچکدام دلیلی بر حقانیت نیست. «أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» ۱۷ در عقائد باید تکیه گاه استدلال باشد نه راه نیاکان. «وَجَدْنَا آبَاءَنَا ... آبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» ۱۸ گمراهی، در جاتی دارد. «ضَلَالٍ مُّبِينٍ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۵۵ تا ۵۶]

اشاره

قَالُوا أَجِئْنَا بِالْحَقِّ أَمْ أَنْتَ مِنَ اللَّاعِينِ (۵۵) قَالَ بَلْ رَبُّكُمْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الَّذِي فَطَرَهُنَّ وَأَنَا عَلَىٰ ذَلِكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ (۵۶)

(مشرکین به ابراهیم) گفتند: آیا تو سخن حقی برای ما آورده ای یا اینکه شوخی می کنی؟!

(ابراهیم) گفت: البتّه (که حقّ می گویم) پروردگار شما (همان) پروردگار آسمان ها و زمین است که آنها را به وجود آورده و من (نیز) بر این حقیقت از گواهانم.

نکته ها:

کلمه «حق» در مقابل کلمه «لاعب» به معنای جدّی بودن است، یعنی آیا جدّی می گویی یا شوخی می کنی؟

پیام ها:

۱ کسانی که نسل در نسل با تقلیدهای کورکورانه خود منحرف شده اند، پذیرش یکباره ی حقّ برایشان آسان نیست. «أَجْتِنَّا بِالْحَقِّ أَمْ...»

۲ ربوبیت و تربیت پروردگار، مخصوص انسان ها نیست، بلکه شامل همه هستی است. «رَبُّكُمْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» ۳ پروردگار همه ی هستی یکی است. «رَبُّكُمْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (بر خلاف عقیده کسانی که برای هر یک از آسمان ها و زمین و انسان، پروردگاری قائل هستند). ۴ مردان خدا در عقیده ی حقّ خویش تنها نیستند، بلکه خود را به همه ی موحدان تاریخ و فرشتگان الهی متصل می بینند. «مِنَ الشَّاهِدِينَ»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیه ۵۷]

اشاره

وَ تَاللّٰهِ لَآكِيدَنَّ اَصْنَامَكُمْ بَعْدَ اَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِيْنَ (۵۷)

و به خداوند سو گند که در غیاب شما، نقشه ای برای (نابودی) بت هایتان خواهیم کشید.

نکته ها:

در اینکه حضرت ابراهیم علیه السلام این جمله قاطعانه و تهدید آمیز را چگونه بیان فرموده، بین

مفسران اختلاف است، بعضی همچون صاحبان تفاسیر صافی و المیزان بر آنند که این جمله بطور علنی اظهار نشده و حضرت آن را به صورت سّری بیان داشته است، زیرا معتقدند که ادّعی صریح مبارزه بر علیه خدایان ریز و درشت یک ملت، آن هم در روز اوّل و یک تنه بر خلاف احتیاط است.

اما به نظر می رسد که چنین نیست و حساب مردان خدا از محاسبات عادی ما انسان ها جداست و هیچ چیز نمی تواند مانع راه روشن و رسالت الهی آنان گردد. مگر در آیات قبل نخواندیم که ابراهیم علیه السلام آشکارا به مردم فرمود: «أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» مگر حضرت زینب کبری علیها السلام در حال اسارت در شام به یزید نفرمود: «انی استصغرك» من تورا حقیر می دانم و سپس رگبار انتقاد را نثار حکومت او کرد؟ مگر امام خمینی قدس سره در اوج سلطنت جائزانه و سراپا مسلح شاه که همه ی قدرت های داخلی و حمایت های خارجی را پشتیبان خود داشت نفرمود: «شاه باید برود» و مگر به جانشین شاه نفرمود: «من توی دهن این دولت می زنم» مگر به استکبار مسلط جهانی، آمریکا نفرمود که: «آمریکا هیچ غلطی نمی تواند بکند» به راستی این جملات با کدام ملاحظات سیاسی و احتیاطات معمولی سازگار است؟ بعضی معتقدند که برای برخورد با مظاهر و عوامل فساد باید با آنها مبارزه ی منفی کرد، همانطور که یکی از بزرگان نسبت به سینماهای زمان طاغوت که وسیله ای جدی در انحراف نسل جوان بود اظهار می داشت که اگر مردم به سینما نروند خود بخود تعطیل می شود، اما آیه فوق این تفکر را محکوم می کند و اصرار دارد که باید مایه ی فساد برچیده شود. چنانچه حضرت موسی علیه السلام گوساله طلایی را آتش زد و پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله مسجد ضرار پایگاه منافقان را تخریب کرد.

پیام ها:

۱ ایمان به هدف و یقین بدرستی راه، انسان را قدرتمند می سازد. «تَاللّٰهِ لَأَكِيدَنَّ» ۲ کارهای بزرگ به طراحی های مهم نیز نیاز دارد. «لَأَكِيدَنَّ» کلمه «اکیدن» از «کید» به معنای تدبیر و طراحی است.

۳ قاطعیت، لازمه ی یک رهبری موفق است. «تَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ» قسم با کلمه ی «تَاللَّهِ» از قسم با کلمه ی «وَاللَّهِ» شدیدتر است. (۱)

۴ پیامبران با اتصال به منبع وحی، به تنهایی قدرت برنامه ریزی دارند. «لَأَكِيدَنَّ» ۵ مبارزه حضرت ابراهیم با بت ها کاملاً جدی بود و قصد ارباب نداشت.

«لَأَكِيدَنَّ» (حرف «لام» و نون مشدّد، نشانه ی حتمی بودن است). ۶ کثرت و تعدّد بت ها، مانع تدبیر و تصمیم ابراهیم نشد. «أَصْنَامَكُمْ» ۷ اگر حضور بت پرستان نباشد، همه بت ها در برابر یک تبر نیز عاجزند. «بَعْدَ أَنْ تُولُّوا مُدْبِرِينَ» در واقع، این بت پرستان هستند که محافظت بت ها را به عهده دارند، نه بت ها حفاظت آنها را!! ۸ برای اجرای اهداف بزرگ، گاه حضور مردم لازم است. «وَأَنْ يُحْشَرَ النَّاسُ ضُحًى» و گاه عدم حضور آنان شرط است. «بَعْدَ أَنْ تُولُّوا مُدْبِرِينَ» ۹ تا بت باشد، گرایش به بت پرستی نیز خواهد بود، پس باید بت ها را نابود کرد.

«لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۵۸ تا ۶۰]

اشاره

فَجَعَلَهُمْ جُودًا إِلَّا كَبِيرًا لَهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ (۵۸) قَالُوا مَنْ فَعَلَ هَذَا بِآلِهَتِنَا إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ (۵۹) قَالُوا سَمِعْنَا فَتَى يَدُكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ (۶۰)

پس (سرانجام، ابراهیم در یک فرصت مناسب) همه آنها، جز بزرگشان را کاملاً خرد کرد تا شاید آنها به سراغ آن بیایند (و وجدان های خفته ی آنها بیدار شود).

گفتند: چه کسی با خدایان ما این چنین کرده؟ قطعاً او از ستمکاران است.

گفتند: شنیده ایم جوانی که به او ابراهیم می گویند، بت ها را (به بدی) یاد می کرد.

ص: ۴۶۷

۱-۱). تفسیر کبیر فخر رازی.

حضرت ابراهیم علیه السلام روزی که همه ی مردم از شهر بیرون می رفتند، با آنها نیز همراه شد، اما در میانه راه با عنوان کردن عذری به شهر بازگشت و با فرصت مناسب بدست آمده، هدف خویش را عملی ساخت.

کلمه «جُذَاذًا» بمعنای قطعه قطعه شدن است.

اگر چه پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله نیز در روز فتح مکه حدود ۳۶۰ بت را شکست، اما این کار به اتفاق همراهان و لشکریان ایشان بود، ولی حضرت ابراهیم علیه السلام به تنهایی و یک تنه آن همه بت را خرد کرد.

شاید اگر حضرت ابراهیم بت بزرگ را هم می شکست، با جریحه دار کردن کامل احساسات آنان، نه تنها به مقصود خود دست نمی یافت، بلکه نتیجه معکوس می گرفت و زمینه تفکر بکلی از میان می رفت. «إِلَّا كَبِيرًا لَهُمْ»

پیام ها:

۱ بت شکنی، از جمله وظایف اصلی پیامبران الهی است. «فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا» ۲ اگر استدلال و موعظه فایده ای نبخشد، نوبت به برخورد انقلابی می رسد.

«فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا» ۳ قدرت جسمانی و جسارت، یک ارزش، و ناتوانی و زبونی یک نقیصه است.

«فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا» ۴ برای بیدار کردن افکار عمومی و محو شرک، تلف کردن برخی اشیا و اموال لازم است. (بت های زمان ابراهیم و گوساله سامری دارای قیمت و ارزشی بودند). «فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا» ۵ بت از احترام و مالکیت ساقط است و شکستن آن جایز است. «فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا» ۶ بت های بزرگ، در دید بت پرستان بزرگ است نه در نزد موحدان. «كَبِيرًا لَهُمْ» ۷ شکستن بت ها مقدمه رهایی فکر از جمود و فراهم آمدن زمینه ی سؤال و جواب است. «لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ»

۸ عقیده ی انحرافی، انسان را دچار قضاوت انحرافی می کند. «إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ» (گاهی انسان چنان سقوط می کند که بالاترین ظلم (شرک) را حق، و روشن ترین حقایق (توحید) را ظلم می پندارد) ۹ کفار، ابتدا حضرت ابراهیم علیه السلام را ظالم معرفی کردند تا بتوانند براحتی او را محاکمه کنند. «إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ» ۱۰ فریاد مبارزه و ظلم ستیزی ابراهیم علیه السلام به همه جا رسیده بود. «سَمِعْنَا» ۱۱ جوانان هم می توانند در راه حق، موج آفرینی کنند. «سَمِعْنَا فَتَى» ۱۲ حضرت ابراهیم علیه السلام قبل از عملیات تخریب، با تبلیغات خود زمینه انقلاب علیه بت ها را فراهم آورده بود. «يَذْكُرُهُمْ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۶۱ تا ۶۳]

اشاره

قَالُوا فَاتُّوا بِهِ عَلَىٰ أَعْيُنِنَا لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ (۶۱) قَالُوا أَأَنْتَ هَذَا بِالْهَيْتِ يَا إِبْرَاهِيمُ (۶۲) قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا فَسَأَلُوهُمْ إِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ (۶۳)

(بزرگان قوم) گفتند: پس او را در پیش چشم مردم بیاورید تا آنها (بر مجرم بودن او) گواهی دهند.

گفتند: ای ابراهیم! آیا تو با خدایان ما این چنین کرده ای؟

(ابراهیم) گفت: بلکه این بزرگشان آن را انجام داده است. پس از خودشان بپرسید اگر سخن می گویند!!

نکته ها:

احضار ابراهیم علیه السلام در برابر مردم و درخواست گواهی از آنان، یک جوسازی و ایجاد زمینه برای قتل او بود. «فَاتُّوا بِهِ عَلَىٰ أَعْيُنِنَا لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ» سؤال: آیا این جمله ی حضرت ابراهیم که فرمود: «بت بزرگ چنین کرده است» دروغ نیست؟ و اگر هست چگونه باید آن را توجیه کرد؟ زیرا ابراهیم علیه السلام پیامبر و معصوم است و

هرگز دروغ نمی گوید.

پاسخ: در تفسیر این جمله، نظرات و مطالب مختلفی ارائه شده است که ما به بعضی از آنها اشاره می کنیم:

الف: حضرت ابراهیم، دروغ نگفت، زیرا اگر چه این عمل را به بت بزرگ نسبت داد، ولی چون قرینه وجود دارد که حضرت از این سخن قصد جدی نداشته و می خواسته این عقیده ی باطل را به رخ آنها بکشد، لذا دروغ محسوب نمی شود زیرا دروغ در جایی است که قرینه ای همراه کلام نباشد، از این روی اگر به هنگام ورود آدم کودنی بگویند: بو علی سینا آمد، آن را دروغ به حساب نمی آورند. (۱)

ب: حضرت ابراهیم باصطلاح «توریه» کرده و مرادش از «کَبِيرُهُمْ» خدا بوده است.

ج: حضرت دروغ گفت، ولی از آنجا که دروغ در مواردی مثل اصلاح ذات البین جایز است و حکم آن تابع مصلحت و مفسده می باشد، چه مصلحتی از این بالاتر که حضرت با کلامش، افکار جامد انسان ها را تکان داده است؟ (۲) د: این خبر، مشروط به نطق بت هاست، یعنی اگر بت ها سخن گویند، بت بزرگ نیز این کار را کرده است، مثل آنکه پیر مردی بگوید، من الآن کودکم اگر هیچ گیاهی در زمین نباشد، یعنی حال که گیاه وجود دارد، پس من کودک نیستم. (۳)

پیام ها:

۱ بت پرستان نیز برای یقین به جرم و تکمیل پرونده و قضاوت نهایی، به مسئله ی گواهی مردم اعتماد دارند. «لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ»
۲ بزرگی کار ابراهیم علیه السلام به اندازه ای بود که بت پرستان نیز ناچار به تعظیم شدند.

به جای عبارت «يُقَالُ لَهُ إِبرَاهِيمُ» در آیه ی گذشته که حاکی از گمنامی و حقارت بود، در این آیه او را رسماً با اسم خودش که نشان از بزرگی و

ص: ۴۷۰

۱- ۱. تفسیر نمونه.

۲- ۲. کافی، ج ۲، ص ۳۴۲؛ تفسیر نور الثقلین.

۳- ۳. تفسیر نور الثقلین.

شناخت داشت خطاب کردند. «يَا اِبْرَاهِيْمُ» ۳ استهزا و طعنه بر خرافات، در مواردی لازم است. «بَلْ فَعَلَهُمْ كَيْبُرُهُمْ» ۴ فیلمسازی، اجرای تئاتر و نمایش و نقش بازی کردن برای بیداری اذهان، کاری پسندیده و جایز است. «فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا بَلْ فَعَلَهُ كَيْبُرُهُمْ»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیات ۶۴ تا ۶۵]

اشاره

فَرَجِعُوا إِلَىٰ أَنْفُسِهِمْ فَقَالُوا إِنَّكُمْ أَنْتُمُ الظَّالِمُونَ (۶۴) ثُمَّ نَكِسُوا عَلَىٰ رُؤُسِهِمْ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا هَؤُلَاءِ يَنْطِقُونَ (۶۵)

پس به (وجدان های) خود باز گشتند، پس (به یکدیگر یا به خویش) گفتند:

هر آینه شما خودتان ستمگر و ظالمید.

سپس سرهایشان را به زیر انداختند (و با شرمندگی گفتند: ای ابراهیم!) برآستی تو خود می دانی که اینها (حرف نمی زنند و) اهل سخن گفتن نیستند.

پیام ها:

۱ بیدار کردن وجدان ها، خودیابی، بازگشت به خویشتن و توجه به فطرت، از اهداف عمده انبیاست. «بَلْ فَعَلَهُ كَيْبُرُهُمْ ... فَرَجِعُوا إِلَىٰ أَنْفُسِهِمْ» ۲ شرک، از خود بیگانگی و توحید، خودیابی است. «فَرَجِعُوا إِلَىٰ أَنْفُسِهِمْ» ۳ در وقت بیداری افکار، هر خلافکاری تقصیر را به گردن دیگران می اندازد.

«إِنَّكُمْ أَنْتُمُ الظَّالِمُونَ» چنان که در قیامت نیز گناهکاران و مجرمین به یکدیگر می گویند: «لَوْلَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ» (۱) ۴ تاریخ، فطرت و وجدان، از جمله عوامل روشن کننده ی حقایق اند. «فَرَجِعُوا إِلَىٰ أَنْفُسِهِمْ أَنْتُمُ الظَّالِمُونَ» کسانی که تا دیروز، ابراهیم را ظالم می دانستند، «مَنْ فَعَلَ هَذَا بِآلِهَتِنَا إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ» امروز با مراجعه به وجدان های خود، خویشتن را

ص: ۴۷۱

ظالم می دانند. «إِنَّكُمْ أَنْتُمْ الظَّالِمُونَ»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیات ۶۶ تا ۷۰]

اشاره

قَالَ أَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْئاً وَلا يَضُرُّكُمْ (۶۶) أَفْ لَكُمْ وَ لِمَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (۶۷) قَالُوا حَرِّقُوهُ وَانصُرُوا آلِهَتَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ (۶۸) قُلْ إِنَّمَا نَزَّلْنَا كُونِي بَرْدًا وَسِلامًا عَلَيَّ إِبراهيمَ (۶۹) وَارادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمْ الْأَخْسَرِينَ (۷۰)

(ابراهیم) گفت: پس آیا شما بجای خداوند چیزی را می پرستید که هیچ سودی برای شما ندارد و هیچ زیانی به شما نمی رساند؟!

اف بر شما و بر هر چه که غیر از خدا پرستش می کنید، آیا نمی اندیشید؟!

(اما مشرکان لجوج و متعصب) گفتند: اگر می خواهید کاری انجام دهید! او را بسوزانید و خدایانتان را یاری کنید.

(و سرانجام آتشی فراهم آورده و ابراهیم را به درون آن انداختند، اما ما) گفتیم: ای آتش! بر ابراهیم سرد و سلامت باش.

و (اگر چه) آنان برای او (تدبیر بد و) کیدی را اراده کردند، ولی ما آنها را از زیانکارترین (مردم) قرار دادیم.

نکته ها:

مردان خدا اهداف مقدس خود را در هر شرایطی دنبال می کنند و لحظه ای آرام نمی گیرند، هر چند تلاشهای آنان در قالب های متفاوتی صورت پذیرد. حضرت ابراهیم علیه السلام در مسیر رسالت الهی خویش ابتدا به سراغ عمو و قومش می رود و آنان را به سوی توحید و یکتا پرستی دعوت می کند و چون نتیجه ای حاصل نمی شود در دومین مرحله به سراغ بت ها

ص: ۴۷۲

می شتابد و همه آنها را درهم می شکند، آن گاه فطرتشان را مخاطب قرار داده و به بیدار کردن آنان می پردازد و سرانجام پس از اندرز و توبیخ، آنها را به تعمق و اندیشه وامی دارد.

در ماجرای پرتاب حضرت ابراهیم به درون آتش، مطالب زیادی در تفاسیر آمده است، از جمله اینکه مشرکان با کمک و راهنمایی شیطان منجنیق ساختند، ولی آن حضرت با توکل بی نظیرش به خداوند، از احدی از فرشتگان حتی جبرئیل کمکی نگرفت و در آن هنگام به مناجات و راز و نیاز با پروردگار و توسل به محمد و آل محمد علیهم السلام مشغول بود.

واژه ی «الْأَخْسِرِينَ» در قرآن کریم به کسانی اطلاق شده است که کار بدی را انجام می دهند، اما گمان می کنند که کارشان خوب است، پس زیان خود را درک نمی کنند، تا در پی جبران آن باشند.

امام صادق علیه السلام فرمودند: وقتی خداوند به آتش امر کرد: «كُونِي بَرْدًا» دندان های ابراهیم از شدت سرما (در میان آتش نمرودیان) به هم می خورد، تا آنکه گفته شد: «وَسَلَامًا» (۱)

پیام ها:

۱ یکی از شیوه های دعوت مردم به دین، آگاه کردن آنان به ضرر بی دینی است.

« لَا يَنْفَعُكُمْ وَلَا يَضُرُّكُمْ » ۲ سرچشمه و انگیزه ی عبادت، دستیابی به خیر و یا نجات از شر است که بت ها بر هیچکدام قادر نیستند. « لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْئًا وَلَا يَضُرُّكُمْ » ۳ اگر زمینه مناسبی برای بیداری پیدا شد باید منحرفان را تحقیر کرد. « أَفْ لَكُمْ وَ لِمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ » ۴ عواطف باید تحت الشعاع مکتب باشد. « أَفْ لَكُمْ » با توجه به اینکه عمومی او نیز بت پرست بود.

۵ بت پرستی با عقل سازگار نیست. « أَفْ لَا تَعْقِلُونَ؟ » (افراد بی خرد لجوج سزاوار توبیخ هستند) « أَفْ لَا تَعْقِلُونَ »

ص: ۴۷۳

۶ توحید، اندیشه ای عقلانی است. «أَفَلَا تَعْقِلُونَ» ۷ کسانی به زور متوسل می شوند که از عقل و منطق بی بهره اند. «حَرْقُوهُ» ۸ مردان خدا تا پای جان بر اهداف خود پایدار هستند. «حَرْقُوهُ» سوزاندن، سخت ترین نوع قتل است.

۹ بقای شرک با نابودی موحدان امکان پذیر است. «حَرْقُوهُ وَ انصُرُوا آلِهَتَكُمْ» ۱۰ تعصبات نابجا، انسان را تا مرز سوزاندن پیامبر به پیش می برد. «حَرْقُوهُ وَ انصُرُوا آلِهَتَكُمْ» ۱۱ دشمن در تحریک توده های ناآگاه، به مقدسات متوسل می شود، «انصُرُوا آلِهَتَكُمْ» و به غیرت و حمیت نیز تمسک می جوید. «إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ» ۱۲ خداوند، هم سبب ساز است و هم سبب سوز. «يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَ سَلَامًا» سبب ساز است، زیرا نفس حضرت عیسی علیه السلام را سبب زنده شدن مردگان قرار می دهد، و سبب سوز است، زیرا سوزندگی را از آتش می گیرد و آن را بر ابراهیم سرد و سلامت می کند.

۱۳ هستی شعور دارد و مخاطب قرار می گیرد. «يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَ سَلَامًا» و نفرمود:

«فَجَعَلْنَا النَّارَ بَرْدًا وَ سَلَامًا» ۱۴ آثار موجودات به خواست و اراده ی الهی است. «يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَ سَلَامًا» ۱۵ نور حق، با نار کفر خاموش نمی شود. «قَالُوا حَرْقُوهُ ... قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا» ۱۶ قدرت خداوند می تواند همه ی توطئه ها را خنثی کند. «أَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَخْسَرِينَ» ۱۷ عاقبت، حق پیروز است. «أَرَادُوا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَخْسَرِينَ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۷۱ تا ۷۲]

اشاره

وَ نَجِّنَاهُ وَ لُوطًا إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا لِلْعَالَمِينَ (۷۱) وَ هَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَ يَعْقُوبَ نَافِلَةً وَ كَلَّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ (۷۲)

و ما، او (ابراهیم) و لوط را (از شرّ کافران) به سرزمینی که در آنجا برای همه جهانیان برکت نهادیم، نجات دادیم.

ص: ۴۷۴

و به او (ابراهیم) اسحاق و یعقوب را به عنوان نعمتی افزون بخشیدیم و همه را از صالحان قرار دادیم.

نکته ها:

دشمن می خواست ابراهیم را نابود کند «أَرَادُوا بِهِ كَيْدًا» اَمَّا مَا نَهْتَنَّا او را نجات دادیم «نَجَّيْنَاهُ» بلکه به او نسل با برکتی بخشیده «وَهَبْنَا لَهُ» و همه آنها را نیز از صالحان و شایستگان قرار دادیم. «وَكُلًّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ» اینکه نام اسحاق علیه السلام در این آیه ذکر شد، ولی از اسماعیل علیه السلام که فرزند اول حضرت ابراهیم است، نامی به میان نیامد، شاید بخاطر توجه دادن به تولد عجیب و فوق العاده ی اسحاق باشد که با اراده ی الهی از مادری نازا یعنی ساره، آن هم در سن پیری دنیا آمده است.

پیام ها:

۱ خداوند، اولیای خود را رها نمی کند. «وَنَجَّيْنَاهُ وَ لُوطًا» ۲ کسی که از کوه آتش و دریای دشمن نترسد، به منطقه مبارک خواهد رسید.

«إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا» ۳ نجات الهی در گرو تلاش و هجرت انسان است. «نَجَّيْنَاهُ ... إِلَى الْأَرْضِ» ۴ نوادگان، عطیه الهی هستند. (یعقوب نوه ابراهیم است) «وَهَبْنَا لَهُ» ۵ زمین ها یکسان نیستند. «الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا» گاهی قطعه زمینی برای همه جهانیان برکت دارد. «لِلْعَالَمِينَ» (بعضی مبارک بودن زمین ها را بخاطر سکونت اولیای خدا در آنها می دانند، ولی این آیه، برکت را به خود زمین نسبت داده است.) ۶ برکت بدست خداست. «بَارَكْنَا» ۷ ایمان و عمل صالح، علاوه بر خود شخص، در نسل او نیز بازتاب و اثر دارد.

«وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ ... كُلًّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ»

۸ افراد و نسل مبارک می بایست در سرزمین مبارک باشند. «إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا كُنَّا كَلَّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ» ۹ فرزند، عطیه ی الهی است «وَهَبْنَا» ولی آنچه از وجود فرزند مهم تر است، صالح بودن اوست. «كُلًّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ» ۱۰ صالح بودن، شرط اساسی در رهبری و نبوت است. «كُلًّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۷۳]

اشاره

وَجَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ (۷۳)

و آنان را پیشوایانی قرار دادیم که به فرمان ما (مردم را) هدایت می کردند و به آنان، انجام کارهای نیک و برپایی نماز و پرداخت زکات را وحی کردیم و آنان فقط عبادت کنندگان ما بودند.

پیام ها:

۱ امامت نیز همچون نبوت، باید با انتخاب خداوند باشد. «جَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً» ۲ پیامبران بزرگ علاوه بر مقام رسالت (رساندن پیام وحی)، امامت و رهبری جامعه را نیز بر عهده داشته اند. «جَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً» ۳ اگر امامت با زور و قلدری بدست آید، دعوت به دوزخ است «أئِمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ»، اما اگر خداوند آن را عنایت فرمود، مبارک و در مسیر حق خواهد بود.

«جَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا» ۴ هدایت کردن انبیاء، نه از پیش خود و سلیقه شخصی است، «مَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ» (۱) بلکه با فرمان خداست. «يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا» ۵ توجه به انجام کارهای خیر، از الطاف ویژه الهی است. «أَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ» ۶ نماز و زکات در میان کارهای خیر، جایگاه ویژه ای دارند. «فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ»

ص: ۴۷۶

۷ نماز و زکات، دو رکن اساسی در همه ادیان بوده است. «إِقَامَ الصَّلَاةِ وَ إِيْتَاءِ الزَّكَاةِ» ۸ بدون نماز و زکات، انسان به درجه بندگی خدا نمی رسد. «إِقَامَ الصَّلَاةِ وَ إِيْتَاءِ الزَّكَاةِ وَ كَانُوا لَنَا عَابِدِينَ» ۹ رهبران الهی، بندگان مخلص خدا هستند. «كَانُوا لَنَا عَابِدِينَ» ۱۰ نعمت های الهی، ما را از بندگی خدا غافل نسازد. «وَهَبْنَا لَهُ ... كَانُوا لَنَا عَابِدِينَ» (انبیا با اینکه به مقام رهبری جَعَلْنَاهُمْ أُمَّةً نَائِلَ آمَدْنَد، اما با این وجود، باز بنده ی خدا هستند. «وَ كَانُوا لَنَا عَابِدِينَ» ۱۱ دین از سیاست جدا نیست. «جَعَلْنَاهُمْ أُمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا ... كَانُوا لَنَا عَابِدِينَ» ۱۲ رهبر باید به آنچه هدایت می کند، عامل باشد. «أُمَّةً يَهْدُونَ ... كَانُوا لَنَا عَابِدِينَ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۷۴ تا ۷۵]

اشاره

وَ لُوطًا آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَ عِلْمًا وَ نَجَّيْنَاهُ مِنَ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ تَعْمَلُ الْفَجَائِثَ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوَاءٍ فَاسِقِينَ (۷۴) وَ أَدْخَلْنَاهُ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ (۷۵)

و به لوط، حکمت و دانش عطا کردیم و او را از قریه ای که کارهای زشت انجام می دادند رهانیدیم، برآستی آنان مردمی بد و منحرف بودند.

و او را در رحمت خویش وارد نمودیم، همانا او از شایستگان بود.

نکته ها:

در زمان حضرت ابراهیم، لوط پیامبر بود و امامت و رهبری از ابراهیم بود. شاید به همین دلیل در آیه ی قبل درباره اسحاق و یعقوب خواندیم: «جَعَلْنَاهُمْ أُمَّةً» و در این آیه نام لوط جداگانه برده شد و کلمه ائمه شامل او نیست، زیرا امام ابراهیم بود.

در این آیه، خداوند به چهار نعمت مهمی که به حضرت لوط داده شده، اشاره می فرماید که عبارتند از: حکم، علم، نجات و دخول در رحمت.

شاید مراد از «حکم» در این آیه، مقام نبوت باشد، چنان که درباره ی حضرت یحیی نیز به همین معنا آمده است، «وَ آتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا» (۱) نجات دادن خداوند، با تلاش خود انسان ها منافاتی ندارد، چنان که نجات حضرت لوط علیه السلام با فرمان و هدایت الهی و با خواست و تلاش خودش صورت پذیرفت. «فَأَسْرِبْ أَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ» (۲) مراد از «فَاسِقِينَ» در اینجا، کفار است، نظیر آیه ی: «أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا» (۳)

پیام ها:

۱ خداوند، اولیای خودش را نجات می دهد. «نَجَّيْنَاهُ» ۲ در منطقه گناه خیز نمانید. «نَجَّيْنَاهُ» ۳ گاهی انجام یک گناه، سبب ارتکاب گناهان دیگری می شود. «الْحَبَائِثُ» ۴ بدتر از گناه، اصرار بر گناه و استمرار آن است. «كَانَتْ تَعْمَلُ الْحَبَائِثُ» ۵ استمرار در گناه، ثمره ی کفر و سبب بد عاقبتی است. «تَعْمَلُ الْحَبَائِثُ، إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَاسِقِينَ» ۶ محیط و جامعه، جبر آفرین نیست. «كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَاسِقِينَ، وَ أَدْخَلْنَاهُ فِي رَحْمَتِنَا» ۷ اگر ما صالح باشیم، خداوند ما را از رحمت خویش سرشار می سازد. «أَدْخَلْنَاهُ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۷۶ تا ۷۷]

اشاره

وَ نُوحًا إِذْ نَادَى مِنْ قَبْلُ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَ أَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ (۷۶) وَ نَصَرْنَاهُ مِنَ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَأَغْرَقْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ (۷۷)

و(بیاد آور ماجرای)نوح را از پیش(از ابراهیم و لوط)آن زمان که (پروردگار خویش را)ندا کرد، پس(خواسته ی)او را اجابت کردیم، پس او و خاندانش را از(آن اندوه و)بلا ی بزرگ، نجات بخشیدیم.

ص: ۴۷۸

۱-۱. مریم، ۱۲.

۲-۲. هود، ۸۳.

۳-۳. سجده، ۱۸.

و او را در برابر مردمی که آیات (و نشانه های) ما را تکذیب می کردند، یاری دادیم، بدرستی که آنان، مردم بدی بودند، پس همه ی آنها را غرق کردیم.

نکته ها:

شاید مراد از دعا و ناله ی حضرت نوح «ندا»، همان نفرینی باشد که در آیه ۲۷ از سوره ی نوح بدان اشاره شده است که: «رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَيَّ الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا»، پروردگارا! هیچ کافری را بر روی زمین باقی نگذار. و شاید این نفرین، بعد از یأس از ایمان مردم بوده است که: «لَمَنْ يُؤْمِنْ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا - مَنِ قَدْ آمَنَ» (۱) ای نوح! جز آن کسانی که به تو ایمان آورده اند، هرگز، کس دیگری ایمان نخواهد آورد. از این روی پس از ۹۵۰ سال تبلیغ و آن همه صبر و تحمل، سرانجام دست به دعا برداشت: «فَدَعَا رَبَّهُ أَنِّي مَغْلُوبٌ فَانْتَصِرْ» (۲) خداوندا! من مغلوب هستم، پس مرا یاری فرما.

پیام ها:

۱ شنیدن تاریخ دیگران و توجه به مصائب و مشکلات آنان، انسان را صبور می سازد. «و نُوحًا إِذْ ...

۲ دعای انبیا مستجاب است. «نَادَى فَاَسْتَجَبْنَا» (دعا در تحولات تاریخ نقش دارد) «نَادَى ... فَأَعْرَفْنَاهُمْ» ۳ اگر قدرتی بر تغییر جامعه ی فاسد ندارید، به فکر نجات خود از آنجا باشید.

«فَنَجَّيْنَاهُ» ...

۴ زندگی در جامعه ی کفرآلود بلایی بسیار بزرگ است. «الْكُزْبِ الْعَظِيمِ» ۵ عاقبت، اهل حق، پیروز و اهل باطل، نابود شدنی هستند. «نَصْرُونَاهُ فَأَعْرَفْنَاهُمْ»

ص: ۴۷۹

۱-۱. هود، ۳۸.

۲-۲. قمر، ۱۰.

۶ بلاها، بازتاب افکار و اعمال خود انسان هاست. «إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَأَغْرَفْنَاهُمْ»

[سوره الانبياء (۲۱): آیات ۷۸ تا ۷۹]

اشاره

و دَاوُدَ وَ سُلَيْمَانَ إِذْ يَخُكِّمَانِ فِي الْحَرْثِ إِذْ نَفَسَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ وَ كَذَا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ (۷۸) فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ وَ كَلَّا آتَيْنَا حُكْمًا وَ عِلْمًا وَ سَخَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَ الطَّيْرَ وَ كُنَّا فَاعِلِينَ (۷۹)

و داود و سلیمان (را یاد کن) آن هنگام که درباره کشتزاری که گوسفندان قوم، شبانگاه در آن چریده (و آن را تباه ساخته بودند) داوری می کردند و ما شاهد داوری آنان بودیم.

پس ما آن (حکم حق) را به سلیمان تفهیم کردیم و ما به هر یک از آنها، فرزاندگی و دانش دادیم، و کوه ها را رام داود ساختیم (بطوری که آنها) و پرندگان (با او) تسبیح می گفتند، و ما انجام دهنده ی این کارها بودیم.

نکته ها:

آنچه از روایات و تفاسیر، پیرامون ماجرای مطرح در این آیه بدست می آید این است که:

گوسفندانی شبانه وارد تاکستان شخصی می شوند و آن را ضایع و خراب می کنند، صاحب درختان انگور، شکایت به نزد داود علیه السلام می برد، و حضرت برای جبران خسارت، حکم به تحویل تمام آن گوسفندان به صاحب باغ می کند، اما فرزند ایشان، سلیمان، راه حل دیگری به پدر پیشنهاد می دهد و آن اینکه گوسفندان در اختیار شاکی قرار گیرد تا او از منافع آنها استفاده کند و باغ به صاحب گوسفندان تحویل گردد تا او به ترمیم آن پردازد و بعد از جبران خسارت، هر یک مال اصلی خود را باز پس گیرند. (۱)

بدیهی است که هر دو پیامبر بدنبال راهی برای جبران خسارت بودند، لیکن پدر (داود علیه السلام)

ص: ۴۸۰

۱- ۱. الفقیه، ج ۳، ص ۵۷.

آن را در تحویل گوسفندان می دانست ولی فرزند(سلیمان علیه السلام) می خواست به وسیله منافع گوسفندان آن را تدارک کند.

خداوند می فرماید: اگر چه ما به هر دو، علم و حکمت عطا کردیم، ولی در این مورد داوری سلیمان بهتر بود.

در حدیثی آمده است که هر گاه داود علیه السلام به خواندن کتاب آسمانی «زبور» مشغول می شد، کوه و سنگ و پرنده ای نبود مگر اینکه با شنیدن صدای داود علیه السلام با او هم‌نوا می گردید. (۱)

پیام ها:

۱ باید احترام پدر، حتی در ترتیب ذکر نام او با فرزند رعایت شود. «دَاوُدَ وَ سُلَيْمَانَ» ۲ قضاوت، یکی از شئون انبیا است. «إِذْ يَحْكُمَانِ» ۳ انبیا مراجع اصلی و واقعی حل اختلافات مردم هستند. «إِذْ يَحْكُمَانِ» ۴ جبران ضرر و زیان، اختصاص به موارد عمد ندارد. «نَفَسَتْ فِيهِ عَنَمُ الْقَوْمِ» ۵ قاضی باید خدا را بر کار خود شاهد و ناظر بداند. «كُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ» ۶ فهم و درک درست بدون عنایت الهی میسر نیست. «فَفَهَّمْنَاهَا» ۷ گاهی خداوند به فرزند خیری عطا می کند که به پدر نمی دهد. «فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ» ۸ تسبیح کوه ها، بازتاب صدای تسبیح کننده نیست، بلکه خود یک تسبیح واقعی و حقیقی است. «مَعَ دَاوُدَ يُسَبِّحْنَ» ۹ همه موجودات از جمله کوه ها و پرندگان بهره ای از شعور دارند و به تسبیح خداوند مشغولند. «يُسَبِّحْنَ»

ص: ۴۸۱

اشاره

وَ عَلَّمْنَاهُ صَيْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ لِتُخْصِتَ نَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ فَهَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ (۸۰) وَ لِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ عَاصِفَةً تَجْرِي بِأَمْرِهِ إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا وَ كُنَّا بِكُلِّ شَيْءٍ عَالِمِينَ (۸۱)

و به او (داود) فن زره سازی برای شما را آموختیم تا شما را از (خطرات) جنگتان حفظ کند، پس آیا شما شکر گزار هستید؟!

و برای سلیمان، تند باد را (رام نمودیم) که به فرمان او به سوی سرزمینی که در آن برکت قرار دادیم حرکت می کرد و ما به هر چیزی آگاهیم.

نکته ها:

اگر چه در این آیه، تند بادی مطرح است که در سرزمین مبارک، (شامات) می وزیده، ولی چنان که از آیه ۳۶ سوره ی ص، بدست می آید، حضرت سلیمان بر بادهای آرام، در سایر مناطق نیز قدرت تصرف و فرماندهی داشته است. «فَسَيَخْرُونا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ رُحَاءً حَيْثُ أَصَابَ» ما باد را در اختیار سلیمان قرار دادیم تا نرم و آهسته، هر کجا که می خواهد برود.

در اینکه حضرت سلیمان علیه السلام چه مسافتی را در چه زمانی با باد طی می کرده است، در آیه ۱۲ سوره ی سبأ می خوانیم: «وَ لِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ غُدُوها شَهْرٌ وَ رَوْحُها شَهْرٌ» و برای سلیمان بود (حرکت با) باد در صبحگاهان (به اندازه ی مسافت) یک ماه و در غروب (نیز به مقدار سفر در) یک ماه.

پیام ها:

۱ اختراعات، الهاماتی الهی است. «عَلَّمْنَاهُ» ۲ حضرت داود مبتکر صنعت زره سازی است. «عَلَّمْنَاهُ صَيْعَةَ لَبُوسٍ» ۳ انبیا نیز اهل کار و فن و حرفه بوده اند. «صَنَّعَةَ لَبُوسٍ» ۴ انبیا مردم را از راههای طبیعی و عادی بشری حفظ می کرده اند. «صَنَّعَةَ لَبُوسٍ»

۵ صنعت باید در خدمت به مردم باشد، نه در سلطه ی مستکبرین و افراد خاص. «لِتُخَصِّصَ نَكْمٌ» ۶ تدارک مقدمات امور دفاعی امری لازم و ضروری است. «لِتُخَصِّصَ نَكْمٌ» ۷ نعمت امتیّت سزاوار شکرگزاری است. «لِتُخَصِّصَ نَكْمٌ ... شَاكِرُونَ» (امتیّت در سایه صنعت است.) «صَدِّعَهُ لِيُوسِّ لَكُمْ لِتُخَصِّصَ نَكْمٌ» ۸ همه (از مبتکر و مردم) باید برای بهره مندی از اختراعات و صنایع از خداوند، تشکر کنند. «شَاكِرُونَ» ۹ اولیای خداوند می توانند با اذن الهی در طبیعت تصرف نمایند. «تَجْرِي بِأَمْرِهِ» ۱۰ بادها نیز شعور دارند و فرمان خداوند و اولیای او را درک و اجرا می کنند.

«تَجْرِي بِأَمْرِهِ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۸۲]

اشاره

وَمِنَ الشَّيَاطِينِ مَنْ يَغُوصُونَ لَهُ وَيَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذَلِكَ وَكُنَّا لَهُمْ حَافِظِينَ (۸۲)

و گروهی از شیطان ها برای او (سلیمان) غواصی می کردند و کارهای غیر از این را (نیز) انجام می دادند و ما مراقب آنان بودیم، (تا از فرمان او تجاوز و سرکشی نکنند).

نکته ها:

شیاطین، از جنس جنّ و موجوداتی دارای شعور و مانند انسان تکلیف دارند که حضرت سلیمان علاوه بر انسان ها، بر بعضی از آنان نیز حکومت داشت. «وَ حِشْرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودَهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ» (۱) غواصی، از جمله فعالیت جن ها برای سلیمان بود. «يَغُوصُونَ لَهُ» ولی هنر جن ها تنها به غواصی خلاصه نمی شود. «يَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذَلِكَ» در آیات دیگر به بعضی از کارهای

ص: ۴۸۳

آنان اشاره شده است. «يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِنْ مَحَارِبٍ وَ تَمَائِيلَ وَ جِفَانٍ كَالْجَوَابِ وَ قُدُورٍ رَاسِيَاتٍ» (۱) آنها برای او هر چه را که می خواست از محرابها و معابد عالی و زیبا و وسایل مختلف زندگی مثل دیگک و سینی های بزرگ می ساختند.

پیام ها:

۱ هنر و حرفه در میان جّیان نیز هست. «مِنَ الشَّيَاطِينِ» ...

۲ جنّ می تواند در خدمت بشر باشد. «يَعُوضُونَ لَهُ» ۳ اگر کنترل و حفاظت نباشد، حتّی در حکومت بی نظیر سلیمان هم فساد راه پیدا می کند. «كُنَّا لَهُمْ حَافِظِينَ»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیات ۸۳ تا ۸۴]

اشاره

وَ أَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ (۸۳) فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا مَا بِهِ مِنْ ضُرٍّ وَ آتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَ مِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَ ذِكْرَى لِلْعَابِدِينَ (۸۴)

و(بیاد آور)ایوب را آن زمان که پروردگارش را ندا داد که همانا به من آسیب رسیده و تو مهربانترین مهربانانی.

پس (دعای) او را مستجاب کردیم و سختی او را برداشتیم و خاندانش را به او باز گرداندیم و همانندشان را(نیز) با ایشان(همراه کردیم تا هم)رحمتی از سوی ما (به او باشد و هم یادآوری) و پند و تذکری برای عبادت کنندگان.

نکته ها:

حضرت ایوب پیامبری است که در قرآن مجید به دریافت نشان صبر مفتخر گردیده است.

« إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا، نَعْمَ الْعَبْدُ، إِنَّهُ أَوَّابٌ » (۲) همانا ما او را انسان صابری یافتیم، چه نیکو بنده ای بود، بدرستی که او بسیار اهل توبه و انابه بود.

ص: ۴۸۴

۱-۱. سبأ، ۱۱.

۲-۲. ص، ۴۴.

اگر چه حضرت ایوب به مشکلات و بیماری های بسیار سختی مبتلا شد، ولی بر خلاف آنچه در بعضی کتب آمده این مسائل، مایه تنفر مردم از او نبوده است، زیرا در این صورت، علاوه بر آنکه بر خلاف قاعده لطف است، با بسیاری از روایات و تفاسیر، از جمله تفاسیر المیزان، فخر رازی، اطیب البیان، ابو الفتوح و نمونه نیز سازگار نیست.

از امام صادق علیه السلام درباره ی «وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ» سؤال شد که چگونه همانند آنان را نیز به ایوب داد؟ حضرت فرمود: خداوند از فرزندان او که قبلاً به مرگ طبیعی مرده بودند نیز به همراه کسانی که هلاک شده بودند، به او برگرداند. (۱)

پیام ها:

۱ یادآوری و مرور تاریخ زندگانی بزرگان، بهترین وسیله ی تسکین و صبر و ارشاد و راهنمایی است. «وَأَيُّوبَ» ۲ انبیا نیز در زندگی مادی، همچون سایر مردم عادی به گرفتاری ها و بیماری هایی مبتلا می شده اند. «مَسْنَى الضُّرِّ» ۳ اگر چه گرفتاری ها در ظاهر، ضرر می نماید، ولی در بسیاری از مواقع باطناً لطف خفی و رحمت الهی است. «مَسْنَى الضُّرِّ وَ أَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ» ۴ همیشه بلاها و مصائب جنبه کیفری و تنبیهی ندارد، بلکه گاهی برای اعطای درجه است و جنبه آزمایشی دارد. «مَسْنَى الضُّرِّ» (با توجه به اینکه انبیا معصوم هستند ناگواری ها بخاطر ارتکاب گناه و گوشمالی نیست).

۵ انبیا نمونه ادب هستند. «مَسْنَى الضُّرِّ وَ أَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ» حضرت ایوب علیه السلام فرمود: پروردگارا! ضرر را از من برطرف فرما، بلکه به گونه ای دعا کرد که یعنی خدایا تو خود می دانی.

۶ در مقام دعا، خدا را با صفتی بخوانیم که با نیاز ما تناسب دارد. «أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ» ۷ دعای انبیا مستجاب است. «فَاسْتَجَبْنَا»

ص: ۴۸۵

۸ لطف الهی بیش از تقاضا و دعای انسان است. «فَكشَفْنَا مَا بِهِ مِنْ ضُرٍّ وَ آتَيْنَاهُ...»

(حضرت ایوب علیه السلام از خداوند درخواست «کشف ضرر» داشت، ولی پروردگار علاوه بر اجابت خواسته او، اهلش را به او باز گرداند.) ۹ فرزند، عنایت و رحمت الهی است. «آتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَ مِثْلَهُمْ مَعَهُمْ» ۱۰ خداوند، هم اهل جود است و هم جبروت. «آتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَ مِثْلَهُمْ مَعَهُمْ» در قنوت نماز عید فطر و قربان می خوانیم: «اللهم... اهل الجود و الجبروت»... در اینجا خداوند، هر چه را که از ایوب گرفته شده بود به او باز گرداند و به علاوه آن را دو برابر هم کرد، هم گذشته اش را جبران کرد و هم نسبت به آینده اش جود و کرم نمود.

۱۱ میان دعا از یک طرف و ربوبیت و سرازیر شدن رحمت الهی از سوی دیگر، ارتباط خاصی وجود دارد. «نَادَى، رَبَّهُ، رَحْمَةً» ۱۲ استجابت دعای انبیا نیز نه بر اساس استحقاق شخصی آنان که بر مبنای فضل و رحمت الهی است. «رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا» ۱۳ بلاها دارای ابعاد گوناگونی است، گاهی برای آزمایش است، گاهی برای رشد فکری و علمی، و زمانی برای عبرت آموزی به دیگران. «ذِكْرِي لِلْعَابِدِينَ» ۱۴ عبادت زمینه پندپذیری است. «ذِكْرِي لِلْعَابِدِينَ» ۱۵ همه مردم حتی عبادت پیشگان به تذکر نیاز دارند. «ذِكْرِي لِلْعَابِدِينَ»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیات ۸۵ تا ۸۶]

اشاره

وَ إِسْمَاعِيلَ وَ إِدْرِيسَ وَ ذَا الْكِفْلِ كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَ (۸۵) وَ أَدْخَلْنَاهُمْ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُمْ مِنَ الصَّالِحِينَ (۸۶)

و اسماعیل و ادريس و ذی الکفل (را یاد کن که) همه از شکیبایان بودند.

و ما آنان را در رحمت خویش وارد ساختیم. بدرستی که آنان از شایستگان بودند.

ص: ۴۸۶

اسماعیل علیه السلام فرزند برومند حضرت ابراهیم و جدّ بزرگوار رسول گرامی اسلام است. او زیباترین حماسه ی اطاعت از فرمان حقّ و صبر بر دستور الهی را در ماجرای رؤیای صادقه ی کشتن او توسط پدرش به نمایش گذاشت.

حضرت ادریس جدّ حضرت نوح و اولین کسی است که به طرح علم نجوم پرداخت، طرز دوختن لباس را به دیگران آموخت و با قلم، خط نوشت و به نویسندگی پرداخت. گفته اند که سی صحیفه بر او نازل شد و سرانجام به آسمان ها بالا رفت و اکنون نیز زنده است. (۱) «وَرَفَعْنَا مَكَانًا عَلِيًّا» (۲) حضرت ذوالکفل علیه السلام یکی از پیامبران الهی است که بعد از حضرت سلیمان و قبل از حضرت عیسی زندگی می کرده است. (۳) چنان که مشهور است قبر او در مسیر کربلا به نجف قرار دارد.

در تفسیر تبیان می خوانیم: چون این پیامبر الهی با خود عهد کرده بود که روزها را روزه بگیرد و شب ها را به عبادت پردازد، و تنها از روی حقّ قضاوت نماید و جز برای رضای خداوند خشمگین نشود و تا آخر به آنچه متکفل شده و تعهد کرده بود وفادار ماند، او را «ذَا الْكُفْلِ» یعنی «دارای تعهد» نامیدند. بعضی نیز همچون فخر رازی معتقدند که «ذَا الْكُفْلِ» لقب حضرت الیاس پیامبر است و مشهور به این نام و یکی از صالحان بوده است، ولی ما با عنایت به روایتی که در تفسیر مجمع البیان از عبد العظیم حسنی از امام جواد علیه السلام نقل شده که خداوند برای هدایت انسان ها یکصد و بیست چهار هزار پیامبر مبعوث فرمود که از این میان، سیصد و سیزده نفر آنان مرسل هستند و ذی الکفل یکی از آن مرسلین است، ذی الکفل را نه لقب حضرت الیاس، بلکه یکی از انبیا و مرسلین می دانیم.

حضرت اسماعیل علیه السلام در مقابل فرمان الهی مبنی بر ذبح او توسط پدرش حضرت ابراهیم صبر کرد و حضرت ادریس نیز ۳۶۵ سال مردم را به دین حقّ دعوت نمود، اما کسی به او

ص: ۴۸۷

۱-۱. تفسیر اُطیب البیان.

۲-۲. مریم، ۵۷.

۳-۳. تفسیر اُطیب البیان.

پیام ها:

۱ نام بزرگان را زنده نگاه داریم و کمالات آنان را بازگو نماییم. «وَ إِسْمَاعِيلَ وَ ...»

۲ صبر، خصلت ارزشمندی است که خداوند، دارندگان آن را می ستاید. «كُلُّ مِنَ الصَّابِرِينَ» ۳ صبر، زمینه ساز ورود انسان در رحمت الهی است. «كُلُّ مِنَ الصَّابِرِينَ وَ أَدْخَلْنَاهُمْ فِي رَحْمَتِنَا» ۴ کسب درجات و مقامات، پس از موفقیت در آزمایشات الهی است. «الصَّابِرِينَ وَ أَدْخَلْنَاهُمْ» ۵ برخورداری از رحمت الهی در گرو عمل صالح است. «أَدْخَلْنَاهُمْ مِنَ الصَّالِحِينَ» ۶ صبر و صلاح، از صفات انبیا است، و هر که به آنها متصف باشد، نشان از پیامبران دارد. «وَ إِسْمَاعِيلَ وَ ... مِنَ الصَّابِرِينَ مِنَ الصَّالِحِينَ»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیات ۸۷ تا ۸۸]

اشاره

وَ ذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ (۸۷)
فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَ نَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ وَ كَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ (۸۸)

و ذو النون (یونس را به یاد آور) آن هنگام که خشمگین (و با قهر از میان مردم بیرون) رفت و گمان کرد که (آسوده شد و) ما بر او تنگ نخواهیم گرفت، (امّا همین که در کام نهنگ فرو رفت و سبب آن را دانست) پس در آن تاریکیها ندا داد که (خداوند!) جز تو معبودی نیست، تو پاک و منزهی (و) همانا من از ستمکاران بودم (و نمی بایست مردم را بخاطر سرسختی شان رها کرده و تنها بگذارم).

ص: ۴۸۸

پس (دعای) او را اجابت کردیم و او را از آن اندوه نجات دادیم و ما این چنین، مؤمنان را نجات می دهیم.

نکته ها:

آنچه پیرامون داستان حضرت یونس در تفاسیر آمده این است که آن حضرت سال های بسیاری مردم را به سوی خداپرستی دعوت کرد ولی از این میان تنها دو نفر به او ایمان آوردند، یکی شخصی عابد و دیگری انسانی عالم، وقتی وضع بدین صورت ادامه یافت، عابد به یونس علیه السلام پیشنهاد نفرین کرد و حضرت که از سرسختی و لجاجت آنان به ستوه آمده بود به این کار اقدام نمود و به محض پیدا شدن آثار بلا، بدون کسب اجازه از محضر خداوند، با خشم و غضب از منطقه خارج شد به این گمان که دیگر از دست آنان راحت شده است، اما نمی دانست که خداوند بخاطر این کار زندگی را بر او سخت خواهد کرد.

وقتی از آنجا خارج شد، به سوی دریا رفت، سوار بر کشتی شده و به منطقه ای دیگر عزیمت نمود. در میانه ی راه ناگهان کشتی به خاطر مواجه شدن با نهنگی بزرگ، دچار اضطراب گردید و چیزی نمانده بود تا همه اهل کشتی غرق شوند.

صاحبان کشتی تصمیم گرفتند تا برای رفع این بلا، یک نفر از ساکنان کشتی را به دریا بیندازند و خود را از این مصیبت رها سازند و چون قرعه کشیدند، نام یونس علیه السلام درآمد، لذا او را به دریا انداختند، بلافاصله نهنگ او را بلعید و به درون دریا رفت، اما به امر الهی از خوردن و هضم او منع گردید.

یونس علیه السلام در آن تاریکی های شکم ماهی و اعماق آب به ظلم خود، به خروج نابجا از میان مردم پی برد و به آن اعتراف کرد، پس خداوند دعای او را مستجاب فرمود و او را از آن حال نجات داد. از آن پس یونس لقب «ذو النون» به معنای صاحب ماهی یافت.

در آیات ۱۴۳ و ۱۴۴ سوره ی صافات آمده است که: «فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ. لَلَبِثَ فِي بَطْنِهِ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ» یعنی اگر نبود که او از زمره ی تسبیح کنندگان به شمار می رفت، هر آینه تا روز قیامت در شکم ماهی محبوس می گردید.

۱ در بیان تاریخ، همیشه از شیرینی‌ها و موفقیت‌ها سخن نگوییم، بلکه به حوادث تلخ و شکست‌ها نیز اشاره کنیم. «وَذَا النُّونِ»
 ۲ هرگز رسالت الهی خویش را پایان یافته تلقی و آن را رها نکنیم. «إِذْ ذَهَبَ» ۳ گاه یک حرکت عجولانه، بدون حساب و بی
 اجازه، کیفر سختی را بدنبال می‌آورد. «إِذْ ذَهَبَ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ» ۴ خداوند بر خیالات، افکار و گمان‌های ما آگاه است. «
 فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ» ۵ گاهی انبیا بر حوادث آینده‌ی خود آگاهی ندارند. «فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ» ۶ یک غضب بیجا، گاه
 یک پیامبر خدا را گرفتار می‌کند. «مُغَاضِبًا فَنَادَى» ۷ گاهی ناشایستگی یک عمل باعث انواع ظلمت‌ها می‌گردد. «الظُّلُمَاتِ»
 ۸ در تحلیل گرفتاری‌ها، خدا را منزّه بدانیم و سرچشمه‌ی آن را در عملکرد خود جستجو نماییم. «سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ» ۹ اگر
 حرکت‌ها و حَقِّ و بغض‌ها به فرمان خداوند و مرضی خاطر او نباشد، نتیجه مطلوب را در پی نخواهد داشت. «ذَهَبَ مُغَاضِبًا
 إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ» ۱۰ اقرار به گناه در پیشگاه خداوند، خود یک کمال و از آداب دعاست. «إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ» ۱۱
 دعایی که در آن، اقرار به توحید، تنزیه پروردگار و اعتراف به خطا و اشتباه و گناه باشد، مستجاب است. «سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ ...
 فَاسْتَجَبْنَا» ۱۲ تنزیه خداوند و اقرار به گناه، رمز نجات از مصائب و محرومیت‌هاست.

«سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ ... فَاسْتَجَبْنَا» ۱۳ تنها راه نجات، خواست و اراده‌ی الهی است. «فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ» ۱۴ داستان‌های
 قرآن، یک واقعه‌ی تمام شده نیست، یک جریان و سنت دائمی است. «كَذَلِكَ» ۱۵ نجات اهل ایمان، یک سنت و قانون خداوند
 است. «كَذَلِكَ نُنَجِّي الْمُؤْمِنِينَ»

۱۶ هر کس این ذکر را با آن حال بگوید نجات می یابد. «إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ فَاسْتَجِبْنَا ... كَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۸۹ تا ۹۰]

اشاره

و زَكَرِيَّا إِذْ نَادَى رَبَّهُ رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ (۸۹) فَاسْتَجِبْنَا لَهُ وَهَبْنَا لَهُ يَحْيَىٰ وَاصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ (۹۰)

و زکریا (را یاد کن) آن گاه که پروردگارش را ندا داد: پروردگارا! مرا تنها مگذار و (فرزندی به عنوان وارث به من عطا فرما و البته که) تو خود، بهترین وارثان هستی.

پس (دعای) او را مستجاب کردیم و یحیی را به او بخشیدیم، و همسرش را (که نازا بود) برای او شایسته قرار دادیم (و این بخاطر آن بود که) همانا آنان در کارهای نیک، شتاب داشتند و ما را از روی امید و بیم می خواندند و در برابر ما فروتن بودند.

نکته ها:

انبیا با پیش آمدن هر مشکلی، به درگاه خداوند شتافته و گشایش آن را از پروردگار خویش خواستار می شدند. در آیات قبل به نمونه هایی از این درخواست ها برخورد داشتیم. (۱)

رسول خدا صلی الله علیه و آله هنگام جنگ خندق به درگاه خداوند چنین عرضه داشت: خدایا! تو عبیده بن الحارث را روز بدر از من گرفتی و حمزه را روز احد، و این علی است. آن گاه این آیه را تلاوت فرمودند: «رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ» (۲)

ص: ۴۹۱

۱-۱. دعاهای حضرت نوح، ایوب، یونس را در آیات گذشته خواندیم.

۲-۲. بحار، ج ۳۸، ص ۳۰۹.

امام صادق علیه السلام درباره ی «رَغْبًا وَ رَهْبًا» فرمود: رغبت آن است که در حال دعا کف دست را به سوی آسمان قرار دهی و رهبت آن است که پشت دست ها به طرف آسمان نمایی. (۱)

پیام ها:

۱ هرگز از رحمت الهی مأیوس نشویم. «و زَكَرِيَّا إِذْ نَادَى» (خداوند حتی به انسانی که هفتاد سال همچون زکریا علیه السلام از همسری نازا فرزند عنایت می کند). ۲ ذکر کلمه ی «رب» و تکرار آن در دعا، درخواست ها را با اجابت مقرون می سازد. «نادی رَبُّهُ رَبًّا لَا تَذَرْنِي» ۳ در هنگام دعا، خداوند را با آن صفتی که با خواسته ما تناسب بیشتری دارد یاد کنیم. «لا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ» ۴ ایمان به «خَيْرُ الْوَارِثِينَ» بودن خداوند، با آرزوهای طبیعی مثل علاقه به فرزند و طلب آن از پروردگار، منافاتی ندارد. «لا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ» ۵ دعای انبیا مستجاب است. «فَاسْتَجَبْنَا» ۶ فرزند، عطیه الهی است. «و وَهَبْنَا لَهُ يَحْيَى» ۷ خداوند به اولیای خود نظر خاص دارد. سه بار کلمه «له» تکرار شده است.

«فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَ وَهَبْنَا لَهُ أَصْلَحْنَا لَهُ» ۸ دست خداوند بسته نیست و می تواند زن نازا را هم شایسته ی باروری گرداند. «أَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ» ۹ انسان می تواند از طریق دعا نازایی را اصلاح کند. «فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَ وَهَبْنَا لَهُ» ۱۰ سعادت کامل، زمانی است که همه ی اعضای خانواده در انجام کار خیر، با یکدیگر شریک، همفکر و همگام باشند. «إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ» ۱۱ آنچه مایه ی ارزش بیشتر کارهای خوبست، سرعت و نشاط در انجام آنهاست. «يُسَارِعُونَ»

ص: ۴۹۲

۱۲ بیم و امید نسبت به خداوند (خوف و رجا)، دو عنصر ارزشمند، حتی برای پیامبران است. «رَغَبًا وَ رَهَبًا» ۱۳ در هنگام دعا باید خدا را با حالت خوف و رجا خواند. «يَدْعُونَنَا رَغَبًا وَ رَهَبًا» ۱۴ اولیای الهی، تنها در مقابل او سر تعظیم فرود می آورند. «لَنَا خَاشِعِينَ» نه «خاشعین لنا» ۱۵ کمالات انسانی زمانی با ارزش است که دائمی باشد نه زودگذر و موقت.

«كَانُوا يُسَارِعُونَ، يَدْعُونَنَا، وَ كَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ» ۱۶ سرعت در کار خیر و دعا همراه با بیم و امید، در استجاب دعا مؤثر است.

«فَاسْتَجَبْنَا لَهُ ... كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَ يَدْعُونَنَا» ...

[سوره الانبیاء (۲۱): آیه ۹۱]

اشاره

وَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهَا مِنْ رُوحِنَا وَ جَعَلْنَاهَا وَ ابْنَهَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ (۹۱)

و (بیاد آور مریم را، آن زنی که دامان خویش را پاک نگاه داشت، پس ما از روح خود در او دمیدیم و او و پسرش (عیسی مسیح) را (آیت و) نشانه ای برای جهانیان قرار دادیم.

پیام ها:

۱ محور در بیان مطالب قرآنی، ارائه الگوها و کمالات انسانی است و زن و مرد در آن فرقی ندارند. «الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا» ۲ الطاف الهی زمانی نازل می شود که قابلیتی موجود باشد. «أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا، فَنَفَخْنَا» ۳ پاکدامنی از برجسته ترین کمالات زن است. «أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا» ۴ وجود یک کمال در انسان، برکت های زیادی را به همراه می آورد. «أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا، فَنَفَخْنَا، رُوحِنَا، جَعَلْنَاهَا، آيَةً لِلْعَالَمِينَ» ۵ پاکدامنی مادر می تواند او و فرزندانش را به بالاترین مقام ها برساند. «وَ جَعَلْنَاهَا»

وَ ابْنُهَا آيَةٌ لِلْعَالَمِينَ»

۶ مقام زن تا بدانجا می رسد که خداوند، او را همچون انبیا می ستاید و نشانه و آیت خویش در میان جهانیان قرار می دهد.»
آيَةٌ لِلْعَالَمِينَ»

[سوره الانبياء (۲۱): آیات ۹۲ تا ۹۳]

اشاره

إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ (۹۲) وَ تَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ كُلُّ إِلَهِنَا رَاجِعُونَ (۹۳)

همانا این، امت شماست، امتی یگانه، و من پروردگار شما هستم، پس مرا پرستش کنید.

و(از تفرقه بپرهیزید، ولی با این وجود) آنها کار خود را در میانشان به تفرقه کشاندند(و باید بدانند که سرانجام) همگی به سوی ما باز می گردند.

پیام ها:

۱ همه ی ادیان الهی، در مقصد و هدف یکی هستند. «إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً» ۲ توحید و وحدت کلمه، اساس کار ادیان الهی است. «أُمَّةً وَاحِدَةً» ۳ ربوبیت مقتضی پرستش است. «وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ» ۴ منشأ تفرقه در ادیان الهی و دین اسلام، خود مردم هستند. «تَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ» ۵ تفرقه اندازان باید خود را برای پاسخگویی در محضر الهی آماده کنند.

« وَ تَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ، بَيْنَهُمْ كُلُّ إِلَهِنَا رَاجِعُونَ»

[سوره الانبياء (۲۱): آیه ۹۴]

اشاره

فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعِيهِ وَ إِنَّا لَهُ كَاتِبُونَ (۹۴)

پس هر که از کارهای نیکو انجام دهد و مؤمن باشد، پس برای تلاش او هیچ گونه ناسپاسی نخواهد بود و همانا ما(کارهای نیکویش را) برای او ثبت می کنیم.

ص: ۴۹۴

وعده ی پاداش و اجر و ثواب با تعابیر گوناگونی در قرآن مورد اشاره قرار گرفته است. در یک جا می فرماید: ما اجر نیکوکاران را ضایع نمی کنیم، «وَلَا نُضَيِّعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ» (۱) در جای دیگر می فرماید: سعی و تلاش مردم مورد تشکر و سپاس است، «كَأَنَّ سَعْيَهُمْ مَشْكُورًا» (۲) و خداوند، شاکر و شکور است، «فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ» در جای دیگر نیز می فرماید: خداوند، ذره ای از پاداش شما را کم نمی کند. «لَا يَلْتَكُمُ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا» (۳) و اگر ذره ای کار نیک انجام دهید، آن را خواهید دید، «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ» (۴).

پیام ها:

۱ حفظ وحدت از اعمال صالح است. «تَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ ... فَمَنْ يَعْمَلْ» ...

۲ اسلام، مکتب معیارها و ارزشهاست و هر ارزشی را از هر شخصی و در هر زمان می ستاید. «فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ» ۳ اگر توفیق همه ی کارهای خیر را بدست نیاوردید، لا- اقل هر مقدار از آن را که برایتان ممکن است، انجام دهید. «يَعْمَلُ مِنَ الصَّالِحَاتِ» نه، «يعمل الصالحات».

۴ انگیزه ها و هدف های الهی به کارها ارزش می دهد. «وَهُوَ مُؤْمِنٌ» ۵ در جهان بینی الهی، تلاش مثبت هیچ کس بی پاسخ و نتیجه نمی ماند.

«فَلَا كُفْرَانَ» (ما نیز نیکی های مردم را نادیده نگیریم).

۶ آنچه مهم است، سعی و تلاش برای انجام کار نیک است، هر چند جامه ی عمل نپوشد. «لِسَعْيِهِ» ۷ اعمال انسان ثبت می شود و پاداش بر اساس حساب و کتاب است. «كَاتِبُونَ»

ص: ۴۹۵

۱-۱. یوسف، ۵۶.

۲-۲. اسراء، ۱۹.

۳-۳. حجرات، ۱۴.

۴-۴. زلزال، ۷.

اشاره

وَ حَرَامٌ عَلَيَّ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا أَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ (۹۵) حَتَّىٰ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ (۹۶)

و بر آبادی هایی که آنها را (بخاطر فساد و گناه) هلاک نمودیم، حرام است (که باز گردند) آنان باز نمی گردند.

تا آن زمان که (راه بر) یأجوج و مأجوج گشوده شود و آنان از هر بلندی بتازند و به سرعت عبور کنند.

نکته ها:

در اینکه مراد از عدم بازگشت کفار چیست، از امام صادق علیه السلام نقل است که فرموده اند: برای افرادی که (به قهر الهی) در دنیا هلاک شده اند، دیگر رجعت دنیوی ممکن نیست، ولی برای کفاری که هلاک نشده اند (و به مرگ طبیعی از دنیا رفته اند) این رجعت به دنیا امکان پذیر است. (۱) بنا بر این، منظور عدم بازگشت به دنیاست و بدیهی است که در آخرت، همه باز خواهند گشت.

چنان که در آیات ۹۳ تا ۹۸ سوره کهف گذشت، یأجوج و مأجوج اقوامی بودند که با حملات خود به مناطق همجوار، موجب فساد در زمین و خرابی و نابودی می شدند، تا آنکه به دست ذوالقرنین سدّی ساخته شد و راه نفوذ آنان به دیگر مناطق بسته شد.

ولی یکی از نشانه های قیامت و پایان عمر زمین، خراب شدن این سدّ و هجوم مجدد این اقوام است. چنان که در آنجا فرمود: «فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ» (۲) و در اینجا در آیه بعد می فرماید: «وَاقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ».

به هر حال این آیات، نوعی پیشگویی در مورد یورش تجاوزکاران و سرازیر شدن آنان به همه ی مناطق زمین است.

ص: ۴۹۶

۱- ۱. تفسیر اُطیب البیان و قمی، ج ۱، ص ۲۴.

۲- ۲. کهف، ۹۸.

۱ رجعت و آرزوی بازگشت اقوام هلاک شده تنها در زمان ظهور یاجوج و ماجوج محقق خواهد شد. «لَا يَرْجِعُونَ حَتَّى» ...

۲ دنیا، جولانگاه طغیانگران خواهد شد. «حَتَّى إِذَا فُتِحَتْ» ۳ در آینده ی تاریخ نیز مفسدان تاخت و تاز خواهند کرد. «مِنْ كُلِّ حَدَبٍ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۹۷]

اشاره

وَ اقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ أَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا يَا وَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا بَلْ كُنَّا ظَالِمِينَ (۹۷)

و وعده ی حق (برپایی قیامت) نزدیک گردید، پس در آن هنگام چشم های کفار (از وحشت و حیرت) خیره و باز ماند (و با خود گویند: ای وای بر ما! براستی که ما از این (روز) در غفلت بودیم، بلکه ما ستمگر بودیم.

نکته ها:

کلمه ی «شَاخِصَةٌ» از ماده ی «شخوص» به معنای خارج شدن از مکانی بسوی مکان دیگر است و چون در هنگام تعجب، چشم حالتی پیدا می کند که گویا می خواهد از حدقه خارج شود، لذا به این حالت چشم نیز شخوص می گویند.

گرچه قیامت در نظر دور می نماید، ولی در حقیقت نزدیک است. «اقْتَرَبَ الْوَعْدُ» این نزدیک بودن، در آیات دیگر نیز مورد تأکید قرار گرفته است. از جمله در آیه «اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ» ... (۱) و «إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيداً وَ يَرَاهُ قَرِيباً» (۲)

پیام ها:

۱ هجوم فتنه گران (یاجوج و ماجوج) نشانه ی پایان عمر دنیا و نزدیکی قیامت است. «حَتَّى إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ ... وَ اقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ» ۲ وقوع قیامت، قطعی و حتمی است. «اقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ»

ص: ۴۹۷

۱-۱. قمر، ۱.

۲-۲. معارج، ۸۷.

۳ قیامت و حوادث آن، ناگهانی است. «فَإِذَا هِيَ» ۴ قیامت، روز بُهت و حیرت است. «شَاخِصَهُ أُبْصَرُ الَّذِينَ» ۵ قیامت، روز بیداری و تأسف وجدان های خفته است. «يَا وَيْلَتَا» ۶ غفلت از قیامت، از نشانه های بارز کفر و کافران است. «كَفَرُوا ... كُنَّا فِي غَفْلَةٍ» ۷ ریشه همه ی انحراف ها و بدبختی ها، غفلت است. «كُنَّا فِي غَفْلَةٍ» ۸ غفلت از قیامت، مایه ی ستم به خود و دیگران است. «كُنَّا فِي غَفْلَةٍ ... كُنَّا ظَالِمِينَ» ۹ قیامت، روز اقرار و اعتراف است. «كُنَّا ظَالِمِينَ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۹۸]

اشاره

إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ (۹۸)

(به آنان گفته می شود) همانا شما و هر آنچه که غیر از خدا می پرستید، هیزم دوزخ خواهد بود (و قطعاً) در آن وارد خواهید شد.

نکته ها:

سؤال: این آیه می فرماید: هم بت پرستان و هم معبودهای آنان، هیزم و آتشگیره ی دوزخ خواهند بود، آیا افرادی همچون حضرت عیسی علیه السلام نیز که معبود قرار گرفته اند، شامل این قاعده می شوند و یا اینکه مستثنی هستند؟ پاسخ: این گونه معبودها استثنا شده اند، زیرا اولاً قرآن از آن معبودها به «وَمَا تَعْبُدُونَ» تعبیر آورده که وجود کلمه «مَا» در این عبارت، به موجودات غیر ذوی العقول اشاره دارد، (۱) ثانیاً، مخاطبین این آیه، بت پرستان مکه بودند که بت های سنگی و چوبی و... را می پرستیدند، ثالثاً در آیات بعدی همین سوره آمده است که: آن کسانی که (مثل حضرت عیسی) از طرف خداوند به آنان وعده نیکو داده شده، از دوزخ دور هستند.

ص: ۴۹۸

۱- ۱). رسول خدا صلی الله علیه و آله در پاسخ به سؤال بالا- فرمودند: رسم عرب این است که کلمه «ما» را برای بی عقل ها بکار می برد و «مَا تَعْبُدُونَ» بت های سنگ و چوبی هستند. بحار، ج ۹، ص ۲۸۲.

پیام ها:

۱ پرستش غیر خداوند، عابد و معبود را به دوزخ می کشاند. «إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ ...

حَصَبُ جَهَنَّمَ»

۲ هیزم جهنم، کافران و معبودهای خیالی آنان است. «إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ ... حَصَبُ جَهَنَّمَ»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیات ۹۹ تا ۱۰۰]

اشاره

لَوْ كَانَ هُوَ لِآلِهَةٍ مَا وَرَدُوهَا وَكُلٌّ فِيهَا خَالِدُونَ (۹۹) لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَهُمْ فِيهَا لَا يَسْمَعُونَ (۱۰۰)

اگر اینها خدایان (واقعی) بودند، وارد آن (دوزخ) نمی شدند، در حالی که همگی برای همیشه در آن ماندگار خواهند بود.

برای آنان در دوزخ، ناله ها و نعرهاست و آنان در آنجا (هیچ پاسخی) نمی شنوند.

نکته ها:

معمولاً بیان صداها در زبان عرب بر وزن فعیل است، مثل: زفیر، شهیق، زئیر و هریر، و زفیر به صدایی گفته می شود که با بازدم همراه است.

منظور از جمله «لَا يَسْمَعُونَ» این نیست که اهل دوزخ هیچ صدایی نمی شنوند، بلکه مراد آنست که هر چه فریاد می زنند پاسخ نجات بخشی دریافت نمی کنند، زیرا در قرآن آیاتی است که بر شنیدن اهل جهنم دلالت می کند، آنجا که از مأمور عذاب، مهلت می خواهند و یا از خداوند، درخواست نجات می کنند و یا زمانی که از آنان سؤال می شود پاسخ می دهند.

پیام ها:

۱ به غیر خدا دل نبندیم و سرنوشت خود را به خدایان دروغین و عاجز گره نزنیم. «لَوْ كَانَ ... مَا وَرَدُوهَا» ۲ عجز و محکومیت با جایگاه خداوندی سازگار نیست. «لَوْ كَانَ ... مَا وَرَدُوهَا» ۳ عذاب شرک، عذابی ابدی است. «كُلٌّ فِيهَا خَالِدُونَ»

ص: ۴۹۹

۴ دوزخ، جایگاه ناله های بی جواب است. «فِيهَا زَفِيرٌ... لَا يَسْمَعُونَ» ۵ بی پاسخی ناله ها و فریادها، خود شکنجه دیگری برای اهل دوزخ است. «وَهُمْ فِيهَا لَا يَسْمَعُونَ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۰۱]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ (۱۰۱)

همانا کسانی که قبلاً از جانب ما به آنان (در برابر کارشان، وعده) نیکو داده شده است، آنان از آن (دوزخ) دور نگاهداشته خواهند شد.

نکته ها:

در روایات آمده است که عده ای از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پرسیدند: اگر قرآن جایگاه عابد و معبود غیر خدا را آتش دوزخ قرار داده است، پس حال عیسی علیه السلام و مریم علیها السلام که ناخواسته معبود دیگران واقع شده اند چگونه است؟ حضرت صلی الله علیه و آله در پاسخ آنان، همین آیه ی شریفه را تلاوت فرمودند.

پیام ها:

۱ خداوند، به وعده هایی که به اهل ایمان و تقوی داده است وفا می کند. «سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ» ۲ کسی که به بهشت وارد شود، دیگر وارد جهنم نمی شود. «أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۰۲]

اشاره

لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنفُسُهُمْ خَالِدُونَ (۱۰۲)

آنان صدای (زبانه کشیدن) آن را نمی شنوند و آنان در آنچه (از نعمتها و کامیابی ها) که دلشان بخواهد جاودانه اند.

نکته ها:

انسان در دنیا، هر چند هم در رفاه و کامیابی باشد، ولی خواسته یا ناخواسته ممکن است

ص: ۵۰۰

خبرهای ناگوار و حوادث تلخ به گوشش برسد و از لذت و عیش او بکاهد، اما در قیامت، اهل بهشت به دور از هر خبر بد و سر و صدای ناهنجار و ناله و فریاد گرفتاران، با عیش کامل به کامروایی مشغولند.

امیر المؤمنین علی علیه السلام در خطبه ی ۱۸۳ نهج البلاغه می فرماید:

خداوند، آن چنان اهل بهشت را گرامی داشته که حتی گوشه‌هایشان صدای آتش دوزخ و ناله و فریاد اهل آن را نمی شنود. (۱)

قرآن در بیان گستردگی کمی و کیفی نعمت های بهشتی، آیات متنوعی دارد. در آیه ای می فرماید: «مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ» (۲) هر چه که میل انسان بکشد و هر چه که چشم از آن لذت برد. در این آیه می فرماید: «وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنْفُسُهُمْ خَالِدُونَ» آنان در هر چه که دلشان بخواهد برای همیشه متنعم اند، و در جای دیگر با این چنین عبارتی توصیف می فرماید که: «فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مِمَّا أُخْفِيَ لَهُمْ» (۳) احدی نمی داند که چه لذت‌ها و کامیابی هایی برای اهل بهشت، ذخیره و مخفی شده است.

در حدیثی از رسول خدا صلی الله علیه و آله آمده است که: کیفیت نعمت های بهشتی را نه گوش شنیده و نه چشمی دیده است. (۴)

پیام ها:

۱ در قیامت، اهل بهشت، فارغ از رنج و ناله گرفتاران به کامروایی مشغولند.

«لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا» ۲ اشباع واقعی غرایز، تنها در بهشت ممکن است. «فِي مَا اشْتَهَتْ» ۳ در بهشت، نه محدودیت در نعمت هاست «فِي مَا اشْتَهَتْ» و نه محدودیت در زمان بهره مندی. «خَالِدُونَ»

ص: ۵۰۱

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). زخرف، ۷۱.

۳- ۳). سجده، ۱۷.

۴- ۴). الفقیه، ج ۱، ص ۲۹۵.

اشاره

لَا يَحْزَنُهُمُ الْفَرَعُ الْأَكْبَرُ وَتَتَلَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ هَذَا يَوْمُكُمْ الَّذِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ (۱۰۳)

بزرگ ترین وحشت (آن روز) آنان را غمگین (و مضطرب) نمی سازد و فرشتگان به ملاقات (و استقبال) آنان می روند (و می گویند): این روزی است، که به شما وعده داده شده بود.

نکته ها:

بر اساس روایات، مخاطب آیه کسانی هستند که علاوه بر داشتن عقاید صحیح، در خط رهبرانی حرکت می کنند که از طرف خدا و رسول او صلی الله علیه و آله تعیین شده اند. (۱)

پیام ها:

۱ دفع شر، مهم تر از جلب منفعت است. لذا اول سخن از دوری از غم هاست بعد دریافت بشارت ها. «لَا يَحْزَنُهُمُ الْفَرَعُ الْأَكْبَرُ وَ تَتَلَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ» ۲ ناگواری های دنیا هر چند هم که بزرگ باشند، نسبت به مصائب اخروی ناچیزند. «الْفَرَعُ الْأَكْبَرُ» ۳ در قیامت، فرشتگان با انسان ها سخن می گویند. «تَتَلَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ» ۴ استقبال و دیدار از مؤمنین، کاری فرشته گونه است. «تَتَلَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ» ۵ اگر امروز دنیا به کام طاغوتیان است غمگین باشیم که روزگار مؤمنان نیز فرا خواهد رسید. «هَذَا يَوْمُكُمْ» ۶ وعده های الهی حتمی است. «كُنْتُمْ تُوعَدُونَ»

اشاره

يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجْلِ لِلْكِتَابِ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نَعِيدُهُ وَعَدَّا عَلَيْنا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ (۱۰۴)

ص: ۵۰۲

روزی که آسمان را همچون طومار نوشته ها درهم می پیچیم (و) همان گونه که آفرینش را آغاز کردیم، آن را باز می گردانیم، (این) وعده ای است بر عهده ی ما (و) ما حتماً انجام دهنده (ی وعده های خود) هستیم.

نکته ها:

کلمه «سجل» در اصل به قطعه سنگی گفته می شده که روی آن می نوشتند، ولی کم کم به اوراقی که مطالب بر روی آن نوشته می شود، اطلاق گردیده است.

تشابه پیدایش قیامت با آفرینش ابتدایی جهان، بارها مورد اشاره قرآن قرار گرفته است، یک جا می فرماید: «كَمَا يَدَأُكُمْ تَعُودُونَ» (۱) همان گونه که در آغاز شما را آفرید، باز شما برمی گردید، در آیه ای دیگر می خوانیم: «هُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ» (۲) او کسی است که آفرینش را آغاز کرده و سپس آن را تکرار می کند، در حالی که آن بر او آسان تر است.

مراد از آسمان در این آیه، تمام آسمان هاست، زیرا در جای دیگری فرموده است: «وَ السَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ» ... (۳)

حضرت علی علیه السلام فرمودند: انسان در قیامت عریان محشور می شود، سپس حضرت این آیه را تلاوت فرمودند: «كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ» ... (۴)

پیام ها:

۱ نظام هستی ازلی و ابدی نیست و سرانجام دستخوش تغییر و تحول خواهد گردید. «يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ ... كَمَا بَدَأْنَا» ۲ قدرت خداوند نسبت به درهم پیچیدن آسمان ها، به آسانی پیچیدن یک طومار است. «كَطَيَّ السَّجِلَّ» ۳ تمثیل، بهترین و رساترین راه برای تفهیم و تفهم است. «كَطَيَّ السَّجِلَّ»

ص: ۵۰۳

۱-۱. اعراف، ۲۶.

۲-۲. روم، ۲۷.

۳-۳. زمر، ۶۷.

۴-۴. نهج البلاغه، خطبه ۱۱۱.

۴ همان گونه که پیچیدن یک طومار به معنای محو نوشته های آن نیست، درهم پیچیده شدن آسمان ها نیز نشانه نابودی آفریده ها نیست. «كَطَيَّ السَّجْلَ لِلْكَتُبِ» ۵ هر گونه تغییر و تحوّل در آسمان ها با خواست و اراده ی الهی است. «نَطَوِي - بَدَأْنَا نُعِيدُهُ» ۶ خدا مخلوقات درهم پیچیده را مانند آفرینش اوّل باز خواهد آفرید. «نُعِيدُهُ» ۷ وعده های الهی حتمی است و عملی می شود. «إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۰۵]

اشاره

وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرْثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ (۱۰۵)

و همانا در (کتاب آسمانی) زبور (که) بعد از ذکر، (تورات، نازل شده) نوشتیم که قطعاً بندگان صالح من وارث زمین خواهند شد.

نکته ها:

کلمه ی «زبور» در لغت عرب به معنای هر نوع نوشته و کتاب است. «وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ» (۱) ولی به قرینه ی آیه «وَأَتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا» (۲) به نظر می رسد که مراد، کتاب اختصاصی حضرت داود علیه السلام باشد که در برگیرنده مجموعه ی مناجات ها، نیایش ها و اندرزهای آن حضرت است. این کتاب بعد از تورات نازل شده و مراد از «ذکر» در این آیه نیز همان تورات است، چنان که در آیه ۴۸ همین سوره هم گذشت که تورات، ذکر است. «وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى وَ هَارُونَ الْفُرْقَانَ وَ ضِيَاءً وَ ذِكْرًا لِّلْمُتَّقِينَ» بعضی گفته اند که منظور از «زبور» در این آیه، تمام کتب آسمانی و مراد از «ذکر»، قرآن مجید است و کلمه ی «مِنْ بَعْدِ» نیز بمعنای «علاوه بر» می آید، که در این صورت معنای آیه چنین می شود: ما علاوه بر قرآن، در تمام کتب آسمانی نوشتیم که وارثان زمین هر آینه بندگان صالح من خواهند بود.

ص: ۵۰۴

۱- ۱. قمر، ۵۲.

۲- ۲. نساء، ۶۳ و اسراء، ۵۵.

از امام صادق علیه السلام درباره ی زبور و ذکر سؤال شد، حضرت فرمودند: ذکر در نزد خداوند است و زبور کتاب نازل شده بر داود است و همه ی کتاب های نازل شده در نزد اهل علم است و آنان ما (اهل بیت) هستیم. (۱)

در پنج مورد از زبور «مزامیر» حضرت داود که امروزه جزء کتب عهد قدیم بشمار می رود، شبیه این تعبیر آمده است که: مردان صالح، وارث زمین خواهند شد. (۲)

در روایات متعدّد آمده است که آن بندگان صالحی که وارث زمین خواهند شد، یاران حضرت مهدی علیه السلام هستند. (۳)
در بعضی روایات می خوانیم که اهل بیت پیامبر اسلام علیهم السلام وارثان زمین خواهند شد و بدان دوباره زنده خواهند شد. (۴)

پیام ها:

۱ سنّت الهی آن است که بندگان صالح، حاکم و وارث جهان باشند. «كُنْتُمْ» ۲ پیشگویی های قرآن قطعی است. «لَقَدْ كُنْتُمْ فِي الزُّبُورِ» ...

۳ قرآن، از آینده ی تاریخ خبر می دهد. «يَرْتَبُّهَا» ...

۴ آینده از آن صالحان است. «يَرْتَبُّهَا عِبَادِي الصَّالِحُونَ» ۵ دین از سیاست جدا نیست. «يَرْتَبُّهَا عِبَادِي الصَّالِحُونَ» ۶ عبادت تنها کافی نیست، صلاحیت و عمل صالح نیز لازم است. «عِبَادِي الصَّالِحُونَ» ۷ وراثت زمین و حکومت بر جهان دو شرط دارد، بندگی خداوند و انجام اعمال صالح. «عِبَادِي الصَّالِحُونَ»

ص: ۵۰۵

۱-۱. کافی، ج ۱، ص ۲۲۵.

۲-۲. تفسیر نمونه.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

۴-۴. تفسیر قمی، ج ۲، ص ۲۹۷.

اشاره

إِنَّ فِي هَذَا لَبَلَاغًا لِّقَوْمٍ عَابِدِينَ (۱۰۶)

همانا در این (پیشگویی) برای گروه عبادت کننده، پیام (مهم و) روشنی است.

نکته ها:

در آیه قبل خواندیم که وراثت و حکومت صالحان بر زمین با دو شرط محقق می شود، یکی با بندگی خالص خدا که با لفظ «عِبَادِي» آمده بود و دیگری با کسب صلاحیت، «الصَّالِحُونَ». در این آیه خداوند باز تأکید می فرماید که، بندگان باید این پیام را دریافت نمایند که هم می بایست در بندگی خالص شوند و از مرحله ی بندگی کلی و عام «عَابِدِينَ» به مرحله بندگی ویژه «عِبَادِي» برسند و هم در ایجاد صلاحیت بکوشند.

حضرت علی علیه السلام می فرمایند: «الله الله في القرآن، لا يسبقنكم في العمل به غيركم» شما را به خدا! شما را به خدا! پیام های قرآن را دریابید، مبادا دیگران از راز و رمزها و دستورات و عمل به آن بر شما سبقت گیرند!

پیام ها:

۱ بشارت ها و پیام های قرآن برای هدایت و سعادت کافی است. (۱) «لَبَلَاغًا» ۲ بندگان خدا، به سراغ کسب صلاحیت و لیاقت بروید تا وارث زمین شوید.

«يَرْثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ إِنَّ فِي هَذَا لَبَلَاغًا لِّقَوْمٍ عَابِدِينَ» ۳ بندگان خوب خدا می بایست قبل از هر کس پیام های الهی را دریافت کنند.

«لَبَلَاغًا لِّقَوْمٍ عَابِدِينَ»

اشاره

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ (۱۰۷)

و ما تو را جز رحمتی برای جهانیان نفرستادیم.

۱-۱). کلمه ی «بلاغ» به گفته ی لسان العرب به معنای کفایت است.

پیام ها:

۱ حکومت بندگان صالح بر زمین تبلور لطف و رحمتی است که در سایه رسالت بدست می آید و هر آنچه از رحمت نبوی صلی الله علیه و آله که در دنیا و آخرت نصیب افراد می شود، پرتوی از رحمت الهی است. «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً» ۲ همه ی احکام و دستوراتی که پیامبر اسلام آورده حتی جهاد، حدود و قصاص و سایر کیفرها و قوانین جزایی، برای جامعه ی بشری رحمت است. «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً» ۳ خداوند، «رَبِّ الْعَالَمِينَ» و رسولش «رحمه للعالمین» است، یعنی تربیت واقعی در سایه هدایت انبیا امکان پذیر است. «رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ» ۴ پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله برای همه ی انسان ها، در همه ی اعصار و تمامی مکان ها رحمت است و نیازی به پیامبر دیگری نیست. «رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ» ۵ رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله حتی برای ملائکه مقرب الهی نیز رحمت است.

«رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ» در حدیثی می خوانیم که جبرئیل به پیامبر صلی الله علیه و آله اظهار داشت که رحمت تو مرا نیز شامل شد.

(۱)

۶ دستورات اسلام جهان شمول است. «لِلْعَالَمِينَ» ۷ یک انسان با اراده ی الهی می تواند در تمام هستی اثر بگذارد. «لِلْعَالَمِينَ»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیه ۱۰۸]

اشاره

قُلْ إِنَّمَا يُوحِي إِلَيَّ أَنَّكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ (۱۰۸)

(پس به آنان) بگو: جز این نیست که به من وحی می شود که معبود شما فقط خدای واحد است، پس آیا شما تسلیم هستید؟!)

نکته ها:

امام رضا علیه السلام در میان هزاران نفر علاقمند در نیشابور در برابر تقاضای مردم، حدیث قدسی

ص: ۵۰۷

سلسله الذهب را بیان فرمودند که توحید قلعه و دژ الهی است که هر کس در آن قرار گیرد، از هر جهت بیمه است، سپس فرمودند: شرط این توحید، پذیرش و تبعیت از امام زنده است. «کلمه لا إله الا الله حصنی فمن دخل حصنی امن من عذابی و انا من شروطها» (۱)

پیام ها:

۱ دعوت به توحید، جلوه ای از رحمت الهی است. «رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ، قُلْ إِنَّمَا يُوحِي»

[سوره الانبیاء (۲۱): آیه ۱۰۹]

اشاره

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ آذَنْتُكُمْ عَلَىٰ سَوَاءٍ وَإِنِ أَدْرَىٰ أَقْرَبُ أَمْ بَعِيدٌ مَّا تُوعَدُونَ (۱۰۹)

پس اگر روی برگردانند پس (به آنان) بگو: به همه ی شما بطور یکسان اعلام (خطر) کردم و من نمی دانم آن وعده ای (از عذاب الهی) که به شما داده شده، آیا (زمان وقوعش) نزدیک است، یا دور!

نکته ها:

سؤال: از آیات و روایات بسیاری استفاده می شود که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله علم غیب گسترده ای داشته اند، همانگونه که در دعای ندبه می خوانیم: «و علمته علم ما کان و ما یکون الی انقضاء خلقه» یعنی خدایا! تو به پیامبرت، علم گذشته و علم آینده جهان را تعلیم دادی. اما در آیاتی نظیر آیه ی فوق به عباراتی برمی خوریم که نشانی از عدم علم پیامبر صلی الله علیه و آله است، آیا این آیات و روایات با یکدیگر متناقضند و یا وجه جمعی میان آنها وجود دارد؟ پاسخ: علم غیب دو گونه است، بخشی از آن به ذات احدیت اختصاص دارد و کسی را بر آن راهی نیست، از جمله زمان وقوع قیامت، چنان که در دعا نیز می خوانیم: «و بحق علمک الذی استأثرت به لنفسک» خدایا! تو را بحق علمی که آن را مخصوص خودت قرار دادی، اما بخش دیگری از آن را خداوند به انبیا و اولیا و هر که بخواهد عنایت می فرماید، آن چنان که در این آیه می بینیم: «ذَلِكُمْ مِّنْ أَلْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ» (۲) همان طور که بسیاری از مسائل

ص: ۵۰۸

۱- ۱. بحار، ج ۳، ص ۷.

۲- ۲. آل عمران، ۴۴.

قرآن را اموری غیبی تشکیل می دهد.

و عده ی الهی برای کفار، هم شکست و نابودی در جنگ ها و هم هلاکت و قهر و عذاب در قیامت است. ﴿مَا تُوعَدُونَ﴾

پیام ها:

۱ بعضی از مردم لجوج، حتی از «رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ» نیز روی برمی گردانند. ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ ... فَإِنْ تَوَلَّوْا﴾ ۲
انسان مختار است نه مجبور، لذا می تواند حتی در برابر دعوت و درخواست انبیا نیز مقاومت و اعراض کند. ﴿فَإِنْ تَوَلَّوْا﴾ ۳ نباید
انتظار داشت که همه ی مردم سخن حق را بپذیرند که این هدف برای انبیا نیز محقق نشده است. ﴿فَإِنْ تَوَلَّوْا﴾ ۴ در مقابل
لجاجت و اعراض مردم، مسئولیت خود را از دست ندهیم. ﴿فَإِنْ تَوَلَّوْا فَعُوقِلْ﴾ ۵ همه مردم بطور یکسان مخاطب هشدارهای
پیامبران هستند و در این میان، جنسیت، نژاد و زبان مطرح نیست. ﴿أَذَنْتُكُمْ عَلَيَّ سَوَاءٍ﴾ (آری در تبلیغ، همه مردم را با دیده ی
یکسان بنگریم) ﴿عَلَيَّ سَوَاءٍ﴾ ۶ هر چه را نمی دانیم، با صراحت بگوییم، نمی دانم. ﴿إِنْ أَدْرِي﴾ ۷ یک سری علوم، مخصوص به
ذات مقدس خداوند است. ﴿إِنْ أَدْرِي أَقْرَبٌ﴾

ص: ۵۰۹

اشاره

إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ مِنَ الْقَوْلِ وَيَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ (۱۱۰) وَإِنْ أَدْرَىٰ لَعَلَّهُ فِتْنَةً لَّكُمْ وَرَمَّاعٌ إِلَيَّ حِينٍ (۱۱۱)

همانا او، هم سخن آشکار را می داند و هم آنچه را که پنهان می کنید.

و من نمی دانم، شاید این (تأخیر در عذاب) برای شما آزمونی باشد و (فرصتی برای) کامیابی تا مدتی دیگر.

نکته ها:

اگر گاهی در تحقق وعده های الهی تأخیری دیده می شود، این به معنای بی خبری و غفلت او نیست که او طبق صریح آیه ی قرآن، همه چیز را می داند و از همه جا آگاه است، بلکه به دلایل مختلف است، از جمله:

الف: تا هر میزان که خلافکار می تواند، پیمانۀ گناه خود را پر کند. «إِنَّمَا نُمَلِّئُ لَهُمْ لِيَزِدُوا إِثْمًا» (۱) همانا به آنان مهلت می دهیم تا گناهانشان زیاد شود.

ب: خطا کار توفیقی بیابد و توبه کند.

ج: کارهای نیک گناهکار مصرف شود و او دیگر در قیامت طلبی نداشته باشد.

پیام ها:

۱ برای خداوند غیب و شهود تفاوتی ندارد. «يَعْلَمُ الْجَهْرَ ... يَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ» ۲ وقتی خداوند پنهان کاری ها را می داند، دیگر توطئه و نفاق برای چیست؟ «يَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ» ۳ علم پیامبران نسبت به علم خداوند، محدود است. «إِنْ أَدْرَىٰ» ۴ تأخیر قهر و کیفر الهی یا بخاطر آزمایش است و یا بجهت پر شدن پیمانۀ مهلت. «فِتْنَةً لَّكُمْ وَرَمَّاعٌ إِلَيَّ حِينٍ» ۵ کامیابی ها و لذت جویی های دنیا موقت است. «إِلَيَّ حِينٍ»

ص: ۵۱۰

اشاره

قَالَ رَبِّ احْكُم بِالْحَقِّ وَرَبُّنَا الرَّحْمَنُ الْمُسْتَعَانُ عَلَيْنَا مَا تَصِفُونَ (۱۱۲)

(پیامبر) گفت: پروردگارا! (تو خود میان ما) به حق داوری کن، و (ای کافران بدانید که) پروردگار همه ما خداوند رحمان است که در برابر آنچه (از نسبت های ناروا که او را) توصیف می کنید کمک خواسته می شود.

نکته ها:

آنچه در قرآن در موارد افترا بر خداوند آمده است، وصف خیالی مردم از خداوند است نه وصف حق و لذا می خوانیم «وَلَكُمْ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ» (۱) وای بر شما از توصیفی که می کنید، و یا در جای دیگر آمده است: «سَيَجْزِيهِمْ وَصْفَهُمْ» (۲) خداوند بزودی کیفر وصف آنان را خواهد داد، و یا در این آیه می فرماید: «الْمُسْتَعَانُ عَلَيْنَا مَا تَصِفُونَ» از خداوند بر آنچه که شما وصف می کنید کمک می خواهیم.

پیام ها:

۱ گاه لجاجت ها به حدی می رسد که «رحمه للعالمین» را به نفرین وا می دارد.

«رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ قَالَ رَبِّ احْكُم» ۲ در برابر لجاجت دشمنان، از خداوند کمک بگیریم. «وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ» ۳ دعا را با کلمه «رب» آغاز کنیم. «رَبِّ احْكُم» ۴ ربوبیت و قضاوت با یکدیگر رابطه نزدیک دارند. «رَبِّ احْكُم» ۵ عالم مطلقى که همه چیز را می داند، قضاوتش به حق است. «يَعْلَمُ الْجَهْرَ يَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ رَبِّ احْكُم بِالْحَقِّ» ۶ حتی در مورد دشمنان نیز از حق تجاوز نکنیم و کیفر بیش از حق نخواهیم.

«رَبِّ احْكُم بِالْحَقِّ» (البته قضاوت ها و احکام الهی همیشه بر حق است و این ما

ص: ۵۱۱

۱-۱. انبیاء، ۱۸.

۲-۲. انعام، ۱۳۹.

هستیم که باید به مقدار حقّ راضی باشیم).

۷ حتّی در هنگام نفرین و درخواست کیفر، باز هم رحمت را فراموش نکنیم تا روزنه ی امیدی برای همیشه و نزد همگان باز بماند. «رَبُّنَا الرَّحْمَنُ» ۸ تهمت ها و هرزه گویی ها، بی پاسخ نخواهد ماند. «الْمُسْتَعَانُ عَلَيَّ مَا تَصِفُونَ» به یاد داشته باشیم که حساب و کتاب در کار است، پس در ستایش ها و انتقادهای دقّت کنیم. «الْمُسْتَعَانُ عَلَيَّ مَا تَصِفُونَ» «اللهم صل علی محمد و آل محمد»

ص: ۵۱۲

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ. ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفاً علمی و به دور از تعصبات و جریان‌های اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب «مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می‌نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱. بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)
۲. تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی
۳. جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه، تبلت ها، رایانه ها و ...
۴. سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو
۵. گسترش فرهنگ عمومی مطالعه
۶. زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱. عمل بر مبنای مجوز های قانونی
۲. ارتباط با مراکز هم سو
۳. پرهیز از موازی کاری

۴. صرفا ارائه محتوای علمی

۵. ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱. چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲. برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳. تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴. تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵. ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶. تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷. راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸. طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹. برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰. برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

JAVA.۱

ANDROID.۲

EPUB.۳

CHM.۴

PDF.۵

HTML.۶

CHM.۷

GHB.۸

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

ANDROID.۱

IOS.۲

WINDOWS PHONE.۳

WINDOWS.۴

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

در پایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می
نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه
اول

وب سایت: www.ghbook.ir

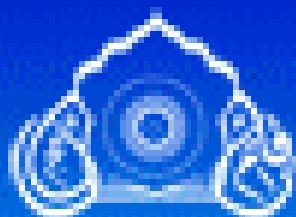
ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقاتی و ترجمانی

اصفهان

خانه کتاب

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹